

ISSN 2617-0922 (Online)

ISSN 2617-0914 (Print)

**ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
СТУДЕНТСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО**

ВІСНИК

**СТУДЕНТСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

ВИПУСК 14

ТОМ 2

**Вінниця
ДонНУ імені Василя Стуса
2022**

ДонНУ імені Василя Стуса
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса. Том 2 / ред. кол. І. В. Хаджинов (голова) та ін. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. Вип. 14. Т. 2. 301 с.

**Редакційна колегія
Вісника студентського наукового товариства
Донецького національного університету імені Василя Стуса**

Головний редактор:

Хаджинов І. В., д-р екон. наук, професор.

Відповідальні редактори:

Дороніна О. А., д-р екон. наук, професор;

Пятницькова І. В., канд. іст. наук, доцент;

Леонова Н. Г., канд. хім. наук, доцент;

Залужна О. О., канд. філол. наук, доцент;

Оверчук В. А., д-р екон. наук, професор;

Гоцуляк Ю. В., д-р юрид. наук, доцент;

Зарішняк І. М., канд. пед. наук, доцент;

Зелінська О. В., канд. техн. наук, доцент.

Роботи друкуються в авторській редакції, у збірці максимально зменшено втручання в обсяг та структуру відібраних до друку матеріалів. Редакційна колегія не несе відповідальності за достовірність статистичної та іншої інформації, що надано в рукописах, та залишає за собою право не поділяти поглядів деяких авторів на ті чи інші питання. Прізвища та ініціали наукового керівника – підкреслені.

*Друкується за рішенням Вченої ради
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 1 від 02.12.2022 р.)*

ISSN 2617-0922 (Online)

ISSN 2617-0914 (Print)

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к. 611;

тел.: (0432) 50-89-37;

e-mail: lmmilt.div@donnu.edu.ua, <http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua>

ЗМІСТ

Історія та міжнародні відносини

<i>Анісов А. О.</i> Місце російсько-української війни у зовнішній політиці КНР	6
<i>Ахновський Д. В.</i> Аналіз відображення зброї у польському батальйону живописі XIX–XX століття	10
<i>Берегута В. В.</i> Російське вторгнення в Україну у вітчизняних та іноземних ЗМІ: між війною та «військовою спецоперацією»	15
<i>Гринько Н. І.</i> Анджей Дуда: від кризової дипломатії до дипломатії примусу	21
<i>Гріпас А. В.</i> Участь жінок у мирних процесах	25
<i>Дорош Н. В.</i> Місце військового компоненту в японській моделі «держави середньої сили»	29
<i>Костюк С. В.</i> Радянсько-єгипетські відносини за каденції Анвара Садата	33
<i>Лобода Д. О.</i> Політика адміністрацій президентів Барака Обама та Джо Байдена щодо агресії РФ проти України	39
<i>Мартинюк Л. О.</i> Гумор у дипломатії XXI ст.	43
<i>Паламарчук Ю. Д.</i> Історія України в путінській статті 2021 року: персональні марення чи усталені наративи?	46
<i>Піддубна О. І.</i> Жінки у суспільно-політичному житті Гетьманщини	51
<i>Пятіна Д. Д.</i> Типологія форм і методів московської пропаганди	54
<i>Слонська М. В.</i> Михайло Грушевський – номінальний глава держави чи батько-засновник Української Республіки?	58
<i>Солдатова Д. Л.</i> Врехіт та особливі відносини між США та Великою Британією	62
<i>Черановська Т. О.</i> Глухів – гетьманська столиця	65
<i>Шевченко А. В.</i> Британська зовнішня політика після Врехіт	68
<i>Щербина К. С.</i> Реакція ООН на початок повномасштабної агресії Росії проти України ..	72

Право

<i>Бойко В. С.</i> Щодо повноважень органів державного фінансового контролю у сфері публічних закупівель	77
<i>Борівська В. М.</i> Правовий аналіз особливостей укладення та виконання трудового договору з нефіксованим робочим часом	82
<i>Драч Д. Л.</i> Практичні та законодавчі підходи до розмежування цивільної юрисдикції від інших видів юрисдикцій	85
<i>Іваненко А. А.</i> Інститут електронних петицій в Україні	89
<i>Ровінська В. В.</i> Тенденції розвитку трудового права в умовах упровадження концепцій гідної праці та сталого розвитку	93

Філологія

<i>Безбах К. І.</i> Оцінні метафоричні позначення образу жінки в українській та німецькій лінгвокультурах	98
<i>Березнюк І. О.</i> Інтертекстуальний аналіз повісті «Острів КРК» Юрія Іздрика	103
<i>Борищук В. В.</i> Лексичний образ В. Зеленського та В. Путіна в інформаційних телеграм-каналах: контент-аналіз	107
<i>Дончевська Н. П.</i> Задоволеність працею персоналу організації, її форми та вплив на ефективність діяльності підприємства	112
<i>Жиліна Ю. І.</i> Інтерпретація драми Володимира Винниченка «Гріх» засобами кіно	115
<i>Жукотанська В. П.</i> Специфіка психосоматичних розладів, їх прояви та характеристика	118
<i>Корольова К. М.</i> Техніки маніпулювання масовою свідомістю	122

<i>Левенчук М. О.</i> Емпіричне дослідження особливостей самоставлення майбутніх психологів різної статі	125
<i>Липова С. В.</i> Вплив гендерних особливостей військовослужбовців на формування комунікативної культури військового колективу	128
<i>Lychytska Yu.</i> Analysis of the tonality of publications of leading political figures regarding the vaccination campaign (on the material of telegram channels)	132
<i>Маркуш О. В.</i> Фактори, які впливають на психологічне благополуччя сім'ї.....	135
<i>Мартинюк А. М.</i> Структурно-граматичні особливості написів на одязі в англійськомовному дискурсі моди	139
<i>Писаренко Б. Л.</i> Досвід створення «Словника власних імен» поетичних текстів Василя Стуса»	143
<i>Погоріла Ю. В.</i> Особливості ведення документації ТОВ аграрної сфери	148
<i>Росоха О. В.</i> Особливості перекладу власних назв у художній літературі (на матеріалі книги Сергія Жадана «Депеш Мод»).....	152
<i>Сопна О. А.</i> Структурні особливості онімів в американському варіанті сучасної англійської мови (на матеріалі власних назв ресторанних закладів США)	155
<i>Сорока А. І.</i> Фонетичні процеси в контексті розвитку англійської та німецької мов.....	160
<i>Тимощук М. В.</i> Адаптація студентів-першокурсників до навчання у ЗВО: теоретичний аспект	163
<i>Уровський О. С.</i> Особливості структури хештегів в англійськомовному політичному інтернет-дискурсі.....	167
<i>Ходанович А. С.</i> Роль стилістичних засобів у реалізації комунікативно-прагматичної функції англійськомовного рекламного слогана (на матеріалі реклами косметичних засобів і парфумерії).....	170
<i>Ягупова Ю. В.</i> Психологічні особливості адаптації особистості до екстремальних ситуацій	174
<i>Ярочая С. М.</i> Способи нейтралізації гендерної асиметрії в англійській та французькій мовах	177
<i>Яцюк Є. Л.</i> Проблема класифікації художньої деталі в літературі	181

Економічні науки

<i>Барвінченко О. О.</i> Особливості розвитку транснаціональних корпорацій у США	185
<i>Біла І. В.</i> Корпоративна соціальна відповідальність транснаціональних корпорацій.....	188
<i>Варцаба С. А.</i> Основні виклики сучасної глобальної продовольчої безпеки.....	192
<i>Вінніченко А. А.</i> Моніторинг імовірності банкрутства під час формування антикризової стратегії підприємства	196
<i>Вітковська О. В.</i> Особливості підбору персоналу на українському ринку праці в умовах воєнного стану	200
<i>Власенко О. С.</i> Аналіз споживчих кредитів у кредитному портфелі АТ «Укрсиббанк».....	204
<i>Вронський М. О.</i> Впровадження електронного документообігу в кадрову роботу закладу вищої освіти	209
<i>Гонтар А. М.</i> Особливості мотивації персоналу в банківській сфері.....	212
<i>Жовтобрюх М. Б.</i> Проблеми організації ефективного управління дебіторською заборгованістю вітчизняного підприємства.....	216
<i>Круковська Є. Т.</i> Особливості управління маркетинговою діяльністю закладів індустрії культури.....	220
<i>Кучер Н. О.</i> Теоретичні основи та оцінка споживчого кредитування в банках України	226
<i>Кушнір І. В.</i> Сутність фінансової безпеки підприємства та методики її дослідження.....	232
<i>Мусяк Ю. Ю.</i> Поняття і класифікація доходів та витрат підприємства як основа організації їх управління.....	236

<i>Неголюк Ю. В.</i> Дослідження впливу системи управління персоналом на інноваційний розвиток підприємства.....	240
<i>Нечипорук О. В.</i> Аналіз тенденцій та динаміки розвитку ринку приватних медичних послуг в Україні.....	243
<i>Попатенко І. О.</i> Управління корпоративною культурою як елемент стратегії розвитку підприємства.....	248
<i>Федорченко О. Г.</i> Багатофакторний аналіз ефективності використання виробничих запасів на підприємстві.....	253
<i>Чернюк Т. В.</i> Системи оподаткування в умовах війни: правовий та фінансовий аспекти.....	258

Природничі та технічні науки

<i>Зінець В. В.</i> Створення вібростенду на основі акустичного динаміка для біологічних досліджень.....	263
<i>Колосова К. К.</i> Огляд методів UX-досліджень під час створення ІТ-продуктів.....	267
<i>Колосова К. К.</i> Системи управління симетричними та асиметричними криптографічними ключами.....	270
<i>Корсовська С. Р.</i> Роль продакт-менеджера в ІТ-компанії.....	274
<i>Малова Т. І.</i> Сучасний погляд на проблему попередження гельмінтозів в Україні.....	277
<i>Микуцька І. В.</i> Активності АТФ-аз та МАТ еритроцитів за умов одночасного впливу перекису водню і метіоніну.....	280
<i>Сіряк Ю. В.</i> Компенсація температурної залежності у тренажері «Боксерська груша».....	284
<i>Федоров С. В.</i> Дослідження впливу H_2O_2 та метіоніну на лігандні форми мембранозв'язаного гемоглобіну еритроцитів людини.....	289
<i>Цирульник М. С.</i> Адаптивний вебдизайн.....	293
<i>Чех С. Ю.</i> Моніторинг маркетингу продуктів харчування на основних телевізійних каналах України.....	295

ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 327.57(510:6)

МІСЦЕ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ КНР

А. О. Анісов, М. І. Прихненко

Анотація. У цьому дослідженні викладено прояви позиції Китайської Народної Республіки щодо України та Російської Федерації як сторін конфлікту протягом російської агресії проти України 2014–2022 років та повномасштабного вторгнення РФ на територію України з 24 лютого 2022 року. Розкриваються засади зовнішньо-політичних інтересів Китаю як щодо РФ, так і України. Увага приділяється офіційним заявам та публікаціям у державних ЗМІ КНР, що виявляють вектор зовнішньої політики Китаю в контексті російсько-української війни. Визначено підгрунтя утримування Китаєм нейтралітету щодо української проблематики.

Ключові слова: Китай, політика, російсько-українська війна, нейтралітет.

Останнім часом проблематика війни РФ проти України займає провідне місце у світовому дискурсі. Це створює відповідні умови, в яких у кожного суб'єкта міжнародних відносин формується власне сприйняття проблеми, від чого залежить рівень підтримки однієї чи іншої сторони конфлікту. Більшість держав великого світового чи регіонального впливу виразили позицію на підтримку України ще в перші дні російського вторгнення, що дозволило Україні чітко визначити коло стратегічних партнерів. Однак, такий гравець світової впливовості як КНР досі не дає підстав зробити однозначний висновок щодо прихильності до однієї зі сторін. Необхідність для України розуміти позицію з власної проблеми кожної з великих держав та наддержав зумовлює актуальність теми.

Метою дослідження є визначити вектор зовнішньої політики КНР щодо російсько-української війни.

Для комплексного розуміння проблематики варто поглянути одночасно на динаміку риторики КНР з українського питання з початком російської агресії 2014 року та з повномасштабним вторгненням 2022 р. Ще з початку російської анексії Криму китайські ЗМІ не без зацікавлення висвітлювали розвиток ситуації в Україні, зокрема тому, що ця проблема привертала увагу всього світу. Після того, як Росія стала використовувати збройні сили в Україні, анексуючи Крим, речник МЗС Китаю Цінь Ган зробив спеціальну заяву про те, що «Китай глибоко стурбований нинішньою ситуацією в Україні». Він закликав «відповідні сторони в Україні вирішувати свої внутрішні суперечки мирно в правовому полі». Щодо зовнішнього втручання в Україну Цінь підкреслив, що Китай вважає «незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України» і сказав, що рішення має бути знайдено «на основі поваги до міжнародного права та норм» [1].

Однак Цінь також зазначив, що «є причини, чому ситуація в Україні така, якою вона є сьогодні». Цінь не вдавався в подробиці того, що може бути причиною, але джерела китайських ЗМІ містять деякі версії. У коментарі Сіньхуа стверджується, що «упереджене посередництво Заходу поляризувало Україну і лише погіршило ситуацію в країні». У статті вказується, що Захід повинен співпрацювати з Росією, щоб знайти рішення, і «припинити спроби виключити Росію з політичної кризи, яку вони не змогли владнати» [2].

Крім того, у коментарі Сіньхуа не було критики щодо рішення Росії ввести війська до Криму, натомість містилася теза на підтримку того, що «цілком можна зрозуміти, коли Путін заявив, що його країна зберігає за собою право захищати свої інтереси і російськомовне населення, що проживає в Україні». Замість того, щоб виступати проти цього кроку, Захід повинен «поважати унікальну роль Росії у плануванні майбутнього України» [2].

У риториці офіційного рівня речник Міністерства закордонних справ Китаю Цінь Ган був дещо обережнішим на своїх пресконференціях, підкреслюючи, що «Китай дотримується власних дипломатичних принципів і основних кодексів міжнародних відносин». Водночас він

додав, що «ми також врахували історичні та сучасні фактори українського питання», що з'являло доволі неоднозначно в контексті сприйняття ситуації [2].

Потенційний проукраїнський вектор зумовлювався тим, що на час до початку російської агресії проти України 2014 року Китай розраховував, що Україна стане «Воротами в Європу» в рамках китайського проекту «Один пояс, один шлях». Зі свого боку, Україна підписала угоди з Банком розвитку Китаю та збільшує частку китайських інвестицій в Україну. Однак у міру того, як Україна все більше віддаляється від Росії, поточна політична ситуація, пов'язана з Кримом і російською участю у східній Україні, ще більше ускладнила відносини Китаю з Україною [3]. Відчайдушне бажання України отримати зовнішні інвестиції, коли вона намагається зменшити свою залежність від російських енергоносіїв, товарів і закупівель військового обладнання, ускладнює проблему. У міру того як Україна відходить від російської економіки, китайські інвестиції та нові можливості, які можуть надати «Один пояс, один шлях» та Азійський банк розвитку, отримують все більший пріоритет [4]. Це з погляду України. Водночас, виходячи з неоднозначності позиції та її формулювань, як мовчазна, так і відкрита політична підтримка Китаєм діяльності Росії поставила Україну перед складною дилемою: чи варто їй продовжувати шукати опору в китайських інвестиціях, попри схильність КНР до підтримки РФ.

Поглянувши з позицій Китаю, такий масштабний проект, як-от «Новий шовковий шлях» – частина зовнішньої політики Сі Цзіньпіна «Один пояс, один шлях», – є ключовим серед проєктів, орієнтованих на розвиток економічної та політичної могутності КНР. З погляду Китаю, розбудова інфраструктури для кращого зв'язку КНР та України має не лише економічну, але й стратегічну цінність, оскільки вона зміщує центр тяжіння торгівлі з Європейського Союзу та Заходу загалом до Китаю. Для України входження до нового китайського проекту Шовкового шляху стане серйозним економічним поштовхом, надаючи їй важливу та специфічну роль транзитної країни для китайських товарів до Європейського Союзу як важливого торгового центру в Європі [5]. Це також може мати важливі політичні наслідки прискорення інтеграції України до Європейського Союзу. З такої позиції співпраця з Україною виглядає вигідною, однак є й інший бік тих самих політично-економічних інтересів. Виходячи зі стратегічних міркувань, китайський уряд вирішив дипломатично стати на бік Кремля, щоб отримати від Росії енергетичні ресурси та високотехнологічну зброю. Це ставить Китай у вигіднішу позицію для згортання «кольорових революцій», які на погляд РФ та КНР організовуються Заходом, зокрема США. Навіть більше, оскільки військова продукція України перестала надходити до Росії, Китай став важливим експортним партнером РФ. Відтак, Китай став на бік Росії політично та дипломатично на підставі власних геополітичних інтересів, надаючи відчутну підтримку шляхом утримання від голосування в Раді Безпеки ООН, щоб запобігти офіційному засудженню Росії. Китай явно не має причин та бажання відмежовуватися від Росії економічно. У тому ж 2014 році КНР офіційно пообіцяла і далі зміцнювати стратегічне економічне партнерство з РФ [5]. Проте, з китайського погляду ця стратегія також має серйозні недоліки: Пекін розуміє, що підтримка Росії та проросійських сепаратистів також може мати небажані наслідки для регіонів Китаю з прагненнями до незалежності, як-от Тибет чи західний регіон Сінцзян, населений мусульманською етнічною меншиною [6]. Тому в офіційному дискурсі КНР з часом починають з'являтися й заяви на підтримку України. Наприклад, під час Всесвітнього економічного форуму в Давосі 2017 року лідер Китаю Сі Цзіньпін висловив бажання КНР зіграти конструктивну роль у політичному розв'язанні «кризи навколо України» та назвав Україну дружньою країною [7].

У такий спосіб події протягом російської агресії з 2014 року підштовхнули Китай до певних кроків, які фактично позначили прихильність Пекіну до Москви. Однак, виходячи із сумнівів щодо вигоди цілковито проросійського підходу, КНР намагалася залишатися поміркованою щодо російсько-українського питання. До того ж на користь цього зіграв сам театр дій: хоч агресія з боку РФ не припинялась, але на тлі Мінських перемовин перебіг конфлікту характеризувався деескалацією, а отже, і в світовому медіапросторі згадки про нього зустрічалися рідше, що не вимагало від інших гравців постійної демонстрації своєї позиції. Однак, з 24 лютого 2022 року факт вторгнення РФ усе кардинально змінив, адже від самого початку

активних воєнних дій і дотепер новини навколо війни в Україні щодня займають значну частку уваги світових ЗМІ, а сама політична ситуація вимагає щонайменше постійних політичних дій чи заяв від активних суб'єктів міжнародних відносин.

Враховуючи помилки з минулого досвіду, топчиновники КНР не вдаються до конкретних заяв на суцільну підтримку однієї зі сторін конфлікту, радше називаючи події в Україні «криза» чи «ситуація». Натомість розглянемо динаміку висвітлення війни в китайських ЗМІ, де зможемо спостерігати більш політично забарвлену характеристику. Висвітлення російського вторгнення в Україну ЗМІ КНР викликало деякі суперечки. BBC і CNN вважають, що обговорення цієї теми в Китаї ведуть китайські державні ЗМІ, включно з Global Times, Китайським центральним телебаченням (CCTV) і People's Daily [8]. Журналістська етика цих ЗМІ була поставлена під сумнів. Як приклад, мережею ширилася підозра, що за два дні до повномасштабного вторгнення в Україну Horizon News, підрозділ міжнародних відносин The Beijing News, випадково опублікував внутрішнє повідомлення у своєму офіційному акаунті Weibo, що містило інструкції стосовно цензури, які вимагали обмеження контенту, що є «прозахідним» та «несприятливим для Росії» [9]. Того ж дня у статті на сайті Global Times населення українських Донецької та Луганської областей були названі «двома націями» [10]. Пізніше статтю було відкликано, оскільки ЗМІ КНР почали спільно називати ці дві територіальні одиниці «регіонами» [10].

Також китайські ЗМІ характеризуються вибірковістю висвітлення подій. У виданнях Deutsche Welle та CNN поставили під сумнів уникання таких слів, як «вторгнення» та «атака» [11]. Водночас The Wall Street Journal вважає, що китайські державні ЗМІ виявляли стриманість у висвітленні конфлікту, що свідчить про обережну позицію китайського уряду [12]. Radio France Internationale вказує на те, що хоча Китай і не засудив російське вторгнення, але і не заохочував своїх громадян як підтримувати українців, так і відкрито не підтримувати Росію, утримуючи цілковитий нейтралітет [13].

Інший показовий приклад виходить з прояву культурної дипломатії. 4 березня 2022 року Центральне телебачення Китаю (CCTV) почало пряму трансляцію церемонії відкриття зимових Паралімпійських ігор-2022, які проходили в Пекіні. Під час трансляції голова Міжнародного паралімпійського комітету Ендрю Парсонс у промові англійською мовою згадав про конфлікт, різко засудивши вторгнення РФ та закликавши до миру. CCTV заглушила цей фрагмент промови та не опублікувала повний її переклад [13]. Також було видалено кадр, на якому 20 українських спортсменів аплодують і закликають до миру. Міжнародний паралімпійський комітет розцінив, що у цьому випадку мала місце цензура, і вимагав пояснень від ССТ [14]. Відповідь так і не надійшла [15]. Хоча цей випадок є наслідком політики нейтралітету, однак прояви цензури щодо проукраїнської позиції сприймаються не на користь китайсько-українських відносин.

Особливо унікальним проявом позиції КНР стало висвітлення новин про масові воєнні злочини РФ в Бучі, у яких китайські державні ЗМІ почали проявляти прихильність до російської позиції [16]. 5 квітня CCTV передав заяву міністра закордонних справ Росії Сергія Лаврова про те, що різанина в Бучі є фейковою новиною, поширеною Україною та Заходом для наклепу на Росію. Китайські ЗМІ вибірково повідомили про огляд місця злочину президентом України Володимиром Зеленським, але не повідомили про жажливість місця події та розповіді місцевих жителів. Global Times стверджує, що різанина в Бучі була «рекламним ходом», до якого були залучені США. Станом на 6 квітня державні китайські ЗМІ, як-от Xinhua News і People's Daily, не повідомляли деталей про наслідки подій в Бучі [16].

З останніх заяв уряду КНР спостерігаємо таку ситуацію: 21 вересня 2022 року речник міністерства закордонних справ Китаю Ван Веньбінь заявив, що Китай закликає «зацікавлені сторони досягти припинення вогню та війни шляхом діалогу та переговорів, а також знайти спосіб врахувати законні інтереси безпеки всіх сторін», як повідомляє Wall Street Journal. Хоча офіційне повідомлення з пресконференції МЗС виключає термін «припинення вогню», речник МЗС Мао Нін також використав цю фразу під час пресконференції 13 вересня [17]. А 22 вересня в Раді Безпеки ООН міністр закордонних справ КНР Ван Ї окреслив чотири пріоритети Китаю у врегулюванні конфлікту: забезпечення підтримки переговорів; спонукання до

деескалації конфлікту, зокрема навколо ядерних об'єктів; пом'якшення гуманітарної кризи; подолання «побічних ефектів» війни, як-от глобальна продовольча криза. Ван стверджує, що Китай прагне захистити «суверенітет і територіальну цілісність усіх країн», але в заявах не міститься визнання того, що Росія веде війну проти України та порушує її цілісність, окупувавши Крим і частини південно-східної материкової України [17]. Обидві заяви зрівнюють Україну та Росію у своїх правах та обов'язках щодо розв'язання конфлікту, нівелюючи наявність агресора та вкотре підкреслюючи намагання КНР втримати абсолютний нейтралітет.

Отже, ще з початку російсько-українського конфлікту 2014 року КНР намагається балансувати між сторонами, вдаючи нейтральну позицію. Ці спроби доволі чітко відображають пріоритети для зовнішньої політики КНР, однак не реальну позицію Китаю. Попри номінальний нейтралітет та наявність логіки у користі для Китаю розвивати партнерство з Україною, вигода економічної співпраці КНР з РФ не піддається сумніву, а тому й деякі свідомі чи необережні кроки виявляють китайську позицію. Водночас позиція Китаю радше економічно обґрунтована, аніж політична, адже до повномасштабної війни уряд КНР вдавався до політичних заяв на підтримку України. Тоді як ескалація конфлікту до війни від лютого 2022 року, зумовлюючи більший розрив між сторонами конфлікту, унеможливила для Китаю залишатися за собою нейтралітет, зберігаючи відкриті коментарі на підтримку однієї зі сторін, а тому підвела КНР до утримання від конкретних заяв. Хоча з метою підтримки тісної економічної співпраці з РФ в китайському медіа просторі зустрічаються російські наративи.

Abstract. This study describes the manifestations of the position of the People's Republic of China regarding Ukraine and the Russian Federation as parties to the conflict during the Russian aggression against Ukraine in 2014-2022 and the full-scale invasion of Russia on the territory of Ukraine from February 24, 2022. The foundations of China's foreign policy interests both in relation to Russia and Ukraine are revealed. Attention is paid to official statements and publications in the state media of the PRC, which reveal the vector of China's foreign policy in the context of the Russian-Ukrainian war. The grounds for maintaining neutrality by China regarding the Ukrainian issue have been determined.

Keywords: China, politics, Russia-Ukraine war, neutrality.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Tiezzi S. China's Agricultural Deals with Ukraine in Jeopardy. *The Diplomat*. URL: <https://thediplomat.com/2014/02/chinas-agricultural-deals-with-ukraine-in-jeopardy/> (date of access: 15.10.2022).
2. Tiezzi S. China Backs Russia on Ukraine. *The Diplomat*. URL: <https://thediplomat.com/2014/03/china-backs-russia-on-ukraine/> (date of access: 15.10.2022).
3. Ukraine withdraws from 5 military accords with Russia. *Europe | China Daily. Global Edition*. URL: http://europe.chinadaily.com.cn/world/2015-05/21/content_20787293.htm (date of access: 15.10.2022).
4. Daly J. Ukraine Conflict Benefits China. *Jamestown*. URL: <https://jamestown.org/program/ukraine-conflict-benefits-china/> (date of access: 15.10.2022).
5. Baggiani G. China-Ukraine Relations After Crimea. *Jamestown*. URL: <https://jamestown.org/program/china-ukraine-relations-after-crimea/> (date of access: 15.10.2022).
6. Китай «знаєт цену сепаратизму» и поможет Украине, – посол. *Цензор.НЕТ*. URL: https://censor.net/ru/news/303164/kitay_i_znaet_tsenu_separatizmu_i_pomojet_ukraine_posol (дата звернення: 15.10.2022).
7. China's Xi says willing to help resolve Ukraine crisis. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-crisis-china-idUSKBN1520AN> (date of access: 15.10.2022).
8. McCarthy S. China's promotion of Russian disinformation indicates where its loyalties lie. *CNN*. URL: <https://edition.cnn.com/2022/03/10/china/china-russia-disinformation-campaign-ukraine-intl-dst-hnk/index.html> (date of access: 15.10.2022).
9. Samson C. Chinese news outlet accidentally posts censorship instructions on Russia-Ukraine coverage. *NextShark*. URL: <https://nextshark.com/chinese-news-russia-ukraine/> (date of access: 15.10.2022).
10. Ukraine Crisis. The CCP's official media once recognized the independence of the pro-Russian region of eastern Ukraine (in Chinese). *Radio Free Asia*. URL: <https://www.rfa.org/cantonese/news/indie-02242022054900.html> (date of access: 15.10.2022).
11. German media: Putin hailed as a hero in China (in Chinese). *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/zh/德语媒体在中国被捧为英雄的普京/a-60948366> (date of access: 15.10.2022).
12. Hua S. Chinese social media flooded with mockery of the West and warnings of Taiwan as Russia invades Ukraine (in Chinese). *The Wall Street Journal*. URL: <https://cn.wsj.com/articles/俄罗斯入侵乌克兰之际-中国社交媒体充斥着对西方的嘲讽和对台湾的警告-11646037983> (date of access: 15.10.2022).

13. International Paralympic Committee protests against Chinese TV censorship of agency chairman's opening anti-war speech (in Chinese). *RFI*. URL: <https://www.rfi.fr/cn/中国/20220305-国际残奥委会对中国电视审查机构主席开幕式反战讲话提出抗议> (date of access: 15.10.2022).

14. Paralympic Committee asks Beijing why anti-war speech censored. *France 24*. URL: <https://www.france24.com/en/live-news/20220305-paralympic-committee-asks-beijing-why-anti-war-speech-censored> (date of access: 15.10.2022).

15. War in Ukraine: the international committee accuses Beijing of censorship. *World Today News*. URL: <https://www.world-today-news.com/war-in-ukraine-the-international-committee-accuses-beijing-of-censorship/> (date of access: 15.10.2022).

16. Mozur P., Myers S. L., Liu J. China's Echoes of Russia's Alternate Reality Intensify Around the World. *The New York Times*. URL: <https://www.nytimes.com/2022/04/11/technology/china-russia-propaganda.html> (date of access: 15.10.2022).

17. China's Position on Russia's Invasion of Ukraine. *Homepage | U.S.–CHINA | ECONOMIC and SECURITY REVIEW COMMISSION*. URL: <https://www.uscc.gov/research/chinas-position-russias-invasion-ukraine> (date of access: 15.10.2022).

УДК 35.14/.66:75.044](438)»18/19»

АНАЛІЗ ВІДОБРАЖЕННЯ ЗБРОЇ У ПОЛЬСЬКОМУ БАТАЛЬНОМУ ЖИВОПИСІ XIX–XX СТОЛІТТЯ

Д. В. Ахновський, О. С. Мармілова

Анотація. Стаття присвячена аналізу відображення зброї в польському батальному малярстві XIX–XX ст., пошуку неточностей і помилок, свідомих і несвідомих історичних спотворень. Методи дослідження – описово-розповідний, аналітико-синтетичний, індуктивно-дедуктивний, проблемно-хронологічний, узагальнення, контент-аналізу, історико-типологічний. У статті доводиться, що польські майстри батального живопису здебільшого мали достатньо навичок та історичної інформації для реалістичного зображення зброї, техніки, інших військових аспектів у своїх роботах, але історична достовірність не була пріоритетом для польських митців, оскільки їхнім головним завданням була передача емоцій, а історична достовірність дотримувалася лише тоді, коли вона відповідала художнім цілям.

Ключові слова: мистецтво, батальний живопис, зброя.

Вступ. Художники-баталісти відрізнялися якісною художньою технікою та великим хистом, через що були відомі у всьому світі, а дослідженню їхньої творчості присвячено багато наукових праць як істориків, так і представників суміжних дисциплін. Творчість Яна Матейка аналізували у своїх наукових працях О. В. Бітаєва, М. І. Мурашко, Г. Возняк-Ковалик та інші. Дослідженню битви під Грюнвальдом присвячено наукові праці М. Горжковського, Я. Длугоша, Г. Караєва, О. Руденка, зокрема питання реконструкції озброєння учасників Грюнвальдської битви знайшло відображення у працях М. М. Відейка. Заслужують на увагу праці зі зброєзнавства М. Барятинського, С. Беляєвої, Ю. Бохана, М. Горелика, Я. Длугоша, С. Жаркоя, К. Жукова, С. Кичинського, Л. Кривизюка, А. Кубишева, В. Микитишина, А. Надольського, П. Саса, П. Сергєєва, С. Терського, О. Юрчука, Н. Яковенка. Історії польського мистецтва присвячено праці О. Гарбузової, Г. Коваленка, І. Коссовської, Р. Мутера, І. Нікольської, О. Станичнова, О. Храпачова. Водночас аналіз історіографії виявив, що в наукових працях більшості дослідників досить мало уваги приділяється аналізу причин появи історичних неточностей на батальних картинах художників, що свідчить про актуальність і важливість дослідження. Метою дослідження є аналіз відображення озброєння у польському батальному живописі XIX–XX століття, пошук історичних неточностей та помилок, свідомих і несвідомих історичних викривлень, їхніх причин і наслідків, а також аналіз настроїв, що панували у середовищі польської інтелігенції у XIX–XX сторіччях, через художні твори.

Основний розділ. Головними методологічними підходами в межах дослідження стали міждисциплінарність, системність, компаративізм. «Нова історична наука», піонером якої є «школа Анналів», наразі є дуже популярною та актуальною. Головним напрямом дослідження цього методологічного підходу стала «людина у суспільстві», тобто діяльність як окремих особистостей, так і суспільства загалом. Особлива увага надається масовим уявленням людей

тієї чи іншої епохи (історії ментальностей), зміні ціннісних установок у процесі історичного розвитку, проблеми історичної пам'яті, умов життя, соціальної адаптації тощо, саме це дає змогу вивчити ретельний аналіз творів мистецтва. Кожне історичне джерело несе в собі невичерпну кількість інформації. Для її виявлення потрібно лише сформулювати правильні «запитання». Для цього використовується методологічний апарат, а саме сукупність ретельно підібраних, виходячи з особливої специфіки дослідження, прийомів, що застосовувалися під час написання тез: візуальний аналіз картин, їх внутрішня критика; зіставлення предметів озброєння з реальними історичними прототипами – це здійснюється за допомогою використання фотодокументів архівних колекцій зарубіжних та українських музеїв, використання археологічних малюнків та інших графічних зображень; використання досліджень з історії озброєння, а саме наукових статей, монографій та тез як українських, так і зарубіжних авторів; використання фото- і відеозображень реплік історичної військової техніки, створених реконструкторами за тогочасними технологіями виробництва; використання досліджень картин польських художників та історії створення цих творів мистецтва. Під час досліджень велика увага приділяється хронологічному і географічному аспектам поширення і застосування історичних видів озброєння, здійснюється пошук анахронізмів, нетипових для зображеного етногеографічного регіону видів озброєння з метою виявлення ненавмисних історичних викривлень. Крім того, до методології дослідження слід віднести аналіз історичного контексту створення джерел, а також вивчення біографії авторів картин та аналіз настроїв, що панували у середовищі польської інтелігенції у XIX–XX сторіччях через їхні художні твори. Отже, полідисциплінарність дослідження обумовлює його методологічний плюралізм. Для розкриття історичної проблеми через призму «нової історичної науки» необхідне залучення суміжних наук – соціології, етнографії, географії та інших, а також розширення кола історичних джерел. Міждисциплінарність означає не просте запозичення методів з інших дисциплін, а конструювання міждисциплінарних об'єктів. Історичні знання у такому разі визначаються не одним науковим напрямом, а системою або сукупністю соціально-гуманітарних наук, об'єктом яких є реальність минулого. Полідисциплінарні дослідження можливі за кількох обов'язкових умов: 1) визначення об'єкта історичного дослідження і його первісного стану (збір, обробка інформації, виявлення проблемних сторін об'єкта); 2) збереження специфічних якостей і характеристик об'єкта на всіх рівнях теоретичного абстрагування; 3) розробка методичної схеми аналізу, в якій сума окремих досліджень була б необхідною і достатньою для розв'язання проблеми загалом. У нашій роботі не проводиться зовнішня критика джерел, оскільки вона вже успішно проводилася раніше іншими як зарубіжними, так і українськими експертами, і достовірність досліджуваних джерел не викликає сумніву; по-друге, варто зважати на специфічність проведення цього наукового дослідження, через що особливості вибраної теми дозволяють обійтися без безпосереднього дослідження джерел, обмежившись художніми репродукціями та фотографіями оригінальних картин. Під час проведення дослідження слід зазначити його особливості, а саме – вузьку тему, яка являє собою відображення різних зразків зброї та спорядження, а не самі зразки зброї, що дає змогу обійтися без безпосереднього використання джерел зі зрозумінням і користуватися здебільшого літературою з цієї дисципліни.

Твори *Яна Алоїзи Матейка*, польського художника та історіософа (1838–1893 рр.), сприяли формуванню історичної уяви не одного покоління поляків. Він був обдарований особливо сильною патріотичною свідомістю, яка скеровувала його творчість протягом життя. Матейко був з того роду «самоуків», що «мислять образами», повний захопленням та творчою винахідливістю. Слід зазначити, що Ян Матейко, як справжній майстер, мав цікаву манеру осягнення історичних реалій, чому значною мірою сприяла родинна ситуація. Рано залишився без матері, потрапив під сильний вплив старшого брата Франциска – історика, працівника Ягеллонської бібліотеки, доцента Ягеллонського університету. Саме він сприяв формуванню у молодшого брата культу минулого, потягу до копання у старих книгах та документах. Крім того, як відомо зі спогадів друга художника, Ізидора Яблонського-Павловича, праця над композицією кожної картини починалася з виписів із текстів джерел, які потім живописець піддавав власній творчій редакції. Шукаючи модель для тієї чи іншої історичної постаті, яка мала бути відображена в картині, Матейко звертався до фотографій конкретних осіб, особливо із середовища

аристократії. Найбільш йому імпонували фотороботи, виконані відомим на той час фотографом Валерієм Жевуським. Свою найвідомішу картину *«Битва під Грюнвальдом»* [1] розміром 426×887 см він малював упродовж 1875–1878 років. У лютому 1878 року картина була куплена за 45 000 римських варшавським банкіром Давидом Розенблумом. У той самий рік, 28 вересня, картину презентували у залах магістрату Кракова. Далі твір перевезли до Відня, у березні 1879 року – до палацу намісників Варшави. Згодом картину презентували у різних містах багатьох країн світу. Картина була куплена 1902 року варшавським Товариством захоплення мистецтв, яке подарувало її Царству Польському. З початком Першої світової війни картина була перевезена до Москви, звідки повернута до Варшави у 1922 році. У часи Другої світової війни твір був захищений так: картину згорнули в рулон і перевезли до музею Любліна, після чого Й. Геббельс визначив нагороду у 2 000 000 марок за інформацію про місце знаходження картини. Польське радіо у Лондоні подало інформацію про прибуття картини до Британії і пошуки припинили. Саме тоді директор Люблінського музею заховав її в одному з селищ у забетонованому саркофазі. У жовтні 1944 року картину передали представнику Польського комітету національного визволення. З 1945 року твір перебував у збірці Національного музею Варшави, виставлявся впродовж 1976–1982 рр. у Замковому музеї Мальборка. Через поганий стан картину не змогли привезти на виставку до 600-річчя битви, через що розпочали реставрацію, що полягала у посиленні основи і реставрації й очищенні малярського шару. Для очищення було використано 2 500 скальпелів, 150 літрів різних розчинників, внаслідок чого вага картини зменшилася з 500 кг до 290 кг. Вартість реставрації склала понад 1 000 000 злотих. На картині можна побачити типові для XV сторіччя озброєння: у лівому нижньому куті зображено просту польську піхоту з фальшіонами та бойовими сокирами, останні по формі виглядають як ранні бердиші часів XVI століття з додатковими вістрями на верхньому кінці древка, що робить малоімовірною їх появу під час подій початку XV сторіччя. Між ними стоїть арбалетник. Арбалет, хоча і поступався луку в скорострільності, мав порівняно з ним дві великі переваги: по-перше, він дозволяв пускати стріли з більшою потужністю, по-друге, він був легшим у використанні (сила натягнення тятиви не залежала від м'язової сили оператора, а конструкція спускового механізму дозволяла легко прицілитися). Лицарська кіннота на картині озброєна лансами й одноручними мечами. Головна сила лицаря у ті часи була у довгому списі, адже лицар – це насамперед важкий кіннотник. Навіть саме слово лицар («*gitter*») перекладається з німецької як «кінний воїн». Слід сказати, що меч був допоміжною зброєю лицаря, його використовували у тоді, коли ламався спис (ленс). На картині видно уламки ланса біля Святого Станіслава, одного з небесних покровителів Польщі. Між тевтонським магістром Ульріхом фон Юнгеном і князем Вітовтом зображено двох селян, один з яких озброєний бойовою сокирою, інший має при собі протазан або облоговий ніж типу «язик вола». Така древкова зброя була розповсюджена в Європі вже після XV сторіччя. Судячи з усього, автор хотів надати цій зброї вигляд Ховбурзької репліки «спис Доли» для додаткового символізму. До речі, реального фон Юнгена бито, за одними даними литовським селянином з рогатиною, за іншими – під час двобою з татариним, який вдарив його по голові. Також слід зазначити, що на картині трапляються зображення ножів. Ножі на полях середньовічних битв були зброєю останнього шансу, або слугували для добування поранених. На картині лише один персонаж використовує ніж (він намагається вдарити Яна Жижку, захищеного лускатим обладунком), у всіх інших вони зображені просто у спорядженні (заховані).

Під час аналізу картини Яна Матейка *«Битва під Варною»* одразу впадає в очі те, що король Владислав скаче на османські війська, озброєний лише мечем. Таке озброєння нетипове і непрактичне для вершника тих часів. Османи на картині озброєні списами, короткими ножами та луками зі стрілами. Довгі списи займали головну нішу на полях битв Середньовіччя та раннього Нового часу. Спис був майже єдиним видом зброї, який дозволяв ефективно протистояти важкій лицарській кінноті. Але на картині ми бачимо короткі списи, по своїй конструкції більше схожі на дротики – короткі списи (1–1,5 метра), які були широко розповсюджені в античні часи, але майже зникли в Середньовіччі і ненадовго повернулися на європейські поля битв лише після тринадцятого сторіччя. Також серед османських вояків трапляються ті, які озброєні короткими загнутими кинджалами. Зображення мусульман з короткими

луками є досить типовим для польських художників-баталістів XIX–XX сторіччя. У цьому є певна доля реалістичності. Справді, багато народів використовували луки досить довгий час вже після закінчення Середньовіччя, наприклад, кримські татари.

Войцех Коссак, польський художник, провідний представник течії історичного і батального живопису, витриманого у реалістичних традиціях, отримав свої перші уроки малювання від батька Юліуша Коссака. Був викладачем батального живопису у варшавській Школі мистецтв. Увійшов в історію польського живопису як провідний представник історичного батального живопису. Головною рисою його творчого кредо, сформованого під впливом мистецтва батька, був патріотизм. Він виспівував славу польської зброї, зображуючи польську армію і монументальні історіософські сюжети. Від батька успадкував любов до коней, яких майстерно зображував у битвах. А оскільки сам був солдатом, чудово знав реалії війни, досконало орієнтувався в історичному контексті подій, прискіпливо вивчав зброю, знаряддя, військову стратегію і тактику. Все це дозволило йому вільно творити у реалістичній традиції, майстерно режисерувати масштабні батальні спектаклі. На відміну від батька, який спочатку був акварелістом, Войцех писав олією. Слід зазначити, що він був також автором трьох воєнних панорам – величезних картин-полотен, доповнених на передньому плані для більшої достовірності об'ємними предметами місцевості, фігурами і військовим реквізитом [2].

На картині Войцеха Коссака *«Черкеси у Варшаві»* зброя здебільшого типова для військових формувань Російської імперії того часу, але в очі впадає однозарядний кремінний пістолет; у часи, коли відбуваються події, зображені на картині, вони втратили свою популярність, не витримавши конкуренції з револьверами. У руках черкесів можна побачити нагайку – тонкий короткий ремінний батіг, який звужується до кінця, завершується шкіряною нашивкою, так званим «шлепком», або розділяється на кілька окремих «хвостиків». Це робили, щоб зменшити енергію удару і не пошкодити шкіру коня. Нагайку достатньо часто використовували як нелетальну зброю, головним призначенням її було управління конем, адже кавказці не користувалися шпорами. Використання нагайки характерне саме для кавказьких народів. Шаблі «черкесів» схожі на кавказькі шашки. Це також могло вказувати на те, що Войцех Коссак намагався зобразити саме адигітів, але під час кавказьких війн 30-х років кубанські козаки перейняли і популяризували цю зброю. Наприкінці XIX сторіччя шашка майже повністю витіснила класичну шаблю. Під час подій, зображених на картині (1863 рік), шашка була типовою зброєю для військових формувань всієї Російської імперії, а не тільки кавказьких частин.

Картина Войцеха Коссака «Грюнвальдська битва» відрізняється від аналогічної картини Яна Матейка своїм художнім напрямом. Лицарі на картині озброєні за стандартами XV сторіччя: переважна більшість лицарів має довгі списи, трапляються як прості дерев'яні, так і турнірні списи із захистом рук. Проста піхота озброєна державою зброєю: дворучними й одноручними бойовими сокирами. Це є логічним і відповідає середньовічним реаліям: меч був занадто дорогим для селянського ополчення. До того ж державна зброя дозволяла вдарити ворога на більшій дистанції і краще підходила для бою в тісному строю середньовічних битв. На задньому плані, серед лицарів зі списами, можна помітити вояка з кістеном – холодною зброєю, головною особливістю якої було те, що ударна гиря (іноді з додатковими шипами) кріпилася до руків'я ланцюгом або ремнем. Використовувалася ця ударна зброя для боротьби із закованими в обладунки воїнами.

Син Войцеха Коссака, Єжи, був художником-баталістом. Коли вперше, у віці 20 років, Єжи презентував свої роботи на виставці у 1911 році, у Варшаві вийшла стаття «Спадок таланту і третій Коссак». Як і батько, польський патріот відображав сучасні йому польські перемоги. Епічне полотно *«Битва під Кутно»* Єжи Коссака написав у 1939 році, перемалювавши у 1943 році [3]. На обох варіантах картини присутній вояк, який цілиться з револьвера в оглядову щілину німецького танка. У револьвері легко можна впізнати наган. На озброєнні польського війська у 1939 році перебувало одразу дві версії цієї зброї: царські нагани зразка 1895 року та польська модифікація «Nagant NG wz.32», які вироблялися з 1932 року по 1935 рік у місті Радом для потреб війська і поліції. За спинами польських вояків можна бачити гвинтівки. У час, зображений на картині, на озброєнні у польських військових частин перебували Kb wz.98a та Kbsp wz.38M. Перший був розроблений на базі німецької гвинтівки Gewehr 98;

Kbsp wz.38M була самозарядною гвинтівкою, розробленою Юзефом Марошеком. Судячи з її вигляду, можна зробити висновок, що на картині представлено не Kbsp wz.38M, а Kb wz.98a. Отже, гвинтівка Kbsp wz.38M ніяк не може бути тією зброєю, що представлена на картині, оскільки там був довгий магазин, що виступав далеко з корпусу та багато металевих деталей. Зброя, що представлена на картині, повністю має корпус з деревини, вона довша ніж Kbsp wz.38M і не має такого магазину, що стирчить. Головною зброєю поляків на картині є шашки і списи. Якщо шаблі під час Другої світової деякі країни все ще використовували, хоча і як парадну зброю, то списи ще задовго до початку війни відійшли в минуле. Але, оскільки картина зображує міфічний епізод, а в легенді йшлося про атаку польської кавалерії саме зі списами і шаблями, саме тому Войцех Коссак зобразив їх на своїй картині.

Ян Канті Валері Еляш-Радзіковські – польський художник і фотограф, співзасновник Татранського товариства, автор татранських путівників. Він малював переважно історичні картини, пейзажі Татр, а також види краківських пам'яток, портрети, релігійні картини і настінні розписи; ілюстрував книги і журнали; створював історичні костюми для театру; творив не тільки на полотні, але й на природному ґрунті. Картина Еляш-Радзіковські «Смерть Жолкевського під Цецорою в 1620» [4] зображає події Цецорської катастрофи. Польська армія була не готовою до відкритого протистояння з османами і була розбита. Багато польських командирів були захоплені в полон або вбиті, долі останніх зазнав і Станіслав Жолкевський, ветеран війни в Лівонії, відомий політик і меценат. У правому нижньому куті możemy бачити польського вояка, озброєного мушкетом. Мушкетон, також відомий як тромблон (фр. tromblon), трабуко (ісп. trabuco), бландербас (англ. blunderbuss) – це перший бойовий дробовик в Європі. Головною особливістю цієї зброї був розтруб на кінці ствола, який полегшував засипання пороху та картечі. Ця вогнепальна зброя була популярною серед матросів та кушів (дріб дозволяв поцілити навіть при абордажах, а укорочений ствол робив зброю легшою). Османи вогнепальної зброї не мали і були озброєні колчанами. У більшості вояків możemy бачити класичну польську шаблю, з притаманною їй добре розвинутою гардою. Один із поляків кидається на османця з булавою. За формою булави можна зрозуміти, що це не бойова зброя, а церемоніальний клейнод. Враховуючи те, що на картині зображений загнаний у кут командний відділ Станіслава Жолкевського, використання цього клейнода як імпровізованої зброї є цілком імовірним. Протиник вояка з булавою озброєний довгим ножем. Один з османів розмахує бунчуком, останній нагадує ті, якими Османська Імперія користувалася аж до кінця XIX сторіччя. З-за возу визирає краєчок башенного щита.

Польський художник, самоучка, повстанець *Януарій Суходольський* (1797–1875 рр.) написав картину «Штурм Очакова 6 грудня 1788 року» у 1853 році [5]. Техніка – холст, олія. Розмір картини – 230×345 см. Твір знаходиться у воєнно-історичному музеї артилерії, інженерних військ та військ зв'язку у Санкт-Петербурзі. Аналіз історичного музею *«Штурм Очакова 6 грудня 1788 року»* свідчить про те, що російська піхота озброєна гладкоствольними мушкетами. Під час подій, описаних на картині, нарізна зброя, хоч вже існувала, була мало розповсюдженою. Це було зумовлено її високою ціною і складністю під час заряджання (тогочасні рушниці були дульнозарядними і пропихнути круглу кулю шомполом крізь нарізний ствол було складно, це потребувало багато часу, проблему вирішила лише поява кулі системи Міньє та перехід до казнозарядної зброї), тому головною зброєю піхоти був гладкоствольний мушкет із кременієвим замком. Також те, що це саме мушкет, підтверджує їхня форма: у всіх вояків жовте маркування на касці, ним у піхоті позначали саме мушкетерів. У всіх вояків ми możemy бачити багнети. Перші згадки про багнети датуються початком XVII сторіччя: солдати не носили мечів, але у них були багнети з рукоятками завдовжки в один фут, а леза багнетів були довжиною як рукоятки, кінці яких пристосовані для того, щоб вставляти їх у стволи мушкетів. Перші багнети були примітивні і являли собою простий кинджал, що вставлявся рукояттю у ствол. Багнети були дуже важливою зброєю тих часів. Більшість моделей вогнепальної зброї XVIII сторіччя були однозарядними, адже ближній бій мав велике значення. На картині зображені пізніші, технічно досконаліші багнети з окудами (скріпленням у вигляді металевої трубки, що накручувалася зверху на ствол мушкета). За реформами 1780-х років багнет був єдиною холодною зброєю мушкетера. У російського оберофіцера в руках класична європейська шабля. За реформою 1780-х років нею було замінено шпагу [6].

Висновки. Аналіз показав, що на польських картинах часто зображується усереднений образ тюркських народів та їх оснащення. Батальним картинам Яна Матеїка притаманне якісне з технічного погляду зображення озброєння та його історична достовірність. Іноді трапляються невеликі неточності, пов'язані з нетиповим озброєнням (наприклад, зображення списа долі на картині «Битва під Грюнвальдом»), але вони зроблені автором свідомо, оскільки Матеїко був яскравим представником романтичного жанру. Щодо творів інших художників, які аналізувалися при написанні тез, можна зробити висновок, що озброєння на цих картинах зображене здебільшого історично достовірно. Воно переважно відповідає хронологічним і територіальним межах подій, зображеним на картинах, що були досліджені під час написання роботи. Використання зброї, яка була нетиповою для баталій того часу, легко пояснюється внутрішньою логікою картин (наприклад, використання Яном Канти Валері Еляш-Радзіковські булави-клеїнода на картині «Смерть Жолкевського під Цецорой в 1620»). У дослідженні виконано аналіз відображення військового озброєння у творах Яна Матеїка, родини Коссаків, Яна Канти Валері Еляш-Радзіковські та Януарія Суходольського. Доведено, що польські майстри батального живопису здебільшого мали достатньо вміння й історичної інформації для того, щоб максимально реалістично відобразити озброєння та інші військові аспекти у своїй творчості, але історична достовірність не була у пріоритеті у польських художників. Головним завданням польських митців було передання емоцій. Багато творів батального жанру створювалися у скрутні для Польщі часи: період після трьох розділів, Друга світова війна. Художні твори насамперед є художніми: з романтизацією історії і Речі Посполитої, пафосом і гіперболізацією. Історична достовірність виконувалася лише тоді, коли вона відповідала художнім цілям.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the reflection of weapons in Polish battle painting of the XIX–XX centuries, search for inaccuracies and errors, conscious and unconscious historical distortions. Research methods are descriptive-narrative, analytical-synthetic, inductive-deductive, problem-chronological, generalization, content analysis, historical-typological. The paper proves that Polish masters of battle painting mostly had enough skills and historical information to realistically depict weapons, equipment and other military aspects in their work, but historical authenticity was not a priority for Polish artists, as their main task was the transmission of emotions, and historical authenticity was fulfilled only when it corresponded to artistic goals.

Keywords: art, battle painting, weapons.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Jan Matejko. URL: http://www.pinakoteka.zascianek.pl/Matejko/Matejko_4.htm
2. Wojciech Kossak. URL: http://www.pinakoteka.zascianek.pl/Kossak_W/Kossak_W_bio.htm
3. Jerzy Kossak. URL: <https://konser.krakow.pl/pl/oferta/1002-jerzy-kossak-bitwa-pod-kutnem>
4. Walery Eljasz-Radzickowski. URL: <https://polonistyka.com/19127/>
5. January Suchodolski. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Paintings_by_January_Suchodolski
6. Ахновський Д., Петрова І. Аналіз відображення військового спорядження, обладунків та уніформи у польському батальному живописі XIX–XX століття. *Вісник науки та освіти*. 2022. № 1. С. 238–252. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/issue/view/65/95>

УДК 070.1(100):[327:355.01((470+571):477)

РОСІЙСЬКЕ ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ У ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ІНОЗЕМНИХ ЗМІ: МІЖ ВІЙНОЮ ТА «ВІЙСЬКОВОЮ СПЕЦОПЕРАЦІЄЮ»

В. В. Берегута, І. В. Богінська

Анотація. У статті визначено особливості висвітлення російського вторгнення в Україну 2022 року в українських, російських та іноземних медіа на предмет термінів та словосполучень, що використовувалися для його сутнісної характеристики у лютому–квітні 2022 року. На основі проведеного якісного контент-аналізу авторами оцінено ступені кореляції використаних термінів з офіційними українським та російським наративами та позиціями відповідних іноземних урядів стосовно російсько-української війни.

Ключові слова: вторгнення Росії в Україну; російсько-українська війна; ЗМІ; термін; наратив.

Вступ. Протягом дев'яти років увага світової спільноти прикута до російсько-української війни як до гібридного збройного протистояння, де дії кожної зі сторін продемонстрували стратегічну важливість правильного використання інформаційної зброї у комплексі з військовою для отримання переваг на полі бою. Одним із таких базових проявів використання першої стало визначення природи подій, що відбувались у 2013 році під час Революції гідності, потім у 2014–2022 роках в АР Крим та в Донецькій і Луганській областях та з 24 лютого 2022 року на території всієї України.

Принципова несумісність поглядів на події в Україні на початковому етапі російського вторгнення призвела до формування українського та російського наративів у внутрішньо- та зовнішньополітичному дискурсі, доведення правдивості та поширення яких через державні та недержавні ЗМІ слугує інструментом обґрунтування наступальних дій, консолідації міжнародної підтримки на їх користь та введення санкцій. Ключовими протиборчими поняттями обох наративів протягом дев'яти років залишаються «російсько-українська війна», «російська збройна агресія» і «тимчасово окуповані Росією території» з одного боку та «внутрішньоукраїнський конфлікт», «захист російськомовного населення» і «звільнення Донбасу та Криму» з іншого боку. Повномасштабне російське вторгнення стало третьою фазою російсько-української війни та актуалізувало необхідність проведення аналізу сприйняття природи російської агресії проти України у міжнародних відносинах. Оскільки ЗМІ традиційно найбільше впливають на формування суспільної думки населення з тих чи інших подій, то контент-аналіз публікацій електронних іноземних ЗМІ дозволить дослідити наративи, що поширюються стосовно російсько-української війни у різних країнах.

Метою дослідження є визначення іноземних наративів щодо сутності подій в Україні з 24 лютого 2022 р. та їх порівняння з українським і російським наративами.

Результати дослідження. Проведений контент-аналіз українських та російських найпопулярніших інтернет-видань (див. Таблицю 1) свідчить про збереження повної відповідності текстів новинних публікацій офіційним урядовим наративам.

Таблиця 1

Характеристика російського вторгнення в Україну в новинних публікаціях та аналітичних матеріалах російських та українських ЗМІ протягом лютого-квітня 2022 р.

Словосполучення та фрази для характеристики російського вторгнення в Україну	Назва медіа та країна					
	Російські ЗМІ			Українські ЗМІ		
	Коммерсант	Комсомольская правда	Российская газета	Дзеркало тижня	Українська правда	ТСН
військова спецоперація Росії в Донбасі	[1]	[7]	[13]			
спецоперація на підтримку (із захисту) Донбасу (ДНР і ЛНР)		[8]	[14]			
операція зі звільнення території ДНР і ЛНР		[9]				
російська (військова) операція на Україні	[2]	[10]	[15]			
операція Росії з денацифікації (демилітаризації) України	[3]	[11]	[16]			
українська криза	[4]					
загострення кризи на Україні	[5]					
військові дії на Україні	[6]					
бойові дії між Росією та Україною	[6]					
конфлікт Росії та України		[12]				
війна Росії проти України				[17]		[23]
війна в Україні					[20]	[24]
вторгнення Росії в Україну				[18]	[21]	
збройна агресія Росії проти України				[19]	[22]	
напад Росії на Україну						[25]

Примітка: Зазначені в квадратних дужках числа відповідають порядковому номеру посилання на публікацію зі списку використаних джерел і літератури, в тексті якої було використане дане словосполучення або фраза

У випадку російських ЗМІ (серед яких «Российская газета» є офіційним друкованим виданням російського уряду) такий нарратив в перші три місяці війни розширився формулюванням «військова спеоперация Росії» із «захисту Донбасу / звільнення території ЛНР та ДНР / демілітаризації та денацифікації України». Разом із продовженням використання понять «українська криза / криза на Україні» та цілковитим уникненням термінів «війна», «вторгнення», «агресія» для окреслення дій російського президента це демонструє часткову трансформацію сутності російського нарративу. «Внутрішньоукраїнський конфлікт», стороною якого не є Росія, яка водночас бере посередницьку участь у його мирному розв'язанні для «захисту російськомовного населення Донбасу», перетворився на війну України проти «ЛНР» й «ДНР» як «незалежних держав», агресивні дії України в якій становлять пряму загрозу зовнішній безпеці Російської Федерації та територіальній цілісності «ЛНР» й «ДНР». Демонізація образу України стала основою виправдання перед росіянами «військової спеоперации» як вимушеного превентивного та безальтернативного кроку для нейтралізації «небезпеки» з боку України та НАТО. Водночас «київський режим» та «західні куратори» на чолі із США вже дев'ятий рік поспіль залишаються єдиними винуватцями ситуації в Україні через повне ігнорування російських геополітичних інтересів.

Контент-аналіз публікацій газет та інформаційних агентств США, Канади, Франції, Японії, Австралії та КНР (див. Таблицю 2) продемонстрував, що однозначне розуміння сутності подій на території України з 24 лютого 2022 р. серед таких впливових акторів міжнародних відносин із різним ступенем залученості до сприяння завершенню війни є відсутнім. Зокрема, медіа США, Канади, Франції, Японії та Австралії схильні називати атаку Росії «російсько-українською війною / конфліктом», «вторгненням Росії в Україну», «нападом Росії на Україну» та «російською агресією».

Таблиця 2

Характеристика російського вторгнення в Україну в новинних публікаціях та аналітичних матеріалах іноземних ЗМІ протягом лютого–квітня 2022 р.

Словосполучення або фраза для характеристики російського вторгнення в Україну	Назва медіа та країна							
	The Washington Post (США)	The New York Times (США)	CBC News (Канада)	The Globe and Mail (Канада)	France24 (Франція)	The Japan Times (Японія)	The Sydney Morning Herald (Австралія)	China Daily (КНР)
war in (over) Ukraine	[26]	[32]		[42]	[45]			
Ukraine war		[33]	[38]				[52]	[57]
Russia's (Russian) war on (in) Ukraine				[43]	[46]	[48]		
Putin's war on (in, against) Ukraine	[27]	[34]						
Russia-Ukraine War		[35]	[39]		[47]		[53]	
Russia's (Moscow's) invasion of Ukraine			[40]	[44]			[54]	
(Vladimir) Putin's invasion (of Ukraine)		[36]				[49]		
Putin's attack (assault) on Ukraine	[28]							
Russia's aggression		[37]						
Vladimir Putin's aggression						[50]	[55]	
Russia-Ukraine crisis	[29]						[56]	[58]
crisis in Ukraine (Ukraine crisis)			[41]			[51]		[59]
Russia-Ukraine (military) conflict	[30]							[60]
Russia's military operation in Ukraine								[61]
the Ukraine issue								[62]
chaos in Ukraine								[63]
disaster in Ukraine								[64]
Putin's Ukraine blunder	[31]							

Примітка: Зазначені в квадратних дужках числа відповідають порядковому номеру посилання на публікацію зі списку використаних джерел і літератури, в тексті якої було використане дане словосполучення або фраза

Особливістю візії «західних» країн, що меншою мірою присутня в українських медіа та повністю відсутня в російських та китайських, є ототожнення війни з особою Володимира Путіна: «Путінська війна в Україні», «вторгнення Путіна в Україну», «агресія / атака Володимира Путіна» та «Путінська груба помилка в Україні», що свідчить про сприйняття дій російського очільника як таких, що мають виключно диктаторський та імперський характер. Проте синонімічне до вищезгаданих понять використання словосполучень «українська війна», «війна в Україні» та «українська криза» у деяких публікаціях не розкриває справжньої сутності подій в Україні, оскільки, виключаючи з назви одного із двох основних учасників конфлікту, такі словосполучення створюють враження про нього як виключно внутрішню проблему України.

На відміну від західних медіа, де використовувані поняття для позначення російського вторгнення майже повністю відповідають українському нарративові, публікації підконтрольної Департаменту реклами Комуністичної партії КНР China Daily свідчать про поширення російської версії трактування подій. По-перше, частотність використання позначень «російсько-українська криза» та «військовий конфлікт Росії та України» значно поступається використанню понять «українська проблема», «хаос / катастрофа в Україні» та іншим подібним. «Українська війна» було використано за досліджуваній період лише два рази. По-друге, China Daily є єдиним серед восьми проаналізованих іноземних видань, що неодноразово використало поняття «російська військова спецоперація в Україні» не як цитування промови російського президента про її початок 24 лютого 2022 р. Отже, займаючи позицію «нейтралітету», китайський уряд не готовий був назвати Росію агресором, прагнути зберегти торговельно-економічні та політичні відносини із нею в умовах конкуренції з США, а отже, і не бажав докласти своїх зусиль у статусі «потенційної наддержави» для пришвидшення завершення російсько-української війни.

Висновки. Отже, повномасштабне російське вторгнення в Україну протягом його перших трьох місяців сприймалося конфліктуючими сторонами та за кордоном як не раптове військове зіткнення, а чергова закономірна фаза ескалації українсько-російського конфлікту, що триває з 2014 р. За цей час сформувалися дві базові протилежні системи поглядів на сутність українсько-російської війни, які прослідковуються у проукраїнському або проросійському характері публікацій іноземних ЗМІ за результатами проведеного контент-аналізу.

Ключовою особливістю висвітлення російської агресії за кордоном є рівноцінне використання понять «війна», «конфлікт», «вторгнення», «криза», «агресія», «напад» у текстах публікацій усіх проаналізованих ЗМІ (окрім російських та китайських), що майже у всіх випадках відбувається не безвідносно зазначення суб'єкта-ініціатора агресії (Російської Федерації), об'єкта агресії (України) та чітко вказує читачській аудиторії на зовнішньо спричинений, а не внутрішньоукраїнський характер війни. Водночас, з огляду на майже цілковитий збіг антиросійського тону публікацій у західних ЗМІ з українськими та невідкріплення задекларованої КНР позиції нейтралітету нейтральним характером новинних публікацій, використані поняття в яких є частинною російського нарративу, це демонструє збереження кола традиційних союзників протилежними сторонами на початку третьої фази українсько-російського протистояння.

Abstract. The article identifies the peculiarities of the 2022 Russian invasion of Ukraine coverage in the Ukrainian, Russian and foreign mass media regarding terms and phrases used for its characteristics in February–April 2022. Based on qualitative content analysis, the authors have determined degrees of correlation of the used terms with the official Ukrainian and Russian narratives and respective foreign governments' positions regarding the Russo-Ukrainian war.

Keywords: Russian invasion of Ukraine; Russo-Ukrainian war; mass media; term; narrative.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. СМІ: Зеленский созывает Совбез Украины из-за начала Россией военной операции. *Коммерсантъ*. 2022. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5229818>
2. Україна начала сжиматься. *Коммерсантъ*. 2022. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5230060>
3. Песков назвал целью военной операции «очистку» Украины от нацистов. *Коммерсантъ*. 2022. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5230145>

4. А наутро была война. *Коммерсантъ*. 2022. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5229828>
5. Китай считает причиной кризиса на Украине невыполнение Минских соглашений Киевом. *Коммерсантъ*. 2022. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5230165>
6. Вагоны едут всюду, кроме Украины. *Коммерсантъ*. 2022. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5230387>
7. Минобороны РФ сделало заявление по специальной операции в поддержку Донбасса. *Комсомольская правда*. 2022. URL: <https://www.kp.ru/daily/27368/4550246/>
8. Специальная военная операция России по защите Донбасса. Главные итоги первого дня 24 февраля 2022 года. *Комсомольская правда*. 2022. URL: <https://www.kp.ru/daily/27368/4550799/>
9. Операция по освобождению территории ДНР и ЛНР: под контроль Республик уже перешло 24 населенных пункта. *Комсомольская правда*. 2022. URL: <https://www.donetsk.kp.ru/daily/27369.5/4551847/>
10. Военная спецоперация на Украине 4 марта 2022: прямая онлайн-трансляция. *Комсомольская правда*. 2022. URL: <https://www.kp.ru/daily/27373/4553925/>
11. Операция России по «денацификации Украины» началась с огня по складам и штабам. *Комсомольская правда*. 2022. URL: <https://www.kp.ru/daily/27368/4550171/>
12. Пророчество старца Тихона о том, чем закончится конфликт России и Украины: «Обидчикам нашим не выиграть никогда». *Комсомольская правда*. 2022. URL: <https://www.kp.ru/daily/27370/4552630/>
13. Google удалил сотни YouTube-каналов на фоне ситуации на Украине. *Российская газета*. 2022. URL: <https://rg.ru/2022/02/26/google-udalil-sotni-youtube-kanalov-na-fone-situacii-na-ukraine.html>
14. Специальная военная операция по защите ДНР и ЛНР. День девятый. Хроника. *Российская газета*. 2022. URL: <https://rg.ru/2022/03/04/specialnaia-voennaia-operaciia-po-zashchite-dnr-i-lnr-den-deviatyj-onlajn.html>
15. В Республике Сербской выразили поддержку спецоперации РФ на Украине. *Российская газета*. 2022. URL: <https://rg.ru/2022/03/12/v-respublike-serbskoj-vyrazili-podderzhku-specoperacii-rf-na-ukraine.html>
16. Песков: Путин слышит мнения россиян о спецоперации России. *Российская газета*. 2022. URL: <https://rg.ru/2022/02/25/peskov-putin-slyshit-mneniia-rossiian-o-specoperacii-rossii.html>
17. Байден звернувся до наші писля початку війни Росії проти України. *Дзеркало тижня*. 2022. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/bajden-zvernuvsj-a-do-natsiji-pislja-pochatku-vijni-rosiji-proti-ukrajini.html>
18. «Велика сімка» засудила вторгнення Росії в Україну та заявила про підтримку Києва. *Дзеркало тижня*. 2022. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/velika-simka-zasudila-vtorhnennja-rosiji-v-ukrajinu-ta-zajavila-pro-pidtrinku-kijeva.html>
19. Вторгнення Росії до України: генерал Залужний підбив підсумки першого дня спротиву. *Дзеркало тижня*. 2022. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/vtorhnennja-rosiji-do-ukrajini-heneral-zaluzhnyj-pidbiv-pidsumki-pershoho-dnja-sprotivu.html>
20. Макрон зателефонував Путину й вимагав припинити війну в Україні. *Українська правда*. 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/24/7325578/>
21. Від вторгнення Росії загинуло понад 40 військових ЗСУ – Арестович. *Українська правда*. 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/24/7325348/>
22. У НАТО провели зустріч через агресію РФ, висунули звинувачення також до Білорусі. *Українська правда*. 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/24/7325390/>
23. Війна Росії проти України: у Латвії відключають російські канали. *TCH*. 2022. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/viyna-rosiyi-proti-ukrajini-u-latviyi-vidklyuchayut-rosiyiski-kanali-1988707.html>
24. Війна в Україні: військові частини Дніпропетровської області зазнала ракетних обстрілів. *TCH*. 2022. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/viyna-v-ukrajini-viyskovi-chastini-dnipropetrovskoyi-oblasti-zaznala-raketnih-obstriliv-1986130.html>
25. Напад Росії на Україну: ведуться бої за Гостомельський аеродром, а також міста Генічеськ, Скадовськ, Чаплинка. *TCH*. 2022. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/napad-rosiyi-na-ukrayinu-vedutsya-boyi-za-gostomelskiy-aerodrom-a-takozh-mista-genichesk-skadovsk-chaplinka-1986676.html>
26. The war in Ukraine isn't working out the way Russia intended. *The Washington Post*. 2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/02/27/ukraine-russia-invasion-tactics/>
27. Opinion: Why Putin will lose his war on Ukraine. *The Washington Post*. 2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/02/24/why-putin-will-lose-his-war-on-ukraine/>
28. Putin's attack on Ukraine echoes Hitler's takeover of Czechoslovakia. *The Washington Post*. 2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/history/2022/02/24/hitler-czechoslovakia-sudetens-putin-ukraine/>
29. What counts as an 'invasion' or as 'lethal aid'? Here's what some terms from the Russia-Ukraine crisis really mean. *The Washington Post*. 2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/02/23/key-terms-russia-ukraine/>
30. To understand the Ukraine-Russia conflict, look to colonialism. *The Washington Post*. 2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/outlook/2022/02/24/ukraine-colony-russia/>
31. Opinion: Why Russia won't soon recover from Putin's Ukraine blunder. *The Washington Post*. 2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/03/11/ukraine-war-putin-throws-russia-reverse/>
32. What the War in Ukraine Means for the World's Food Supply. *The New York Times*. 2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/03/01/opinion/what-the-war-in-ukraine-means-for-the-worlds-food-supply.html?searchResultPosition=840>
33. The Ukraine War and the Retro-Future. *The New York Times*. 2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/03/12/opinion/putin-ukraine-russia.html?searchResultPosition=298>

34. In the War Over Ukraine, Expect the Unexpected. *The New York Times*. 2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/03/15/opinion/russia-ukraine-putin-war.html?searchResultPosition=263>

35. One Week After Russia's Invasion, Here's How the War Is Evolving. *The New York Times*. 2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/03/03/world/europe/russia-ukraine-war.html?searchResultPosition=873>

36. Yes, There Is a Clash of Civilizations. *The New York Times*. 2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/03/30/opinion/ukraine-clash-of-civilizations.html?searchResultPosition=480>

37. Russia's Aggression Prompts Calls to Rethink U.S. Uranium Imports. *The New York Times*. 2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/04/01/us/politics/russia-uranium-nuclear-power.html?searchResultPosition=24>

38. Russian journalist fined for protesting Ukraine war on state TV. *CBC News*. 2022. URL: <https://www.cbc.ca/player/play/2013215811982>

39. UN gathering on saving planet's biodiversity kicks off in shadow of Russia-Ukraine war. *CBC News*. 2022. URL: <https://www.cbc.ca/news/science/un-biodiversity-meeting-1.6383989>

40. MasterCard, Visa suspend operations in Russia over invasion of Ukraine. *CBC News*. 2022. URL: <https://www.cbc.ca/news/world/visa-mastercard-suspend-operations-russia-ukraine-invasion-1.6374504>

41. U.S. Ambassador Cindy McCain says crisis in Ukraine is undermining food security. *CBC News*. 2022. URL: <https://www.cbc.ca/player/play/2018048579921>

42. When will the war in Ukraine end, and how? *The Globe and Mail*. 2022. URL: <https://www.theglobeandmail.com/opinion/editorials/article-when-will-the-war-in-ukraine-end-and-how/>

43. U.S. says China could face sanctions if it supports Russia's war in Ukraine. *The Globe and Mail*. 2022. URL: <https://www.theglobeandmail.com/world/article-us-says-china-could-face-sanctions-if-it-supports-russias-war-in/>

44. Chanel restricts sales to Russian customers abroad over Moscow's invasion of Ukraine. *The Globe and Mail*. 2022. URL: <https://www.theglobeandmail.com/business/international-business/article-chanel-restricts-sales-to-russian-customers-abroad-over-moscows/>

45. War in Ukraine: Moldova fears being next target in Putin's crosshairs. *France 24*. 2022. URL: <https://www.france24.com/en/video/20220308-war-in-ukraine-moldova-fears-being-next-target-in-putin-s-crosshairs>

46. Russia's War on Ukraine: 'The whole system has collapsed, including the health system'. *France 24*. 2022. URL: <https://www.france24.com/en/video/20220307-russia-s-war-on-ukraine-the-whole-system-has-collapsed-including-the-health-system>

47. Russia-Ukraine war: UN chief warns of global food system 'meltdown'. *France 24*. 2022. URL: <https://www.france24.com/en/video/20220315-russia-ukraine-war-un-chief-warns-of-global-food-system-meltdown>

48. Russia's war in Ukraine set to compound worldwide hunger crisis as shipments dry up. *The Japan Times*. 2022. URL: <https://www.japantimes.co.jp/news/2022/03/09/world/ukraine-crisis-food-emergency/>

49. What Russia's attack on Ukraine means for Japan. *The Japan Times*. 2022. URL: <https://www.japantimes.co.jp/opinion/2022/03/09/commentary/japan-commentary/japan-ukraine-invasion/>

50. What Russia's attack on Ukraine means for Japan. *The Japan Times*. 2022. URL: <https://www.japantimes.co.jp/opinion/2022/03/09/commentary/japan-commentary/japan-ukraine-invasion/>

51. Will the Ukraine crisis upend political ambitions in Asia? *The Japan Times*. 2022. URL: <https://www.japantimes.co.jp/opinion/2022/02/26/commentary/world-commentary/ukraine-crisis-asia-impact/>

52. This could be the week that the Ukraine war turned against Putin. *The Sydney Morning Herald*. 2022. URL: <https://www.smh.com.au/world/europe/this-could-be-the-week-that-the-ukraine-war-turned-against-putin-20220403-p5aadw.html>

53. Russia says it will cut back operations near Ukraine capital. *The Sydney Morning Herald*. 2022. URL: <https://www.smh.com.au/world/europe/russia-accused-of-blocking-evacuation-routes-ahead-of-face-to-face-talks-20220329-p5a8r7.html>

54. 'Russia invited': Vladimir Putin plans to attend G20 in Bali. *The Sydney Morning Herald*. 2022. URL: <https://www.smh.com.au/world/asia/russia-invited-vladimir-putin-plans-to-attend-g20-in-bali-20220323-p5a74z.html>

55. Zelensky makes compelling case for Australia's support. *The Sydney Morning Herald*. 2022. URL: <https://www.smh.com.au/politics/federal/zelensky-makes-compelling-case-for-australia-s-support-20220331-p5a9vq.html>

56. Gallery: Ukraine-Russia crisis, March 8. *The Sydney Morning Herald*. 2022. URL: <https://www.smh.com.au/world/gallery-ukrainerussia-crisis-march-8-20220307-h227s0.html>

57. US lacks funds to fight virus but enough to fuel Ukraine war. *China Daily*. 2022. URL: <https://global.chinadaily.com.cn/a/202203/29/WS6242495fa310fd2b29e53c78.html>

58. Analysts: the Ukraine crisis is a trap set by the US. *China Daily*. 2022. URL: <https://global.chinadaily.com.cn/a/202204/08/WS6244f671ca310fd2b29e55a85.html>

59. US lacks funds to fight virus but enough to fuel Ukraine war. *China Daily*. 2022. URL: <https://global.chinadaily.com.cn/a/202203/29/WS6242495fa310fd2b29e53c78.html>

60. Biden administration proposes 6.9 bln USD in FY 2023 budget for countering Ukraine conflict. *China Daily*. 2022. URL: <https://global.chinadaily.com.cn/a/202203/29/WS624265dda310fd2b29e53df2.html>

61. Bloodshed in Ukraine stuns Washington: China Daily editorial. *China Daily*. 2022. URL: <https://global.chinadaily.com.cn/a/202203/17/WS62332014a310fd2b29e5195b.html>

62. Dialogue the only solution for Ukraine crisis: Chinese FM. *China Daily*. 2022. URL: <https://www.chinadaily.com.cn/a/202204/01/WS6246c179a310fd2b29e54b7a.html>

63. Nuclear plant opens in Finland amid chaos in Ukraine. *China Daily*. 2022. URL: <https://www.china-daily.com.cn/a/202203/15/WS62300010a310cdd39bc8ca8d.html>

64. US law professor: NATO expansion root cause of Ukraine crisis. *China Daily*. 2022. URL: <https://www.chinadaily.com.cn/a/202203/28/WS62414e32a310fd2b29e53b05.html>

УДК 327(477:438)

АНДЖЕЙ ДУДА: ВІД КРИЗОВОЇ ДИПЛОМАТІЇ ДО ДИПЛОМАТІЇ ПРИМУСУ

Н. І. Гринько, І. Г. Паніна

Анотація: Стаття має на меті окреслити поняття «кризова дипломатія» та «дипломатія примусу» на прикладі зовнішньополітичної діяльності Анджея Дуди. Актуальність теми обумовлена кризою лідерства у Європейському Союзі та зростанні впливу Польщі. Авторка сконцентрувала увагу на діяльності Президента щодо російської агресії проти України та використанні ним механізмів кризової та примусової дипломатії.

Ключові слова: Анджей Дуда, Польща, кризова дипломатія, дипломатія примусу, Україна.

Вступ. Конфлікти і кризи є невід’ємною складовою кожної системи міжнародних відносин. Світовий порядок встановлюється і трансформується під впливом масштабних конфліктів і міжнародних криз. Дипломатія стикається з новими викликами і паралельно відбувається процес зміни механізмів врегулювання цих явищ. Важливу роль відіграє вміння головних акторів швидко реагувати, проте повномасштабна агресія Російської Федерації проти України стала справжнім викликом для лідерів більшості країн світу.

У цьому контексті дуже цікавим є кейс кризової дипломатії Анджея Дуди. Польща найбільш рішуче підтримує Україну, активно лобіює інтереси нашої держави та є однією з країн-ініціаторів впровадження санкцій проти Російської Федерації. Такі дії керівництва Польщі на фоні докризового економічного зростання дають підстави говорити про прагнення головної країни не лише як регіональний лідер серед держав Центрально-Східної Європи, а й у Європейському Союзі. Зовнішній політиці Республіки Польща та її ролі в ЄС присвячено досить багато наукових досліджень, серед яких наукові доробки Ніколаса Козлова [1] та Алекса Щербяка [2]. У контексті українсько-польських відносин цікавими є роботи *Наталії Антонюк*, *Маркіана Мальського* та *Крістофора Міка*. З іншого боку, кризова дипломатія як напрям польської публічної дипломатії є мало дослідженою. Відповідно, метою нашої статті є розкрити особливості кризової дипломатії Республіки Польща та її перехід у дипломатію примусу на прикладі політики Анджея Дуди щодо повномасштабної агресії Росії проти України.

Основна частина. Події лютого 2022 року змінили світ. Повномасштабна агресія Російської Федерації призвела до масштабної політичної й економічної кризи, розв’язати яку є досить важко. Безперечно, в умовах війни варто говорити про активізацію зусиль світових лідерів, урядів і міжнародних інституцій у руслі кризової дипломатії. Можна погодитися з думкою Е. Евенелла, Д. Данна і С. Сміт, що традиційне розуміння кризи все більше не підходить для пояснення сучасних криз [3; 4], особливо агресії РФ проти України. Варто констатувати певну обмеженість трактування з огляду не лише на трансформацію міжнародних криз під впливом глобалізації та інформаційно-технологічної революції, а й непередбачувану поведінку окремих гравців на міжнародній арені, зокрема Росії.

Джеффри Робертсон, даючи пояснення кризовій дипломатії, описав її як взаємодію між державами (і недержавними акторами) під підвищеною загрозою системних змін або конфлікту [5]. Він підкреслює, що це процес, який передбачає прийняття рішень на високому рівні та жорсткий політичний контроль над військовими заходами, тісну координацію між партнерами та союзниками; з іншого боку, – це чітка сигналізація, щоб уникнути прорахунків і ненавмисної ескалації [5]. Легко сплутати кризову дипломатію з превентивною, яку відповідно до норм міжнародного права можна визначити як дипломатичні дії, що вживаються для запобігання переростання суперечок у конфлікти та обмеження поширення конфліктів, коли вони виникають [6] та примусовою дипломатією – «немілітаризований примус» або «використання погроз негативних дій, щоб змусити цільову державу змінити поведінку» [7]. Спільним із

кризовою дипломатією є те, що всі ці механізми працюють із кризовими явищами і конфліктами, проте різниця полягає в інструментах.

Основними інструментами кризової дипломатії вважають перемовини, медіацію, санкції та ембарго, і застосування сили є остаточною підтримкою інших інструментів, що застосовуються у кризовій дипломатії, водночас застосування сили під час кризи не обов'язково має означати спалах бойових дій, а насамперед для запобігання діям залучених учасників. Наприклад, американська блокада під час Кубинської ракетної кризи виграла час для застосування інших інструментів дипломатії задля вирішення ситуації. Це також демонструє один із фундаментальних принципів кризової дипломатії, особливо важливий при застосуванні сили: необхідно підтримувати гнучкість. Повернемося до попереднього кейсу, якби у випадку з Кубою Кеннеді віддав наказ про авіаудари, як йому радили певні політики, це мало б потенціал для швидкої ескалації кризи до точки, коли повномасштабне протистояння було неминучим. Як тільки криза переходить у військові дії – посередництвом та перемовинам стає важче досягнути деескалації [3]. Особливістю кризової дипломатії є можливість врегулювання криз не-військовими методами за умови, коли усі сторони готові до діалогу та вирішення конфліктної ситуації [3]. Якщо одна зі сторін вбачає більше зиску від себе у посиленні ескалації, то можлива ефективність такого врегулювання повністю нівелюється.

У умовах збройної агресії або війни на перший план виходить воєнна дипломатія і дипломатія примусу. Головним визначальним фактором, що сформував сферу дипломатії примусу, було бажання допомоги політикам США уникнути війни та звести до мінімуму використання сили. Як окрема галузь дослідження вона сформувалася під час холодної війни. Також серед дослідників є уявлення про те, що цей тип дипломатії є оксюморonom і що використання військової загрози та застосування сили підриває дипломатію і перспективи миру [3]. Хоча практика та дослідження примусової дипломатії доводять, що це сприйняття хибне. Вдале використання може розв'язувати кризи та конфлікти, окрім повномасштабних війн.

Агресія Росії проти України ще в 2014 році запустила механізм кризової та превентивної дипломатії. Європейські лідери, особливо Ангела Меркель та Еммануель Макрон, намагалися виступати посередниками між Україною та Російською Федерацією, проте це не убезпечило континент від нової ескалації. Після відставки Ангели Меркель з посту канцлера ФРН у ЄС розпочалася відчутна криза лідерства, а найбільша з 1945 року війна в Європі загострилася та ще більш актуалізувала проблему лідерства в ЄС. З 24 лютого 2022 року держави-члени Євросоюзу виступили єдиним фронтом на підтримку України, але, намагаючись закінчити війну, мають на меті, передусім, унеможливити поширення воєнних дій далі на континент, а також досягти інших стратегічних цілей. Йдеться про пошук шляхів, як нівелювати кризові явища, спричинені війною, зберегти довіру власних виборців і водночас покращити імідж держави на світовій арені.

У нинішній ситуації відсутність інклюзивних, переконливих і сильних лідерів у Німеччині та Франції, двох основних країнах-засновниках ЄС, на думку Талха Кесе, є головним недоліком європейської політики [8]. Олаф Шольц не зміг взяти на себе лідерство в «кризі навколо України». Еммануель Макрон намагався стати головним посередником і «голубом миру», але через невдалі спроби врегулювання ескалації російсько-української війни у лютому 2022 року та неоднозначність його політики зіпсував собі реноме через надто лояльне ставлення до Російської Федерації [9]. 13 травня 2022 року Володимир Зеленський заявив, що Президент Франції пропонував йому поступитися суверенітетом, щоб «не принижувати президента Росії Володимира Путіна» та щоб зберегти можливість дипломатичного вирішення конфлікту в Україні [10].

У цьому контексті варто звернути увагу на Республіку Польща. Позиції Польщі в ЄС неабияк зміцніли. Безсумнівно, вона має одну з найбільш диверсифікованих і стійких економік в Європі та демонструє потужну фінансову інфраструктуру [1]. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), після потужного зростання ВВП у другій половині 2021 року прогнозується, що, враховуючи економічні наслідки війни в Україні, реальний ВВП країни зросте на **4,4 % у 2022 році та на 1,8 % у 2023 році** [12]. Польща разом із країнами Балтії роками закликала країни ЄС не заgravати з Росією через можливість спричи-

нення енергетичної кризи, саме тому позиція цих країн отримала більшої ваги зараз [8]. Після зусиль Дуди Варшава стала найважливішим партнером Вашингтона з безпеки в регіоні, оскільки адміністрація Джо Байдена віддала пріоритет питанням оборони та безпеки та рішуче відсунула свої політичні розбіжності з партією «Закон і Справедливість» на другий план [2]. Прикладом цього є безрезневий візит Президента США до Польщі, під час якого Джо Байден назвав Путіна воєнним злочинцем та подякував полякам за суттєву допомогу Україні та українським біженцям, на що Анджей Дуда зауважив, що українці тут не біженці, а сусіди [13].

Російське вторгнення стало тим фоном, на якому у Польщі з'явилася можливість відіграти роль ключового регіонального гравця та потенційно одного з лідерів ЄС. Цьому сприяло географічне розташування країни як найважливішої прифронтової держави разом із тим фактом, що вона є найбільшим членом НАТО в Центрально-Східній Європі. Польща виділяє найбільше бюджетних коштів на оборону в регіоні. Це дає змогу Варшаві відігравати ключову дипломатичну та військову роль у безпекових відносинах Альянсу з Москвою.

Ще до ескалації російсько-українського конфлікту взимку 2022 року Президент Польщі проводив активну кризову дипломатію. До прикладу, проєкт Міжмор'я, що не є новою геополітичною концепцією, адже її витoki сягають ще Першої світової війни, хоча тоді Ю. Пілсудський говорив про створення конфедерації держав, яка б стала своєрідним щитом для Польщі та передусім опікувалася б питаннями безпеки. В інтерпретації цієї ідеї Анджеєм Дудою проєкт передбачає економічний і політичний альянс блоку держав від Балтійського до Чорного й Адріатичного морів. Вперше Президент заявив про цю ініціативу ще під час інавгурації у 2014 році [14].

З початком повномасштабного вторгнення дипломатія Анджея Дуди щодо Росії та взаємодії з союзниками стала набувати рис примусової дипломатії. Ще у квітні 2022 року міністр оборони США Ллойд Остін і глава міністерства національної оборони Польщі Маріуш Блашак домовилися працювати разом, щоб зробити польську армію однією з найкращих у Європі. Хоча Польща почала посилювати обороноздатність країни ще до початку повномасштабного вторгнення, але війна значно прискорила цей процес. Політиками було вирішено, що витрати Польщі на оборону цього року, згідно з прийнятим законом «Про захист вітчизни», мають досягнути не нижче 2,2 % ВВП, а з 2023 року вони зростуть до 3 % ВВП [15]. До прикладу, 5 квітня 2022 року міністр національної оборони Польщі Маріуш Блашак підписав контракт майже на \$5 млрд для придбання 250 танків Abrams, а також логістику та навчальний пакет (включно з тренажерами) [15]. Дещо згодом, після передачі Україні радянських танків Т-72, Польща погодилася на придбання ще 116 одиниць цих бойових машин, щоправда старішої версії [15].

Варто зауважити, що польська військова допомога Україні є дійсно дуже суттєвою та великою. Станом на серпень 2022 року вона містила понад 300 бойових броньованих машин (ББМ), зокрема понад 230 танків, близько 110 самохідних знарядь і реактивних систем залпового вогню та безліч інших видів зброї [16]. Польща є важливим транзитним вузлом постачання зброї союзниками в Україну.

Анджей Дуда є одним із найбільш послідовно проукраїнських лідерів та розвинув тісні особисті стосунки зі своїм українським колегою Володимиром Зеленським, який зазначив після проведення українсько-польських міждержавних консультацій у червні 2022 року, що рівень польсько-українських відносин досягнув свого історичного максимуму [10]. За словами Володимира Зеленського, Польща прийняла близько 5,5 мільйонів українців, станом на серпень 2022 року, які вимушено покинули батьківщину, рятуючись від війни [11]. Президент окремо відзначив той факт, що на тлі війни Україна та Польща змогли об'єднатися й відсунути на другий план історичні питання, які мали до цього [11].

Окрім того, що Польща допомагає Україні у гуманітарному аспекті та всіляко висловлює підтримку Україні, Анджей Дуда любіє та захищає інтереси України на всіх рівнях. До прикладу, перед тим, як Україна отримала статус кандидата у члени ЄС, Президенти Польщі і Словаччини поїхали у турне півднем Європи з метою переконати країни регіону підтримати швидку інтеграцію України до ЄС [17]. 21 вересня Анджей Дуда виступив з промовою перед Генеральною Асамблеєю ООН та присвятив увесь свій виступ війні в Україні та наслідкам

російського вторгнення, і для Польщі та інших країн світу також. Він наголосив на тому, що більшість країн світу виступили проти агресії [18].

19 жовтня 2022 року Анджей Дуда ініціював телефонну розмову зі Президентом Ірану та зазначив, що обговорення стосувалося російської агресії проти України та підтримки Тегераном режиму Путіна. Також він зазначив, що Польща протидіятиме закупівлям зброї Росією, що є досить актуальним питанням з огляду на масове застосування іранських безпілотників [19].

Президент Польщі не боїться критикувати своїх європейських колег та не відступає від своєї позиції щодо України. Останніми роками Угорщина була союзником Польщі в Європі, вони активно підтримували одна одну в часи, коли Брюссель та інші європейські столиці почали звинувачувати їх у відступі від демократії через напади на незалежні ЗМІ і недосконалу судову систему, але все змінилося через позицію Угорщини щодо російського вторгнення в Україну. Після візиту президента США Джозефа Байдена до Польщі Анджей Дуда дав головному незалежному телеканалу інтерв'ю, в якому розкритикував лідера Угорщини за відмову Україні у суттєвій підтримці [20]. Президент засудив телефонні дзвінки Макрона та Шольца Путіну, аргументуючи це тим, що вони лише узаконюють особу, відповідальну за злочини, вчинені російською армією в Україні, а також апелюючи, що з Гітлером після Другої світової війни ніхто не розмовляв з метою зберегти йому обличчя [21].

Висновки. Отже, з огляду на неминучість криз для міжнародного середовища, актуальність кризової дипломатії та дипломатії примусу не викликає сумнівів. Повномасштабна агресія Росії проти України стала справжнім викликом для Європи і спонукає європейських лідерів до рішучості. Саме її демонструє Анджей Дуда, підтримуючи антиросійські санкції та допомогу Україні в боротьбі з агресором і на шляху до європейської інтеграції. Його діяльність з кожним днем зміцнює Польщу як регіонального лідера та посилює позиції держави всередині ЄС.

Abstract. The article aims to outline the concepts of «crisis diplomacy» and «coercive diplomacy» using the example of Andrzej Duda's foreign policy activities. The topicality of the topic is due to the leadership crisis in the European Union and the growing influence of Poland. The author focused on the President's activities regarding Russian aggression against Ukraine and his use of crisis and coercive diplomacy mechanisms.

Keywords: Andrzej Duda, Poland, crisis diplomacy, coercive diplomacy, Ukraine.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Kozloff N. Is Poland a rising power and what are the implications? *New Eastern Europe*. 04.07.2022. URL: <https://cutt.ly/kNwBOtA>
2. Szczerbiak A. Intuition or grand plan? Explaining Andrzej Duda's rise to prominence during the war in Ukraine. *LSE*. 17.04.2022. URL: <https://cutt.ly/yNwNpd9>
3. Avenell E., Dunn D. H. Crisis Diplomacy. The SAGE Handbook of Diplomacy / edited by Costas M. Constantinou, Pauline Kerr and Paul Sharp. SAGE Publications. *Political Science*. November 2016, PP. 462–475.
4. Smith S. Crisis diplomacy under discussion. 2012. URL: <https://www.grin.com/document/309808>
5. Robertson J. The limits of crisis diplomacy on the Korean peninsula. *The Strategist. Australian Strategic Policy Institute*. 2018. URL: <https://www.aspistrategist.org.au/the-limits-of-crisis-diplomacy-on-the-korean-peninsula/>
6. Prevention and Mediation / United Nations; Political and Peacebuilding Affairs. URL: <https://dppa.un.org/en/prevention-and-mediation>
7. Hanson F., Currey E., Beattie T. The Chinese Communist Party's coercive diplomacy / International Cyber Policy Centre. 2020. URL: <https://www.aspi.org.au/report/chinese-communist-partys-coercive-diplomacy>
8. Kose T. Ukraine crisis and the leadership debate in Europe. *Daily Sabah*. 31.03.2022. URL: <https://cutt.ly/RNwC8PT>
9. Adler K. Ukraine war: Where's Europe's leadership in crisis with Russia? *BBC News World*. 23.06.2022. URL: <https://cutt.ly/XNwVJWa>
10. Макрон хотів зберегти обличчя Путіна і пропонував поступитись суверенітетом України – Зеленський. *Радіо Свобода*. 13.04.2022. URL: <https://cutt.ly/TNwBd0J>
11. Україна відячна Польщі та її народу за потужну підтримку у складний час війни / Президент України: офіційне інтернет-представництво. 2022. URL: <https://cutt.ly/aNwNndH>
12. Poland Economic Snapshot / OESD. 2022. URL: <https://www.oecd.org/economy/poland-economic-snapshot/>
13. Кузенко М. Українські біженці в Польщі, Чехії й Румунії: хто вони, чого чекають і чи повернуться додому. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/project/2021/workineu/article6.html>

14. Kowalski W. Polska w sojuszach «od morza do morza»? Duda chce wskrzesić idee Piłsudskiego, planuje nowy blok państw. *Na: Temat*. 17.11.2022. URL: <https://cutt.ly/NNw1Nqs>
15. Курс на одну з найсильніших армій Європи: як Польща модернізує свої збройні сили. *Європейська правда*. 11.08.2022. URL: <https://cutt.ly/vNw0fLV>
16. Шевченко О. Арсенал європейської демократії: військова допомога Польщі для України. *Фокус*. 22.08.2022. URL: <https://cutt.ly/4Nw47ed>
17. Турне на підтримку євроінтеграції України: Дуда і Чапутова їдуть до Португалії та Італії. *УкрІнформ*. 23.10.2022. URL: <https://cutt.ly/CNwNUH9>
18. Andrzej Duda: Poland accepted three million Ukrainian refugees / United Nations. *UN News*. 21.09.2022. URL: <https://news.un.org/en/>
19. Дуда обговорив з президентом Ірану роль Тегерана у війні РФ проти України. *Європейська правда*. 19.10.2022. URL: <https://cutt.ly/PNwMnFC>
20. Між Орбаном та Україною: який вибір доводиться робити владі Польщі. *Європейська правда*. 11.10.2022. URL: <https://cutt.ly/eNwMXu1>
21. Дуда розкритикував Шольца і Макрона за дзвінки Путіну: «Хіба так говорили з Гітлером?». *УНІАН*. 09.06.2022. URL: <https://cutt.ly/6NehYJW>

УДК 341.24 327.7

УЧАСТЬ ЖІНОК У МИРНИХ ПРОЦЕСАХ

А. В. Гринас, І. В. Богінська

Анотація. Незважаючи на внесок жінок у запобігання та вирішення конфліктів, їх часто виключають із мирних переговорів. Участь жінок у мирних процесах може покращити результати до, під час та після конфлікту. Для цього є три умови: чіткий жіночий порядок денний, доступ до мирного процесу та захист інтересів у рамках цього процесу. У цьому дослідженні розглядаються проблеми жінок і миротворчої діяльності. Було проведено контент-аналіз статей, опублікованих із 2000 по 2014 рік. Для організації дослідження використано три набори резолюцій, які були висунуті протягом історії. Жінки в Гаазьких резолюціях (1915), Пекінській платформі дій (1995), Резолюція ООН 1325 (2000).

Ключові слова: мирні процеси, гендер, переговори, феміністичні дослідження, резолюція 1325, участь жінок.

Мирні процеси продовжують ставати все більш складними через тривалий і мінливий характер збройних конфліктів, зміни складу суб'єктів та довгострокових політичних наслідків. Тому важливо по-новому поглянути на виклики мирних процесів, що зростають, а також розробити ідеї для підвищення ефективності. Перший та найголовніший виклик, стосовно якого багато років розгортаються дуже палкі дискусії, – це присутність жінок у мирних процесах.

Жінки мають фундаментальне право брати участь у прийнятті всіх політичних рішень, включно з мирними процесами на всіх рівнях. Оскільки залучення жінок до мирних процесів додає ширший спектр перспектив і покращує здатність миротворців вирішувати проблеми більшого кола зацікавлених сторін, що, як це було доведено, приводить до більш стійкого миру. Проте жінки часто недостатньо представлені або взагалі виключені з офіційних мирних процесів. Тому медіатори повинні сприяти розумінню конфліктуючими сторонами цінності участі жінок. Жінки значною мірою виключені із формальних процесів, їх часто відсувають на другий план або вони належать до неформальних стратегій на місцевому рівні. Тому жінки вкрай недопредставлені як миротворці, у мирних переговорах та інших аспектах миробудування.

Двадцять два роки тому Рада Безпеки ООН прийняла історичну Резолюцію № 1325 про жінок, мир і безпеку (WPS – Women, Peace and Security), яка передбачає залучення жінок до всіх етапів процесів миробудування, включно з мирними переговорами. Ця резолюція вперше стосується унікального досвіду жінок в умовах конфліктів та криз, разом із підвищеним ризиком гендерного насильства. У Резолюції також підкреслюється важливий внесок жінок у миробудування та запобігання, розв'язання та перетворення конфліктів.

Мирні процеси являють собою виняткову можливість для суспільств, постраждалих від збройних конфліктів покласти край прямому насильству, стають точкою відліку для більш глибоких процесів перетворення. У цьому сенсі мирні процеси можуть бути незрівняним сценарієм змін структурних причин, що призвели до збройного конфлікту, та розробки політики, спрямованої на вирішення таких проблем, як ізоляція, бідність чи демократизація.

Незважаючи на значні зусилля багатьох міжнародних організацій, громадянського суспільства та регіональних організацій, мирні процеси на високому рівні залишаються переважно в глухому куті, а участь жінок здебільшого є обмеженою, що перешкоджає досягненню довгострокових угод та встановленню миру. Поняття розширення прав та можливостей жінок так само актуальне сьогодні, як і в ті дні, коли це питання вперше постало на порядку денному. Дійсно, просування ефективної участі жінок і мирних процесів із залученням гендерних аспектів продовжує залишатися постійною проблемою з відносно незначним прогресом після ухвалення відомої резолюції № 1325.

Сьогодні в багатьох суспільствах жінки не беруть участь у процесах прийняття рішень тією мірою, що чоловіки, оскільки їхня основна роль полягає у веденні «домашнього господарства». Однак лише нещодавно особливу увагу почали приділяти взаємозв'язку між розширенням прав і можливостей жінок та участю жінок у мирному процесі.

Ключовою перешкодою для активної участі жінок є те, що в переважній більшості суспільств політична участь і, зокрема питання війни та миру, історично розглядалися як сфера чоловічої діяльності. Політика загалом часто розглядається як насильницька та небезпечна сфера, яка не підходить для жінок, водночас справа війни, а отже, миру, часто розглядається як справа лише чоловіків зі зброєю. Жінки та дівчата розглядаються як сторонні для цих проблем, навіть якщо вони прямо чи опосередковано постраждали від насильницького конфлікту, а також сприяють увічненню або припиненню насильницького конфлікту різними способами, як чоловіки та хлопчики. Незважаючи на переконливі докази протилежного та зобов'язання згідно з Резолюцією РБ ООН № 1325 діяти інакше, багато хто систематично тримали і продовжують тримати жінок і жіночі групи на відстані від врегулювання конфліктів. Сирійські переговори є яскравим прикладом цього.

Помилкова концептуалізація війни та конфлікту як переважно чи виключно чоловічої сфери, а також сутність жінок лише як жертв або миротворців призводить до прямих структурних перешкод для участі жінок. Навіть там, де жінки відігравали важливі та помітні ролі як прихильники миру, їхня участь часто викреслюється різними учасниками публічних наративів конфлікту, а їхні ролі або применшуються, або стають непомітними. Це призводить до посилення домінування чоловіків у збройних групах, державних чи недержавних, їхніх політичних представників, оскільки участь у конфлікті часто є невизначеною передумовою для участі в мирних процесах. Саме тому найчастіше жінок просто не просували на посади, необхідні для участі в дискусіях. Насамперед слід наголосити, що серед факторів, на які зазвичай посилаються, можна виділити той факт, що доступ жінок до процесу прийняття рішень, як і раніше, є обмеженим. Про це навіть заявив генеральний секретар ООН у своїй доповіді про виконання домовленостей Пекінської платформи дій [1].

Наступні приклади ілюструють перешкоди для участі жінок у мирних процесах за межами місцевого рівня:

- Тематичні дослідження в Непалі, Афганістані, Ліберії, Непалі та Сьєрра-Леоне показують, що чоловіки вважають участь жінок у процесах миробудування «важким» чи «небезпечним».

- Жінки в Афганістані, Непалі та Ліберії часто наголошують на ролі освіти. В Афганістані відсутність освіти та грамотності у жінок розглядається як перешкода для їхньої участі в офіційних процесах прийняття рішень.

- Обмежений доступ до довгострокового сталого фінансування, ресурсів та підтримки роботи з миробудування, які перешкоджають участі жінок у мирних процесах.

Загалом всі дані за останні 10 років свідчать про те, що в тих переговорах, де брали участь жінки, досягнуті домовленості є більш стійкими, ніж в угодах, які уклали винятково чоловіки.

Очевидно, що жінки сприймають конфлікти та війни із зовсім іншої позиції, ніж чоловіки. І факт залишається фактом: чоловіки та жінки по-різному страждають від конфлікту, тому обидві думки мають бути враховані у мирних переговорах, щоб забезпечити стійкий результат. Роль жінок як опікунів часто маргіналізується за столом мирних переговорів [2].

Отже, мирний процес має бути «інклюзивним та заснованим на широкій участі», до нього повинні бути включені і чоловіки, і жінки, щоб відповідати за справедливість і прими-

рення. Ба більше, право вирішувати майбутнє країни має бути розділене між обома статями на основі рівності.

Присутність жінок у переговорних групах, які брали участь у мирних переговорах, була в кращому разі нерозкритою. Внесення гендерних питань до порядку денного, як і раніше, недооцінюється не тільки в поточних мирних процесах. Важливо те, що відсутність жінок у мирних процесах не можна пояснити відсутністю у них передбачуваного досвіду ведення діалогу та переговорів. Жінки мають великий досвід участі в процесах діалогу, і у багатьох військових і післявоєнних контекстах також, але навмисно не докладають зусиль для їх інтеграції у формальні мирні процеси.

Проте тенденції глобальних даних показують незначний прогрес: у період з 1992 по 2019 рік жінки становили 13 % учасників переговорів, 6 % посередників та 6 % сторін, які підписали основні мирні процеси [3]. Участь жінок збільшує ймовірність укладання мирної угоди терміном не менше двох років на 20 %, а ймовірність укладання мирної угоди строком на 15 років – на 35 %.

Багато світових організацій скликають глобальні конференції на теми мирних процесів та гендерної інклюзивності. Їх обговорення переважно зосереджено на тому, як використати практику формування виборців для сприяння інклюзивному миру та посилення значимої участі жінок в офіційних мирних процесах. Вчені виявили, що одна з причин, чому залучення жінок до миробудівництва пов'язана з більш довгостроковими угодами, полягає в сильній та широкій зв'язці, які жінки-підписанти встановлюють із групами жіночого громадянського суспільства. Проте, зокрема для жінок-лідерів, практика формування виборчого округу також створює проблеми, включно з ризиком бути відведеними до місць, які зазвичай сприймаються як лише жіночі, і припущення, що одна жінка-лідер представляє всіх жінок, або що жінки можуть представляють лише «жіночі проблеми». Участь жінок у мирних переговорах залишається низькою, незважаючи на те, що їх представництво викликає інтерес з моменту ухвалення Резолюції № 1325 (WPS) у 2000 році, яка наголошує на важливості «рівноправної та повної участі жінок у всіх зусиллях щодо підтримки та просування миру і безпеки». Минуло багато років з моменту прийняття Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) і Декларації Генеральної Асамблеї ООН про участь жінок у сприянні міжнародному миру та співпраці. Проте, як стверджує багато вчених та політиків, жінки недостатньо представлені у мирних процесах.

Як стверджувалося раніше, входження жінок до мирних процесів не лише підпорядковується вимогам справедливості. Справа не лише в тому, що жінки мають власне право сидіти за столом переговорів, яке вони, безперечно, мають. Важливість їхньої присутності також залежить значною мірою, оскільки вони виносять питання гендера та рівності на обговорення та порядок денний. Саме тому участь жінок є необхідною умовою побудови демократичного суспільства, заснованого на принципах рівності та справедливості. Крім того, їхня присутність також є важливою перевагою для заохочення мирних процесів. Але, на жаль, у багатьох країнах включення жінок нині не сприймається всерйоз. У більшості мирних переговорів жодна жінка не має змоги підняти свій голос у політичних та директивних колах. Залучення жінок передбачає обговорення поглядів багатьох верств суспільства, оскільки гендерна ідентичність перетинається з іншими важливими питаннями, як-от етнічна приналежність або релігія. Жінок слід розглядати не як меншість, а як самостійну значну групу, групу, яка втілює в собі досвід та ідеї багатьох інших.

Дослідження в різних галузях показують, що в середньому жінки частіше сприймаються співгромадянами як члени суспільства, яким можна довіряти; вони з більшою ймовірністю будуть служити опікунами і приділяють більше уваги соціальним і цивільним обов'язкам порівняно з чоловіками [4]. Ба більше, жінки мають різні погляди на те, що означає мир і безпека і як їх можна реалізувати. Але що відбувається на практиці, коли жінки все ж таки беруть участь? Дотепер дослідження з цього питання були обмежені, частково через відсутність даних.

Жінки традиційно вважалися пасивними жертвами війни. Збройні конфлікти залишають після себе спадщину руйнувань і насильства, що триває багато років після закінчення конфронтації та підписання мирних угод. Для багатьох жінок збройні конфлікти є першою наго-

дою взяти активну участь у суспільному та політичному житті. Існує безліч жіночих рухів проти війни, що виникли внаслідок насильства на мирних жителів і отже, на жінок.

Можна перераховувати невелику кількість прикладів, коли жінки створили політичну партію, до якої увійшли тільки жінки, що дозволило їм брати участь у мирних переговорах. Яскравим прикладом є випадок жінок Сомалі, які створили клан, об'єднаний жінками, які належать до різних кланів, що існують в країні. Мета полягала в тому, щоб взяти участь у мирних переговорах, які проходили за участю тільки чоловіків-лідерів кланів, що протистоять. Ця мобілізація призвела до створення «шостого так званого жіночого клану» і спонукала багатьох жінок стверджувати, що вони, затиснуті між кланами своїх батьків і чоловіків, належать лише жіночому клану. Ці жінки намагалися об'єднати всіх жінок Сомалі як мости до миру, незважаючи на спроби польових командирів знищити їхній рух, але їм вдалося взяти участь у Сомалійській конференції національного примирення в 2004 році і у підписанні мирної угоди [5].

Участь жінок у міжнародних операціях з підтримки миру, переговорах та угодах потрібна для досягнення міцного та стабільного вирішення конфлікту. Є кілька різних інструментів для більшого залучення жінок до переговорних процесів, і Резолюція ООН № 1325 є одним із найважливіших та ефективних інструментів, проте її реалізація в кожній державі не є послідовною. Також є багато бар'єрів та проблем, які все ще зберігаються. Постійна відмова від залучення жінок у мирні процеси ігнорує їхню продемонстровану ефективність і не бере до уваги потенційну стратегію ефективного реагування на загрози безпеці в усьому світі. Існує міцний зв'язок між гендерною рівністю та світом. Проте миротворчі операції не помічають залучення жінок у переговори зменшення конфлікту і зміцнення стабільності.

Статистичні дослідження щодо участі жінок і міцного миру обмежені. Дослідження гендерної нерівності та збройних конфліктів, а також політичної участі жінок після війни виявили міцний зв'язок між політичною включеністю жінок і міцністю миру. Гендерна нерівність є сильним провісником збройних конфліктів, що свідчить про те, що існує зв'язок між безпекою жінок, політичною участю жінок і міцним миром. Було показано, що гендерна рівність є потужним індикатором миролюбності держави, а гендерна нерівність – потужним провісником початку громадянської війни.

Світу необхідна нова концепція, яка розглядатиме жінок як рівноправних політичних акторів і поглибить загальне розуміння гендерної динаміки підзвітності та представництва в сучасних мирних процесах.

Насамкінець, незважаючи на відмінності між чоловіками та жінками і незалежно від того, як вони пояснюються через призму конструктивізму чи есенціалізму, багато хто дотримується сталої думки, що чоловіки та жінки рівні і що до них слід ставитися однаково.

Нарешті, для забезпечення більшої участі жінок необхідна критична взаємодія з чоловіками та їх маскуліністю в мирних процесах. Необхідно кинути виклик чоловічим уявленням про політику, війну та мир як суто чоловічі сфери, а також чоловіче ставлення та практики, які активно та пасивно перешкоджають більшій участі жінок. Це не гра з нульовою сумою, де чоловіки програють, а жінки виграють, і навпаки; ймовірно, це процес, у якому обидві сторони можуть отримати вигоду, але він вимагає початкового кроку відмови від деяких чоловічих привілеїв. І найважливіше – це те, що для збільшення участі жінок потрібно прийняти ширше, глибше та комплексніше розуміння гендеру в світі та безпеці, у якому ані жінки, ані чоловіки не розглядаються як однорідні категорії; де визнаються різноманітні ролі чоловіків і жінок у війні та мирі.

Abstract. Despite women's contribution to conflict prevention and resolution, they are often excluded from peace negotiations. Women's participation in peace processes can improve outcomes before, during and after conflict. There are three conditions for this: a clear women's agenda, access to the peace process, and protection of interests within this process. This study examines the issues of women and peacekeeping. A content analysis of articles published from 2000 to 2014 was conducted. Three sets of resolutions that have been put forward throughout history have been used to organize the study. Women in the Hague Resolutions (1915), Beijing Platform for Action (1995), UN Resolution 1325 (2000).

Keywords: peace processes, gender, negotiations, feminist studies, resolution 1325, women's participation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Agnieszka-Fal Dutra Santo “Making women’s voices count – what does the move from “more” to “meaningful” participation look like in peace negotiations?” March 28th, 2022. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/wps/2022/03/28/making-womens-voices-count-what-does-the-move-from-more-to-meaningful-participation-look-like-in-peace-negotiations/>
2. Veronique Dudouet; Andreas Schädel New Evidence: To Build Peace, Include Women from the Start, March 11, 2021. URL: <https://www.usip.org/publications/2021/03/new-evidence-build-peace-include-women-start>
3. UN Women Sourcebook on Women, Peace and Security 2012. URL: <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2012/10/un-women-sourcebook-on-women-peace-and-security>
4. Outi Donovan «Women’s participation in peace mediation». URL: <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/women-s-participation-peace-mediation>
5. Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека». URL: <https://nssu.gov.ua/gendernarivnist/rezolyuciya-radi-bezpeki-oon-1325>
6. Anderlini, Sanam N. Women at the peace table. Making a difference. New York: UNIFEM, 2000.
7. Marie-Cécile Naves «Women are vital agents of peace». 14 October 2021. URL: <https://ideas4development.org/en/women-agents-peace/>
8. Пекинська платформа дій. URL: <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20R.pdf>
9. Women’s participation in politics in (post) conflict countries: Role of women in peace negotiations, open from October 10th to November 6th, 2013. URL: https://iknowpolitics.org/sites/default/files/summary_of_women_and_peace_e-discussion_final_1.pdf
10. Council on Foreign Relations (CFR), Women’s participation in peace processes (New York, 2020). URL: <https://www.cfr.org/womens-participation-in-peace-processes/>
11. Why Women in Politics? URL: <https://womendeliver.org/why-women-in-politics/>
12. Семінар високого рівня посилення участі жінок у мирних процесах: які ролі та обов’язки держав? URL: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/strengthening-womens-participation-in-peace-processes-en.pdf>

УДК: 94:321.013](520)

МІСЦЕ ВІЙСЬКОВОГО КОМПОНЕНТУ В ЯПОНСЬКІЙ МОДЕЛІ «ДЕРЖАВИ СЕРЕДНЬОЇ СИЛИ»

Н. В. Дорош, І. Г. Паніна

Анотація. У статті автором досліджується місце військового компонента в японській моделі «держави середньої сили». Методологічну основу роботи складає системний підхід, оскільки кейс російсько-української війни автором використовується як прецедент, через який оцінюються загрози національної безпеки Японії. Автором зроблено висновок стосовно того, що процес переосмислення статті 9 Конституції Японії буде виступати визначальним чинником політики держави найближчим часом, а роль військового компонента в японській моделі «держави середньої сили» буде зростати.

Ключові слова: Японія, держави середньої сили, Конституція Японії, Сили самооборони Японії.

Вступ. Азія потенційно є одним із найбільш конфліктних регіонів планети, а тому збереження та підтримання регіональної безпеки в довгостроковій перспективі є одним із пріоритетів як міжнародної спільноти, так і держав регіону. Японія, маючи, з одного боку, економічні та культурні переваги, а з іншого – імідж паціфістської держави, є однією з ключових для підтримання цієї безпеки. На жаль, необхідно констатувати той факт, що війна росії проти України стала тим трендом, який впливає і на порядок денний в азіському регіоні. Ця війна не лише актуалізувала, наприклад, суперечності між Тайванем та КНР, а й відкинула на десятки років спроби держав відмовитися від війни як інструменту політики та скоротити кількість озброєння у світі, що, своєю чергою, знову виводить збройні сили на передній план інструментів стабілізації системи міжнародних відносин.

Описана вище ситуація породжує низку проблем для Японії, оскільки, не маючи повноцінних збройних сил, вона знаходиться під ударом Китаю, а економічна взаємозалежність, яка була зокрема і частиною японської стратегії стримування та елементом моделі поведінки Японії як держави середньої сили, частково втратила своє значення. Особливо важливим є сприйняття Японією військової сили в сучасних реаліях міжнародних відносин, оскільки держава головуватиме у «Великій сімці» у 2023 році та виконуватиме функцію непостійного члена РБ ООН в 2023–2024 роках. Безпековій ситуації в регіоні АСЕАН присвячено чимало досліджень. Серед них, зокрема, роботи Л. Геральда і В. Пономаренка, в яких розглядається

еволуція безпекової політики Японії на початку XXI ст. Трансформаціям зовнішньої політики держави в контексті агресії РФ проти України приділено увагу експертів і журналістів, але ґрунтовних наукових досліджень поки досить незначна кількість. Саме тому метою нашої статті є аналіз місця військового компоненту у зовнішній політиці Японії як держави середньої сили.

Основна частина. Сучасне місце Японії в регіональних і глобальних політичних процесах, а також особливості її зовнішньої політики більшою мірою пов'язані з подіями післявоєнної розбудови світу за результатами Другої світової війни. В цей період було прийнято Конституцію держави, яка містила статтю 9. В ній зазначено, що «широ прагнучі до міжнародного миру, заснованого на справедливості та порядку, японський народ на вічні часи відмовляється від війни як суверенного права націй, а також від загрози або застосування збройної сили як засобу вирішення міжнародних суперечок» [1]. Реагуючи на особливості системи міжнародної безпеки періоду холодної війни у 1956 році було створено Сили самооборони Японії. І хоча ця структура не має офіційного статусу збройних сил, Global Firepower Ranking поставив її на п'яте місце за рівнем військового потенціалу серед держав світу у 2022 році [2].

Із цим статусом-кво безпосередньо пов'язані як модель внутрішньополітичного розвитку, так і стратегія зовнішньої політики, яку в міжнародних відносинах визначають як «держава середньої сили». Це держава ліберального устрою, з вільною ринковою економікою, що володіє середніми параметрами могутності на міжнародній арені, має специфічні риси поведінки на міжнародній арені, виступаючи медіатором або допомагаючи знайти компроміс у міжнародних суперечках [3]. Такі держави відображають здатність діяти на світовій арені, але водночас нездатність здійснювати гегемоністський вплив.

У випадку із Японією ця модель базується на інструментах Soft Power, оскільки держава посідає третє місце за часткою виробництва у світі (за даними Міжнародного валютного Фонду), а також є лідером у технологічній та культурній сферах [4]. Підтвердженням цьому є те, що держава посіла 5 місце в Global Soft Power Index 2022 [5]. Статус Японії як держави середньої сили та авторитет на міжнародній арені роблять її доволі важливою для процесів підтримки та розбудови миру у світі, передусім на рівні Організації Об'єднаних Націй. У червні 1992 р. у Японії було ухвалено Закон про співробітництво з силами ООН щодо підтримки миру, який встановив рамки («три стовпи») міжнародного мирного співробітництва Японії: це участь у миротворчих операціях ООН, внесок у міжнародні операції з надання гуманітарної допомоги, а також внесок у міжнародні операції зі спостереження за виборами [6]. Сили самооборони Японії брали участь у миротворчих операціях у різних частинах світу, зокрема і на територіях таких держав, як Ангола, Камбоджа, Мозамбік, Сальвадор, Східний Тимор, Гаїті, Судан, Непал, Руанда тощо. З 1992 по 2012 рік японські службовці брали участь у 27 різних міжнародних миротворчих місіях, зокрема у 13 миротворчих операціях, дев'яťох кампаніях зі спостереження за виборами, п'яťох операціях із надання гуманітарної допомоги (фінансова участь). До березня 2012 р. загалом 8 415 японських співробітників були направлені для участі у заходах із підтримки миру, більшість із них представляли Сили самооборони Японії [7].

Одним із найбільш актуальних прикладів участі Японії у миротворчих процесах є війна в Україні. Після повномасштабного вторгнення росії в лютому 2022 року Японія активізувалась і почала вводити санкції та засуджувати зазіхання росії на українські території. Зокрема, Японія ввела санкції, що вміщували в себе блокування системи SWIFT для російських банків, а також виділила понад 200 млн дол. для надання гуманітарної та економічної допомоги [9].

Японія була однією з перших країн Азії, що публічно висловили засудження дій російської федерації, не дивлячись на те, що у неї існують проблемні питання з росією щодо Курильських островів і такими діями вона могла погіршити своє становище. Держава є однією з країн G-7 та нещодавно була запрошена до зустрічі країн НАТО, хоча і не є країною-учасницею Альянсу. Все це ще раз доводить, що Японія має достатню потужність та авторитет, щоб вливати на політичні процеси в Європі, а війна росії проти України є одним із головних питань на порядку денному.

Розпочавши найбільшу континентальну війну з часів Другої світової, порушивши всі норми міжнародного права, росія створила прецедент, який актуалізував для Японії низку питань, що ставлять під удар національні інтереси держави. Серед них можна виділити такі:

1. Територіальні суперечності навколо: Курильських островів (із росією); острова Окінаторі та архіпелагу Сенкаку (із КНР); острови Ліанкур (із Південною Кореєю).

2. Зростаюча економічна та військова потужність КНР, яка може спричинити чергові конфлікти навколо історичної пам'яті та перерозподілу зон впливу у сфері міжнародної торгівлі. Крім цього, диспропорція ресурсних та територіальних можливостей на користь Китаю ставить під сумнів можливість фізичного виживання Японії у разі збройної агресії з боку КНР.

3. Мілітаристська та непередбачувана політика Північної Кореї, яка вже довгий час проводить випробування ядерної зброї та балістичних ракет. Останні моделі носіїв мають радіус дії, який повністю охоплює територію Японії. Будь-яке загострення на Корейському півострові, навіть якщо Японія не буде прямо в нього втягнута, негативно позначиться на безпеці регіону загалом, і на економічній також.

4. Військова залежність від США та ризику, що із цим пов'язані. Є експерти, які вважають, що із занепадом гегемонії США та гарантій безпеки, а також зіткнувшись з новою загрозою безпеці з боку зростаючого Китаю, Японія неминуче буде зобов'язана взяти на себе відповідальність за власну безпеку і постане грізним військовим гравцем, саме так відновлюючи регіональне співвідношення сил.

На думку посла України в Японії Сергія Корсунського, в Японії лише починають усвідомлювати власну уразливість одночасної атаки з кількох напрямків [10]. Наприклад, цього року стали серйозно замислюватися про будівництво укриттів для цивільного населення. Японія активно взаємодіє із США, Індією та Австралією в рамках QUAD, а також розвиває двостороннє співробітництво з країнами регіону, намагаючись максимально активізувати багатосторонні механізми безпеки в Азії. Слід визнати: серед розвинених країн світу Японія перебуває у найскладнішій ситуації, з погляду забезпечення власної безпеки. Про це дедалі гучніше говорять експерти, і тим гучніше, чим частіше трапляються загострення в Тайванській протоці, а Кім Чен Ин запускає чергову балістичну ракету [10].

С. Корсунський наголошує на тому, що, по-перше, колишній прем'єр-міністр Японії і дуже впливовий політик Сінзо Абе виступив за частковий перегляд без'ядерного статусу Японії; по-друге, чи не вперше за останні роки прем'єр-міністр Японії Фуміо Кішіда досить однозначно заявив про приналежність чотирьох островів Південної Курильської гряди – Північних територій – Японії [10].

Варто зауважити: чимало політиків вважають Конституцію застарілою і такою, що не відповідає сучасним реаліям. Також частина населення вважає існування дев'ятої «пацифістської» статті нагадуванням про поразку у Другій світовій війні, а саму Конституцію – принизливим документом, який фактично був написаний переможцями. І дискусії ці почалися задовго до російської війни проти України, а в цьому протиріччі полягає основна проблема зовнішньополітичного курсу сучасної Японії та її місце у системі глобальних та регіональних відносин. Держава стала «заручницею» образу «нормальної нації», висунутого японським політиком Ічіро Одзавою, з одного боку, та необхідності захисту власної територіальної цілісності та суверенітету, з іншого боку, будучи одночасно обмеженою військово і знаходячись в оточенні мілітаризованих держав, з якими Японія має невирішені конфлікти та суперечності.

Ідея Одзави Ічіро про Японію як про «нормальну націю» [11] виникла у відповідь на домінуючу в період холодної війни систему сприйняття, яка ще базувалася на історичній пам'яті про японський мілітаризм. За допомогою цієї ідеї політик намагався створити новий образ Японії відповідно до таких стандартів:

1. Японія повинна стати нацією, яка охоче несе на собі тягар міжнародних зобов'язань відповідно до міжнародних домовленостей.

2. Повноцінна співпраця з усіма державами світу в питаннях перерозподілу ресурсів і розбудови стабільного, процвітаючого майбутнього.

3. Японія не прагне до військового домінування у світі, а свій внесок у процес розбудови миру повинна робити у тісній співпраці з Організацією Об'єднаних Націй, а Сили самооборони Японії повинні вдосконалюватися в рамках миротворчого контингенту ООН. І, як було зазначено до цього, Японія активно реалізувала ці заяви на практиці, беручи участь у миротворчій діяльності ООН.

Водночас в останні роки активізувалися дискусії стосовно нюансів трактування цієї частини закону. У Білій книзі з оборони Японії 2013 р. зазначено: «Міжнародне право дозволяє державам брати участь у колективній обороні шляхом застосування сили для відбиття атаки на союзні держави. Проте це виходить за рамки політики мінімальної необхідної оборони і вважається неприйнятним для Японії» [12]. Хоча в Білій книзі 2014 р. зазначається зміна обстановки навколо Японії як причина перегляду підходу до питання участі в колективній обороні [12]. Це пов'язано з рішенням кабінету міністрів від 1 липня 2014 р. про нове трактування статті 9. Проголошено право Японії на участь у захисті своїх союзників у разі військової агресії. Незважаючи на обмеження, це був переломний момент для Японії в умовах пацифізму. Така заява і підписання у 2015 р. третьої редакції «Керівних принципів японо-американської співпраці у сфері оборони» стали демонстрацією наміру Японії повноцінно брати участь в операціях колективної оборони [13].

Ще більше це питання актуалізувалося після голосувань в ООН з українського питання після повномасштабного російського вторгнення. Як ми вже зазначали, Японія прагне розвинути власну силу самооборони в рамках структур Організації Об'єднаних Націй відповідно до її статуту. Проблема полягає в тому, що держави, які несуть небезпеку для Японії – це Китай чи Росія, які є постійними членами Радбезу ООН, чи Північна Корея, яка входить до зони впливу КНР. І у разі нападу з боку цих держав резолюцію Радбезу буде заблоковано так само, як і з українським кейсом. Тоді гарантії Сполучених Штатів залишаються єдиним інструментом забезпечення власної безпеки. Не беручи до уваги міжнародні оцінки, через статус Сил самооборони Японія є обмеженою в можливостях мати важливий в сучасній війні перелік наступальних озброєнь. Український кейс також показує, що навіть у разі повного консенсусу та гарантій підтримки з боку міжнародної спільноти темпи військової допомоги можуть бути недостатніми.

У червні 2022 року прем'єр-міністр Фуміо Кісида заявив, що конституційна реформа є «невідкладним питанням». Він додав, що Сейм також повинен працювати над створенням можливостей для громадськості зробити вибір у найкоротший термін [10]. «Обговорення конституції завжди велося з погляду того, що Японія не має стати винуватцем війни. Але після недавнього вторгнення Росії в Україну, я вважаю, що зростає розуміння того, що якщо застосування сили Японією буде надто обмеженим, то Японія стане жертвою», – пояснив у дискусії професор японського університету Такеші Іноуе [14].

У травні 2022 року опитування, проведене громадською мовною компанією NHK, показало, що 35 % респондентів виступають за необхідність змінити конституцію, 19 % заявили, що в цьому немає необхідності, а 42 % не змогли відповісти [13]. Робочим варіантом змін сьогодні є пропозиція додати в конституції чітку згадку про Сили самооборони та заходи самооборони, зберігши при цьому нинішнє положення статті 9 [14]. Окремо партія хоче зміцнити можливості Сейму та Кабінету міністрів щодо реагування на надзвичайні ситуації.

Висновки. Отже, можемо зробити висновок про те, що останні десятиліття основою зовнішньої політики Японії слугувала модель держави середньої сили, яка, у випадку із Японією, переважно базувалася на інструментах Soft Power. Водночас, маючи закріплену на рівні конституції відмову від використання війни як інструменту політики, держава намагалася розвивати Сили самооборони, долучаючись до розбудови миру в рамках ООН, розвиваючи власну безпекову стратегію у щільній співпраці з міжнародним співтовариством.

Розпочавши континентальну війну в Європі, росія створили прецедент, який наново актуалізував інструменти Hard Power у веденні зовнішньополітичної діяльності, поставивши під загрозу японську модель «держави середньої сили», оскільки Японія має низку суперечностей із сусідніми державами, які загрожують її національним інтересам. Ця ситуація актуалізувала суперечності в середині японських політичних кіл щодо доцільності існування статті 9 конституції. На нашу думку, найближчим часом відбудеться зростання ролі військового чинника в японській моделі держави середньої сили.

Abstract. In the current paper the author examines the place of the military component in the Japanese model of the «middle power state». The methodological basis of the work is a systematic approach, because the case of the Russian-Ukrainian war is used by the author as a precedent through which threats to Japan's national security are assessed.

The author concludes that the process of rethinking Article 9 of the Constitution of Japan will act as a determining factor in state policy in the near future, and the role of the military component in the Japanese model of a «middle power state» will grow.

Keywords: Japan, middle power states, Constitution of Japan, Self-Defense Forces of Japan.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. The Constitution of Japan. URL: https://japan.kantei.go.jp/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html
2. Global Firepower 2022: Japan Military Strength. URL: https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.php?country_id=japan
3. Дорош Н. Японія як «держава середньої сили». *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса* / ред. кол. І. В. Хаджинов (голова) та ін. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. Вип. 4. Т. 1. С. 37–40.
4. World Economic Outlook database: October 2022. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/10/11/world-economic-outlook-october-2022>
5. Global Soft Power Index 2022: USA bounces back better to top of nation brand ranking. URL: <https://brand-finance.com/press-releases/global-soft-power-index-2022-usa-bounces-back-better-to-top-of-nation-brand-ranking>
6. Act on Cooperation for United Nations Peacekeeping Operations and Other Operations. Act No. 79 of June 19, 1992. URL: http://www.pko.go.jp/pko_j/data/law/pdf/law_e.pdf
7. Japan's International Peace Cooperation. URL: http://www.pko.go.jp/pko_e/result/pdf/achievements.pdf
8. Дорош Н. Держави «середньої сили» в конфліктному врегулюванні: кейс Японії. *Травневі студії: історія, міжнародні відносини*: Збірка матеріалів IV Міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених «Травневі студії 2022: історія, міжнародні відносини», присвяченої 85-річчю Донецького національного університету імені Василя Стуса і факультету історії та міжнародних відносин Донецького національного університету імені Василя Стуса / за ред. Ю. Т. Темірова. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. Вип. 7. С. 48–50.
9. Корсунський С. Путін підвищив ставки: як реагує один із союзників України. *Дзеркало Тижня*. 2022. URL: <https://zn.ua/ukr/international/putin-pidvishchiv-stavki-jak-reahuje-odin-iz-sojuznikiv-ukrajini.html>
10. Корсунський С. Як війна Росії проти України розділила Азію. *Дзеркало Тижня*. 2022. URL: <https://zn.ua/ukr/international/jak-vijna-rosiji-proti-ukrajini-rozdilila-aziju.html>
11. Fattouh L. P. Is Japan Now Finally a Normal Country? URL: <https://thedi diplomat.com/2013/12/is-japan-now-finally-a-normal-country/>
12. Gerald L. Curtis. Japanese Security Policies and the United States. *Foreign Affairs*. 1981. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/1981-03-01/japanese-security-policies-and-united-states>
13. Пономаренко В. Еволюція принципу пацифізму і зовнішній політиці Японії. 2018. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/24073/1/15-19.pdf>
14. Японія може вперше внести зміни до конституції через вторгнення Росії в Україну. *Бук інфо*. 2022. URL: <https://bukinfo.com.ua/mizhnarodni-novyny/yaponiya-mozhe-vpershe-vnesty-zminy-do-konstytuciji-cherez-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu>

УДК 94(47+57:620)"1957/1961":327

РАДЯНСЬКО-ЄГИПЕТСЬКІ ВІДНОСИНИ ЗА КАДЕНЦІЇ АНВАРА САДАТА

С. В. Костюк, Р. О. Литвиненко

Анотація. У дослідженні подана інформація про розвиток подій на території Єгипту під час правління президента Анвара Садата. Методологічною основою роботи є системний підхід, принцип історизму, суб'єктивності, критичного мислення та порівняльний підхід. Дослідження цієї тематики полягає у вивченні поставленої проблеми, щоб дати оцінку єгипетсько-радянським відносинам, дослідити ставлення правителя до організації «Брати-мусульмани», визначити роль комуністичних спецслужб у вбивстві президента, а також ставлення правителя до соціалістичного уряду в Москві.

Ключові слова: Анвар Садат, «Брати-мусульмани», СРСР, росіяни, комуністи.

Політична діяльність Анвара Садата характеризується повною переорієнтацією зовнішнього курсу Єгипту на західний капіталізм. Відхід від гамалівського соціалізму, який переважно мірою залежав від радянського союзу був одним із перших факторів налагодження зв'язків між Вашингтоном і Каїром. На сьогодні внаслідок приходу до влади узурпатора Абделя Ас-Сісі розвиток відносин між двома країнами опинився під загрозою. Політичний потенціал пана Садата був вщент зруйнований його наступниками. Після його вбивства єгипетський соціум зазнав значних потрясінь, починаючи від терористичних актів, революцій і закінчуючи широкомасштабними корупційними схемами. Зрештою наступні президенти під час

своїх каденцій сформували теперішню модель державотворчих інститутів влади. Слід також зазначити, що у нормалізації відносин з Ізраїлем та іншими країнами єгиптяни завдячують насамперед покійному лідеру.

Партнерство між СРСР та Єгиптом було зведене до мінімуму під час каденції пана Анвара. У 1972 році він особисто видав наказ вислати з території республіки 21 тис. радянських фахівців, що позитивно вплинуло на подальші відносини з Америкою [1, 29]. Таке різке охолодження взаємозв'язків свідчить про відкрити недовіру уряду єгипетського керівника до радянської тоталітарної машини. Окрім цього, ліворадикальна частина високопосадовців, як і їхній глава, негативно оцінювали допомогу комуністів у боротьбі Каїру з Тель-Авівом. Адже хоч керівництво Кремля і надсило різноманітну зброю в Єгипет, але для наступальних дій проти сіоністів її не вистачало, а також вона не відповідала тогочасним стандартам. Саме тоді євреї отримували модернізоване західне оснащення, що допомагало їм відбивати атаки коаліції арабських держав.

Слід зауважити, що в більшості випадків мусульмани програвали війни з Ізраїлем виключно через жалюгідне бойове обладнання і заступництво США. Оскільки американці за допомогою ООН фактично утворили сіоністське державне формування, відповідно, на них покладався обов'язок пильнувати та забезпечувати його стабільність і захист. Соціалісти в особі Москви не були здатні до такого ж рівня впливовості щодо дружнього блоку країн, тому за цією тенденцією значно програвали своєму заокеанському ворогу. Розчарування Садата у неуспійшій політиці Гамалія Насера є теж цілком логічним, виходячи з багатьох ситуацій. Комуністичний табір навіть не спробував послабити американську допомогу євреям, тоді як єгиптяни втратили Синайський півострів, політичні діячі СРСР турбувались про свій хід справ «холодної війни» з Америкою.

Від початку своєї каденції правитель Єгипту спостерігав неефективність зовнішньої допомоги соціалістів. Тому подальший насерівський курс був взагалі безперспективним. Потрібно було залучитися підтримкою наддержав, які б допомогли розвинути економіку, військовий комплекс, торгівлю, а також позбутися ізоляції західних країн. З цією метою повелитель єгиптян вирішив покінчити з ворожнечею щодо євреїв. Хоча сам він був прихильником палестинського народу, послідовником Абделя Насера, лідер усвідомлював всю значущість цього величезного кроку для початку нормалізації відносин із заходом. 1977 року він з офіційним візитом відвідав Єрусалим, а пізніше, у 1978 році, підписав Кемп-Девідські мирні угоди, що стали початком примирення з Ізраїлем [5, 8–9]. Шлях до нового розвитку пролягав через зміну політичного курсу Єгипту, тому відхід від ідей попереднього президента став першим позитивним аспектом кар'єри володаря Каїру.

Дружні стосунки з Америкою надзвичайно погіршили партнерські зв'язки з СРСР. А якщо взяти до уваги, що від початку свого правління президент показав свою жорстку позицію до комуністів, то цілком можливо, що його перебування при владі заважало соціалістичним диктаторам впливати на колишнього сателіта. Ісламський світ категорично негативно сприйняв мирний договір із сіоністами. Підтримка країн-союзниць, які допомагали у всіх арабо-ізраїльських війнах почала падати. Московський уряд теж сумнівався в прихильності Садата до його режиму, орієнтація на США і візити керівника країни до запереченого ворога соціалізму свідчили про втрату ще одного партнера. Замість харизматичного, відданого прихильника комуністичному руху, яким можна було маніпулювати, диктувати свої умови чи просто використовувати, прийшов новий, енергійний та незалежний політичний діяч.

27 травня 1971 р. між Єгиптом та СРСР була підписана угода про дружбу і співробітництво, яка містила в собі такі пункти:

Стаття 1

Високі Договірні Сторони урочисто заявляють, що між двома країнами та їхніми народами завжди існуватиме непорушна дружба. Вони продовжуватимуть розвивати та зміцнювати наявні між ними відносини дружби та всебічного співробітництва в політичній, економічній, науково-технічній, культурній та інших сферах.

Стаття 3

Керуючись бажанням усіляко сприяти підтримці міжнародного миру та безпеці народів, Союз Радянських Соціалістичних Республік і Об'єднана Арабська Республіка продовжувати-

муть з усією рішучістю докласти зусиль для досягнення та забезпечення тривалого та справедливого миру на Близькому Сході відповідно до цілей і принципів Статуту ООН. Високі Договірні Сторони будуть виступати за мир, розрядку міжнародної напруженості, досягнення загального і повного роззброєння та заборону ядерної та інших видів зброї масового знищення.

Стаття 5

Співпраця у підготовці національних кадрів та інших галузей економіки. Обидві сторони розширюватимуть торгівлю та морські перевезення між двома державами на основі принципів взаємної вигоди та режиму найбільшого сприяння [2].

Великої популярності серед прихильників єгипетського правителя ця угода не отримала. Цілком вірогідно, що і сам Анвар використовував її лише для залучення комуністів у протиборство з євреями. Єгиптянам потрібна була радянська техніка для подальшого військового сценарію. До підписання Кемп-Девідських угод євреї вважалися загрозою для мусульманського світу, а оскільки у всіх війнах Каїр виступав форпостом для муслімів, значна частина послідовників ісламу вірила, що спільні зусилля допоможуть знищити сіоністів. Росіяни ж сприйняли цей акт як продовження союзницьких відносин між двома країнами, але подальші дії єгипетського володаря їх однозначно здивували.

Вигнання радянських військових, які навчали єгипетських вояків військовому ремеслу, стало початком антикремлівської політики. 15 березня 1976 р. Народна асамблея Єгипту ухвалила рішення про розірвання договору 1971 р. з СРСР, також президент оголосив промову, в якій зазначив: «Через рік, а максимум через півтора року, все озброєння [радянського виробництва], яке у мене є, перетвориться на залізний брухт, тому що затримують запчастини до озброєння та засоби для капітального ремонту двигунів літаків. Таким чином вони чинять на мене економічний і військовий тиск, якщо я не піду до них і проситиму на колінах» [3]. Подібний розвиток подій став приголомшливим для всього єгипетського народу. Правитель у короткій термін домігся значних змін в ідеологічному плані. Насамперед насерівський соціалізм, панарабізм відійшли в минуле.

Виявлення ненадійного партнера в особі комуністів, які намагалися підірвати внутрішній лад у державі, ознаменувало перехід єгиптян з помірно позитивного табору до ворожого. Для росіян це рішення свідчило про втрату важливого сателіта на Близькому Сході. Американці, врятувавши Гамала Насера від «трикутника смерті», заклали основи міцної та взаємної співпраці з урядом єгипетської республіки. Керівник країни не бачив майбутнього, йдучи шляхом свого попередника. Тому вся антирадянська політика проводилася з метою посилення тісних контактів з американською стороною і ліквідацією впливу російських діячів на території Єгипту. Радянський союз для єгипетського соціуму виглядав абсолютно як колоніальна Великобританія, яка роками експлуатувала залежні від неї держави. Ці дві імперії протягом великого проміжку часу знищили багато мільйонів невинних людей.

Через це приєднання до блоку розвинутих західних держав із керівним центром у Вашингтоні, розглядалось адміністрацією Каїру як можливість модернізувати Єгипет. Відповідь росіян не забарилася Брежнев усвідомлював всю небезпечність цієї ситуації, адже його імперію зла висвітили в поганому світлі, що робило його в очах сателітів ненадійним союзником. Комуністи відповіли на це рішення так: «ТАСС уповноважений заявляти, що відповідальність за наслідки політики єгипетського керівництва загалом щодо Радянського Союзу в останні роки і за припинення існування Договору про дружбу і співпрацю повністю лежить на єгипетській стороні» [4]. Отже, наступив кінець дружбі і початок замороження партнерських зв'язків між двома світовими гравцями.

Тиск з боку комуністів на адміністрацію нового володаря республіки виявився фатальним наслідком для спецслужб союзу. Їхня діяльність на єгипетській землі була остаточно ліквідована. Оскільки росіяни самі не дотримувалися зобов'язань, зазначених у договорі, реакція простого народу на його денонсацію відобразила ставлення до московських соціалістів. Гучні заяви Брежнева і Садата утворили величезну діру у партнерстві між двома державами. Своїми діями пан Анвар знищив набутий раніше політичний курс Єгипту і встановив прозахідний, який пізніше буде повністю ліквідований зусиллями диктатора Фаттаха Ас-Сісі. Та не лише зовнішні супротивники бажали будь-якими способами послабити державність новоствореної

республіки, існували також й інші різні елементи всередині, які планували підірвати благоустрій, державні інститути та авторитет правлячого уряду.

Релігійна організація «Брати-мусульмани» була заснована в 1928 році Хасаном Аль-Бануою на території Єгипту, який представляв «салафітський заклик, сунітський шлях, суфійську правду, політичну організацію, інтелектуально-наукове об'єднання та соціальну ідею» [6, 3]. Інакше кажучи, вся ціль цього об'єднання полягала у власному баченні ісламу. Секта пропагувала настанови життєвого циклу мусульман, створювала нові засади та принципи правильного існування, заохочувала вступати в свої ряди більше нових членів. Свої ідеологічні цілі вони планували розповсюдити не тільки на території єгиптян, а також в інших мусульманських країнах, щоб таким чином посилити свою могутність і керувати державними посадовцями через прихильників братства. Водночас нав'язування ідей суспільству буде проводитися всіма можливими методами, починаючи від терористичних дій і закінчуючи мирними заявами.

Протягом всього історичного розвитку Єгипту члени цієї організації будуть впливати на його долю тією чи іншою мірою, пройшовши нелегку еволюцію від підпільних дій до отримання посад у парламенті. Варто зазначити, що свого розквіту братство досягло лише у двох окремих випадках. Перший – під час його створення, а другий – за каденції президента Мухаммеда Мурсі. Однією із цілей цього товариства теж була боротьба за владу, щоб з допомогою своєї людини в політиці продовжити просування ідеології товариства. «Брати-мусульмани» – дуже специфічна організація, адже за весь час свого існування її учасники протистояли майже кожному єгипетському президентові. Що само по собі робить формування опозиційним до владних інститутів. Та ці діячі вдавалися не тільки до офіційних методів протиборотства. Нерідко доходило до того, що застосовувалася зброя або насилля. У свою чергу подібні дії характеризують формування як фанатичну організацію.

Упродовж 1954–1955 рр. на президента Гамалю Абдель Насера було скоєно кілька невдалих замахів. За офіційною позицією влади головними ініціаторами цього були «Брати-мусульмани», після чого їхню діяльність заборонили в країні, хоча вони продовжували діяти підпільно [7, 67]. Виходячи з того, що постать прокомуністичного Абделя була доволі популярною в Єгипті, його рішення щодо тортур і гонінь над членами братства сприймалося народом позитивно, оскільки Насер знищив корумпований уряд короля Фарука, відстояв право єгиптян на незалежність і утворив республіку, захистив державу від іноземного вторгнення за допомогою сильних гравців міжнародної арени. Для соціальної гілки населення він був народним героєм, визволителем, борцем за свободу.

Ставлення влади до секти стало одним з аспектів політики усіх майбутніх президентів, окрім Мурсі та пана Садата. Головний ідеолог революції 1952 р. не зміг домовитися з фанатиками про союз, однак це дуже дивно, якщо поглянути на їхні погляди. У другого лідера єгиптян головною ідеєю виступав панарабізм, який також був зосереджений на ісламських традиціях; водночас сектанти виступали з аналогічними агітаціями, використовуючи іслам як важіль впливу на народні маси. Але після спроб вбити ініціатора єгипетського соціалізму велика кількість діячів братства потрапила за ґрати, зазнала переслідувань, опинилася поза законом. «Брати-мусульмани» перебували на волосині від ліквідації і лише завдяки припиненню своєї діяльності на певний проміжок часу змогли зберегти свою присутність на території Єгипту.

Усе змінилось після смерті Гамалю і приходу до влади пана Анвара. 1973 р. він звільнив лідерів братства з ув'язнення, щоб заручитися їхньою підтримкою, яка вилилась у несприйняття правлячого уряду, де фанатики почали називати правителя «фараоном» [8, 351–353]. Сектанти не могли лояльно ставитися до військового істеблішменту, адже в них вбачали загрозу для релігійного руху. Постать володаря єгиптян не викликала великої шани серед фанатичного кола через його проамериканську позицію. А беручи до уваги підписання мирного договору з Ізраїлем, джихадисти просто ненавиділи його. Ця угода принижувала почуття радикально налаштованих екстремістів, які вважали євреїв недонародом без історії, державності, традицій.

Радикали планували поділити суспільство на два табори, один з яких підтримує демократію і західний напрямок, інший має слідувати сектантським ідеалам та вбивати в ім'я ісламу. Подібну паралель можна спостерігати в умовах сучасної Туреччини, де розвивається роз-

межування турків, які підтримують кемалістів і правлячий режим. Так чи інакше, повелитель Каїру з плином часу усвідомив усю серйозність ситуації. «Брати-мусульмани» отримали додаткові бали авторитетності серед звичайних жителів після того, як їхні організатори опинилися на волі. Могутність фанатичного товариства зростала з більшими обертами, адже учасники секти поширювали свій вплив в університетах, мечетях, школах, державних закладах та інших установах. Через це задум щодо опори в особі радикальних елементів закінчився фіаско правлячого керівника. Організація стала загрозою для третього господаря Єгипту, тому його адміністрація продовжила обмежувати цей рух.

20 квітня 1980 р. Анвар Садат провів референдум, під час якого оголосив себе пожиттєвим правителем Єгипту, а в наступному 1981 р. президент наказав вислати з країни російського посла та близько 500 промислових радянських експертів [9, 10]. Курс на зближення із Заходом остаточно сформувався після багаторічних сенсаційних заяв з боку єгипетської адміністрації. Американський лідер отримав у своє розпорядження надійного союзника, який вороже ставився до комуністичної загрози. Брежнев після 1972 р. теж зрозумів усю повноту провальної політики союзу щодо єгипетського сателіта. Відносини з СРСР могли втратити свій сенс на багато років вперед, але після загибелі прозахідного керівника влада в Єгипті перейшла у руки корумпованих диктаторів Мубарака та Ас-Сісі. Шукаючи підтримку серед собі подібних узурпаторів, вони віднайшли її на просторах російської території і від моменту свого правління почали реставрацію партнерських відносин з росіянами.

Варто наголосити на тому моменті, який катастрофічно загострив ситуацію між соціальною гілкою населення і його владою. Можливо, пан Садат не був настільки популярним діячем як Гамаль Насер, але він зберігав за собою значну кількість прихильників. Та після підписання мирного договору з сіоністами на президента спрямовано велику кількість негативних коментарів і агресивних звинувачень. Для затятих муслімів, які взагалі не визнавали право євреїв на власну державність, ця угода була справжньою ганьбою. Деякі люди навіть називали правителя «зрадником», що продав дружній народ Палестини за американські долари. Єгиптянам було болісно адаптуватися до цього вчинку свого повелителя, тому їхнє відстає мислення не цілком правильно сприймало тогочасні реалії. З іншого боку, пожиттєвий статус диктатора не робив Анвара демократичним політиком. З впевненістю можна стверджувати, що для більшості релігійних організацій на кшталт братства правитель держави став ворогом.

6 жовтня 1981 р. на військовому параді в Каїрі Халедом Ахмедом аль-Ісламбулі та групою релігійних фанатиків було вбито президента Анвара Садата [11]. Заколотники успішно виконали ціль свого завдання, маскуючись під звичайних військових офіцерів. Члени подібної до братства секти змогли дістатися параду, переодягнувшись у військову форму. Бунтівники відкрили автоматну чергу у бік пана Садата і вбили його та ще кілька осіб, які знаходилися поруч. Схожу паралель можна навести, порівнявши єгипетського президента з давньоримським диктатором Юлієм Цезарем, якого теж вбили після того, як він проголосив себе пожиттєвим диктатором Риму. Трагічна доля лідера єгипетського соціуму покувала усі цивілізовані країни, а особливо Сполучені Штати Америки, де до нього ставилися з повагою. Раптове вбивство очільника єгипетської адміністрації стало наслідком проведення політики зовнішнього курсу на зближення із Заходом. Росіяни та інші екстремістські елементи святкували свою перемогу, позбувшись могутнього ворога в особі Мохаммеда.

Зі свідчень колишнього працівника КГБ, Володимира Сахарова до вбивства Анвара Садата причетні радянські спецслужби: «Радянський Союз створив для цього передумови, і вони повинні нести відповідальність. Вони створили сприятливий ґрунт для такого роду речей, створивши злісну ненависть до Садата з боку арабів у Єгипті та за його межами, через пропаганду на московському радіо, ТАСС, „Правда”, багатьох виданнях або радіостанціях» [12]. Безумовно, до розстрілу володаря Єгипту причетна насамперед внутрішня розвідка, адже такого роду операцію неможливо здійснити, не маючи своєї агентури серед військового керівництва. Не виключено, що Хосні Мубарак, який обійняв президентську посаду після загибелі свого колеги, теж був одним із учасників заколоту. Тим не менше, ця теорія залишається недоведеною через засекреченість архівів та вдале знищення слідів, як у випадку із Джоном Кеннеді. Мубараком були затримані виконавці розстрілу, а після допиту страчені відповідно

до ухвали суду. Хоча й відбулося встановлення терористичної організації, яка це спланувала, змовників та їхнього лідера одразу стратили, однак це не відкидає теорії, згідно з якою до вбивства були причетні як радянські, так і єгипетські спецслужби в особі Мухаммеда Хосні Мубарака, а також секти «Брати-мусульмани».

Отже, аналізуючи усю багатовекторність зовнішньої політики покійного Анвара Садата, можна стверджувати, що вона спиралася на західний тип. Президент розумів значущість підтримки західних країн для розвитку та модернізації єгипетської державності. А мирна угода з євреями стала початком відновлення партнерських стосунків між Єгиптом та Ізраїлем, яку на сьогодні продовжує Фаттах Ас-Сісі. Однак, на жаль, вся спадщина пана Садата була повністю зруйнована його наступниками, які егоїстично поставилися до досягнень колишньої адміністрації. Зокрема, Хосні Мубарак після свого обрання відновив дипломатичні стосунки з Москвою, а потім згодом двічі відвідав її, зустрівшись із російським колегою. Теперішній керівник Єгипту теж симпатизує російському тирану, щоб утримати за собою власний режим і не втратити усіх союзників. Але трагічна загибель повелителя Єгипту дотепер залишається дискусійною темою. Цілком ймовірно, що росіяни домовилися з наступником президентського престолу і спільними зусиллями ліквідували пана Садата, однак вся повнота ситуації залишається під грифом «таємно», зачиненим на замок адміністрацією Мубарака.

Annotation. This study provides information on the development of events in Egypt during the reign of President Anwar Sadat. The methodological basis of the work is a systematic approach, the principle of historicism, subjectivity, critical thinking, and a comparative approach. The study of this topic consists in studying the problem in order to give an assessment of Egyptian-Soviet relations, to investigate the ruler's attitude towards the Muslim Brotherhood organization, to determine the role of the communist special services in the assassination of the president, as well as the ruler's attitude towards the socialist government in Moscow.

Keywords: Anwar Sadat, Muslim Brothers, USSR, Russians, Communists.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Alauddeen Kadah, Chookiat Panaspornprasit. The Influences of the Soviet Union and the United States to Egypt's Foreign Policy in the President Muhamad Anwar Sadat's Period during 1970–1981. Page 24–37, Vol. 11 No. 2 (2020).
2. Text of the Treaty of Friendship and Cooperation Signed by Soviet and Egypt. *The New York Times*. May 28, 1971, P. 2. URL: <https://www.nytimes.com/1971/05/28/archives/text-of-the-treaty-of-friendship-and-cooperation-signed-by-soviet.html>
3. Egypt Hails Abrogation of Egyptian-Soviet Treaty. *Peking Review*, #13, March 26, 1976, pp. 13–14. URL: <https://www.marxists.org/subject/china/peking-review/1976/PR1976-13d.htm>
4. Soviet Denounces Sadat's Treaty Break. *The New York Times*. March 16, 1976, P. 3. URL: <https://www.nytimes.com/1976/03/16/archives/soviet-denounces-sadats-treaty-break-cooling-was-evident-us-aides.html>
5. Shibley Telhami. THE CAMP DAVID ACCORDS: A CASE OF INTERNATIONAL BARGAINING. 2001 year. P. 1–34.
6. Nadim Mirshak. The Muslim Brotherhood in Egypt: A Gramscian re-examination. *Current Sociology*. 2021. P. 1–20.
7. Dila KALYONCU. FROM GAMAL ABDEL NASSER TO ABDULFETTAH EL SISI; THE HISTORICAL EVOLUTION OF MUSLIM BROTHERHOOD AND DEMOCRACY IN EGYPT. *Yeditepe University Department of History Research Journal*. Vol. 1. No. 1. 2017 year. Page 62–77.
8. Christina DeGregorio. ISLAMISM IN POLITICS: Integration and Persecution in Egypt. *Al-Ja>mi'ah*. Vol. 48, No. 2, 2010. P. 343–364;
9. 2019. 1980 في الأولى في مصر. محمد حامد. 4. تعديلات دستورية في تاريخ مصر. URL: <https://www.elwatannews.com/news/details/4116076>
10. Egypt will restore full diplomatic relations and exchange ambassadors... United Press International. URL: <https://www.upi.com/Archives/1983/03/23/Egypt-will-restore-full-diplomatic-relations-and-exchange-ambassadors/4953417243600/>
11. 2021. 2021. علاء عبد الرزاق. في ذكرى اغتيال السادات. توقع البريطانيين اغتياله وحزبه مبارك ووزير داخلته. URL: <https://www.aljazeera.net/news/politics/2021/10/12/%D9%81%D9%8A-%D8%B0%D9%83%D8%B1%D9%89-%D8%A7%D8%BA%D8%AA%D9%8A%D8%A7%D9%84-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D8%A7%D8%AF%D8%A7%D8%AA-%D9%87%D9%84-%D8%AA%D9%88%D9%82%D8%B9-%D8%A7%D9%84%D9%83%D9%84>
12. ERRANCE W. McGARRY. Former Soviet KGB Agent: Sadat Assassination Triumph for Soviet Policy. *United Press International*. UPI ARCHIVES OCT. 17, 1981. URL: <https://www.upi.com/Archives/1981/10/17/Former-Soviet-KGB-Agent-Sadat-Assassination-Triumph-for-Soviet-Policy/1527372139200/>

ПОЛІТИКА АДМІНІСТРАЦІЙ ПРЕЗИДЕНТІВ БАРАКА ОБАМИ ТА ДЖО БАЙДЕНА ЩОДО АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Д. О. Лобода, І. Г. Паніна

Анотація. У дослідженні розглянуто політику двох останніх адміністрацій Президентів США, які представляють Демократичну партію – Б. Обама та Дж. Байдена – щодо агресії РФ проти України. У статті приділена увага політичним передумовам, що впливають на політику США у зазначеному кейсі. Було проведено порівняльну характеристику політики адміністрацій Б. Обама та Дж. Байдена у динаміці. Автор порушує питання ролі США як лідера Західного світу, висвітлює й аналізує дії Сполучених Штатів Америки, спрямовані на регулювання ситуації та надання допомоги Україні.

Ключові слова: США, Україна, РФ, агресія, Барак Обама, Джо Байден.

Вступ. Розвиток Заходу як центру сили був зумовлений та наповнений викликами та конфліктами, в яких завжди було місце дипломатії та домовленостям. Домінування США у світі завжди передбачало поширення ліберальних цінностей і демократії, що в окремих регіонах світу сприймалося досить неоднозначно. Керівництву Сполучених Штатів було досить важко розглядати відносини з іншими країнами поза межами чорно-білої схеми «або друг, або ворог». Проте, рухаючись уперед, Вашингтон починав звикати до того, щоб класифікувати міжнародну політику як сукупність відносин у різноманітних галузях взаємовигідного співробітництва, навіть під впливом неминучих розбіжностей. США як світовий гегемон не оминають жодних важливих подій у світі.

Безсумнівно, топтемою американської зовнішньої політики у 2014–2022 роках була агресія Російської Федерації проти України – держави, з якою США мають відносини стратегічного партнерства. Зазначеній тематиці присвячено чимало наукових праць. Для нашого дослідження особливо цінними є роботи таких закордонних дослідників, як К. Нунліста [1] та Я. Ольховського [2], які присвятили увагу політиці Демократичної партії США та її лідерів стосовно України.

Метою статті є окреслити політику адміністрацій Президентів США Барака Обама та Джо Байдена щодо України, зокрема розглянути позицію США стосовно агресії Росії проти України та зробити порівняльний аналіз, який дасть змогу зрозуміти, які кроки були зроблені в цьому напрямі.

Основний виклад матеріалу. Існує чимало версій того, яку подію вважати відправною точкою агресії РФ проти України: повалення режиму президента України Віктора Януковича, окупація Криму й територій Донецької та Луганської областей, визнання Президентом РФ В. Путіним так званих «ЛНР» і «ДНР» або офіційне оголошення проведення «спецоперації» від 24 лютого 2022 р. На думку автора, «бомба уповільненої дії» була закладена ще в 1994 році. Варто згадати початкову угоду – Будапештський меморандум про гарантії безпеки, в якому від США та їхні союзники гарантували захищати безпеку та цілісність України. В обмін на відмову від свого ядерного арсеналу Україна спочатку вимагала від США юридично обов'язкових гарантій того, що вона втрутиться у разі порушення суверенітету України. З іншого боку, коли стало зрозуміло, що США не бажують йти так далеко, Україна погодилася на дещо слабші – однак значні – політично зобов'язуючі гарантії безпеки щодо поваги до її незалежності та суверенітету, недоторканості й непорушності її кордонів. Будапештський меморандум посиляється на запевнення, але не накладає на сторони юридичного зобов'язання військової допомоги.

У 2014 році Президент США Б. Обама мав можливість спостерігати, як парамілітаристські угруповання, підтримані Росією, разом із російськими військами захопили контроль над Кримом і частиною Донецької та Луганської областей. Потім створений Росією маріонетковий уряд, що мав на меті поступове та спочатку часткове від'єднання від України, почав розвивати ідеї повного виходу зі складу України. Очевидною була фінансова й політична підтримка російським урядом. Захід продемонстрував у відповідь «глибоку стурбованість». Цю ситуацію було обговорено на саміті НАТО у Вельсі 2014 року: «Агресія Росії проти України

загрожує нашому баченню Європи, яка є цільною, вільною та мирною», – заявив президент Обама, згодом лідери НАТО погодилися створити нові сили швидкого реагування зі штаб-квартирою у Східній Європі [3]. У промові були згадки про надання Україні нелетальної допомоги, броньованих літаків, пального та медичних засобів. Адміністрація Обами, взаємодіючи з посадовими особами з Європейського Союзу, відреагувала запровадженням санкцій та заморожуванням російських активів. Вони також наклали обмеження на подорожі. Доречно буде зауважити, що Б. Обама, на нашу думку, не дотримався обіцянки, даної Сполученими Штатами у 1994 та 2009 роках, захистити суверенітет України.

РФ вторглася в Україну саме за Б. Обами, тому доречним буде проаналізувати дії, які були застосовані колишнім президентом США. За перші два роки вторгнення Україна отримала лише 220 млн доларів загальної допомоги на реформування митної, енергетичної сфери, та на боротьбу з корупцією; 62,5 млн доларів – на підтримку приватних капіталів підтримки бізнесу [4]. Ці ініціативи та нові зобов'язання є частиною понад 1,3 млрд доларів зовнішньої допомоги, яку уряд США надавав Україні з 2014 року для просування реформи, зміцнення демократичних інститутів та громадянського суспільства, стимулювання економічного зростання, посилення оборони і допомоги Україні більш безпечного контролю та забезпечення кордонів і захисту територіальної цілісності [4]. Однак не було жодного згадування про військову, навіть нелетальну допомогу, про яку йшлося у 2014 році. Колишній генеральний директор розвідки США при Обамі Джеймс Клеппер сказав, що бажав, щоб тодішня адміністрація Обами відреагувала набагато сильніше, коли Путін насильно порушив міжнародні кордони в Європі ще 2014 року [5]. Саме тому наразі немає сумнівів у тому, що слабка відповідь Сполучених Штатів при Обамі та їхніх союзників по НАТО підігрівала апетит Путіна до розширення його сучасної імперії, яка весь час отримувала щедрий прибуток від експорту природного газу на Захід [6]. Обережна відповідь США фактично «розв'язала» руки агресору.

Після цього виникає низка питань. Одне з них: «Чому відмовили Україні у зброї? Можливо, Барак Обама вважав, що надання озброєння могло бути сприйняте як провокація?». В контексті тогочасної ситуації в Криму це здається досить нелогічним, зважаючи на цінності демократії та цивілізованого світу, флагманом якого є США. Все скидається на те, що Обама відклав відповідь на порушення цілісності, військової окупації та захоплення Криму.

Якщо основною метою американської дипломатії було збереження миру та просування демократії по світу, чому таке кричуще її порушення було майже проігнороване? Як потрібно було діяти? Аспекти, які могли б стати ключовими і, ймовірно, стримали агресора, на наш погляд, такі: відправити міністра оборони до України і домовитися про військову допомогу; відновити угоду про протиракетну оборону з Польщею та Чеською Республікою; оголосити нову політику експорту зрідженого газу з США; запровадити санкції, які відрізають російські підприємства від західної банківської системи. Нічого з переліченого вище зроблено не було.

Протягом усього свого президентства Б. Обама постійно недооцінював проблему путінського режиму. Його зовнішня політика була міцно обґрунтована передумовою, що Росія не становить загрози національній безпеці Сполучених Штатів. Реакція Обами в ці критичні моменти була в кращому разі обережною, а в найгіршому – глибоко помилковою. Навіть запровадження санкцій проти Росії за її вторгнення в Україну супроводжувалося таким великим милосердям та стриманістю в інших місцях, що не стримало Росію від подальшої агресії. Обама, упевнений у тому, що історія була на стороні Америки, упродовж свого перебування на посаді недооцінював згубний вплив, якого Росія могла досягти за допомогою асиметричних засобів.

Другим кандидатом від демократичної партії, який переміг на виборах Президента США, став Джозеф Байден. Протягом усієї своєї кар'єри на державній службі Байден міг вважатися «другом України». Під час роботи в Сенаті США він працював і очолював комітет із закордонних справ Сенату, де добре ознайомився з викликами та прагненнями України. Як сенатор він виступив автором шести законодавчих актів і співавтором тридцяти трьох інших на підтримку нашої держави. Ці законопроекти варіювалися від заяв, які висловлювали жаль з приводу активного переслідування радянським урядом віруючих в Україні, до тих, які забезпечували співпрацю із сектором безпеки або допомагали Україні прокладати шлях до членства в НАТО [7]. Як віцепрезидент Сполучених Штатів за президента Барака Обами,

Байден став головним експертом по Україні. Байден відвідував Україну шість разів, більше, ніж будь-який попередній американський президент або віцепрезидент. З початку конфлікту на Донбасі та незаконної анексії Росією Криму в 2014 році Байден наполегливо працював з американськими та європейськими лідерами, щоб запровадити санкції проти Росії за її агресивну поведінку [7].

Після обрання Байдена Президентом питання України неодноразово порушувалося під час пресконференцій, інтерв'ю, самітів. Рання реакція США на дії Росії з'явився напередодні повноцінного вторгнення в Україну – ще 2021 року, коли військові США підняли попередження про «потенційну неминучу кризу», що виникла внаслідок російських навчань поблизу українського кордону [8]. Незабаром після цього президент США Джо Байден погодився зустрітися з президентом Росії Володимиром Путіним у Женеві, на саміті, який позиціонувався як нагорода за призупинення навчань [9]. До кінця літа 2021 року стало зрозуміло, що військові плани Путіна тільки починалися, навіть якщо вони ще не зовсім сформувався. Попередження адміністрації Байдена стали різкішими, згодом співробітники розвідки США почали ділитися інформацією з В. Зеленським, європейськими чиновниками і, зрештою, із громадськістю.

Білий дім зрозумів, що розглядає початок того, що, ймовірно, перетвориться на величезну «кризу». Чиновники бачили каскад тривожних розвідувальних тригерів, зокрема й пересування військ, яке припускало, що Путін має намір рушити на Україну. Білий дім неодноразово показував свою хибність, два найбільш потужних аргументи-паралелі, які демонструють, що риторика США була неправильною, та навіть зрозумівши це, вони не були здатні змінити її та вилунувати на ситуацію. Розвідувальна спільнота та американські військові вкрай неправильно оцінили бажання обох країн боротися. В Афганістані спецслужби передбачали, що уряд та його сили можуть протриматися щонайменше шість місяців після виведення США [10]. В Україні представники розвідки думали, що російська армія захопить Київ, столицю України, за два дні [11]. Обидві оцінки виявилися хибними. Якби Сполучені Штати мали краще уявлення про те, наскільки сильним і ефективним буде український опір проти російського вторгнення, вони могли б послати більше зброї в країну раніше.

Спробуємо розібратися, чи була потрібна ця війна для США. Безумовно, адже це дає змогу повалити одного із двох найзапекліших ворогів, якими є Росія та Китай, укріпити цінності демократії, яка буде розповсюджена після перемоги України у війні з Росією. Без цього послабити потенційного конкурента було неможливим. Враховуючи цінності США, це досить адекватні причини, адже будь-яка війна є виснажливою для усіх її учасників. Одна з найбільших трагедій, коли Росія почала незаконний напад на Україну та українці помирали ще у 2014 році, полягає в тому, що основні західні лідери розуміли, що Росія не мала такої потужності, яку підготувала за 8 років. Прослідковуючи риторику концепції зовнішньої політики РФ різних років, є очевидним, що авторитарний режим разом з імперіалістичними настроями лише посилювалися. Хоча Байден зараз говорить, що НАТО – це оборонний альянс, який не становить загрози для Росії, він обманює сам себе.

Не зважаючи на це, підтримка, яку отримала Україна від США, починаючи від 24 лютого 2022 р. за президентства Джо Байдена, є найбільшою допомогою від однієї країни за період війни. З січня 2021 року по 9 вересня 2022 року США вклали понад 18,3 млрд доларів в допомогу безпеці. Це вміщує понад 17,6 млрд доларів з моменту початку Росією 24 лютого війни проти України [12]. За останніми актуальними даними весь обсяг військової допомоги серед іншого містив: 20 гелікоптерів Мі-17, десятки тисяч боеприпасів для різного виду озброєнь, техніку, керовані ракетні системи та фінансування навчання військових [12]. Військова та макроекономічна допомога від США не припиняється і зараз.

Дивлячись у майбутнє, адміністрація Байдена все ж не повинна дозволити, щоб шокуючі події в Європі відвернули її від більшого завдання, тобто посилення внутрішньої політики та збалансування влади КНР. Для Сполучених Штатів Україну вже не можна ігнорувати, але це не виправдовує більш глибокої прихильності США до Європи після вирішення нинішньої кризи. Китай залишається єдиним конкурентом, і лідерство США у світі повинно залишатися головним стратегічним пріоритетом Сполучених Штатів. Водночас адміністрація Байдена по-

винна продовжити роботу над новою трансатлантичною угодою про торгівлю, інвестиції та спільний ринок. Сполучені Штати також повинні заохочувати європейські відносини з країнами глобального півдня. Як бачимо, Україна є одним із багатьох важливих векторів зовнішньополітичної лінії США.

Отже, враховуючи всі вищезазначені аргументи, буде очевидно, що адміністрація Б. Обами дещо поступається президентству Д. Байдена в підтримці України у боротьбі з агресором, адже обсяги допомоги є доволі відмінними на користь останнього. Слід також зауважити, що нинішня адміністрація застала не найкращі умови для становлення США як лідера та гегемона. Це пов'язано з багатьма факторами, як-от епідемія COVID-19, повернення на крок назад після республіканського представника Д. Трампа і його специфічної політики «трампізму». Звісно, потрібно враховувати й умови, в яких надавалася допомога, адже «гаряча» війна є відмінною від гібридної війни, такої, яка була під час президенства Б. Обами. Однак рішучість діяти була проілюстрована досить чітко та достатньо, щоб зрозуміти риторику позаминулої влади Сполучених Штатів. Позиція сучасної адміністрації справедливо є більш категоричною на відміну від адміністрації Б. Обами. Це обумовлено переходом війни із гібридної фази в гарячу та небажанням допустити схожих помилок, що були допущені у 2014 році.

Варто процитувати та поділити думку Майка Помпео – попереднього державного секретаря. За його словами, «було очевидно, багато що може піти не так», однак ці «червоні прапорці» ігнорувалися, вступ до НАТО зтягувався, зброя не постачалася. Він досить точно описав поточну ситуацію та останні місяці перед катастрофою: «Багато чого може піти не так. Важку роботу слід було зробити місяці тому. Ви знаєте, ви говорите, що це шестиденна війна. Про наміри Володимира Путіна ми давно знали. Ми бачили, як він нарощував ці сили. І тому ваш попередній коментар про те, наскільки важко зараз буде отримати зброю, є абсолютно правильним. Зброю слід було надати раніше, ніж тоді, коли вони потребували навчання з будь-якими системами оборони авіації, це було кілька місяців тому. Коли їм потрібні були ракети „Джавелін“, це було багато років тому, коли президент Обама відмовився їх поставити, тодішній віцепрезидент Байден також був проти цього. ... [українцям] потрібна зброя, щоб захистити себе. Ми могли б її надати. Сподіваюся, ми зможемо знайти спосіб залучити її [зброю] туди і зараз» [13].

Abstract. This article examines the policy of the last two administrations of the US Presidents representing the Democratic Party, by B. Obama and J. Biden, regarding to the aggression of the Russian Federation against Ukraine. The article pays attention to the political preconditions affecting the US policy in the specified case. A comparative characterization of the politics of the administrations of B. Obama and J. Biden in terms of dynamics was carried out. The author raises the question of the role of the United States as the leader of the Western world, highlights and analyzes the actions of the United States of America aimed at settling the situation and providing assistance to Ukraine.

Keywords: USA, Ukraine, Russian Federation, aggression, Barack Obama, Joe Biden.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Nünlist C. The Legacy of Obama's Foreign Policy. *CSS Analysis in Security Policy*. March 2016. No. 188. URL: <https://cutt.ly/5BNpc5I> (Last accessed: 13.10.2022).
2. Olchowski J. Joe Biden – Ukraine's Hopes. *IES Commentaries*. 2021. Lublin. No. 315(12/2021). URL: <https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2021/02/ies-commentaries-315-12-2021.pdf> (Last accessed: 13.10.2022).
3. Remarks by President Obama at NATO Summit Press Conference / The White house. 5 Sept. 2014. URL: <https://cutt.ly/WFTf2Ow> (Last accessed: 23.09.2022).
4. Fact Sheet: U.S. Assistance to Ukraine since February 2014 / The White house. URL: <https://cutt.ly/DVmWoD9> (Last accessed: 23.09.2022).
5. Obama's Director of National Intelligence James Clapper: I Wish We Were More Aggressive in 2014. *Fox News*. 2022. URL: <https://cutt.ly/aFTW1d4> (Last accessed: 23.09.2022).
6. Gas Market and Russian Supply 2001-2021 / IEA. 2021. URL: <https://cutt.ly/6VmEY9L> (Last accessed: 23.09.2022).
7. Biden Has a Proven Track Record with Ukraine: What Can We Expect from His Administration? / Wilson Center. 2021. URL: <https://cutt.ly/zBVhLai> (Last accessed: 23.09.2022).
8. U.S. Warns of Possible Russian Invasion of Ukraine with 175,000 Troops as Soon as January. *CBS News*. 2021. URL: <https://cutt.ly/bGqjbt9> (Last accessed: 23.09.2022).
9. Here's What Happened at the Biden-Putin Geneva Summit. *CNN*. 2021. URL: <https://cutt.ly/VGqjNFh> (Last accessed: 23.09.2022).

10. Afghan Government Could Collapse Six Months after U.S. Withdrawal, New Intelligence Assessment Says. *Wall Street Journal*. 2021 (Last accessed: 23.09.2022).

11. U.S. Expects Kyiv's Fall in Days, Ukraine Source Warns of Encirclement. *Newsweek*. 2022. URL: <https://cutt.ly/kGqbVeP> (Last accessed: 23.09.2022).

12. Fact Sheet: U.S. Security Cooperation with Ukraine / U.S. Department of State. URL: <https://cutt.ly/3VmY8pH> (Last accessed: 23.09.2022).

13. US Should Have Done the Work 'Months Ago' to Prevent Russia-Ukraine War: Pompeo. *Fox News*. 2022. URL: <https://cutt.ly/PGqJp4e> (Last accessed: 23.09.2022).

УДК [327.82+341.7]:94(075)

ГУМОР У ДИПЛОМАТІЇ XXI СТ.

Л. О. Мартинюк, І. Г. Паніна

Анотація. Стаття присвячена дослідженню ролі гумору в сучасній політиці та дипломатії. Авторка наголошує, що гумор є не від'ємним елементом сучасного дипломата, який допомагає налагодити контакт зі своїми колегами. У статті розглядається зв'язок гумору та дипломатії як одного з інструментів зовнішньої політики країни. Характеризуються функції гумору та наводяться приклади дипломатів, які вдало використовували гумор у своїй діяльності, зокрема кейс В. Зеленського.

Ключові слова: гумор, гумор у дипломатії, функції гумору, дипломати-гумористи, В. Зеленський.

Вступ. Більшість сучасних держав світу мають демократичний устрій. Менше 40 % населення проживає у країнах, які відповідно до Індексу демократії вважаються «невільними». Ліберальні цінності і свободи є нормою для понад 100 держав світу, а гумор у відносинах між державами – звичним інструментом. Гумор у політиці й дипломатії не є новим явищем. З історичних джерел відома велика кількість курйозних історій про правителів і веселі сюжети. Важливо зазначити, що, за даними різних психологічних досліджень, саме гумор краще запам'ятовується та сприймається аудиторією, ніж новини та різного роду промови. За допомогою гумору лідери держав, представники владних кіл і дипломати можуть просувати цілі й інтереси країни, відсувати критику, формулювати або завуальювати проблемні питання, поширювати свій вплив або протистояти політичному дискурсу [1]. Гумор є важливим чинником у переговорних процесах, але лише тоді, коли його використовують доцільно

Тему гумору в дипломатії у дослідженнях розглядають багато науковців, серед яких В. Самохіна, К. Ластовка, В. Самойленко [2]. Теоретичні аспекти співвідношення гумору і політики розкривають у своїх роботах А. Дмитрієв, І. Омельчук, Д. Інгенхоф, С. Клейн [3]. Українські дослідники меншою мірою присвятили цій темі увагу, проте є дослідження, які опосередковано пов'язані з роллю гумору в сучасних міжнародних відносинах. На погляд автора, в період важких криз, як-от повномасштабна агресія РФ проти України або пандемія COVID-19, важливо зберігати хороші відносини між партнерськими державами і шукати нових союзників, а гумор може в цьому допомогти. Відповідно, метою цієї статті є дослідити, яку роль відіграє гумор в дипломатії XXI ст. і продемонструвати на прикладі України, як це працює.

Основна частина. За словами В. Самойленка, гумор є безцінною якістю дипломата [2]. Використання гумору є важливим бонусом у дипломатії, оскільки не кожному політику та дипломату притаманна здібність влучно та доречно використати жарт у певній ситуації. Гумор є сильною зброєю політики, але лише у певних ситуаціях та конкретних моментах він здатний покращити переговорний процес та розрядити обстановку, роблячи її комфортнішою. Проте не є винятковими ситуації, коли гумор виглядає недоречним і причиною цьому може бути неправильно розтлумачений жарт або ж різкість його наповнення. Наслідком такої необережності може бути образа зі сторони певної людини, самоприниження або навіть втра- та власної репутації, оскільки заявивши себе жартівником, існує ризик втрати серйозного ставлення до своєї особистості з боку іноземних колег. До прикладу можна навести промову Б. Джонсона на різдвяній вечірці Міністерства закордонних справ у 2017 році, яка називалася «Що я впишу в свою різдвяну телеграму?» і містила кілька жартів, проте мало змісту, що негативно вплинуло на імідж політика.

Основними цілями гумору є викликання сміху та комунікативних аспектів, які можуть бути як позитивними і дарувати радість, так і негативними та принижувати гідність [4; 116]. На погляд А. Дмитрієва, функціонування гумору в дипломатії є проявом інтересу аудиторії до політики, новин та власне представника жарту [5]. Гумор – це явище багатогранне, функції якого можна визначити, як:

- ідентифікаційна;
- захисна;
- інформаційна;
- нівелююча;
- демократизаційна;
- суспільно-політична.

В. Самойленко зазначає, що використання гумору працюватиме на користь жартівника за певних умов, а саме:

- жарти завжди мають іти «від серця», вони повинні бути неочікуваними або хоча б здаватися такими, а не задалегідь прописаними на листочку; якщо політик читатиме жарт, а не розповідатиме, він знецінить сказане одразу;

- важливо, щоб саме Ви в цей час були центром уваги, щоб усі Вас почули та могли оцінити жарт;

- інколи варто поставити себе на місце героя вашого жарту, тоді всі обов'язково оцінять Ваш гумор;

- не зважаючи ні на що, жарт завжди має бути лаконічним;

- ніколи не потрібно завчасно вибачатися за жарт, якщо виникає таке відчуття, краще промовчати, ніж щось сказати [2; 39].

Варто зазначити, що умови досить добре охарактеризовані та корисні для застосування, оскільки сформовані, виходячи з практики та аналізу.

Найчастіше гумор використовується у вступній частині промови політичного діяча, щоб з самого початку налагодити зв'язок з аудиторією, і кілька разів під час подальшого виступу для того, щоб підтримувати зв'язок зі слухачами, встановлену з ними довіру й емоційний контакт, а також коментувати певні моменти. Не дивлячись на те, що використовувати гумор у політиці досить ризиковано, однак є низка політиків, які поллобляють шуткувати. Найвідомішими такими політиками є Б. Джонсон, Б. Обама, В. Зеленський, Д. Кулеба, В. Чуркіна, А. Громико і навіть В. Путін.

Гумор має дуже суб'єктивний характер і не завжди буває оцінений аудиторією. Жарти Б. Обами та А. Громико були досить стриманими, дотепними та іронічними. Своєю чергою жарти Б. Джонсона трішки різнилися, оскільки йому притаманний тонкий британський гумор, який не завжди розуміють представники інших країн. Щодо почуття гумору В. Чуркіна, С. Лаврова та В. Путіна важко щось сказати, оскільки їхні жарти дуже специфічні. Вони могли переходити на особистості або ображати країну загалом, такі вчинки нерідко викликали відразу до них, як до політиків, з боку людей. З початку російсько-української війни усі промови В. Путіна були спрямовані на погрози та залякування, жартів у них не спостерігалось. Проте перед початком війни на пресконференції з Е. Макроном В. Путін наголосив, що Україна повинна повністю дотримуватися Мінських угод, попри небажання. Виходячи з цього, президент РФ звернувся до В. Зеленського з таким собі жартом: «Подобається, не подобається – терпи, моя красуне», – таке звернення неабияк обурило публіку, оскільки нагадувало рядки з пісні одного з радянських панк-гуртів, в якій йшлося про згвалтування. В. Зеленський досить спокійно відреагував на таке неподобство, сказавши, що Україна і справді красуня, а терпіння назвав мудрістю [6].

Варто зазначити, що міністр закордонних справ України Д. Кулеба використовує хороший тип гумору, в загальному відповідаючи на коментарі. Наприклад, нещодавно міністр був запрошений на The Late Show with Stephen Colbert, де разом із ведучим обговорював російсько-українську війну. Під час телешоу С. Кольбер згадував промову В. Путіна про можливе використання ядерної зброї та наголошував, що він не блефує. На що Д. Кулеба відповів, що

Путін насправді і є таким (блефом), чим змусив сміятися весь зал [7]. Жарт був витончений і своєчасний.

Продовжуючи думку про українських дипломатів, які полюбують гумор, варто розглянути кейс Президента України В. Зеленського. До того як він висловив бажання балотуватися в президенти, В. Зеленський побудував успішну кар'єру гумориста. На початку його каденції частина населення сумнівалася в серйозності В. Зеленського через його довгий шлях коміка, проте зараз ситуація змінилася на протилежну.

Ситуація з президенством Зеленського має досить цікаву історію, оскільки за кілька років до обрання на посаду він взяв участь у зйомці серіалу «Слуга народу», який знімала «Студія Квартал-95». Володимир Олександрович грав роль учителя, а згодом президента з народу, який не має досвіду в політиці, показуючи, що ера олігархів закінчилася. Відомо, що «Студія Квартал-95» не є аполітичною організацією, у виступах її акторів часто можна почути висміювання конкретних політичних осіб, організацій і країн [8]. Причому гумор не завжди є тонким, а жарти – виваженими.

Відомий експерт Ігор Жовка зазначає, що гумор у дипломатії є ключовою зброєю нашого президента на міжнародній арені, яку він уміло використовує, оскільки має до цього неабиякий талант [9]. Прихильники президента стверджують, що гумор, є важливим політичним інструментом, даром та ознакою інтелекту [10].

На першій своїй Мюнхенській конференції з безпеки В. Зеленський весь час жартував, тому його хотіли усі послухати, а ті, хто вже не поміщався в залу, в якій виступав Президент, були невдоволені. У відповідь на питання ведучої Аманпур, чому він не змінив великі навушники на один непомітний у вухо, Зеленський відповів, що слухає музику [11], що викликало посмішки, але й могло бути розцінене як поверховість або непрофесіоналізм. Конференція, проте, вийшла живою, жвавою, позитивною та щирою. Зеленському вдалося схилити аудиторію на свій бік, жодної критики він не отримав.

Варто також згадати випадок, коли 5 березня 2022 року В. Зеленський звертався до українського суспільства та після закінченню промови повернув мікрофон, щоб показати, що він справжній. Цей вчинок розсмішив українську та іноземну громаду, і в цей час зростає довіра до президента. Люди коментували, що Зеленський зробив тонкий троллінг В. Путіна, оскільки за кілька днів до цього президент РФ опублікував змонтовану відеозустріч із жінками льотного складу російських авіакомпаній. Дивлячись на відео, усі зрозуміли, що зустріч фальшива, а відео змонтували, накладаючи зображення на зображення, через що мікрофон, який був прикріплений до столу, часто зникав [12]. Фактично, з 24 лютого 2022 року з гумориста та звичайного президента В. Зеленський перетворився на більш серйозного політика і дипломата, став переконливим лідером своєї країни, який висловив гнів українського народу та його непокірність агресії Росії.

Висновки. Отже, варто зробити висновок, що гумор у дипломатії є одним із важливих каналів представлення політичної ситуації в країнах. У XXI столітті він репрезентований у багатьох інформаційних просторах. Гумор має свої ризики у разі неправильного використання, проте, не зважаючи на це, зазвичай позитивно впливає на переговорний процес та є важливим інструментом дипломатії. Вже пройшли ті роки, коли гумор у політиці трактувався як дурний тон, надалі все більше дипломатів використовують жарти у своїх промовах. Одним із прикладів залишається Президент України, якому вдається вміло використовувати своє минуле гумориста на міжнародній арені.

Abstract. The article is devoted to the study of the role of humor in modern politics and diplomacy. The author emphasizes that humor is an indispensable element of a modern diplomat, which helps to establish contact with his colleagues. The article examines the connection between humor and diplomacy as one of the tools of the country's foreign policy. The functions of humor are characterized and examples of diplomats who successfully used humor in their activities are given, in particular the case of V. Zelenskyi.

Key words: humor, humor in diplomacy, functions of humor, humorist diplomats, V. Zelenskyi.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Chernobrov D. No laughing matter? How states use humour in public diplomacy. *LSE*. 2021. URL: <https://cutt.ly/uNwfQca>
2. Самойленко В. Чувство юмора – бесценное качество дипломата. *Полезный опыт*. 2016. С. 37–40. URL: <https://mgimo.ru/upload/iblock/72a/Юмор-Нефть%20и%20жизнь.pdf>
3. Klein S., Ingenhoff D. A Political Leader's Image in Public Diplomacy and Nation Branding: The Impact of Competence, Charisma, Integrity, and Gender. *International Journal of Communication*. 2018. Vol. 12. URL: <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/8186>
4. Самохіна В. О., Ластовка К. І. Гумор у політиці (на матеріалі промов Б. Обами). 2010. URL: <https://cutt.ly/VNwf89E>
5. Дмитриев А. В. Социология юмора: Очерки. Москва: Наука, 1996. 214 с.
6. Жарт про звалтування не те, що треба терпіти: Білий дім про «терпи, красуне» від Путіна. *BBC News Ukraine*. 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60329941>
7. «We Know How To Win. And We Will» / Dmytro Kuleba, Minister Of Foreign Affairs, Ukraine. *The Late Show with Stephen Colbert*. 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=PjUHY2XgIXE>
8. Volodymyr Zelensky: Comedy and Politics. *Geohistory*. 2019. URL: <https://geohistory.today/volodymyr-zelensky-comedy-politics/>
9. Гумор став «сильним інструментом» Зеленського на світовій арені ОПУ. *Mind*. 2020. URL: <https://cutt.ly/NNwhhHb>
10. Сидренко С. Рік Зе-дипломатії: що отримала і що втратила зовнішня політика України за нового президента. *Європейська правда*. 2020. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/05/20/7110114/>
11. Гончаренко Р. Дебют Зеленського в Мюнхені: прийшов, побачив, розсмішив. *Made for minds*. 2020. URL: <https://cutt.ly/oNwhZ9P>
12. Стасюк І. Зеленський потролив Путіна з фейковим мікрофоном. *Хмарочос*. 2022. URL: <https://cutt.ly/6Nwjucw>

УДК 94(477):070:327

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В ПУТІНСЬКІЙ СТАТТІ 2021 РОКУ: ПЕРСОНАЛЬНІ МАРЕННЯ ЧИ УСТАЛЕНІ НАРАТИВИ?

Ю. Д. Паламарчук, *К. І. Мелєксієв*

Анотація. Це дослідження зосереджено на аналізі статті В. Путіна «Про історичну єдність росіян і українців», з визначенням того, які з її змістів є характерним для ширшої московської політики пам'яті, а які розкривають особисті пущості диктатора. Порівнюючи меседжі глави Кремля з тими, які використані в авторській статті, опублікованій на російськомовній версії RT, можливо припустити, що диктатор підтримує пропаганду щодо української історії, яка вже відповідає «популярному зображенню історії», що вже існувало в московській суспільній свідомості. Проте більш примітними є спроби Кремля охопити іноземну аудиторію, а саме критика західних банків і капіталізму, призначена для лівих і правих радикалів, або додання українського перекладу статті, який якимось чином покликає переконати українців, що їхня країна не повинна існувати.

Ключові слова: інформаційне протистояння, інформаційна війна, історія України, пропаганда, ЗМІ.

Початок історії української державності датується в історіографії від 882 р. – легендарного року заснування Русі; інші стверджують, що початок сучасної української державності слід датувати подіями Української революції 1917–1921 рр. Так чи інакше, протягом тривалої історії боротьби України за державність керівництво московії було зацікавлене в zaangażованому трактуванні низки подій, в інформаційних впливах, які б підштовхували людей (серед них і власне українців) до віри в «спільну історію братніх народів», чи навіть в «єдиний російський народ, розділений ворогами». Диктуючи підкореним народам «правильні» трактовки їхньої історії, імперський центр намагався позбутися національних міфів, які б лягли в основи державотворення.

Обговорюючи сучасність, слід зазначити, що у 2021 р., передуючи масштабному вторгненню 2022 р., істеблшмент РФ (навіть особисто кремлівський керманіч) та проістеблшментські ЗМІ опублікували низку статей з метою донести до читача «правильну історію» московії та України як її частини. Той факт, що ці статті передували масштабній військовій кампанії проти України в 2022 р., підкреслює актуальність для московської влади та провладного агітресурсу історичної тематики для обґрунтування сучасних зовнішньополітичних рішень.

Мета статті – проаналізувати українські образи в путінській «історичній» статті від 12 липня 2021 р. з виокремленням типових історичних наративів, які можна знайти в московських засобах масової інформації.

Серед завдань статті: 1) розв'язання питання, «як саме у статті московського президента висвітлений образ давньої, нової та новітньої історії української державності?»; 2) розгляд того, чи відповідають заяви з путінської статті типовим описам історії на московських сайтах новин. Важливо зазначити, що завдання – НЕ порівняти «путінську історію» з роботами академічних істориків в РФ, а із «популярною історією», як вона подається типовому читачеві новин, а не досліднику. Отже, увагу потрібно приділити не академічній московській історіографії про Україну, а дослідженням з питань інформаційного протистояння.

Історіографія інформаційного протистояння навколо історії України може бути поділена на зарубіжну та українську. Зарубіжні дослідження поняття «інформаційне протистояння» часто розглядають його з технічного погляду (війна комп'ютерними засобами). Проте серед тих, що стосуються теми історії України, можна зазначити роботи, створення на замовлення аналітичних центрів («think-tanks»). Такими є дослідження М. Снегової для Інституту дослідження війни, яка розглянула засоби «маскування» московської експансії проти України в сучасну добу [1], робота Е. Ланге-Йонатамішвілі для НАТО, в якій дослідниця розкрила використання історичної пам'яті для побудови основи наративу Москви проти України в інформаційній війні [2], інша аналітика на замовлення НАТО шведської авторки М. Джейтнер, яка комбінує огляд історичних (психологічних) та кібернетичних (технічних) аспектів інформаційного протистояння у своєму дослідженні [3]. Серед зарубіжних дослідників варта уваги робота польського історика К. Пешхава, який представив конфлікт України та Москви у сфері інформації як частину тривалої війни проти Заходу [4]. Українські дослідники концентрувалися на маніпуляційній ідеї менталітету та національної пам'яті як частинах інформаційного протистояння [5], зміни критеріїв «доказовості» історії для масового споживача в умовах «постправди» [6], інформаційних контратаках [7], а також зображенні московської інформаційної агресії як такої, що почалася раніше 2014 р. і була невід'ємною частиною московсько-українських відносин [8].

З огляду історіографії, де описується інформаційну агресію Москви проти України, можемо зазначити низку характеристик медійного представлення давньої та сучасної історії України в Москві. По-перше, протистояння за результатами агресії стало істотною проблемою, яка враховується при формуванні не лише зовнішньої політики України, а й при побудові образу нашої держави перед закордонними спостерігачами, – адже протягом багатьох років політики та «незалежні ЗМІ Москви» висвітлювали бажання нашої держави бути незалежною як таке, що неможливе і не є логічно обґрунтованим, створюючи цим низку вигідних для зовнішньої політики РФ образів: «Україна – квазідержавне утворення», «стирається спільна історія трьох братніх народів», а також «ілюзорність влади в Україні» [7, с. 19–20]. По-друге, з початку окупації територій Донецької та Луганської областей, а також анексії Криму у 2013–2014 роках в риториці «московського істеблшменту» з'явилася нова методичка: «народи лнр та днр», які хотіли та завжди хотітимуть бути разом зі своїм старшим братом, та «95 % населення за від'єднання від України» на будь-якій території, де ступила нога московського вояка [2, с. 36–38]. Чи відповідає таким та подібним тенденціям історіописання стаття конкретно кремлівського ватажка?

Звертаючись до аналізу статті керманіча московітів В. Путіна «Про історичну єдність росіян та українців» 12 липня 2021 р., вартими уваги є наявні у статті постулати зливання історичного минулого України, Білорусі та РФ в одне ціле під назвою «Древнерусское государство». Кремлівський ватажок сторониться використання старої історіографічної назви «Київська Русь» (навіть з урахуванням того, що це поняття було відштовхуючим для понять «Московська Русь», «Новгородська Русь» тощо), аби позбутися навіть «випадкового» українського сліду в історії державотворення Русі, яку В. Путін вважає початком безперервної історії московщини. Стаття починається зі слів: *«І росіяни, і українці, і білоруси – спадкоємці Давньої Русі... Слов'янські та інші племена на величезному просторі – від Ладоги, Новгород, Пскова до Києва і Чернігова – були об'єднані однією мовою (зараз ми називаємо її давньо-*

руською), господарськими зв'язками, владою династії князів Рюриковичів. А після хрещення Русі – й однією православною вірою» [9]. У тексті В. Путіна можемо спостерігати типове для московського національного міфу штучне розтягування «таймлайну історії московії» задля доведення історичної тяглості. Найбільш типовим прикладом може бути апелювання до «Древньої Русі» як точки відліку початку історії москви. Згадування давньоруської мови (з подальшого контексту в статті читачеві має стати зрозуміло, що з часом вона трансформувалася саме в московську) та православ'я допомагає читачеві цієї статті відчутти «правильність» висловлювань у тексті через використання важливих для деяких громадян РФ чи України згадок про віру (насаджування сакральності «правильної історії» від москви, «грізності» будь-якого її «переписання»). Також варто згадати і про освічену частину населення, яка, почавши шукати правду «посередині», може схилитися до думок московського ватажка, оскільки використання знайомих понять, дат, образів (особливо сакральних) вкладає «свій» зміст у слова пропагандиста, і легкий шлях до висновків з питання, що орієнтується на вже тривалі політичні погляди людини роблять такі поверхові, короткі презентації історії «привабливими» для людської когніції [6, с. 24–27].

Аналізуючи цю статтю, слід також згадати, як саме описуються українські ендоніми ватажком москвії: *«Назва „Україна” тоді використовувалася частіше у значенні, в якому давньоруське слово «окраїна» зустрічається у письмових джерелах ще з XII століття, коли йшлося про різноманітні порубіжні території. А слово „українець”, якщо судити також на підставі архівних документів, спочатку означало прикордонних службових людей, які забезпечували захист зовнішніх кордонів»* [9]. Ми можемо побачити типовий метод створення образу меншовартості та меншої важливості українського народу як такого, причому з «абстрактними» посиланнями на «загальновідомі джерела», яких В. Путін не надає наприкінці статті (у другому випадку це взагалі, як можна зрозуміти з контексту, московські літописи, а в першому порубіжною територією керманіч визначив Переяславське князівство). У концентрації на заангажованому аналізі етимології українства спостерігається бажання московського бонмоду знищити ідентичність українського народу шляхом стирання її зі сторінок історії, намагання зобразити «фальшивим», «новомодним», «неприродним», «фейковим» існування українців окремо від москвитів (з контексту стає зрозуміло, що путінський титульний народ Русі – москвити, а «окраїнці» – це штучно створене позначення жителів прикордонних територій, які чомусь опинилися навколо історичного центру, Києва).

Неможливо обійти стороною частину статті про опис «антигероя української держави» за баченням В. Путіна, а саме Симона Петлюри, а також «рейкового квазідержавного утворення – УНР»: *«У квітні 1920 року С. Петлюра (один з „героїв”, яких нав'язують сучасній Україні) уклав від імені Директорії УНР таємні конвенції, за якими – в обмін на військову підтримку – віддав Польщі землі Галичини і Західної Волині. У травні 1920 року петлюрівці вступили до Києва в обозі польських частин. На прикладі УНР видно, наскільки несталими були різноманітні квазідержавні утворення, які виникали на просторі колишньої Російської імперії під час Громадянської війни та смуту...»* [9]. На прикладі вище цитованих речень ми можемо спостерігати втілення поширеною московською стратегією на стирання не лише ідеї давньої української державності часів Русі, а й думки про формування нової української нації за часів Української революції. Намагаючись втілювати «сталий» історичний розвиток, В. Путін у такий спосіб намагається зобразити українську державність як помилку «Громадянської війни та смуту», як цікавинку історії, а не щось «варте» тяглості.

Продовжуючи огляд статті московського диктатора В. Путіна, слід розглянути також актуальне питання висвітлення української історії у складі СРСР. Кремлівський ватажок призначає радянську політику ключовою у зміцненні українства, водночас жертвами українізації виставляє нібито численних москвитів, змушених відмовитися від мови та ідентифікації (ігноруючи збільшення, а не зменшення, етнічних росіян серед населення України за часів СРСР). Крім того, великим «досягненням» радянського керівництва, про яке В. Путін бідкається, але вважає вартим поваги з боку українців, є відмова від імперської концепції «триєдиного народу», ніби це було великою поступкою українству, а не констатацією банальної інформації про відмінність трьох народів: *«Коренізація, безумовно, зіграла велику роль у розвитку і зміцненні*

української культури, мови, ідентичності. Разом з тим під виглядом боротьби з так званим російським великодержавним шовінізмом українізація часто нав'язувалася тим, хто себе українцем не вважав. Саме رایанська національна політика – замість великої російської нації, триєдиного народу, що складається з великоросів, малоросів і білорусів – закріпила на державному рівні положення про три окремих слов'янських народи: російський, український і білоруський» [9].

Слід зазначити, що В. Путін – один з авторів активного створення ілюзії «спільного історичного минулого» протягом понад двадцяти років (у цьому випадку говориться про відрізок часу від 24 серпня 1991 року), а саме щодо сприйняття факту розпаду СРСР як «геополітичної катастрофи», як чогось негативного й історично неправильного. Як наслідок – підготовка населення війною інформаційною до війни конвенційної, їти на «спеоперацію звільнювати братів-українців». У цьому контексті варте уваги парадоксальне ставлення диктатора-кадебіста до радянської системи: цінування ідеї «союзу» як нової форми імперії, але критика прогресивних, інтернаціоналістських, плюралістичних лозунгів, які (хоча б як ширма) слугували більшовикам у їхній пропаганді часів створення СРСР. Свій негатив щодо радянського «новоробу» диктатор переносить на своє ж міркування про те, що Україна – це щось міфічне та вигадане лише за часів лєнінської доби задля того, щоб легше було позначити «країни території союзу». Крім того, землі Війська Запорозького Низового та Кримського Ханства, завойовані імперією Романових лише в кінці XVIII ст., стають у В. Путіна «історичною Росією, за рахунок якої розширили Україну», бо, бач, цих земель ще не було у складі Гетьманщини, коли та стала васалом московського царату: «Таким чином, сучасна Україна – цілком і повністю дітище радянської епохи. Ми знаємо і нам'ятаємо, що значною мірою вона створювалася за рахунок історичної Росії. Досить порівняти, які землі возз'єдналися з російською державою в XVII столітті і з якими територіями УРСР виїшла зі складу Радянського Союзу» [9].

Проте, чи є путінські слова його персональною забавкою, чи вони відповідають тій концепції про історію, яка популяризується на московщині? На думку авторки статті, для московського істеблїшменту апеляція до історичного минулого України, але з висвітленням усіх подій у світлі «неіснування української держави» є досить типовою. Тобто В. Путін з погляду московського бомонду, офіційних медіа та їх лояльних слухачів не написав якоїсь маячні, а культурно пожурив українство щодо незнання власної «правдивої» історії. Як приклад, опублікована на російській версії RT стаття москвинського автора А. Закваскіна під назвою «Одержима революцією: як Україна 100 років доводить свою незалежність», де автор, доводячи неможливість існування української держави, суперечить сам собі (українці водночас підіймають націоналістичні та антимосковські настрої, але при цьому чомусь не зацікавлені в суверенному статусі!): «...ідея оформлення незалежності досі стоїть на порядку денному. Україна опинилася у великій економічній та політичній залежності від зовнішніх сил. Розуміння сенсу незалежності в сучасній Україні не знаходить адекватного пояснення у політологів. ...політичний курс керівництва країни з 2014 року не змінився, а націоналістичні та антиросійські настрої продовжують рости... У суверенному статусі країни не зацікавлена ані політична еліта, ні населення. Якщо Україна матиме можливість приєднатися до Польщі, щоб стати частиною ЄС, вона це зробить. Можна скільки завгодно бити себе в груди і повторювати пафосні мови про незалежність, але за всім цим нічого не варте. Україна може бути або частиною російської держави, чи Диким полем...».

Тут ми можемо спостерігати, що ця стаття RT не була переведена іншими мовами. Тобто для російськомовної аудиторії показують такий специфічний історично-політичний аналіз подій (у цьому разі обговорення існування незалежності України), який має підвести читача до «цілком логічної думки», що Україна та українці не бажають боротися за незалежність, а більше зацікавлені у приєднанні чи до Польщі, чи до Московії, особливо останній варіант з боку автора подається як найбільш реалістичний і правильний, зважаючи на «велике та довге братнє минуле двох, тепер розділених силою народів», а також на московський ресурсний вплив щодо української економіки. Слід також сказати, що при тому, що початок статті покритий наріканнями на дії української влади (особливо з 2014 р.), які йдуть усупереч московським геополітичним загарбницьким інтересам, автор статті парадоксально не вважає бажан-

ня українців у 1991 р. відділитися від СРРС та реальні наміри захищати свій суверенітет, також доводом «небажання незалежності» автор бідкається зростанням націоналізму в Україні, який, на його думку, разом із «русифікацією» є найбільшими проблемами з 2014 р., але підсумовуючи автор згаданої статті каже, що в незалежності (яка є основою націоналістичної ідеології) українці зовсім не зацікавлені.

До подібної ідеї підводить читача й В. Путін, розповідаючи про те, що це «Російська Федерація ... багато чого зробила, щоб Україна відбулася як незалежна країна», а українці просто «стали міфологізувати і переписувати історію, викреслювати з неї все, що нас об'єднує». Але ж якщо українці нібито й не бажають бути незалежними, то що змушує їх не здаватися загарбникові? У цьому контексті кремлівський керманіч пропонує читачеві відповідь у стилі вестернофобії: «Олігархи, які, пограбувавши народ України, вкрадене тримають у західних банках і готові продати матір рідну, щоб зберегти капітали» (тут іде апеляція не лише до московського чи українського читача, а й до лівих та правих угруповань: одні почують тут критику капіталізму, інші – критику західних банків під керівництвом «глобалістів»); «західні автори проєкту „антиросія”» (повідомлення для західної аудиторії, що ідея України та українства керується глобалістськими агенціями на Заході); «західні країни безпосередньо втрутилися у внутрішні справи України, підтримали переворот» (легітимізація власної агресії) [9].

Отже, українські історичні образи у статті В. Путіна від 12 липня 2021 р. зображені як ілюзорні, міфічні, тимчасові міражі на фоні тривалої історії «тридиного російського народу». Українство виступає негативним образом, на який автор навішує свою критику найрізноманітніших сторін і формацій. Заяви В. Путіна можуть здатися «маячною» лише для аудиторій із сусідніх московії країн, в яких є розуміння про схильність московського керівництва щодо трактування історії навколишніх народів (Україна, Грузія, Польща, країни Балтії). Водночас західні читачі отримують лише «ще одну думку щодо історії» (з «пікантними» подробицями для радикальних лівих і правих противників глобалізму), а московська аудиторія знайомиться з уже відомими для них постулатами – в їхніх ЗМІ такі думки поширені й поза путінськими писаннями, тож повідомлення вкладаються у світлогляд. Зауважимо, що всі ці повідомлення, спрямовані на заперечення реальності України та українства, були перекладені на сайті кремля й українською мовою, тобто були сподівання й на українську аудиторію, якій В. Путін без посилань чи доказів мав якось «відкрити очі» на те, що вони, насправді, не існують, а є помилкою політичних експериментів В. Леніна, Австро-Угорщини та абстрактного Заходу загалом.

Abstract. This study is centered on the analysis of Vladimir Putin's article "On the historical unity of Russians and Ukrainians", seeing which of its contents are characteristic of a wider Muscovite policy on memory politics, and which depict the dictator's personal rambblings. Comparing the Kremlin chief's messages with those used in an op-ed article, posted on a Russian language version of RT, we note how the dictator espouses propaganda on Ukrainian history already consistent with a "popular history depiction" that has already existed in Muscovite public consciousness. More notable, however, are the Kremlin's attempts to reach foreign audiences, such as the included critique of western banks and capitalism, intended for left-wing and right-wing radicals, or the Ukrainian translation, somehow meant to convince the Ukrainians that their country should not exist.

Keywords: information warfare, information war, history of Ukraine, propaganda, media.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Snegovaya M. Putin's Information Warfare in Ukraine. *Institute for the Study of War*. 2015. URL: <https://www.understandingwar.org/report/putins-information-warfare-ukraine-soviet-origins-russias-hybrid-warfare>
2. Lange-Ionatamishvili E. Analysis of Russia's information campaign against Ukraine. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 2014–2015. 40 p.
3. Jaitner M. Russian Information Warfare: Lessons from Ukraine. *Cyber war in perspective: Russian aggression against Ukraine*. Tallinn: NATO CCD COE Publications. P. 87–94.
4. Pierzchała K. Information Warfare Between Russia and Ukraine: A Cause of War for the West? *Polish Political Science Yearbook*. № 48(1). P. 103–111. DOI: 10.15804/ppsy2019106
5. Чорномаз Б. Національна пам'ять і менталітет в інформаційній війні. *Емінак*. 2018. № 4(2). С. 79–86.
6. Mieliekiestsev K. The "Post-truth era" and its effects on public perception of Georgian and Ukrainian history. 15th International Silk Road virtual conference. Conference Proceedings (Silk Road 2020) = *საბჭოეთის გზის მე-15*

დასტანგებრი სავრთაშორისო კონფერენცია. Silk Road Conferences. October 09–10. Tbilisi, Georgia, 2020. pp. 24–32.

7. Мелекесцев К. И. «Мала Росія» та українська контратака в інформаційному протистоянні навколо історії. *Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу, наукових працівників і здобувачів наукового ступеня за підсумками науково-дослідної роботи за період 2019–2020 рр. (квітень–травень 2021 р.)*. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. С. 19–20.

8. Mieliekiestsev K. I. On the origins of geopolitical and information warfare preparations for the war against Ukraine by the Russian Federation in the pivotal moments of the contemporary Russian-Ukrainian relations. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. 1436 p. DOI: 10.30525/978-9934-26-223-4-72.

9. Стаття Володимира Путіна «Про історичну єдність росіянів та українців». *Кремль*. 12 червня 2021 р. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66182>

10. Закваскин А. Одержима революцией: как Украина 100 лет доказывает свою независимость. *RT*. 23 июня 2017 р. URL: <https://russian.rt.com/ussr/article/402624-ukraina-bitva-za-nezavisimost-istoria>

УДК: 347, 156+94 (477)

ЖІНКИ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ГЕТЬМАНЩИНИ

О. І. Піддубна, І. В. Пятницькова

Анотація. У статті визначено впливових жінок часів української козацької держави. Серед них дружини Богдана Хмельницького Олена та Ганна, його донька – Олена, мати гетьмана Івана Мазепи – Марія Мазепина. Проаналізовано їх діяльність та визначено значення у суспільно-політичному житті України XVII–XVIII ст.

Ключові слова: жінка, гетьман, Гетьманщина.

Важко переоцінити роль жінки в часи Гетьманщини, адже вона була активним членом суспільства. Тодішня свобода в економічному плані, юридичні права створювали можливості для цього. Варто зазначити, що важлива позиція жінки у суспільному житті українського народу вирізняла його з-поміж інших європейських народів. Вона брала свої витоки з князівських часів. Історія України зберігає багато імен жінок, які, не дивлячись на важкі тогочасні реалії, зуміли посісти важливе місце в суспільстві, прямо чи опосередковано впливали на політичні процеси. Роль жінок була яскраво помітною, а подекуди і ключовою [7, 59].

Одним із перших на високу суспільну, політичну вагу жіноцтва доби Війська Запорізького звернув увагу польсько-український історик XIX ст. Й. Ролле. У подальшому діяльність відомих жінок цієї доби досліджували О. Апанович [1], О. Луговий [7].

Мета цієї наукової розвідки полягає у визначенні впливових жінок часів української козацької держави, аналізі значення їхньої діяльності в суспільно-політичному, культурному житті України.

Однією із найцікавіших та найсуперечливіших особистостей середини XVII ст. була друга дружина Богдана Хмельницького, Олена, яку порівнювали з Оленою Троянською [7, 62]. Постать Олени неоднозначно оцінювали в історіографії. Певний період часу лідирувало негативне ставлення до неї. Досить поширеною є думка, що історія кохання супротивника Хмельницького – Чаплинського, – є пізньою легендою. Деякі дослідники, вивчаючи біографію гетьмана, взагалі оминали постать Олени.

Послугуючись найбільш вірогідною версією, Олена була сиротою і проживала в будинку Богдана Хмельницького, який був її опікуном. Після смерті першої дружини Хмельницького Олена допомагала йому по господарству. Підстаркуватий Д. Чаплинський, у якого були претензії на землі Хмельницького, був закоханий в Олену. Скориставшись відсутністю гетьмана, Д. Чаплинський вчинив наїзд на маєток гетьмана, забравши усе цінне та Олену, а згодом одружився на ній за католицьким обрядом, ймовірно, бажання дівчини у Речі Посполитій нікого не цікавили.

Однак у складеному списку, де вказувалися злочини, які скоїв Д. Чаплинський, не йшлося про викрадення дружини. Проте малоімовірним є факт, що гетьман зазначив би у списку про викрадення жінки, бодай таке і було насправді. Адже сенатори і магнати поспішили з його побажань на відшкодування збитків та в повернення Суботова. Можна припусти-

ти, що Б. Хмельницький не хотів себе наражати на ще більший шквал глузувань, бажаючи повернути Олену. Очевидно, що якщо Олена та Хмельницький і були разом до суперечки з Д. Чаплинським, то без офіційного оформлення шлюбу [7, 63].

Зі свідчень Б. Хмельницького ми можемо дізнатися, що Олена брала участь у його житті, а саме тоді, коли на долю гетьмана випала низка нещастя. Зокрема, у листах гетьмана до М. Потоцького зазначалося, що коли за проханням Д. Чаплинського Б. Хмельницького ув'язнили на чотири дні, до нього прийшла на допомогу «милосердна та добродісна» Олена. Вона допомогла своїми проханнями та вберегла Б. Хмельницького життя. Той факт, що Чаплинська була сміливою і наважилася захистити чигиринського сотника від свого чоловіка, якому була притаманна жорстокість, вказує на те, що їй був небайдужий Б. Хмельницький [7, 63].

Конкуренція між Б. Хмельницьким та Д. Чаплинським за прихильність Олени, хоча і проявлялася у різних формах, ймовірно, існувала. Після здобуття перемоги Б. Хмельницьким під Жовтими Водами та Корсунем гетьман уклав шлюб з Оленою. Ця подія підтверджується історичними свідченнями. Зустрічаються свідчення, де козаки з полку Кривоноса знали про те, що Б. Хмельницький «після одруження з Оленою мав на меті піти в Прилуки». Це підтверджував і Самуїл Кушевич, який був львівським польським шляхтичем [7, 63].

Вагомим підтвердженням того, що одним із приводів повстання було суперництво за Олену, є те, що гетьман вимагав від польського уряду видачі Чаплинського. Ці вимоги були до 1650 р. Можна припустити, що стративши Д. Чаплинського, Б. Хмельницький хотів зробити Олену вдовою за католицьким обрядом. Проте, під час проведення Білоцерківських домовленостей восени 1651 р. про Д. Чаплинського не згадувалося. Також Б. Хмельницький не згадував про нього і в пізніший час, наприклад, у 1657 р., коли поляки намагалися знайти спосіб для мирних відносин з гетьманом. Натомість Д. Чаплинський залишався живим та в 1663 р. брав участь у поході поляків на територію Лівобережжя. Також ймовірно, що після відходу жінки на той світ, видача Д. Чаплинського перестала бути важливою для гетьмана. Й. Ролле дуже влучно відзначив цю подію, вказавши, що після гибелі Олени «Чаплинський мав змогу з полегшенням зітхнути» [6, 65].

Вінчання Б. Хмельницького було здійснене патріархом Пасієм. Його провели, заочно бо Чаплинська перебувала в Чигирині. Вінчання здійснювалося поспіхом, оскільки Пасій хотів, аби гетьман став лідером православного руху, тому його моральне обличчя мало відповідати високим вимогам. Також процес вінчання пришвидшило і те, що Пасій мав від'їжджати до Москви, а Київський митрополит відмовив у проведенні обряду. Заочне вінчання було розповсюджене на Заході. Однак проти заочного вінчання був Тиміш Хмельницький.

Попри думки Й. Ролле про те, що Олена не мала значної ролі при чигиринському дворі та не докладала ніяких зусиль «для пом'якшення козацького норову», свідчення, які дійшли до наших днів від сучасників, вказують на інше. Є свідчення того, як Олена проявила милосердя та заступилася за послів, на яких був ображений Б. Хмельницький. Вона була досить співчутливою, розумною і врятувала багато життів, маючи великий вплив на гетьмана. Олена залишається для нащадків загадковою вродливою жінкою, яка могла зачаровувати не лише своєю красою, а й вплинути на перебіг важливих подій в історії [7, 72].

Важливе значення в житті Б. Хмельницького відіграла його третя дружина Ганна Сомко – сестра переяславського полковника Якіма Сомка. Вона була справжньою порадицею для гетьмана, допомагала йому в управлінні, видавала універсали, приймала дипломатичні місії [5, 135]. Про її вагомий політичний вплив свідчить той факт, що польська королева Марія-Людвіга вдалася до посередництва Г. Сомко у справах і надіслала листа з дорогими подарунками. Прочитавши це послання під Львовом, гетьман залишився задоволеним [4, 24].

Ще однією визначною постаттю була донька Богдана Хмельницького Олена. Вона була одружена з Данилом Виговським, братом Івана Виговського. На той час родинні зв'язки мали велике значення, такий шлюб є прикладом великої довіри гетьмана до родини Виговського. На вінчання прибуло багато іноземних послів та старшин. Обвінчав молодих у Чигирині Сильвестр Косов, який був київським митрополитом.

Олена була досить сміливою, деколи всупереч волі Данила Виговського втручалася у політичні справи, не боячись показувати свій норов. Прикладом цього може слугувати випа-

док, коли до оселі Івана Виговського прибув посланець із Польщі Криштоф Перестякович зі зміненими статтями Гадацької угоди. Побачивши у домі гостя, Олена вийшла до нього та сказала, щоб він не чекав обіду та зачинила двері за собою, що було прийнято послом як незгоду з Гадацькими угодами. Посланець, почувши це, швидко вибіг з дому. Це вказує на те, що жінка була дуже сміливою та не боялася висловити свої думки, втрутившись у справи свого чоловіка.

Данило підтримував свого брата у протистоянні з московитами. Його закатували. Олена була розлучена, їй важко вдавалося впоратися зі смертю чоловіка. Коли до неї приїхав новий гетьман – Юрій Хмельницький, – вона була розлучена на нього та прогнала власного брата з дому.

Вдовою Олена була недовго, згодом вийшла заміж за київського полковника, Павла Тетерю. Породичатися з Оленою було вигідно для П. Тетері. Цей шлюб відкривав перед ним можливості до гетьманської булави та до багатств Хмельницького. Попри те, що Олена взяла другий шлюб, вона дорікала братові за смерть першого чоловіка та бажала його зречення. У час зміни влади на Правобережжі папський інформаційний нунцій вважав, що Олена відіграла провідну роль у зреченні Ю. Хмельницького. Жінка висунула свої звинувачення до Юрія Хмельницького за зневажливе ставлення до старшини, насамперед – до свого покійного чоловіка Д. Виговського. Також у повідомленні було зазначено, що Олена була «горда і шаноблива» [7, 75].

Гонорову Олену не влаштовував гетьман П. Тетеря. Згодом, восени 1663 р., жінка була помічена у змові, яка була направлена на повалення П. Тетері. У неї були власні агенти, які надавали їй інформацію. Підозрюваними у підбурюванні поляків вважалися Юрій Хмельницький та його сестра Олена Тетеря. Згодом Олену та Юрія Хмельницького заарештували. Певний період часу жінка була ув'язнена, але згодом звільнилася за амністією та повернулася до України [7, 77]

Донька Богдана Хмельницького була гарним прикладом того, що жінки в Україні, не соромлячись та без страху, могли брати активну участь у політичному житті Гетьманщини та конфліктувати з рідними для досягнення цілей.

Великий вплив на свого сина мала Марія Мазепина. Вона поклала сподівання на свого сина та зіграла велику роль у вихованні його характеру. Взагалі для української традиційної культури характерне особливо шанобливе ставлення до матері. Ця поважна пані походила із шляхетського роду Мокієвських. Вона брала участь у діяльності Луцького православного братства, згодом прийняла постриг та почала очолювати два найбільші жіночі православні монастирі. Марія Мазепина померла у поважному віці, коли їй було близько 90 років [7, 60].

Пані Марія вирізнялася немалою активністю. Дохід від її монастирів ішов на благі справи. У монастирях, які вона очолювала, зокрема у Київському, набуло розвитку вишивання шовком, сріблом і золотом. Марія Магдалина дбайливо та з любов'ю ставилася до свого сина. Також було помічено, що вона втручалася в політичне життя свого сина. Іван Мазепа не лише прислухався до порад матері, а й втілював їх у життя. Зокрема, як зізнався він, на прохання своєї матері від звільнив від покарання та страти Василя Кочубея.

Яскравим прикладом довіри Івана Мазепи своїй матері також є передача листів до царя через неї. Втім згодом виявилось, що Марія Магдалина так і не надіслала лист, передавши перед смертю їх своїй онуці. Через пророцтво відомої черниці, яка передбачила загибель Мазепи, якщо цар отримає листа, мати Мазепи боялася його надсилати. Факт того, що гетьман довіряв та радився з матір'ю, покладаючись на її рішення, свідчить про шану та повагу до неї. Іван Мазепа шанобливо та з великою любов'ю відгукувався про неї.

Збережений портрет Марії Магдалини, який вплив до наших днів, дає зрозуміти величність, гордовитість та освіченість цієї історичної постаті, яка мала вплив на власного сина. Польські вчені, знайшовши портрет, інтерпретували його як «портрет невідомої пані», натомість українські дослідники мистецтва та історії найменували його портретом Марії Магдалини Мазепиної. Оригінал портрету зберігається в експозиції Національного музею Кракова. Дослідники зазначають, що жінка виглядає як владна, освічена та розумна. Доречно буде зазначити, що Мазепина була обережна, підприємлива, стримана, хазяйновита та розсудлива.

Проте характеристик, які дають нам різні джерела, є недостатньо, щоб створити повний образ матері Мазепи. Адже до наших днів не збереглося жодного опису її зовнішності [2, 221]

Отже, можна зробити висновок, що жінки займали важливе місце в суспільно-політичному житті України XVII–XVIII ст. Вони могли не лише впливати, а й визначати перебіг історичних подій, на рівні з чоловіками підписували угоду, приймали дипломатичні місії та брали участь у політичних процесах того часу.

Abstract. The article identifies influential women of the times of the Ukrainian Cossack state. Among them are the wives of Bohdan Khmelnytskyi, Olena and Anna, his daughter, Olena, and the mother of Hetman Ivan Mazepa, Maria Mazepina. Their activities were analyzed and their significance in the social and political life of Ukraine in the 17th - 18th centuries was determined.

Key words: woman, Hetman, Hetmanship.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Апанович О. М. Роль жінки в козацькому вихованні. *Неопалима купина. Народознавство, історія*. Київ: Генеза, 1993. 144 с.
2. Ковалевська О. Тасмниці Козацьких портретів. Київ: ТОВ «Видавництво „Кліо”», 2021. 288 с.
3. Козуля О. Жінки в історії України. Київ: Український центр духовної культури, 1993. 256 с.
4. Кукса В. В., Коломієць Т. В. Роль та значення жінки в козацькій державі. *Сторінки історії*. 2012. № 34. С. 21–32.
5. Луговий О. Л. Визначне жіноцтво України: історичні життєписи. Київ: Дніпро, 1994. 335 с.
6. Ролле Й. Жінки при гетьманському дворі. Київ: Україна, 1994. 130 с.
7. Таїрова-Яковлева Т. Г. Повесядження, дозволя і традиції козацької еліти Гетьманщини / пер. з рос. Т. Кристаловської. Київ: ТОВ «Видавництво „КЛІО”», 2017. 184 с.

УДК: 93:614.8.013(470)

ТИПОЛОГІЯ ФОРМ І МЕТОДІВ МОСКОВСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ

Д. Д. Пятіна, К. І. Мелекесцев

Анотація. Досліджено механізми створення та впливу пропаганди на населення Росії, визначено основні напрями пропагандистської діяльності прокремлівських ЗМІ та розкрито їхню роль у розпалованні війни в Україні. Дослідження містить дайджест інформації про різні типи та методи пропаганди, які використовуються в російській інформаційній війні, що може допомогти в подальших роботах на цю тему.

Ключові слова: Україна, повномасштабне вторгнення, пропаганда, фейкові новини, інформаційне протистояння.

Оскар Уайльд назвав журналістику «четвертою владою». З появою перших друкованих газет саме ЗМІ формували суспільну думку, впливали на світогляд читачів та були єдиним доступним джерелом інформації. Зі зміною часу ЗМІ охопили більше сфер впливу, використовуючи телебачення, соцмережі та все більше занижуючи стандарти сучасної журналістики. Вони впливають на свою аудиторію, як і 100 років тому, спираючись на довіру та бажання користувачів залишатися у бурхливому потоці новин. Їх вважають авторитетами, їм довіряють, на них покладаються.

І саме довіру та сподівання з приходом кремлівського диктатора до влади було використано для трансляції мілітаристичної пропаганди протягом двох десятиліть його правління [1].

Дослідженням питання пропаганди у Росії займалися Т. Бевз, К. Мелекесцев, У. Коруч та інші [2; 3; 4]. Їхні роботи охоплюють період ведення гібридної війни Росії проти України та демонструють рушійну силу пропаганди і фейків у розпалованні війни.

Пропаганда охопила усі сфери життя населення, формуючи вигідну владі картину реальності, у якій пересічним громадянам поступово готували до війни та викоринювали усі загальнолюдські цінності, насаджуючи імперську політику реваншизму, що правила країною [5]. Як наслідок – уже 8 років Україна потерпає від війни, розв’язаної путінським режимом, що з 24 лютого перейшла у повномасштабне вторгнення у суверенну державу та життя мільйонів сімей.

Метою цієї роботи є визначити ключові напрями та методи російської пропаганди, що покликані сформувати негативне ставлення до України загалом у світі та до українців у ро-

сійському суспільстві, зокрема. Для досягнення поставленої мети було проаналізовано пропагандистські медіаресурси, підконтрольні кремлівській владі, досліджено методи створення пропагандистського контенту, проведено систематизацію отриманої інформації.

Послугуючись принципом «Усе нове – це добре забуте старе», держава-агресор воскресила геббельсівську пропаганду, зробивши її рупором телеканалів, соціальних мереж, кінематографа та друкованих видань і навіть літератури [6]. Неможливо сказати у прямому ефірі населенню багатомільйонної країни «Йдіть та убивайте», але можна створити ілюзію того, що це єдиний вихід із ситуації, коли твоєму життю та безпеці існує цілком реальна загроза; інтерпретувати власні амбіції та мрії так, немов це особистий вибір кожного окремо взятого громадянина. Вигадати міфічну загрозу, послуговуючись радянськими методиками, та надати їй тілесності за допомогою майстерної маніпуляції свідомістю людей.

Використовуючи основні гуманістичні ідеї людства, як-от рівність, безпека та права людини, Росія спотворила їх, вкоринивши їхнє змінене трактування у свою шовіністичну концепцію «російського світу», де усі території, що мають російськомовне населення, йменуються «сферою інтересів Росії із захисту російськомовних» [5]. Інакше кажучи, сама ідея «російського світу» була створена задля легітимізації імперських амбіцій Росії, що проявляються у незаконній анексії, створенні квазіутворень на територіях незалежних держав та розхитуванні політичної ситуації у країні. Як наслідок – Україна, Грузія, Молдова, усі вони стали жертвами Росії та її невгамовних амбіцій.

Пропаганда має довгострокову орієнтацію та впливає на формування суспільної думки поступово, замінюючи власну думку споживача на вигідну замовнику. Але щоб процес був непомітний та надійно закріпився у свідомості людини, інформація подається дозовано, з використанням різних методів бойової пропаганди, що були створені задля розповсюдження її з метою послабити опонента.

Російська пропаганда має кілька цільових аудиторій, яким транслюється різна інформація. Умовно її можна поділити на:

- пропаганду внутрішню, спрямовану на населення країни-агресора;
- зовнішню, спрямовану на зовнішній світ, мета якої полягає у дискредитації та підриві репутації України у світі;
- пропаганду, створену для поширення безпосередньо в Україні за допомогою проросійських ЗМІ, соціальних мереж та інших джерел інформації.

Внутрішня пропаганда – один із наймасштабніших проєктів Кремля. Вона поширюється серед населення за допомогою:

- Кінематографа. Кінострічки, виготовлені на замовлення влади або лояльними до чинної влади авторами. Ці фільми легко вирізати серед звичайного масового продукту завдяки великій кількості пропагандистських кліше – ідея єдиного православного народу, протиставлення «правильним» росіянам, «занепалялого заходу», яскраво виражені шовіністські та ксенофобські вислови, расова чи етнічна ненависть та інше [7]. Використовуючи кінематограф серед населення, як один із найдоступніших видів розваг, влада прищеплює певні установки, що за допомогою багаторазового повторення накладаються на особисті міркування громадян, підмінюючи критичне мислення на «правильне» з погляду пропаганди. До таких кінострічок можна віднести фільм 2017 року «Крым», кінострічку «Русский характер» 2014 року та чимало інших, що демонструють милітаристичну політику Росії і спрямовані на формування вигідної Кремлю картини реальності.

- Новин. Сучасні російські новини містять у собі зрежисовані сюжети, що покликані створити фейковий інфопривід задля отримання реакції серед населення [8]. З бюджету на 2022 рік було виділено колосальні 144,8 млрд рублів на пропаганду, що свідчить про її значущість та ефективність у розпалюванні та підтримці війни [9]. До найвідоміших із них можна віднести «референдум» під дулами автоматів на окупованих територіях, історію про розп'ятого хлопчика та створені з уривків виступів західних політиків заяви [10; 11; 12]. Попри незалежні розслідування та спростування, російська публіка їм вірить та вважає правдивими. Як наслідок – вступаючи у дискусію з опонентами, жертви пропаганди апелюють саме до пропагандистських наративів про «8 років» та не здатні аргументовано відповісти на цілком очевидні запитання.

– Розважального контенту. До цієї категорії можна віднести ток-шоу на державних каналах, де регулярно з'являються «біженці» з окупованих територій, які розповідають про міфічних бандерівців, нацистів та геноцид. Псевдонаукові фільми, що розповідають про історію за кремлівською методичкою. Соціальні мережі та месенджери, де поширюється пропаганда, особливо популярними вони стали після 24 лютого, коли Росія розпочала повномасштабне вторгнення.

– Освітніх закладів, де у голови юного покоління вкладаються імперські наративи та мілітаристична політика режиму диктатора [13; 14].

Зовнішня пропаганда має переважно одне спрямування – російськомовні телеканали, що транслюють новини, спрямовані на зовнішню аудиторію [15]. Їхня діяльність спрямована не на те, щоб шокувати публіку, а на м'який вплив на загальну картину подій. Якщо внутрішня пропаганда виставляє українців вбивцями без особливої аргументації, то для зовнішнього кола глядачів російські ЗМІ режисують фейкові новини особливо ретельно, створюючи постановочні репортажі, використовуючи професійних акторів та застосовуючи увесь спектр власних можливостей [16; 17].

Пропаганда, спрямована на розкол української спільноти, багато років транслювалася за допомогою каналів Віктора Медведчука, виправдовуючи агресію, повторюючи тези російських новин та демонізуючи чинну владу [18]. Отже, працюючи під прикриттям незалежних телеканалів, вони повинні були дестабілізувати ситуацію в країні, налаштувавши східні та західні регіони України одне проти одного, щоб використати внутрішні чвари під час повномасштабного наступу Росії.

Серед основних методів російської пропаганди можна виокремити 3 основні прийоми:

– Метод 60 на 40. Де 60 % правдивої інформації, часто викривленої, загортається у 40 % брехні, демонструючи вигідну з погляду влади картину реальності [19].

– Метод великої брехні. Коли створюється вигадана подія, під яку виготовляється спеціальний сюжет. Подія настільки шокуюча та неправдоподібна, що її різкий контраст із реальністю викликає глибоку психологічну травму та закарбовується у пам'яті. Попри можливі спростування мозок людини просто відмовляється сприймати усі логічні аргументи, адже глядач або читач буквально бачив учасників цієї події та відмовляється вірити у правду, хай якою аргументованою вона б не була.

– Метод більшості. Цей метод активно використовується з 24 лютого, коли державні структури створюють фіктивну статистику, в якій 83 % населення підтримує чинну владу [20]. У цій ситуації, той, хто не підтримує убивств мирного населення, почуватися «білою вороною» та несвідомо починає відчувати себе винним у цьому. Після чого настає друга стадія – прийняття та підтримка. Природно, що людина прагне бути частиною соціуму, а не його вигнанцем.

Результатом багаторічної, цілеспрямованої діяльності пропагандистів стало цілковите перетворення думаючого населення на цілковито підконтрольне владі. Проблема військової пропаганди особливо гостро відчувається у теперішній час, оскільки реальність занадто сильно контрастує з утопічною картиною, змалюваною у ЗМІ та мистецтві; і чим більшим буде між ними розрив, тим ширший інструментарій будуть використовувати кремлівські пропагандисти задля відволікання населення. Вивчення питання та пошук його розв'язання – одна з головних задач сучасних науковців, оскільки відносно спокійні десятиліття після завершення Другої світової війни відволікли увагу від такої катастрофічної загрози, як пропаганда. Вона не зникла разом із Геббельсом, лише змінила риторику на м'якшу, а радіо – на увесь спектр доступних ретрансляторів, але, як і майже 100 років тому, вона дотепер становить цілком реальну загрозу світові.

Статистичні дані про рівень газифікації віддалених регіонів, про наявність водопроводів та звичайних доріг у Росії не цікавить того, хто «переміг», його цікавить кількість ракет, випущених по мирним кварталам України, цікавить, чи є в українців світло, газ та вода після чергової хвилі обстрілів, щоб почати зловтішатися черговій «перемозі», та цікавить кількість загиблих від скидання бомби на драмтеатр чи пологовий будинок.

Пропаганда цілковито зруйнувала російське суспільство, перетворивши його на терористичне угруповання, найчисельніше в історії. Пропаганда країни-терориста – одна із рушійних сил у розв'язуванні війни у XXI ст., вона – найточніша зброя масового ураження, що була створена у Росії.

Abstract. The study is based on the research of mechanisms of the creation of propaganda and its influence on the population of Russia, the main directions of the propaganda activity of the pro-Kremlin mass media were determined, and their role in inciting the war in Ukraine was revealed. The research provides a digest of information on various types and methods of propaganda used in Russian information warfare, which can help in future works on the topic.

Keywords: Ukraine, full-scale invasion, propaganda, fake news, information warfare.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Пятіна Д. Фейкові новини, як засіб інформаційної війни. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса* / ред. кол. І. В. Хаджинов (голова) та ін. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. Вип. 12. Т. 2. С. 113–116.
2. Мелексецев К. Історія України в політичних маніпуляціях епохи постправди. *Історичні і політологічні дослідження*. 2020. № 1(66). С. 130–142.
3. Бевз Т. Українці і росіяни під прицелом російської пропаганди. *Наукові записки*. 2015. № 1(75). С. 150–163. URL: https://iapiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/bevz_ukraintsi.pdf
4. Коруц У. Інформаційна війна як інструмент пропаганди війни: правові підстави протидії. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 334–339 URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2020/8/56.pdf>
5. Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс: монографія / за ред. В. А. Кротиюка. Харків: ФОРМ Федорко М. Ю., 2021. 558 с.
6. Катеринчук П. Російська пропаганда як інструмент зовнішньополітичної стратегії щодо України. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2016. Том 33–34. С. 222–229. <https://doi.org/10.31861/mhpi2016.33-34.222-229>
7. Кромф Ігор. Повнометражні снаряди війни: як Росія використовує кінематограф у пропаганді. *Сучасна культура*. URL: <https://suspipline.media/266695-povnometrazni-snaradi-vijni-ak-rosia-vikoristovue-kinematograf-u-propagandi/>
8. Орлова В. Окупанти завезли на Запорізьку АЕС журналістів-пропагандистів для зйомки фейкового відео. *Україна*. URL: <https://web.archive.org/web/20220307190108/https://www.unian.ua/var/okupanti-zavezli-na-zaporizku-aes-zhurnalistiv-propagandistiv-dlya-zyomki-feykovogo-video-novini-donbasu-11733532.html>
9. Росія втричі збільшила витрати на пропаганду під час війни з Україною. *Фокус*. URL: <https://focus.ua/uk/world/512231-rossiya-vtroe-uvlechila-rashody-na-propagandu-vo-vremya-voynu-s-ukrainoy-smi>
10. Іваницька Божепа, Гусева Софія. Основні методи пропаганди в російському інтернет-3МІ. *Pravda.ru*. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/sjs/vsi-vypusky/zhurnalistski-nauky/osnovni-metody-propagandy-v-rosiyskomu-internet-zmi-pravdaru>
11. Распятіе трехлетнего мальчика в Славянске и брагмент об украинской армии. URL: <https://youtu.be/kgfKWExDrUQ>
12. Зубченко Ярослав. Восемь лет. Деконструкция самого популярного пропагандистского мифа России. *MEDIASAPIENS*. URL: <https://ms.detector.media/withoutsection/post/29577/2022-05-28-vosem-let-dekonstruktsiyu-samogo-populyarnogo-propagandystskogo-myfa-rossiy/>
13. Російським школам роздали методички, як виправдовувати війну проти України. *Українська правда*. URL: <https://web.archive.org/web/20220301000655/https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/28/7326858/index.amr>
14. «Може президент правильно поступив, когда начал войну в Украине»: у дитсадку Казані вихователі промивають мізки дітям. *Цензор. НЕТ*. URL: https://censor.net/ua/video_news/3334413/mojet-prezident-pravylno-postupyl-kogda-nachal-voyninu-v-ukrayne_u_dytсадku_kazani_vyhovatelyi_promyvayut
15. Уэйн Ли. Сенат изучает роль российской пропаганды во вторжении в Украину. *Голос Америки*. URL: <https://www.golosameriki.com/a/senate-hearing-on-russian-propaganda/3035425.html>
16. Як російська пропаганда бреше про війну в Україні – фактчек DW. *DW Ukrainian*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=QE0pEA4yII&ab_channel=DW%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%8E
17. «Бучанська різанина»: як Росія прагне уникнути відповідальності. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3449195-bucanska-rizanima-ak-rosia-pragne-uniknuti-vidpovidalnosti.html>
18. Зубченко Ярослав. Чому журналісти Медведчука відповідальні за пропаганду. *Деметор Медіа*. URL: <https://detector.media/kritika/article/185038/2021-02-19-chomu-zhurnalisty-medvedchuka-vidpovidalni-za-propagandu/>
19. «Гнилая селедка», «большая ложь», «40 на 60» – Владимир Яковлев о приемах пропаганды. *StopFake.org*. URL: <https://www.stopfake.org/ru/gnilaya-seledka-bolshaya-lozh-40-na-60-vladimir-yakovlev-o-priemah-propagandy/>
20. Карловський Денис. 83 % росіян підтримують Путіна – Левада-Центр. *Українська Правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/30/7335868/>

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ – НОМІНАЛЬНИЙ ГЛАВА ДЕРЖАВИ ЧИ БАТЬКО-ЗАСНОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ?

М. В. Слонська, К. І. Мелексієв

Анотація. Проаналізовано діяльність українського історика та ідеолога Михайла Грушевського. Зосереджено увагу на внеску М. Грушевського у державне будівництво України початку ХХ століття та на його політичних поглядах як голови Центральної Ради УНР.

Ключові слова: Михайло Грушевський, Українська Центральна Рада, ідеологія, державотворення.

Михайло Грушевський є однією з центральних постатей державного будівництва України, ідеологом, політичним та громадським діячем та (з огляду на міфи про Грушевського як «першого президента України») легендарною історичною особистістю, значення якої в історії України важко переоцінити. Нова реальність, що спіткала нашу націю на початку 2022 року, коли агресор поставив під сумнів право України на власну історію, ще раз довела, що потрібно звертатися до власних історичних витоків та детальніше вивчати постаті, які стали творцями української історії. Таке твердження можна підтвердити словами самого М. Грушевського: «Завдяки історичній пам'яті людина стає особистістю, народ – нацією, країна – державою».

У багатьох країнах державне будівництво було нерозривно пов'язане з «пантеоном героїв»: діячів в історії країни, яких потомки визначили ключовими у становленні народу та держави у формі сучасної нації. Чи не найвідомішим прикладом такого пантеону будуть «батьки-засновники США»: лідери часів Американської революції кінця ХVІІІ ст., які заклали основи конституціоналізму. Хоча багато що змінилося з тих часів, а персони окремих «батьків-засновників» критикуються як рабовласники, проте сьогодні роль тих діячів як ідеологів вважається визначною і нині. Однак у випадку із США існувала нерозривна лінія президентів з постреволюційних часів Джорджа Вашингтона після виборення країною незалежності. Тимчасом Україна пережила період підрадянського контролю, коли написання історії було зосереджено навколо боротьби класів і підводило до ідеї безальтернативної перемоги більшовиків у Петрограді та Москві і подальшого встановлення ними влади над Україною. Через це засновники УНР, які, подібно до «батьків-засновників» США, аргументували та відстоювали основи нації, не стали подібним «пантеоном». Михайло Грушевський, автор найвагоміших і, що важливо, вкрай популярних історичних праць, свого часу заклав нове для початку ХХ ст. розуміння української історії, з «тяглістю» української державності, з національними символами. Надзвичайно цікаве дослідження належить перу Грушевського у сфері топоніміки. Історик ставить дискусійне питання, чи справді Мала Росія є принизливим для української держави поняттям? Чи вкотре створено міф меншовартості, апелюючи до новоствореного, милозвучного серцю імператриці, топоніма Малоросія. Методи історичного дослідження відкривають перед Грушевським нову сторінку, яка доводить, що назва Мала Росія сягає своїм корінням Галицької Митрополії, поява якої пов'язана з мудрощами візантійського церковного адміністрування [1; 9]. Зважаючи на численні заслуги, Михайло Сергійович є одним із діячів, діяльність якого потрібно вивчати, аби збагнути цілі та «історичну місію» УЦР, засвоїти важливі уроки та зробити правильні висновки з досвіду Української революції 1917–1921 рр.

Зважаючи на вищезазначене, метою цього дослідження є висвітлення основних аспектів діяльності Михайла Грушевського як політика та ідеолога, центральної постаті Української Центральної Ради.

Перш ніж перейти до огляду основного матеріалу, варто зазначити першоджерела та літературу, які стали ключовими у написанні цієї роботи, адже сотні авторів-сучасників та послідовників історичних напрацювань Грушевського вивчають його діяльність на ниві державотворення. Досить вартою та змістовною роботою є стаття Федора Проданюка «Михайло Грушевський про національно-державне будівництво Центральної Ради та формування системи народоправства й демократії в УНР. Український парламентаризм: проблеми історії та сучасної політичної практики». Автор окреслює значну кількість аспектів діяльності Михайла

Сергіївича у рамках державної інституції – УЦР. Ще одна робота, безумовно варта уваги, – «Державницька концепція Михайла Грушевського та її реалізація в період Центральної Ради», матеріал у якій коротко але досить змістовно викладений О. Й. Парнетою. У процесі підготовки статті опрацьованими були ще дві не менш ґрунтовні роботи: авторства В. Верстюка «Михайло Грушевський – лідер та ідеолог Центральної Ради» [4] та О. Й. Дем'янюка «Західно-українські землі у державотворчих планах голови Української Центральної Ради» [6]. Немоżliво було оминати і першоджерела, інформація в яких дозволяє зануритись у реальну атмосферу та вир революційних подій. Насамперед необхідно виокремити промову М. С. Грушевського від імені українських делегацій, проголошену 10 вересня 1917 року на 3'їзді народів у Києві.

Державотворча ідея Михайла Грушевського, реалізація якої передбачалася у рамках діяльності Української Центральної Ради, стала об'єктом постійних дискусій та обговорення. Цілком закономірно, що така значна фігура української історії заслуговує на увагу та дослідження, адже певні ідеї політика і дотепер не втрачають своєї актуальності та значущості. Події, що розгорнулися на теренах України періоду Української національної революції, неодмінно асоціюються з її лідерами та установами, що мали державно-політичне значення. Чільне місце у цій історії відведено Центральній Раді.

Роль Михайла Грушевського у творенні УЦР описувало безліч дослідників різних періодів. У цьому контексті варто згадати про думку В. Верстюка, який наполягав на значущості голови УЦР та його причетності до головних трансформаційних процесів Української Центральної Ради з місцевого національного органу в парламентську інституцію всієї України. Незважаючи на те, що на початковому етапі ідеї Грушевського не мали значної підтримки серед широких мас, політичний діяч наполягав на автономії та федеративних засадах у стосунках з Росією [2;164].

Така ідея мала б завершитися успішною реалізацією, проте сусідня держава, щойно розлучена зі своїм імперським минулим, не бажала йти на поступки та швидко затиснула Центральну Раду у своїх дях. Розуміючи можливі наслідки виданого Леніним «Маніфесту до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради», Грушевський робить ще один крок назустріч самостійності України, окреслюючи свою ідеологію в напрямі незалежності та повноправності як політичного гравця [3; 252].

Не гаючи ні хвилини часу, голова УЦР працює над низкою статей та праць, що спрямовані на підняття національного духу та єдності українського народу, щоб сформувані засади для проголошення незалежності УНР. Вперше на з'їзді народів у Києві 10 вересня 1917 року Грушевський зауважує, що промовляє від імені демократії, яке на його думку є поняттям, тотожним до українського народу. Прийдешній капіталізм визнається чужим, неначе пухлинним утворенням на етнічно-українських землях [5; 60]. Вже з огляду на максимальні зусилля історика у прагненні втілити усі свої державотворчі ідеї можна стверджувати, що Михайло Сергіївич дійсно був центральною постаттю у діяльності УЦР [3; 252].

Працюючи над політичними аспектами державотворення, Грушевський не забуває і про важливість економічного фактору розвитку державного будівництва самостійної України. Про це у своїх працях згадують Б. Андрусичин та О. Реєнт, які звертають увагу на соціально-економічну ідеологію Михайла Сергіївича. Його програма дійсно була створена для державного врегулювання економіки [2; 164].

Вартим уваги є те, що Грушевський віддавав перевагу дипломатичним відносинам. Можливо, це було одним із прорахунків політика, адже не було створено жодного військового гарнізону, який би міг вчасно захистити терени української землі від загарбницьких планів більшовиків. Саме тому згодом доведеться звертатися за допомогою до німецького уряду. Результатом такого звернення також стало створення умов, що призведуть до повалення УЦР. Остання втрачала підтримку та авторитетність серед народу [3; 252].

Проте, повертаючись до січневих подій 1918 року, Центральна Рада все ще є повновладною державною інституцією, яка зовсім скоро, завдяки плідній роботі Грушевського, зважиться на важливий крок в історії українського народу. Такою подією стане проголошення незалежності УНР IV Універсалом Центральної Ради. Те, над чим працював Михайло Сергіївич, нарешті втілюється в життя, хоча поки лише на паперах. Грушевський наголошує на від-

ступі від усього російського, на розірванні дипломатичних та будь-яких відносин, адже історичний урок засвоєно – за маскою братнього народу найбільший ворог української державності [3; 252].

Таку позицію історика варто підтвердити його ж висловлюванням: *«Тепер ми, самим очевидним чином, маємо боротьбу народів – великоруського і українського. Один наступає, другий обороняється. Історія цих двох „братніх народів” вступила в стадію, про яку оповідає біблійна історія перших братів: і запитав Бог, Каїне, де твій брат Абель?»* (Михайло Грушевський, «Очищення вогнем», 1918 р.).

Наведена цитата вкотре доводить, що Грушевський заповідав українському народу позбутися усього московського та повернути своє обличчя до Заходу. Неможливо не згадати про те, що ці слова не втрачають своєї актуальності і досі, адже 100 років тому наша нація так і не змогла вирватися із загарбницьких нищівних щупальців і змушена сьогодні відстоювати своє право на незалежність. Чи не закономірним є таке явище? Сьогодні українцям дуже не вистачає такого ідеолога, яким у свої часи був М. Грушевський, адже згуртування народу неабияк важливе у боротьбі проти ворога та наближенню до нового етапу процвітання державності [4; 2].

Повертаючись до подій 1918 року, варто зазначити, що Михайло Сергійович був компетентним у багатьох сферах, саме тому його прагнення відновити незалежність Української держави було підкріплене юридичними наративами. Центральна рада на чолі з Грушевським працювала над створенням конституційної системи законодавства. УЦР навіть зібрала низку засідань, аби обговорити низку законів та передусім, прийняти Конституцію Української Народної республіки. Такі кроки були досить значущими, хоча і не отримали успішної реалізації у майбутньому. У контексті прийняття конституції потрібно сказати, що цей документ є дуже змістовним для дослідників, адже він досить чітко відображає настрої Грушевського та головні аспекти його політичних поглядів [3; 252].

Окреслюючи основні аспекти діяльності голови Центральної Ради, варто було б згадати і про його плани щодо західноукраїнських земель, адже більшість дослідників, що займаються проблематикою державницької ідеї Грушевського, вивчають його погляди цілісно, не привертаючи уваги до різних територій та частин України. Михайло Сергійович приділяв західноукраїнським землям значну увагу, адже саме в цьому регіоні вбачав усталене бачення української нації та перспективність державотворчої ідеї. Як зазначалося раніше, позиція Грушевського щодо автономії чи незалежності України розвивалася під впливом низки вирішальних подій, проте незмінним було його бачення певних регіонів у складі Української держави. Отже, Волинь була для Михайла Сергійовича саме тією губернією, яка беззаперечно мала б увійти до складу незалежної України. Водночас питання Галичини залишалося відкритим та мало отримати свій розвиток після оприлюднення позиції місцевого населення до процесу українського державотворення та бажання галичан бути частиною цього процесу. Наголошуючи на приналежності Галичини до етнічно-українських територій, голова УЦР підтримував як мінімум її автономність у складі Австро-Угорщини [6; 75].

29 квітня 1918 року діяльність Михайла Грушевського у рамках Центральної Ради припиниться назавжди. Усі досягнення інституційної установи враз зруйнуються та заміняться на закони нової гетьманської диктаторської влади, що пануватиме на теренах УНР. Хаос та прорахунки Михайла Сергійовича позбавили його шансу на продовження своєї діяльності та боротьби за незалежність України. Грушевський поступиться своїм місцем на користь Скоропадського, який стане наступним провідником до становлення порядку та розвитку українських земель.

Підсумовуючи прагнення та досягнення Грушевського, можна говорити про певну утопічність ідей голови УЦР, про що свідчить порівняння його мети та отриманих результатів. Гасло Михайла Сергійовича звучало багатообіцяюче: «Українці хочуть, щоб з українських земель Російської держави (бо про них говоримо поки що, не зачіпаючи іншого питання – об'єднання українських земель), була утворена одна область, одна національна територія. Сюди, значить, мусять увійти губернії цілком, або в переважній частині українські – Київська, Волинська, Подільська, Херсонська, Катеринославська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Таврійська і Кубанська. Од них треба відрізати повіті і волості – як, скажімо, північні повіті

Чернігівської губ., східні – Кубанської тощо, а прилучити натомість українські повіти сусідніх губерній, як Хотинський і Акерманський Бессарабської, східні частини губернії Хомської, полудневі окрайці губ. Гродненської, Мінської, Курської, західні частини Воронежчини, Донщини, Чорноморської і Ставропольської губ. Так утвориться територія, де українська людина становитиме більшість (у містах тепер українців менше, але міста мусять іти за більшістю окресленої території)». Реальна ситуація, що складеться, незважаючи на намагання Грушевського втілити свої мрії, висвітлить відсутність у голови УЦР політичного досвіду та недоцільність наголосу саме на народницькій ідеології. Бачення парламентської української республіки та відмова від формування власних збройних сил з оперттям на дипломатичні відносини були несумісними із соціально-економічним становищем УНР [3; 252].

Незважаючи на значні прорахунки голови УЦР та некомпетентність Грушевського у низці важливих для державотворення питань, Михайло Грушевський і донині залишається однією із ключових фігур української історії. Його заслуги перед нашою нацією неоціненні, адже діяльність Михайла Сергійовича не обмежилася історичною спадщиною, низкою історичних творів, які на той час були революційними та прогресивними. Грушевський був творцем державотворчих процесів УНР та провідником українського народу до незалежності. Чого тільки варті Універсали, видані головою УЦР, аналогів яким знайти майже неможливо. Щодня Михайло Сергійович плідно працював над статусом України як суверенної та незалежної держави, ставлячи її в один ряд із низкою європейських країн та виборюючи природне право українського народу бути повноправним членом міжнародних відносин.

Отож, питання щодо того, чи вважати М. Грушевського номінальним главою держави, чи віддати місце засновника Української республіки, досить дискусійне та багатовекторне. Низка опрацьованих джерел свідчить, що голова УЦР розробив, на перший погляд, варту уваги концепцію українського державотворення, враховуючи загрози та перспективи. Проте, здається, ніби М. Грушевський не хотів помічати прорахунки, яких припустився, та опирався на власну удачу, яка, на жаль, не була на його боці. Михайло Сергійович не спромігся навести лад у підконтрольний йому та УЦР країні і тому втратив владу. Враховуючи зазначене, питання місця Михайла Грушевського в українській історії є дуже актуальним та потребує нових досліджень, адже дійти однозначного висновку, зважаючи на усі аспекти, досить важко. Очевидно, Грушевський не спромігся на той максимум, який мав змогу втілити у вирі революційних подій. Звісно, час був складний та непередбачуваний, проте в руках Михайла Сергійовича була зосереджена влада, яку раніше не вдалося отримати жодному із діячів, що намагалися відродити українську державність у той чи інший період, починаючи з часів ліквідації Гетьманщини. Дії голови УЦР були надто лояльними щодо нищівного імперіалізму росії, а його ідеї йти дипломатичним шляхом виявилися провальними.

Abstract. The actions of the Ukrainian historian and ideologist Mykhailo Hrushevskiy are analyzed. The research focuses on M. Hrushevskiy's contribution to the state-building of Ukraine at the beginning of the 20th century and his political views as the chairman of the Central Council of the Ukrainian People's Republic.

Keywords: Mykhailo Hrushevskiy, Ukrainian Central Council, ideology, state-building.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Мелекесцев К. І. «Мала Росія» та українська контратака в інформаційному протистоянні навколо історії. *Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу, наукових працівників і здобувачів наукового ступеня за підсумками науково-дослідної роботи за період 2019–2020 рр.* (квітень–травень 2021 р.). Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. С. 19–20.
2. Проданок Ф. Н. Михайло Грушевський про національно-державне будівництво Центральної Ради та формування системи народоправства й демократії в УНР. *Український парламентаризм: проблеми історії та сучасної політичної практики (до 145-річчя від дня народження Михайла Грушевського)*. Київ: Український інститут національної пам'яті, 2012. С. 162–173. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/5022/1/20170222_104.pdf
3. Парнета О. Й. Державницька концепція Михайла Грушевського та її реалізація в період Центральної Ради. *Українська Центральна Рада – світоч національного державотворення: історико-правові уроки та сучасні реалії: матеріали круглого столу (м. Тернопіль, 10–11 берез. 2017 р.)*. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2017. С. 251–254. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/22769/1/251-254.pdf>

4. Верстюк В. Михайло Грушевський – лідер та ідеолог Центральної Ради. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років: збірник наукових статей*. Вип. 12. Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. С. 5–29. URL: http://resource.history.org.ua/publ/Pviu_2017_12_3

5. Грушевський М. С. *Промова М. С. Грушевського від імені українських делегацій, проголошена 10 вересня 1917 р. на З'їзді народів у Києві*. Львів: Видавництво «Світ», 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 60–63.

6. Дем'янюк О. Й Західноукраїнські землі у державотворчих планах голови Української Центральної Ради; Луцький інститут розвитку людини університету «Україна», 2009. С. 69–76. URL: <https://ena.lpnu.ua/bitstream/ntb/2849/1/11.pdf>

УДК 327-057.177

BREXIT ТА ОСОБЛИВІ ВІДНОСИНИ МІЖ США ТА ВЕЛИКОЮ БРИТАНІЄЮ

Д. Л. Солдатова, М. І. Прихненко

Анотація. Після Другої світової війни Сполучене Королівство служило трансатлантичним мостом між Сполученими Штатами та Європою та провідником впливу США на європейські справи. Після вступу до ЄС Британія зробила один великий внесок у зовнішню політику, політику безпеки та оборони Європейського Союзу. Вихід Великої Британії з ЄС у 2020 році став важливою віхою в європейській політиці. Рішення Великобританії вийти з Європейського Союзу викликало питання щодо ймовірних наслідків Brexit для трансатлантичних відносин і європейського балансу сил. Brexit тягне за собою багатогранні зміни у світовій позиції Британії, зокрема, нові нюанси у її відносинах зі Сполученими Штатами та європейськими партнерами. Ці зміни охоплюють широкий спектр політичних, оборонних, безпекових та економічних питань. Вони розпалили дебати щодо нахилу британської стратегії до Індо-Тихоокеанського регіону та майбутньої співпраці Британії з її американським союзником та ЄС. Розглянувши розвиток відносин Вашингтон–Лондон–Брюссель після референдуму про Brexit, стаття з'ясує тенденції у взаємодії цих ключових гравців, які відображають їхні бачення реальності після Brexit.

Ключові слова: Brexit, США, Британія, Європейський Союз, трансатлантичні відносини.

Сполучені Штати розглядають Британію як свого найважливішого союзника, і будь-які значні зміни в геополітичному положенні країни, особливо ті, що впливають на баланс сил у Європі, підлягають ретельному розгляду у Вашингтоні. Проте не варто переоцінювати значення Brexit для трансатлантичних відносин: вихід Великобританії з ЄС не порушує функціонування західного світового порядку. Brexit, який є продуктом унікального поєднання об'єктивних і суб'єктивних причин, не становить стратегічного виклику для Сполучених Штатів, хоча зачіпає американські інтереси в різних сферах. Це не зможе похитнути позиції США в Європі, навіть якщо рух ЄС до «стратегічної автономії» прискориться після виходу Великобританії з Євросоюзу.

Відносини між США і Великою Британією не завжди були гармонійними. Були помітні історичні області розбрату, як-от відсутність підтримки США спільних військових дій Великобританії з Францією та Ізраїлем проти Єгипту в 1956 році або необхідність того, щоб Великобританія повністю залежала від систем доставки США для своєї програми створення ядерної зброї. Економічне становище Великобританії впливало на США і не завжди відповідало інтересам США. Оскільки в деяких колах Великобританія прагнула до автономії від загальної бази з Європейським союзом, що призводило до економічного низхідного тренду, означало величезні проблеми з її становищем в Європі, які стосувалися США, адже США мали в Британії щось типу довіреної особи для своїх власних інтересів у ширшому Європейському союзі.

Нещодавні події також ілюструють деякі потенційні розбіжності. Географічно США є тихоокеанською державою, і в міру того, як при владі буде Китай як в економічному, так і у військовому відношенні, США будуть готові вирішувати проблеми регіональної стабільності за допомогою тісної координації з союзниками з Тихоокеанського регіону. Це ставить під сумнів цінність, яку надають нинішні відносини США і Великою Британією. «Одна з великих ілюзій в сучасній британській концепції особливих відносин полягає в тому, що за Атлантичним океаном залишається особлива і сентиментальна прихильність до Британії, що виходить за рамки загальних інтересів і вітальної риторики», а «ще більш поширена ілюзія в Лондоні полягає в тому, що зв'язок з Британією – єдині особливі відносини Америки або навіть її най-

важливіші». Дійсно, США поділяють з іншими країнами, як-от Ізраїль і Південна Корея, форму обміну, що не здійснюється з більшістю інших країн. Однак, Великобританія розуміє, що економіка Азії та Латинської Америки знаходиться на підйомі, і це змістить акцент США з Європи, особливо коли Китай стане світовою державою. Це означає, що відносини між США і Великобританією повинні розвиватися разом з НАТО та ЄС для забезпечення стабільності у всьому світі.

Brexit має різноспрямований вплив на трансатлантичні відносини. Це веде до змін американської політики стосовно Європи і підвищує цінність співпраці з Німеччиною та Францією для Вашингтона. Brexit звужує американські можливості впливу ЄС на внутрішні процеси в інтегрованій Європі та на міжнародну політику Брюсселя. Якщо Лондон продовжуватиме ухилятися від політичної співпраці з ЄС, а стратегія уряду Джонсона дає підстави для такого припущення, його цінність як партнера Сполучених Штатів у європейських справах буде зменшена. Водночас, позбувшись обмежень, накладених членством в ЄС, Лондон має більше свободи діяти на підтримку Вашингтона.

Адміністрація Байдена зацікавлена у налагодженні конструктивної співпраці між Лондоном і Брюсселем, оскільки зростання конкуренції між союзниками, а тим більше їхнє взаємне відчуження, завадили б зусиллям Америки консолідувати Захід. У ситуації відчуження між Британією та континентальною Європою Сполученим Штатам знадобляться додаткові сили для підтримки європейського балансу, що завадить концентрації американських ресурсів для протидії «китайському виклику». Дистанціювання Великої Британії та ЄС одне від одного є несприятливим сценарієм для американської політики, оскільки несе в собі підвищений ризик тертя та конфлікту між європейськими партнерами США.

Brexit знімає обмеження на оборонні проекти в Євросоюзі, які виникли через опозицію Великобританії, яку підтримують США: Вашингтон і Лондон зацікавлені в уповільненні військово-політичної інтеграції Євросоюзу, побоюючись, що він стане конкурентом НАТО. Водночас вихід Великої Британії з ЄС знижує військовий потенціал «стратегічної автономії» Європи: ЄС не може, як раніше, розраховувати на британську участь у своїх операціях.

Сполучені Штати стикаються із суперечливими наслідками Brexit. З одного боку, відбувається *«американізація» британської зовнішньої політики*, оскільки Велика Британія звільнилася від багатьох своїх зобов'язань у рамках ЄС, що виражається в її більш активній і масштабній участі в зусиллях Америки, спрямованих на протидію Росії та Китаю у стратегічно важливих регіонах світу. Британія є одним із ключових партнерів Сполучених Штатів у зусиллях зі зміцнення східного флангу НАТО. У вересні 2021 року вона стала співзасновником тристороннього альянсу AUKUS, продемонструвавши готовність всіляко допомагати Вашингтону в реалізації його оборонних і геополітичних проєктів в ІНР.

У січні 2021 року дві країни оголосили про плани розгортання американсько-британської ударної групи об'єднаних перевізників пізніше цього року. Групу повинен очолити новий авіаносець Великобританії HMS Королева Єлизавета, і, як очікується, вміщатиме американський корпус морської піхоти F-35 та керований ракетний есмінець ВМС США.

Американсько-британська угода про взаємну оборону 1958 року встановила унікальну співпрацю щодо ядерної зброї, що дозволяє обмінюватися науковою інформацією та ядерними матеріалами. Крім того, з моменту підписання угоди про продаж Polaris між США та Великобританією 1963 року США продали британське обладнання та супутні послуги для стратегічної системи доставки підводних човнів. Ядерне стримувальне агентство Великобританії складається з декількох підводних човнів класу «Вангард», кожен із яких має до 16 ракет «Тризуб».

Великобританія та США є ключовими партнерами щодо співпраці у галузі оборонної промисловості та оборонних продажів. Дві країни беруть участь у понад 20 спільних програмах обладнання, включно з F-35 Joint Strike Fighter. Більшість найбільших оборонних компаній США мають присутність у Великобританії; численні британські компанії, зокрема BAE Systems, працюють у США. Операції британських оборонних компаній у США зазвичай є частиною більш широкого ланцюжка поставок і продажі складаються переважно з комплектуючих та нішевого обладнання, а не цілих платформ.

У 2007 році, намагаючись вирішити давню стурбованість Британії щодо обмежень США щодо обміну технологіями та контролю експорту, країни підписали Договір про співробітництво в галузі оборонної торгівлі. Договір скасовує індивідуальні вимоги до ліцензування певних оборонних виробів та послуг, які контролюються згідно з Положеннями США про міжнародний рух на озброєнні. Угода є взаємною і призначена для охоплення оборонного обладнання, кінцевим споживачем якого є уряди США та Великобританії. Він також закликає створити «затверджені спільноти» компаній та приватних осіб у кожній країні з дозволами на безпеку для передачі технологічних передач. Підтримуючи тісну оборонну співпрацю з Великобританією, американські чиновники висловили занепокоєння щодо витрат на оборону Великобританії та скорочення чисельності та можливостей британських військових за останні роки [33].

Американський уряд вважає Великобританію «одним із найсильніших та найбільш спроможних американських партнерів у глобальній боротьбі з тероризмом», а контртерористичну співпрацю з Великобританією називає «відмінною». Дві країни також мають тісне та налагоджене партнерство щодо обміну розвіданими, персонал якого регулярно працює в розвідувальних органах одна одної. Сполучені Штати та Великобританія додатково співпрацюють через партнерство Five Eyes – розвідувальний союз, до складу якого входять Австралія, Канада та Нова Зеландія. Хоча багато деталей та досягнень залишаються нерозкритими, повідомляється, що американсько-британська співпраця у сфері розвідки та боротьби з тероризмом порушила численні терористичні операції проти обох країн, включно з низкою основних заговорів протягом десятиліття після терактів 11 вересня.

З іншого боку, для Сполучених Штатів Brexit означає втрату потужного каналу для проєцювання впливу США та НАТО в інтегрованій Європі. Вашингтону стане складніше працювати з Брюсселем для мобілізації політичних, економічних і технологічних ресурсів ЄС для боротьби з Китаєм та інших цілей, на які погляди сторін не збігаються. Лондон значною мірою позбавлений можливості виступати посередником між НАТО та ЄС: у минулому британська дипломатія, виконуючи цю функцію, неодноразово допомагала пом'якшити розбіжності, що виникали між двома організаціями, особливо коли амбіції США і Франції зіткнулися.

Незважаючи на невтішний результат референдуму щодо Brexit, адміністрація Обами у 2016 році та п'ятьма роками пізніше адміністрація Байдена підтвердила збереження «особливих» відносин між США та Великобританією, що, однак, не допомогло Лондону досягти вигідних умов щодо його виходу з ЄС. *Brexit підкреслює винятковий характер «особливих» відносин між США та Британією.* Співпраця зі Сполученими Штатами стає ще більш важливою для Великобританії з позиції інтересів національної безпеки та її статусу в міжнародній політиці.

Висновки. З оновленої британської стратегії випливає, що, вийшовши з ЄС, Велика Британія буде активно співпрацювати з США незалежно від думки європейських партнерів. Це, звісно, не означає, що Велика Британія свідомо відходить від інтегрованої Європи, але напевно чи вона зможе зберегти свою колишню участь у європейських справах, не пов'язаних із безпекою.

Для адміністрації Байдена важливо, щоб Brexit не викликав дестабілізації в трансатлантичній спільноті. Вашингтон розглядає безпеку та стабільність об'єднаної Європи як передумову для концентрації західних сил і ресурсів на стримування Росії та протидію Китаю. У Вашингтоні вважають, що напруженість у міжєвропейських відносинах може ускладнити досягнення зовнішньополітичних цілей Америки. Внутрішньо розділена та загрузла у своїх проблемах Європа (ЄС) не здатна надати значну підтримку Сполученим Штатам у міжнародних справах ні в Європі, ні в Індо-Тихоокеанському регіоні.

Abstract. After World War II, the United Kingdom served as a transatlantic bridge between the United States and Europe and a conduit for US influence in European affairs. After joining the EU, Britain became one of the main contributors to the foreign policy, security and defense policy of the European Union. The withdrawal of Great Britain from the EU in 2020 became an important milestone in European politics. Britain's decision to leave the European Union has raised questions about the likely consequences of Brexit for transatlantic relations and the European balance of power. Brexit entails multifaceted changes in Britain's global position, in particular, new nuances in its relations with the United

States and European partners. These changes cover a wide range of political, defense, security and economic issues. They fueled debate over the tilt of British strategy towards the Indo-Pacific region and Britain's future engagement with its US ally and the EU. By examining the evolution of Washington–London–Brussels relations since the Brexit referendum, this article explores trends in the interaction of these key players that reflect their visions of the post-Brexit reality.

Keywords: Brexit, USA, Great Britain, European Union, transatlantic relations.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Світовий банк. Рейтинг валового внутрішнього продукту 2020. URL: <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/gdp-ranking>
2. Withnall, «Референдум щодо ЄС: Борис Джонсон називає ЄС “в'язницею з відчиненими дверима” і каже, що було б «чудово» вийти». *Independent on-line*. 2016. 6 березня. URL: <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/boris-johnson-says-eu-jail-door-left-open-uk-leave-a6915241.html>
3. Глобальна Британія в епоху конкуренції: Інтегрований огляд безпеки, оборони, розвитку та зовнішньої політики. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/969402/The_Integrated_Review_of_Security_Defence_Development_and_Foreign_Policy.pdf
4. Стратегія ЄС щодо співпраці в Індо-Тихоокеанському регіоні. Брюссель, 16 вересня 2021 р. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/jointcommunication_indo_pacific_en.pdf
5. Подкаст CER: Байден проти Трампа: вибір Америки має значення для Європи, 28 жовтня 2020 р URL: <https://www.cer.eu/media/cer-podcast-biden-vs-trump-americas-choice-matters-europe>
6. Захист у змагальному віці. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/defence-in-a-competitive-age>
7. Європейський Союз: Торгівля товарами з Великобританією. URL: https://webgate.ec.europa.eu/sdwb_results/factsheets/country/details_united-kingdom_en.pdf
8. Беклі М. *Неперевішений: чому Америка залишиться єдиною наддержавою світу*. Ithaca, NY: Cornell University Press, XI; 2018 [Google Scholar].
9. Біскоп С. Майбутнє Трансатлантичного альянсу: не без Європейського Союзу. *Щоквартальник стратегічних досліджень*. 2020. 14 :81–94 [Google Scholar].
10. Кулі А., Нексон Д. *Вихід із гегемонії: руйнування американського глобального порядку*. Оксфорд: Oxford University Press, XIX; 2020 [Google Scholar].
11. Сир А. Brexit і трансатлантична безпека. *Параметри*. 2018. 48 :85–93 [Google Scholar].
12. Еверс-Пітерс Н. М. Наслідки Brexit для співпраці ЄС і НАТО: трансатлантичного мосту більше немає? *Британський журнал політики та міжнародних відносин*. 2021. 23 :576–592. doi: 10.1177/1369148120963814 [CrossRef] [Google Scholar].

УДК 930.253:94(477) «17»

ГЛУХІВ – ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ

Т. О. Черановська, І. В. Пятницькова

Анотація. Стаття присвячена історії міста Глухова, яке у XVIII ст. мало статус столиці, резиденції гетьмана. У роботі розглядається процес набуття містом статусу столиці. Проаналізовано особливості забудови міста, визначено його значення в суспільно-політичному, економічному, культурному житті України XVIII ст.

Ключові слова: Глухів, гетьманська столиця, місто.

Місто Глухів відігравало важливе місце в історії України. За часів Гетьманщини, у XVIII ст., воно виконувало функції столиці. У місті розміщувалися резиденції лівобережних гетьманів, будинки вищої козацької старшини. Фактично, протягом століття у місті концентрувалося тогочасне політичне життя, з його функціонуванням пов'язаний розвиток української державності в цей період. Глухів був не лише адміністративно-політичним центром, місто стало одним із потужних центрів культурного розвитку. Саме тут діяла професійна музична школа, розвивалося театральне мистецтво. В умовах сучасної російської агресії проти України та українського народу звернення уваги до Глухова як гетьманської столиці набуває особливого значення, оскільки ілюструє історичні корені української політичної культури, високій ступінь розвитку українського мистецтва.

До історії Глухова гетьманського часу зверталися у своїх дослідженнях А. Деркач, В. Беланов, В. Вечерський [1; 2; 3]. Функціонуванню Глухова як адміністративно-політичного центру України XVIII ст. приділив увагу також І. Сердюк [6]. Метою цієї роботи визначено комплексне дослідження розвитку Глухова в 1708–1764 роках, визначення його значення у суспільно-політичному, економічному, культурному житті України.

Перша літописні згадки про Глухів датується 1152 році. За князівської доби місто входило до Новгород-Сіверського князівства. У 1239 році воно було зруйноване монголо-татарами. Відновлення Глухова пов'язане з геополітичною ситуацією. Після Деулінського перемир'я (1618 рік), Поляновського миру (1634 рік) східна частина Сіверщини увійшла до складу Речі Посполитої, яка була зацікавлена у посиленні польсько-московським пограниччям. Місто почало розвиватися швидкими темпами, стало центром округу Новгород-Сіверського повіту Чернігівського воєводства, а у 1618 році отримало самоврядування за магдебурзьким правом [1, 10].

З початком Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького Глухів став сотенним містом Ніжинського козацького полку. Місто на той час нараховувало близько 5 тис. осіб, і за кількістю населення поступалося лише Полтаві, Батурину, Конотопу, Бахмачу. Глухів виконував важливу стратегічну функцію, оскільки мав замок та укріплений двір сотника. На схід від них, на плато, лежала слобода, захищена від поля ровом. Така складна тридільна система укріплень забезпечувала неприступність Глухова, що й засвідчила безуспішна облога міста польським військом узимку 1663 року. Саме наявність такої потужної захисної системи стала визначальною при виборі нової гетьманської столиці, після жорстокої розправи російського царя над Батурином та його мешканцями [3, 223].

Гетьманською столицею, резиденцією гетьмана І. Скоропадського Глухів став 6 листопада 1708 року. Свій статус місто зберегло за гетьманства П. Полуботка (1722–1724 роки), Д. Апостола (1727–1734 роки), К. Розумовського (1750–1764 роки). Після скасування гетьманату в 1764 році Глухів залишався виконувати функції столиці українських земель, оскільки у місті розташовувалася Друга малоросійська колегія (1764–1782 роки).

У 1782 році на всю Гетьманщину поширилося загальноімперське адміністративно-територіальне врядування, скасовувалися полковий і сотенний устрій, міське самоврядування за магдебурзьким правом і Литовськими статутами. Глухів утратив статус адміністративного центру Лівобережної України, перетворившись на повітове містечко Новгород-Сіверського намісництва, з 1796 року – Малоросійської губернії, а з 1802 року – Чернігівської губернії.

Великих втрат місто зазнало під час пожежі 1784 року. За інформацією джерел, дві третини міста постраждали від неї. Для імперської влади пожежа 1784 року стала найкращим приводом для того, щоб знищити архітектурне середовище Глухова як наочний символ колишньої української автономії. Катерина II наказала кілька споруд, зокрема Михайлівську церкву та собор дівочого монастиря, розібрати на цеглу, а на відновлення інших з державного скарбу просто не виділяли коштів. Навіть Румянцев-Задунайський просив імператрицю дозволити відкрити в будинку колишньої Малоросійської колегії вищий навчальний заклад. Проте коштів на це знову ж таки не дали. Фактично вже у XIX ст. Глухів перетворився на провінційне повітове містечко.

Пік розвитку міста припадає саме на XVIII ст., коли до Глухова сходилися всі важелі управління Гетьманщиною. Місто було політичним центром, осередком розвитку українсько-державності та культури.

У XVIII ст. Глухів був достатньо великим містом для того часу, що мало свої особливості забудови. Головна відмінність Глухова від міст Західної України та Європи полягала в системі планування і забудови. Місто мало широкі форштадти (передмістя). Їх було чотири: Білополівка, Усівка, Веригин, Червона Гірка. Система розселення у передмістях характеризувалася розкиданістю та низькою щільністю забудови. Планування передмість було нерегулярним, з великими за розмірами кварталами. Сам же Глухів мав фортецю з потужними фортифікаційними спорудами, які повторювали рельєф місцевості. Зовнішня лінія міських укріплень складалася не менше як із 12 веж і мала протяжність близько 2 300 метрів. У валах земляної фортеці було споруджено 5 брам, які називалися за напрямками головних доріг: Київська, Московська, Путивльська, Білополівська, Михайлівська [4, 110].

Головна вулиця перетинала фортецю із заходу на схід, а її, в свою чергу, – 6 поперечних вулиць, серед яких виділилася основна – Путивльська. На перетині двох головних вулиць утворилася велика центральна площа, де були розташовані культові, громадські та урядові споруди, базар. Міські квартали мали вигляд багатокутників. На думку В. Вечерського,

сучасного дослідника історії української архітектури, саме у Глухові вперше було використане регулярне планування та зведена найбільша на той час на українських землях споруда Малоросійської колеґії [3, 252].

Серед одноповерхової дерев'яної забудови внутрішньої частини міста височіли бані мурованих церков і дзвіниць Успенсько-Преображенського дівочого монастиря, Миколаївської, Анастасіївської, Михайлівської церков, інших дерев'яних храмів. За межами фортеці розташувалася «заградська» дерев'яна Спасо-Преображенська церква.

У центральній частині міста – на схід від Миколаївської церкви – був розташований квартал із гетьманською резиденцією та архітектурним ансамблем урядового центру: особистий двір гетьмана, приміщення Генеральної військової канцелярії, генерального військового суду, інших державних установ. Глухівська сотня не перебувала під юрисдикцією полкового Ніжина, не підлягала полковникові, вона охороняли гетьмана і виконували сторожову службу [4, 235].

Архітектурні новації Глухова пов'язані не лише з плановою забудовою. В одному з передмість міста Вереґніні у 1782–1787 роках було побудовано перший в Україні палацово-парковий ансамбль. Це була резиденція президента Малоросійської колеґії П. Румянцева. Під час його будівництва були застосовані принципи, за якими надалі проектували й будували численні палацово-паркові ансамблі доби класицизму на Лівобережжі. Центром композиції був двоповерховий палац із двома фліґелями, які утворювали курдонер перед парадним під'їздом. За палацом розміщувався великий парк із партерною зеленню, озерами, каналами. Частково будівля палацу збереглася до цього часу, проте вона потребує суттєвої реставрації.

Глухів виконував функції не лише політичного, а й культурного центру. Місто стало центром підготовки нової української еліти, адже багато дітей козацької старшини розпочинали тут свою кар'єру на посадах військових канцеляристів. Для навчання канцеляристів у Глухові був навіть створений спеціальний «канцелярський курінь». На думку авторитетного історика Омеляна Прицака, стан військових канцеляристів у Глухові став у XVIII ст. носієм історичної пам'яті і державницької свідомості українського народу [3, 247].

Також саме з Глуховом пов'язаний розвиток музичного мистецтва. 1729 роком датується указ про створення у Глухові співацької школи. 1730 року вона почала діяти, а 1732 року вже відбувся перший випуск слухачів. У школі постійно навчалися 20–30 учнів. Середній термін навчання складав 2 роки, але залежав від попереднього рівня музичної підготовки. Випускниками Глухівської музичної школи були відомі діячі української культури, зокрема, бандурист Григорій Любисток, славетні композитори Дмитро Бортнянський та Максим Березовський. Існує версія, що тут деякий час навчався Григорій Сковорода. Особливої слави зажила музична бібліотека гетьмана Розумовського, адже налічувала понад 2 300 творів оперної симфонічної та камерної музики [3, 252–256].

Також, у місті активно розвивалося театральне мистецтво. Після призначення на гетьманство К. Розумовського глухівський аматорський театр трансформувалася у професійний. Театр мав оперну, балетну і драматичну трупи, хор і оркестр [3, 255].

Отже, упродовж майже цілого століття Глухів був столицею. Місто посідало важливе значення в політичному житті українського народу, адже саме тут розміщувалася резиденція гетьмана, зосереджувалися центральні органи влади, відбувалися визначальні політичні події. Місто з-поміж інших вирізнялося плановою забудовою, міцними фортифікаційними укріпленнями. Глухів, окрім адміністративно-політичного центру, у XVIII ст. став столицею музичного та театрального мистецтва України.

Abstract. The article is devoted to the history of the city of Glukhov, which in the 18th century had the status of the capital, the city-residence of the hetman. The work examines the process of acquiring the status of a city and its loss. The features of the city's construction are analyzed. Its significance in the socio-political, economic, and cultural life of Ukraine in the 18th century was determined.

Keywords: Glukhiv, acquisition of capital status, city.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Белашов В. І. Глухів-столиця Гетьманщини. Глухів: Глухівський держ. педагогічний ун-т; Державний історико-культурний заповідник у місті Глухові, 2005. 220 с.

2. Вечерський В. Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини. Формування, дослідження, охорона. Київ: Головкивархітектура, 2001. 350 с.
3. Вечерський В. Гетьманські столиці України. Київ: Наш час, 2008. 318 с.
4. Вечерський В. Глухівські укріплення. *Військово-історичний альманах*. 2004. Ч. 1(8). С. 100–114. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Viiskovo-istorychnyi_almanakh/Chyslo_01_08.pdf?
5. Деркач А. Л. Глухів – гетьманська столиця. Київ: ПАВЛІМ, 2000. 174 с.
6. Сердюк І. Полкові міста Гетьманщини в другій половині XVIII ст.: економіка та демографія. *Українська держава другої половини XVII–XVIII ст.: політика, суспільство, культура*. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2014. С. 231–270.

УДК 327-057.177(4-6ЄС)(410)(045)

БРИТАНСЬКА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ПІСЛЯ BREXIT

А. В. Шевченко, М. І. Прихненко

Анотація. У цій статті розглянуто трансформацію зовнішньої політики Сполученого Королівства після процесу BREXIT, включно з політикою Б. Джонсона та ідеями «Глобальної Британії», позицією держави в рамках російської агресії проти України та з приходом до влади нової прем'єр-міністерки Л. Трасс. У процесі дослідження були використані такі методи та підходи: системний підхід, який дає можливість розглянути явище, що вивчається як цілісний елемент, методи індукції та дедукції і діалектичні методи дослідження. Авторкою зроблені висновки про часткове відсторонення нового правління від стратегії «Глобальної Британії», надаючи перевагу у покращенні іміджу держави на регіональному рівні, за допомогою посилення безпекового компоненту на континенті в рамках російсько-української війни, що дасть змогу покращити вплив у Європі та водночас у світі і стати «захисником ліберальних цінностей від авторитаризму», відновити колишні відносини з європейськими державами, пом'якшити наслідки BREXIT та захистити національні інтереси.

Ключові слова: Велика Британія, «Глобальна Британія», BREXIT, російсько-українська війна, ЄС.

Сьогодні Велика Британія є однією із провідних країн світу, яка визначає принципи формування нового світового порядку. Будучи високорозвиненою державою, яка зіткнулася з багатьма економічними, політичними труднощами (зокрема і втратою статусу «наддержави»), Сполученому Королівству вдається зберегти вплив та особливу думку на міжнародній арені. Але в сучасних умовах перед британською зовнішньою політикою виникають серйозні дилеми та складнощі, коли під питання ставляться старі союзи, припущення та пріоритети: скорочення політичного центру в більшій частині Європи внаслідок BREXIT; агресивна політика росії, яка використовує негуманні методи управління силою, кіберзлочинництво та нестабільність деяких режимів на Близькому Сході задля реалізації власних інтересів; Китай, який піднявся завдяки розвитку технологій. Але найбільшою проблемою можна відзначити нехтування законами, договорами та міжнародними інституціями, які були побудовані після Другої світової війни, щоб уникнути можливостей воєнних конфліктів та зберегти мир. У світі, який піддається швидким змінам, де старі інституції борються за своє місце, позиція Великої Британії буде залежати від її внеску у глобальні рішення, не покладаючись на славу минулого. Нездатність відстоювати свої позиції буде розглядатися як ознака слабкості та занепаду, особливо коли гостро стоїть потреба визначення становища і водночас майбутньої ролі держави у світі.

Концептуалізація місця Сполученого Королівства у системі міжнародних відносин є проблемою для британського політичного істеблшменту з кінця Другої світової війни та пов'язана з періодом національної невизначеності. Частина дилеми стосується унікального поєднання зовнішньополітичних можливостей держави – у дипломатичній, військовій, економічній та культурній сфері як частини спадщини «великої» держави. Іншим елементом виступає постійна зміна природи британського суспільства – занепокоєння міграцією та мультикультуралізмом, соціальні наслідки жорсткої економії чи зростаюча хвиля шотландського націоналізму [7]. Характеризуючи становище Великої Британії у повоєнній зовнішній політиці, основою виступають наративи винятковості та занепаду. *Винятковість* – це спроби британських політиків визначити міжнародне значення Лондона, що частково виходить з імперської спадщини, а також через постійне сподівання Сполученого Королівства впливати на світовий по-

рядок. Одним із прикладів виступає політика В. Черчилля і його доктрина 1948 р. «три сфери впливу»: 1) англомовний світ, 2) США та 3) Об'єднана Європа, де їх взаємодія дозволяє набуту Британії велику роль. І чим більше прослідковувався «занепад», тим потужніше Лондон просував ідею «вinyaковості». Характеристики держави як «середня держава першого ранку» (Е. Хіт), «Британія вдарила більше своєї ваги» (Д. Херд) стали відображати не лише реальність британської «середньої сили», а й спроби відмовлятися від елементів статусу «великої» держави. У свою чергу *занепад* – альтернативний наратив, який підтверджує реальність втрати Великою Британією статусу «great power». Особливо цей рух актуалізувався через перенапруження військової сили внаслідок інтервенцій в Іраку, Афганістані та Лівії, а також внаслідок рішучого підйому країн, що розвиваються [7].

На сьогодні Сполучене Королівство залишається єдиною державою, яка вийшла з ЄС, і навіть попри розуміння «гостроти» європейського питання в британських колах результати референдуму стали повною несподіванкою для політиків та експертів, остаточно підтвердивши наявність старих, невіршених аспектів, які прослідковувалися з моменту закінчення Другої світової війни. Існує чимало публікацій, в яких прослідковуються основні тези такого формату: «рішення британців щодо BREXIT вкотре підтверджують прагнення повернути колишню імперську історію на сучасний лад» [10], що саме емоційний компонент, а не раціональний, вплинув на свідомість британців, пояснюючи це великою кількістю праць на тему майбутнього держави поза ЄС, де йдеться про складні наслідки «виходу» з численними економічними підрахунками та поясненнями.

З моменту референдуму та прийняття рішення щодо BREXIT спостерігається актуалізація теми імперії в політичній риторикі, адже до цього етапу пріоритетними виступали питання мультикультурності та бачення сучасної Британії. У свою чергу, це зумовило виникнення нових тенденцій у зовнішній політиці Британії і вплинуло на формування нових взаємовідносин із державами інших регіонів світу. І поки єврооптимісти наголошували на втраті Лондоном впливу на європейському континенті та міжнародній арені, будучи під загрозою кваліфікуватися як «маленька Англія», євроскептики стверджували, що від моменту референдуму держава отримала бажану незалежність та зможе самостійно вибудовувати та розширювати зв'язки по всьому світу. Так виникла відома ідея під назвою «Глобальної Британії», яку чимало дослідників інтерпретують як «неоімперський проєкт» [8].

Але сам британський уряд зіткнувся з проблемою відмови від наративу BREXIT, що додає британського занепаду та роз'єднаності. Частково це залежить від м'якої сили Британії. Згідно з опитуванням 2015 року Британія була у світі провідною м'якою силою. Після 2016 року Британія опустилася на друге місце після США (у 2021 році – на третьому місці). На стан 2022 року відновила позицію на друге місце [1]. Внаслідок цього постає питання, чи залишатиметься Британія на вершині рейтингу м'якої сили, чи буде ефективним гравцем у міжнародних відносинах? Пріоритетним завданням для Сполученого Королівства було провести переговори з іншими державами, тобто тими, які не входили до складу Європейського союзу, або США, щоб формувати нове коло двосторонніх відносин після виходу з ЄС.

З 2016 року спостерігаються нові спроби просування ідеї «англосфери» як елементу зовнішньої політики Сполученого Королівства, де актуалізується питання ідентичності: дихотомії «ми» – «інші», посилаючись на історичні, культурні та мовні особливості політичного устрою. І попри той факт, що ідентичність не є новим фактором проведення зовнішньої політики Лондоном, але сьогодні це явище інтерпретується не так, як у період Холодної війни. Одним із аспектів ідеї так званої «англосфери» є взаємодія формату CANZUK, головна мета якого – торгова угода між Канадою, Австралією, Новою Зеландією та Великою Британією. Однак це угруповання може стати другим за оцінкою потужним альянсом після ЄС і четвертим за розміром економічним об'єднанням, даючи можливість для Лондона компенсувати важкі наслідки BREXIT та дистанціюватися від взаємодії з європейським проєктом [9].

Стає очевидним, що саме ідея «глобальної» держави, заснована на традиційних та близьких культурно й історично партнерах, стає пріоритетною європейським (які постійно були «іншими») навіть попри економічні переваги, які були надані Британії за 40 років членства. Це ще раз підтверджує тезу про «ностальгуючих за імперією» політиків та більшості британ-

ців, які проголосували за BREXIT. Варто також пригадати про вираз «Імперія 2.0» у консервативному кабінеті за каденцію Б. Джонсона, що характеризувало співпрацю із Співдружністю і викликало обурення в багатьох партнерів, особливо в колишній колонії – Індії [43]. Та попри всі ці аргументи чимало критиків спростовують дані гіпотези щодо «англосфери», оцінюючи їх як фантазію. Але не варто все характеризувати настільки неоднозначно:

1) Червень 2021 року – заключення домовленості про вільну торгівлю з Австралією, акцентуючи на «спільній історії та цінностях»;

2) Вересень 2021 року – AUKUS: оборонний альянс між Австралією, США і ВБ (попри численні напруження між США та Британією внаслідок виводу військ з Афганістану, що вдарило по політичним амбіціям британців).

Але після переосмислення «імперської спадщини», оцінки невдач ця подія все більше підсилює прагнення зрозуміти справжню роль держави на міжнародній арені та визначення ролі Америки в цій системі. Все це посилює переосмислення досвіду імперії, визнання її негативного досвіду і формування сорому за політику імперської Британії, що все більше підтримується членами Лейбористської партії [5]. У 2020 році дискусії отримали нову хвилю обурення у вигляді протестів Black lives matter, де активно виступали за знесення пам'ятників усім діячам колоніальної політики. Це викликало неоднозначність та суттєву відмінність від тієї політики, яка слідувала традиціям та відтворення колишніх ритуалів. Та попри це, прагнення дистанціюватися від «імперської спадщини» спостерігається лише в 9 % (хто проголосував за BREXIT) і, відповідно, 30 % (хто проти BREXIT), які відчують сором за цей етап історії Сполученого Королівства, 50 % вважають, що цим більше варто пишатись, аніж засуджувати, і лише 20 % впевнено відповіли, що від цього відмовлятися потрібно повністю і категорично [7].

Після BREXIT Сполучене Королівство відвернулося від Європи та намагалося знайти союзників як одиночний глобальний гравець. Війна в Україні може допомогти Великій Британії налагодити нові зв'язки зі старими партнерами. Лише нещодавно британські та європейські лідери характеризували відносини як антагоністські, переговори яких зайшли в «глухий кут», наразі вони заговорили про єдність. Війна об'єднала країни Заходу проти спільного ворога в особі президента росії володимира путіна:

«Ми будемо активізувати нашу співпрацю на всіх рівнях. Ми хочемо досягти прогресу та інтенсифікувати відносини», – сказав О. Шольц [11].

«Ми з Олафом погоджуємося, що наші дві країни та наші союзники повинні йти далі та надавати більше допомоги Україні», – додав Б. Джонсон. «Британія та Німеччина поділяють однакове відчуття жаху та огиди до жорстокості, яка [там] розв'язана» [11].

У звіті про зовнішню політику уряду Великої Британії за 2021 рік йдеться про прагнення бути «країною, яка здатна вирішувати проблеми та ділити тягар із глобальною перспективою» [4]. Протягом війни в Україні це означало співпрацю з іншими країнами. Ще в листопаді 2021 року розвідка Великої Британії приєдналася до США, щоб повідомити про незвичайні переміщення російських військ поблизу українського кордону.

Розширення співпраці з іншими країнами під час війни в Україні також збільшило потенціал для відновлення зв'язків між Сполученим Королівством та ЄС. Після BREXIT Британія спробувала «відійти» від Європи в Індо-Тихоокеанський регіон. У вересні 2021 року оголошено про альянс AUKUS – військовий пакт із США та Австралією, який, як відомо, зневажливо ставився до Франції. «Сполучене Королівство перебудовувалося», – каже Гарсон. «Йї (Великобританії – А. Ш.) доводилося знайти голос, особливо щодо безпеки та оборони, але їй було важко це зробити» [4]. Альянс AUKUS був створений після невдалих переговорів щодо BREXIT, що означало, що після виходу Великої Британії з ЄС не було офіційної угоди щодо зовнішньої політики безпеки. Під час переговорів каменем спотикання був вищий військовий потенціал та інвестиції Британії порівняно з іншими державами-членами ЄС, за винятком Франції.

Із початком війни в Україні військова позиція Німеччини різко змінилася, коли О. Шольц виділив 100 млрд євро з бюджету на 2022 рік на оборону. Це може стати каталізатором для зміни того, як ЄС проводить політику безпеки: «Це потенційно дозволяє Великій Британії та

ЄС вибудувати більш конструктивний підхід і майбутній альянс безпеки», – зазначає Реланд [11].

6 вересня 2022 року новою прем'єр-міністеркою Сполученого Королівства було обрано Елізабет Трасс, яка стала третьою в історії держави жінкою на цій посаді. До цього часу Л. Трасс займала посаду МЗС Великої Британії. Вона активно підтримує політику свого попередника – Б. Джонсона. Минулого року у вересні, будучи ще міністеркою закордонних справ, Л. Трасс акцентувала увагу на створенні «мережі свободи» (поєднання як м'якої, так і жорсткої сили в політиці), в якій Сполучене Королівство та інші «волелюбні держави» будуватимуть торговельні, безпекові зв'язки та посилюватимуть демократичні цінності, що зробило б їх «безпечнішими та вільнішими» [6]. У час нестабільної геополітичної епохи стає очевидним, що Л. Трасс візьме на себе домінуючу роль на світовій арені, включно з питанням війни в Україні.

Також пріоритетним у будівництві нового зовнішньополітичного курсу стає важливість партнерства та альянсів. Колективні рішучі дії важливі, як ніколи. На прикладі російської агресії проти України. Л. Трасс акцентує на необхідності співпраці з союзниками, а зустрічі з США, Францією, Німеччиною, ЄС, Японією та Туреччиною є демонстрацією зв'язків, з якими країнами Сполучене Королівство хоче будувати союз в такій важкій час. Нова прем'єр-міністерка відкидає усі проблеми, які були пов'язані з BREXIT, заявивши, що держава тепер буде «динамічним та надійним партнером», але для цього необхідні рішучі дії, наприклад, закінчити суперечки з ЄС й уникнути погроз щодо територіальної приналежності Північної Ірландії, прагнучи демонструвати серйозність до відносин. Водночас президент Франції Е. Макрон відповів, що віртиме лише доказами та результатам. Ніхто не заперечує союз Європейської політичної спільноти з Британією, спрямований на протидію російській агресії на континенті [3].

Такий прагматичний підхід може наблизити Сполучене Королівство до тіснішої взаємодії з ЄС. Л. Трасс, як колишній лейборист, може сприяти «м'якому BREXIT» і поступовій реінтеграції в європейські інститути. Посеред виборчої кампанії політикиня заявила, що змінить версію попереднього прем'єр-міністра, зокрема перегляне «Інтегрований огляд» 2021 року та посилить оборонний бюджет до 3 % ВВП до 2023 року [2]. Водночас фінансова нестабільність, турбулентність політичних умов не дозволяють сьогодні Британії «бути у кожній частині світу» і «по-справжньому глобальною». Очевидно, Британія перекаваліфікується на більш регіональну державу для вирішення нових внутрішніх та зовнішніх проблем. Акцент все більше зміщується на європейській континент і на можливість застосування жорсткої сили, як реакція на війну в Україні. Попри те, що минулорічний «Інтегрований огляд» позиціонував Британію як «наддержаву м'якої сили», то наразі акцент робиться на посилення оборонних витрат. До 2030 року витрати досягнуть 157 млрд фунтів стерлінгів. Це найвищий показник з 1950 року [2]. Крім того, Л. Трасс наголосила на подвоєнні військових поставок до Києва, підтверджуючи ключову роль держави в будівництві європейської безпеки.

І хоча на початку для України рішення Б. Джонсона піти у відставку сприймалося вкрай тривожно, але перемога України – це інтерес кожної ліберальної демократії, тому для Британії залишатиметься пріоритетним спрямовувати зусилля, щоб українська сторона трималася якомога більше. Прагнення британської сторони провести конференцію щодо відновлення України у 2023 році демонструє, що Сполучене Королівство залишатиметься лідером у підтримці України.

Отже, зовнішня політика Сполученого Королівства після BREXIT проходить низку трансформаційних процесів: війна в Україні змусила знову переглянути старі наративи та діяти більш рішуче на регіональному рівні, тимчасово відсторонившись від глобального. Російська агресія проти України активізувала можливість Великій Британії проявити свій потенціал поза європейським проєктом, демонструючи «користь» для держави після важкого процесу BREXIT. Також це спосіб зблизитися з європейськими партнерами після численних суперечок та недовolenостей, особливо пов'язаних із питанням Північної Ірландії. Нова політика Л. Трасс, яка акцентується на поєднанні м'якої та важкої сили, допомагає одночасному просуванню та захисту демократичних цінностей, беручи велику відповідальність і демонструючи готовність

Британії займати важливу роль у світовій системі. Однак такі фактори, які визначались у зовнішній політиці держави як винятковість (стратегія «Глобальної Британії») та занепад (наслідки BREXIT на сучасному етапі, фінансові складнощі після COVID-19), продовжують визначати зовнішньополітичний курс Сполученого Королівства сьогодні, чим і пояснюється її прагнення відігравати провідну роль у світі. Саме над цим і працює нове керівництво наразі.

Abstract. This article examines the transformation of the foreign policy of the United Kingdom after the BREXIT, including the policy of B. Johnson and the ideas of “Global Britain”, the position of the state in the framework of Russian aggression against Ukraine and with the coming to power of the new Prime Minister L. Truss. In the research process, the following methods and approaches were used: a systematic approach that makes it possible to consider the phenomenon being studied as a whole element, methods of induction and deduction, and dialectical methods of research. The author made conclusions about the partial withdrawal of the new government from the strategy of “Global Britain”, giving priority to improving the image of the state at the regional level, by means of strengthening the security component on the continent within the framework of the Russian-Ukrainian war, which will allow to improve its influence in Europe and at the same time in the world as a “defender of liberal values from authoritarianism”, restore former relations with European states, mitigate the consequences of BREXIT and protect national interests.

Keywords: Great Britain, «Global Britain», BREXIT, Russian-Ukrainian war, EU.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. British Council. Global Soft Power Index 2022: USA bounces back better to top of nation brand ranking. *Brand Finance logo*. URL: <https://brandfinance.com/press-releases/global-soft-power-index-2022-usa-bounces-back-better-to-top-of-nation-brand-ranking>
2. Delic D. What next for Global Britain under a Truss premiership? *The Foreign Policy Centre*. URL: <https://fpc.org.uk/what-next-for-global-britain-under-a-truss-preiership/>
3. Parker George. Truss Liz explores joining Macron’s proposed European group. *Financial Times*. September 2022. URL: <https://www.ft.com/content/53793289-7633-44c2-8523-908a371b9389>
4. Global Britain in a Competitive Age the Integrated Review of Security Defence Development and Foreign Policy. *HM Government*. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/975077/Global_Britain_in_a_Competitive_Age_the_Integrated_Review_of_Security_Defence_Development_and_Foreign_Policy.pdf.
5. Palen, Marc-William. «Britain’s Imperial Ghosts Have Taken Control of Brexit». *The Conversation*, 26 June 2017. URL: <https://theconversation.com/britains-imperial-ghosts-havetaken-control-of-brexite-79439>
6. Prime Minister’s Office, 10 Downing Street, FCDO and The Rt Hon Elizabeth Truss MP, Speech: Prime Minister Liz Truss’s speech to the UN General Assembly: 21 September 2022. *Gov.uk*, September 2022. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/prime-minister-liz-truss-speech-to-the-un-general-assembly-21-september-2022>
7. Science Direct «Living Up to a New Role in the World: The Challenges of “Global Britain”». *Orbis Volume* 62, Issue 4, 2018, P. 582–597.
8. Turner Oliver. «Global Britain and the Narrative of Empire». *Political Quarterly* 904 (2019): 727–734.
9. «UK foreign policy in a shifting world order». *Parliament UK*. 2018. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/ld201719/ldselect/ldintrel/250/25009.htm>
10. Yule-Smith O. LOSING ITSELF IN A ROLE: A HALF-CENTURY OF BRITISH FOREIGN POLICY. URL: <https://warontherocks.com/2021/06/losing-itself-in-a-role-a-half-century-of-british-foreign-policy/>
11. York J. War in Europe gives the UK new momentum for a role on the world stage. *France 24*. URL: <https://www.france24.com/en/europe/20220413-war-in-europe-gives-the-uk-new-momentum-for-a-role-on-the-world-stage>

УДК: 327.7.341.1

РЕАКЦІЯ ООН НА ПОЧАТОК ПОВНОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

К. С. Щербина, І. Г. Паніна

Анотація. У дослідженні аналізуються реакція Генерального Секретаря, Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї ООН на початок повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року та основні результати роботи зазначених органів станом на початок жовтня 2022 року. Актуальність теми обумовлена необхідністю зрозуміти позицію та поведінку ООН у кризовій ситуації з метою подальшого пошуку способів підвищення ефективності організації та дієвого використання майданчика у вигляді ООН на користь української дипломатії. Робота спирається на аналітико-синтетичний метод і структурно-функціональний аналіз, які дозволили дослідити зазначену проблематику.

Ключові слова: агресія, війна, Україна, Росія, ООН, Генеральна Асамблея, Рада Безпеки ООН, резолюція.

Вступ. Початок повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну та розгортання кровопролитної війни у самому центрі Європи сколихнули увесь світ. Як показує історія, такі події часто стають причиною зміни світового порядку або ж трансформації міжнародних відносин. Початок процесу історичних змін можна прослідкувати на прикладі Організації Об'єднаних Націй. Саме у стінах найбільшої у світі організації проходять обговорення глобальних світових проблем, приймаються необхідні рішення, відбуваються дискусії, на основі яких формується імідж держав. Для України ООН є важливим майданчиком для відстоювання своєї позиції і пошуку партнерів, особливо під час війни.

Робота ООН постійно обговорюється у колах як українських дослідників, так і закордонних авторів. Основна увага приділяється необхідності реформування організації. Про проблеми реформування РБ ООН пишуть Л. Дорош та С. Охремчук [1]. У роботі вони зіставляють позиції світових лідерів стосовно реформи, а також доводять, що від неї залежить подальше ефективне існування Організації Об'єднаних Націй та майбутнє усієї міжнародної системи безпеки. Ці ж питання висвітлюють у своїх роботах А. Кожушко та М. П. Требін [2, 3]. Питання реформування ООН після початку повномасштабної агресії Росії підіймає О. П. Іваницька [4]. Дослідниця наводить приклади неефективності ООН у виконанні своїх повноважень у сучасних обставинах, а також розглядає провідні підходи та моделі реформування ООН, які пропонуються державами, регіонами, групами дипломатів. У своїй статті відомий американський дослідник Ф. Фукуяма також відкрито пише про неефективність РБ ООН і зазначає, що єдиною перевагою організації в умовах війни Росії проти України є голосування в ГА, яке дозволяє визначити поганих акторів та тих, хто ухилиється від відповідальності [5].

Отже, проблема реформування ООН продовжує залишатися на порядку денному, проте дослідження реакції організації на початок повномасштабного вторгнення Росії в Україну потребує детальнішого розгляду. Відповідно, метою статті є відслідковування реакцій Генерального Секретаря, членів Ради Безпеки та учасників Генеральної Асамблеї на початок повномасштабного вторгнення Росії в Україну й аналіз зміни міжнародного статусу та іміджу учасників війни на основі результатів голосувань у Генеральній Асамблеї ООН.

Основна частина. ООН – найбільша у світі міжнародна організація, яка була створена в 1945 році і сьогодні налічує 193 держави-члени, що об'єдналися заради подолання викликів XXI століття. ООН покликана вирішувати питання миру та безпеки у світі, зміни клімату, сталого розвитку, прав людини, роззброєння, тероризму, гуманітарних і надзвичайних ситуацій, гендерної рівності, управління, виробництва продовольчої продукції, здоров'я, бідності та інших проблем, з якими зіткнулося людство.

Водночас, організація, починаючи з року її заснування, залишається єдиним майданчиком для дискусій та прийняття рішень, що об'єднує всі держави світу. ООН є платформою, де кожен її член має можливість висловитися стосовно того чи іншого питання або взяти участь у його вирішенні. Відповідно, найбільш серйозні виклики світовій безпеці та миру, особливо конфлікти чи загрози їх виникнення, обговорюються у стінах головних органів організації, як-от от Генеральна Асамблея та Рада Безпеки.

Перетнувши державний кордон України 24 лютого 2022 року, Російська Федерація розпочала повномасштабне вторгнення в Україну, зазіхнувши на суверенітет та територіальну цілісність сусідньої держави та вкотре порушивши статут ООН, у якому чітко зазначено: «Усі члени у своїх міжнародних відносинах утримуються від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави або в будь-який інший спосіб, який суперечить цілям Організації Об'єднаних Націй» [6]. Ганебна поведінка Росії викликала обурення та засудження її дій в Україні серед низки держав.

Реакція ООН була швидкою, проте обережною. У цей же день Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш виступив із заявою, в якій повідомив, що Європа не бачила такої військової операції десятиліттями і це є порушенням Статуту ООН. Крім того, він закликав зупинити військову операцію і згорнути війська, адже захист цивільного населення залишається пріоритетом для організації. Хоч дії Росії і було засуджено, Гутерріш продовжував називати війну в Україні «конфліктом», а фазу, що розпочалася 24 лютого – «військовою операцією», тобто так як її ідентифікує РФ [7]. Протягом тижня, розуміючи, що Росія не збирається закін-

чувати війну і буде продовжувати нищити українські землі та завдавати ракетних ударів по мирному населенню, риторика дещо змінилася. Генеральний секретар визнав дії Росії в Україні війною [8].

2 березня 2022 року на 11 надзвичайній спеціальній сесії ГА ООН було прийнято першу резолюцію стосовно війни Росії в Україні [9]. У резолюції, яка була розроблена 96 членами організації, вимагається негайно вивести усі збройні сили за межі міжнародно визнаних кордонів України, негайно зупинити застосування сили проти українського народу. У документі, затвердженому на початку березня, ще лунали заклики дотримуватися Мінських угод, проте вже тоді було зрозуміло, що це неможливо.

Станом на початок березня 2022 року Україну підтримала низка демократичних держав, адже за ухвалення резолюції проголосувала 141 держава, 35 – утрималися, 5 – проголосували проти (Росія, Білорусь, КНДР, Сирія, Еритрея) [10]. Як бачимо, у списку прихильників РФ не залишилося колишніх вірних друзів, як-от Китай, Казахстан, Вірменія, Венесуела, Сербія, Угорщина тощо. Результатом такої підтримки є не лише слідування Статуту ООН, підтримка прав людини чи гуманності, а й результат роботи українського керівництва, армії та дипломатів, які зробили усе можливе, щоб вистояти у перші дні війни, зберегти моральний дух і єдність українців, здобути політичну та матеріальну підтримку партнерів і довести усім, що Україна здатна постояти за себе і вести боротьбу з Росією, військова міць якої виявилася міфом [9].

ООН приділила значну увагу гуманітарній ситуації. Зважаючи на масові обстріли росіянами мирних мешканців та повідомлення про випадки катувань, згвалтувань та знущань як над звичайними громадянами, так і військовими, 4 березня 2022 року Рада ООН з прав людини ухвалила рішення про термінове створення незалежної міжнародної комісії з розслідування агресії Росії проти України. «За» проголосувало 32 держави, «проти» 2 – Росія та Еритрея. Серед тих, хто утримався, знову ж таки ті, хто протягом десятиліть були вірними партнерами російському режиму, але продовжують боятися руйнувати зв'язки з агресором – Казахстан, Вірменія, Узбекистан; країни Африки, які Росія продовжує переманювати або вже переманила на свій бік, пропонуючи зброю та продовольство, як-от Судан, Габон, Намібія, Камерун, а також Китай, Куба, Індія, Пакистан та Венесуела, які керуються такими ж мотивами [11].

Цього ж місяця, 24 березня 2022 року, відбулося ще одне голосування в Генеральній Асамблеї ООН. У резолюції засуджуються дії Росії та вимагається, щоб росіяни склали зброю та надали безперешкодний доступ гуманітарному персоналу до об'єктів цивільної інфраструктури та населення. Асамблея засуджує порушення міжнародного гуманітарного права та прав людини і закликає всі сторони збройного конфлікту поважати міжнародне гуманітарне право, включно з Женевськими конвенціями 1949 року і додатковим протоколом від 1977 року. У резолюції згадується й облога Маріуполя, яка призвела до критичного гуманітарного становища, відповідно, держави-члени закликали до припинення облоги міста. Результат голосування був подібним до голосування за резолюцію від 2 березня: 140 – «за», 5 – «проти» [12].

Наступною важливою подією для України та світу стало виключення Росії з Ради з прав людини, що відбулося 7 квітня на засіданні ГА ООН. 93 країни проголосували «за» та 24 «проти» [13]. Цьому передувало вигнання росіян з північних територій України українськими військами. Після чого було виявлено сотні тіл закатованих місцевих жителів у братських могилах або просто посеред вулиць чи у підвалах. Світлина з цих регіонів викликали осуд та засудження дій російських військових по всьому світу. Росія порушила усі можливі права людини, тому на спеціальній екстреній сесії щодо війни в Україні було прийняте правильне рішення – виключити країну-вбивцю та терориста із Ради з прав людини. Ця подія стала ще однією перемогою України на дипломатичному фронті, адже виключення Росії із Ради означає, що вона більше не зможе голосувати, вносити пропозиції, пропонувати проекти рішень, відтак втрачає один із важелів впливу на світову спільноту.

26 квітня 2022 року у стінах ООН було прийнято важливу резолюцію для України та самої організації. Вона стосується застосування права вето постійними членами ООН, а саме: необгрунтованому використанню права вето, а також такому, що суперечить Статуту ООН [14]. Черговий раз необхідність врегулювати накладання права вето виникла після спроб Ради Без-

пеки змусити Росію вивести війська з території України та припинити війну. Відповідно, Російська Федерація – лідер із застосування вето – знову використала можливість. З моменту прийняття резолюції, якщо один із постійних членів Ради Безпеки накладає вето, Генеральна Асамблея розпочинає засідання для розгляду вето та його обговорення. Отже, вперше з моменту створення організації Рада Безпеки стає підзвітною Асамблеї, адже перша повинна розробити звіт про причини застосування вето, і якщо хтось із постійних членів відкрито зловживає своїм статусом, Генеральна Асамблея, за наявності політичної волі членів організації, має право вплинути на вирішення ситуації. Таке рішення можна розцінювати як практичне визнання членами ООН Ради Безпеки як такої, що не здатна забезпечити стабільність та мир, а також маленьким кроком до реформування органу. Проте така система роботи ООН потребує розвитку та уточнення стосовно того, як Генеральна Асамблея може вирішити проблему невиправданого накладання вето.

Підтвердженням цього є чергове використання Росією права вето на резолюцію, яка засуджувала спробу агресора приєднати окуповані нею регіони до своїх територій, що відбулося 30 вересня 2022 року. Однак рішуча реакція країн-членів ООН не забарилася після широкомасштабних ракетних обстрілів збройними силами Росії українських міст, що призвели до загибелі та поранень десятків мирних мешканців. 12 жовтня Генеральна Асамблея ООН значною більшістю голосів прийняла резолюцію, в якій закликала країни не визнавати результати фальсифікованих голосувань на так званих референдумах, що були проведені в регіонах, які тимчасово перебувають під контролем російської армії, а також засудила їх і вимагала у Москви змінити своє рішення. У результаті 143 країни-члени проголосували «за», п'ять – «проти» і 35 «утрималися». Результати голосування означають рекордну і безпрецедентну підтримку України низкою світових держав, а також про втрату Росією свого колишнього іміджу, статусу та впливу, завдяки яким вона схиляла більш слабкі держави до голосування на свою користь [15].

Висновки. Отже, проаналізувавши реакцію світової спільноти на початок повномасштабної війни Росії проти України, можна зробити висновок, що підтримка України продовжує зростати. Підтвердженням цього є як і перша заява Генерального Секретаря ООН Антоніу Гутерріша щодо початку війни, у якій він закликав зупинити військову операцію і згорнути війська, так і результати голосування за резолюції на підтримку України та засудження дій Росії, які дають підставу вважати, що агресор поступово втрачає вплив навіть серед близьких союзників і змушений шукати підтримки в африканських держав або прихильників соціалізму. Крім того, важливою подією стало виключення Росії з Ради з прав людини, що означає неможливість голосувати, вносити пропозиції, пропонувати проекти рішень і втрату одного із важелів впливу на світову спільноту. У свою чергу розробка резолюції про контроль Генеральною Асамблеєю застосування права вето постійними членами Ради Безпеки є важливим кроком до покращення функціонування ООН та можливості реформування організації, що є очевидною перевагою для України.

Abstract. The study analyzes the reaction of the Secretary General, the Security Council and the UN General Assembly to the beginning of Russia's full-scale invasion of Ukraine on February 24, 2022 and the main results of the work of these structures as of the beginning of October 2022. The relevance of the topic is due to the need to understand the position and behavior of the UN in a crisis situations in order to further search for ways to increase the effectiveness of the organization and effectively use the platform in the form of the UN for the benefit of Ukrainian diplomacy. The work is based on the analytical-synthetic method, methods of generalization and observation, which made it possible to investigate this issue.

Keywords: aggression, General Assembly, Russia, resolution, Security Council, Ukraine, UN, war.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дорош Л. Охремчук С. РБ ООН у сучасних умовах: до проблеми пошуку варіантів реформування. *Humanitarian vision*. Львів: Львівська політехніка, 2015. Вип. 1. С. 19–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2015_1_2_6
2. Кожушко А. Реформа ООН: реалізація концепції «світового уряду». *Каразінські читання (історичні науки)*: тези доповідей 69-ї міжнародної наукової конференції 29 квітня 2016 р. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. С. 107–108.

3. Требін М. П. ООН на шляху реформ. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2018. № 4(39). С. 76–93.
4. Іваницька О. П. Проблеми й шляхи трансформації ООН у контексті російсько-української війни. *Політичне життя*. 2022. № 3. С. 120–132.
5. Fukuyama F. Preparing for Defeat. *American purpose*. 2022. URL: <https://cutt.ly/DBNtUBN>
6. Статут ООН / ООН. URL: <https://cutt.ly/EBXFgB3>
7. Statement by the Secretary-General on Ukraine since 24.02.2022 / UN. URL: <http://surl.li/djmit>
8. Secretary-General's remarks to the General Assembly Emergency Special Session on Ukraine / UN. URL: <https://cutt.ly/tBNtCaY>
9. Resolution adopted by the General Assembly on 24 March 2022 / UN. URL: <https://cutt.ly/PBXFIRE>
10. General Assembly resolution demands end to Russian offensive in Ukraine / UN. URL: <https://news.un.org/en/story/2022/03/1113152>
11. Human Rights Council to establish Commission of Inquiry on Ukraine / UN. URL: <https://news.un.org/en/story/2022/03/1113292>
12. Resolution adopted by the General Assembly on 24 March 2022 / UN. URL: <https://cutt.ly/ZBXFcqt>
13. Resolution adopted by the General Assembly on 7 April 2022 / UN. URL: <https://cutt.ly/vBXFQu6>
14. Resolution adopted by the General Assembly on 26 April 2022: Standing mandate for a General Assembly debate when a veto is cast in the Security Council / UN. URL: <https://cutt.ly/0BXFEvM>
15. Resolution adopted by the General Assembly on 12 October 2022: Territorial integrity of Ukraine: defending the principles of the Charter of the United Nations / UN. URL: <https://cutt.ly/0BXFTkf>

УДК 342.9

ЩОДО ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

В. С. Бойко, Г. О. Петренко

Анотація. У статті висвітлено поняття державного фінансового контролю у сфері публічних закупівель. Визначено суб'єктів здійснення такого контролю та проаналізовано їх повноваження. Зроблено акцент на повноваженнях Державної аудиторської служби України та виявлено проблеми здійснення нею окремих повноважень. Проаналізовано результати моніторингу публічних закупівель за останні роки. Встановлено недоліки законодавства у сфері публічних закупівель у частині наявних повноважень органів державного фінансового контролю. Визначено варіант вирішення та запропоновано внесення змін до нормативно-правового акта.

Ключові слова: публічні закупівлі, державний фінансовий контроль, суб'єкти здійснення державного фінансового контролю, Рахункова палата, Антимонопольний комітет України, Державна аудиторська служба України, Державна казначейська служба України.

Постановка проблеми. Одним із найпотужніших інструментів державного регулювання економіки та розвитку конкурентного середовища є система публічних закупівель. Для забезпечення ефективності цих процедур, тобто проведення закупівель товарів, робіт, послуг найвищої якості за найнижчою ціною необхідно посилювати систему державного фінансового контролю, яка б дозволила попередити або сприяти зменшенню кількості порушень, які фіксуються під час проведення процедур публічних закупівель. Враховуючи масштаби та характер руйнувань інфраструктури, публічні закупівлі виступатимуть одним із основних інструментів відбудови України в майбутньому.

Аналіз звітності державних органів, уповноважених на здійснення державного фінансового контролю у сфері публічних закупівель, свідчить про велику кількість порушень законодавства при здійсненні процедур закупівель. Зокрема, у 2021 році органами Державної аудиторської служби України (далі – Держаудитслужба) проведено майже 10,5 тис. моніторингів закупівель та виявлено 8 246 порушень законодавства на суму понад 145 млн гривень. Наведене обумовлює необхідність удосконалення системи державного фінансового контролю у сфері публічних закупівель задля попередження порушень законодавства при здійсненні публічних закупівель та ефективного функціонування економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні особливості здійснення державного контролю публічних закупівель розглядали у своїх працях такі науковці: А. Золотарьова, О. Щукін, О. Котелевко, О. Критенко, В. Міняйло, М. Письменна, В. Смиринський, А. Мазаракі, А. Олефір, В. Пашков, Я. Петруненко, О. Титаренко, Н. Ткаченко, М. Остап'юк, О. Фіц, Н. Здирко та інші. Проте, враховуючи розвиток законодавства у цій сфері, питання потребують подальшого всебічного дослідження.

Мета статті полягає у висвітленні деяких аспектів здійснення державного фінансового контролю у сфері публічних закупівель, а також а аналізі та визначенні особливостей щодо кола повноважень суб'єктів його здійснення.

Основний розділ. Ефективне функціонування системи публічних закупівель є необхідною умовою для формування стійкої та ефективної економічної системи країни, що впливає на розвиток ринків товарів, робіт та послуг, має вплив на витрати і споживання, а також може стимулювати впровадження інновацій та нових технологій. Крім того, в деяких секторах, як-от оборонна промисловість, будівництво, енергетика, а також у сфері охорони здоров'я державні витрати, проведені через публічні закупівлі, стають більш прозорими, ефективними та адаптованими до ринкових умов.

Термін «публічні закупівлі» в українському законодавстві пов'язаний із прийняттям у грудні 2015 року Закону України «Про публічні закупівлі» № 922-VIII (далі – Закон № 922-VIII), відповідно до якого публічна закупівля – це придбання замовником товарів, робіт і послуг у порядку, встановленому цим Законом [1].

Оскільки будь-яка фінансова діяльність держави неможлива без проведення належного контролю за такою діяльністю, стає зрозуміло, що державний фінансовий контроль у сфері публічних закупівель чималу роль у цьому процесі. Предметом державного контролю у сфері публічних закупівель є публічні фінанси, що належать державі, а також управлінські дії, які вчиняються при формуванні, розподілі, володінні, та використанні зазначених ресурсів [2, с. 100].

Проте у чинному законодавстві не закріплено дефініцію «державний фінансовий контроль». Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» від 26.01.1993 р. лише вказує, що державний фінансовий контроль забезпечується органом державного фінансового контролю через проведення державного фінансового аудиту, інспектування, перевірки державних закупівель та моніторингу процедури закупівлі, проте не містить визначення самого поняття [3].

Варто погодитися з думкою Т. А. Жадана, що визначає державний фінансовий контроль як сукупність форм, методів та інструментів контролю, за допомогою яких органи державного фінансового контролю одержують інформацію про фактичний стан справ щодо процесів формування, розподілу і використання державних фінансових ресурсів на всіх рівнях державного сектору економіки, порівнюють отримані дані з цільовими або нормативними вимогами, визначають розміри і причини виявлених відхилень, вживають заходи, спрямовані на їх усунення, недопущення та попередження у майбутньому, з метою підвищення ефективності підготовки, прийняття та реалізації управлінських рішень у сфері управління державними фінансовими ресурсами [4, с. 166].

Реалізація державного фінансового контролю у сфері публічних закупівель здійснюється суб'єктами контролю, що визначені статтею 7 Закону № 922-VIII, а саме: Рахунковою палатою, Державною казначейською службою України, Антимонопольним комітетом України, Державною аудиторською службою України та правоохоронними органами.

Рахункова палата, відповідно до статті 7 Закону України «Про Рахункову палату», здійснює фінансовий аудит та аудит ефективності щодо здійснення закупівель за рахунок коштів державного бюджету; попередній аналіз щорічного звіту, що містить аналіз функціонування системи публічних закупівель та узагальнену інформацію про результати здійснення контролю у сфері закупівель, протягом трьох місяців з дня його оприлюднення [5].

Фінансовий аудит полягає у перевірці, аналізі та оцінці правильності ведення, повноти обліку і достовірності звітності щодо надходжень і витрат бюджету, встановлення фактичного стану справ щодо цільового використання бюджетних коштів, дотримання законодавства при здійсненні операцій з бюджетними коштами. Аудит ефективності передбачає встановлення фактичного стану справ та надання оцінки щодо своєчасності і повноти бюджетних надходжень, продуктивності, результативності, економності використання бюджетних коштів їх розпорядниками та одержувачами, законності, своєчасності і повноти прийняття управлінських рішень учасниками бюджетного процесу, стану внутрішнього контролю розпорядників бюджетних коштів згідно з ч. 3, 4 ст. 4 Закону України «Про Рахункову палату».

Антимонопольний комітет України (далі – АМКУ) є державним органом зі спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та у сфері публічних закупівель [6].

АМКУ, як орган оскарження, утворює Комісію (комісії) з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель (ст. 18 Закону № 922-VIII). Крім цього, відповідно до статті 6-1 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» від 26.11.1993 № 3659-XII, АМКУ здійснює такі повноваження: 1) визначає кількість комісій із розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель; 2) затверджує та оприлюднює узагальнену практику розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель; 3) затверджує та оприлюднює Регламент роботи Комісії з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель; 4) затверджує та оприлюднює методичні рекомендації для Комісії з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель щодо специфіки розгляду комісіями скарг.

Закон передбачає призначення не менше десятих уповноважених із розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель строком на сім років. Саме з-поміж

них будуть формуватися комісії у складі трьох осіб кожна. Уповноважені призначаються на посаду та звільняються Головою АМКУ. Порядок конкурсного відбору та призначення на посади уповноважених з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель визначається АМКУ. Слід зазначити, що у 2020 році до АМКУ надійшло 12 675 скарг, із них прийнято до розгляду 11 463 скарги. Для порівняння, у 2018 році кількість скарг становила 7 786. За результатами розгляду скарг прийнято 24 270 рішень, зокрема, 3 808 рішень про відмову у задоволенні скарги, 6 834 скарги задоволено повністю або частково, прийнято 1 145 рішень про припинення розгляду скарг [7, с. 32].

Одним із найбільш ефективних видів контролю у сфері публічних закупівель є контроль органів Державної казначейської служби України (далі – Казначейство), оскільки він дає можливість виявити порушення норм законодавства у сфері публічних закупівель ще до проведення операцій із публічними коштами та дозволяє запобігти неправомірному використанню публічних коштів. Згідно з ч. 2 ст. 7 Закону № 922-VIII Казначейство до здійснення оплати за договором про закупівлю перевіряє наявність річного плану, договору про закупівлю та звіту про результати проведення закупівлі з використанням електронної системи закупівель, що підтверджують проведення процедури закупівлі / спрощеної закупівлі та за результатами якої укладено договір про закупівлю. Також Казначейство не допускає здійснення платежів із рахунка замовника згідно з узятим фінансовим зобов'язанням за договором про закупівлю у випадках: відсутності або невідповідності встановленим законодавством вимогам необхідних документів; відміни процедури закупівлі / спрощеної закупівлі; набрання законної сили рішенням суду про визнання результатів процедури закупівлі / спрощеної закупівлі недійсною та / або договору про закупівлю нікчемним; оскарження відповідно до статті 18 цього Закону на період призупинення процедури закупівлі; наявності відповідного рішення органу оскарження відповідно до статті 18 цього Закону.

Органи Держаудитслужби реалізують повноваження державного фінансового контролю шляхом здійснення перевірок та моніторингу процедури закупівель. Питання здійснення закупівель перевіряються органами Держаудитслужби під час проведення інспектування та під час державного фінансового аудиту [8]. Протягом 2020 року Держаудитслужбою та її міжрегіональними територіальними органами здійснено моніторинг 9,7 тис. процедур закупівель (що на 0,9 тис. більше ніж у 2019 році) загальною вартістю 178,1 млрд грн. Слід зазначити, що наведені заходи контролю, як і у 2019 році, здебільшого (61,8 %) проведені на підставі виявлених ознак державного фінансового контролю ознак порушення законодавства у сфері публічних закупівель. Водночас, проведені за таких підстав заходи є найбільш результативними – наявність порушень під час проведення замовниками закупівель підтверджено у 93,7 %. Упродовж 2020 року Держаудитслужба та її міжрегіональні територіальні органи у межах реалізації результатів моніторингу процедур закупівель, а також перевірок закупівель (122 перевірки), проведених після такого моніторингу, склали 788 протоколів про адміністративне правопорушення за статтею 164-14 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). До адміністративної відповідальності притягнуто 313 осіб, на яких накладено адміністративних стягнень (штрафи) на загальну суму 946,9 тис. грн. [9].

Для порівняння, у 2021 році органами Держаудитслужби проведено майже 10,5 тис. моніторингів закупівель, внаслідок яких виявлено 8 246 порушень законодавства на суму понад 145 млн грн та складено 84 протоколи за порушення, передбачене ст. 164-14 КУпАП. Крім того, за результатами проведених моніторингів закупівель попереджено порушень, у тому числі шляхом відміни торгів, на суму майже 9,7 млрд грн (майже 10,5 млрд грн) та розірвання договорів на суму понад 3,2 млрд грн (понад 2,9 млрд грн). Наведені дані свідчать про негативну динаміку та не надто високу ефективність діяльності Держаудитслужби щодо притягнення до адміністративної відповідальності за порушення законодавства про закупівлі [10].

Згідно з вимогами п. 1 ч. 1 ст. 255 КУпАП саме на Держаудитслужбу покладено повноваження щодо складання протоколів про адміністративне правопорушення за ст. 164-14 КУпАП, а саме порушення законодавства про закупівлі [11].

Першим кроком для притягнення до відповідальності є встановлення факту порушення, а саме – фіксація порушення в протоколі Держаудитслужбою. Після того як протокол складе-

но у належний спосіб, усі матеріали надсилаються органів (чи службовій особі), який уповноважений розглядати цю справу, тобто Держаудитслужбі або в суді. Результатом розгляду справи є винесення постанови про накладення адміністративного стягнення або закриття справи. Постанова обов'язкова до виконання та може бути оскаржена протягом десяти робочих днів особою, стосовно якої її винесено, або потерпілим [12, с. 16–17].

Для того, щоб оформити протокол про адміністративне правопорушення, аудитор повинен з'ясувати персональні дані особи, яка скоїла порушення. Проте на практиці персональні дані можуть навмисно не давати, щоб заповнити відповідні частини протоколу було неможливо. Як наслідок, примірник протоколу та повідомлення про розгляд справи про адміністративне правопорушення немає кому надіслати. І якщо поліція може затримати та відвести порушника у відділок для з'ясування особи, аудитори таких повноважень не мають [12, с. 21].

Відповідно до Наказу Держаудитслужби «Про затвердження Порядку оформлення Держаудитслужбою та її міжрегіональними територіальними органами матеріалів про адміністративні правопорушення» № 168, «у разі потреби припинення адміністративного правопорушення чи виявлення особи, з вини якої воно вчинено, посадова особа органу державного фінансового контролю викликає працівників Національної поліції України, які вживають заходів...» [13].

Водночас на практиці поява поліції може і не вплинути на ситуацію. Наприклад, якщо аудитори прийшли на перевірку на державне підприємство, їх можуть не допустити на територію такого підприємства, навіть після виклику та приїзду поліції, яка складе відповідну заяву. У такій ситуації аудитори можуть лише зазначити, що «інформацію не надано», проте реальні важелі впливу у них відсутні [12, с. 21].

Отже, не зважаючи на те, що з 19.04.2020 р. Держаудитслужба отримала можливість самостійно накладати адміністративні стягнення на осіб, винних у правопорушеннях за статтею 164-14 КУпАП, законодавець не передбачив у Законі дієвого інструменту реалізації такої можливості, водночас надавши добросовісним замовникам самостійно усунути порушення, які виявив орган державного фінансового контролю, без настання для себе негативних наслідків у вигляді притягнення до адміністративної відповідальності та початку перевірок закупівель, з виїздом аудиторів за місцезнаходженням замовника.

Необхідно зауважити, що ст. 38 КУпАП визначено чіткі строки накладення адміністративного стягнення. Саме тому керівники замовників свідомо «затягують» із наданням Держаудитслужбі персональних даних, розуміючи, що такі дії можуть призвести до закриття проваджень у справах про адміністративні правопорушення. Відсутність необхідних персональних даних осіб, винних у правопорушеннях, є причиною нескладання протоколів за результатами моніторингу закупівель та відповідно не накладення штрафу. Для прикладу, протягом січня–липня 2020 року апарат Держаудитслужби надіслав 65 запитів замовникам, які не усунули порушення та не оскаржили висновки до суду щодо отримання персональних даних членів тендерного комітету та уповноважених осіб, які порушили порядок складання форм документів та оприлюднення інформації про закупівлю. Однак 35 замовників, які не вжили заходів щодо усунення порушень під час проведення 60 (понад 92 %) процедур закупівель вартістю понад 1,7 млрд грн, не надали запитованої інформації та сприяли уникненню адміністративної відповідальності своїми службовими (посадовими) особами, що вчинили правопорушення [14].

Варто зауважити, що висвітлену проблему посилює той факт, що Казначейство та банківські установи здійснюють оплати за договорами про закупівлю, які укладені з порушенням вимог законодавства. Перелік повноважень Казначейства щодо недопущення здійснення платежів із рахунка замовника згідно з узятим фінансовим зобов'язанням за договором про закупівлю, відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 7 Закону № 922-VIII, є вичерпним. Тобто це означає, що у Казначейства немає повноважень втручатися у проведення процедур закупівель.

Відповідно до роз'яснень Казначейства, «правова оцінка дій замовника щодо прийняття рішень стосовно проведення процедури закупівлі або уникнення її проведення, аналізу додатка до річного плану, вибору конкретної процедури закупівлі, умов її проведення, які відображені (зафіксовані) у документах, передбачених Законом, не охоплюється терміном «перевірка наявності документів» та не входить до повноважень органів Казначейства, визначених час-

тиною другою статті 7 Закону». Крім того, було звернено увагу на те, що «рішення про початок моніторингу публічних закупівель, який здійснює орган державного фінансового контролю, та результати такого моніторингу не відносяться до випадків, визначених частиною другою статті 7 Закону, та не є підставою для припинення реєстрації бюджетних зобов'язань та проведення платежів з рахунка замовника» [15].

Отже, ні Законом № 922-VIII, ні іншими нормативно-правовими актами не передбачено підстав недопущення здійснення платежів із рахунку замовника відповідно до узятого фінансового зобов'язання за договором про закупівлю у випадку наявності оприлюдненого в електронній системі закупівель висновку про результати моніторингу процедури закупівлі зі встановленими порушеннями законодавства у сфері публічних закупівель, які не усунуті замовником, та висновок не визнано протиправним та не скасовано у судовому порядку.

З цього стає зрозумілим, що існує потреба законодавчого визначення механізму зупинення виплат, які здійснюються за договорами про закупівлю, що укладені з порушенням законодавства, оскільки їх проведення спотворює принципи здійснення публічних закупівель. Саме тому пропонується внести зміни до Закону № 922-VIII, якими буде розширено повноваження Казначейства, а саме до підстав недопущення здійснення платежів із рахунка замовника згідно з узятим фінансовим зобов'язанням за договором про закупівлю віднести випадок наявності в електронній системі закупівель висновку про результати моніторингу процедури закупівлі із зобов'язанням щодо усунення порушення (порушень) законодавства у разі, якщо такі порушення не були усунуті замовником та / або висновок не було скасовано у судовому порядку.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що, по-перше, у органів Держаудитслужби відсутні повноваження, які дозволяли б отримати відомості про особу правопорушника та в результаті притягнути її до адміністративної відповідальності за порушення законодавства про публічні закупівлі, водночас несвоєчасне надання або ненадання Держаудитслужбі персональних даних керівниками замовників призводить до закриття проваджень у справах про адміністративні правопорушення, що є причиною непритягнення до адміністративної відповідальності. По-друге, пропонується розширити повноваження Казначейства шляхом внесення змін до ст. 7 та ст. 43 Закону № 922-VIII, де визначити, що до підстав недопущення здійснення платежів із рахунку замовника згідно з узятим фінансовим зобов'язанням за договором про закупівлю віднести випадок наявності в електронній системі закупівель висновку про результати моніторингу процедури закупівлі із зобов'язанням щодо усунення порушення (порушень) законодавства у разі, якщо такі порушення не були усунуті замовником та / або висновок не було скасовано у судовому порядку.

Abstract. The article highlights the concept of state financial control in the field of public procurement. The subjects of such control were identified and their powers were analyzed. Emphasis is placed on the powers of the State Audit Service of Ukraine and the problems of its implementation of certain powers have been identified. The results of public procurement monitoring in recent years have been analyzed. Deficiencies in the legislation in the field of public procurement have been identified in terms of the existing powers of state financial control bodies. A solution option was identified and amendments to the regulatory act were proposed.

Keywords: public procurement, state financial control, subjects of state financial control, Accounting Chamber, Antimonopoly Committee of Ukraine, State Audit Service of Ukraine, State Treasury Service of Ukraine.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про публічні закупівлі: Закон України від 25 грудня 2015 р. № 922-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 9. Ст. 89 (зі змінами).
2. Прасюк В. М. Державний фінансовий контроль: визначення поняття. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 3(28). С. 97–102.
3. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26 січня 1993 р. № 2939-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 13. Ст. 110 (зі змінами).
4. Жадан Т. А. Економічна сутність та зміст поняття «державний фінансовий контроль». *Бухгалтерський облік, аналіз та аудит*. 2017. № 16. С. 161–168.
5. Про Рахункову палату: Закон України від 02 липня 2015 р. № 576-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 36. Ст. 360 (зі змінами).
6. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26 листопада 1993 р. № 3659-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 50. Ст. 472 (зі змінами).

7. Звіт, що містить аналіз функціонування системи публічних закупівель та узагальнену інформацію про результати здійснення контролю у сфері закупівель за 2020 рік. *Офіційний вебпортал Міністерства економіки України*. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=1034998c-53cb-4da2-a0be181cb6e34490> (дата звернення 15.10.2022).
8. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.02.2016 р. № 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення 15.10.2022).
9. Русін М. В. Контроль у сфері публічних закупівель. *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/12_2020/112.pdf (дата звернення 15.10.2022).
10. Результати діяльності Держаудитслужби, її міжрегіональних територіальних органів за січень–грудень 2021 року. *Офіційний вебпортал Державної аудиторської служби України*. URL: <https://dasu.gov.ua/ua/plugins/userPages/1985> (дата звернення 15.10.2022).
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122 (зі змінами).
12. Давиденко А., Павлюк С. Держаудитслужба в публічних закупівлях: чи ефективні моніторинги. *Звіт Трансперенсі Інтернешнл Україна*. URL: <https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2020/07/Derzhaudytsluzhba-v-publichnyhzakupivlyah-chy-efektyvni-monitoryngy-1.pdf> (дата звернення 15.01.2022).
13. Про затвердження Порядку оформлення Держаудитслужбою та її міжрегіональними територіальними органами матеріалів про адміністративні правопорушення: Наказ Держаудитслужби від 01 грудня 2016 р. № 168. *Офіційний вісник України*. 2017. № 7. Ст. 229 (зі змінами).
14. Гострі кути моніторингу закупівель. *Офіційний вебпортал Державної аудиторської служби України*. URL: <https://dasu.gov.ua/ua/news/430> (дата звернення 16.10.2022).
15. Щодо контролю за дотриманням бюджетного законодавства у сфері закупівель: Лист Держказначейства від 11.12.2019 р. № 24-10-08/21940. *Радник у сфері публічних закупівель*. URL: <https://radnuk.com.ua/pravova-baza/lyst-derzhkazznacheistva-shchodo-kontroliu-za-dotrymanniam-biudzhethnoho-zakonodavstva-u-sferi-zakupivel/> (дата звернення 16.10.2022).

УДК 349.2

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ УКЛАДЕННЯ ТА ВИКОНАННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ З НЕФІКСОВАНИМ РОБОЧИМ ЧАСОМ

В. М. Борівська, Т. В. Михайліна

Анотація. У статті досліджено особливості трудового договору з нефіксованим робочим часом. Встановлено, що на окремі положення договору щодо оплати праці та часу роботи поширюються загальні гарантії охорони праці. Також такий вид договору характеризується як наявністю диспозитивності встановлювати індивідуальні умови існування трудових відносин, так і жорсткими обмеженнями щодо обсягу його застосування у великій кількості.

Ключові слова: трудове право, трудове законодавство, трудові правовідносини, трудовий договір з нефіксованим робочим часом.

В останні роки характер трудових відносин роботодавців із працівниками все більше набуває нових нетипових форм взаємодії, що зумовлює необхідність модифікації механізму правового регулювання нових форм зайнятості. На подолання цієї необхідності ще в 2019 році Верховною Радою України було зареєстровано проєкт «Закону про працю» № 2708 від 28.12.2019 року [1], де вперше містилася згадка про введення у законодавство нового виду трудового договору, а саме трудового договору з нефіксованим робочим часом. Це нововведення «заморозилося» на етапі законопроекту.

Проте, із початком війни в Україні, що потягло за собою наслідки у сфері трудових правовідносин, модернізація трудового законодавства отримала нову хвилю, під час якої було затверджено низку важливих змін щодо трудового права, зокрема і зміни щодо нової форми нетипової зайнятості. 18.07.2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом», яким внесено до законодавства про працю нову форму трудового договору, а саме – трудовий договір з нефіксованим робочим часом [2].

Вивченням правової природи нетипової зайнятості займалися такі науковці: Н. Вапнярчук, С. Головіна, О. Жадан, І. Кисельов, О. Костюченко, О. Коркін, А. Лушніков, М. Лушні-

кова, Д. Морозов, О. Мощна, Н. Нікітіна, В. Носенко, О. Пастушенко. Водночас затверджений Законом України трудовий договір з нефіксованим робочим часом є малодослідженим та потребує детального правового аналізу.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом», Кодекс законів про працю (далі – КЗпП України) доповнено статтею 21-1, яка спрямована на пряме врегулювання правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням трудових договорів з нефіксованим робочим часом.

Відтак, згідно зі ст. 21-1 КЗпП України трудовий договір з нефіксованим робочим часом – це особливий вид трудового договору, умовами якого не встановлено конкретний час виконання роботи, обов'язок працівника виконувати яку виникає виключно у разі надання роботодавцем передбаченої цим трудовим договором роботи без гарантування того, що така робота буде надаватися постійно, але з дотриманням умов оплати праці, передбачених цією статтею [3].

Аналізований вид договору наділений абсолютно новими характеристиками та містить низку вимог і особливостей щодо його виконання.

Насамперед слід зазначити, що обов'язковою формою укладення трудового договору з нефіксованим робочим часом є проста письмова, тобто видача наказу про прийняття працівника на роботу на умовах нефіксованого робочого часу недостатньо. Водночас центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань праці, протягом трьох місяців з дня набрання чинності цього Закону повинен розробити та затвердити примірну форму трудового договору з нефіксованим робочим часом [2].

Істотними умовами трудового договору з нефіксованим робочим часом, окрім загальних, є:

- спосіб та мінімальний строк повідомлення працівника про початок виконання роботи, який повинен бути достатнім для своєчасного початку виконання працівником своїх обов'язків;
- спосіб та максимальний строк повідомлення від працівника про готовність приступити до роботи або про відмову від її виконання у випадках, передбачених частиною восьмою цієї статті;
- інтервали, під час яких від працівника можуть вимагати працювати (базові години та дні).

Також у договорі сторони вправі встановити додаткові підстави для його припинення, які не передбачені трудовим законодавством.

Роботодавець наділяється правом визначати необхідність та час залучення працівника до роботи, обсяг роботи за умови попереднього погодження з працівником режиму роботи та тривалості робочого часу, необхідного для виконання відповідної роботи.

Крім того, у ст. 21-1 КЗпП України визначаються максимальний та мінімальний час залучення працівника. Кількість базових годин, під час яких від працівника можуть вимагати працювати, не може перевищувати 40 годин на тиждень, а кількість базових днів не може перевищувати 6 днів на тиждень. А мінімальна тривалість робочого часу працівника, який виконує роботу на підставі трудового договору з нефіксованим робочим часом, протягом календарного місяця становить 32 години [3].

Із зазначеного можна зробити висновок, що для працівника на умовах нефіксованого робочого часу діють однакові гарантії охорони праці щодо робочого часу і часу відпочинку, як і для працівника за звичайним трудовим договором. Це підтверджується наявністю права працівника відмовитися від виконання роботи, якщо роботодавець вимагає виконання роботи поза межами базових днів та годин, або працівнику було повідомлено про наявність роботи з порушенням мінімальних строків, або через тимчасову непрацездатність чи виконання державних або громадських обов'язків. Водночас працівника може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності за необґрунтовану відмову виконати роботу у базові дні та години.

До того ж, ця схема визначення мінімального і максимального часу залучення працівника до роботи відповідає загальній практиці у закордонних країнах щодо роботи за викликом

на умовах угоди «мінімум-максимум» (min-max contracts). Зокрема, Я. В. Свічкарьова вказує, що угода «мінімум-максимум» характеризується встановленням максимальної кількості годин, яку повинен відпрацювати працівник за наявності виклику, а також встановленням мінімальної кількості годин, за які роботодавцем повинна бути виплачена заробітна плата навіть якщо працівник залучався до роботи менше, ніж протягом мінімальної кількості годин [4, с. 79].

Варто зауважити, що вказівка саме на мінімальний і максимальний час є позитивною зміною законодавця у чинному законі, на відміну від положень законопроекту, де містилася вказівка лише на мінімальний час залучення працівника [1], що перешкождало б іншій особливості трудового договору з не обмеженням працівника працювати за сумісництвом на іншій роботі.

Зі свого боку, за використання трудового договору з нефіксованим робочим часом існують і певні особливості умов оплати праці. По-перше, заробітна плата виплачується працівникові за фактично відпрацьований час, а не у фіксованому розмірі, як за звичайним трудовим договором. Також працівник і роботодавець можуть узгодити у трудовому договорі застосування відрядної системи оплати праці, за якої заробітна плата виплачується за фактично виконану працівником роботу за встановленими у трудовому договорі відрядними розцінками [5]. По-друге, у ст. 21-1 КЗпП України закріплено обов'язок для роботодавця у разі залучення до роботи працівника менше 32 годин на календарний місяць виплатити останньому заробітну плату не менше ніж за 32 години робочого часу [3]. По-третє, якщо працівник погоджується виконувати роботу поза межами базових днів або годин, то його робота оплачується у розмірі, не меншому, ніж передбачено умовами трудового договору, а у разі перевищення максимальної тривалості робочого часу на тиждень оплата здійснюється за правилами оплати роботи в надурочний час.

Відтак, оплата праці за трудовим договором з нефіксованим робочим часом характеризується наявністю гарантії для працівника у разі недонавантаження або перевантаження його робочими завданнями, що базуються на гарантіях для звичайного трудового договору.

Доволі цікавим є положення, в якому передбачається право для працівника, який відпрацював на умовах трудового договору з нефіксованим робочим часом понад 12 місяців, звернутися до роботодавця з вимогою укладення строкового або безстрокового трудового договору на умовах загальноновстановленого у роботодавця графіка роботи з відповідною оплатою праці. Роботодавець зобов'язаний протягом 15 календарних днів із дня звернення працівника укласти з ним такий строковий або безстроковий трудовий договір або надати йому в письмовій формі обґрунтовану відповідь про відмову укласти такий трудовий договір. У разі відмови роботодавця за працівником залишається право звертатися з відповідною вимогою протягом усього строку дії трудового договору з нефіксованим робочим часом, але не раніше ніж через 90 днів з дня отримання відповіді роботодавця на попередню його вимогу [3]. Відтак, законодавець дає зрозуміти, що трудовий договір з нефіксованим робочим часом не має перспектив посісти конкуруюче місце із звичайним трудовим договором, а характеризується більше як тимчасовий вид договору на певний «перехідний період».

На підтвердження вищевказаного висновку законодавець встановив жорсткі обмеження для використання такого виду договору. А саме: законом передбачається, що кількість таких договорів в одного роботодавця не може перевищувати 10 % від загальної кількості трудових договорів, стороною яких є цей роботодавець, а для роботодавців, які використовують працю менше ніж 10 працівників – не більше одного трудового договору з нефіксованим робочим часом. Проте для працівника жодних обмежень у кількості роботодавців немає.

Висновки. Трудовий договір з нефіксованим робочим часом має низку особливостей в істотних умовах договору, у питаннях робочого часу і відпочинку, оплати праці і т. д. Аналіз такого виду трудового договору дає змогу зробити висновок про доволі складний та змішаний характер договору. Договір із нефіксованим робочим часом є достатньо диспозитивним для роботодавця і працівника при вирішенні умов робочого часу і відпочинку та трудової взаємодії між собою.

З іншого боку, розглянутий вид трудового договору має жорсткі обмеження щодо масового застосування у трудовій сфері. Проте, не зважаючи на свою «оригінальність», порівняно

зі звичайним трудовим договором договір з нефіксованим робочим часом також містить гарантії охорони праці із встановленням мінімального і максимального робочого часу, забезпеченням належної понаднормової оплати праці або у разі недотримання роботодавцем мінімального часу трудового навантаження.

Узагальнивши все вищенаведене, можна зробити висновок, що законодавець, вносивши зміни до трудового законодавства, не мав на меті категоричне реформування трудових відносин, затверджуючи новий постійно діючий вид трудового договору, а лише надання суспільству інструменту для більшої легалізації трудових відносин в умовах війни при нестабільних робочих процесах.

Abstract. The article studies peculiarities of labor contract with non-fixed working time. It has been established that general labor protection guarantees apply to individual provisions of the contract with non-fixed working time for regarding wages and working hours. Also, this type of contract is characterized both by the presence of discretion to establish individual conditions for the existence of labor relations, and by strict restrictions on the scope of its application in large numbers.

Keywords: labour law, labour relations, labour contract, labour contract with unfixed working time.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон про працю: Проєкт Закону України від 28.12.2019 р., № 2708. URL: [http:// search.ligazakon.ua › l_doc2.nsf › link1](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1) (дата звернення: 14.02.2020).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом: Закон України від 18 липня 2022 року, № 2421-IX. *Голос України*. 2022. № 162.
3. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10 січня 1971 року, № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. № 50 (зі змінами).
4. Мачуський В. Трудовий договір з нефіксованим робочим часом. 2022. URL: www.businesslaw.org.ua/employment-contract-with-non-fixed-working-hours/ (дата звернення 12.10.2022 р.).
5. Свічкарьова Я. В. Проблемні питання трудового договору з нефіксованим робочим часом. *Актуальні проблеми приватного та публічного права*: мат. II Міжн. наук.-пр. інтернет-конф., присв. 91-річчю з дня народження член-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, професора О. І. Процевського (м. Харків, 27 березня 2020 року). Харків. 2020. С. 78–80.

УДК 347.983+347.986

ПРАКТИЧНІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ПІДХОДИ ДО РОЗМЕЖУВАННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ ВІД ІНШИХ ВИДІВ ЮРИСДИКЦІЙ

Д. Л. Драч, І. В. Атаманчук

Анотація. Стаття присвячена дослідженню практичних та законодавчих підходів до розмежування цивільної юрисдикції від інших видів юрисдикцій. За допомогою загальнонаукових методів (аналіз, синтез, дедукція, індукція, діалектичний, системно-структурний методи) з'ясовано значення правильно визначеної юрисдикції для ефективного провадження судочинства: приватнонаукові методи (правове моделювання, формально-юридичний метод) сприяли аналізу застосування критеріїв розмежування цивільної юрисдикції від інших видів юрисдикцій; спеціальні методи (кібернетичний, синергетичний методи) використовувалися для встановлення особливостей кожного критерію та їх системної взаємодії. Сформульовано класифікацію критеріїв розмежування юрисдикцій, з'ясовано вимоги до їх застосування, проаналізовано практичні та законодавчі підходи до розмежування цивільної юрисдикції від інших видів юрисдикцій на основі вироблених судовою практикою критеріїв.

Ключові слова: цивільна юрисдикція, критерії розмежування юрисдикцій, суб'єктний склад спірних правовідносин, предмет спору, характер спірних матеріальних правовідносин.

Вступ. Розмежування юрисдикцій є одним із найважливіших питань, яке вирішує суд під час відкриття провадження у справі та навіть розгляду справи по суті. Правильне вирішення цього питання судом сприяє ефективному здійсненню цивільного судочинства та досягненню його завдань, а для цього необхідно уніфікувати практичні та законодавчі підходи до розмежування цивільної юрисдикції від інших видів юрисдикцій.

Останнім часом дослідженню проблем розмежування цивільної юрисдикції від інших видів юрисдикцій були присвячені наукові праці С. С. Василів, І. М. Іліопол, Л. О. Майстрен-

ко, Я. М. Романюка, Т. А. Стоянової та інших науковців. Однак, незважаючи на доволі значну кількість наукових досліджень, підходів до розмежування цивільної юрисдикції від інших видів юрисдикцій, у судовій практиці все ще наявні випадки порушення цивільного процесуального законодавства щодо розмежування юрисдикцій, що і вказує на актуальність обраної для дослідження теми.

Метою статті є аналіз практичних та законодавчих підходів до розмежування цивільної юрисдикції від інших видів юрисдикцій.

Основний розділ. Визначення судової юрисдикції завжди має здійснюватися на основі положень чинного законодавства та з урахуванням правозастосовчої практики. Науковий аналіз обох чинників дає змогу їх уніфіковано поєднувати.

На думку С. С. Василів, конституційне право на судовий захист, як правочинність особи, яка прагне його реалізувати, залежить від певних передумов, однією з яких є дотримання учасниками справи правил цивільної юрисдикції [1, с. 129].

Наприклад, Кобеляцький районний суд Полтавської області в ухвалі від 07.10.2022 № 532/1716/22 [2] узагальнює, що статтею 124 Конституції України [3] передбачено, що юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. Це означає, що право особи на звернення до суду не може бути обмеженим. Тобто юрисдикція виникає там, де є спір про право. Предметом юрисдикції є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з вирішенням спору. Поняття юрисдикції безпосередньо пов'язане з процесуальним законодавством.

Конкретизуючи вищезазначене тлумачення, Одеський апеляційний суд у постанові від 07.10.2022 № 947/32614/21 [4] зазначає, що з поділом системи судів загальної юрисдикції за принципом спеціалізації пов'язане поняття цивільної юрисдикції, яку розуміють як компетенцію суду вирішувати справи в порядку цивільного судочинства.

Для правильного визначення юрисдикції суду потрібно враховувати певну стандартну одиницю, якою в такому разі виступають критерії розмежування юрисдикцій, що сформувався на основі чинного законодавства та вироблені судовою практикою. Їх умовно можна поділити на доктринальні (теоретичні) та прикладні (практичні).

Також Великою Палатою Верховного Суду сформульовано методологічні підходи щодо вимог до критеріїв при визначенні юрисдикції суду:

- 1) критерій визначення юрисдикції суду має бути максимально простим, зрозумілим, тобто таким, щоб його можна було застосувати на момент звернення до суду з позовом, а не після того, як суд уже почав розглядати справу;
- 2) юрисдикційність відповідного спору потрібно визначати так, щоб унеможливити повторне звернення особи до суду іншої юрисдикції після відповідного коригування позовних вимог та формування іншого складу учасників справи;
- 3) під час вирішення питань юрисдикції слід виходити із принципу, що відповідачем у справі має бути саме та особа, з якою дійсно існує юридичний спір;
- 4) при визначенні юрисдикційності відповідної справи варто унеможливити звернення до суду із «зайвими» вимогами, тобто такими, що не підлягають судовому розгляду, оскільки їх задоволення не дозволить захистити порушене право позивача та вирішити спір по суті;
- 5) рішення суду має остаточно вирішувати спір по суті і захищати порушене право чи інтерес [5].

З наукової точки зору Д. М. Шадура під критеріями розмежування цивільної та інших видів судової юрисдикції розуміє передбачені законом підстави, з якими пов'язується можливість віднесення справи до того чи іншого виду судової юрисдикції, поділяючи їх на загальні та спеціальні. Загальними критеріями науковець вважає такі підстави, які вказують на цивільну юрисдикцію, обмежуючись зазначенням загальних ознак тієї чи іншої справи, і виділяє серед них предметний (характер спірних правовідносин) і суб'єктний (суб'єктний склад спірних правовідносин) критерії. До спеціальних критеріїв Д. М. Шадура відносить такі підстави, які прямо відносять ту чи іншу справу до цивільної юрисдикції [6, с. 14].

У судовій практиці застосовується дещо простіший вид класифікації таких критеріїв. Зокрема, в ухвалі Крюківського районного суду м. Кременчука Полтавської області від

10.10.2022 № 537/1212/14-ц [7] визначено, що критеріями розмежування судової юрисдикції, тобто передбаченими законом умовами, за яких певна справа підлягає розгляду за правилами того чи іншого виду судочинства, є суб'єктний склад спірних правовідносин, предмет спору та характер спірних матеріальних правовідносин у їх сукупності. Крім того, таким критерієм може бути пряма вказівка в законі на вид судочинства, у якому розглядається визначена категорія справ. Надалі в межах цієї статті буде розглядатися саме прикладний підхід до класифікації критеріїв розмежування цивільної юрисдикції від інших юрисдикцій, оскільки він сформований безпосередньо на основі положень законодавства та судової практики, що дозволяє виокремити, відповідно, законодавчі та практичні підходи.

Першим критерієм розмежування юрисдикцій є суб'єктний склад спірних правовідносин. Відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦПК України [8] мета цивільного судочинства – ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів – стосується фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Також слід зважати на ухвалу Галицького районного суду м. Львова від 29.09.2022 № 461/5103/22 [9], згідно з якою правила розгляду того чи іншого юридичного конфлікту встановлюються, виходячи з його сутності, з дійсних правовідносин, що склалися між учасниками такого конфлікту, а не з огляду на сформований позивачем склад сторін справи та сформульовані позивачем вимоги. Саме орієнтація на сутність конфлікту, який виник, а не на формальне зосередження на визначених позивачем сторонах спору чи його предметі вимагає від позивача переформатувати свої вимоги з огляду на дійсний зміст відповідного юридичного конфлікту, уточнити склад учасників провадження та звернутися до суду належної юрисдикції за захистом свого порушеного права. У свою чергу, відповідачем у справі має бути саме та особа, з якою дійсно існує юридичний спір. С. С. Василів щодо цього надає таке узагальнення: до юрисдикції господарських судів зараховано господарські спори, які виникають між юридичними особами та підприємцями, до юрисдикції адміністративних судів – справи за участю суб'єкта владних повноважень, а усі інші справи підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства [1, с. 130].

Другим критерієм розмежування юрисдикцій є предмет спору. Згідно з ч. 1 ст. 19 ЦПК України суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства. Зокрема, у постанові Волинського апеляційного суду від 06.10.2022 № 154/2154/21 [10] судді звертають увагу на те, що під час визначення предметної юрисдикції справ суди повинні виходити із суті права та / або інтересу, за захистом якого звернулася особа, заявлених вимог, характеру спірних правовідносин, змісту та юридичної природи обставин у справі. Підсумовуючи, звернемося до цитати О. Г. Юшкевича, який вказує, що спори стосовно приватних прав, які визнані державою, належать до цивільної юрисдикції [11, с. 32].

Нарешті, третім критерієм розмежування юрисдикцій прийнято вважати характер спірних матеріальних правовідносин у їх сукупності. Ч. 1 ст. 1 ЦПК України передбачено, що йдеться про цивільні спори та інші визначені цим Кодексом справи. Щодо цього у постанові Вінницького апеляційного суду від 06.10.2022 № 127/15902/22 [12] визначено, що приватноправові відносини вирізняються наявністю майнового чи немайнового особистого інтересу учасника. Спір має приватноправовий характер, якщо він обумовлений порушенням або загрозою порушення, здебільшого майнового приватного права чи інтересу. Щодо цього Я. М. Романюк та Л. О. Майстренко формують такий висновок: спір буде мати приватноправовий характер, якщо він обумовлений порушенням цивільного права конкретного суб'єкта; це право підлягає захисту у спосіб, передбачений законодавством для сфери приватноправових відносин, навіть у тому разі, якщо до порушення права призвели діяння суб'єкта владних повноважень. Кінцевою метою позову в такому спорі є захист цивільного, приватного права [13, с. 88].

До того ж, як зазначалося вище, таким критерієм може бути пряма вказівка в законі на вид судочинства, у якому розглядається визначена категорія справ. Такою вказівкою є абз. 2 ч. 1 ст. 19 ЦПК України, за яким суди розглядають у порядку цивільного судочинства також вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді і переданий на його розгляд з такими вимогами.

Висновки. Отже, загальні вимоги до критеріїв розмежування юрисдикцій передбачені як у законодавстві України, так і в судовій практиці. Водночас особливу увагу слід звертати на судову практику, адже вона деталізує положення законодавства та вказує на особливості його тлумачення та застосування. У межах прикладного підходу виокремлюються такі критерії розмежування цивільної юрисдикції від інших видів юрисдикцій: суб'єктний склад спірних правовідносин, предмет спору, характер спірних матеріальних правовідносин у їх сукупності, а також пряма вказівка в законі на вид судочинства, в якому розглядається визначена категорія справ.

Що ж до перспектив подальших досліджень проблем розмежування юрисдикцій, то цивільні процесуальні правовідносини, судова практика та законодавство динамічно розвиваються і змінюються, тож і наука застосування процесуального права завжди буде актуальною.

Abstract. The article is dedicated on researching of the practical and legislative approaches for distinguishing civil jurisdiction from other types of jurisdictions. The meaning of properly defined jurisdiction for effective judicial proceedings is comprehended with using of general scientific methods (analysis, synthesis, deduction, induction, dialectical, system-structural methods); the application of criteria for distinguishing civil jurisdiction from other types of jurisdiction are analyzed with using of private scientific methods (legal modeling, formal and legal method); special methods (cybernetic, synergistic methods) are used for establishment of features of each criterion and their systemic interaction. It is formulated the classification of criteria for distinguishing jurisdictions, the requirements for their application are comprehended, the practical and legislative approaches for distinguishing civil jurisdiction from other types of jurisdictions on the basis of criteria developed by judicial practice are analyzed.

Keywords: civil jurisdiction, criteria for distinguishing of jurisdictions, subject composition of disputed legal relations, subject of dispute, nature of disputed material legal relations.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Василів С. С. Суд – обов'язковий суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин: питання цивільної юрисдикції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки».* 2020. Т. 7. № 1. С. 127–133.
2. Ухвала Кобеляцького районного суду Полтавської області, № 532/1716/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106651584> (дата звернення: 12.10.2022).
3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року, № 254к/96-ВР. *Голос України.* 1996. № 128.
4. Постанова Одеського апеляційного суду, № 947/32614/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106654760> (дата звернення: 12.10.2022).
5. Кібенко О. Р., Уркевич В. Ю. Підходи Великої Палати Верховного Суду до визначення юрисдикційності спорів. *Судебно-юридическая газета.* 2020. 24 березня. URL: https://bit.ly/3as715y?fbclid=IwAR2eaBS4pW872DE6SjvZsKtAEm5k_VQFV1aKOfAUh5USDx_NiDFcAQRdfXs (дата звернення: 14.10.2022).
6. Шадура Д. М. Цивільна юрисдикція: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 22 с.
7. Ухвала Крюківського районного суду м. Кременчука Полтавської області, № 537/1212/14-п. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106672043> (дата звернення: 12.10.2022).
8. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18 березня 2004 року, № 1618-IV. *Голос України.* 2004. № 89.
9. Ухвала Галицького районного суду м. Львова, № 461/5103/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106525892> (дата звернення: 12.10.2022).
10. Постанова Волинського апеляційного суду, № 154/2154/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106656234> (дата звернення: 12.10.2022).
11. Юшкевич О. Г. Щодо питання розмежування видів судової юрисдикції. *Вісник ХНУВС.* 2010. № 4(51). Ч. 1. С. 29–36.
12. Постанова Вінницького апеляційного суду, № 127/15902/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106639216> (дата звернення: 12.10.2022).
13. Романюк Я. М., Майстренко Л. О. Проблеми розмежування адміністративної та цивільної судових юрисдикцій щодо земельних спорів: перспективи розв'язання унаслідок оновлення процесуального законодавства. *Право України.* 2017. № 8. С. 83–99.

ІНСТИТУТ ЕЛЕКТРОННИХ ПЕТИЦІЙ В УКРАЇНІ

А. А. Іваненко, О. Г. Турченко

Анотація. У статті на підставі аналізу чинного законодавства України визначені особливості реалізації права на подання електронних петицій, охарактеризовані інноваційні сервіси інституту електронних петицій (система «Електронні петиції», портали Взаємодія, платформа СВОІ), запропоновані шляхи вдосконалення правового регулювання інституту електронних петицій в Україні.

Обґрунтовано, що з огляду на наявність низки прогалин та неточностей у законодавчому регулюванні інституту електронних петицій актуальним є прийняття Закону України «Про електронні петиції», який регулював би процес подачі, розгляду електронних петицій, визначав повноваження органів державної влади стосовно розгляду електронних петицій, функціонування сервісу електронних петицій.

Ключові слова: електронна петиція, звернення громадян, демократія, електронне урядування.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна прагне перетворити державне управління на більш ефективний, прозорий і підзвітний громадянам процес реалізації їх прав і свобод. Конституція України встановлює невичерпний перелік форм безпосередньої демократії, через які громадяни беруть участь у здійсненні народовладдя.

Наразі мережа «Інтернет» проникає у все більше сфер нашого життя, роблячи його більш простим і відкритим. Не обійшла мережа «Інтернет» і сферу політичного життя, породивши так зване електронне врядування, яке покликане економити час пересічного громадянина, що той витрачає на паперову тяганину у колах бюрократичного пекла, аби вирішити буденні проблеми різного рівня. Інакше кажучи, тепер можна в кілька кліків зробити те ж саме, що і пройшовши з добрий десяток інстанцій, водночас не виходити з дому, що стало дедалі популярним та актуальним, зважаючи на реалії сьогодення, а саме у період дії карантину, а згодом і воєнного стану. Особливо важливими такі інновації є для місцевого самоврядування.

Одним з інструментів електронного врядування є електронна петиція, своєрідна форма позитивного діалогу між громадянами та органами державної влади.

Впровадження інституту електронних петицій є позитивним аспектом у розвитку України як демократичної та правової держави, проте, як і в будь-якій країні, існують як позитивні, так і негативні аспекти його функціонування.

Мета статті – на підставі аналізу чинного законодавства України визначити особливості реалізації права на подання електронних петицій, охарактеризувати інноваційні сервіси інституту електронних петицій, запропонувати шляхи вдосконалення правового регулювання інституту електронних петицій в Україні.

Основний розділ. Однією з перших країн, де було запроваджено механізм інтернет-петицій, починаючи з регіонального рівня, є Велика Британія. Перше масове збирання підписів під петицією відбулося в 1838 році [1, с. 122].

У 1999 році парламент Шотландії дав старт порталу «E-petitioner», за допомогою якого громадяни могли направити депутатам звернення через спеціальну електронну форму [1, с. 124]. Першою такою петицією стала ініціатива Всесвітнього фонду дикої природи (WTF) щодо створення національного парку в частині узбережних територій. На місцевому рівні одними з перших електронні петиції ввели англійські міста Бристоль і Кінгстон-на-Темзі (2004).

На загальнодержавному рівні е-петиції у Великій Британії з'явилися у 2006 році з ініціативи тодішнього прем'єр-міністра Тоні Блера [2]. Щоправда згодом система була розкритикована і закрита, а у 2011 році замінена на іншу.

У тому ж 2011 році в США було запроваджено сайт «We the People», що дозволяє направляти електронні петиції президентській адміністрації [1, с. 128].

В Україні право громадян на звернення закріплене у ст. 40 Конституції України [3] та у Законі України «Про звернення громадян» [4], до якого у 2015 р. Верховна Рада України внесла зміни, внаслідок чого громадяни України також отримали можливість комунікації з Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, органами місцевого

самоврядування за допомогою електронних петицій, саме так приєднавшись до переліку країн світу, які використовують такий інструмент електронної демократії.

Серед вищих органів державної влади безумовним лідером за кількістю отримання електронних петицій є Президент України. Саме на сайті адміністрації Президента із серпня 2015 року запрацював перший в Україні сервіс електронних петицій. Громадськість дуже активно включилася у новий спосіб комунікації влади і суспільства. І саме на сайт Президента була спрямована перша хвиля електронних звернень, тематика яких залишається вкрай різнобарвною [5].

28 серпня 2015 року видано Указ Президента України № 523 «Про Порядок розгляду електронної петиції, адресованої Президентові України», яким, зокрема, затверджено Порядок розгляду електронної петиції, адресованої Президентові України. Опрацювання електронних петицій громадян до Глави держави організовує Департамент з питань звернень громадян.

Загалом, станом на 01.01.2022 року опрацьовано 77 497 петицій, з яких: на 97 було надано відповідь Президента України; триває збір підписів 2 719 петицій; в установлений строк не набрало необхідну кількість голосів 60 595 петицій [6].

За даними управління з питань звернень громадян Апарату Верховної Ради України, опублікованими 11 жовтня 2022 року у січні–вересні 2022 року у системі «Електронні петиції» на офіційному вебсайті Верховної Ради України зареєструвалися 57 209 тис. громадян, було ініційовано 682 електронні повідомлення, з них 163 після перевірки на відповідність встановленим законом вимогам оприлюднено Управлінням з питань звернень громадян як петиції для збору підписів, 519 – відхилені.

У звітному періоді тільки одна електронна петиція – щодо виїзду за кордон під час воєнного стану українських моряків за наявності у них паспорта моряка та кваліфікаційного свідоцтва (автор Андрій Могильний) – набрала необхідну кількість голосів на підтримку та направлена Голові Верховної Ради України для забезпечення її розгляду у порядку, передбаченому главою 36 Регламенту Верховної Ради України [7].

Також із 17 травня 2021 року українці можуть створювати, переглядати та підтримувати електронні петиції в мобільному застосунку Дія та на порталі Взаємодія. Мешканці громад отримали інструмент електронної демократії, який дозволить кожному впливати на процеси своєї громади. Нова функція на Diia Summit 2.0 дає змогу розміщувати петиції не на окремих сайтах мерій чи області, а на єдиному ресурсі. Пілотний проект із петицій наразі стартував у таких громадах: Полтава, Івано-Франківськ, Луцьк, Суми, Ужгород, Хмельницький, Дніпро, Херсон. Проект місцевих петицій у Дії запроваджено за підтримки швейцарсько-української Програми «Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади», що реалізується Фондом Східна Європа та фінансується Швейцарією [8].

Особа авторизується через портал чи застосунок. ПІН допомагає визначити місце реєстрації та належність до конкретної громади. Якщо ця громада вже є в Дії, людина зможе переглядати наявні, подавати та підтримувати петиції, які стосуються саме її громади.

Крім цього, користувачі зможуть ділитися петиціями за допомогою посилання чи роздрукованого QR-коду. Підтримати петицію можна буде лише один раз. Це забезпечить прозоре голосування.

До того ж з 20 травня 2021 року у 21 громаді в 9 областях України запрацював чат-бот СВОІ, до якого можна перейти за посиланням у Viber чи Telegram, знайшовши свою громаду. Його робота спрямована на покращення взаємодії місцевої влади і громадян, на забезпечення безпосереднього спілкування громадян з місцевою владою, можливості впливати на її рішення, отримувати консультації щодо державних сервісів, голосувати в опитуваннях, підписувати петиції, підтримувати проекти громадського бюджету та брати участь у консультаціях із громадськістю.

Серед найбільших міст, у яких працюватиме чат-бот, Одеса, Луцьк, Вінниця, Кам'янське, Тернопіль, Хмельницький і Северодонецьк.

Чат-бот є частиною платформи СВОІ, розробленої завдяки партнерству Мініффри, Мінірегіону і Програми EGAP, що фінансується Швейцарією і реалізується Фондом Східна Європа. Платформа є відкритою для приєднання і дає змогу громадам безкоштовно та зручно створювати сучасні вебсайти, які міститимуть всю необхідну інформацію та стануть зрозумілими для будь-якої аудиторії [9].

Електронна петиція є дієвим механізмом взаємодії суспільства з владою, оскільки висвітлює реальну проблему і пропонує шляхи її вирішення владі.

Значною перевагою електронної петиції є зручність, оскільки зникає потреба фізично збирати підписи на підтримку петиції. Достатньо зареєструватися, викласти своє звернення на сайті та спостерігати за кількістю голосів, поданих на підтримку петиції. З моменту оприлюднення електронної петиції її може прочитати та підтримати кожен громадянин. Також мають можливість ознайомитися з петицією представники ЗМІ, депутати та чиновники ще до набрання такою необхідної кількості голосів.

Громадяни мають можливість звернутися до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування з електронними петиціями через офіційний веб-сайт органу, якому вона адресована, або веб-сайт громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції.

Електронні петиції, як і звернення громадян, можуть складатися у довільній формі. Проте законодавство висуває певні обов'язкові вимоги до їх змісту і структури. Поняття, порядок розгляду та подання електронних петицій визначається ст. 23¹ ЗУ «Про звернення громадян» [4].

Впровадження інституту електронних петицій є позитивним аспектом у розвитку України як демократичної та правової держави, проте, як і в будь-якій країні, в Україні існують як позитивні, так і негативні аспекти його функціонування. До переваг електронних петицій відносять:

- свобода вираження – петиції підкреслюють важливість проблеми;
- питання, яке порушують – питання публічного інтересу (об'єднує багатьох людей);
- спрощений порядок розгляду петицій;
- економія часових та матеріальних витрат осіб, які звертаються з електронною петицією;
- відновлення діалогу між органами влади та громадянами [10].

Серед недоліків можна відзначити обмеження деяких категорій людей у їхньому праві на звернення при подачі та розгляді електронних петицій. Причиною цього є деякі прогалини у законодавстві України щодо електронних петицій. Зокрема, нічого не зазначається про осіб з обмеженими можливостями, які також мають право на звернення, тобто подачу електронної петиції. Особа може мати вади зору чи слуху, тому існує необхідність зробити інформацію та цифрові послуги доступними для таких груп населення, у такий спосіб забезпечуючи їх рівними правами та можливостями. Приміром, шляхом здійснення адаптації вебсторінок для потреб користувачів з порушеннями зору та слуху.

Також наявне обмеження іноземців та осіб громадянства у праві подачі петицій. У Законі України «Про звернення громадян» вказано, що громадяни можуть звернутися з електронними петиціями через веб-сайт відповідного органу, проте відповідно до того ж закону особи, які не є громадянами України і законно знаходяться на її території, мають таке ж право на подання звернення, як і громадяни України [4]. Отже, виникає колізія всередині самого закону, яку необхідно подолати шляхом внесення змін. Насамперед уточнення потребує коло суб'єктів права на звернення.

Недоліком можна вважати й обов'язковість ідентифікації авторів петиції. У Законі України «Про звернення громадян» зазначається, що особа при поданні петиції має вказати своє прізвище, ім'я, по батькові, адресу електронної пошти. Натомість, відповідно до п. 4 ст. 23¹ ЗУ «Про звернення громадян» відповідальність за зміст електронної петиції несе автор (ініціатор) петиції, жодних інших відомостей, ніж передбачених частиною сьомою статті 5 та частиною другою статті 23¹ (зазначення прізвище, ім'я, по батькові автора (ініціатора) електронної петиції, адресу електронної пошти), які можуть бути віднесені до персональних даних та, відповідно, ідентифікувати особу не вимагається, так само, як і застосування електронного цифрового підпису, що може призвести до різного роду махінацій під час підготовки електронних петицій, або ж ситуації, за яких особа не від свого імені подає петиції (адже дізнатися прізвище, ім'я, по батькові будь-якої особи наразі є цілком реальним та доступним в мережі «Інтернет») [4].

Зіставляючи ч 1. ст. 5 ЗУ «Про електронні документи та електронний документообіг», у якій вказано, що електронний документ – це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включно з обов'язковими реквізитами документа, з положеннями

статей 5 та 23¹ ЗУ «Про звернення громадян» можна дійти висновку, що електронні петиції є електронними документами [11, 4].

У ч. 2 ст. 6 ЗУ «Про електронні документи та електронний документообіг» вказується, що накладанням електронного підпису завершується створення електронного документа, а у ч. 1 ст. 7 йдеться про те, що оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, зокрема і з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги». Натомість, відповідно до п. 7 ст. 5 ЗУ «Про звернення громадян» застосування електронного цифрового підпису при надсиланні електронного звернення не вимагається. Тобто прослідковується протиріччя між положеннями вище вказаних законів, яке потребує врегулювання шляхом приведення у відповідність положень вказаних законів [11,12,4].

Висновки. Участь громадян у процесі прийняття рішень є базовим елементом місцевої демократії, що підвищує рівень прозорості і стимулює посадовців бути більш відповідальними за свої рішення. Найбільш простим і водночас ефективним інструментом прямої демократії є петиції, що стали виразом суспільної думки та висвітлюють найбільш гострі питання для громадян. Автори петицій стають лідерами громадської думки і формують активні міські спільноти.

Аналізуючи запроваджену в Україні систему електронних петицій та перші результати її ефективності, можна констатувати, що електронні петиції – насамперед дієвий механізм налагодження взаємодії влади і громадянського суспільства, що як і будь-який інструмент соціальної комунікації має бути доволі гнучким і таким, що постійно вдосконалюється.

Однак далеко не на найвищому рівні в Україні і культура ініціювання петицій та обізнаність суспільства про цей сервіс. І хоч від запровадження сервісу електронних петицій в Україні пройшло шість років, простір для вдосконалення залишається, і зміни не повинні змушувати на себе чекати. Необхідна законодавча модернізація і наближення до сучасних реалій розвитку цифрових технологій інституту електронної петиції.

З огляду на наявність низки прогалин та неточностей у законодавчому регулюванні інституту електронних петицій актуальним питанням залишається необхідність прийняття Закону України «Про електронні петиції», який регулював би процес подачі, розгляду електронних петицій, визначав повноваження органів державної влади щодо розгляду електронних петицій, функціонування сервісу електронних петицій.

Abstract. In the article, based on the analysis of the current legislation of Ukraine, the features of the implementation of the right to submit electronic petitions are determined, the innovative services of the electronic petition institute are characterized (the «Electronic petitions» system, the VzayemoDiya portal, the SVOI platform), the ways of improving the legal regulation of the electronic petition institute in Ukraine are proposed.

It is substantiated that in view of the presence of a number of gaps and inaccuracies in the legislative regulation of the institution of electronic petitions, the adoption of the Law of Ukraine «On electronic petitions» is relevant, which would regulate the process of submission and consideration of electronic petitions, determine the powers of state authorities regarding the consideration of electronic petitions, functioning electronic petition service.

Keywords: electronic petition, appeal of citizens, democracy, electronic governance.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гайду Г. В. Право на спротив як форма реалізації реального народовладдя (теоретико-правові аспекти): дис. ... д-ра філософії. Вінниця, 2020. URL: file:///C:/Users/Ivanenko A/Downloads/8872-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-17812-1-10-20200915.pdf
2. Закірова С. Електронні петиції в Україні: становлення системи та механізми дії / Центр досліджень соціальних комунікацій. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1644:elektronni-petitsiji-v-ukrajini-stanovlennya-sistemi-ta-mekhanizm-diji-3&catid=71&Itemid=382
3. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (із змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Про звернення громадян: Закон України від 02 жовтня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.
5. Закірова С. Електронні петиції в Україні: досягнення і проблеми дворічного досвіду / Центр досліджень соціальних комунікацій. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2992:elektronni-petitsiji-v-ukrajini-dosyagnennya-i-problemi-dvorichnogo-dosvidu&catid=8&Itemid=350

6. Департамент з питань звернень громадян. *Інформаційно-аналітичні матеріали за підсумками роботи Департаменту з питань звернень громадян протягом 2021 року*. URL: <https://www.president.gov.ua/appeals/informacijno-analitichni-materiali-za-pidsumkami-roboti-depa-97>

7. Управління з питань звернень громадян Апарату Верховної Ради України. Про звернення громадян до Верховної Ради України у січні-вересні 2022 року. 13 жовтня 2021р. URL: https://vzvernenn.rada.gov.ua/documents/ast_vzv_zvernenn_hr/74272.html

8. Міністерство цифрової трансформації України. Перший етап електронної демократії в Україні: Мінцифри запускає петиції в Дії. 17 травня 2021 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/pershij-etap-elektronnoyi-demokratiji-v-ukrayini-mincifri-zapuskae-peticiyi-v-diyi>

9. Міністерство цифрової трансформації України. Мінцифри запустило платформу СВОЇ для взаємодії громад із населенням. 20 травня 2021 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mincifri-zapustila-platformu-svoiyi-dlya-vzayemodiyi-gromad-iz-naselennyam>

10. Белікова М. І. Електронні петиції: переваги та недоліки URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13014/1/Belikova_13-15.pdf

11. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 275.

12. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05 жовтня 2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 45. Ст. 400.

УДК 349.2.02(477)

ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПРАВА В УМОВАХ УПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЙ ГІДНОЇ ПРАЦІ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

В. В. Ровінська, Л. П. Амелічева

Анотація. У статті досліджено основні напрями розвитку трудового права України, обумовлені вимогами сучасності. Здійснено аналіз чинних правових норм трудового права, що стрімко змінювалися в умовах повномасштабної війни, пандемії COVID-19, в умовах наближення вітчизняного законодавства про працю до міжнародних та європейських стандартів та впровадження концепції «гідної праці». З'ясовано вплив на розвиток трудового права таких соціальних феноменів: глобалізація економічних процесів, диджиталізація суспільних відносин та трансформація постіндустріального суспільства в інформаційне, посилення прекарізації праці.

Виявлено основні тенденції розвитку трудового права. До них віднесено: посилення флексибілізації (гнучкості), екологізації норм трудового права; формування сучасних норм трудового права під впливом концепції гідної праці та сталого розвитку, а також стрімкий розвиток правових норм, що регламентують трудові відносини, неодмінним складником яких є цифровізація процесів праці.

Ключові слова: трудове право, концепція гідної праці, диджиталізація, глобалізація, флексибілізація.

Стрімкий розвиток міжнародного права, інформаційного суспільства, глобалізація, диджиталізація, пандемія, повномасштабна війна проти російського загарбника – сукупність усіх цих та багатьох інших викликів не оминула й галузі трудового права, залишивши на ньому особливий відбиток. Зазначені виклики трудовим відносинам, що регулюються нормами трудового права, вимагають виваженої відповіді на них, що безпосередньо пов'язана з удосконаленням законодавства про працю. Навіть поверхневий аналіз Кодексу законів про працю України, його структури та змісту дозволяє зробити висновок, що цілі і завдання його норм не крокують у ногу з часом, не відбивають цілі сталого розвитку та не торкаються впровадження концепції гідної праці. До того ж перманентність реформування трудового законодавства негативно впливає і на трудові відносини сьогодення. І працівники, і роботодавці постійно перебувають в очікуванні нових змін у «правилах гри». Саме тому вкрай важливою необхідністю для забезпечення реалізації правових відносин у сфері праці є виявлення тенденцій розвитку трудового права відповідно до сучасних умов розвитку.

Метою статті є виявлення основних тенденцій розвитку трудового права в умовах євроінтеграційного вектора розвитку України, підтримки нашою державою впровадження в життя концепції гідної праці і сталого розвитку.

Проблематика формування та розвитку трудового права була і залишається предметом дослідження таких вітчизняних та зарубіжних науковців-правознавців: Л. П. Амелічева, Т. А. Занфірова, Н. О. Мельничук, Д. В. Могілевський, Є. В. Краснов, І. П. Жигалкін, С. В. Вишневе-

цька, І. І. Лагутіна, Н. Д. Гетьманцева. Попри цінність наукових праць згаданих вчених, варто зауважити, що на сьогодні недостатньо системно досліджено питання розвитку норм трудового права під впливом повномасштабного вторгнення в Україну російських загарбників, пандемії COVID-19 та інших соціальних феноменів.

Насамперед варто зауважити ті тенденції розвитку трудового права, що зумовлені появою міжнародних норм і стандартів у сфері праці під впливом концепцій, ініційованих Міжнародною організацією праці, Організацією Об'єднаних Націй, Радою Європи та Європейським Союзом, які підтримані багатьма країнами світу, і Україною зокрема.

По-перше, значний внесок у розвиток сучасного трудового права вносять такі документи МОП: Декларація основних принципів та прав у світі праці (1998 року), Декларація МОП про соціальну справедливість у цілях справедливої глобалізації (2008 року), Конвенція МОП «Про гідну працю домашніх працівників» № 189 (2011 року) тощо, завдяки яким втілюється в життя концепція «гідної праці» [1, с. 74–76]. Гідна праця є багатограним поняттям, що охоплює собою політичні, економічні, соціальні та культурні явища, які є передумовою для ефективної та продуктивної праці та сприяють досягненню суспільного, культурного і технічного прогресу з метою соціального захисту працівників і роботодавців та розкриття творчого і професійного потенціалу кожного з них [2, с. 92]. Гідна праця забезпечує справедливий зарібок, безпеку на робочому місці та соціальний захист працівників та членів їхніх сімей, сприяє особистому зростанню працюючих та їхній соціальній інтеграції, дає людям свободу висловлювати свої погляди, об'єднуватися для того, щоб впливати на рішення, що стосуються їхнього життя, гарантує рівне ставлення та рівні можливості для всіх і кожного [3]. Ця концепція вимагає не лише прискорення процесу реалізації основоположних принципів і прав у сфері праці, а також подальшої регламентації та розвитку права на професійне навчання, підвищення кваліфікації, захист персональних даних працівника тощо [4, с. 100]. Результатом цього стане баланс інтересів учасників трудових відносин, зменшення соціальної напруги та підвищення зацікавленості працівників у сферах своєї діяльності. Україна має певний законодавчий фундамент для реалізації концепції «гідної праці»: положення Конституції, які затверджують, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а також закріплюють права на працю, відпочинок та соціальний захист. Проте для реального забезпечення функціонування цієї концепції законодавство повинно враховувати, зазначати та виконувати стратегічні завдання МОП, членом якої є Україна. Гарантії «гідної праці» необхідно закріпити й у відповідних положеннях КЗпП і законах, що регулюють трудові правовідносини, та максимально розширити і деталізувати зміст концепції. Отже, держава перейде від фрагментарної до повноцінної основи функціонування «гідної праці», завдяки чому людина зможе реалізовуватися і вдосконалюватися з користю для себе та суспільства [2, с. 91].

По-друге, не менш вагомо впливає на розвиток трудового права й концепція сталого розвитку, ініційована ООН. Її суть змушує нас замислитися не лише над сьогодишнім, а й над завтрашнім днем. Значення концепції полягає в балансі між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь. Тут варто підкреслити необхідність збереження безпечного та здорового довкілля і, відповідно, звернути увагу ще на одну важливу тенденцію розвитку трудового права – екологізацію його норм. Це здійснюється шляхом введення законодавцем до норм трудового права норм екологічного права, що дають змогу регулювати соціально-трудові відносини, які впливають на природне середовище. Трудові процеси розглядаються скрізь призму їхнього впливу на екологію і можливостях сприяти її захисту та збереженню. Саме тому були сформовані певні критерії екологізації, пов'язані з трудовими відносинами, як-от ефективне управління матеріальними та природними ресурсами, енергозаощадження, якість середовища робочого простору, управління відходами, закупівля товарів і послуг. Важливу роль тут відіграє програма «зеленого офісу», що передбачає прояв екологічної відповідальності. Це нововведення певних прав та обов'язків, що відрізняються екологічною спрямованістю, заходів з енергозаощадження та інших способів охорони довкілля тощо [5, с. 424–425]. Екологізація трудового права є однією з пріоритетних тенденцій розвитку цієї галузі, оскільки безпосередній підхід цієї концепції вирізняється далекоглядністю та визначає способи збереження та захисту базових елементів людського існування.

Наступна тенденція розвитку трудового права обумовлена глобалізацією світової економіки та зростанням міжнародного співробітництва. Через це все більшої актуальності набувають питання регламентації трудових відносин із працівниками-іноземцями та мігрантами [4, с. 100]. Результатом відсутності належного правового регулювання є нелегальне працевлаштування іноземного елемента або ж фіксація трудових відносин цивільно-правовими договорами. В таких випадках роботодавці нерідко зловживають працею іноземців без настання правових наслідків, а зміст прав таких працівників значно звужується. Саме тому необхідною вимогою до трудового законодавства є заповнення усіх можливих прогалів у трудових правовідносинах з іноземним елементом.

Ще одним значимим напрямом розвитку сучасного трудового права є поява та розвиток норм щодо протидії і заборони дискримінації у сфері праці. І хоч ст. 2 КЗпП регламентує недопущення будь-якої дискримінації у трудових відносинах, проте у більшості випадків де-юре не збігається з де-факто. Зі сфери праці не зникає дискримінація осіб при працевлаштуванні на роботу, у доступі до певних професій чи посад, при оплаті праці, при просуванні у професійній кар'єрі, при отриманні освіти та професійної підготовки тощо [6]. Це дискримінація за статевною ознакою, сексуальною орієнтацією, національністю, расою, релігійними чи політичними переконаннями, віком, станом здоров'я, обмеженими можливостями, наявністю захворювання на ВІЛ / СНІД, наявності судимості, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, участі у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їх прав, за мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання. У цьому випадку головною вимогою до законодавства є посилення захисту рівності трудових прав шляхом запровадження превентивних положень та санкцій до учасників трудових відносин, що порушують принцип недопущення дискримінації у сфері праці.

В умовах становлення та активного розвитку інформаційного суспільства та цифрової трансформації майже всіх суспільних процесів простежується ще одна важлива тенденція розвитку трудового права – поява норм, безпосередньо пов'язаних із застосуванням у трудових відносинах ІТ-технологій. Завдяки таким нормам регулюються питання запровадження електронного обліку страхового стажу, укладення трудових договорів у формі електронного документа, ведення цифрових баз даних по персоналу. В результаті цього можна досягнути значного спрощення роботи з великими масивами інформації та паперовим документообігом і швидкості та надійності у розв'язанні типових питань у сфері праці; зручності у доступі до необхідних відомостей і послуг, що значно прискорить етапи формування та фіксації наявності трудових відносин; економії ресурсів та зниження ризику у випадках втрати чи пошкодження важливих документів (що також є необхідністю в теперішніх умовах війни). Проте таке масивне перенесення даних у цифровий формат вимагає від держави надійного захисту персональних та корпоративних відомостей роботодавців та працівників. Робота зі штучним інтелектом потребує надійних гарантій кібербезпеки та аварійного відновлення, і найбільш оптимальним варіантом для цього є використання у галузі трудового права технології блокчейн. Блокчейн – це розподілена база даних, в якій зберігається інформація про кожну операцію, виконану в системі. Цю інформацію неможливо сфальсифікувати, адже кожен новий запис чітко фіксується в уже наявних цифрових ланцюгах. Водночас, оскільки система розподілена, актуальна інформація про записи зберігається для всіх її учасників і автоматично оновлюється при внесенні будь-яких змін. Якщо пов'язувати систему блокчейн з інститутом трудового договору, то ця технологія створить найбільш прозорі трудові відносини між суб'єктами, які передбачатимуть перерозподіл цінностей між контрагентами, сувору й однозначну фіксацію засад правовідносин, автоматизацію процесів виконання і мінімізацію залучення довірених сторін [7, с. 256].

Одним із найбільш значущих напрямів розвитку трудового права України також слід вважати трансформацію інституту «соціальне партнерство» в більш сучасний «соціальний діалог». Соціальний діалог – це процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які пред-

ставляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин. Суть розвитку цього інституту полягає у визначенні та забезпеченні на законодавчому рівні максимально комфортних та вигідних умов праці у формах обміну інформацією, консультацій, узгоджувальних процедур та колективних переговорів з укладанням колективних договорів та угод між сторонами трудових відносин [8, с. 85]. Процес розвитку соціального діалогу тісно пов'язаний зі зростанням ролі профспілок. Після розпаду СРСР їхні функції значно були послаблені і на сьогодні вони не виконують повною мірою покладені на них завдання щодо представництва та захисту інтересів працівників [4, с. 101]. З боку держави необхідністю є регламентація підвищення ролі профспілок та сприяння поверненню і розширенню їхніх функцій на законодавчому рівні.

Пандемія COVID-19 та повномасштабна війна з російським агресором стала двигуном розвитку норм законодавства про працю і занятість щодо деяких нестандартних форм зайнятості: роботу на умовах неповної зайнятості, термінову або короткострокову працю, роботу на дому, віддалену (дистанційну, електронну) роботу, тимчасову агентську, а також позикову зайнятість (лізинг персоналу, аутстафінг, аутсорсинг) тощо [9, с. 31]. Усі ці нестандартні форми зайнятості потребують правового врегулювання і забезпечення гарантій трудових прав. Неврегулюваною трудовим правом наразі залишається робота працюючих на цифрових платформах, чия боротьба за захист власних трудових прав набуває все більшого суспільного резонансу. Позитивною трудовою судовою практикою стало встановлення факту наявності трудових відносин для робітників онлайн-платформ в Іспанії, а саме розгляд справи «Асоціація професійного елітного таксі проти Uber Systems Spain SL» Судом справедливості Європейського Союзу, який вказав на те, що послуги, які надає Uber щодо комунікації фізичних осіб (замовників) із водіями, класифікуються як послуги у сфері транспорту. Верховний Суд Іспанії у 2019 році так само став на бік кур'єра мережі «Glovo» та визнав його залежним від неї робітником. У 2020 році Верховний Суд штату Каліфорнія зобов'язав компанію Uber та Lyft переоформити цивільно-правові договори з водіями та кур'єрами на трудові з відповідними правовими і соціальними наслідками. У цьому разі необхідно наголосити, що штат Каліфорнія на законодавчому рівні визнав роботу на онлайн-платформах (із використанням мобільних застосунків) працею у розумінні трудового законодавства Каліфорнії, зокрема Трудового кодексу Каліфорнії. Україна теж має, хоч і невеликий, але досвід із розгляду подібних справ, проте рішення більшість з них, на жаль, є ситуативними і рідко коли захищають трудові права суб'єктів нетипових форм зайнятості [10, с. 2–10].

Повномасштабне вторгнення в Україну країни-агресора 24 лютого 2022 року стало точкою відліку активних, навіть стрімких, змін трудового законодавства. Верховна Рада України прийняла низку нормативно-правових актів: Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX., Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування сфер зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття під час дії воєнного стану» від 21 квітня 2022 року № 2220-IX, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту трудових прав працівників» від 12 травня 2022 року № 2253-IX, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом» від 18 липня 2022 року № 2421-IX та ін.

Варто додати, що за період воєнного стану в чинному трудовому законодавстві України з'явилися такі терміни: «спрощення регулювання трудових відносин» та «оптимізація трудових відносин», запроваджені законодавцем у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» від 1 липня 2022 року № 2352-IX та Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність» від 19 липня 2022 року № 2434-IX. Отже, не можна не помітити таку тенденцію правового регулювання

трудомих відносин, як посилення гнучкості (флексибілізації) норм трудового права, за яких поширюється мобільність працівника при здійсненні ним права на працю, вплив договірних засад у регламентації трудових правовідносин [11].

Висновки. Усе зазначене дає змогу виокремити такі сучасні напрями розвитку трудового права в Україні: 1) модернізація норм трудового права під впливом концепцій гідної праці та сталого розвитку; 2) екологізація трудового права, 3) розвиток норм щодо прав трудових мігрантів в умовах глобалізації і зростання світового співробітництва, 4) формування та становлення антидискримінаційних норм у сфері праці, 5) диджиталізація трудового права, 6) зростання ролі норм щодо соціального діалогу у сфері праці; 7) флексибілізація трудового права під впливом війни та пандемії COVID-19. Виявлені і висвітлені автором сучасні тенденції розвитку трудового права можуть бути у нагоді у подальших дослідженнях теоретичного трудово-правового характеру.

Abstract. The article focuses on the main directions of development of labour law of Ukraine due to the requirements of modernity. The author analyzes the current legal norms of labor law, which have been rapidly changing in the context of a full-scale war, the COVID-19 pandemic, in the context of approximation of domestic labor legislation to international and European standards and the introduction of the concept of "decent work". The influence on the development of labor law of such social phenomena as: globalization of economic processes, digitalization of social relations and the transformation of post-industrial society into an information society, increasing precarization of labor is clarified.

The main trends in the development of labor law are identified. These include: strengthening of flexibilization (flexibility), ecologization of labor law norms; formation of modern labor law norms under the influence of the concept of decent work and sustainable development, as well as the rapid development of legal norms governing labor relations, an integral part of which is the digitalization of labor processes.

Keywords: labor law, concept of decent work, digitalization, globalization, flexibilization.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Амелічева Л. П. Парадигма правового регулювання гідної праці в сучасних умовах розвитку трудового законодавства: дис. ... д-ра юрид. наук за спеціальністю 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерства освіти і науки України. Київ, 2020, 391 с.
2. Гостюк О. Концепція гідної праці як елемент правової політики держави. *Підприємство, господарство і право*. 2016. № 6. С. 90–93.
3. До 100-річчя Міжнародної організації праці. Департамент міжнародних зв'язків ФПУ. *Офіційний сайт Профспілки працівників освіти і науки України*. URL: <https://cutt.ly/SBblRIT>
4. Краснов Є. В. Основні тенденції розвитку трудових прав на початку XXI століття. *Актуальні проблеми держави та права*. 2009. № 46. С. 99–106.
5. Бондаренко А. І. Екологізація як сучасний напрям розвитку трудового права. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрями розвитку*: матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених. Одеса: Фенікс, 2022. С. 423–426.
6. Дискримінація у сфері праці. URL: <https://cutt.ly/DBblz5F>
7. Середа О. Г. Сучасні тенденції розвитку трудового договору. *Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення*: матеріали міжнар. наук-практ. конф., присвяч. 90-річчю з дня народж. чл.-кор. НАПрН України, акад. Міжнар. кадрової акад., Заслуж. діяча науки України, д-ра юрид. наук, проф. О. І. Процьовського. Харків, 2019. С. 255–258.
8. Трудове право України: підручник / за ред. проф. О. М. Ярошенко. Харків, 2022. 376 с.
9. Давидюк Л. П. Нестандартні форми зайнятості в системі трансформації міжнародного ринку праці. *Економічний аналіз*. 2015. Т. 20. С. 30–34.
10. Шумило М. М. Праця на онлайн-платформах (Uber, Uklon, Bolt, Glovo, Raketa etc.): трудові vs цивільні відносини. *Юридична Газета online*. 2022. 11 с. URL: <https://cutt.ly/jBblnRJ>
11. Гришина Ю. М., Чанишева Г. І. Основні тенденції розвитку трудового права в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 71.

**ОЦІННІ МЕТАФОРИЧНІ ПОЗНАЧЕННЯ ОБРАЗУ ЖІНКИ
В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ**

К. І. Безбах, Л. С. Данцл

Анотація. У пропонованому дослідженні подана інформація про оцінні метафоричні позначення образу жінки в українській та німецькій лінгвокультурах, функціональну та оцінну характеристику метафоричних одиниць на позначення образу жінки в порівнюваних лінгвокультурах. Об'єктом дослідження виступають функціональні та лексико-семантичні особливості зазначених метафоричних одиниць у порівнюваних мовах. Методологічною основою роботи є описовий метод – для точного та повного опису лексичних одиниць, що є підґрунтям для комплексної презентації результатів дослідження, зіставний метод – для виявлення і висвітлення спільних та відмінних ознак мовних одиниць в обох мовах та кількісний аналіз – для порівняння функціональних та лексико-семантичних особливостей метафоричних позначень образу жінки в зіставлених мовах. Ці методи роблять можливим комплексний аналіз усіх метафоричних одиниць на позначення образу жінки.

Ключові слова: метафора, образ жінки, метафорична одиниця, метафоричне позначення, лексична одиниця.

Вступ. Метафоризація є невід'ємною частиною мовної картини світу та посідає надзвичайно важливе місце в розумовому процесі та у мові, а в поетичному тексті є елементом відображення семантичної структури художнього світу письменника. Метафори найяскравіше відображають образ жінки у різних лінгвокультурах. Метафоричний образ жінки у лінгвістиці є цікавою темою для багатьох вчених та дослідників. Серед провідних лінгвістів, що займалися вивченням метафори, виділяють О. О. Балабанова, О. А. Вербицьку, Т. Є. Кіса, Л. В. Кравця, Л. О. Пустовіта. Отже, **актуальність** розвідки зумовлена антропоцентричною спрямованістю сучасних мовознавчих досліджень та підвищеним дослідницьким інтересом до вивчення метафоричних одиниць на позначення жінки в німецькій та українській лінгвокультурах. Крім того, актуальність дослідження обумовлюється недостатньою вивченістю метафоричних одиниць на позначення образу жінки в німецькій та українській мовах у зіставному аспекті, а також необхідністю системного узагальнюючого опису цих одиниць. **Мета** дослідження полягає у вивченні структурно-семантичних особливостей та особливостей функціонування метафор у німецькій та українській лінгвокультурах. Досягнення поставленої мети магістерського дослідження стає можливим за умови вирішення **таких практичних завдань**, як аналіз наявної теоретичної та методологічної бази вивчення метафоричних одиниць на позначення образу жінки; укладення корпусу практичного матеріалу шляхом вибірки з тлумачних та фразеологічних словників сучасних німецької та української мов; опису структурних та лексико-семантичних особливостей метафоричних позначень образу жінки. **Об'єктом наукової розвідки** є метафоричні одиниці на позначення образу жінки в сучасних німецькій та українській мовах. **Предметом дослідження** є функціональні, лексико-семантичні особливості зазначених одиниць та особливості їхнього функціонування в порівнюваних мовах. **Матеріалом дослідження** послуговували 109 метафоричних позначень на позначення жінки у німецькій та 184 – в українській мові, отриманих методом суцільної вибірки з тлумачних словників, а саме у німецькій мові Duden «Das große Wörterbuch der deutschen Sprache. in 6 Bd. / hrsg. u. bearb. vom Wissenschaftl. Rat u. d. Mitarb. d. Dudenred. unter Leitung von Günther Drosdowski. Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1977, WBDUS – Küpper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. Stuttgart, 1990 та RSR Der Duden in 12 Bd.: Das Standardwerk zur deutschen Sprache / [hrsg. und bearb. von G. Drosdowski u. W. Scholze-Stubenrecht]. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1992. – Bd. 11: Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik та в українській мові Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел; (уклад. і голов. ред.). Київ: Перун, 2005»; Юрченко О. С., Івченко А. О. «Словник стійких народних порівнянь». Харків, 1993. В останніх дослідженнях було започатковано комплексний аналіз метафоричних одиниць на позначення образу жінки

у німецькій та українській лінгвокультурах з погляду гендерної лінгвістики, у розвідці цей комплексний аналіз продовжується, але з позиції оцінки. Отримані у дослідженні результати є внеском у дослідження образу жінки через призму оцінки, а також порівняльну лексикологію та стилістику німецької та української мов.

Метафора потужно живить емоційну енергетику слова, увиразнює його образну структуру, розширює смислові горизонти мови [1, с. 6]. Метафора – це художній засіб, що полягає в переносному вживанні слова або виразу на основі аналогії, схожості або порівняння, а також слово або вираз, ужиті в такий спосіб [8, с. 715]. Метафоричні одиниці займають особливу роль у позначенні образу жінки. Вони зберігають національно-культурну інформацію образу жінки. В образі жінки метафора виступає прикрасою, збагачує його неймовірними фарбами та зацікавлює отримувача інформацією. Отже, основа метафори в образі жінки – це поєднання семантичних, граматичних та стилістичних аспектів у її вивченні та дослідженні, тому як полісемічна одиниця вона забезпечує вторинну номінацію об'єкта, адже метафора служить ресурсом образного та навіть поетичного мовлення, джерелом нових значень слів, які виконують описову та номінативну функції, закріплюються за індивідом у функції його назв [2, с. 67]. Образ жінки, а саме її зовнішність характер та роль у суспільстві є її особливостями в українській та німецькій лінгвокультурах. Образ жінки в українській культурі – це краса та привабливість, витонченість, ніжність, природність, неповторність та унікальність, сила, волелюбність, доброта, душевність, скромність, щирість, відкритість. Жіноча мудрість української жінки – це її справжній скарб. Українська жінка дуже цілеспрямована, все «пробиває» на своєму шляху і навіть може улестити когось задля досягнення своєї цілі. Жінки виконують багато завдань за день, у них все буквально «горить» в руках. Українська жінка – це дбайлива мати та дружина, вправна господиня, підтримка для чоловіка у всіх його справах. У подружньому житті жінки налагоджують побут, є берегинями сімейного вогнища, коханими дружинами, зіроньками, голубоньками для чоловіка. Незважаючи на всі позитивні риси, українська жінка також має негативні риси в зовнішності, характері, в соціальній поведінці та статусі. У похилому віці вона може бути негарною, повною, незграбною. За характером вона нестримна, емоційна, жадібна, хитра, іноді непосидюча, часто може сваритися, вередувати. У суспільстві склався образ вдови і засмученої, нещасливої жінки. Формування цих рис пов'язано з тим, що за всю історію України відбувалося багато воєн, бив та повстань. Існує такий гендерний стереотип, що німецькі жінки не відрізняються красою, але насправді це не так. Німецькі жінки є не менш вродливими та привабливими, хоча нечасто наносять макіяж та роблять манікюр, вдягаються на вулицю досить просто. За характером німкені добрі та чуйні. Насамперед вони цінують себе, свій час, живуть та насолоджуються життям. Порядок, пунктуальність, дисципліна, організованість, поважне ставлення до свого часу, розум, практичність та відповідальність – це характерні риси образу німецької жінки. Вони відрізняються від інших жінок педантичністю, зібраністю, точністю та міцною силою волі. У німецьких жінок погляди на сім'ю відрізняються від поглядів українських жінок. Для них робота та кар'єра – це важлива частина їхнього життя. Робота і саморозвиток стоїть для них на першому місці, а лише потім створення сім'ї. Німецька жінка дуже любить своїх дітей та є демократичною у їхньому вихованні. У негативній характеристиці щодо зовнішності німецькі жінки мають зайву вагу або навпаки є дуже худорлявими, неохайними та непривабливими. Щодо характеру вона може бути сварливою, стервозною, скандальною, злою, буркотухомою та вічно чимось незадоволеною. У суспільстві німецькій жінці також властиві певні негативні статуси та ролі в суспільстві. Вони можуть бути звабницями, бути жінками легкої поведінки, не думати про майбутнє або матерями, які не піклуються про своїх дітей.

2.1. Стереотипізація образу жінки в метафоричних позначеннях. Для дослідження гендерних стереотипів було виявлено 184 метафоричні одиниці на позначення образу жінки в українській мові та 109 – в німецькій мові. Вони характеризують образ жінки, її зовнішність, характер, соціальну роль та статус на матеріалі двох мов. У функціональній характеристиці обраних метафоричних позначень в українській мові тематична група «Позначення зовнішності» представлена 48 метафоричними одиницями, що мають як і позитивне, так і негативне значення, напр.: *калина* 'дівчина чорнява та рум'яна', *вереснева айстра* 'молода, приваблива

дівчина', *бирка* 'нікчемна, погана жінка', *каракатиця* 'незграбна, кривонога жінка'. Від усієї кількості ця група становить 26,1 %. Характер українських жінок – це сильна сторона української нації та навіть культури. З одного боку, українки добрі, ніжні, доброзичливі, сильні, міцно стоять на ногах, мислять позитивно та надіються на краще майбутнє. З іншого боку, вони часто бувають сварливими, буркотливими, неспокійними та непосидючими. В українській мові тематична група «Позначення характеру» позначена 99 метафоричними одиницями, 53,8 %, які викликають у нас різні емоції, напр.: *вертуха* 'неспокійна, непосидюча, вертлява жінка', *гарага* 'сварлива жінка', *риба (рибка)* 'добра, спокійна, ніжна жінка', *фея* 'доброзичлива жінка'. Жінка-матір, берегиня сімейного затишку, дбайлива дружина та вправна господиня – це складова частина української образу жінки у суспільстві, складова історія та культура українського народу. Але і у суспільстві українська жінка мала свій певний статус. І не завжди він був лише позитивний або негативний. Тематична група «Позначення соціального статусу» містить 30 метафоричних позначень та становить 16,3 % від загальної кількості обраних метафор, напр.: *куниця* 'наречена', *міщанка* 'заможна жінка', *сільська панночка* 'неосвічена, неприваблива жінка в суспільстві'. Соціальна поведінка української жінки у суспільстві також якнайточніше передає її образ. Вона може поводити себе розсудливо та з особливою турботою ставитися до своїх дітей, але водночас бути активною та навіть буде не зовсім слідувати нормам поведінки у суспільстві. Тематична група «Позначення соціальної поведінки» представлений 7 метафоричними одиницями і становить 3,8 %, напр.: *почвара* 'жінка з неприйнятною поведінкою серед людей', *квочка* 'прекрасна, розсудлива, мудра, ніжна та турботлива мати', *хижачка* 'активна жінка'.

У німецькій мові було взято 109 метафоричних одиниць на позначення образу жінки. Німецька жінка є красивою, симпатичною та дуже привабливою для жінок, незважаючи на певний стереотип, що вона не є гарною. У німецькій мові зовнішність німкеня представлена 43 лексичними одиницями (далі – ЛО), 39,4 %, напр.: *die Sahneschnitte* 'мила, красунечка', *der Sexmagnet* 'дуже приваблива дівчина, для чоловіків, як магніт', *die Feuerbombe* 'симпатична дівчина з рудим волоссям', *die Knödelfee* 'пампушка', *die Schlampe* 'нечепура'. У свою чергу в характері німецькі жінки вирізняються працьовитістю, педантичністю, зібраністю, точністю, активністю та міцною силою волі. Але поряд із цим вони сварливі, роздратовані, іноді буркотливі. У німецькій мові тематична група «Позначення характеру» представлена 59 метафоричними одиницями, 54,2 %, напр.: *die Biene* 'працьовита дівчина', *der Feger* 'темпераментна, легка на підйом жінка', *die Ehedrache* 'сварлива жінка', *die Krampfhenne* 'активна жінка'. Німецькі жінки мають дещо інші уявлення про сім'ю та побут. Щодо соціального статусу варто зазначити, що вона любляча жінка чоловіком, заможна, поважна, але може бути непривабливою та неосвіченою в суспільстві. Також було досліджено 2 метафоричні одиниці на позначення жінки у соціальному статусі, 1,8 %, напр.: *die Nutte* 'молода повія (видра)', *die Perle* '(«тямуша, розумна») хатня працівниця'. У соціальній поведінці німецька жінка є вправною господинею та гарною матір'ю. В цій категорії їй також властива і негативна характеристика. Жінка все ж може бути звабницею, спокусницею, жінкою легкої поведінки. У тематичній групі «Позначення соціальної поведінки» налічується 5 ЛО, це становить 4,6 % від загальної кількості вибраних одиниць, напр.: *die Hosenanhaben* 'вправна господиня', *die Rabenmutter* 'мати, яка не піклується про своїх дітей', *die Sirene* спокусниця, звабниця'.

Таблиця 1

Функціональні характеристики метафоричних позначень жінки в німецькій та українській мовах

Тематичні групи	Німецька мова				Українська мова			
	Кількість		Приклади	Кількість		Приклади		
	абс.	%		абс.	%			
Позначення характеру	59	54,2	<i>die Ehedrache</i> 'сварлива жінка', <i>die Biene</i> 'працьовита дівчина'	99	53,8	<i>вертуха</i> 'неспокійна, непосидюча, вертлява жінка', <i>фея</i> 'доброзичлива жінка'		
Позначення зовнішності	43	39,4	<i>die Schlampe</i> 'нечепура', <i>die Sahneschnitte</i> 'мила, красунечка'	48	26,1	<i>каракатиця</i> 'незграбна, кривонога жінка', <i>вереснева айстра</i> 'молода, приваблива дівчина'		

Позначення соціального статусу	2	1,8	<i>die Nutte</i> 'молода повія (видра)', <i>die Perle</i> '(«тямуша, розумна») хатня працівниця'	30	16,3	куниця 'наречена', <i>міщанка</i> 'заможна жінка', <i>сільська панночка</i> 'неосвічена, неприваблива жінка в суспільстві'
Позначення соціальної поведінки	5	4,6	<i>die Hosenanhaben</i> 'вправна господиня', <i>die Sirene</i> спокусниця, звабниця'	7	3,8	<i>почвара</i> 'жінка з неприйнятною поведінкою серед людей', <i>квочка</i> 'прекрасна, розсудлива, мудра, ніжна та турботлива мати'
Разом	109	100		184	100	

Отже, в образі української та німецької жінки найбільша кількість одиниць міститься у групі «Позначення характеру». Адже культурно закладено те, що у характеристиці образу жінки величезну роль відіграє характер жінки, бо її риси характеру формують образ жінки загалом. Працьовитість, цілеспрямованість, доброта, доброзичливість, ширість, чесність та справжність, сварливість, дратівливість, роздратованість є спільними рисами образу жінки у німецькій та українській лінгвокультурах. На другому місці можна спостерігати тематичну групу «позначення зовнішності». Ця група, в свою чергу, формує образ жінки з позиції зовнішнього сприйняття. Краса, привабливість, юність, незграбність, потворність є спільними рисами образу жінки в українській та німецькій мовах. У соціальному статусі більше лексичних одиниць характерно для образу української жінки, бо в українському суспільстві історично склалося так, що соціальна думка та думка суспільства були важливими для людини. В німецькій мові склалося навпаки. Кожен живе своїм життям, соціальний статус не є важливим у німецькій культурі. Соціальна поведінка остаточно завершує образ жінки в порівнюваних лінгвокультурах. Спокусниця або звабниця, вправна господарка та любляча мати є характерними рисами в образі жінки.

2.2. Оцінна характеристика метафор на позначення образу жінки. Концепт ЖІНКА – це культурний та гендерний концепт, у якому оцінка, образ та поняття є головними. Метафора – це один із засобів образного втілення культурного концепту. Метафори, що позначають образ жінки у лінгвістиці, можна розділити на семантичні підгрупи з позитивним, негативним значеннями, що дають характеристику образу жінки. До одиниць з позитивним значенням належать емоційно-емотивні слова, значення яких полягає у високоморальних рисах та схваленнях. До одиниць із негативним значенням належать слова, що є емоційно-осудливими, і ці слова не містять у собі схвалення та позитивного ставлення, вони наділені поганими рисами та враженнями.

Одиниці з позитивним значенням. У німецькій мові кількість метафоричних позначень образу жінки з позитивним значенням становить 114 одиниць, 60 %, напр.: *die Susanna* 'скромна, порядна дівчина', *die Biene* 'працьовита дівчина', *die Torte* 'приваблива жінка', *der Maikäfer* 'гарна дівчина'. Такі метафоричні одиниці показують, що у лінгвокультурі образ німецької жінки часто асоціюється з гарною, порядною, спокійною, врівноваженою, працьовитою дівчиною. В українській мові одиниці з позитивним значенням представлені 34 прикладами, 33 %, напр.: *ангел* 'жінка, що втілює красу, доброту, ніжність', *бджілка* 'дуже працьовита жінка', *весна* 'жінка, що несе в собі щось нове: надію, радість, бажання', *кішка* 'любляча, віддана жінка'. В українській культурі жінка – це втілення ніжності, радості, краси, коханої, люблячої дівчини.

Одиниці з негативним значенням. Німецькі одиниці з негативним значенням представлені 75 метафорами, 40 % напр.: *das Teufelsweib* 'зла жінка', *die Ziege* 'карга', *die Henne* 'відьма', *die Xanthippe* 'сварлива баба, фурія', *die Rabenmutter* 'мати, яка не піклується про своїх дітей', *die Hausdrache* 'зла дружина, хазяйка'. Ці метафоричні одиниці показують, що у німецькій культурі жінка може бути злою, сварливою, справжньою відьмою, пліткаркою, змією, гадюкою підколодною. Щодо українських одиниць з негативним значенням, то було виділено 70 прикладів, 67 %, напр.: *бирка* 'зла жінка', *гаргара* 'сварлива жінка', *нава* 'горда, пихата жінка', *курка* 'жінка, яка спочатку щось робить, а потім думає, нерозумна, необдарована', *кобра* 'жінка, яка може ужалити, непостійна у своїх поглядах, безпечна, але може і вкусити', *римуна* 'дурна жінка', *сорока* 'пліткарка'. Ці метафоричні позначення показують, що в українській культурі жінка також характеризується через негативні гендерні стереотипи, як пліт-

карка, балакуча, нерозумна, необдарована, дурна жінка, є уособленнями обмеженої підлої, нікчемної жінки.

Таблиця 2

Оцінні характеристики метафоричних позначень жінки в німецькій та українській мовах

Характер оцінювання	Німецька мова				Українська мова			
	Кількість		Приклади	Кількість		Приклади		
	абс.	%		абс.	%			
Негативне значення	75	68,8	<i>die Xanthippe</i> 'сварлива баба, фурія', <i>eine falsche Katze</i> 'обманщиця, ошуканка, дурисвітка', <i>die Natter</i> 'змія, гадюка підколодна'	70	38	<i>бирка</i> 'зла жінка', <i>гаргара</i> 'сварлива жінка', <i>сучка</i> 'під- ла, нікчемна жінка'		
Позитивне значення	34	31,2	<i>der Maikäfer</i> 'гарна дівчина' <i>die Torte</i> 'приваблива жінка', <i>die Susanna</i> 'скромна, порядна дівчина'	114	62	<i>бджілка</i> 'дуже працювита жінка', <i>ластівка</i> 'ніжна, ласкава дівчина', <i>калина</i> 'дівчина чорнява та рум'яна'		
Разом	109	100		184	100			

Отже, найбільшим блоком в німецькій мові є група слів із негативною конотацією, тому що людина спочатку звертає увагу на негативні риси характеру і водночас вважає, що позитивні якості менш важливі. Такі ЛО мають експресивний відтінок. У деяких словах кордон між позитивним і негативним значенням не завжди чітко помітний. Найбільшим блоком в українській мові є, навпаки, група слів із позитивною конотацією. Це пов'язано з тим, що образ жінки асоціюється з теплом, турботою, весною, богинею, перлиною. Такі ЛО мають пестливе значення, позначають красу, ніжність, лагідність, терплячість, любов та силу української жінки.

Висновки. Отже, в образі української та німецької жінки найбільша кількість одиниць міститься у групі «Позначення характеру», бо риси характеру жінки формують жіночий образ загалом. Працьовитість, цілеспрямованість, доброта, доброзичливість, щирість, чесність та справжність, сварливість, дратівливість, роздратованість – це спільні риси образу жінки у німецькій та українській лінгвокультурах. Тематична група «Позначення зовнішності» формує образ жінки з позиції зовнішнього сприйняття. Юність, краса, привабливість, незграбність, потворність – це спільні риси образу жінки в порівнюваних мовах. У соціальному статусі в українській мові більше міститься лексичних одиниць, бо в українському суспільстві здавна соціальна думка та думка суспільства були пріоритетом для людини. В німецькій мові склалося навпаки. Соціальна поведінка остаточно завершує образ жінки в порівнюваних мовах. Найбільшим блоком у німецькій мові є група слів із негативною конотацією, оскільки людина спочатку звертає увагу на негативні риси характеру і водночас вважає, що позитивні риси менш важливі, у цьому разі ЛО мають експресивний відтінок. У деяких словах кордон між позитивним і негативним значенням не завжди чітко помітний. Найбільшим блоком в українській мові є, навпаки, група слів із позитивною конотацією. Це пов'язано з тим, що образ жінки асоціюється з теплом, турботою, весною, богинею, перлиною, красою, ніжністю, лагідністю та любов'ю.

Abstract. This study provides information on the evaluative metaphorical designations of the image of a woman in Ukrainian and German linguistic cultures, the functional and evaluative characteristics of metaphorical units for the designation of the image of a woman in the compared linguistic cultures. The object of the research is the functional and lexical-semantic features of the mentioned metaphorical units in the compared languages. The methodological basis of the work is a descriptive method – for an accurate and complete description of lexical units, which is the basis for a comprehensive presentation of research results, a comparative method - for identifying and highlighting common and distinctive features of linguistic units in both languages, and a quantitative analysis – for comparing functional and lexical semantic features of metaphorical designations of the image of a woman in comparable languages. These methods make possible a comprehensive analysis of all metaphorical units used to denote the image of a woman.

Keywords: metaphor, image of a woman, metaphorical unit, metaphorical designation, lexical unit.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Безбах К. І. Метафоричні позначення образу жінки та гендерні стереотипи у німецькій та українській лінгвокультурах. ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. 253 с.

2. Кравець Л. В. Динаміка метафори в українській поезії ХХ століття: монографія. Київ: Видавничий центр «Академія», 2012. 416 с.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Duden «Das große Wörterbuch der deutschen Sprache. in 6 Bd» / hrsg. u. bearb. vom Wissenschaftl. Rat u. d. Mitarb. d. Mitarb. d. Dudenred. unter Leitung von Günther Drosdowski. Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1977.
5. WBDUS – Küpper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. Stuttgart, 1990
6. RSR Der Duden in 12 Bd.: Das Standardwerk zur deutschen Sprache / [hrsg. und bearb. von G. Drosdowski u. W. Scholze-Stubenrecht]. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1992. Bd. 11: Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik .
7. Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків, 1993. 176 с.

УДК 821.161.2

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОВІСТІ «ОСТРІВ КРК» ЮРІЯ ІЗДРИКА

І. О. Березнюк, О. В. Пуїніна

Анотація. У статті здійснено інтертекстуальний аналіз повісті «Острів КРК» Юрія Іздрика. Досліджено способи реалізації інтертекстуальності у тексті: зв'язок із кіномистецтвом, творами та авторами сучасної української літератури, музикою та власного досвіду. Проаналізовано творчість Юрія Іздрика у контексті постмодерної літератури.

Ключові слова: інтертекстуальність, інтертекст, алюзії, гіпертекстуальність, паратекстуальність.

Сучасна українська література – явище складне та поліфонічне. Багато нових творів містять зв'язки зі старими. Інтертекстуальність – основна ознака постмодерністського бачення письменників.

Письменники мають можливість генерувати смисли у тексті. Текст – це процес культурної діяльності людства, це форма вияву культури у просторовій площині. Можна порівняти текст із архетипами, які містяться у людській свідомості. За К. Г. Юнгом, архетип – це прообраз, початковий образ, ідея, первісна форма для наступних утворень. Тому можна припускати, що досвід, який напрацьований у минулому, буде відгукуватися у майбутньому. Так і відбувається з літературою: читаєш якийсь твір, а він настільки схожий із тим, що ти колись прочитав, що відбувається певний дисонанс у свідомості.

У науковий обіг термін «інтертекстуальність» ввела французька письменниця болгарського походження Юлія Крістева у 1968 році. Вона сформулювала визначення інтертекстуальності: «...будь-який текст будується як мозаїка цитат, будь-який текст є продуктом усмоктування і трансформації якого-небудь іншого тексту» [1, 246]. Тобто дослідниця вказує на той факт, що текст виступає полем взаємодії між багатьма текстами, яке зосереджене у середині одного тексту. Але варто зазначити, що явище інтертекстуальності не нове, згадку про нього знаходимо у Біблії.

Праці Михайла Бахтіна розглядають інтертекстуальність із діалогічної природи тексту: співжиття тексту розвивається на межі двох свідомостей, двох суб'єктів, це власне текст і образ вираження тієї свідомості, яка акумулює текст.

У 1973 році особливої популярності набули думки французького науковця Ролана Барта, що сформулював поняття «інтертексту». На його думку, кожен текст є новою тканиною, зітканою зі старих цитат. Погоджуємося з цією думкою і доводимо той факт, що через призму архетипності нам видається все написане відомим і прочитаним. Саме явище інтертекстуальності дає змогу віднайти ці міжтекстові співвідношення у новому і давно забутому старому.

Типологію інтертекстуальності здійснив французький вчений Жерар Женетт у книжці «Палімпсести: Література другого ступеня» (1982). Він виокремив такі типи інтертекстуальності:

1) інтертекстуальність – співіснування елементів інших текстів у певному тексті, зокрема цитат, імен, алюзій;

- 2) архітекстуальність – ґрунтується жанровому зв'язку текстів;
- 3) метатекстуальність – містить елементи коментування тексту;
- 4) паратекстуальність – взаємодія тексту зі своїми компонентами (епіграф, назва, передмова, післямова);
- 5) гіпертекстуальність – стилізація одного тексту іншим, може бути також пародія та імітація [1, 250].

Сучасна література – вдячне джерело для вивчення міжтекстових зв'язків. Інтертекстуальність яскраво представлена у творчості Юрія Іздрика, письменника, музиканта, одного із креаторів «станіславського феномену». У вступному слові до книжки «“Острів КРК” та інші історії» Володимир Єшкілев говорить про нього так: «Іздрик-прозаїк тяжіє до ремінісцентної гри з читачем а la Nabokoff, коли зміст і суперміст сховані у мікро- і макрошаради натяків та екстраполяцій, синонімічних рядів і псевдо цитат, гри у палімпсести та паліндромічне самоцитування», – вказуючи на користування письменником інтертекстуальних елементів у своїх творах.

«Існування мови є рудиментним» – саме такий епіграф, слова Іздрика, використав Юрій Андрухович у передмові книжки, ніби готуючи читача до цікавої художньої мандрівки текстом («...пливи за текстом, читачу, за всіма під- і надтекстами цієї літературної пам'ятки...»).

Іздрик подекуди полегшує читачу сприймання тексту, бо подає посилання, які коментує.

Назва повісті «Острів КРК» дуже промовиста і підібрана не випадково, хоч сам автор вказує на те, що хотів створити і вигадати свій острів, не підозрюючи, що він існує. Дійсно, цей острів є і розташований у північній частині Хорватії. Це найбільший за розмірами острів в Адриатичному морі, найбільш доступний та найбільш відвідуваний у Хорватії, його перлина. Ми відносимо назву повісті до інтертекстуального маркера, який можна пояснити як паратекстуальність: йдеться про острів, який мало відомий усьому світові, але такий знайомий та значущий для романтичного кохання двох, «го був такий невеликий острівцець посеред ріки. Ми перейшли до нього вброд». Це острів, куди можна було втекти від міських самоти і хаосу.

Захоплення кіномистецтвом помітне у прозі Юрія Іздрика. Для нього фільми мають певну історію та ідею, тому він їх і подає у тексті. Можливо, для збільшення кругозору читача, можливо, для гедоністичної складової під час читання, а можливо, кодує у них безліч натяків та смислів. «Хрущ був за сценою, коли почався *весь той джасз*» – досить цікавий момент, що дає можливість роздумати читачеві про ймовірність наступних подій у тексті. Іздрик використовує назву фільму «All That Jazz» як спосіб пояснення хаосу, що відбуватиметься, настрою і життя героя. За типом інтертекстуальності – це власне інтертекстуальність, бо автор свідомо і неприховано використовує назву американського фільму. «Це напів'яне напівтовариство; цей чад і дим, гнаний з кутка в куток *велетенськими, в ріст людини, вентиляторами*» – відсилає читача до образної системи фільму Алана Паркера «Серце ангела». Ці вентилятори жахають письменника, і він гіпертрофовано зображує їх у своєму творі, будуючи ту саму модель страху й агонії, що переслідувала його після перегляду. «А взагалі-то щойно зловив себе на тому, що дуже часто цитую назви фільмів, які мені подобаються, тобто не фільми, які по-добаються, а назви, які подобаються», – зауважує пан Юрко у свої коментарях. Думаємо, що назва фільмів часто буває більш промовистою, ніж сам сюжет. Назва – це уже узагальнений образ метафори, яка розкриває наступну дію у тому чи тому творі: «...ховаючи до середини гromи, дзвони, *шепоти і крики*». Звернення до кінематографічних назв є частим явищем у прозі Іздрика: «Я моделював неіснуючий ще тоді *блю-ап*, але перфектні репродукції розпадалися під лінзами на пуантилістичні абстракції, лона щезали, перетворюючись в кольорові мозаїки». Ця назва вживається для пояснення настроєвих почуттів повісті «Острів КРК» на основі суміжності з фільмами Антоніоні «Identificazione di una donna» та «Blow up».

Уже з перших сторінок твору маємо певні чіткі алюзії, які розкриваються у досить промовистих іменах «На сцені перебували *Патріарх, Прокуратор* і хор, самовіддано імітуючи серце, а за сценою Хрущ чекав повені». Автор свідомо не називає імен, але використовує такі перифрази, які точно знайомі кмітливому читачу. Йдеться про членів літературного угруповання «Бу-Ба-Бу», зокрема про Патріарха – Юрія Андруховича, Прокуратора – Віктора Неборака. Вони заклали цеглини для іншої літератури, карнавальної, розважальної та тієї, що живе і розвивається крізь «метафори».

Іздрик чітко встановлює зв'язки між реальністю і написаним. У фрагменті «Зала вибухнула реготом на звук розбитого посуду, сприйнявши його за черговий спецефект, котрими так славилася сьогоднішня *вистава*», письменник пояснює, що відсилає читача до поезоопери «Крайслер Імперіал» у постановці Сергія Проскурні, що, знову ж таки, пов'язане із діяльністю «Бу-Ба-Бу». «У поезоопері наскрізна тема – приїзд цієї машини, своєрідне повернення Америки в Україну. Наприкінці музиканти з „Кому Вниз” (ще молоді і худі) витягують на сцену дві величезні фари, які засліплюють зал... Але самої машини немає. За сліпучими фарами – порожнеча. Фактично, це той стан суспільства, в якому ми опинилися зараз. Багато балаканини, засліплені, осяяні і дуже мало реальних механізмів втілення нашого поступу на Захід. Усе це ми показали на початку 90-х і опинилися в ролі Кассандри, яка пророкує, але ніхто її не слухає» [5].

Відгомін Андруховича у «Острові КРК» присутній у фрагменті: «Світло, саме світло знаходилося глибоко внизу, а до нас долинали лише примарні тіні, світляні види, *дурени осяйні*»; автор передає атмосферу і дух вистави за допомогою алузії на поезію Юрія Андруховича «Любовний хід по вулиці Радянській». Тут згадується і про любов, яка не тільки не покидає героя, а й завжди слідує за ним. Метафоричність поезії Юрія Андруховича захоплює Іздрика, тому він свідомо користується образністю поезії Патріарха: «Мені достатньо було чути твій голос, як з мене вже виростала, згідно із *Патріаршими метафорами, хрипуча і зрішна сурма*, і вологе бажання розтікалось...»; «То був хворобливий і витончений балетний хлопчик, „весь голубий, аж синій” (от клятий Патріарх!»).

Юрій Іздрик в одному з інтерв'ю казав, що все більше тягнє до музики і захоплюється нею, більше за писання текстів, віднаходить натхнення. Невипадково він часто звертається до музичних творів, музикантів, зокрема польської групи *Maanam*, початкових рядків пісні «Jestem kobieta». Письменник у коментарі вказує на те, ця пісня наділена напівмістичною енергією концентрату, яка стала поштовхом до написання інших творів, у якій детально розгортається образ тієї відомої шафи Рільке. «...довкола все ще тривало літо, і хрипка сурма *майзла девіса* провіщала вечір...» – ім'я Майзла Девіса відоме спільноті передусім тому, що це один із креаторів розвитку джазової культури ХХ століття. Можливо, тут навіть присутні алузії до того, що джаз виник як голос безправних афроамериканців, які гучно заявили про себе усього світу і здобули певні права, тому й Іздрик апелює до свідомості українців, які перебувають у постійному поневоленні, щоб вони звільнилися і зазвучали на весь цивілізований світ.

Багато таємничості містять імена, часто вони уже самі по собі відкривають значення лише в своїй риторичі. «Омела на ліжку і *Кора* за дверима» – промовистим є вживання імені Кора, яке використовувала на сцені солістка польської групи Ольга-Александра Сіповіч. Можливо, цим автор хотів надати можливість для роздумів про героїню повісті, яка водночас таємна і така впізнана. «Дуже рання осінь в *Кіото*» – таємниче місце, де щось відбувалося у стосунках ліричного героя і його обраниці. Це лише часткові натяки на роман Ясунарі Кавабати «Стара столиця».

Часто Іздрик звертається до власних спогадів і біографії. Письменники певною мірою пишуть про себе, про свій життєвий досвід. «Я нагадав собі про старе *Пенуне* оповідання» (Пеп – це інститутський колега Юрка, про якого письменник часто згадує у своїх творах). Саме тут присутня алузія до новели Пепи «Сад настрою», чомусь здається, що це використано, аби посилити любовний пафос та атмосферу «Острову КРК». «Ми йшли містом, через парк, через площу, повз театр, по *столетривці*, попри кав'ярні і кафе» – здається, вперше у творі письменник згадує про Івано-Франківськ, «місто, з якого, фактично, почався „весь цей джаз” і яке згодом я зненавидів».

Для постмодернізму характерна карнавальність та атмосфера свята, такої собі «вечірки». Помічаємо, що хаос присутній і у повісті Іздрика: «Це напів'яне напівтворарство; цей чад і дим, гнаний з кутка в куток велетенськими, в ріст людини, вентиляторами», «Тут панували драглисті філософи, що любили хапати за гудзик і приголомшувати несамовитим месіанством; тут розважалися поети, геніальні і п'яні або безталанні і п'яні не згірш»; тут бенкетували і бешкетували різноманітні художники, кожен з яких може скільки завгодно пити і любити самиць; тут страждали і ловили кайф редактори-мазохісти; тут недограні довкола мистецькі

жінки починали і закінчували свої партії; тут самовпевнені музиканти самотньо виголошували оди і тости; тут меркантильні педерастки спали, обіймаючи вазонки, в очікуванні кращого дня; тут поетеси-аутистки вивчали власні вульви, тут, зрештою, був навіть Прокуратор з бляшанкою віденського пива і смутний юний демон, майже *воланд*, у котрого, як і годиться, одне око зелене і божевільне, а інше – порожнє і зовсім мертве». Ці фрагменти десь нагадують «Рекреації» Юрія Андруховича, у яких свято завжди з ними і завжди в них, де неймовірний хаос захоплює людину і не випускає її. А ще більше це нагадує славнозвісний «бал у сатани» Булгакова. Навіть не випадково Іздрик згадає про демона-воланда, який як з'явився таємничо на Патріарших ставках, так само загадково зник. Він загадка, яку намагається розгадати герой в образі Прокуратора.

Письменник, який знаходиться в андеграунді літературного життя, досить точно і вміло володіє текстами своїх літературних ровесників. Крім бубабістів в «Острові КРК» присутні натяки на творчість Тараса Прохаська в образі Млинарського: «Цигарок всього дві, раніше я б розділив їх у часі і таким чином досягнув би більшого ефекту, однак тепер я палю їх одна за одною, припалюючи другу від першої – цього я навчився у *Млинарського*». Млинарський, як зазначає письменник, опонент ліричному героєві «Острова», яким дуже захоплюється сам Іздрик.

Письменники часто подають свою оцінку твору у формі певної гри. Вважаємо, що у наступному уривку гіпертекстуальність, яка виявляється у нищівній критиці імені Бруно Шульца, автора «Цинамонових крамниць» – «Він, може, Пан *цинамонових крамниць*». Недарма автор використовує цей образ у «Воццеку», щоб поглузувати з імені Шульца. Стилізує також Іздрик у повісті образи із творів світових письменників, зокрема Ернеста Гемінгвея: «Як *старий змарзмілий Хем* я любив і котів... Ймовірно, в мене був і *свій Бойз*, такий білий, пухнастий сучасний не закомплексований друг, котрий любив мене, як ніхто, або, як ти, або він так само, як ти, ігнорував мене, і це найбільше бісило і це, врешті, приносило найбільшу насолоду»; «Візьми мене на своє свято, *татусю Хеме*». «Висока металева сітка, вся обвита фасолею, і зелена галявина, *не білий за поштову марку*, як пожартували б у Голівуді» – письменник стилізує окремі кадри з роману Альви Бесссі «Символ», для якого образ усамітнення між закоханими схожий на поштову марку, маленьку і позбавлену вільності.

Віднаходимо також певні алюзії у тексті Іздрика, які важко зрозуміти без авторського коментаря: «...Бог – це морські камінці. Зате *диявол виявився мухами і курячими лапками*». «Бог в морських камінцях – це, мабуть, т. зв. „курячий бог“, тобто пласкі камені з отвором природного походження, натяк на поганський характер релігійності героїні. Звідси перекидається семантична жердина до курячих лапок, які є одним із атрибутів сатанізму... Те, що „Диявол виявився мухами“, можливо, натяк на Баал Зебуба, тобто „володаря мух“, згаданого у Старому Заповіті бога філістимлян...» – таке пояснення подає автор до використання цих інтуїтивних цитат з метою посилення сприйняття образу демонічності.

Попри звернення героя до сатанізму, він глибоко вірує у Бога. Не випадково у стресовій ситуації до символу віри «Отче наш», який уособлює в собі глибоку і самовіддану молитву людини до Бога, який не тільки існує, а й допомагає налаштувати свій внутрішній світ «...схопившись руками за бильце канапи та схиливши голову почав молитися. Прочитавши тричі *«Отче наш»*, три рази перехрестився». Будь-які слова підкріплюють дії, у цьому випадку – віддаємо хрест Христу, який своїми стражданнями врятував душі і тіла усіх немічних людських істот.

Юрій Іздрик подає свою оцінку подіям у суспільстві, культовим рухам, що відбувалися на той час, зокрема молодіжним субкультурам, типу хіпстерів, за допомогою посилань на конкретні образи: «Звичайна комуна: *збрюхані гіпсі, трава, Марлі*. Білі дівчатка із здивовано розкритими від марихуани очками і пиздами, мандрівні філософи, всілякі ці, знаєш, *брєменські музиканти*, вільний дух Європи, коротше кажучи».

Інтертекстуальність повісті «Остів КРК» вибудовується так: автор свідомо коментує посилення та натяки, алюзії, відгомони на інші твори мистецтва. Потокова свідомість використовує слова та образи, які заховані у пам'яті, їх вона продукує і вивільняє назовні. Юрій Іздрик – письменник, який гармонійно володіє текстом і трансформує в ньому власний досвід.

Abstract. In the article, an intertextual analysis of the story «Krk Island» by Yuriy Izdryk is carried out. Ways of realizing intertextuality in the text are studied: the connection with cinematography, works, and authors of modern Ukrainian literature, music, and personal experience. The work of Yuriy Izdryk is analyzed in the context of postmodern literature.

Keywords: intertextuality, intertext, allusions, hypertextuality, paratextuality.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство: підручник. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 430 с.
2. Біловус Л. Теорія інтертекстуальності як модус новаторства у творчих феноменах Василя Стуса та Івана Світличного. Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. 126 с.
3. Назаренко Н. Інтертекстуальні одиниці в прозі Юрія Іздрика. URL: <https://ks.iul-nasu.org.ua/vypusky-zhurnal/2019-2/zbirnyk-kultura-slova-90-2019/english-intertekstualni-odynytsi-u-prozi-yuriya-izdryka.html> (дата звернення: 09.10.2022).
4. Іздик Ю. Острів КРК та інші історії (збірка). URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Izdryk/Ostriv_KRK_ta_inshi_istorii_zb/ (дата звернення: 09.10.2022).
5. Крайслер Імператор повертається. URL: <https://wz.lviv.ua/life/131062-kraisler-imperial-povertaietsia> (дата звернення: 09.10.2022).

УДК 004.774:316.774]:81'373.22(477+(470+571))-057.177.1

ЛЕКСИЧНИЙ ОБРАЗ В. ЗЕЛЕНСЬКОГО ТА В. ПУТІНА В ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕЛЕГРАМ-КАНАЛАХ: КОНТЕНТ-АНАЛІЗ

В. В. Борищук, Н. О. Стеблина

Анотація. У роботі досліджено, як інформаційні телеграм-канали висвітлюють Володимира Зеленського та Володимира Путіна з погляду лексичної риторики від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, зокрема – як часто вони згадують перших осіб країн у своїх публікаціях, які форми та варіанти написання посад та ПІБ вживають при описі президентів та яка їх загальна лексична картина в новинній стрічці каналів. У дослідженні були проаналізовані всі інфоканали за трьома параметрами: частота згадки, форми та варіанти написання, загальна лексична картина, на основі яких порівнювалися отримані результати та вказувалися спільні і відмінні особливості.

Ключові слова: лексичний образ, Зеленський, Путін, телеграм-канали, контент-аналіз.

Вступ. Від початку повномасштабної війни Росії проти України публікуються сотні новинних матеріалів за день, що набагато більше, ніж до її початку. Особливо їх стало значно більше у телеграм-каналах, де лаконічно та максимально швидко інформують про події в Україні та світі. Основною темою усіх інформаційних телеграм-каналів, звісно, є військові дії на території України. А згадки та новини про двох важливих персон можуть дати змогу зрозуміти особливості подачі новин телеграм-каналами. Це, звісно, президенти ворогуючих країн – Володимир Зеленський та Володимир Путін, за якими пильно спостерігає весь світ.

Одразу впливає **мета** дослідження – проаналізувати дописи інформаційних телеграм-каналів, в яких висвітлюється діяльність обох лідерів держав, з погляду лексичної риторики від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну. **Завдання** дослідження: встановити, як часто згадують у публікаціях Зеленського та Путіна, які форми та варіанти написання посад та ПІБ вживають при описі президентів, яка їх загальна лексична картина в новинній стрічці каналів. Проблема лексичного образу публічних людей, зокрема і політичних діячів, дотепер залишається поза аналітичними студіями українського журналістикознавства та філології, що обумовлює наукову новизну й **актуальність** нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Образи президентів України та Росії з різних поглядів досліджували Ю. Карманська [1], Є. Плахотнюк [2], Л. Завальська [3] та А. Березовенко [4]. Ю. Карманська аналізувала образ В. Зеленського в сатиричних українських новинах, на основі яких зробила висновок про те, як він впливає на людей та яке враження формується для суспільства після перегляду сатиричних матеріалів. З мовознавчого погляду формування образу президента України досліджував Є. Плахотнюк, який описав лінгвориторичне портретування політика. Він визначив основні рівні лінгвориторичного образу політика та

порушив питання про їхнє адекватне відображення у медійних новинних текстах, що не ставлять за ціль формування позитивного чи негативного іміджу. Л. Завальська проаналізувала образ В. Зеленського в лінгвопрагматичному аспекті, що передбачає актуалізацію комунікативної взаємодії мовця і реципієнта в різних типах дискурсу. На основі публічних виступів В. Зеленського науковиця окреслила основні комунікативні стратегії президентського дискурсу. Образ В. Путіна у контексті культу особи президента Росії досліджувала А. Березовенко. Науковиця представила характеристики способів репрезентації особистості Путіна в інформаційному просторі та зазначила політичні особливості образу президента.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження лексичної риторики, яку використовують інфоканали в Телеграмі, було обрано три найпопулярніші, згідно із статистичними даними TGStat [5], новинні телеграм-канали: два українських – українськомовний «Телеграмна служба новин» (далі – ТС), російськомовний «Україна сейчас» (далі – УС) та один російський – «РИА Новости» (далі – РН). Для аналізу був взятий період один місяць – від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну з 24 лютого по 24 березня включно. Всього було проаналізовано таку кількість новин: «ТС» – 6 102; «УС» – 6 678; «РН» – 5 217. Аналізували кожен з інфоканалів за трьома параметрами: 1) частота згадки; 2) форми та варіанти написання; 3) загальна лексична картина.

1. Частота згадки. Для частоти згадки обох президентів у трьох інформаційних телеграм-каналах ми проаналізували усі публікації за один і той же проміжок часу (з 24 лютого по 24 березня 2022 року). Результати подані у таблиці 1.

Таблиця 1

Частота згадки президентів України та Росії в інформаційних телеграм-каналах (з 24.02.2022 р. по 24.03.2022 р.)

Телеграм-канали	Володимир Зеленський			Володимир Путін		
	всього згадок	% серед усіх постів	% лише серед зафіксованих згадок у постах	всього згадок	% серед усіх постів	% лише серед зафіксованих згадок у постах
Телеграмна служба новин	432	7,5 %	54,1 %	367	6,1 %	45,9 %
Україна Сейчас	453	6,8 %	41,1 %	650	9,7 %	58,9 %
РИА Новости	382	7,3 %	42,7 %	513	9,8 %	57,3 %

Узагальнено, що частота згадок і Зеленського, і Путіна в інформаційних телеграм каналах є досить високою, що свідчить про впливовість та значимість обох президентів, які поширюють важливу інформацію для суспільства або пов'язані з подіями чи фактами, в яких вони згадуються.

2. Форми та варіанти написання

2.1. Володимир Зеленський. У публікаціях телеграм-каналу «ТС» вдалося зафіксувати сім варіантів написання президента України. Найчастіше в новинах використовували лише прізвище «Зеленський» – аж 272 (63 %). Такий скорочений варіант вживали, аби зробити акцент на самій новині чи цитаті президента. Далі популярний варіант при згадці про українського президента використовувалася його ім'я та прізвище «Володимир Зеленський» (67, або 15,5 %). Топ-три популярних форм закриває повний варіант: посада, назва країни, ім'я та прізвище – «Президент України Володимир Зеленський» (42, або 9,7 %). Не менш популярним формулюванням у новинних постах було скорочений попередній варіант: лише назва посади та прізвище – «президент Зеленський» (33, або 7,6 %). Також вживалися варіанти «Президент Володимир Зеленський» (14, або 3,2 %), просто без вказування ПІБ – «президент України» (3, або 0,7 %) та у вигляді узгодженого прикметника з іменником – посади та ім'я й прізвища – «український президент Володимир Зеленський» (1, або 0,2 %).

У публікаціях телеграм-каналу «УС» вдалося зафіксувати вісім варіантів написання президента України. Найчастіше в новинах використовували лише прізвище «Зеленський» – аж 297 (65,6 %). Як і в попередньому проаналізованому телеграм-каналі, такий скорочений варіант вживали, аби зробити акцент на самій новині чи цитаті президента. Далі популярний варіант при згадці про українського президента використовувалися його ім'я та прізвище «Володимир Зеленський» (61, або 13,5 %). Топ-3 популярних називань закриває форма поса-

да та прізвище – «президент Зеленський» (38, або 8,4 %). Не менш популярним формулюванням у новинних постах був повний варіант: посада, назва країни, ім'я та прізвище – «президент України Володимир Зеленський» (33, або 7,3 %). Також вживалися варіанти: посада, ім'я та прізвище «Президент Володимир Зеленський» (14, або 3,1 %), назва посади, країни та прізвище – «Президент України Зеленський» (7, або 1,5 %), просто без вказування ПІБ – «президент України» (2, або 0,4 %) та ще одне формулювання – «глава української держави Володимир Зеленський» (1, або 0,2 %).

У публікаціях телеграм-каналу «РН» вдалося зафіксувати лише 2 варіанти написання президента України. Практично в усіх новинах використовували лише прізвище «Зеленський» – аж 378 (99 %) і лише 4 рази (1 %) використовувалася форма ім'я та прізвище президента «Володимир Зеленський». Така мала кількість використання різних варіантів та уникання посади президента та самої України може мати кілька логічних та ймовірних пояснень: 1) невизнання Зеленського як президента України російськими інформаційними каналами; 2) несерйозність сприйняття персони Зеленського на політичній арені; 3) спеціальне уникання назви посади з або без назви країни за вказівкою політичного режиму в Росії.

2.2. Володимир Путін. У публікаціях телеграм-каналу «ТС» вдалося зафіксувати 10 варіантів написання президента Росії. Найчастіше в новинах використовували лише прізвище «Путін» – аж 247 (67,5 %), як і у випадку із Зеленським, такий варіант вживали, аби зробити акцент на самій новині чи цитаті президента. Далі дуже популярний варіант написання на каналі було теж прізвище з маленької букви – «путін» (101, або 27,5 %). Такий правопис цього слова використовувався з метою показати зневагу до ворога. Варто зауважити, як і в старій, так і новій редакції правопису є опис цього правила, про яке розповідав у загальнонаціональному телемарафоні доцент Київського університету імені Бориса Грінченка та відомий мовознавець Олександр Авраменко: «Прізвища людей та імена, які вживають зневажливо, пишуть з малої літери. І це правило давнє. Наприклад, гітлери, путіни ми можемо спокійно писати з малої літери, це відповідає вимогам чинного правопису» [6]. Топ-три варіанти написання закриває варіант ім'я та прізвище президента Росії «Володимир Путін» (5, або 1,4 %). Вкрай рідко траплялися інші формулювання згадки Путіна: назва посади, аббревіатура країни та прізвище – «президент РФ Путін» (4, або 1 %), двічі (або 0,5 %) вживалися форми – повна назва посади, країни, ім'я та прізвище «президент Росії Володимир Путін», просто назва посади та аббревіатура країни «президент РФ»; як зневажливе ставлення до ворога з маленької ім'я та прізвище «володимир путін» та повна назва посади, країни та ім'я та прізвище «президент Російської Федерації Володимир Путін». Також по одному разу траплялися форми згадки російського президента з певними поняттями: «окупант Путін» та «нацист Путін».

У публікаціях телеграм-каналу «УС» вдалося зафіксувати 16 варіантів написання президента Росії. Найчастіше в новинах використовували лише прізвище «Путін» – аж 568 (87,4 %), як і у випадку із Зеленським, такий варіант вживали, аби зробити акцент на самій новині чи цитаті президента. Як і в попередньому проаналізованому телеграм-каналі, далі найбільше траплялося написання лише прізвища з маленької букви – «путін» (23 або 3,5 %), такий варіант використовуватися саме від початку повномасштабного вторгнення країни-агресора Росії в Україну. Топ-3 варіантів написання закриває варіант «Володимир Путін» (17, або 2,6 %). Також зустрічалося чимало інших варіантів правопису ПІБ Путіна у поєднанні з посадою. До прикладу, повний варіант: посада, назва країни, ім'я та прізвище – «Президент Росії Володимир Путін» (11, або 1,7 %), лише назва посади та країни – «президент Путін» (9, або 1,4 %), ще один повний варіант, назва посади, аббревіатура країни, ім'я та прізвище – «президент РФ Володимир Путін» (6, або 0,9 %) і такий же варіант, однак без ім'я – «президент РФ Путін» (6, або 0,9 %). Ще кілька поодиноких (0,2 %) варіантів – «президент Росії Путін», «лідер Росії Володимир Путін», «російський президент Путін», «Володимир Путін», «президент Росії», а також словосполучення з негативним контекстом – «загарбник Путін», «фашистський диктатор Володимир Путін», «російський диктатор Володимир Путін», «фашистський диктатор РФ».

У публікаціях телеграм-каналу «РН» вдалося зафіксувати дев'ять варіантів написання президента Росії. Найчастіше в новинах використовували лише прізвище «Путін» – аж 492 (95,7 %), зазвичай у більшості постів таку форму написання вживали перед цитуванням пре-

зидента. Далі не менш популярним варіантом згадки в новинах був прикметник від назви країни та посада – «російський президент» (7, або 1,4 %), а топ-три закриває фраза у складі посади та аббревіатури країни – «Президент РФ» (6, або 1,2 %). Також траплялися ще такі варіанти написання, як повна форма (посада, країна, ім'я та прізвище) – «президент Росії Володимир Путін» (3, або 0,6 %) та поодинокі (0,2 %) випадки: «президент РФ Володимир Путін», «президент Володимир Путін», «президент Росії Путін», «Володимир Путін», «президент Путін».

3. Загальна лексична картина

3.1. Володимир Зеленський. Про Зеленського та його дії канал «ТС» використовував нейтральну або позитивну лексику, зокрема: сміливий, впевнений, рішуче відповів, красномовно пояснив, закликав світ, переконав лідерів Європи, повідомив українцям, щиро звернувся до парламенту тощо.

Про Зеленського та його дії канал «УС» використовував зазвичай нейтральну або позитивну лексику, зокрема: сильний, сміливий, впевнений, привітав українців, рішуче відповів, закликає світ, звернувся до лідерів Європи, повідомив українців, виступив під час сесії парламенту тощо.

Про Зеленського та його дії канал «РН» використовував зазвичай нейтральну лексику: сказав українцям, звернувся до Путіна, намагається домовитися, заявив лідерам європейських країн, подякував Байдену за допомогу, виступив під час сесії ЄС тощо, однак іноді були помітні і негативні формулювання: розлучений Зеленський, режим Зеленського, гнівно попередив Росію, фамільярно пояснив ситуацію.

3.2. Володимир Путін. Щодо Путіна в постах каналу «ТС» лексика просто насичена різноманітними негативними та саркастичними фразами, які описують президента Росії або він має безпосереднє відношення до певних понять, які утворені за допомогою прикметника від іменника «Путін»: 1) про владу: путінська влада, путінський режим, путінська росія, путінська Росія; 2) про війну: путінська стратегія, антипутінська коаліція, путінський бліцкриг, антипутінські акції, антипутінські санкції, путінська кампанія; 3) про війська: путінська армія, Путінська «одна з кращих армій світу», путінські окупанти, путінські терористи, путінські війська, путінські танки; 4) про президента та інше: путінізм, путінське безумство, фантазії Путіна, військовий злочинець путін, фашистський диктатор рф, пропутінський нардеп, путінська війна, путінський Сребрениця, путінські хвойди.

Щодо Путіна в постах каналу «УС» просто величезний спектр негативних та саркастичних фраз, які описують президента Росії або він має безпосереднє відношення до певних понять, які утворені за допомогою прикметника від іменника «Путін». Серед найбільш популярних фраз є путінський режим (10), путінська армія (7), антипутінська коаліція (3), путінська Росія (3). Інші поодинокі фрази можна поділити на кілька груп: 1) про владу: путінська диктатура, путінська влада, путінська пропаганда, депутатизація Росії, путінська політика, путінське задзеркалля; 2) про війну: путінська стратегія, путінський бліцкриг, так звана путінська спеціальна операція, путінська війна, путінська кампанія, Путінське командування, Путінська «спецоперація з порятунку України»; 3) про війська: Путінські орки, путінські орки, путінські кадировці, горді путінські орли в обскубаних курок, путінські окупанти, путінські загарбники, путінські вбивці, Путінські нацисти, путінські стерв'ятники; 4) про президента та інше: путінці, путіністи, антипутінський санкційний блок, пропутінський нардеп, по-путінськи, путінський полон, путінський пропагандист, путінська брехня, путінський мітинг, Путінський фашизм, Путінюгенд, путінські маріонетки. Також у новинних публікаціях редактори інформаційного каналу використовували нецензурну (тварина, довбойоб, хуйло, Путін-хуйло, хуйло Путін) або гнівно (мародер, грабіжник, психопат Путін, божевільний Путін, Гітлер Путін, бункерний дід, лякливий дід, божевільний дід) лексику щодо Путіна.

Щодо Путіна в постах каналу «РН» повністю в нейтральному стилі при згадці про президента подається інформація, використовуючи стримані прикметники чи дієслова: сказав під час засідання, звернувся до росіян, подякував та підтримав нашу армію, попередив Європу, пригрозив ЄС та НАТО, поспілкувався з президентом Франції, попросив організувати зустріч, зустрівся з Лукашенком.

Висновки. На основі трьох досліджених інформаційних телеграм-каналів («Телеграмна служба новин», «Україна сейчас» та «РІА Новості») вдалося проаналізувати висвітлення

президентів України та Росії за 3 критеріями: частота згадки; форми та варіанти написання; загальна лексична картина. Найбільша частота згадок про Зеленського зафіксована в «Телеграмній службі новин», а найменша частота згадок траплялася в новинній стрічці в «Україне сейчас». Водночас найбільше про Путіна зафіксовано в «РИА Новості», а найменше – в «Телеграмній службі новин».

В усіх трьох телеграм-каналах найчастіше вдалося зафіксувати варіанти написання у формі лише прізвищ «Зеленський» та «Путін», які значно переважали всі інші форми. Причиною саме такого використання є економія слів у невеликих постах в Телеграмі задля привернення більшої уваги до самої цитати президента або сенсу новини. Порівнюючи кількість варіантів написання посад та ПІБ президентів, можемо означити, що найбільш різноманітні форми при згадці обох президентів використовує у своїх публікаціях «Україна сейчас» – 8 форм для Зеленського та 16 – для Путіна. Цікавою тенденцією в українських телеграм-каналах виявилось написання прізвища Путіна чи назви країни Росія з маленької букви.

Якщо узагальнити, яку лексику вживають усі три інформаційні телеграм-канали, то все залежить від їх походження та ставлення до президентів. Про Зеленського усі телеграм-канали писали нейтрально, однак в «Телеграмній службі новин» іноді можна помітити і позитивну риторичку, а в «РИА Новості» інколи при згадці президента України використовували емоційно-негативну лексику. Про Путіна чітко розмежовується риторика: в українських телеграм-каналах часто використовується негативно-нейтральна лексика, однак «Телеграмна служба новин» більш стримано висвітлювала президента Росії, водночас «Україна сейчас» час від часу використовувала нецензурну лексику у гострих та жахливих моментах сенсу новин. У російському каналі «РИА Новості» президента подавали нейтрально без якоїсь позитивної чи возвеличувальної риторички.

Результати матеріалу можуть бути використані при підготовці наукових статей, тез доповідей та науково-практичних конференцій. Перспективою дослідження є більш глибокий та багатоаспектний аналіз лексичних образів президентів України, Росії та інших політиків як у соціальних мережах, так і в месенджерах чи засобах масової інформації.

Abstract. The work examines how informational telegram channels have been covering Volodymyr Zelenskyy and Vladimir Putin from the point of view of lexical rhetoric since the beginning of the full-scale invasion of Russia into Ukraine, in particular, how often they have been mentioning the first persons of the countries in their publications, what forms and variants of writing positions and full names have been used when describing the presidents and what their general lexical picture is in the news feed of the channels. In the study, all information channels were analyzed according to 3 parameters: the frequency of mention, forms and variants of spelling, the general lexical picture, based on which the obtained results were compared, indicating the main common and distinctive features.

Keywords: lexical image, Zelenskyy, Putin, Telegram channels, content analysis.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Карманська Ю. В. Образ президента України Володимира Зеленського у сатиричних новинах “#@)2?}\$0 з Майклом Шуром: магістерська робота / науковий керівник Д. П. Тарадай. Київ: НаУКМА, 2021. 66 с. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/20902/Karmanska_Mahisterska_robota.pdf?sequence=1 (дата звернення: 13.05.2022).
2. Плахотнюк С. І. «Чи палив Зеленський?»: лінгвориторичне портретування політика. «Одеські діалоги культур: творчість, людина, мова» & «Риторика медійного дискурсу»: Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції та Круглого столу (26–27 листопада 2021 р., м. Одеса) / редкол.: О. Л. Олійник, О. І. Самойленко, Н. В. Петлюченко, С. І. Потапенко [та ін.]; Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової. Одеса: Фенікс, 2021. С. 90–92. URL: https://odma.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/materiyaly-konferencyyu-kruglogo-stola_onma_2021_poperednye-vydannya.pdf#page=90 (дата звернення: 19.05.2022).
3. Завальська Л. В. Комунікативні стратегії президентського дискурсу (на матеріалі промов В. Зеленського). *Вісник Одеського національного університету. Філологія*. 2022. Т. 26. Вип. 2(24). С. 30–39. URL: <http://philolvisnyk.onu.edu.ua/article/view/251849/257962> (дата звернення: 16.05.2022).
4. Березовенко А. В. Культ особи Володимира Путіна в контексті постмодерну. *Стратегічні пріоритети*. 2019. № 1. С. 117–132. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/483771/cult_of_personality.pdf (дата звернення: 23.05.2022).
5. Rating of Telegram channels. TGStat. URL: <https://tgstat.com/ratings/channels/news?sort=members> (дата звернення: 11.05.2022).
6. Зневажлива граматики війни: власні назви та імена агресора пишемо з малої літери. *Армія. Inform: вебсайт*. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/03/16/znevazhlyva-gramatyka-vijny-vlasni-nazvy-ta-imena-agresorayshe-z-maloyi-literi/> (дата звернення: 17.05.2022).

ЗАДОВОЛЕНІСТЬ ПРАЦЕЮ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІЗАЦІЇ ЇЇ ФОРМИ ТА ВПЛИВ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Н. П. Дончевська, Ю. В. Кушнір

Анотація. У статті розглядається поняття задоволеності працею персоналу організації та її вплив на ефективність діяльності підприємства. Розглянемо фактори, що впливають на задоволеність працею та її форми.

Ключові слова: задоволення працею, ефективність праці, продуктивність праці, прогресивна задоволеність, довіра, інтенсивність праці.

Вступ. В умовах сьогодення питання впливу задоволеності працею на ефективність діяльності підприємства є досить актуальною. Ефективність діяльності підприємства багато у чому залежить від психологічного благополуччя персоналу організації, люди є основним капіталом організації. Унаслідок покращення ефективності діяльності персоналу отримуються кращі показники дохідності підприємства. Персонал є ключовим активом організації, що забезпечує її конкурентоспроможність і сталий розвиток.

Великий внесок у вивчення проблеми задоволеності працею здійснили такі науковці: Ф. Ільясов, К. Замфір, К. Альдерфер, Ф. Херцберг, В. Врум, А. Здравомислов, А. Корнієнко, В. Магун, Д. Мак-Грегор, В. Мансуров, А. Маслоу, Е. Мейо, Е. Молевич, О. Васильєва, Л. Портер, В. Ядов, Ф. Тейлор, А. Файоль, Ф. Тейлор та інші.

Основний розділ. Для організації та для кожного працівника є цінним вивчення проблем психологічної задоволеності персоналу організації. Проблема задоволеності професійною діяльністю була найбільше вивчена в 70–80-х роках ХХ століття. Отримані результати мають велику наукову цінність, але потребують подальшого дослідження та вивчення, адже в Україні відбулися значні соціальні-економічні зміни, особливо в останні роки.

У науці здебільшого вивчалася задоволеність людини від власної професійної діяльності. Доречно зазначити, що в сучасній психології задоволеність персоналу організації більше вивчалася у робітників промислових підприємств. Пік досліджень припадає на кінець 70-х – початок 80-х рр. та був пов'язаний із глобальною проблемою плінності кадрів.

Наразі в Україні склалася складна економічна ситуація. Пріоритети організацій до підбору персоналу змінилися, ринок праці перенасичений новими кандидатами різних напрямів. Кадрова політика організацій щодо персоналу переглядається, оптимізуються витрати на персонал. Підвищення рівня задоволеності власною професійною діяльністю має особливе значення в цих умовах [1].

Задоволення працею – співвідношення певних запитів працівника щодо змісту, умов, оплати праці з наявними умовами на підприємстві. Тобто це суб'єктивна оцінка працівником своїх запитів щодо умов на підприємстві, в яких він виконує професійні обов'язки.

Ефективність праці – це здобуття кращого результату з використанням менших витрат тих чи інших ресурсів. Якщо прослідковується максимальний результат за мінімальних затрат праці, то таку діяльність називають ефективною. Результатом є отриманий дохід від реалізації продукції, надання послуг, виконання робіт. Ефективність праці вимірюється продуктивністю, якістю й інтенсивністю праці. Саме ці показники і будуть характеризувати якісні та кількісні показники роботи працівника і підприємства.

Найважливішим показником ефективності праці є продуктивність праці, яка виражається у відношенні послуг (виробленої продукції) до відповідних затрат живої праці. Ступінь напруженості праці в процесі виробництва є інтенсивністю праці. Цей показник характеризує витрати нервових та фізичних зусиль, які потрібні працівникові для виконання своєї роботи. Сукупність властивостей процесу трудової діяльності, зумовлених здатністю і прагненням працівника (колективу) виконувати певне завдання відповідно до встановлених вимог, є якістю праці. Слід розуміти, що зростання показників ефективності праці визначає не тільки розвиток підприємства, а й відповідає принципам мінімізації витрат виробництва, тобто слугує основним критерієм результативності управління на всіх рівнях.

Виділяють такі фактори задоволеності працею: стосунки з працівниками; організація часу; задоволеність організацією, підприємством, установою; можливості просування по службі; відносини з керівництвом; заробітна плата. Основними проявами незадоволеності роботою є: будь-які вирази лояльності або протесту, зневіри та зневаги. Також до цього буде доречно додати соматичні та негативні психічні реакції, насамперед це стосується професійних стресів, які в Міжнародній класифікації хвороб (МКХ) визначаються як окремих стан – професійний стрес, наслідком якого є синдром професійного вигорання.

Задоволеність від організації праці, рівень комфорту, умови праці, в яких здійснюється професійна діяльність, задоволеність матеріально-технічною базою, задоволеність від розташування місця роботи є важливими чинниками для задоволеності професійною діяльністю. Як зазначає у своїх працях П. Якобсон, у будь-якому випадку трудової діяльності працівник пов'язаний з певним колективом. Тобто практично завжди, за винятком деяких випадків, діяльність людини проходить у процесі спілкування з людьми, які її оточують, тому дуже важливою є її оцінка власних стосунків із ними. Водночас потрібно враховувати результати оцінки взаємовідносин з людьми, які знаходяться на різних рівнях службової ієрархії, а саме: з керівництвом, колегами, клієнтами та підлеглими. П. Якобсон наголошує, що специфіка соціальних зв'язків із колективом та його членами, як і характер зв'язків з окремими членами колективу, може як стимулювати, так і дезорганізувати процес праці.

Багатьма науковцями було описано залежність задоволеності професійною діяльністю від матеріальних прибутків, а саме: заробітної плати, додаткових винагород, матеріального стимулювання, тому що цей фактор є найбільш очевидним при виконанні професійної діяльності. Також певне значення мають професійні пільги та привілеї, якими працівник може скористатися. До них відносять соціальні, економічні та соціально-професійні пільги, як-от збільшена відпустка та вільний режим роботи.

Виділяють дві позиції у вивченні проблеми суб'єктивного благополуччя: зовнішні щодо особистості умови, як можливості підвищення рівня добробуту, та внутрішні, пов'язані із самосвідомістю, особливостями особистості [2].

Задоволеність працею відіграє важливу роль в умовах підприємства. Задоволений персонал приносить більше користі, ніж незадоволений. Незадоволений працівник виконує свої обов'язки неналежно та намагається використати різні способи, аби не виконувати професійні обов'язки, що спричиняє недостатню ефективність діяльності підприємства.

У свою чергу задоволений працівник навпаки намагається якнайкраще виконати свої обов'язки та приносить підприємству кращий дохід, допомагає залучити кращих постачальників сировини та матеріалів кращих покупців продукції.

Отже, можна зробити висновок, що задоволеність і ефективність – тісно пов'язані поняття та мають залежність один від одного. Тобто залежно від того, як почувуються працівники в умовах підприємства, підприємство відображає фінансові результати.

Як вважають, 76,9 % фахівців регіональних центрів зайнятості, опитаних експертами Українського центру економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова, однією з головних причин, які впливають на задоволеність від праці в Україні, є низький рівень заробітної плати [2]. Це підтверджує дуже розповсюджену думку, що основним фактором ефективної роботи є гроші: чим більше одержує людина, тим краще вона працює. Таке переконання неправильне, бо якщо в людини домінує, приміром, потреба в близьких відносинах або потреба у самореалізації, то вона надасть перевагу місцю, де зможе задовольнити цю потребу.

Виробниче середовище є важливою формою нематеріальної мотивації. До цієї форми відносять зручність, комфорт, стосунки в колективі та прийняття робочого місця. Багато проблем, пов'язаних зі стресом (дії якого піддається майже кожен співробітник), може вирішити комфортне оточення [3, 178–181]. Отже, якщо діяльність фахівця характеризується дуже високим рівнем напруженості та стресу, відсутність комфортного робочого місця й оточення можуть негативно вплинути як на нього самого, так і на ефективність його роботи.

Важливою формою нематеріальної мотивації праці є довіра роботодавця. У процесі «виросування» лояльного співробітника це почуття є досить важливим. Багатьом співробітникам приємно почувати свою причетність або наближеність до осіб, що займають високе становище

ще. Практично кожен співробітник, незалежно від рівня займаної позиції в корпоративній ієрархії, хоче знати, що і він, і його робота важливі для компанії [4, 62–66].

Працівники можуть відчувати такі форми задоволеності працею: конструктивна незадоволеність працею, фіксована незадоволеність і псевдозадоволеність працею, задоволеність працею у змирності (задоволеність, коли людина звиклася зі своєю працею), прогресивна, стабільна задоволеність працею.

При прогресивній задоволеності працею людина відчуває радість від роботи загалом. У людини виражене прагнення та спроби досягати більш високого рівня задоволеності. Невід'ємною частиною цієї форми є «творча незадоволеність» щодо деяких аспектів робочої ситуації. При прогресивній формі задоволеності працівник намагається проявити якнайкраще результати своєї діяльності і саме так створює високу ефективність діяльності.

Стабільна задоволеність проявляється у тому, що людина відчуває задоволеність від конкретної роботи стабільно та на постійній основі. Якщо підприємство удосконалив систему мотивації, то підвищиться рівень ефективності діяльності підприємства та рівень задоволеності працею.

Коли людина відчуває неясну незадоволеність від роботи і знижує рівень прагнення, щоб пристосуватися до негативних аспектів робочої ситуації на більш низькому рівні, то це проявляється форма, яка має назву задоволеність праці у змирності. Зменшуючи рівень прагнення, працівник здатний знову досягти позитивного стану задоволеності. На основі цього ефективність діяльності має достатній рівень, хоча знаходиться на межі зменшення.

Конструктивна незадоволеність працею проявляється тоді, коли людина відчуває себе незадоволеною роботою. При підтримці рівня прагнення працівник пробує впоратися з ситуацією за допомогою спроб вирішити проблеми на основі вироблення достатньої терпимості до фрустрації. Крім того, йому доступні осмислені дії в рамках цільової орієнтації і мотивації, спрямовані на зміну робочої ситуації. При цій формі незадоволення ефективність діяльності теж має недостатній рівень, що має негативний вплив на фінансові показники діяльності підприємства.

Фіксована незадоволеність працею характеризується тим, що людина відчуває себе незадоволеною роботою. Вона не робить спроб для вирівнювання ситуації, підтримуючи рівень прагнення на сталій основі. Терпимість до фрустрації призводить до того, що механізми захисту, необхідні для докладання зусиль для вирішення проблеми, здаються і виходять за межі будь-якої можливості. Тому індивідуум застряє на своїх проблемах, не виключено патологічний розвиток подій. Тобто в цьому разі ефективність діяльності підприємства буде вкрай низькою і йому необхідно вживати заходи задля підвищення задоволення у своїх працівників для підвищення ефективності.

Псевдозадоволеність працею проявляється тоді, коли людина відчуває себе незадоволеною роботою. Псевдозадоволеність працею проявляється при зіткненні з драгливими умовами на роботі або нерозв'язними проблемами і при підтримці прагнення на одному рівні, наприклад, через жорсткість соціальних стандартів або через мотивацію до певного виду досягнень, викривлене сприйняття або заперечення негативної робочої ситуації. Ефективність діяльності перебуває в критичному стані при цій формі, і керівництву підприємства необхідно вживати заходи для подолання такої ситуації.

Прагнення підприємства забезпечувати високу задоволеність працею не залишається непоміченим з боку працівників навіть при підвищених навантаженнях у роботі. У робітників формується почуття взаємної відданості ідеалам організації.

На ефективність роботи працівника негативно впливає зниження задоволеності власною працею, що призводить до негативних наслідків у кадровому забезпеченні підприємства: погіршенню трудової і виробничої дисципліни, росту плинності кадрів, фактам недбайливого ставлення до майна, прогубів.

Але, з іншого боку, повністю вдоволений працівник – поганий працівник, у нього слабо виражене прагнення до вдосконалення (особистого і професійного), погіршується зацікавленість у результативності власної праці, знижується напруженість мотиваційної енергії. Отже, задоволеність працею має бути оптимальною, а не максимальною. З метою підвищення

ефективності праці певний рівень незадоволеності працівників (особливо у змісті роботи) повинен бути наявним.

Висновки. Можна зробити висновок, що задоволеність працею працівників підприємства й ефективність діяльності підприємства є взаємозалежними показниками. Ефективність діяльності підприємства буде на гідному рівні, якщо задоволеність від роботи у працівників знаходиться на високому рівні, а підприємство отримуватиме кращий результат та кращі фінансові показники дохідності.

Abstract. The article considers the concept of satisfaction with the work of the organization's personnel and its influence on the efficiency of the enterprise. Let's consider the factors affecting job satisfaction.

Keywords: job satisfaction, efficiency, labor productivity, progressive satisfaction, trust.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Сафін О. Д. Почуття гумору як чинник міжособистісної взаємодії у проблемних ситуаціях. *Практичний вісник Університету «КРОК»*. Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». Київ, 2012. Вип. 11. С. 126–131.
2. Данильченко Т. В. Об'єктивні фактори суб'єктивного благополуччя. *Актуальні проблеми психології. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості*. 2014. Т. 13. С. 165–176.
3. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки (колективна монографія) / за ред. Е. М. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. 320 с.
4. Юкіш В. В. Застосування матеріальних і нематеріальних методів мотивації лідерства на різних рівнях управління. *Інноваційна економіка*. 2009. № 8. С. 62–66.

УДК 821.161.2Виннич:791

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДРАМИ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА «ГРІХ» ЗАСОБАМИ КІНО

Ю. І. Жиліна, В. А. Просалова

Анотація. Статтю присвячено зіставленню драми В. Винниченка «Гріх» та її однойменної екранізації, здійсненої Олегом Біймою. Екранізація драми сприяла поверненню творчого доробку драматурга в Україну, популяризації його творчості засобами кіно. Під час перенесення драми на екран були додані окремі сцени, які дозволили глядачам зрозуміти поведінку героїв, готували до сприйняття подружньої зради. З-поміж акторського складу слід відзначити переконливу гру Богдана Ступки, який зіграв у кінострічці роль Сталінського.

Ключові слова: інтерпретація, кіно, режисер, художній твір.

Вступ. Драматургія Володимира Винниченка насичена яскравими образами та відбиває суспільно-політичні процеси бурхливої доби. Зіткнення ідей і поглядів його сучасників змусили письменника передавати свої відчуття на сторінках творів. Завдяки зосередженню автора на внутрішньому світі головних героїв його можна назвати продовжувачем традицій психологічної драми і «драми ідей». Як вважає М. Сорока, головною та наскрізною ідеєю тодішньої творчості письменника є чесність із собою [1, с. 52]. Тільки завдяки чесності з собою можна бути психологічно вільною людиною. Адже не існує будь-яких гальм чи обмежень, що можуть зупинити людину. Така ідея часто виправдовує й негідні вчинки головного героя твору. Одним із яскравих прикладів саме виправдання таких вчинків є драма «Гріх» (1919), у якій показано, як головна героїня занепадає духовно, а головне – морально. Марія Ляшківська постає перед загрозою втрати власного «я», коли обставини змушують її відректися від усталених норм і моралі. Саме руйнація основ суспільної моралі, порушена в цій драмі, надихала театральні трупи ХХ–ХХІ ст. інсценувати твір. «Художньо-творча діяльність Володимира Винниченка, специфіка інтерпретації його творів в українському театрі ХХ – поч. ХХІ ст. вельми складна й багатогранна, пов'язана з широким колом літературно-мистецьких, естетичних і теоретичних питань (відношення літератури та сценічного мистецтва до дійсності, розвиток творчих напрямів, традиції і новаторство, специфіка творчості літературної, театральної та ін.)» [2, с. 191].

Першим, хто звернувся до драми «Гріх», був Гнат Юра, який поставив її на сцені «Молодого театру» в 1919 році. «Такої психологічної відвертості в зображенні душевних метань людини до Винниченка не знала українська література, як не знала й такої розкутості в трактуванні ризикованих моральних проблем», – зазначає режисер [3, с. 20]. Уже наступного 1920 року на відкритті нового Театру імені Івана Франка у Вінниці п'єса стала візитівкою режисера та започаткувала нову еру театрального життя міста. Головні ролі виконали Поліна Самійленко та сам Гнат Юра. Але, на жаль, як зазначає П. Кравчук, важко говорити про особливості режисерського трактування кожної постанови Гната Юри порівняно з попередніми вже виставами минулих років через цілковиту відсутність рецензій чи критичних оглядів на п'єси, поставлені у 20–30 роки ХХ ст. [4, с. 34].

Паралельно з театральними постановками до творчості Володимира Винниченка зверталися й кінематографісти. Перші німі стрічки за п'єсами письменника були зняті ще в 1918 році: «Сходи диявола» Георгія Азагарова за п'єсою «Чорна Пантера та Білий Ведмідь» та «Брехня» В'ячеслава Висковського [5, с. 60]. Однак до наших днів вони не збереглися.

Олег Бійма – це режисер, який працює у вже незалежній Україні. Після закінчення в 1972 році Київського театального інституту розпочав роботу на кіностудії «Укртелефільм»: спочатку режисером і сценаристом, а потім – генеральним директором і художнім керівником студії. За цей час йому вдалося зняти понад 30 фільмів, за деякі з них отримав нагороди: на Всесоюзному фестивалі телефільмів у Саратові та Першому Українському кінофестивалі ім. І. Миколайчука став призером за мінісеріал «Гріх»; у 1996 році отримав Державну премію України ім. Т. Шевченка за телесеріали «Пастка» та «Злочин з багатьма невідомими»; а після презентації десятисерійного серіалу «Острів любові», знятого в 1996 році, отримав головний приз Першого Українського телефестивалю «Золота ера». Варто зазначити, що премії та нагороди були присуджені за екранізації відомих творів українських письменників – Михайла Коцюбинського, Івана Франка, Ольги Кобилянської та інших. Особливе місце серед кінодоробку режисера посідає постать Володимира Винниченка. У період з 1990 року по 1995 рік виходить три екранізації творів письменника – «Чорна пантера та Білий ведмідь» (1990), «Гріх» (1991), епізод «Заручини» (1995) із серіалу «Острів любові».

Актуальність студії зумовлена, з одного боку, необхідністю дослідження кінематографічної рецепції літературного доробку Володимира Винниченка, а з іншого – можливістю збагачення інтермедіальних студій. Нові режисерські сцени, майстерно вплетені в канву кінострічки, дають можливість по-новому поглянути на літературний доробок Володимира Винниченка. Додаючи передісторію головної героїні, сценаристи свідомо допомагають глядачеві зануритися у внутрішній світ персонажів.

Метою студії є зіставлення драми Володимира Винниченка «Гріх» 1919 року з кінострічкою українського режисера Олега Бійми 1991 року, виявлення відмінних рис, з'ясування ролі першоджерела для створення кінофільму.

Результати та обговорення. У 1921 році на V Всеукраїнському з'їзді рад радянська влада оголосила Володимира Винниченка «ворогом народу» та заборонила його твори. Лише з початком «відлиги» постать письменника вдалося повернути із забуття. Багато в чому допоміг кінематограф, який відродив українську літературу та подарував нове життя творам. У 1991 році на кіностудії «Укртелефільм» було знято двосерійний мінісеріал за мотивами драми «Гріх» Володимира Винниченка. Інтерпретувати літературний твір Винниченка вдалося сценаристам фільму – Олександрові Біймі та Тамарі Бойко.

Початок серіалу, за задумом режисера, відрізняється від початку оригінального твору: постає передісторія життя головної героїні. Марія Ляшківська – жінка-інтелгентка, яка проводить час за зустрічами та новими знайомствами. Хоч вона і заміжня, однак не соромиться приймати квіти від таємних залицяльників і не приховує цього від чоловіка. Їхній шлюб розпадається, проте ще жевріє надія на щасливе життя, однак одне без одного, адже чоловіка Марії, пана Станіслава, забирають на фронт (де він із часом і загине). Ця історія нещасливого шлюбу приверне увагу глядача до кіноекрану на довгих 47 хвилин. Здається, режисер намагається «підштовхнути» до першопричин становлення майбутньої революціонерки. Парадоксально, але цього епізоду немає в оригінальному творі Володимира Винниченка. Натомість драма

розпочинається з розмови Марії та Ніни – дружини ватажка їхньої підпільної групи Івана, в якого головна героїня закохалася. Жінки дискутують на тему гріховності, тому завдяки окремим реплікам можна дізнатися про попереднє життя Марії. «Наче ми винні, що ти *зраджува-*ла свого чоловіка й він кинувся під німецькі штики» [6], – говорить Ніна під час палкої суперечки. Головна героїня акцентує на відсутності гріха, адже, якщо його немає на фронті, то його немає і за мирного життя. Побачивши згвалтування молодих жінок і загибель чоловіків під час Першої світової війни, Марія не відчуває провини за маленькі «грішки», скоєні нею – закурювання від лампадки, принесення в жертву особисті ідеали.

Володимир Винниченко намагався показати життя однієї революціонерки, її гріхи, які вона спокутує упродовж життя: «А ви ж уявіть собі, що той чоловік мусить переживати. От ви тільки уявіть. Стати провокатором, зрадником. Га? Хіба не жак? От ви подумайте тільки це про себе. От уявіть, що ви, саме ви, раптом – провокатор, зрадник, що ви сидите отут, балакаєте зі мною, а самі собі знаєте, що ви є зрадник, що вас ловлять ваші товариші, що вас мають убити, розшматувать» [6]. За іронією долі в серіалі показано, що Марія – це не революціонерка, а жертва обставин, завдяки яким вона стала учасницею підпілля. Вона дізналася про таємне життя групи ненароком: коли жандарми поранили пострілом Михася – ще одного революціонера та друга Івана. Однак вона не злякалася та продовжила допомагати новим знайомим.

Зовсім новим сценаристським рішенням є момент виходу головних героїв із в'язниці, куди їх взяли під варту після «накриття» їхньої підпільної друкарні. У драмі Володимир Винниченко зазначає, що вихід на волю можливий тільки після того, як Марія «зрадить» своїх друзів, видасть слідчому Сталинському всю таємну інформацію. Головна героїня стає на шлях зради, адже Іванові потрібна негайна медична допомога через перші симптоми захворювання на туберкульоз. Така жертва дається їй важко, але вона змушена піти на неї через кохання. «Але ж вас піймано не тільки на цьому, а на тій самій *любові*. Коли ви не будете видавати, то ту ж вашу кохану людину знов будуть мучити» [6], – пояснює згодом Марія свій вчинок. Натомість сценаристи кінофільму вдаються до зовсім іншого розгортання подій: з в'язниці виходять усі, крім Івана, якого далі тримають під вартою як ватажка підпілля. Обставини змушують Марію діяти негайно, позаяк вона дізнається про вагітність Ніни. Вона звертається до лікаря, який допомагає витягнути Івана з в'язниці. Насамперед йому вдалося проникнути всередину карцеру та під приводом смерті від віспи винести революціонера. Так Іван зміг повернутися знову на свободу.

Кінцівки літературного та кінематографічного творів відрізняються кількістю смертей головних героїв. У Володимира Винниченка Марія, жертвуючи собою задля порятунку друзів, випиває слоїк з отрутою для того, аби Сталинський не міг більше її мучити та змушувати видавати нову інформацію. Натомість сценаристи демонструють більш песнімістичне бачення кінцівки. У серіалі смерть забирає одразу трьох персонажів: Івана вбивають на вулиці, Марія стріляє у Сталинського, а Михась вішається через зраду свого батька. Щодо головної героїні, то в кінофільмі не показана подальша її доля. Вона залишилася живою, однак чи дасть совість їй жити далі – це режисер лишив на розсуд глядача. Очевидно, Бійма хотів показати, що гріх і зрада однієї людини може позначитися на долі інших.

Варто звернути увагу також і на гру акторів. Роль Марії виконала Наталія Єгорова, радянська акторка театру і кіно. У Винниченка Марія постає розкутою, сильною особистістю, для якої не існує заборон. Вона готова на будь-що, аби тільки домогтися свого. Згадати хоча б її стійкість під час допитів. Натомість екранна Марія – інтелігентка, натура більш витончена. Хоча вона проявляє сухість до інших персонажів, однак героїня не викликає таких сильних емоцій, як її літературний відповідник. Дві різні Марії постають на екрані та на сторінках твору: у Винниченка вона – мучениця, яка сповідує свої гріхи, а в Бійми – людина, яка намагається будь-якою ціною знайти способи вийти із бди. Такі напевно різні жінки постають перед нами, але їх єдне одне – ідея руйнації особистості через гріх.

Богдан Ступка ж у виконанні полковника Сталинського – це точно потрапляння у ціль, бо його бездоганна гра ката справляє враження. Його пильний погляд наче спрямований «у душу» підозрюваних, змушує робити все, чого він вимагає. А фінальна сцена з Марією, коли

Сталинський приходиться до квартири революціонерів під прикриттям, вражає акторською грою. Богдан Ступка з таким запалом грає роль мучителя, що йому просто неможливо не повірити. Важливу роль у драмі відіграє Ніна (Муфта) Чоботар. Володимир Винниченко описав її як дівчину, яка «любить горнутись у що-небудь тепле й пухнате, лежати клубочком на канапі і їсти солодке» [6]. У її поведінці виявляється дитячість і наївність, вона ладна повірити в будь-що, а заради Івана готова зробити що завгодно. Олені Борзовій, яка зіграла цю роль, вдалося відтворити характер героїні. Легка, трохи з підстрибуванням хода, блискучі очі та щира усмішка змушують вірити героїні та привертають увагу до неї.

Висновки. Отже, «Гріх» – це драма Володимира Винниченка, яка привернула увагу Олега Бійми. Щоб реалізувати свій задум, режисер і сценаристи додали до сюжетної канви драматичного твору нові сцени, які допомагають глядачеві зрозуміти вчинки персонажів. Уведена історія попереднього життя Марії – до її знайомства з Іваном і його підпільною групою – прояснює поведінку героїні, її здатність іти на компроміс із власною совістю.

Abstract. The article is devoted to the comparison of V. Vynnychenko's drama «Sin» and its film adaptation, directed by Oleg Biima. The adaptation of the drama contributed to the return of the playwright's creative contribution to Ukraine, popularization of his work by films instrumentalities. During the transfer of the drama to the screen separate scenes were added, that allowed the audience to understand the behavior of the characters, prepared for the perception of adultery. Among the cast, it should be noted the convincing performance of Bohdan Stupka, who played the role of Stalin in the film.

Keywords: interpretation, film, director, fiction.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Сорока М. В. Сценічні інтерпретації драми Володимира Винниченка «Гріх» у XX ст. *Вісник КНУКіМ. Серія: Мистецтвознавство*. 2017. Вип. 35. С. 50–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vknukim_myst_2017_35_7
2. Сорока М. В. Мистецький ракурс творчості В. Винниченка в контексті сценічного рішення його літературних творів. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал*. 2021. № 4. С. 190–195.
3. Юра Г. Молодий театр. *Молодий театр: генеза, завдання, шляхи: статті, спогади, матеріали*. Київ: Мистецтво, 1991. С. 169–181.
4. Кравчук П. Драматургія Володимира Винниченка у сценічних інтерпретаціях Гната Юри. *Вісник Львівського університету. Серія: Мистецтвознавство*. 2008. Вип. 8. С. 27–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mistec_2008_8_5
5. Кирилова О. О. Володимир Винниченко: «кінодекадент у вишиванці» (культурна історія екранізацій – 1917–2014 рр.). *Мазістеріум. Культурологія*. 2017. Вип. 68. С. 58–66.
6. Винниченко В. К. Гріх URL: <http://ukrlife.org/main/evshan/hrih.htm>. Назва з екрана.

УДК 159.972

СПЕЦИФІКА ПСИХОСОМАТИЧНИХ РОЗЛАДІВ, ЇХ ПРОЯВИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА

В. П. Жукотанська, К. М. Васюк

Анотація. У статті на основі теоретичного аналізу наявних публікацій з проблеми та емпіричних досліджень розглянуто основні причини виникнення психосоматичних захворювань, а саме особливості їх корекції та діагностики, концепції яких спираються на психологічні або звичайні фізіологічні передумови, що зумовлює наявність великого спектру різних явищ, головну роль яких беруть на себе соматичні симптоми, що розглядаються як психопатологічні феномени та соматичні дисфункції (стрес та соматичні симптоми).

Ключові слова: емоційні порушення, дисфункції, психокорекція, психосоматика, хворі.

Переважаюча більшість досліджень розвитку психосоматичних захворювань та розладів спираються на психологічні або звичайні фізіологічні передумови, що зумовлює наявність великого спектру різних явищ. Однак головну роль відіграють соматичні симптоми, які розглядаються як психопатологічні феномени та соматичні дисфункції одночасно. Найголовнішим чинником виникнення таких розладів слугують стрес та соматичні симптоми. Всі ці види розладів спричинені дією певних чинників, а саме змінами деяких функцій головного мозку.

Психосоматичний розлад (захворювання) неможливо пояснити лише шляхом досліджуваної однієї із підсистем, а саме їх властивостей – психічної або соматичної. Такий стан в організмі людини виникає внаслідок двох чинників: взаємодія між підсистемами організму людини та з навколишнім середовищем. Саме тому дуже важливо чітко розуміти всі межі та який саме чинник впливає на той чи інший стан людини, адже за допомогою правильного розуміння цих зв'язків можна ефективно вплинути на захворювання, зокрема і психотерапевтичними методами, що сприятиме покращенню стану людини і певною мірою врегулює внутрішні та зовнішні прояви розладів, які виникли під дією соматичних порушень [1].

Традиційно для конкретного визначення психосоматичних зв'язків розрізняють два основні підходи, які виникають саме у хворої людини: першим є психоцентричний, за допомогою якого можна дослідити вплив на розвиток хворої особи, а саме хронічного та гострого стресу з огляду на певні конституційні особливості та психічний стан хворого; другий – соматоцентричний, в рамках цього підходу досліджується вплив клінічних проявів пацієнта та перебіг стану (розладу) на суб'єктивне сприйняття свого захворювання самим пацієнтом. Також аналізуються соматогенні і психогенні стани, які зумовлювалися психотравматичними подіями, що саме й призвело до соматичного захворювання. Дуже важко вчасно звернутися по допомогу, коли вона вкрай необхідна, багато людей не дбає про своє самопочуття, чим завдає шкоди собі, отруює себе як зсередини, так і зовні, а це ще більше спричинює загострення психосоматичного захворювання. Тому вкрай необхідно вчасно виявити всі симптоми, які бодай трішки нагадують ту чи іншу хворобу, задля свого ж блага [1; 2].

Проблема сучасної медицини стосовно психосоматичних захворювань є однією з найбільших проблем, яка вивчається вже дуже довго, протягом кількох століть, саме стосовно неї існують неоднозначні погляди багатьох авторів.

А. Б. Смугевич визначав психосоматичні розлади як групу хворобливих станів, яка під дією психічних і соматичних факторів проявляється саме соматизацією психічних розладів, що мають вплив на саме соматичне захворювання, а також коли соматична патологія розвивається під дією психогенних факторів. Психологія – один з невід'ємних чинників, за допомогою якого визначають, що саме призвело до психосоматичного порушення, а психіатрія надає змогу адекватно оцінити та дослідити вплив на розлад психіки людини, що також призводить до психосоматичного захворювання. Соціологія дає змогу більш цілісно оцінити картину повсякденного впливу соціальних чинників на патологію [3].

Із визначення можна зробити висновки, що психосоматичні розлади можуть траплятися при різних захворюваннях. Тобто вони не є певною мірою настільки специфічними, що належать до конкретних чинників.

У літературі прийнято вважати психосоматику як науковий напрям, який досліджує безпосередньо вплив психіки і функцій організму людини. Також важливим є дослідження емоційного стану людини і те, як вона під час нього може функціонувати, та які розлади можуть бути притаманні в тому чи іншому випадку.

Повернемося до загальноприйнятого визначення, що психосоматика – це галузь медицини, яка досліджує і лікує захворювання, спричиненні патологією соматичних розладів, що зумовлені психогенними факторами.

Психосоматика не є самостійною галуззю в медицині, це підхід, який дає змогу розпізнати та дослідити всі фізіологічні, психічні, соціально-психологічні, екологічні та біологічні чинники та саме причини, які і призводять до появи патологічної соматичної хвороби у людини.

У психології, як і в медицині, застосовується психосоматичний підхід. Можна стверджувати, що саме це досягнення якоюсь мірою об'єднало дві галузі науки, завдяки різноманітним методам дослідження та діагностування, які надають фахівцю повну картину цілісного образу людини та допомагають працювати більш конкретно та точно. Проблема людини в тому, що через соціальні умови вона не завжди має можливість висловити пережиті почуття [6].

Своєрідністю психосоматичних розладів є те, що їх можна дуже легко сплутати із симптомами іншого захворювання, яке має якісь певні ознаки, притаманні психосоматичному розладу. Тому у більшості випадків пацієнтів діагностують неправильно, і вони змушені лікуватися у лікарів загального профілю, через що покращення або взагалі не буде, або буде не-

значне покращення, яке має короткотривалий ефект. Водночас людина буде перебувати у стані психосоматичного розладу, поки саме цю проблему не діагностують та не будуть виправляти. В основу механізму придушення емоцій закладений стійкий конфлікт між інстинктивними потребами людини і фруструючим впливом зовнішнього (соціального) світу [4].

За даними ВООЗ, понад 40 % усіх пацієнтів, які лікуються у терапевтичних стаціонарах, належать до групи так званих психосоматичних хворих, тобто практично кількісно не поступаються гострим респіраторним захворюванням. Також було доведено вже неодноразово, що кожна людина мала депресію хоча б раз в житті, що супроводжувалася соматичними розладами.

Загалом можна стверджувати, що фахівці не лише ототожнювали психосоматику з медициною, а й досліджували її окремі форми та види. Важливою галуззю науки була фізіологія, яка безпосередньо досліджувала фізіологічні процеси та формування розладів, спричинених психосоматикою [3].

Дослідження проблеми специфічності психосоматики Чиказькою школою на чолі з Дж. Поллоком підтвердили вагомість поєднання психологічних, ендокринних, фізіологічних і середовищних факторів, що беруть участь у формуванні поведінки. Існує багаторівнева система регуляції, для розуміння якої є модель гіпотез, запропонована професором кафедри психології та соціології Харківського інституту МАУП М. В. Вороновим:

1. Все живе функціонує шляхом чергування процесів розширення та звуження, синтезу і розпаду, надходження енергії та її витрачання.

2. Ситуація, що вимагає рішення, виникає в тому разі, коли на шляху розширення або звуження є перешкода.

3. Перешкода народжує стимул, яким є бажання вижити самому і зберегти свій рід.

4. Хоча людина – система надскладна, кількість варіантів подолання перешкод обмежена [6].

Отже, людина (її складові: організм і психіка) долає хаос нескінченної кількості виборів. Психічна діяльність людини співвідноситься з центральною нервовою системою (тобто головний і спинний мозок), і будь-який стан психіки людини, заснований на п'яти базових емоціях, обумовлює стан тіла.

Зазвичай неправильно відреаговані або невідреаговані взагалі емоції, почуття не усвідомлюються, а лише проявляються психологічним дискомфортом, а згодом і відчутними проблемами, негативними змінами звичного стану тіла.

Безсумнівно, можна говорити, що всі хвороби різні, вони лише можуть бути певною мірою схожими за деякими ознаками [4]:

1. На першому етапі захворювання визначається психічними факторами: (стрес, невроз, психічна травма, психічна пригніченість); короткочасними діями (депресія та смерть близької людини); хронічні фактори (певні невирішені проблеми, які заважають нормальному функціонуванню; комплекс неповноцінності) та тривалі (хвороба близької людини та рідних, конфлікти в сім'ї та на роботі).

2. Стрес – це не єдине, з чого може починатися певне захворювання, але й будь-який рецидив хвороби.

3. Перебіг і виникнення захворювання через вікові особливості. Наприклад, бронхіальна астма до періоду статевого дозрівання в 2 рази частіше зустрічається у хлопчиків ніж у дівчаток, водночас більш зрілому віці – частіше у жінок, ніж у чоловіків. Найбільш уразливою групою є середній вік, адже у період середнього віку відбуваються зміни структури і функцій внутрішніх органів і систем організму [6].

Така різниця визначається не тільки генетичною схильністю до певного типу захворювань, але й характером та іншими особливостями особи. Якщо у людини запальна, збуджена, схильна до агресивної реакція, то зазвичай підвищується артеріальний тиск, а якщо особа сором'язлива, із вразливим характером, невпевнена в собі та має комплекс неповноцінності, спостерігатиметься виразковий конфлікт.

Повернемося до визначення, що психосоматичні хвороби – це розлади порушення певної адаптованості організму, тобто комфорт та захист. Стрес – це те, що зазвичай супрово-

джує людей майже постійно, тому що певний вихід із зони комфорту провокує на стрес. Ми не підвладні уникнути бодай маленького впливу стресу, тому що не можемо контролювати чинники, які впливають на нас із навколишнього середовища, які тією чи іншою мірою викликають таку подразливу реакцію організму. Але якщо стрес може бути спричинений як позитивними, так і негативними чинниками навколишнього середовища, то коли цей вплив надзвичайно високий, ми не в силах впоратися з таким потужним впливом, як наслідок виникає хворобливий стан. Межа між адаптацією та хворобою є умовною і залежить не тільки від сили і тривалості самого чинника, який безпосередньо призвів до такого стану, але й від того, в якому психологічному та фізичному стані знаходиться людина. Зрозуміло, що у здорової як і духом, так і фізично, молодої людини, яка налаштована більш оптимістично та не сприймає такий стан, як дуже важкий, адаптаційні можливості краще реагують на вплив різних факторів, ніж у хворої, слабкої, старої виснаженої людини, яка вже не раз піддавалася впливу важких стресових ситуацій.

У такому випадку і проявляється певний захисний механізм, як своєрідна оболонка, захисні реакції на незвідане та неприпустиме, з позиції сприйняття психіки всіх негативних факторів та чинників, які зазвичай і дають збій у вже налагодженій системі [6].

Безпосередньо зв'язок між тілом та психікою здійснюється завдяки вегетативній нервовій системі, тобто може проявлятися у вигляді різних реакцій з боку вегето-судинної системи. Тому саме початковий стан людини дає змогу зрозуміти, чи вона буде активно боротися із проблемою, чи залишиться у пастці і приче себе на так зване руйнування. Психогенна ситуація запускає спочатку загальну неспецифічну реакцію адаптації.

Найчастіше зустрічаються три типи таких реакцій:

1) реакція з боку видільних органів – слинотеча, пітливість, блювання, прискорене сечовипускання, пронос («ведмежа хвороба»). Можуть виникати при хвилюванні перед іспитом, відповідальною доповіддю тощо;

2) температурна реакція. Підвищення температури часто спостерігається у дітей у будь-якій стресовій ситуації (прорізування зубів, сильний плач, перевтома). Температурна реакція характерна і для деяких жінок, причому в тривалій психотравмуючій ситуації може триматися субфебрилітет (37,0–37,5 °C);

3) реакція з боку серцево-судинної системи у вигляді серцевих спазмів, підвищення артеріального тиску, прискореного серцебиття [5].

Будь-яка неспецифічна реакція може супроводжуватися тривогою або страхом. При повторних діях психогенних факторів або в умовах тривалої психотравмуючої ситуації у відповідь реакція на стрес набуває специфічності у вигляді ураження окремих органів і систем організму. Інакше кажучи, уражається орган-«мішень», що має до цього спадкову схильність. На початковому етапі соматичні розлади функціональні і в низці випадків маскують або зашторюють психічні захворювання (неврози, депресії). Надалі хвороба приймає стійкий або навіть безповоротний характер, що ускладнює її лікування.

Підсумовуючи вищевикладені результати теоретичних досліджень, можна зробити такі підсумкові висновки, що в ході роботи методом дослідження теоретико-методологічних основ психосоматичного підходу був розкритий зміст понять «психосоматика» та «психосоматичні розлади». Також, проаналізувавши матеріали щодо основних теоретичних підходів психосоматики, було встановлено, що на перебіг соматичної хвороби впливають психологічні чинники. Тобто саме реакція на соматичні прояви здійснює певна група хворобливих станів, яка і призводить до погіршення та загострення соматичного стану особи, формування спільних симптомокомплексів – соматизованих психічних порушень та розладів. Було виявлено, що не менш вагомим фактором, який погіршує та спричиняє соматичні порушення, являється стрес та всі його похідні. Стресогенні фактори, що викликають в організмі специфічні та неспецифічні фізіологічні, психологічні й поведінкові реакції, з одного боку, можуть сприяти адаптації до нових умов, з іншого – призвести до розвитку патологічних процесів, де вирішальну роль відіграють емоції. Розуміння ролі емоційного фактора у виникненні та прогресуванні соматичних розладів, а також протилежний процес – виникнення розладів психоемоційної сфери, як відповідь на гостре чи хронічне захворювання внутрішніх органів, є особливо важливим.

Abstract. The article, based on a theoretical analysis of existing publications on the problem and empirical research, examines the main causes of the occurrence of psychosomatic diseases, namely, the peculiarities of their correction and diagnosis, the concepts of which are based on psychological or usually physiological prerequisites, which leads to the presence of a wide range of different phenomena, the main role of which is taken on oneself somatic symptoms, considered as psychopathological phenomena and somatic dysfunctions (stress and somatic symptoms).

Keywords: emotional disturbances, dysfunctions, psychocorrection, psychosomatics, patients.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ромек В. Г. Поведенческая психотерапия: учебное пособие. Москва: ИЦ «АКАДЕМИЯ». 2012. 192 с.
2. Райх В. Функции организма. Москва: Университет. 2007. 205 с.
3. Фролова Ю. Г. Психосоматика и психология здоровья: учебн. пособие. Минск: ЕГУ. 2013. 172 с.
4. Кришталь В. В. Психосоматическая патология: генезис и подходы к коррекции. *Международный медицинский журнал*. 2011. Т. 7. № 1. С. 37–40.
7. Persaud R. Patients do not demand and doctors do not misunderstand – how medically unexplained symptoms become medicalize. *Psychosom. Med.* 2016. V. 68(6). P. 993–997.
8. Shorter E. Hysteria and catatonia as motor disorders in historical context. *Hist. Psychiatry*. 2016. V. 17(68). P. 461–478.

УДК 004.451.54:[316.77:070]

ТЕХНІКИ МАНІПУЛЮВАННЯ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ

К. М. Корольова, В. Ю. Василенко

Анотація. У цьому дослідженні подана інформація про техніки маніпулювання масовою свідомістю, а саме: замовчування інформації, створення фейків, перебільшення, навішування ярликів, маніпуляція зі статистикою, перефразування та гра словами. Визначені правила, дотримання яких дасть змогу уникнути впливу маніпуляції масової комунікації. Методологічною основою роботи є системний, логічний підхід, принцип історизму. Специфіка передбачає порівняльно-історичний метод для дослідження розвитку техніки маніпулювання масовою комунікацією.

Ключові слова: техніка, масова комунікація, маніпуляція, вплив.

Вступ. Комунікація є невід’ємною частиною життєдіяльності кожної людини. Під час здійснення комунікаційного процесу так чи інакше відбувається певний вплив на реципієнта, який може супроводжуватися маніпулюванням особистості. Саме тому актуалізується необхідність пошуку та реалізації механізмів та можливих способів протидії технікам маніпулювання масовою свідомістю, що і визначило мету представленого дослідження.

Основний розділ. Масова комунікація – це спілкування, контакт, взаємодія, обмін інформацією між людьми.

Масова комунікація – це процес, який розвивався разом з етапами розвитку людини і наразі набув своєї найвищої ланки. Тобто інтернет, ТБ, ЗМІ – все це створили учасники процесу масової комунікації задля того, щоб покращити та полегшити його.

Звернемося до історичного періоду людства неоліту. Тоді зароджувалися музика, танці: це є одним із видів комунікації. У танцях намагалися зобразити війни, почуття, стосунки, буденність, що і стало поштовхом до мовлення. Адже саме тоді люди міркували, як передавати інформацію. Мовлення людини, як один із видів комунікації, розвинулося 40 000 років тому, коли люди стали розумними.

Масова комунікація є основним складником живого світу, адже якби люди не контактували та не вмiли контактувати, цей світ був би німим, мертвим у сенсі комунікації, і, звісно, без цього вміння не було б і сучасного світу, інновацій, людини розумної. Звідси виникає такий результат, як регрес. Ми б не прогресували, а жили б як тварини. Отже, масова комунікація є основою прогресу.

Психологія масової комунікації є галуззю соціальної психології, яка досліджує процес спілкування, розвиток та установалення громадської думки, формування спілкування, засвоєння інформації. Коли людина отримує певну інформацію, в неї виникають певні емоції, думки чи почуття, це називають моделлю праймінгу.

Утворення світобачення, схильність до нав'язливої думки у ЗМІ – це все є ефектом культивациї. Тобто тоді, коли світосприйняття ґрунтується на основі того, що нам пропагують ЗМІ. Це по суті є однією із технік маніпулювання масовою комунікацією.

Основні техніки маніпулювання масовою комунікацією представлені на рис. 1.

Рис. 1 – Основні техніки маніпулювання масовою свідомістю

Розглянемо кожну техніку більш детально.

Замовчування інформації. Тобто люди надумують собі багато варіантів розвитку подій однієї проблеми, потім виникає масштабне обговорення певної проблеми, люди починають шукати інформацію. Журналіст може маніпулювати масовою комунікацією навколо однієї проблеми. Люди приходять до певних думок і журналіст схиляє їх до тієї думки, до якої йому необхідно. І коли це набуває масовості, то це і є однією з технік маніпулювання масовою комунікацією. Тобто люди спільно володіють певною інформацією і обмінюються нею, що і є комунікацією. Така комунікація створює основну думку суспільства, потім цією інформацією обмінюються з іншими людьми (інших регіонів, країн тощо) [1].

Створення фейків. Суспільство заводять в оману навмисно, після чого відбувається по-ступовий розвиток комунікаційного процесу: спочатку в межах свого кола, яке перебуває в омані, потім у межах міста, згодом у межах країни і насамкінець у межах світу. Наприклад, у 2012 році американські вчені на основі давнього календаря зробили заяву, що 21 чи 23 грудня буде кінець світу. Ця новина швидко поширювалася різними засобами масової інформації (ЗМІ), деякі люди перебували у шоковому стані, робили необдумані дії. Але це виявилось неправдою. Такий випадок і є прикладом маніпулювання масовою комунікацією на світовому рівні [2].

Перебільшення. За допомогою цієї техніки людьми можна дуже сильно маніпулювати, як у позитивному, так і в негативному руслі. Наприклад, військовий експерт сказав, що війна буде довготривалою і завершиться ядерним конфліктом. Така маніпуляція призводить до негативної думки, паніки й агонії. Якщо військовий експерт каже, що країна-агресор не зможе нанести шкоди всім країнам та перемогти, то люди, які проти країни-агресора, почувуються в безпеці, впевненими та позитивно налаштованими. Згодом відбувається транслювання цих настроїв серед суспільства.

Навшування ярликів. Це працює так: люди розповсюджують стереотипи про певну групу людей, переважна більшість у це вірить і при комунікації можуть буди подалі від цієї групи людей або дискримінувати їх. Наприклад, люди які є прихильниками релігії іслам. Про них є багато стереотипів, але основний стереотип – це те, що багато хто з них є терористом. Людство повірило в цей стереотип і справді стало боятися людей, які сповідують іслам. Таке поширення стереотипу серед людей створило психологічний фактор – ісламофобію. Ісламофобія – це страх перед представниками релігії іслам, яка розповсюджена по всьому світові [1].

Також ця техніка використовується в політичній комунікації і є ефективним способом маніпулювання. Наприклад, на будь-яких патріотів можна повісити ярлик «націоналістів», і це буде маніпуляцією, адже патріотизм і націоналізм не є тотожними речами [3].

Маніпуляція зі статистикою. Дійсно, люди частіше довіряють інформації, яка підкріплена якимись цифрами. Навіть якщо є посилання на джерело даних, потрібно бути пильними,

адже необхідно розуміти, що джерела даних можуть не існувати взагалі; джерело може бути підставним або не вартим довіри; джерело може належати політичним лідерам, урядам тощо і давати викривлену інформацію.

Парфразування та гра словами. Як відомо, маніпулятори можуть використовувати всі наявні засоби, техніки, щоб донести суспільству свою позицію. Іноді може бути достатньо простої гри словами, заміни слова синонімом або зміною структури речення, щоб дискредитувати «жертву». Наприклад, ВВС знімають документальний фільм про трагедію «Боїнга» на Донеччині, де доводять, що літак справді був збитий «Буком»; вони також розглядають й інші «альтернативні» версії падіння літака (зокрема, що він був збитий іншим літаком) і доводять їхню неспроможність, наводячи аргументи. Після цього новина публікувалася в різних ЗМІ. Спочатку прокремлівська Daily Mail сформулювала доволі двозначний заголовок у новині про цей фільм; а вже потім, посилаючись на Daily Mail, РІА «Новости» вже переконувала росіян у тому, що літак збили ... українці [3].

Виділимо основні правила, яких потрібно дотримуватися задля уникнення маніпуляції масової комунікації:

- перевіряйте інформацію з різних джерел;
- порівнюйте роботу ЗМІ вітчизняних та закордонних, зіставляйте інформацію;
- аналізуйте те, що відбувається. Це краще робити без емоцій;
- прислухайтеся до незалежних експертів стосовно певної проблеми, явища чи події;
- не піддавайтеся масовості, споглядайте ситуацію з позиції «чужих очей»;
- читайте новини з різних джерел;
- читайте інформацію про політиків або відомих діячів чи особистостей, які поширюють інформацію;
- обережно ставтеся до інформації в інтернет-просторі;
- дивіться багато аналітичних статей або статистичних даних з офіційних, перевірених джерел;
- читайте багато професійної літератури з проблеми психології маніпулювання [3].

Висновки. Проаналізувавши особливості розвитку масової комунікації, можна зазначити, що вона відображає фундаментальний стан сучасного суспільства, в якому складна соціальна структура втілена у символічних формах і образах, які здатна сприймати і розуміти як індивідуальна, так і масова свідомість.

Серед основних технік маніпулювання масовою свідомістю у рамках представленого дослідження було виділено замовчування інформацією, створення фейків, перебільшення, навішування ярликів, маніпуляція зі статистикою, парфразування та гра словами.

Серед можливих способів протидії технікам маніпулювання масовою свідомістю було представлено: перевірка інформації з різних джерел (і закордонних також); аналіз подій, що відбуваються; врахування інформації від незалежних експертів; перевірка інформації про політиків або відомих діячів чи особистостей, які поширюють інформацію; розвиток критичного мислення.

Представлена робота не вичерпує досліджень, пов'язаних із визначенням особливостей розвитку масової комунікації та потребує подальшого аналізу, зокрема і можливостей впровадження позитивних зарубіжних практик із протидії технікам маніпулювання масовою свідомістю.

Abstract. This study provides information on mass consciousness manipulation techniques, namely: suppression of information, creation of fakes, exaggeration, labeling, manipulation of statistics, paraphrasing and wordplay. Rules are defined, the observance of which will avoid the influence of manipulation of mass communication. The methodological basis of the work is a systematic, logical approach, the principle of historicism. Specificity involves a comparative-historical method for researching the development of mass communication manipulation techniques.

Keywords: technique, mass communication, manipulation, influence.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Макітра Я. Маніпуляція свідомістю. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2006/02/6/3061121/>

2. Кінець світу скасовано: астероїд 2012 TC4 розминувся із Землею. URL: <https://tsn.ua/svit/kinec-svitu-skasovano-asteroid-2012-ts4-rozminuv-sya-iz-zemleu-1012135.html>

3. Медіадрайвер. Як маніпулюють інформацією URL: http://mediadriverv.online/manipuliatsiyi_ta_propahanda/yak-manipulyuyut-informatsiyeyu/

УДК 159.923.2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОСТАВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ РІЗНОЇ СТАТІ

М. О. Левенчук, К. М. Васюк

Анотація. Стаття присвячена вивченню особливостей самоставлення майбутніх психологів. Розкрито основні підходи до трактування сутності поняття «самоставлення». Представлені результати проведеного емпіричного дослідження особливостей самоставлення майбутніх психологів різної статі.

Ключові слова: самоставлення, рефлексивність, саморегуляція.

Вступ. Сьогодні під впливом нестабільних соціальних, економічних та політичних умов на людину впливає велика кількість чинників, що викликають дезорганізацію в структурі особистості. Насамперед це характеризується надмірним і тривалим психологічним напруженням, яке впливає на самооцінку, самоповагу, саморегуляцію – тобто на самоставлення індивіда загалом. Крім того, негативні зовнішні та внутрішні умови можуть негативно впливати на особистість психолога, його професійний розвиток, порушуючи нормальний хід поведінки.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблема самоставлення особистості – об'єкт вивчення у вітчизняній і закордонній психології. До її розроблення зверталися відомі світові (А. Бандура, Н. Бранден, М. Єрусалем, М. Зіммерман, Дж. Роттер, М. Шерер, Р. Шварцер та ін.) та вітчизняні науковці (О. Бажин, Н. Булінко, М. Гайдар, І. Галецька, С. Гончар, В. Кобець, Р. Кричевський, А. Погорелов, Н. Пророк, Д. Шапошник та ін.). Особливості самоставлення осіб різної статі вивчалися у працях М. К. Омарової, В. М. Князева, В. С. Каган.

К. Роджерс розглядав самоставлення через «Я-концепцію» особистості, яка формується в процесі соціалізації особистості завдяки взаємодії зі значущими іншими. Процес формування переважно відбувається в дитячому та підлітковому віці. Крізь призму своєї «Я-концепції» людина бачить світ, але «Я-концепція» не контролює і не регулює дії людини, насамперед вона символізує головну частину свідомого досвіду індивідуума, а поведінка людини лише узгоджується з нею. Сама «Я-концепція» вміщує в себе, крім нашого сприйняття, те, якими ми є, і образ того, якими, на нашу думку, ми повинні бути або хотіли б бути [1]

Ставлення має складний психологічний зміст, воно охоплює емоційний, когнітивний та поведінкові компоненти. Емоційний компонент у структурі самоставлення є провідним, бо власне ставлення особистості виникає у процесі накладання її емоцій на предмет, що певною мірою усвідомлюється, пізнається нею. С. Рубінштейн зазначив: «Наші власні переживання, як би безпосередньо вони не переживалися, пізнаються і усвідомлюються лише опосередковано, через їх ставлення до об'єкта» [2].

Прийняття себе, позитивне ставлення до себе є умовою гармонійного існування та високого рівня розвитку самоідентифікації особистості. Самоставлення здійснює детермінацію соціальної поведінки, впливає на успішність будь-якої діяльності та особистісної самореалізації людини. Це, своєю чергою, визначає міру суб'єктності особистості у формуванні позитивної Я-концепції. Дослідники зазначають, що саме позитивне самоставлення є умовою психічного благополуччя та психічного здоров'я [3].

Основний матеріал. Для виявлення особливостей самоставлення майбутніх психологів було використано низку методик, шкали яких власне і представляють структуру самоставлення:

1. «Тест-опитувальник самоставлення» (В. В. Столін та С. Р. Пантелеєв);
2. «Шкала самоефективності Р. Шварцера та М. Єрусалема»;
3. «Методика діагностики рефлексивності» (А. В. Карпова, В. В. Пономарьова);
4. «Визначення рівня самооцінки» (С. В. Ковальов).

В експерименті взяли участь 40 студентів спеціальності «Психологія». Із них 20 осіб склали хлопці, а решта 20 були представлені дівчатами. Дослідження проводилося на базі Донецького національного університету імені Василя Стуса та Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського.

Результати емпіричного дослідження мають цінність як показник вираженості певних характеристик груп респондентів. За допомогою цих тестів отримано можливість визначити доміанти самоставлення майбутнього психолога, рівень його готовності до спілкування з клієнтами, здатності до нестандартних рішень у виконанні професійної діяльності тощо. Результати дослідження майбутніх психологів представлено на рисунках.

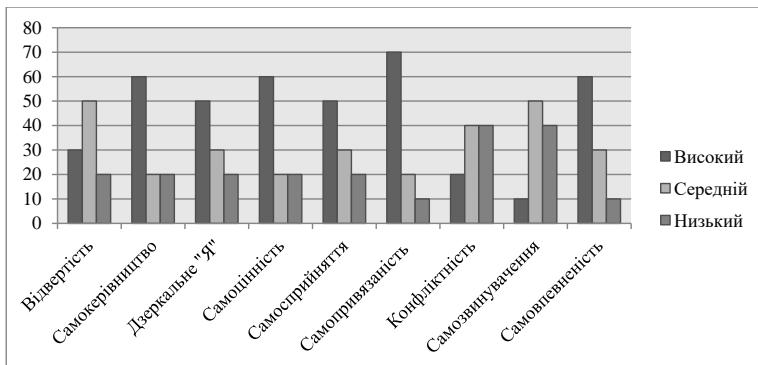

Рис. 1 – Результати опитування за методикою «Тест-опитувальник самоставлення» В. В. Століна та С. Р. Пантелеєва (група студентів-психологів)

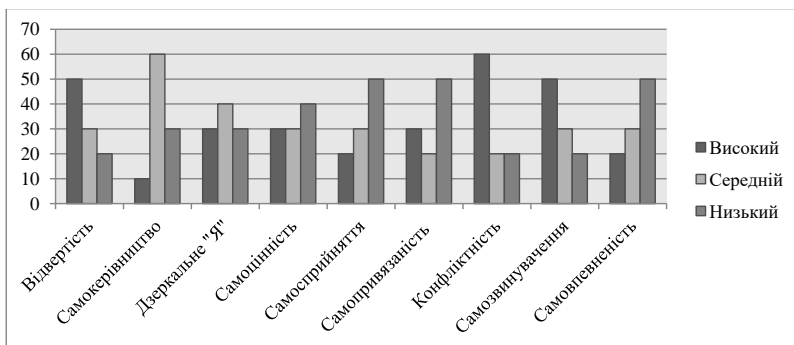

Рис. 2 – Результати опитування за методикою «Тест-опитувальник самоставлення» В. В. Століна та С. Р. Пантелеєва (група студенток-психологів)

Отже, необхідно зауважити наявність відмінностей у структурі самоставлення особистості в майбутніх психологів, що є хлопцями, та в майбутніх психологів-дівчат. Для студентів-хлопців більш характерною є наявність високого рівня впевненості в собі, відсутності внутрішньої напруги, вміння високо оцінити власні професійні та особистісні характеристики, нехильність до самозвинувачень.

На протипагу продемонстрованим студентами-хлопцями результатам, показники, отримані після оцінювання відповідей студенток-психологів, свідчать про наявність зворотних тенденцій. Студентки, які є майбутніми психологами, менш упевнені в собі та власній майбутній професійній придатності, більш схильні до самозвинувачень та сумнівів, які не завжди є обґрунтованими; вони частіше воліють самоусуватися від відповідальності, перекладаючи її на інших.

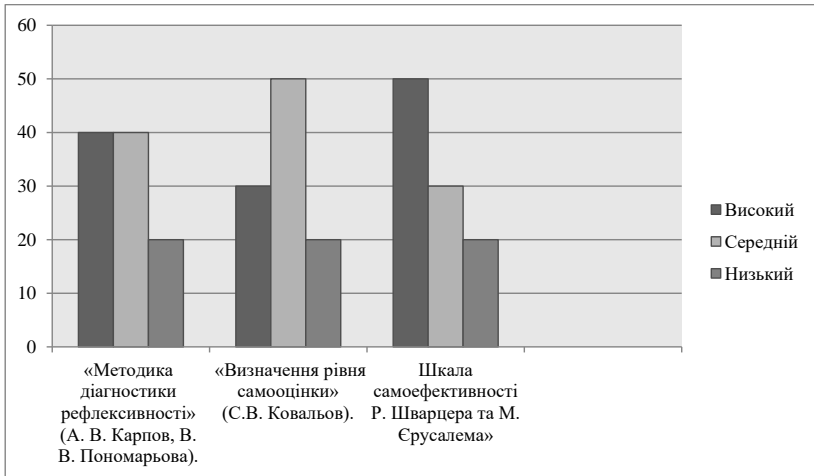

Рис. 3 – Результати опитування студентів-психологів

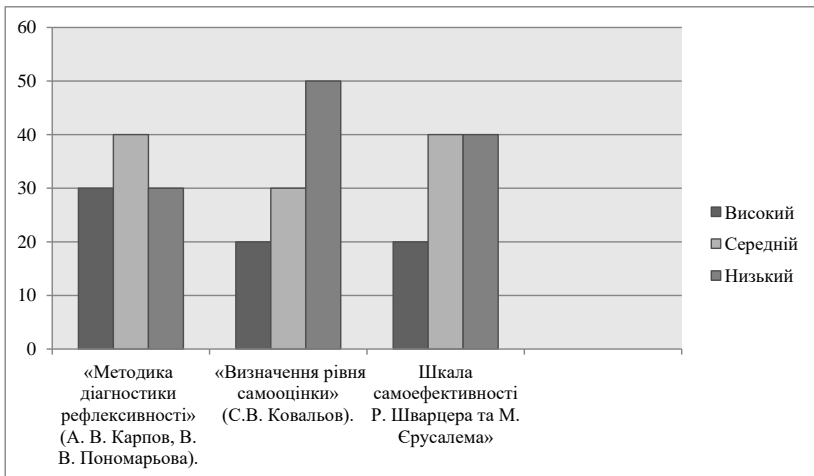

Рис. 4 – Результати опитування студенток-психологів

За підсумками діагностики самоефективності в студентів та студенток, які є майбутніми психологами, можна зазначити, що для студентів-психологів є характерною перевага високого та наближеного до високого рівнів самоефективності. Натомість студентки, які навчаються на психологічній спеціальності, демонструють результати, співвідносні з середнім та наближеним до низького рівнем оцінки власної ефективності.

Дослідження рефлексивності в студентів та студенток, які є майбутніми психологами, дозволило зробити такі висновки. Серед студентів-психологів характерною постає перевага високого та середнього рівнів рефлексивності. Натомість дівчата-студентки, які навчаються на психологічній спеціальності, продемонстрували здебільшого показники середнього та низького рівнів рефлексивності.

За підсумками діагностики самооцінки в студентів та студенток, які є майбутніми психологами, можна зазначити, що для студентів-психологів характерною є перевага високого та

середнього рівнів самооцінки. Дівчата, які навчаються на психологічній спеціальності, переважно продемонстрували показники, співвідносні з низьким та середнім рівнями самооцінки.

Висновки. Отже, за результатами проведеного дослідження виявлено наявність відмінностей у структурі самоставлення особистості в майбутніх психологів, що є хлопцями, та в майбутніх психологів-дівчат. Для студентів-хлопців характерна більша самовпевненість, вміння планувати все заздалегідь, відповідно до поставленої ними мети. Хлопці є більш рефлексивними, для них важливим постає з'ясування та узагальнення причиновості стосовно власних дій та їх наслідків, визначення можливого їх впливу як на минуле, так і на майбутнє. А от студентки-психологи рідко обмірковують свою діяльність у найдрібніших деталях, для них складає важкість прогнозування можливих наслідків. Виникають труднощі, коли їм потрібно передбачити поведінку інших людей, поставити себе на їхнє місце. До того ж дівчата, які навчаються на психологів, переважно розцінюють власні можливості та здібності недостатньо високими для того, аби досягнути успіху в обраній сфері діяльності, проте вони ладні докладати максимальних зусиль для того, аби досягнути бажаного.

Abstract. The article is devoted to the study of the features of the self-attitude of future psychologists. The main approaches to the interpretation of the essence of the concept of "self-relationship" were revealed. The results of an empirical study of the characteristics of the self-attitude of future psychologists of different sexes are presented.

Keywords: Self-relationship, reflexivity, self-regulation.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Малихіна О. А. Дослідження емоційно-ціннісного компонента в структурі самоповаги студентів. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет» та Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка, Н. Ф. Шевченко, М. Г. Ткалич. Запоріжжя: ЗНУ, 2017. № 1(11). С. 51–55.*
2. Радул І. Г. Теоретичні засади дослідження проблеми самоставлення в психології. ЦДПУ ім. В. Винниченка. URL: <https://www.cuspu.edu.ua/ua/vseukrainska-naukovo-praktychna-internet-konferentsiia-psykholohichni-umovu-stanovlennia-osobystosti-u-suchasnomu-suspilstvi/prohrama/6209-teoretychni-zasady-doslidzhennia-problemy-samostavlennia-v-psykholohii> (дата звернення 07.09.2022).
3. Шапошник Д. О. Особливості самоефективності у людей пізньої зрілості у контексті тренінгового заняття. *Вісник Харк. нац. ун-ту. Серія: Психологія.* 2012. № 1009. С. 89–93.
4. Камінська С. В. Теоретичний аналіз наукових підходів до проблеми соціальних уявлень у психологічних дослідженнях. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки.* 2014. Вип. 2(2). С. 32–36.

УДК 316.772.4:[305:355.08]

ВПЛИВ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ВІЙСЬКОВОГО КОЛЕКТИВУ

С. В. Липова, Т. М. Яворська

Анотація. У дослідженні подана інформація про вплив гендерних аспектів на формування комунікативної культури військового колективу. Виокремлено специфічні фактори, які впливають на становище та самовідчуття жінок-військовослужбовців у військовому колективі та окреслено вплив цих факторів на формування комунікативної культури такого колективу. Виявлені специфічні особливості, що сприяють інтеграції жінок до армії. Відокремлені специфічні компоненти комунікативної культури військового колективу, які визначаються особистісними якостями жінок-військовослужбовців. Виявлено переваги та недоліки врахування гендерного підходу до формування комунікативної культури військового колективу. Наведено рекомендації, які можуть допомогти в управлінні військовим колективом, учасниками та складовою частиною якого є жінки-військовослужбовці.

Ключові слова: комунікативна культура, військова служба, жінки-військовослужбовці, військовий колектив, гендерні відмінності, особистісні якості.

Вступ. У сучасному суспільстві зростає жіноча самосвідомість, під впливом глобалізаційних процесів змінюється система суспільних цінностей, формується громадський рух, який ставить за мету зміну становища жінки в суспільстві. Не минули процеси суспільних трансформацій і сучасну армію із її змішаними, у гендерному плані, військовими колективами. То-

му чітке розуміння гендерних особливостей жінок-військовослужбовців та їхньої ролі у процесі формування комунікативної культури військового колективу є надзвичайно актуальною проблемою сучасного етапу суспільного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив гендерних особливостей військово-службовців на формування комунікативної культури військового колективу став предметом науково-теоретичного дослідження. Зокрема, вивченню цього питання присвячено роботи таких вчених: О. Олійник [1], М. Крочук [2], Т. Марценюк [3], І. Грицай [4], І. Тарасюк [5], Р. Ткачук, С. Джердж [6], П. Ткач, Х. Бойчук [7] та ін.

Основний розділ. Наразі виникає потреба у поглибленому дослідженні напрямів впливу гендерних особливостей військовослужбовців на формування комунікативної культури військового колективу з погляду ефективного використання і забезпечення прав та інтересів учасників такого колективу під час практичної реалізації ними своїх функцій.

Мета статті полягає у вивченні специфіки впливу гендерних особливостей військовослужбовців на формування комунікативної культури військового колективу.

Зазначимо, що комунікативна культура – уміння, які забезпечують ефективну взаємодію індивідів, що дозволяють вирішити завдання комунікації, є результатом розвитку особистості, а також частиною професійної культури фахівця певної галузі.

Деякі дослідники розглядають комунікативну культуру як частину професійної культури фахівця, синтез знань, умінь, норм, стереотипів поведінки, які склалися у соціумі. Комунікативна культура особистості трактується як сукупність інтелектуальних, професійних та індивідуально-моральних рис, що сприяють взаємодії з навколишнім світом.

Одним із найбільш важливих факторів сучасного періоду функціонування військових колективів, які справляють значний вплив на морально-психологічний клімат та формування комунікативної культури в межах такого колективу, є спільна військова діяльність чоловіків і жінок. Така спільна діяльність передбачає їх ефективну взаємодію у військово-соціальному середовищі на користь військової служби.

Водночас неабияке значення надається особистісним рисам військовослужбовців, які визначаються гендерним аспектом та відіграють певну роль у формуванні комунікативної культури військового колективу.

До цих рис відносять такі:

1) Риси, що впливають на реалізацію функцій мотиваційного компонента військовослужбовця: загальна активність, мотивація досягнення, мотивація уникнення; вони виступають для військовослужбовця своєрідним мотиваційним фундаментом досягнення мети у конфлікті, спонукають до здійснення активної / пасивної позиції під час конфлікту.

2) Риси, що впливають на реалізацію функцій когнітивного компонента військовослужбовця: характер оцінки гендерної ідентифікації, що дозволяє військовослужбовцю усвідомлено визначити свою статево приналежність, сформувати погляд на себе, своє становище, інших погляду віднесення, приналежності до статі.

3) Риси, що впливають на реалізацію поведінкового компонента: домінантність, відомість – все це обумовлено характером конфліктних ситуацій, пов'язаних із наявністю в них необхідності діяти рішуче при відстоюванні своєї думки.

4) Риси військовослужбовця, що впливають на реалізацію емоційного компонента: багатство і яскравість емоційних проявів.

Наведені риси є для військовослужбовців військового колективу своєрідним фундаментом безконфліктної взаємодії з колегами, забезпечуючи співпрацю, чуйне, уважне ставлення один до одного, становлять суб'єкту основу гендерного розвитку, забезпечуючи істотні передумови реалізації особистісної готовності військовослужбовця до участі у здійсненні військової діяльності; є основними при формуванні комунікативної культури у військовому колективі.

У військовій соціології проблеми, пов'язані з жіночою участю в армії, розглядаються в межах спільної дискусії про можливість жінок бути професійними солдатами.

Основною дилемою при обговоренні гендерної інтеграції є питання про те, якою має бути сучасна армія: ізольованою від суспільства або відкритою та реагуючою на соціальні зміни, зокрема – на емансипацію жінок [1, 115].

Меді Векслер Сігал виділила три групи факторів, що стимулюють інтеграцію жінок до армії [2, 465]:

- зміни структури Збройних Сил;
- зміни соціальної структури суспільства;
- зміни культури.

Під змінами у Збройних силах дослідниця розуміє зміну концепції національної безпеки, військової технології, організаційної структури армії та ін.

Зміна соціальної структури суспільства полягає в тому, що протягом останніх десятиліть жінки активно вийшли на ринок праці та публічну сферу [2, 465].

До культурних факторів Сігал відносить зміни культурних цінностей та ставлення до ролі жінки у західних суспільствах, популярність ліберального принципу рівності прав та можливостей [2, 465].

Аргументи противників гендерної рівності стосуються здебільшого фізичної та психологічної нездатності жінок до військової служби, забезпечення згуртованості, боєздатності та підтримання морального духу військового колективу. Однак подібні аргументи спростовувалися різними, зокрема і соціологічними, дослідженнями, авторам яких вдалося показати, що жінки страждають від психологічних та побутових незручностей та напруженого графіка роботи так само, як і чоловіки.

Дослідження також продемонстрували перебільшення значення питань, пов'язаних із гігієною, для жінок-військовослужбовців.

Функціонування гендерно змішаних підрозділів в армії США також спростовують стереотип щодо деструктивної ролі жінок-військовослужбовців.

Дослідження показують велику схильність таких підрозділів до емпатії, вияв інтересу до національних, культурних особливостей країн, у яких проводилися операції, а також переваги несилкових форм взаємодії з місцевим населенням. Тобто гендерних відмінностей, пов'язаних із біологією, недостатньо, щоб зрозуміти всю різноманітність гендерних ролей у військовій справі.

Гендерна проблематика у суспільно-військових відносинах посідає важливе місце ще й тому, що Збройні сили перебувають у стані трансформації. Фізична сила та агресія, які, як традиційно вважається, властиві чоловікам, втрачають своє визначальне значення під час воєнних дій. Це і є головним аргументом прихильників залучення жінок до військових структур [3].

Інший ключовий аргумент – визнання за жінками тих самих прав та обов'язків, що й у чоловіків, через що їхня участь в армії має бути рівнозначною. Тобто прихід жінок у Збройні сили може мати два сценарії розвитку: або жінки пристосовуються до норм, що вже існують, і порядків, які є за своїм характером традиційно маскулініними, або своїм приходом вони змінюють структуру і характер армії, роблячи її за можливості більш гендерно нейтральною.

Колективізація в армії є основою успішного виконання бойових та інших завдань військової служби. Цей факт став очевидним ще в давнину, коли чоловіки виходили на полювання чи відвоювали племінні території [3].

У Збройних силах завдання збереження колективу залишилося так само важливим, як і в давнину, проте взаємини зазнали значних змін, і зараз військовий колектив складається не лише з військовослужбовців чоловічої статі – служити Батьківщині нарівні з чоловіками стали жінки. Жінка, вступивши на військову службу, відкриває для себе величезний потенціал для розвитку та самореалізації. Відкриття можливостей військової кар'єри, службового зростання та незалежності робить для жінок службу у Збройних силах вкрай привабливою.

Проте військова служба передбачає певні складнощі, які мають на жінок особливий вплив: зміна звичного способу життя, розпорядку дня, виникнення нової атмосфери взаємин у колективі, перебування найчастіше в чоловічому товаристві, розлука з родиною, рідними та близькими [4, 4].

Найважчим для жінки є звання до так званої «воєнщини» – грубому ставленню чоловіків до оточення – і вузьке життєве поняття, яке не виходить за межі військового життя. Такі зміни накладають явний відбиток на психологічний стан жінки, роблячи її більш зібраною, суворою, сильною та незалежною. Також винятками не стають випадки прояву жорстокості, аморальності та агресії.

Однак прояв подібних рис більшою мірою залежить від колективу, в який потрапила жінка на початку своєї військової кар'єри, та від здатності характеру відкидати подібні згубні зміни.

Жіночий колектив дуже складне та часто психологічно нестійке формування, яким дуже складно керувати. Слід зазначити, що в умовах військової служби жіночий колектив постійно стикається з постанововою завдань, на виконання яких відводиться мінімальна кількість часу, негативним впливом з боку чоловічого колективу, постійним виникненням стресових ситуацій, пов'язаних із виконанням службових обов'язків та ін.

Також не можна заперечувати вплив жіночої фізіології на виконання роботи за умов військової служби.

Саме ці фактори і викликають напруженість у жіночому колективі зсередини, особливо якщо жінки перебувають у постійній взаємодії одна з одною і не мають вільного часу на реалізацію особистих потреб [5, 342].

Звичайно, не можна не відзначити той факт, що, незважаючи на особливості жіночого колективу, жінки-військовослужбовці більш дисципліновані, відповідальні і зібрані, ніж чоловіки. Якщо в колективі є непорозуміння, конфліктні ситуації, це відбувається на працездатності та бездатності підрозділу, але водночас жінки ніколи не дозволяють собі порушити дисципліну, а якщо це і станеться, то в потрібний момент вони встигають привести все до належного службового порядку. Ще однією відмінністю військового жіночого колективу є прагнення вирішити конфліктні чи проблемні ситуації всередині колективу.

Найчастіше ні товариші по службі, ні командування не підозрюють про реальну обстановку в жіночому колективі. Однак уникнути всіх конфліктів у колективі практично неможливо. Втім, є різні способи їхньої мінімізації. Насамперед необхідно розуміти, що жіночий військовий колектив дуже відрізняється від чоловічого, і підхід до нього має бути іншим [6].

Виокремлюють такі основні гендерні особливості жінок-військовослужбовців, які впливають, зокрема, на формування культури у військовому колективі:

- загострене почуття справедливості;
- спрямованість на власний внутрішній світ;
- підвищена чутливість та емоційність;
- яскраво виражене почуття відповідальності за сім'ю та дітей;
- високий рівень особистісних домагань у професійних відносинах.

На наш погляд, для найбільш успішного функціонування жіночого колективу, який є частиною військового колективу, та налагодження ефективного процесу формування комунікативної культури у такому колективі слід не лише враховувати гендерні психологічні відмінності, а й дотримуватися рекомендацій, які можуть допомогти в управлінні військовослужбовцями-жінками.

До них можна віднести такі [7, 19]: рівномірний та справедливий розподіл обсягу службових обов'язків та виконуваних робіт на кожен жіночку; своєчасне заохочення за добре виконані завдання та прояв старанності у військовій службі; правильний розподіл часу праці та відпочинку; забезпечення наявності особистого простору та розуміючого ставлення з боку начальства та командування у разі виникнення непередбачених ситуацій; створення умов та можливостей для особистого розвитку та самореалізації; профілактика виникнення міжособистісних конфліктів шляхом проведення як індивідуальних, так і групових бесід, а також згуртування колективу (залучення психологів для проведення психологічних тренінгів, організація спільної роботи та відпочинку тощо); організація військовослужбовцям-жінкам необхідних умов служби, забезпечення матеріальними та технічними засобами

Висновки. Отже, трансформаційні процеси, які відбуваються у сучасному суспільстві, відкрили жінкам шлях до Збройних сил, що, безумовно, є серйозним кроком на шляху забезпечення гендерної рівності. Присутність жінок-військовослужбовців у сучасних військових колективах впливає на процес формування комунікативної культури у таких колективах, з урахуванням описаних у роботі факторів, рис та психологічних особливостей жінок.

Abstract. This study provides information on the influence of gender aspects on the formation of the communicative culture of the military team. Specific factors that affect the position and self-feeling of female military personnel in the military team are singled out and the influence of these factors on the formation of the communicative culture of

such a team is outlined. Specific features contributing to the integration of women into the army have been identified. Specific components of the communicative culture of the military team, which are determined by the personal qualities of female military personnel, are separated. The advantages and disadvantages of taking into account the gender approach to the formation of the communicative culture of the military team are revealed. Recommendations are given that can help in managing a military team, the members of which are female military personnel.

Keywords: communicative culture, military service, military team, gender differences, personal qualities.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гендерна політика у Збройних Силах України: проблеми теорії та практики: монографія / за заг. ред. О. М. Олійника. Київ: НДЦГП ЗСУ, 2012. 334 с.
2. Крочук М. І. Гендерна рівність як складова загального принципу рівності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 464–471.
3. Марценюк Т. Жінки у збройних силах світу та України: шляхи до інтеграції. URL: <http://povaha.org.ua/zhinky-uzbrojnyh-sylah-svitu-ta-ukrajiny-na-shlyahu-do-intehratsiji/> (дата звернення: 12.09.2022).
4. Гришай І. О. Проблема гендерного балансу в національних збройних силах: теоретико-прикладний аспект. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 5. С. 3–8.
5. Тарасюк І. В. Психологічні механізми адаптації особистості. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Острого: Вид-во Національного університету Острозька академія. 2011. Вип. 17. С. 342–349.
6. Ткачук Р., Джердж С. Від амазонок давнини до жінок-воїнів сьогодення. URL: <http://viysko.com.ua/journal/genderna-politika/vid-amazonok-davnini-do-zhinok-vojinivsogodennya/> (дата звернення: 12.09.2022).
7. Ткач П. Б., Бойчук Х. І. Розвиток лідерського потенціалу та гендерної обізнаності як напрям стратегічних комунікацій Національної академії Національної гвардії України. *Збірник наукових праць Національної академії Національної гвардії України*. 2020. Вип. 2(36). С. 15–20.

УДК 327:316.772.2:615.371]:004.773

ANALYSIS OF THE TONALITY OF PUBLICATIONS OF LEADING POLITICAL FIGURES REGARDING THE VACCINATION CAMPAIGN (ON THE MATERIAL OF TELEGRAM CHANNELS)

Luchytska Yuliia, H. O. Stebliina

Abstract. In this article we analyzed Telegram channels of leading political figures of Ukraine concerning publications covering the issue of the COVID-19 pandemic, the activity of this topic in the publications and their tonality were determined. As a result, we found out that the President of Ukraine has only 5 publications concerning vaccination with a predominant neutral tonality about it and the organization of vaccination. Ex-President of Ukraine Petro Poroshenko has 41 posts with predominant neutral tonality. Prime Minister of Ukraine Denys Shmyhal has the biggest number of posts – 49 with neutral tonality and ex-Prime Minister of Ukraine Volodymyr Groysman has 34 posts with predominant negative tonality about the organization of vaccination.

Keywords: Telegram, political communication, vaccination, COVID-19, discourse.

Telegram is currently the third most popular messenger in Ukraine, although there are no exact statistics on the number of users, but according to the results of the 2018 TGStat study, we can see that the largest number of users are 18–24 years old. President of Ukraine Volodymyr Zelensky successfully took advantage of this, using his channel to communicate with young people, i. e. voters (Plakhta, 2020).

However, there are also significant disadvantages. Precisely because of the lack of any control and content filtering, the distribution of various manipulations and disinformation has become even easier. Recently, we can clearly observe this phenomenon due to the pandemic, which provided the basis for various manipulations, the spread of false information about the origin of the Covid-19 virus, restrictions related to it, recommendations for treatment and behavior in public space, etc. (Skalatska, 2021).

Today, the study of Telegram is mostly carried out by public organizations, journalistic analytical centers / institutes; in the scientific environment, political communication in Telegram, as well as how the vaccination discourse is formed there, are briefly covered.

The relevance of this work is determined by the insufficient number of studies of the Telegram platform itself in the Ukrainian political information space. Also manipulations on the topic of COVID-19 are potentially one of the most dangerous of political leaders, because their opinion is

authoritative with voters. **The purpose** of the study is to find out the specifics of coverage of vaccination and the COVID-19 pandemic by politicians in Telegram channels.

The research method is content analysis. To form the data, we chose politicians who held the highest government positions and have many followers – President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy, ex-President of Ukraine Petro Poroshenko, Prime Minister of Ukraine Denys Shmyhal and ex-Prime Minister of Ukraine Volodymyr Groysman (Table. 1):

Table 1. Number of followers

Politicians	Followers
Volodymyr Zelenskyy	51 270
Petro Poroshenko	37 913
Denys Shmyhal	10 810
Volodymyr Groysman	6 968

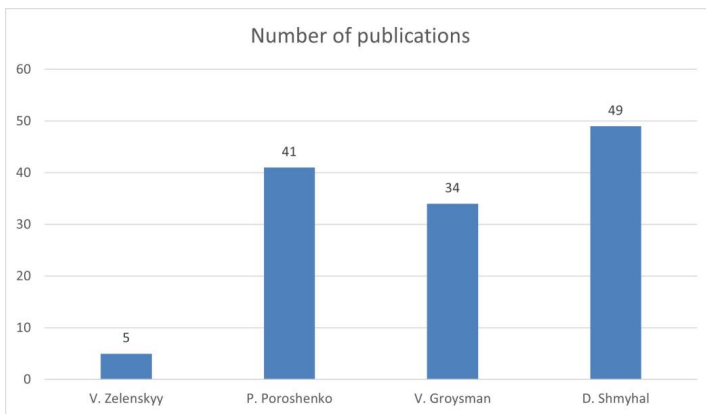
The research covers January–September 2021, because it is the period of the most active vaccination campaign.

So, we downloaded the archive of posts and highlighted messages that mentioned the words "pandemic", "vaccination", "covid" and "COVID-19" by reading and writing the words down. As a result, it was found that the president almost does not write about the topic of the pandemic in his channel, unlike his colleagues. The Prime Minister of Ukraine Denys Shmyhal made the biggest number of posts among researched channels – 49 (Fig. 1).

Then we analyzed the posts mentioning the subject of vaccination and the organization of vaccination by the tonality – “positive”, “neutral” and “negative”. The analysis was conducted by reading and sorting out posts by key words or visible extreme negative / positive statements.

In Figure 2, we see that politicians do not write negatively about the vaccination itself, mostly neutrally. Thus, most of the publications relate to coverage of the current situation regarding vaccination, for example, Denis Shmyhal writes on May 29: "The first batch of 20 million Pfizer vaccines has already arrived in Ukraine. Today we received 117 thousand doses, and by the end of the week we will receive a total of 167 thousand. The vaccine will immediately go to the regions, and this will speed up the pace of vaccination in Ukraine."

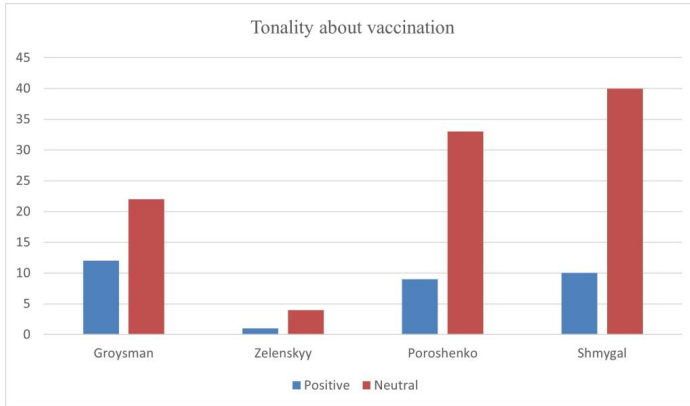
Figure 1

Having considered the organization of vaccination in Ukraine, we observe other results – a negative attitude towards the organization of vaccination was found in posts of opposition politicians’ (Fig. 3). Thus, Volodymyr Groysman’s publications with criticism prevail. For example, in a publication dated January 29, 2021, he writes: "We do not have a professional and competent Government. I have repeatedly said that !!decisions that had to be made the day before yesterday, the authorities will make the day after tomorrow! But also crooked. And there are many examples of this! This is the failed 2020 budget, when the state of Ukraine borrowed 680 billion hryvnias and put

it on the shoulders of the economy, this is also the lack of support for the economy and households. And the most urgent thing is the failure of vaccine purchases!" Also worth to mention that he has only one positive publication. Ex-president Petro Poroshenko also has only one positive post; most of his publication have neutral tonality. Volodymyr Zelenskyy has no negative statements about the organizations of vaccination, mostly neutral. Denys Shmyhal has no negativity, most of his posts are neutral, but compared to the president, he has 20 positive statements.

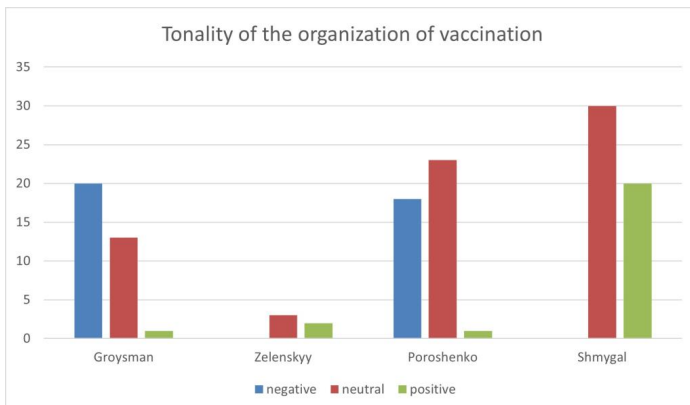
Figure 2

Conclusions. As the results of the research, we can see that the subject of vaccination is actively used by politicians in the political campaign, especially often such cases occur among representatives of the opposition. Observing cases of politicians using the topic of the pandemic, we can conclude that politicians, especially representatives of the opposition, are most interested in this topic as a reason for political promotion. Analyzing the tone, we see that opposition often speak negatively about the organization of vaccination, when no negative publications were found on the topic of vaccination itself.

With the help of further and more extensive research we can give the detailed analysis of weakness and strengths for content managers and related people that work on politicians. Whose numbers and data improve the strategy of creating post about different themes and situations, they can predict the reaction and effect of campaigns. Also, the Covid-19 pandemic is not over, so the correction of vaccination information campaign is still relevant.

Figure 3

Анотація. У цій статті ми проаналізували Telegram-канали провідних політичних діячів України, а саме публікацій на тему пандемії COVID-19, визначили частоту згадок цієї теми в публікаціях та їхню тональність. У результаті ми з'ясували, що у Президента України є лише 5 публікацій щодо вакцинації з переважною нейтральною тональністю про вакцинацію та її організацію. У експрезидента України Петра Порошенка 41 публікація з переважною нейтральною тональністю. Найбільше дописів було виявлено у прем'єр-міністра України Дениса Шмигала – 49 дописів з переважною нейтральною тональністю; та експрем'єр-міністра України Володимира Гройсмана – 34 дописи з переважною негативною тональністю щодо організації вакцинації.

Ключові слова: Telegram, політична комунікація, вакцинація, COVID-19, дискурс.

SOURCES

1. Plakhta D. Telegram as a tool for political influence and manipulation. *Теле- та радіожурналістика*. 2020. Вип. 19. С. 88–94.
2. Stieglitz S., Dang-Xuan L. Social media and political communication: a social media analytics framework. *Soc. Netw. Anal. Mining* 3(4), 1277–1291 (2012).
3. Tuja Khaund, Muhammad Nihal Hussain, Mainuddin Shaik & Nitin Agarwal: Telegram: Data Collection, Opportunities and Challenges. *SIMBig 2020: Information Management and Big Data*, pp 513–526.
4. Скалацька О. В., Дезінформація щодо Covid-19 у соціальних мережах. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру* (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України): у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 703–705.
5. Denis Shmyhal. Telegram channel. URL: https://t.me/Denys_Smyhal
6. Volodymyr Groysman. Telegram channel. URL: <https://t.me/VolodymyrGroysman>

УДК 159.99

ФАКТОРИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ СІМ'Ї

О. В. Маркуш, Ю. В. Кушнір

Анотація. У статті подана інформація про дослідження останніх років у сфері психологічного благополуччя у межах сім'ї. Вплив сімейного стану, сімейних зв'язків, спілкування, сімейних ритуалів, батьківського досвіду, ненормативних сімейних подій, наявності та відсутності дітей, появи новонародженого на рівень психологічного благополуччя та вплив батьківського досвіду на рівень благополуччя дорослих.

Ключові слова: благополуччя, щастя, задоволеність життям, сім'я, сімейні відносини.

Вступ. Сімейні стосунки відіграють центральну роль у формуванні психологічного благополуччя людини протягом усього життя. Психологічне благополуччя у сім'ї залежить від якості стосунків: ті, хто перебуває в неблагополучному шлюбі, частіше повідомляють про симптоми депресії та погіршення здоров'я, ніж ті, хто перебуває у щасливому шлюбі, тоді як щасливий шлюб може пом'якшити наслідки стресу завдяки більшому доступу до емоційної підтримки.

У дослідженні сімейних ритуалів у Новій Зеландії і їх впливу на благополуччя членів сім'ї було проаналізовано, як люди поведуться у дорослих ролях. Допомога членам своєї сім'ї пов'язана з більш високим рівнем цілеспрямованості, самоприйняття та позитивних стосунків у чоловіків, тоді як загальна допомога іншим пов'язана з вищою метою та самоприйняттям у жінок [1].

Сімейний стан становить значний інтерес у вивченні психологічного благополуччя. Одружені, порівняно з розлученими, овдовілими або ніколи не одруженими, мають вищу мету в житті, причому такі відмінності частково пояснюються соціально-економічними ресурсами [2]. Аналогічно, бути розлученим і ніколи не одруженим негативно відобразалося на загальному благополуччі (всі 6 шкал разом узяті), хоча овдовілі та ніколи не одружені жінки повідомляли про значно вищий рівень загального благополуччя, ніж чоловіки в тих самих подружніх групах [3]. Навпаки, самотні жінки досягли кращих результатів, ніж заміжні жінки, щодо рівня автономії та особистісного зростання [4]. Перехід до розлучення або вдівства був пов'язаний із погіршенням благополуччя, особливо для жінок [4], хоча на благополуччя після розлучення вплинув пошук сенсу у своїй діяльності [5]. Підкреслюючи благополуччя як захисний ресурс, люди з вищою самооцінкою та оптимізмом краще адаптувалися до подружніх втрат [6].

Численні дослідження показують, що негативні аспекти близьких стосунків мають сильніший вплив на благополуччя, ніж позитивні аспекти стосунків [7], а попередні дослідження показують, що вплив напруги в шлюбі на здоров'я посилюється з віком [8].

Батьківський досвід тісно пов'язаний із благополуччям дорослих. Батьки, які повідомляли про позитивний досвід роботи зі своїми дорослими дітьми, мали вищий рівень благополуччя, причому такі ефекти були пов'язані з генеративною здатністю середнього віку; інше дослідження виявило відмінності між батьками та бездітними дорослими. Бездітні жінки середнього віку мали вищий рівень благополуччя, якщо вони відчували, що контролюють цю життєву тугу. Також має значення і те, як самі дорослі виховувалися: дорослі, які згадали, що у них були авторитетні, а не авторитарні або незаангажовані батьки, повідомляли про вищий рівень психологічного благополуччя в середньому віці, особливо чоловіки. Ті, хто вважав своїх батьків поблажливими, демонстрували нижчий рівень благополуччя. Те, як діти йшли по життю, також було пов'язано із благополуччям батьків. Ті, чий діти мали більше проблем, повідомляли про погіршення благополуччя. Крім того, батьки, які вважали, що їхні діти добре адаптовані, повідомляли про вищий рівень благополуччя, хоча досягнення дітей (наприклад, рівень освіти) був менш сильно пов'язаний з їхнім батьківським благополуччям. Цікаво, що батьки, які вважали своїх дітей краще адаптованими, ніж вони самі, мали нижчий рівень благополуччя. Успіх синів сильніше передбачав благополуччя батьків, ніж успіх дочок, хоча особисті порівняння з дочками сильніше передбачали благополуччя батьків, ніж порівняння з синами [9].

Групою американських науковців (С. Rogers, F. Floyd, M. Seltzer, J. Greenberg, & J. Hong, 2008) у праці «Довгостроковий вплив смерті дитини на адаптацію батьків у середньому віці» досліджено ненормативні (незаплановані, несподівані) сімейні події. Було показано, що травма від втрати дитини має тривалі наслідки: майже через 20 років після смерті батьки померлих повідомляли про погіршення самопочуття, більше симптомів депресії та більше проблем зі здоров'ям, ніж батьки, з якими порівнювали. Однак те саме дослідження показало, що одужання від горя було пов'язане з поглибленою метою життя. Дослідження Т. Пудровської в роботі «Батьківство, стрес і психічне здоров'я в пізньому середньому віці і ранній старості» показали, що смерть дитини більш негативно вплинула на благополуччя батька, ніж матері, тоді як, навпаки, повернення дорослої дитини до батьківського дому погіршувало благополуччя матері, а не батька. Догляд за старіючими батьками пов'язували зі зміною симптомів депресії, але такі ефекти були зменшені у дочок з більш високим рівнем володіння навколишнім середовищем. Бути братом або сестрою дорослої людини з психічними захворюваннями пов'язано з меншим благополуччям [9].

Перевага шлюбу для суб'єктивного благополуччя здебільшого пояснюється зв'язком шлюбу з вищим сімейним доходом, більшою міжособистісною довірою, більшою комунікабельністю та меншим почуттям ізоляції, неприязні та відчуження. Ця перевага не тільки незмінна щодо статі, але й раси. Незалежно від того, чоловік це чи жінка, меншість чи більшість, шлюб пов'язаний із покращенням якості життя [10].

Шлюб пов'язаний і з вищим фінансовим благополуччям, принаймні з погляду річного доходу (Antonovics&Town, 2004). Одружені також отримують користь від більшої комунікабельності, частіше спілкуючись із родичами, друзями та сусідами. Протягом більшої частини історії людства шлюб залишався унікальним способом додавання інших членів сім'ї до мережі родичів (Coontz, 2005). Отже, одружені особи з більшою ймовірністю будуть залучені до взаємопов'язаних соціальних зв'язків. Багато дослідників у сфері сім'ї вважають, що одруження захищає від почуття самотності та ізоляції (Stack, 1998) [11].

У всіх галузях знань дослідження показали руйнівні наслідки COVID-19, одним із них є вплив на фінансовий стрес і благополуччя сімей. Кризи є провісниками фінансового стресу сімей, оскільки вони викликають зміни в доходах і негативні почуття, як-то страх і демотивацію, які впливають на благополуччя. Майже всі країни запровадили обмеження та заходи для зменшення поширення COVID-19, серед яких соціальна ізоляція, дистанційна робота та загальний карантин, із різкими соціально-економічними наслідками. Окрім макроекономічних наслідків, сім'ї відчували вплив на мікроекономічному рівні у своєму повсякденному житті,

додавши до психологічних ефектів, які в кінцевому підсумку впливають на їхнє загальне та фінансове благополуччя. Португальські науковці проаналізували фінансовий і соціальний вплив COVID-19 на сім'ї, які продемонстрували усвідомлення серйозності ситуації з основним почуттям страху перед безробіттям у майбутньому та рівнем мотивації, який загалом низький або нульовий, незважаючи на те, що майже всі респонденти мають стабільну роботу. Це дослідження показало, що криза вплине на їхнє теперішнє та майбутнє фінансове становище, а соціальна та економічна невизначеність в сім'ях є очевидною. Результати підтвердили припущення запропонованої теоретичної моделі, оскільки сім'ї відчувають фінансовий стрес, що змушує їх замислюватися, чи вистачить їхніх ресурсів, щоб відповісти на це, через сприйняття впливу на їхні доходи та нормальні витрати, де зміни впливають на їхнє самопочуття. Негативні наслідки залежатимуть від тривалості пандемії та здатності суспільства загалом швидко реагувати. Отримані результати дозволяють зробити висновок, що пандемічна криза більшою чи меншою мірою спричинила фінансовий стрес у сім'ях та викликала почуття страху та демотивації як наслідки загального карантину. Емпіричні дані також показують, що ці ефекти тісно пов'язані зі сприйняттям рівня їхнього благополуччя [12].

Метою іншого дослідження був аналіз самопочуття осіб, які народили дитину протягом останнього року, та порівняння їхнього самопочуття з тими, хто мав дітей раніше, і з бездітними особами. Вибірка становила 2008 респондентів (81 % жінок), які брали участь в онлайн-опитуванні. Респонденти оцінили свою задоволеність життям, позитивний і негативний вплив і процвітання за два періоди, що охоплюють один рік. 102 респонденти пережили пологи між двома проміжками часу, 673 мали дітей раніше, а 1 233 не мали дітей. Результати показують, що задоволеність життям зростає між двома часовими проміжками у підвибірці осіб, які мали дитину протягом попереднього року; вони також мали вищу задоволеність життям порівняно з іншими батьками та бездітними. Між групами не було різниці в афективному самопочутті та процвітанні. Однак у батьків, у яких з'явилася новонароджена дитина, спостерігалася зниження процвітання. Пологи – це складна і стресова подія, і реакція батьків на неї також може бути складною. Це дослідження показує, що пологи мають дещо різний вплив на різні показники самопочуття. Як дуже цінна подія, пологи спочатку можуть мати позитивний вплив на суб'єктивне благополуччя, оскільки це означає досягнення соціально важливої мети. Однак це може одночасно створювати проблеми для молодих батьків в інших сферах благополуччя, як-то компетентність або якість інтимних стосунків. Нижчий рівень процвітання батьків після пологів також може відображати зв'язок між процвітанням і психічним здоров'ям. Відомо, що деякі батьки стикаються з проблемами психічного здоров'я у відповідь на пологи. Тому нижчий розквіт може свідчити про необхідність підтримки деяких батьків під час вагітності та після пологів. Втручання, спрямовані на підвищення процвітання батьків і матерів у цей період, можуть сприяти більш здоровій адаптації до цієї життєвої події [13].

Пронатальні норми існують у різних країнах різною мірою. Залежно від сили пронаталізму, дорослі, які залишаються бездітними, можуть зазнати негативних санкцій, які вплинуть на їхнє щастя та задоволеність життям. Ці ідеї були перевірені на бездітних респондентах із 36 країн у двох хвилях Всесвітнього дослідження цінностей (1994–1999 та 1999–2004 роки). Бездітні дорослі нещасливі та менш задоволені, якщо вони живуть у країнах із високим рівнем пронаталізму, ніж в інших країнах. Негативний зв'язок між бездітністю та задоволеністю життям більший для бездітних людей у сильно пронаталістських країнах, які мають народжуваність нижче рівня заміщення або низькі або середні бали за індексом людського розвитку, ніж у сильно пронаталістських країнах із народжуваністю на рівні або вище чи високим рівнем індексу людського розвитку. Результати показують важливість врахування контекстуальних факторів на національному рівні для розуміння психічного благополуччя бездітних людей [14].

У літературі надано вагомі докази позитивного зв'язку між сімейним харчуванням і благополуччям. Використовуючи дані проекту Happy Family Kitchen II, було досліджено зв'язки між практикою сімейного харчування, часом та якістю сімейного спілкування та благополуччям у Гонконгу. Результати дослідження показали, що частота сімейних трапез позитивно пов'язана із функціонуванням сім'ї, сімейними зв'язками, психосоціальним благополуччям,

позитивними соціальними навичками, залученістю в школі та схильністю до здорового харчування, а також обернено пропорційно пов'язана із симптомами депресії, погіршенням психічного здоров'я, проблемною соціальною поведінкою та нездоровою харчовою поведінкою. Сімейна трапеза та приготування їжі безпосередньо впливають на здоров'я сім'ї, щастя та гармонію, суб'єктивне щастя, а також психічну та фізичну якість життя через вплив на якість сімейного спілкування. Сімейні прийоми їжі надають можливості для сімейної взаємодії, дозволяючи членам сім'ї мати взаємну підтримку, обмін інформацією, вираження емоцій, батьківське керівництво та спостереження за дитиною. Крім того, було виявлено, що час сімейного спілкування був слабшим посередником цих ефектів. Ці результати підкреслюють значення якості, а не кількості сімейного спілкування у сприянні благополуччю.

Опитування щодо методів сімейного спілкування та благополуччя в Гонконгу показало, що сімейне спілкування віч-на-віч тісно пов'язане з кращим сімейним здоров'ям, щастям і гармонією, але методи інформаційно-комунікаційних технологій, як-от електронна пошта, обмін миттєвими повідомленнями і сайти соціальних мереж – ні (Wang et al., 2015). Ці результати свідчать про те, що традиційна форма сімейного спілкування (наприклад, спілкування віч-на-віч під час сімейних обідів) залишається основною платформою для сімейних зв'язків і сприяє благополуччю.

Практика сімейного харчування може дати недостатньо використану можливість покращити благополуччя членів сім'ї. Майбутні дослідження сімейних трапез повинні перевірити, чи є ці моделі послідовними в інших культурах і спільнотах [15].

Висновки. Наше дослідження, основане на аналізі наукових джерел останніх років, висвітлює фактори, які демонструють важливу роль сімейних взаємовідносин, сімейного стану, сімейних зв'язків, спілкування, ритуалів, батьківського досвіду, ненормативних сімейних подій, наявності та відсутності дітей, появи новонародженого та вплив батьківського досвіду на рівень благополуччя дорослих. Сімейні зв'язки та сімейні ритуали безпосередньо пов'язані із благополуччям як у підлітковому, так і в середньому віці. Одружені порівняно з розлученими, овдовілими або ніколи не одруженими мають вищу мету в житті. Бути розлученим і ніколи не одруженим негативно відображається на загальному благополуччі. Статус розлученого або вдівця негативно впливає на благополуччя, особливо для жінок. Негативні аспекти стосунків мають сильніший вплив на благополуччя, ніж позитивні аспекти, а вплив напруги в шлюбі на здоров'я посилюється з віком. Батьки, які мають позитивний досвід взаємодії зі своїми дорослими дітьми, мають вищий рівень благополуччя. Бездітні жінки середнього віку мають вищий рівень благополуччя, якщо вони відчувають, що контролюють свою тугу. Смерть дитини негативно впливає на благополуччя батька, ніж матері, тоді як, навпаки, повернення дорослої дитини до батьківського дому погіршує благополуччя матері, а не батька. Водночас одужання від горя втрати пов'язане з поглибленою метою життя. Шлюб пов'язаний із вищим сімейним доходом, більшою довірою, комунікабельністю, меншим почуттям ізоляції та з покращенням якості життя. У пронаталістських країнах негативний зв'язок між бездітністю та задоволеністю життям сильніший для бездітних людей. Існує негативний зв'язок між бездітністю та задоволеністю життям для бездітних людей у сильно пронаталістських країнах, що впливає на розуміння благополуччя бездітних людей. Сімейні ритуали та сімейне спілкування пов'язане з кращим сімейним здоров'ям, щастям, гармонією і психологічним благополуччям. Пандемічна криза COVID-19 спричинила фінансовий стрес у сім'ях та викликала тривогу як наслідок загального карантину, що тісно пов'язано з благополуччям.

Краще розуміння теми може значною мірою сприяти вживанню заходів до покращення психологічного благополуччя, саме так забезпечуючи здорове та щасливе суспільство.

Abstract. This article provides information on research of recent years in the field of psychological well-being within the family. The influence of marital status, family relationship, communication, family rituals, parental experience, abnormal family events, the presence and absence of children, the appearance of a newborn on the level of psychological well-being and the influence of parental experience on the level of well-being of adults.

Keywords: well-being, happiness, life satisfaction, family, family relationships.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Crespo C., Kielpikowski M., Pryor J. & Jose P. E. Family rituals in New Zealand families: Links to family cohesion and adolescents' well-being. *Journal of Family Psychology*. 2011. № 25(2). P. 184–193. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0023113>
2. Bierman A., Fazio E. M., Milkie M. A. A multifaceted approach to the mental health advantage of the married: assessing how explanations vary by outcome measure and unmarried group. *Journal of Family Issues*. 2006. № 27. P. 554–582. DOI: <https://doi.org/10.1177/0192513X05284111>
3. Shapiro A., Keyes C. L.M. Marital Status and Social Well-Being: Are the Married Always Better Off? *Soc Indic Re*. 2008. № 88. P. 329–346. URL: <https://doi.org/10.1007/s11205-007-9194-3>
4. Marks N. F., Lambert J. D. Marital status continuity and change among young and midlife adults – Longitudinal effects on psychological well-being. *Journal of family issues*. November 1998. Volume 19. Issue 6. P. 652–686. DOI: [10.1177/019251398019006001](https://doi.org/10.1177/019251398019006001)
5. Bevvino D. L., Sharkin B. S. Divorce adjustment as a function of finding meaning and gender differences. *Journal Divorce Remarriage*. 2003. № 39. P. 81–97. DOI: https://doi.org/10.1300/J087v39n03_04
6. Montpetit M. A., Bergeman C. S., Bisconti T. L., Rausch J. R.: Adaptive change in self-concept and well-being during conjugal loss in later life. *Int Journal Aging and Human Development*. 2006. № 63. P. 217–239. DOI: <https://doi.org/10.2190%2F86WW-652A-M314-4YLA>
7. Rook K. S. The health effects of negative social exchanges in later life. *Generations*. 2014. № 38. P. 15–23.
8. Liu H., & Waite L. Bad marriage, broken heart? Age and gender differences in the link between marital quality and cardiovascular risks among older adults. *Journal of Health and Social Behavior*. 2014. № 55. P. 403–423. DOI: [10.1177/0022146514556893](https://doi.org/10.1177/0022146514556893)
9. Ryff C. D. Psychological Well-Being Revisited: Advances in the Science and Practice of Eudaimonia. *Psychotherapy and Psychosomatics*. 2014. № 83. P. 10–28. DOI: <https://doi.org/10.1159/000353263>
10. DeMaris A., Oates G.: The Trajectory of Subjective Well-Being: A Partial Explanation of the Marriage Advantage. *Journal of Family Issues*. July 1, 2021. Volume 43, issue 6. P. 1650–1668. DOI: <https://doi.org/10.1177/0192513X211030033>
11. Christian Hoellger, Sabrina Sommer, and Heike M. Buhl Intergenerational Value Similarity and Subjective Well-Being. *Journal of Family Issues*. November 1, 2021. DOI: <https://doi.org/10.1177/0192513X211054470>
12. Margarida Rodrigues, Rui Silva, and Mário Franco COVID-19: Financial Stress and Well-Being in Families. *Journal of Family Issues*. December 4, 2021. DOI: <https://doi.org/10.1177/0192513X211057009>
13. Andreja Brajša-Žganec, Marija Džida, Tihana Brkljačić, Ljiljana Kaliterna Lipovčan, and Lana Lučić The Well-Being of Parents in the Year After Childbirth. *Journal of Family Issues*. May 2, 2022. DOI: <https://doi.org/10.1177/0192513X221096799>
14. Kimiko Tanaka, Nan E. Johnson Childlessness and Mental Well-Being in a Global Context. *Journal of Family Issues*. June 2016. Volume 37, Issue 8. P. 1027–1045. DOI: <https://doi.org/10.1177/0192513X14526393>
15. Henry C. Y. Ho, Moses Mui, Alice Wan, Carol Yew, Tai Hing Lam, Sophia S. Chan, Sunita M. Stewart: Family Meal Practices and Well-Being in Hong Kong: The Mediating Effect of Family Communication. *Journal of Family Issues*. September 15, 2018. Volume 39, issue 16. P. 3835–3856. DOI: <https://doi.org/10.1177/0192513X18800787>

УДК 811.111'255.4'36'42:687.01

СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАПИСІВ НА ОДЯЗІ В АНГЛІЙСЬКОМОВНОМУ ДИСКУРСІ МОДИ

А. М. Мартинюк, Н. В. Стрюк

Анотація. У статті на матеріалі англійської мови проаналізовано структурно-граматичні особливості написів на одязі відомих брендів. Методологічною основою роботи є структурно-граматичний аналіз, що дає можливість систематизувати, класифікувати лінгвістичний матеріал, виявити частотність певних структурних типів та інтерпретувати їхні особливості. У результаті дослідження виділено основні підгрупи відповідно до ярусів мови, визначено продуктивні структурні моделі та граматичні особливості текстових принтів на вбранні в англійськомовному дискурсі моди.

Ключові слова: написи на одязі, граматичні особливості, структура, дискурс моди.

Вступ. Одяг захищає тіло людини від негативного впливу навколишнього середовища та виконує естетичну і комунікативну функції – створює образ людини, демонструючи її соціальний статус, рід занять, професію, належність до певної групи тощо. Великої популярності останнім часом набуває одяг із написами, який не лише формує загальне враження про людину, а й дозволяє зрозуміти її вподобання, цінності та переконання. Такі тексти на вбранні дотепер не ставали предметом комплексних мовознавчих розвідок. Відповідно, виникає по-

треба у ґрунтовному дослідженні цього лінгвістичного феномену. Оскільки текстові принти все більше використовуються для декору одягу відомих брендів, **актуальним** є вивчення мовних особливостей написів на одязі в англійськомовному дискурсі моди.

Проблема дослідження мовних особливостей написів на одязі ще не має широкого висвітлення ні в зарубіжній, ні у вітчизняній науковій літературі. У поодиноких розвідках, присвячених цьому своєрідному комунікативному явищу, І. Чілува та Е. Аджібоє аналізують прагматику повідомлень на вбранні студентів [1], М. Нвала робить спробу окреслити прагма-синтактичні особливості слоганів на футболках [2], Н. Мамонова, О. Мінгажева та О. Юхміна розглядають написи на одязі як новий різновид медіа [3], Н. Долусова пропонує типологізацію англомовних принтів на жіночих футболках [4], Н. Стрюк студіює особливості структури та семантики написів на одязі у зіставному аспекті [5; 6].

Мета роботи полягає у визначенні структурно-граматичних особливостей англійськомовних написів на одязі.

Об'єктом дослідження є написи на одязі в англійськомовному дискурсі моди. **Предметом** дослідження є структурно-граматичні особливості англійськомовних написів на одязі.

Мета та завдання, окреслені в роботі, а також специфіка об'єкта дослідження зумовили використання таких **методів** та **прийомів** лінгвістичного аналізу: метод суцільної вибірки; структурно-граматичний аналіз; описовий метод, метод кількісних підрахунків.

Матеріалом дослідження слугують 200 англійськомовних написів на одязі, які були отримані шляхом суцільної вибірки з інтернет-магазинів брендів одягу. У прикладах емпіричного матеріалу збережено оригінальну графіку текстових принтів: вживання малих та великих літер, символів; знак «*«*» використовується для позначення розміщення частини тексту з нового рядка.

Результати дослідження. Написи на одязі мають текстову природу та характеризуються структурною різноманітністю, тому вважаємо за доцільне розглядати структурно-граматичні особливості написів на одязі в англійськомовному дискурсі моди, базуючись на віднесеності досліджуваного матеріалу до відповідного ярусу мовної структури: словоформа, словосполучення та речення.

1. Написи-словоформи. Написи на одязі, які реалізуються словом, становлять 23,5 % і налічують 47 одиниць. За частинимовною приналежністю аналізовані тексти представлені: іменником, дієсловом, прикметником та прислівником.

Найчисленнішими є написи-іменники, які налічують 32 (68 %) одиниці, наприклад: *SINNER* 'Грішник'; *JOURNEY* 'Подорож'; *EARTH* 'Земля'; *SUNSET* 'Захід'.

Написи на одязі, представлені дієсловом, становлять 8 (17 %) мікротекстів, наприклад: *INSPIRE* 'Надихай'; *LIVE* 'Живи'; *IMPRESS* 'Вражай'; *EMPOWER* 'Розширяй можливості'.

Невисокою продуктивністю характеризуються написи-прикметники, які становлять 6 (12,76 %) одиниць, наприклад: *SINGLE* 'Одинокий'; *FREE* 'вільний'; *AUTHENTIC* 'Автентичний'.

В аналізованому емпіричному матеріалі було виділено лише один напис, який представлений прислівником, що становить 2,13 %, наприклад, *MORE* 'більше'.

2. Написи-словосполучення. У досліджуваному корпусі було виокремлено 65 (32,5%) одиниць написів представлених словосполученнями, в рамках яких виділяємо дві підгрупи: написи-підрядні та написи-сурядні словосполучення.

2.1. Написи-підрядні словосполучення. Підрядні словосполучення складаються щонайменше з двох елементів: синтаксично незалежного і синтаксично залежного. Обидві складові таких словосполучень поєднані семантично і граматично підрядним зв'язком – узгодженням, керуванням або приляганням [7, с. 49]. Текстові принти, представлені підрядними словосполученнями, характеризуються високою продуктивністю і становлять 50 (76,9 %) одиниць, які побудовані за моделями: Adj. + N (2.1.1), N + Prep. + N (2.1.2), N + N (2.1.3), Adv. + Adj. (2.1.4), Pron. + N. (2.1.5), Adj. + Conj. + N (2.1.6), Adv. + Pron. (2.1.7), N + Adj. (2.1.8).

2.1.1. Модель **Adj. + N** складає 24 (36,9 %) одиниці. Такі написи зазвичай несуть позитивний посил, наприклад: *GOOD* (Adj.) / *VIBES* (N) 'Хороші емоції'; *WINNING* (Adj.) / *WEDNESDAY* (N) 'Виграшна середа'; *LUXE* (Adj.) / *COUTURE* (N) 'Розкішний одяг'; *EUPHORIC* (Adj.) / *HORIZONS* (N) 'Ейфоричні горизонти'.

2.1.2. Модель **N + Prep. + N** присутня в англійськомовному дискурсі моди і вживається досить часто, було виокремлено 11 написів, що складають 16,9 %, наприклад: *THE / SOUND* (N / *OF* (Prep.) / *SILENCE* (N) ‘Звук тиші’; *GUILT* (N) / *WITHOUT* (Prep.) / *GUILT* (N) ‘Почуття провини без провини’; *QUEEN* (N) / *OF* (Prep.) / *THE / BOXES* (N) ‘Королева коробок’; *SUN* (N) / *OF* (Prep.) / *A / BEACH* (N) ‘Сонце пляжу’.

2.1.3. Модель **N + N** характеризуються невисокою продуктивністю, у цій вибірці було виділено лише 5 (7,7 %) написи, наприклад: *MONDAY* (N) | *BLUES* (N) ‘Блюз понеділка’; *SUNDAY* (N) | *VIBES* (N) ‘Недільна атмосфера’; *LOVE* (N) | *UNITS* (N) ‘Любовні підрозділи’.

2.1.4. Прикметникова модель **Adv. + Adj.** не є популярною і становить усього 4 (6,15 %) написи. Наприклад: *ALWAYS* (Adv.) | *ORIGINAL* (Adj.) ‘Завжди незвичайний’.

2.1.5. Модель **Pron. + N** є маловживаною, оскільки зустрічається лише два рази, що становить (3 %), наприклад: *MY* (Pron.) | *CROWN* (N) ‘Моя корона’; *YOUR* (Pron.) | *TURN* (N) ‘Твоя черга’.

2.1.6. Модель **Adj. + Conj. + N** налічує 2 написи (3 %). Наприклад: *COOL* (Adj.) | *AS* (Conj.) | *ICE* (N) ‘Холодний як лід’; *FREE* (Adj.) | *LIKE* (Prep.) | *A / BIRD* (N) ‘Вільний як птах’.

2.1.7. Лише один напис реалізований у моделі **Adv. + Pron.**, це становить 1,5 %, наприклад: *OVER* (Adv.) | *IT* (Pron.) ‘Досить’.

2.1.8. За моделлю **N + Adj.** побудований 1 напис, що становить 1,5 %, наприклад: *PARADISE* (N) | *LOST* (Adj.) ‘Втрачений рай’.

2.2. Написи-сурядні словосполучення. Сурядне словосполучення – це словосполучення двох або більше повнозначних слів як граматично рівноправних [7, 49]. Такі словосполучення становлять 15 (23 %), одиниць і утворюються за допомогою п’яти основних моделей: **N + Conj. + N** (2.2.1), **N + N** (2.2.2), **Adv. + Conj. + Adv.** (2.2.3), **N + Num.** (2.2.4), **Det. + N** (2.2.5).

2.2.1. Написи побудовані за моделлю **N + Conj. + N** становлять 6 одиниць (9,2 %). У таких текстах використовуються сполучники *and* ‘і’ та *or* ‘або’. Наприклад: *LOVE* (N) / *AND* (Conj.) / *HAPPINESS* ‘Любов і щастя’; *HEALTH* (N) / *&* (Conj.) / *WELLBEING* (N) ‘Здоров’я і благополуччя’. У цьому випадку замість сполучника *and* в англійській мові використовується символ-амперсанд (&). Напис *TRICK* (N) / *OR* (Conj.) / *CHIC* (N) ‘Обман чи елегантність’ відображає одночасне поєднання позитивних і негативних понять.

2.2.2. Модель **N + N** була виділена у 4 написах (7,7 %), наприклад: *CHIN* (N) / *CHIN* (N) ‘Чинь-чинь’.

2.2.3. Модель **Adv. + Conj. + Adv.** налічує лише два написи, що становить (3 %), наприклад: *HERE* (Adv.) / *AND* / (Conj.) / *NOW* (Adv.) ‘Тут і зараз’, *NOW* (Adv.) / *OR* / *NEVER* ‘Зараз або ніколи’.

2.2.4. Модель **N + Num.** характеризується низькою продуктивністю і налічує лише 1 (1,5 %) напис, наприклад: *SPRING* (N) | *20* (Num.) ‘Весна 20’. Такий напис вважається поліковим, адже числівник виражений цифрою, а не словом.

2.2.5. Модель **Det. + N** виділена лише в одному написі, що становить (1,5 %), наприклад: *NO* (Det.) / *FEAR* (N) / *NO* (Det.) / *LIMITS* (N) / *NO* (Det.) / *EXCUSES* (N) ‘Без страху, без обмежень, без виправдань’.

2.3. Написи-речення. Речення – це інтонаційно і граматично організована за законами відповідної мови найменша комунікативна одиниця, яка складається з одного або кількох слів і виражає закінчену думку [7, 96]. Такі написи становлять 88 одиниць (44 %) і побудовані за моделями простого (2.3.1) і складного речення (2.3.2).

2.3.1. Написи-прості речення. Просте речення – це синтаксична одиниця, яка втілює в собі елементарну, проте відносно завершену інформацію комунікативної вартості. Прості речення мають один предикативний центр, навколо якого граматично і за змістом групуються другорядні члени [7, 108]. За моделлю простого речення побудовано 80 (90,9 %) написів, серед яких виділяємо односкладні (2.3.1.1) та двоскладні (2.3.1.2) прості речення.

2.3.1.1. Написи-односкладні прості речення. Написи на одязі представлені простим односкладним реченням налічують 43 (48,9 %) одиниць і виказують тенденцію до вживання дієслова наказового способу. Відповідно, такі тексти спонукають до дій та закликають до

чогось, наприклад: *DO / IT / FOR / YOURSELF* ‘Роби це для себе’; *KEEP / WEIRD* ‘Залишайся диваком’; *DON'T / PLAY / WITH / ME* ‘Не грай зі мною’; *SMILE / FOR / THE / CAMERA* ‘Посміхайся на камеру’.

2.3.1.2. Написи-двоскладні прості речення. У двоскладному реченні традиційно виділяють підмет і присудок, що пов'язані між собою предикативним синтаксичним зв'язком [7, 119]. Такі написи налічують 37 одиниць, що становить 42 %, наприклад: *MY / STORY / MATTERS* ‘Моя історія має значення’; *THE / FUTURE / IS / YOURS* ‘Майбутнє за вами’; *GIRLS / CAN / DO / ANYTHING* ‘Дівчата можуть усе’; *GOD / MADE / IT* ‘Це зробив Бог’.

У написах, побудованих за моделлю двоскладного простого речення, простежується тенденція використовувати особові займенники *I* ‘я’, *you* ‘ви’ та *we* ‘ми’ у ролі підмета, наприклад: *I / LOVE / CHRISTMAS* ‘Я люблю Різдво’, *YOU / ARE / ON / MUTE* ‘Ви вимкнули звук’; *WE / ARE / ANGELS / FOREVER* ‘Ми ангели назавжди’.

2.3.2. Написи-складні речення. Складним називається речення, яке має дві (чи більше) граматичні основи. Частина складного речення, поєднані за змістом, інтонаційно та граматично, будовою подібні до простих речень [7, 326]. Написи на одязі, побудовані за моделлю складного речення, не характеризуються високою продуктивністю і налічують 8 одиниць, що становить 9,09 %, наприклад: *I / DON'T / SPEAK / ITALIAN / BUT / I / DO / SPEAK / MOSCHINO* ‘Я не розмовляю італійською, але я говорю Moschino’. *LIFE / IS / WHAT / MAKES / ME / SMILE* ‘Життя – це те, що змушує мене посміхатися’.

Висновки. Оскільки написи на одязі мають текстову природу, а тест може реалізуватися як у реченні, так і в окремій словоформі, досліджуваний матеріал було проаналізовано відповідно до ярусів мовної структури: слово, словосполучення та речення. Майже половину написів на одязі в англійськомовному дискурсі складають речення. Найбільш продуктивними є прості речення. У межах простих речень було виділено практично однакову кількість односкладних та двоскладних простих речень. Для односкладних характерним є вживання дієслова наказового способу, а у двоскладних прослідковується тенденція до використання особових займенників у ролі підмета.

Написи, побудовані за моделлю словосполучення, складають третю частину аналізованих одиниць. Текстові принти, реалізовані підрядними словосполученнями, відзначаються вищою продуктивністю. Високою частотою характеризуються іменниково-прикметникові словосполучення, а прикметниково-дієслівні, прикметниково-числівникові є рідковживаними.

Серед аналізованих написів на одязі найменш чисельнішими є ті, що реалізуються у слові. Найвищою продуктивністю в рамках написів-слів відзначається іменник.

Перспектива подальшого дослідження полягає у розширенні корпусу аналізованих одиниць та подальшому ґрунтовному дослідженні мовних особливостей написів на одязі в англійськомовному дискурсі моди.

Abstract. The main concern of the paper is to analyse the structural and grammatical features of the English inscriptions on clothing of the well-known brands. The methodological basis of the work includes the structural-grammatical analyses to systematize and classify the linguistic material, identify the frequency of certain structural types and interpret their features. As a result of the study, the main subgroups according to the language levels were identified, the productive structural models and the grammatical features of textual prints on clothing in English fashion discourse were determined.

Keywords: inscriptions on clothing, grammatical features, structure, fashion discourse.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Chilwa I., Ajitboye E. Discursive pragmatics of T-shirt inscriptions: Constructing the self, context and social aspirations. *Pragmatics and Society*. 2016. P. 436–462.
2. Nwala M. A. A Pragma-syntactic Analysis of Slogans on T-shirts. *AFRREV LALIGENS: An International Journal of Language, Literature and Gender Studies*. 2020. № 9. P. 86–94.
3. Yukhmina E., Mamonova N., Mingazheva E. Linguo-structural Analysis of the English T-shirt Inscriptions as New Urban Media. *Journalistic Text in a New Technological Environment: Achievements and Problems. The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences*. 2019. Vol. 66. P. 424–431.
4. Долусова Н. В. Структурно-семантичні характеристики англійських написів на жіночих футболках. *І Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція з питань методики викладання іноземної мови: «Дослідження та впровадження в початковий процес сучасних моделей викладання іноземної мови за фахом»*, при-

свячена 150-річчю ОНУ імені І. І. Мечникова та 55-річчю факультету романо-германської філології: 17 квітня 2015 р.: зб. матеріалів конференції. Одеса, 2015. С. 32–35.

5. Стрюк Н. В. Структурні особливості написів на одязі: рівень словосполучення (на матеріалі англійської та української мов). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2021. Вип. 22. С. 132–137.

6. Striuk N. Semantic classification of metaphors in Ukrainian and English inscriptions on clothing. *Ezikov Svyat (Orbis Linguarum)*. 2021. Vol. 19(1). P. 23–33.

7. Загітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.

УДК 81'373.2:821.161.2(038) Стус

ДОСВІД СТВОРЕННЯ «СЛОВНИКА ВЛАСНИХ ІМЕН ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ ВАСИЛЯ СТУСА»

Б. Л. Писаренко, Е. О. Кравченко

Анотація. Розглянуто деякі аспекти онімографії (опис власних імен поетичних текстів). Запропоновано структуру і зміст словникової статті, що передбачають відображення у словнику парадигми іменування художнього об'єкта, надання енциклопедичної інформації, поетонімологічного коментаря, включення необхідного і достатнього контексту поетоніма. У роботі застосовано загальнофілологічні прийоми і методи ономастичних досліджень: систематизація і класифікація контекстів з поетонімами; контекстний аналіз; метод конструювання, аналізу й синтезу поетонімосфери; метод реконструювання зв'язків у парадигмі поетоніма й поетонімосфери. Зазначено проблеми і перспективи розвитку поетонімографії.

Ключові слова: власне ім'я, словникова стаття, поетонім, контекст, функція.

Словник мови письменника належить до лексикографічних праць, зорієнтованих на пізнання творчої спадщини автора й адекватну інтерпретацію мовлення лінгвоперсони. Створення «Словника власних імен поетичних і публіцистичних текстів Василя Стуса» стане проміжною ланкою для студювань, пов'язаних із потрактуванням мовної особистості шляхом встановлення особливостей самовияву поета через вибір імені в поетичному / епістолярному дискурсі, словлові нарощення онімів, перетворення імен в індивідуально-авторський символ і т. ін. З'ясування власне текстового і позатекстового потенціалів імен спрацює на адекватне сприйняття лінгвоперсони через вияв авторських смислів і замислів.

Метою дослідження є студювання лексичного потенціалу мовної особистості Василя Стуса з окресленням закономірностей вияву семантично / символічно навантажених онімів як маркерів лінгвоіндивідуалізації. **Об'єктом** дослідження є пропріальні одиниці оригінальних поетичних творів Василя Стуса і перекладів (збірки «Круговерть», «Зимові дерева», «Веселий цвинтар», «Час творчості» та ін.) як елементів тексту й компоненти поетонімосфери. **Предмет** дослідження – тірна база (протооніми й апелятиви), семантика, функції, системна організація номінативних одиниць як репрезентантів мовної особистості Василя Стуса.

Концепція «Словника власних імен поетичних текстів Василя Стуса» полягає у створенні праці інтегрального типу, що поєднує ознаки тлумачного, енциклопедичного, частотного словників і словника-конкордансу. Праця має на меті зареєструвати й подати трактування всіх власних імен і (частково) безонімних номінацій, ужитих у текстах Василя Стуса, як значущих складників поетичного мовлення «в їхніх формальних і змістових виявах з урахуванням необхідного і достатнього контексту» [1, с. 5].

Перший том Словника вміщує 668 номінативних одиниць, вилучених із рукописів, білових і чорнових автографів першого тому творів Василя Стуса (книга перша – вірші 1958–1970 рр., що увійшли до остаточного варіанту збірок «Круговерть», «Зимові дерева», «Веселий цвинтар»; книга друга – твори періоду 1956–1971 рр., що не увійшли до трьох перших збірок поета) [1]; другий том включає близько 500 онімних лексем, вилучених із чистових автографів другого тому – збірки «Час творчості» (поезії Василя Стуса і переклади поетичних творів Й. В. Гете) [2].

Суцільна вибірка пропріальних одиниць доводить безконфліктне співіснування власних імен, різних за походженням, змістовим і функційним навантаженням, участю у конструюванні індивідуально-авторської картини світу і т. ін. Протоіменами у поетичних текстах Васи-

ля Стуса виступають міфони́ми (*Вакх, Дажбог, Марс*), назви географічних об'єктів, пов'язаних із часопростором твору та / або біографією письменника (*Венеція, Коліма, Рахнівка*), реальні історико-культурні імена (*Бетховен, Леся Українка, Цезар, Шевченко*), вигадані імена художніх творів і літературних персонажів (*Вертер, «Заповіт», Мавка*), узуальні та оказіональні конотоніми (*дантеси, Едем, Нагасаки*), вигадані особові імена, що відтворюють план вираження традиційних для того чи того ономастикону антропонімів (*Галка, Дем'ян, Урсула*) та деякі інші.

Для розмежування твірної бази номінативних одиниць оригінальних текстів Василя Стуса і перекладних творів застосовано **індекси походження**. Індекс **1** надано поетонімам, похідним від історико-культурних інтралінгвальних реальних імен: **АФІНИ, ГАЛІЛЕЙ, НІЦШЕ**. Індекс **2** введено для позначення одиниць, похідних від інтралінгвальних реальних імен, які вибудовують історико-культурну і націєтвірну картину світу Василя Стуса або Й. В. Гете: **ДОНБАС, «ЛЬМЕНАУ», ФРАНКО**. З індексом **3** виступають одиниці, похідні від загальновідомих історико-культурних вигаданих імен (міфони́ми, імена літературних персонажів, заголовки художніх творів): **ЙОРИК, «КОБЗАР», КРОНОС**. Твірною основою імен з індексом **4** стали імена в переносному значенні – узуальні або оказіональні конотоніми: **АФРИКА, ГОЛГОФА, ІКАРИ, СВЯТОШИН**. Основою вигаданих імен з індексом **5** виступають традиційні для реального ономастикону одиниці на зразок **АЛЬБАНІС, ГАННА, ФРІЦ**. До поетонімів з індексом **6** уналежнено індивідуально-авторські вигадані імена, похідні від апелятивів: **«ДЕКЛАРАЦІЯ ПОЕТА І ГРОМАДЯНИНА», «МЕТАМОРФОЗ РОСЛИН»**. Індексом **7** позначені безіменні номінації, які приховують (не називають) ім'я Бога, Батьківщини та деякі інші: **БОГОМАТІР, ПАН-ГОСПОДЬ, ВІТЧИЗНА**.

Ідея контекстного розширення допомагає адекватній інтерпретації поетичних особливостей імені, оскільки потенціал поетонімів реалізується в різних структурах: слово / словосполучення, просте / складне речення, надфразна єдність, «набір» надфразних єдностей, текст. Функційне навантаження і текстотвірні потенції імені художнього тексту встановлюються шляхом визначення **необхідного і достатнього контексту** поетоніма (або еквівалента власного імені). Необхідний і достатній контекст поетоніма потрактовується як мінімальне контекстне оточення онімної одиниці, в якому розпізнається (есплікується) компонент (-и) семантичної структури [3, с. 476].

При укладанні Словника виявилося доцільним виокремлення мінімального контексту (слово або словосполучення): *залізобетонний Донбас, коханий Київ, кляті іуди, тьмянний Дніпро, модернізована Голгофа, іграшковий Микола Щорс* та ін., який спрацьовує на реалізацію тієї чи тієї функції, закріплюючи текстотвірну роль поетоніма. Мінімальний – розширений контекст онімної одиниці – дає змогу з'ясувати вклад поетоніма в образність цілісного тексту і встановити функційне навантаження кожного варіанта парадигми.

Поетонімогенез у цілісному контексті твору передбачає визначення 1) двокомпонентних і 2) розширених парадигм. Пор.: 1) РАХНІВКА / хлібина; 2) КИЇВ / моє життя / білоколонний, ЦЕРЕРА / богиня / ДЕМЕТРА і т. ін.

Факультативний характер у Словнику носить позначення **семантичних типів контекстів**, головне призначення яких полягає в реалізації текстотвірної функції: контекст мрій, зацікавлень ліричного героя (*Так хочеться пожити хоч годинку, / коли моя розвіється біда. / Хай прийдуть в гості Леся Українка, / Франко, Шевченко і Скворода* [4, с. 15]); контекст уявної бесіди (*Бальзаку, заздри: ось вона, сутана, / і тиша, і самотність, і нітьма* [4, с. 17]); контекст молитви (*Боже, дуже прошу – / не забори од мене, що мос, / і не додай того, чого не праг я...* [4, с. 24]); контекст-медитація (*Чи, може, – Господи, прости – / людське життя – мана?* [4, с. 46]); контекст сну, марення (*Так увижається не раз / заснеш – не чути й третій півні, / і сновгають тіні дивні – / то Максимович і Тарас / бредуть Михайловим узвозом <...>* [5, с. 179]); контекст спогадів (*<...> і давні спогади – це тільки-тільки теплі – / неслись водою тьмяного Дніпра...* [4, с. 98]).

Образотвірні потенції онімних одиниць аналізованих творів реалізуються у таких типах контекстів: метафоричний контекст (*Навкруг землі мої кружляли мрії, / і в серце хлюпав хвилями Дніпро* [5, с. 141]); контекст етимологізації (*Хай бідна муза Бедного Дем'яна / Нас при-*

неволить і благословить [6, с. 29]); контекст-рефрен (*Церква святої Ірини / криком кричить із імлі; Церква святої Ірини / криком кричить з-під землі* [4, с. 173]); контекст кола читання ліричного героя (*Я вчора дістала збірку / Андрія Вознесенського, / читала і перечитувала / «Осінь у Сігулді», / і думала: для розлуки / осені не чекають* [5, с. 66]); контекст, налаштований на звукоподібність з іменем: *Пітьма тайгова – як Елізіум, / модрина глиця – ніби сліз / окалини. В мошкарнім лісі / в кошмарнім краї – всі зійшлися / твої трускі стежі* [6, с. 63]); контекст розшифровування алюзії (<...> і сплотилла, ждавши, **Сокорина** [4, с. 363]). Пор. варіанти основного тексту: *Спередвіків чекає Україна / своєї сплотнілої краси* [4, с. 363].

Функційне навантаження поетонімів встановлене з усвідомленням функції власного імені художнього тексту як специфічної діяльності, спрямованої на створення художньої образності; «змінної», що трансформується разом із граматичною формою, варіантами поетоніма, семантичними і синтаксичними властивостями контексту, в який «занурений» поетонім, інформаційним і естетичним висловлюванням загалом. Серед образотвірних і текстоутворювальних функцій поетонімів виявлено такі: алюзійна, генетивна, зображувально-оцінювальна, зображувально-характеризувальна, іронічна, локалізувальна, метафорична, метонімічна, мнемонічна, оцінювальна, передбачувальна, підсилювальна, порівняльна, риторичне звертання, саркастична, символізувальна, характеризувальна, хронотопічна та деякі інші [1, с. 8; 2, с. 8].

З'ясовано, що лише поодинокі поетоніми (контекст рядка, двох рядків, строфи) можуть виконувати одну функцію: *Тільки Аврора мене збудить на лоні твоїм* [4, с. 297] (зображувально-оцінювальна). Змістова значущість і плідна співпраця імені з контекстом виявляється суміщенням двох функцій, які посилюють образотвірну та / або текстотвірну роль онімної одиниці: *Мов же! / (казав **Вінграновський** – ослось!) / Самота самоти. / Вузол тиші* [5, с. 120] (мнемонічна, характеризувальна); *Та б'є крильми сполохана **Біда**, / і див кричить, п'їтьму страхують сови...* [4, с. 42] (метафорична, зображувально-характеризувальна) і т. д.

«Поліфонія» поетонімів (три і більше функцій) простежується у розширеному контексті, налаштованому на сукупне (ім'я ↔ текст) оформлення цілісного смислу. Пор.: *Світ відзначав 100-літній ювілей / **Володимира Ілліча Леніна*** [5, с. 189] (хронотопічна, характеризувальна, іронічна); *Де свінула **Софія** світанкова, / упав каштан, немов морений дуб. / О рідна стороно! Бувай здорова, / ти щонайтяжча із моїх загуб* [4, с. 190] (локалізувальна, метафорична, зображувально-характеризувальна) і т. д.

Макроструктура словника містить передмову, перелік умовних скорочень, літературу і джерела, короткий словник термінів, власне-словник онімів поетичних текстів Василя Стуса, реєстрові слова, розміщені за алфавітним принципом, абетковий покажчик номінативних одиниць [1; 2].

Оскільки роль і призначення поетоніма залежить від його статусу у межах цілісності (поодинокі ім'я або складник поетонімосфери), запропоновано два варіанти мікроструктури словникової статті.

Структура і компоненти словникової статті поодинокого власного імені, вжитого у поетичному тексті, мають такий вигляд:

1. Заголовне слово у всій сукупності варіантів: контекстних синонімів, художніх дескрипцій, перифраз (парадигма поетоніма).
2. Статистична інформація (кількість вживань).
3. «Адреса» ілюстративних прикладів (дані про рік написання, видання та ін.).
4. Енциклопедична або лінгвістична інформація для похідних власних імен.
5. Ілюстративні приклади (контексти з поетонімом та / або мінімальні контексти).
6. Ономапоетичний коментар.
7. Перелік функцій [1, с. 9].

Пор.: «**БОРТНЯНСЬКИЙ2 (1)** – поодинокий історико-культурний антропоетонім у вірші «О, тим і дорога мені...» (1969) із циклу «Забуттям» (зб. «Зимові дерева») [Стус-1(1), с. 54].

[Протоонім Дмитро Степанович **Бортнянський** (1751–1825) – український композитор, співак і диригент, автор опер, камерно-інструментальних творів, хорових циклічних концертів].

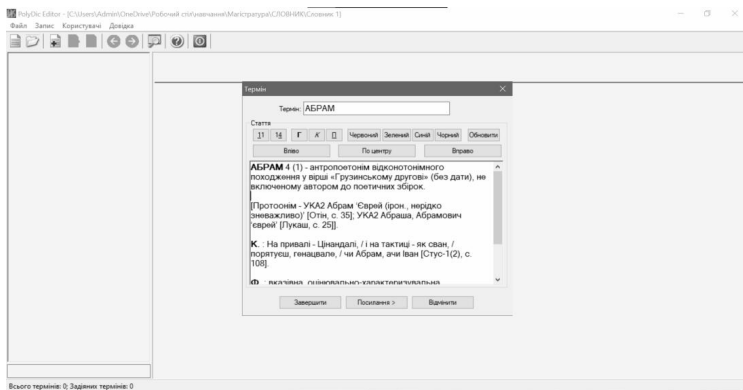
К. кола вподобань ліричного героя: *О, тим і дорога мені – / перегортаю сторінки книжок / іду в крамницю, / слухаю **Бортнянського** / про тебе дума* [Стус-1(1), с. 54].

Ф. : метонімічна, характеризувальна» [1, с. 41].

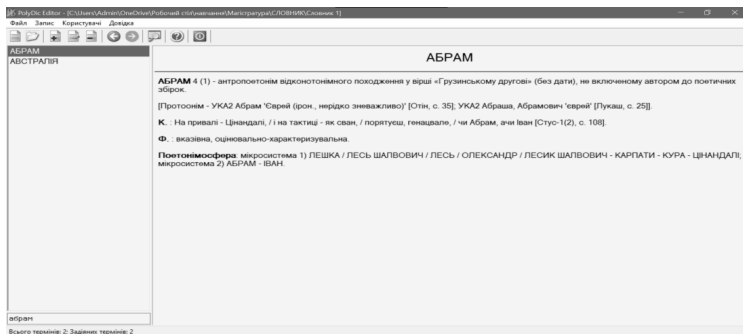
Зразок створення словникової статті в електронному словнику за допомогою сервісу PolyDic Editor версії 1.0:

1. Відкриваємо програму, обираємо місце зберігання майбутнього словника у ПК (готовий шлях буде відображений у верхній стрічці) та додаємо перший запис, що буде основою для словникової статті.

2. Вносимо необхідну інформацію про конкретне власне ім'я. Основні пункти виділяємо жирним шрифтом або курсивом; обираємо розмір шрифту, центрування і колір тексту, за потреби додаємо гіперпосилання та зберігаємо готову словникову статтю.

3. Готова словникова стаття буде відкриватися при виборі користувачем необхідного власного імені у лівій частині інтерфейсу програми.

Функціонал цієї версії словника також дає змогу користуватися кнопками редагування / видалення словникової статті, пошуку конкретного імені за літерами чи фільтрами.

Якщо у поетичному тексті вживається кілька поетонімів, доцільно встановити зв'язки і відношення досліджуваної номінативної одиниці з іншими власними іменами і додати до мікросистеми словникової статті компонент «Поетонімосфера». **Поетонімосферу** потрактуємо як «ієрархічну систему елементів (поетонімів) завершеного літературного тексту, інтегрованих у різномірні та різнорівневі множини (мікросистеми, макросистеми, надсистеми), що підпорядковуються закону художньої цілісності» [7, с. 138]. Отже, інноваційним складником словникової статті стало виявлення всіх онімних (безонімних) лексем цілісного тексту, угруповання їх у поетонімосферу та / або виділення мікросистем і макросистем поетонімосфери. **Мікросистемою** називаємо сукупність поетонімів, об'єднаних спільною формальною і семантичною ознакою (-ами) [7, с. 139]. Виокремлення мікросистем дозволяє встановити оригінальні

змістові зв'язки та відношення онімних компонентів, які уможливають індивідуально-авторську інтерпретацію тексту та повноцінне прочитання тексту.

Пор. поетонімосферу у перекладі поезії Гете «Пісня блукальця під час бурі»: мікросистема 1) ДЕВКАЛЬЙОН – АПОЛЛОН-ПТОН – ПТОН; мікросистема 2) музи – харити; мікросистема 3) БРОМІЙ – ПНДАР – ФЕБ-АПОЛЛОН; мікросистема 4) ЮПТЕР ПЛЮВІЙ – КАСТАЛЬСЬКЕ джерело – АНАКРЕОН – СИБАРІС – ТЕОКРИТ [4].

Макросистему витлумачуємо як структурну одиницю поетонімосфери, що складається з мікросистем, узгоджених за змістом [3, с. 475]. Макросистеми поетонімосфери виокремлено, наприклад, якщо поетонім вжито у вірші, уналеженому до певного циклу. Пор.: макросистема поетонімосфери АНТОНІЙ – ХРИСТОС – МАРІЯ у перекладі циклу Гете «Венеціанські епіграми», 45 [4, с. 208]; макросистема поетонімосфери, складена із двох мікросистем: мікросистема 1) РИМ – ОСТІЯ; мікросистема 2) ФАЛЬКОНІЄРИ – АЛЬБАНІС у перекладі VI «Римської елегії» Гете [4, с. 194] та ін.

Зразок словникової статті з кількома поетонімами:

«**ПОДІЛЛЯ2 (1)** – топопоетонім (хоронім) у вірші «Високі думи відійшли, як грози...» (орієнтовно початок 60-х років), не внесеному автором до поетичних збірок [Стус-1(2), с. 271].

[Протоонім **Поділля** (Подільська земля, Пониззя, Подністров'я і Побожжя) – історико-географічна область України, охоплює територію сучасних Вінницької, Хмельницької (без північної смуги), Тернопільської (південь), північні райони Одеської областей, а також невеликі прилеглі території Житомирської, Черкаської, Кіровоградської та Київської областей. До Подільської землі також входять північне Придністров'я].

К. сну, марення: *І мариться село, / Де руки діда, схречені в могилі. / Рахнівка. Гайсин. Голубе Поділля. / Все забуттям, мов терням, поросло. / Бо сплинув вік* [Стус-1(2), с. 108]. Неточна суміжна рима *могилі – Поділля* має середню звучність.

Ф. : хронотопічна, зображувально-характеризувальна, мнемонічна.

Поетонімосфера: мікросистема 1) РАХНІВКА – ГАЙСИН – **ПОДІЛЛЯ**; мікросистема 2) ТАВРІЯ – ЗАКАВКАЗЗЯ» [1, с. 184–185].

Висновки і перспективи. Форма, зміст, зв'язки і відношення між іменами цілісного текстового корпусу Василя Стуса уможливають інтерпретацію особистості Василя Стуса в усьому обширі її виявів – еволюційному, культурно-естетичному, соціумному, лінгвокультурологічному.

Доведено, що встановлення закономірностей і напрямів реалізації мовної індивідуальності знаходяться у прямій залежності від вибору, осмислення і потрактування власних імен художніх текстів автора. Пріоритетність імен у створенні образності та змістової цілісності тексту доводиться шляхом: 1) обов'язкової систематизації номінативних одиниць художнього тексту; 2) встановленні зв'язків і відношень між компонентами поетонімосфери; 3) з'ясуванні еволюційного розвитку онімів, зумовленого текстовим рухом; 4) виявленні функційного навантаження й образотвірного, текстоутворювального потенціалу власного імені художнього тексту.

Укладання словника власних імен, який вміщує всі номінативні одиниці комплексного тексту Василя Стуса, стане доцільним для адекватного потрактування багатомірності лінгвоперсона Василя Стуса.

Abstract. Some aspects of onymography (description of proper names of poetic texts) are considered. The structure and content of the dictionary article are proposed, which involve the reflection in the dictionary of the proper name paradigms of an artistic object, the presentation of encyclopedic information, poetonymological commentary, the inclusion of the necessary and sufficient context of the poetonym. The work uses general philological techniques and methods of onomastic research: systematization and classification of contexts with poetonyms; context analysis; the method of construction, analysis and synthesis of the poetonymosphere, the method of reconstructing connections in the paradigm of the poetonym and the poetonymosphere. The ways and prospects for the development of poethonymography are determined.

Keywords: proper name, dictionary article, poetonym, context, funktion.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кравченко Е. О. Словник власних імен поетичних текстів Василя Стуса. Т. 1. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. 288 с.
2. Словник власних імен поетичних текстів Василя Стуса. Т. 2 / ред. кол.: А. П. Загнітко (гол. ред.), Д. В. Козловська, Е. О. Кравченко, Г. В. Ситар. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. 248 с.
3. Кравченко Е. О. Поетика зв'язків і відношень імені – тексту – поетонімосфери: дис. ... д-ра філологічних наук зі спец. 10.02.15. Київ: Київський національний університет імені Т. Шевченка, 2017. 560 с.
4. Стус В. С. Твори. Т. 2. Час творчості. Dichtenszeit. Львів: ВС «Просвіта», 1999. 486 с.
5. Стус В. С. Твори. Т. 1. Кн. 1: Зимові дерева. Веселий цвинтар. Круговерть. Львів: ВС «Просвіта», 1994. 431 с.
6. Стус В. С. Твори. Т. 1. Кн. 2: Поетичні твори, що не ввійшли до збірок (1958–1971). Львів: ВС «Просвіта», 1994. 302 с.
7. Загнітко А. П., Кравченко Е. О. Отношения и связи в поэтонимосфере: типологическая общность и отличие / Relacje i połączenia w poetonimosferze: cechy wspólne i różnice. *Przegląd Ruscystyczny*. 2021. Nr 4. С. 136–166.

УДК 002.1: 338.43

ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ ДОКУМЕНТАЦІЇ ТОВ АГРАРНОЇ СФЕРИ

Ю. В. Погоріла, О. С. Щербіна

Анотація. У цій статті розкрито особливості ведення документації ТОВ, діяльність яких зосереджена на аграрній промисловості. Для розкриття теми було використано методи наукового пізнання: аналізу і синтезу, пояснювальний, порівняльний та узагальнюючий. Розглянуто особливості ведення документації товариствами з обмеженою відповідальністю, охарактеризовано специфіку окремих аграрних підприємств, а також перспективи розвитку аграрних ТОВ.

Ключові слова: ТОВ, аграрна промисловість, аграрні підприємства.

Вступ. Аграрна діяльність посідає провідну позицію в економічній сфері в Україні. Вона є найбільш затребуваною сферою діяльності, оскільки об'єднує процеси оброблення і перероблення сільськогосподарської сировини, координує роботу сільськогосподарського устаткування, а також документує результати діяльності. Йдеться про обробку, переробку та фіксацію інформації, що дає змогу аграрним підприємствам обмінюватися нею у великих масштабах та у не обмежений час.

Для України, як для країни з найбільш розвиненим аграрно-промисловим комплексом, актуальними є питання затребуваності видів сільського господарства в державі на різних територіях; експортування сировини із застосуванням логістичної документації; дослідження подальшого розвитку агробізнесу шляхом іноземних вкладів, висвітлених у договірній документації тощо.

Метою статті є аналіз актуальних питань, пов'язаних із специфікою роботи аграрних підприємств, розкриття особливостей роботи товариств з обмеженою відповідальністю, що виробляють сільськогосподарські товари та окремі послуги, документації як основного інструмента агропромислового комплексу.

Під час дослідження аграрної діяльності загалом було виділено такі завдання: порівняти товариства з обмеженою відповідальністю у Вінницькому регіоні та охарактеризувати документаційний аспект галузі, виділивши особливості ведення та зберігання документів.

Загальна характеристика аграрної діяльності. Зважаючи на те, що агропромисловість тримає першість у переліку найбільш затребуваних сфер економічної діяльності, варто розглянути як специфіку роботи аграрних підприємств, так й інформаційно-документаційну складову їхньої діяльності. На розвиток аграрної промисловості впливає низка чинників: природні умови, залучення людського ресурсу, науково-технічний прогрес. Усі перераховані аспекти дають змогу охарактеризувати сучасний стан цієї галузі. Також на розвиток аграрної промисловості здійснили вплив провідні європейські та північно-американські країни шляхом спільних економічних відносин та партнерства, а також вдало впроваджених інновацій та досвіду.

На розвиток аграрної промисловості здійснюють вплив такі чинники: історичний, природний, соціальний та інформаційний. Історичний чинник дав змогу виокремити визначення «аграрного бізнесу». Це поняття є вужчим та становить невід’ємну частину сільського господарства загалом. Його появу було зафіксовано у середині 50-х в США. Учені виділяють визначення аграрного бізнесу як сфери не лише державного, а й комерційного спрямування. Наприклад, американський вчений та дослідник Дж. Девіс вважав, що «агробізнес – сукупність операцій з виробництва, зберігання, транспортування, переробки та розподілу сільськогосподарської продукції, а також представлення послуг у сфері ресурсного забезпечення» [1].

Наступний чинник – природний. Йдеться про аналіз природничої бази (родючості ґрунтів, сприятливості та помірності кліматичних умов для вирощування рослин тощо). Варто зазначити, що Україна має досить великий потенціал щодо продовольчої та енергетичної незалежності.

Соціальний чинник, до якого належать: посилена урбанізація, яка може нерівномірно коригувати стан земельних угідь у селах та містах, та соціальний аспект, коли йдеться, наприклад, про зменшення населення.

Отже, загальна характеристика аграрного бізнесу дала змогу дослідити історичні, природничі та соціальні передумови розвитку аграрної промисловості. В Україні є потенціал для розгортання аграрного бізнесу майже по всій території, проте такі аспекти, як демографічна ситуація, можуть значно впливати на цю сферу діяльності.

Структура аграрних підприємств. Додатковий поштовх у розвитку економіки сприяв зростанню кількості підприємців та аграрних підприємств, проте нешвидкими темпами. За останній час збільшилася кількість суб’єктів господарювання у сільському господарстві на невеликі 4 %, з яких більшу кількість складають аграрні підприємці [2].

Далі представлено найбільш поширені в Україні види груп виробників (рис. 1).

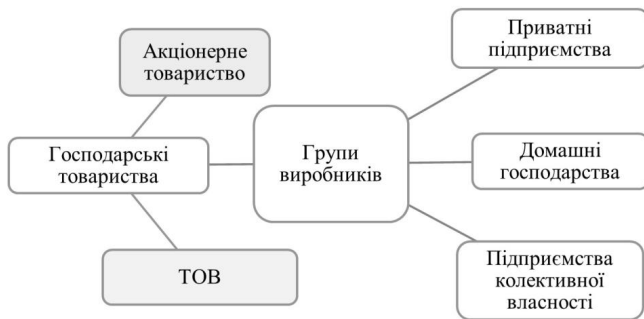

Рис. 1 – Групи виробників

Розглянемо більш детально господарські товариства та їх різновиди. До господарських товариств належать: акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю.

Акціонерне товариство – це господарське товариство, один із видів, що має встановлений статутний капітал, складений з акцій; акції визначають права та обов’язки учасників товариства, тобто акціонерів.

Товариство з обмеженою відповідальністю – це також господарське товариство, статутний капітал якого становить окремо поділені частини. Розмір частин, як і акцій, визначають за допомогою статуту підприємства.

Відмінність між цими підвидами груп виробників полягає у тому, що акції акціонерних товариств потребують правового регулювання та на цей процес виділяють зазвичай більше часу, а також діяльність цих підприємств регулюють різні законодавчі документи, наприклад, ЗУ «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [3].

Окремо дослідимо кількість товариств з обмеженою відповідальністю, діяльність яких широко представлена у Вінницькій області (табл. 1).

Кількість підприємств у Вінницькому регіоні станом на 01 січня 2022 року [4]

Назва організаційно-правової форми господарювання згідно з КОПФГ	Загальна кількість юридичних осіб
Вінницька область	34 318
Із них:	
– акціонерне товариство	191
– товариство з обмеженою відповідальністю	11 327

Отже, у Вінницькому регіоні саме діяльність товариств з обмеженою відповідальністю тримає першість, їх кількість становить 11 327 підприємств.

Особливості документації ТОВ. Особливості товариств з обмеженою відповідальністю: статутний капітал підприємства визначає Цивільний кодекс України; учасники підприємства у разі отримання збитків несуть ризик лише за власні вклади; товариство з обмеженою відповідальністю не повинно перевищувати ста осіб у складі підприємства, зі збільшенням кількості працівників змінюється організаційна форма підприємства тощо.

Існує як зовнішня, так і внутрішня документація. Зовнішня документація – це інформація, яка регулює діяльність підприємства, а внутрішня документація – це інформація, яку створюють, передають та редагують в межах окремого підприємства.

До зовнішньої документації належить нормативно-правова документація та документація з реєстрації підприємства.

Завдяки тому, що ці підприємства регулюються не лише статтями, але й окремими законами, їх діяльність має чітке спрямування та визначений алгоритм діяльності. Закони України та інші нормативно-правові документи – це основа документаційної складової підприємства.

Документація з реєстрації підприємства у нотаріуса містить такі види документів: заява до органу державної влади про державну реєстрацію; копія, засвідчена нотаріусом, про утворення товариства з обмеженою відповідальністю; статут товариства з обмеженою відповідальністю; паспортні дані та ІК (ідентифікаційний код) усіх засновників підприємства; заява про реєстрацію підприємства платником податку; заява про спрощення оподаткування.

В Україні є змога не лише відкрити діяльність за допомогою нотаріуса, а й за допомогою онлайн-операцій та відвідання центру державної реєстрації. Відмінність між нотаріальною допомогою та допомогою центру державної реєстрації незначна, а онлайн-реєстрація має спрощену систему.

Реєстрація онлайн за допомогою додатку Дія передбачає наявність КЕП, реєстрації на порталі, заповнення онлайн-форми та обрання статуту (звичайний або модельний). Далі онлайн-система автоматично сформує усі потрібні документи. Онлайн-операції спрощують реєстрацію та роботу ТОВ.

До внутрішньої документації належать загальні та спеціальні документи (рис. 2).

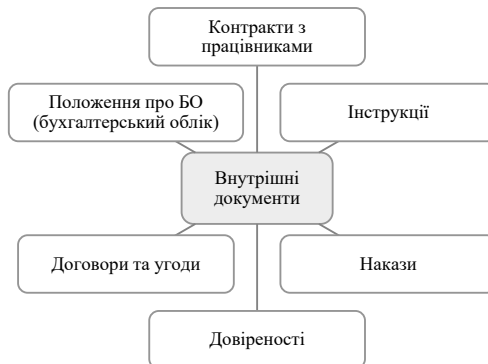

Рис. 2 – Загальні документи аграрних ТОВ

До спеціальних документів належать: річні статистичні звіти про вироблення або збір продукції, висновки ревізійної та аудиторських комісії робочих місць працівників аграрних цехів, проекти змін та нововведень, плани та письмові висновки зі зборів, проведених заради вирішення робочих питань, письмові результати голосування в межах підприємства, доручення про можливість представництва від імені ТОВ, логістичні документи, інформація про власника та працівників агропідприємства та інша внутрішня документація.

Документи аграрних підприємств підлягають зберіганню, як і документи інших видів діяльності. Окремі з них розміщені у загальному доступі в мережі Інтернет та оновлюються протягом певного періоду часу, решта документів мають конфіденційний характер та перебувають у закритому доступі.

Такі документи мають особливості зберігання: довідка про державну реєстрацію, копії персональних документів штатних працівників, підтверджувальні документи про право на майно, протоколи виборів та загальних зборів, обліково-аудиторська інформація, перелік учасників підприємницької діяльності.

Отже, особливістю документації товариств з обмеженою відповідальністю є те, що ці документи є чітко регламентованими, а також значна їх частина перебуває у закритому доступі. До документів, які у відкритому доступі, належать річні статистичні звіти, проте вони доступні для перегляду лише особами, які здійснюють підприємницьку діяльність в Україні, та витяги із судових рішень, проте їх розміщують на окремих державних сайтах, як, наприклад, сайт Податкової служби України.

Питання відкритості інформації аграрних підприємств розкрито значною мірою, проте документація знаходиться у більш закритому варіанті та з використанням традиційних методів відтворення. Доцільно обмежувати та відкривати окрему кількість інформації, адже, наприклад, після перегляду статистичної документації інші підприємства можуть робити висновки про стійкість та прибутковість ТОВ, а відкрита інформація у вигляді судових рішень дає змогу потенційним користувачам надалі планувати взаємодію з тим чи іншим аграрним підприємством.

Діяльність аграрних ТОВ у межах окремого району. Аграрні ТОВ активно співпрацюють, якщо їхня діяльність має спільні ознаки: спільні території, діяльності, основний КВЕД або додатковий КВЕД.

У Вінницькій області діє понад 11 000 тис. аграрних ТОВ, проте віддають перевагу близько розташованим підприємствам та спорідненості виду діяльності.

Наприклад, у Чечельницькому районі в селищі Стратіївка співпрацюють три аграрні підприємства, два з яких мають організаційну форму товариство з обмеженою відповідальністю. Наведемо порівняльну характеристику підприємств ТОВ «Агроресурс» та ТОВ «Акбар».

Таблиця 2

Порівняльна характеристика окремих ТОВ Вінниччини

Характеристики	ТОВ «Агроресурс»	ТОВ «Акбар»
Діяльність	Зернові та технічні культури	Фрукти та ягоди
Статутний капітал	63 000 грн	310 000 грн
Основний КВЕД	Вирощування окремих зернових, бобових та олійних культур	Вирощування фруктів, ягід, горіхів, плодових дерев
Додатковий КВЕД	Види: вирощування однорічних / дворічних зернових культур; лісозаготівля; збір недеревних продуктів; виробництво цукру; оптова торгівля тощо	–
Кількість партнерів	2 партнери	4 партнери
Співпраця (регіон)	Київщина, Одещина	Вінниччина

За допомогою представленої інформації варто зробити такі висновки: підприємства є прибутковими, підприємства злагоджено співпрацюють не лише один з одним, а й з іншими ТОВ Чечельницького регіону, перше підприємство вкладало значно менше фінансів у діяльність, проте значно розвинуло масштаби. Також у підприємства ТОВ «Агроресурс» розвинені логістичні зв'язки з Київською та Одеською областями.

Висновки. Отже, у роботі було розкрито усі заплановані аспекти, а саме: зроблено аналіз структури аграрних підприємств загалом та аграрного середовища, висвітлено перелік основних та спеціальних видів документів, що перебувають в аграрних підприємствах, охарактеризовано діяльність ТОВ Вінниччини: ТОВ «Агроресурс» та ТОВ «Акбар». У процесі дослідження аграрних ТОВ було з'ясовано, що Вінниччина має велику кількість товариств з обмеженою відповідальністю, які активно співпрацюють.

Abstract. This article reveals the peculiarities of keeping the documentation of LLCs, whose activities are focused on the agricultural industry. Methods of scientific knowledge were used to reveal the topic: analysis and synthesis, explanatory, comparative and generalizing methods. The peculiarities of documentation management by limited liability companies are considered, the specifics of individual agricultural enterprises are characterized, as well as the prospects for the development of agricultural LLCs.

Keywords: LLC, agrarian industry, agrarian enterprises.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Devis S. H., Goldberg P. A. A concept of agribusiness. Boston Mass: Harvard Univ. 1957.
2. Види сільськогосподарських підприємств в Україні: стаття. URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/umovi_vedennya_agrobiznesu/vidi_silskogospodarskikh_pidpriemstv_v_ukraini (дата звернення: 23.05.2021).
3. Про товариства з обмеженою відповідальністю: Закон України № 13 від 06.02.2018. *Верховна Рада України*. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text> (дата звернення: 04.10.2022).
4. Кількість зареєстрованих юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання з розподілом за ознакою статі керівника: статистичні дані. URL: <https://www.vn.ukrstat.gov.ua/index.php/statistical-information/7567-2022-02-04-10-58-49.html> (дата звернення: 04.10.2022).

УДК 811'112'25 (043.2)

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ВЛАСНИХ НАЗВ У ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ (на матеріалі книги Сергія Жадана «Депеш Мод»)

О. В. Росоха, В. М. Манакін

Анотація. Статтю присвячено дослідженню особливостей перекладу власних назв у художній літературі на матеріалі україномовної книги Сергія Жадана «Депеш Мод». Актуальність обраної теми зумовлена з одного боку наростаючим дослідницьким інтересом до ономастичного простору різних країн, а з іншого – відсутністю комплексного системного дослідження їхнього перекладу в мовній паралелі: українська–німецька–англійська мови. У праці висвітлено поняття оніму, а також визначено їхні способи перекладу в німецькомовному та англійськомовному текстах, зокрема: транскрипція, транслітерація, калькування, транспозиція та аналогова заміна. На основі зіставного методу було проаналізовано власні назви та їх переклад німецькою / англійською мовами.

Ключові слова: власна назва, переклад, художня література, структурно-семантичні особливості, іменник.

Вступні зауваження. Роль власних назв у системі мови спрямована на виявлення та називання певного об'єкта, його обговорення, передачу додаткової інформації, висловлення почуття й особистого ставлення та оцінки об'єкта. Оніми – це лише іменники або слова, що вживаються за їх значенням (субстантивовані прикметники, числівники, дієслівні форми тощо, а також словосполучення та предикативні конструкції). Власні назви – це вторинні, генетично похідні апелятивні мовні одиниці, які з'являються лише тоді, коли денотат має загальне найменування.

Особливостям власних назв, їхній класифікації та способам їхнього перекладу присвячена низка праць, що свідчить про постійний дослідницький інтерес до цього питання. Дослідженням власних назв з лексико-семантичного погляду займалися Л. О. Кравченко, В. А. Ніконов, О. В. Суперанська та інші. З іншого ракурсу, а саме у ключі етимології, власні назви досліджувалися В. В. Лучиком, О. С. Стрижаком, М. М. Торчинським та іншими. Особливостям перекладу власних назв присвячені роботи І. С. Алексеевої, В. М. Кам'яця, Т. Р. Кияка та інші.

Мета роботи полягає в дослідженні особливостей перекладу власних назв у мовній паралелі: німецька–англійська–українська мови. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: розглянути загальну характеристику власних назв; розглянути різ-

ницю між власними та загальними назвами; схарактеризувати способи перекладу власних назв; проаналізувати вживання власних назв у романі «Депеш Мод»; визначити особливості перекладу власних назв у романі.

Об'єктом дослідження є власні назви у сучасній художній німецько-, англо- та україномовній літературі на матеріалі роману С. В. Жадана «Депеш Мод».

Предметом дослідження є структурні та семантичні особливості власних назв, а також способи їхнього перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Власні назви – це величезний лексичний мовний пласт, який вивчається ономастикою та особливістю якого є лінгвістична основа. До нього також входять етнографічні, історичні, географічні, соціологічні та літературознавчі компоненти, які допомагають лінгвісту розрізнити особливості іменованих об'єктів. Власні назви існують з давніх часів і широко використовуються дотепер.

Повна відсутність відповідності тієї чи іншої лексичної одиниці однієї мови у словниковому складі іншої мови зустрічається досить часто. У цих випадках заведено говорити про так звану безеквівалентну лексику. Йдеться про лексичні одиниці (слова і стійкі словосполучення) однієї з мов, які не мають ні повних, ні часткових еквівалентів серед лексичних одиниць іншої мови. Власні назви належать саме до безеквівалентної лексики, оскільки не мають постійних відповідників у лексиці іншої мови. Наприклад, прізвище *Чубенко* або назви таких населених пунктів як *Літин* і *Вовчинець* ніяких еквівалентів у німецькій та англійській мові не мають, на відміну від відомих прізвищ чи населених пунктів, наприклад *Одеса*, *Харків*, *Шевченко*, *Франко*.

Власні назви перекладаються такими способами, як транскрипція, транслітерація, калькування, транспозиція, аналогова заміна, створення неологізму. Однак у кожного є свої обмеження, тому жоден із цих методів не можна вважати універсальним.

1. У перекладі твору німецькою мовою траплялися такі способи перекладу, як транскрипція, транслітерація та калькування. Способом транскрипції / транслітерації у романі були перекладені маловідомі німецькому читачу хремотоніми, тому і не було потреби у пошуку їхнього еквіваленту або додавання пояснення, напр.: *фотоапарат «Фед-5» 'FED-5'*.

Калькуванням же своєю чергою були перекладені ті хремотоніми, сенс яких автор та перекладач хотіли підкреслити, напр.: *орден Леніна 'Leninorden'*.

Способом перекладу, що переважає у творі, виявилася транскрипція. За її допомогою було перекладено 67 власних назв, серед яких 30 топонімів, 33 антропоніми, 3 хремотоніми та 1 ергонім, напр.: *«Нива» 'Niwa'*.

Способом калькування було перекладено 22 власні назви, серед яких 3 топоніми, 4 хремотоніми, 12 антропонімів та 6 ергонімів, напр.: *Церква Ісуса 'Kirche Jesu'*.

Транслітерацією було перекладено 3 власні назви, серед яких 2 ергоніми та 1 антропонім, напр.: *КТБ 'KGB'*.

Українські імена та прізвища передаються здебільшого на основі їх фонемноорфографічної структури, тобто транскрибуються, напр.: *Павлова Віра Наумівна 'Pawłowa Wira Naumiwna'*. Більшість промовистих імен було перекладено калькуванням для збереження їх значення, напр.: *Саша Карбюратор 'Sascha Zündkerze'*. Але у романі зустрічаються і промовисті топоніми, у перекладі яких доречно використовувати калькування, як спосіб передачі сенсу географічного місця, напр.: *Холодна Гора 'Kalten Berg'*.

Калькуванням у романі перекладаються соціальні, медичні та освітні ергоніми, напр.: *Церква Ісуса 'Kirche Jesu'*.

2. У перекладі твору англійською мовою зустрілися такі способи перекладу, як транскрипція, транслітерація, калькування, транспозиція та аналогова заміна.

Методом перекладу, який переважає у творі, виявилася транскрипція. За її допомогою було перекладено 32 власні назви, зокрема 21 антропонім, 8 топонімів, 2 ергоніми та 1 хремотонім, напр.: *станція Чугуїв 'Chuhuiiv', Гоша 'Gosha', Маруся 'Marusia'*.

Транслітерацією було перекладено 25 власних назв, серед яких 11 антропонімів, 8 топонімів, 4 хремотоніми та 2 ергоніми, напр.: *Сталін 'Stalin', псевдонім Сталіна Коба 'Koba', Буратіно 'Buratino'*.

Способом калькування було перекладено 22 власні назви, серед яких 8 топонімів, 7 антропонімів, 4 ергоніми та 3 хремотоніми, напр.: *Моряк* 'Sailor', *південний Коннектикут* 'southern Connecticut', *Какао* 'Cocoa'.

Транспозиція була використана для 8 власних назв, серед яких 5 топонімів, 2 антропоніми та 1 ергонім, напр.: *Росія* 'Russia'.

Аналоговою заміною було перекладено 3 власні назви, серед яких 2 хремотоніми та 1 топонім, напр.: *Музична Толока* 'Musical Partners'.

Методом аналогової заміни було перекладено 1 хремотонім – пісня *«Мамині очі»* «'A Leer to Mama'».

Українські імена та прізвища переважно передаються транскрипцією, оскільки деякі наші голосні та приголосні в англійській мові не мають еквівалентних звуків, їх потрібно замінити схожими звуками, напр.: *Володя* 'Volodia'. Промовисті оніми у творі перекладаються поєднанням кількох стратегій, напр.: *Вася Комуніст* 'Vasia the Communist' перекладено поєднанням транскрипції та калькування. Також у романі можемо спостерігати відтворення антропонімів шляхом калькування. Здебільшого це відбувається, коли ім'я чи прізвище є словосполученням і перекладач передає його дослівно, напр.: *святий Петро* 'Saint Peter'.

Було виявлено два основних методи перекладу топонімів: калькування, напр.: *Дикий Захід* 'Wild West', й транскрипція, напр.: *Холодна гора* 'Kholodna Hora'. Хоча останній приклад є промовистим топонімом, у перекладі яких зазвичай використовується калькування. Щоб передати сенс географічного місця, перекладач вирішив доцільним перекласти його саме транскрипцією. Також у перекладі топонімів, частиною яких є загальними назвами, перекладач використовував метод калькування щодо загальної назви, напр.: *вулиця Гоголя* 'Gogol Street'. Метод транспозиції також виявився одним із найхарактерніших для перекладу топонімів, напр.: *Ольстер* 'Ulster'.

Методом перекладу ергонімів, що превалює, виявилось калькування, напр.: *«Хімік»* 'Chemist'. Друге місце за частотою використання у перекладі ергонімів посідають транскрипція, напр.: *Депеш Мод* 'Depeche Mode', *Ролекс* 'ROLEX' та транслітерація, напр.: *«Металіст»* 'Metalist'.

Хоча у романі представлено досить мало одиниць хремотонімів, палітра стратегій їх перекладів досить різноманітна. Найпоширенішим способом перекладу виявилася транслітерація, напр.: *Макаров* 'makarov', *«ФЕД 5»* 'FED 5'. Один хремотонім був перекладений за допомогою поєднання калькування й транслітерації – *орден Леніна* 'order of Lenin'. За допомогою інших перекладацьких стратегій було перекладено по одному хремотоніму: калькування – *Південний вокзал* 'South Station', транскрипція – сільськогосподарський комбайн *«Нива»* 'Nyva', аналогова заміна – пісня *«Мамині очі»* "A Leer to Mama".

Висновки. Отже, одним із найпоширеніших способів передачі власних імен як німецькою, так і англійською мовою є транскрипція – це метод перекладу лексичної одиниці оригіналу шляхом відтворення її звукової форми за допомогою літер мови перекладу, коли «кожній фонемі вихідної мови знайдено відповідність у фонемному складі» іншої мови. Транскрипцією було перекладено 67 власних назв, серед яких 30 топонімів, 33 антропоніми, 3 хремотоніми та 1 ергонім. Саме транскрипція переважає, адже це один із найточніших видів перекладу, тому що при перекладі транскрипцією передається весь колорит мови оригіналу.

Було з'ясовано, що при перекладі найчастіше використовується метод транскрипції, тому що використовуючи цей метод у перекладі, власні імена зберігають властиві їм оригінальність та національний колорит. А найменш продуктивним методом перекладу є транспозиція через свою недослідженість та досить істотні скорочення або, навпаки, додавання до тексту оригіналу при перекладі, що є актуальним для обох порівнюваних мов.

Abstract. The article is devoted to the study of the peculiarities of the translation of proper names in fiction on the material of Serhii Zhadan's Ukrainian-language book "Depeche Mode". The relevance of the chosen topic is caused, on the one hand, by the growing research interest in the onomastic space of different countries, and on the other hand, by the lack of a comprehensive systematic study of their translation in the linguistic parallel: Ukrainian–German–English. The paper highlights the concept of proper names, as well as defines their translation methods in German and English

texts, in particular: transcription, transliteration, calquing, transposition, and analogue replacement. Based on the comparative method, proper names and their translation into German / English are analysed.

Keywords: proper name, translation, fiction, structural and semantic features, noun.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Жадан С. Деш Мод. Харків: Фоліо, 2004. 122 с.
2. Zhadan Serhij. Depeche Mode. Oosterhout: Glagoslav Publications B. V., 2013. 202 p.
3. Zhadan Serhij. Depeche Mode. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2007. 191 S.
4. Бияк Н. Я. Особливості найменувань осіб в українській художній прозі та збереження їх функцій у німецькомовних перекладах: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2004. 19 с.
5. Вегеш А. Ономастична територія Сергія Жадана. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2007. Вип. 16. С. 74–78.
6. Гаврилук І. С. Поетонімні опозиції в художньому тексті: лінгвальні параметри типологізації: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15. Вінниця, 2017. 210 с.
7. Кононенко В. Український новостиль: лінгвопоетика художнього дискурсу Сергія Жадана. *Науково-теоретичний журнал Інституту українознавства при Прикарпатському національному університеті ім. Василя Стефаника*. 2018. Вип. 19. С. 17–31.

УДК 811,111'161.2–115

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ОНІМІВ В АМЕРИКАНСЬКОМУ ВАРІАНТІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ (на матеріалі власних назв рестораних закладів США)

О. А. Сонна, В. І. Калініченко

Анотація. Статтю присвячено поданню загальної характеристики онімних одиниць в американському варіанті сучасної англійської мови на фактичному матеріалі власних назв рестораних закладів США із фокусуванням на окремих структурних аспектах аналізованої вибірки номінацій, сформованої на основі тематичних онлайн-баз і реєстрів. З'ясовано значущість такого виду онімів для сучасної американської комунікативної спільноти, за структурним критерієм виокремлено групи і типові для них моделі вибраних власних назв, проаналізовано їх кількісну репрезентацію.

Ключові слова: онім, ергонім, структура, модель, словотворення.

Дослідження сучасної культури харчування в межах лінгвокультурологічної парадигми є одним із перспективних і активно розвивається як напрям мовознавства. Якщо до 1980-х років традиції і ритуали приготування, збереження їжі і напоїв були цікавими виключно для соціологів, істориків та етнографів, то після так званого «антропологічного повороту» в лінгвістиці, який відбувся на рубежі ХХ–ХХІ століть, матеріальна культура динамічно впроваджується у комплексне навчання мови і різних типів дискурсу, репрезентуючи національні картини світу в соціально-мовних практиках [2, с. 45].

Безпосередній контакт із об'єктами соціальної сфери займає вагоме місце в житті комуніканта: наприклад, взаємодія з адміністративними, банківськими, лікувальними, навчальними закладами та закладами обслуговування і громадського харчування. Взаємодія між особою та установами такого типу обов'язково відбувається вербальним шляхом. Визначна роль у таких комунікативних інтеракціях належить власним назвам об'єктів. Власні назви (*оніми*) належать до так званих лінгвістичних джерел пам'яток мови, що містять цінну інформацію з історії розвитку мови, історії етносів, у середовищі яких виникли мови, історії культури, науки, виробництва. Власні назви, що є універсальними лексичними одиницями кожної мови, у сукупності є фундаментом наукової дисципліни *ономастики* – одного з розділів мовознавства.

Назви рестораних закладів як лексико-граматичний клас одиниць, що має своєрідне значення і зображає дійсність, є характерним елементом певної сфери мовлення і тісно пов'язаний із вербальними засобами. Аналіз власних назв рестораних закладів США дає змогу виявити сукупність елементів лексичного, фонетичного, орфографічного рівня, а також граматичні, стилістичні, семантичні особливості, що створюють національний колорит і відтворюють певний зв'язок із природними, кліматичними умовами, культурою, традицією та історією.

Тема наукової розвідки актуальна, що визначається орієнтованістю сучасних лінгвістичних досліджень на системний підхід до аналізу лексики та зумовлює потребу вивчення номінативних одиниць як елементів мовних систем з урахуванням внутрішніх і зовнішніх чинників. Додаймо, що вивчення властивостей власних назв слугує тим мовним інструментом, завдяки якому дослідник здатен розглядіти і зрозуміти майже всі сторони життя іншомовного соціуму: соціально-політичні, історичні, етнічні, культурні, тобто на ментальному рівні відчуту дух комунікативної спільноти.

Метою наукової розвідки є загальна характеристика структурних аспектів вибраних ергонімних лексичних одиниць в американському варіанті сучасної англійської мови (на фактичному матеріалі власних назв рестораних закладів США).

Об'єктом дослідження є номінації ергонімної сфери американського варіанту сучасної англійської мови. *Предметом аналізу* є структурні особливості номінацій ергонімної лексики ресторанної сфери США. *Матеріалом дослідження* слугує корпус із 300 мовних одиниць, відібраних шляхом непрямої інтернет-вибірки із сучасних англомовних сайтів та електронних баз (американський варіант англійської мови).

У другій половині ХХ століття лінгвісти почали пошук терміну для позначення назв підприємств, установ, фірм та ін. з метою їх виокремлення в особливу групу власних назв. У 1978 році Н. В. Подольська для позначення найменувань ділових об'єднань людей (установ, корпорацій, товариств, закладів) уперше вводить термін «*ергоно*». У цій самій групі опинилися і назви ресторанів як заклади, що належать до сфери обслуговування носіїв мови. Відтоді в ономастиці закріпився термін для таких номінацій – *ергоно* (від грец. *діяльність, праця*), а також термін *ергонімія* для позначення сукупності назв ділових об'єктів [4, с. 63]. Перша спроба класифікації *ергонімів* була зроблена О. В. Суперанською, яка виокремила два принципово різні типи найменувань для позначення підприємств та установ: *реальний*, що відображає місце закладу та характер його діяльності, і *символічний*, який дає лише натяк на характер діяльності [6, с. 90].

На відміну від антропонімів і топонімів, ергоніми історично пізніше сформували свої тематичні групи та структурно-граматичні ознаки, внаслідок чого ще на початку ХХІ століття спостерігається збільшення обсягу досліджень в напрямі розширення і систематизації класифікацій *ергонімів*. У сучасних ономастичних студіях їх поділяють на три групи: 1) *умовні* (не називають істотних ознак денотата, а лише вказують на окремі з них); 2) *символічні* (утворені від слів природної мови і жодним чином не пов'язані з властивостями носія мови, тобто мають довільний характер, чи номінації, що позначають властивості об'єкта через співвіднесеність зі змістом іншого слова); 3) *ономастичні* (розкривають ознаки і властивості названих об'єктів) [5, с. 34]. У межах цієї наукової розвідки найбільш релевантним та доцільним є приналежність ергонімів до групи *ономастичного* типу.

На початку ХХІ століття посилилася тенденція до розширення словникового складу сучасної англійської мови завдяки *словоскладанню*. Найпоширенішими моделями серед процесів, пов'язаних із заповненням словника сучасної англійської мови, є *запозичення* іншомовної лексики як один зі способів номінації нових явищ. У сучасній англійській мові основною мово-джерелом запозичень із Європи продовжує залишатись французька. Також достатньо відчутним є фактор впливу запозичень у словотворі власних назв американського варіанту англійської мови за рахунок латиноамериканських, азійських та африканських мов [3, с. 29]. Значного розширення семантика наявних номінацій у сучасній англійській мові набула у зв'язку з розвитком комп'ютерних технологій, термінологічна база яких майже повністю забезпечується її вербальними засобами.

М. М. Торчинський пропонує такий алгоритм розв'язання основних питань під час творення власних назв [7, с. 22]: 1) шлях виникнення власних назв; 2) хронологічна топологія онімних одиниць; 3) дериваційна структура онімного простору; 4) будова пропріальних конструкцій; 5) продуктивність онімних словотвірних типів; 6) семантика пропріальних твірних основ. На основі ознаки шляху виникнення пропріативів усі власні назви поділяються на природні і штучні, проте під час їх розрізнення слід враховувати низку нюансів, пов'язаних із виникненням та з функціонуванням онімів. По-перше, слід зрозуміти, що вся *пропріальна*

лексика (так само, як і апелюючи) створена людиною, і тому в основу розрізнення шляху виникнення назви неможливо покласти оцінку створення чи не створення її комунікантом безпосередньо. У такому разі на допомогу досліднику може прийти і з'ясування хронологічних особливостей онімів, тому що первинна більшість давніх пропріативів виникла природним шляхом, а сучасних – штучним [8]. По-друге, під час визначення шляху виникнення оніма потрібно чітко розрізняти його первинне створення і відбір цієї власної назви для інших денотатів, який зазвичай має природний характер. Власне виникнення оніма, тобто його первинна фіксація залежно від часу виникнення, сфери вживання, продуктивності та інших особливостей, незважаючи на обов'язковість штучного походження, надає можливість розмежувати онімію на дві групи – природні номінації та штучні власні назви [8; 9]. По-третє, обов'язково потрібно визначати спосіб творення оніма і порівнювати досліджуване слово із продуктивними моделями довкілля. Штучною, наприклад, буде та назва, яка має яскраві відмінності у способі її творення. Штучно утвореними власними номінаціями переважно є: окремі групи антропонімів (до прикладу, Ліверпульська Четвірка – *the Liverpool Four*, Чорний лицар – *the Black Knight*), зооніми (*rook, least weasel*), фітоніми (*crowberry, beech*) та ін. Природними можна вважати більшість антропонімів (до прикладу, особисте ім'я – *John*, монархонім – *Lancaster*, катойконім – *Valleys*, більшість натуролонімів – *Asia, Greenland*) [1, с. 25].

Для реалізації мети цієї наукової розвідки на основі непрямой вибірки було сформовано корпус із 300 власних назв американських рестораних закладів. Таку кількість лексичних одиниць можна розглядати як специфічний ергонімний пласт, на базі якого можливо досліджувати не лише структурні особливості номінацій цього типу об'єктів, а й певною мірою виявити мотиви номінаторів під час надання тої чи іншої назви. Загалом 300 аналізованих відібраних одиниць розподілилися за структурним критерієм так: однокомпонентні назви – 20 % од.; двокомпонентні – 58,3 % од.; трикомпонентні – 19,3 % од.; чотирьохкомпонентні – 2,4 % од. Домінує двокомпонентна модель, і таке тяжіння до двослівних найменувань американських рестораних закладів можна трактувати як намагання економії мовленнєвих зусиль, що, на думку номінаторів, збільшує шанси запам'ятати заклад, і як наслідок, – відвідати його в майбутньому. Також це свідчить про тяжіння мови до спрощення, що зумовлено швидкістю і динамічністю сучасного світу загалом та комунікативного процесу зокрема. Незначну перевагу (всього лише 0,7 % од.) над трьохслівними мають однослівні номінації. Чотирьохслівні назви посідають останню позицію (всього 2,4 % од.). Отже, чотирьохкомпонентні номінації не набули популярності, порівняно з іншими, і це зумовлено тим, що таку назву, по-перше, складно запам'ятати, а по-друге, – навіть для того, щоб вивести таку номінацію, знадобиться багато часу. У сучасному динамічному світі це невигідно, значно легше вивести та запам'ятати одно-двослівну назву (*The Godfather, The Gander, Hot Bird, The Tippy Cow*) чи аббревіатуру (*KFC, B.E.D.*), ніж більшу за обсягом конструкцію у форматі майже речення. Чотирьохкомпонентні назви також можуть легко запам'ятовуватись, але у випадку, якщо це є грою слів чи сталим виразом (*Thai Me Up Restaurant & Brewery*).

Виявлений після дослідження вибірки із 300 онімних одиниць високий ступінь розмаїтості в назвах рестораних закладів має безпосередній зв'язок із мотивами, якими керувалися номінатори. Вибір мотиваційної установки цілком залежить від мовного лексикону, яким володіє номінатор, а також від його лінгвокультурного досвіду. Отже, прослідковується чіткий зв'язок між лінгвокультурним (мовним) статусом номінатора і практичним утіленням у конкретну назву об'єкта його словотвірних уподобань.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що за структурним критерієм фактичний матеріал наукової розвідки можливо розподілити на:

1) однокомпонентні номінації за такими моделями (разом 20 % од.):

– N (9 % од.): *Husk, Providence, Bones, Geronimo, Ostra, Beckon, Pastini, The Mule, Animal, La Brasa, El Five, Snooze, Catlemens, Cinnabon, Roosters, Spago, The Godfather, The Gander, Chapeaul, Wienerschmitzel, Burgerville, Fatburger, La Salsa, Subway, The Rosebud, Goosefoot, La Serenata* та ін.

– N_{Proper} (6,3 % од.): *Picasso, Vinaigrette, The Lockhart, Twin Peaks, The Pandorica, Bob Evans, Tim Hortons, Johnny Rockets, Jose Enrique, Jimmy John's, Siena, The Dorrance, Popeyes, Baskin-Robbins, Everest, Le Parfait, Smyth, Pot Au Feu, Momo Jojo*.

- **N's Proper** (4 % од.): *O'Charley's, Paulette's, Turluck's, J. Alexander's, Giordano's, Shoney's, Culver's, Jersey Mike's, McDonald's, Norma's.*
- **Abbr.** (0,7 % од.): *KFC, B.E.D.*
- 2) у двокомпонентних номінаціях преваюють такі моделі (разом 58,3 % од.):
- **Adj. + N** (20,7 % од.): *Medieval Time, The Magic Castle, The French Laundry, Neon Pig, The Capital Grille, Double Knot, Olive Garden, Red Lobster, Select Oyster, Majestic Grille, The Angry Crab, Cold Storage, Bijou Café, Federal Pizza, Happy Diner, Coco Palm, Barking Crab, Blossoming Lotus, The Pink Door* та ін.
- **N + N** (13,7 % од.): *The Ranch Steakhouse, Breakfast Club, Barrio Cafe, Char Restaurant, Yard House, Oyster Loft, Ocean Prime, Sushi Den, Bamboo Sushi, Olympia Provisions, The Pantry Restaurant, Tune Up Cafe, Counter Culture, Bonefish Grill, Beetle House, Bonefish Grill, Hard Rock Café, Rainforest Café, Dough Doughnuts, Taco Bell, Burger King, Panda Express, The Cheesecake Factory* та ін.
- **N's Proper + N** (8,7 % од.): *Glenn's Diner, Paley's Place, Cheever's Café, Nic's Grill, Charleston's Restaurant, Walker's Drive In, Dick's Hideaway, Mimi's Café, Torchy's Tacos, Hudson's Hamburgers, Cattleman's Steakhouse, Godfather's Pizza, Uncle Julio's, Auntie Anne's, Papa John's, Wetzels Pretzels, Bruegger's Bagels, Church's Chicken, Logan's Roadhouse, Bush's Chicken* та ін.
- **N Proper + N** (4,3 % од.): *Blue Ridge Grill, Forbes Island, Andina Restaurant, Kenny Rogers Roasters, Texas Roadhouse, Chez Pannise Café, Terry Bison Ranch, Umami Burger, Tempt Asian Restaurant, Jekyll & Hyde Club, Piazza Italia, Cafe Jack, Café Godot.*
- **Abbr. + N** (2,7 % од.): *B&G Oysters, The BBQ Shop, TGI Friday's, A&W Restaurants, Cowgirl BBQ, Fisk & Co., Mission BBQ, Smoque BBQ.*
- **Num. + N** (2,7 % од.): *1908 Provision, Five Guys, 16 Handles, The Four Horsemen, 5 Spot, Seasons 52, Steak 44.*
- **V III + N** (1,3 % од.) *The Fainting Goat, The Smoking Goat, The Melting Pot, The Slanted Door.*
- **N's + Adj.** (1 % од.): *Marco's Coal-Fired, Nathan's Famous, Sneaky Pete's.*
- **N + V** (1 % од.): *Saladworks, Lettuce Eat, Grubstake.*
- **Adj. + Num.** (0,7 % од.): *Raw 34, Vivo 53.*
- **Adj. + N's** (0,3 % од.): *Famous Dave's.*
- **N's + Abbr.** (0,3 % од.): *Snow's BBQ.*
- **N Proper + Abbr.** (0,3 % од.): *Bill Miller Bar-B-Q.*
- **N Proper + N Proper** (0,3 % од.): *Rax Roast Beef.*
- **N + V + Adj.** (0,3 % од.) *Lettuce B. Frank.*
- 3) для трикомпонентних назв доміантними є такі моделі (разом 19,3 % од.):
- **N + and + N** (3,3 % од.): *Girl & the Goat, Hops and Pie, Guard and Grace, Buck & Bull, Steak 'n Shake, Noodles & Company, The Lady & Sons, Pine & Dine, A Salt & Battery, Cloak & Petal.*
- **N's Proper + N + N** (2,7 % од.): *Mama's Fish House, Cheddar's Scratch Kitchen, Walter's Coffee Roastery, Alice's Tea Cup, Papa Murphy's Pizza, Fuzzy's Taco Shop, Michael Jordan's Steak House.*
- **N + Prep. + N** (3 % од.): *Dinner in the Sky, Lord of the Fries, Life of Pie, Garden of Eat'n, Wasabi by Morimoto, Planet of the Crepes.*
- **Adj. + N + N** (1,7 % од.): *Original Breakfast House, Blue Ridge Grill, Legal Sea Foods, Black Bear Diner, Honey Dew Donuts.*
- **N Proper + N + N** (1,7 % од.): *Atlantic Fish Company, Denver Biscuit Company, Einstein Bros. Bagel, California Pizza Kitchen, Pomo Pizzeria Phoenix.*
- **N + N + N** (1,3 % од.): *Blues City Cafe, Plaza Cafe Southside, Heart Attack Grill, The Habit Burger Grill.*
- **N + Adj. + N** (0,7 % од.): *Buffalo Wild Wings, Wok This Way.*
- **V + Pron. + N** (0,7 % од.): *Bite Me Sandwiches, Meat U There.*
- **V II + N + N** (0,7 % од.): *Leaping Lizard Café, Whispering Bamboo Restaurant.*

- **N_{Proper} + N's + N** (0,3 % од.): *Tommy Gun's Garage*.
- **N_{Proper} + N + N_{Proper}** (0,3 % од.): *Bluewater Grill Phoenix*.
- **N_{Proper} + Prep. + N** (0,3 % од.): *Juan in a Million*.
- **Adj. + Adj + Adj** (0,3 % од.): *Super Mega Bien*.
- **N's_{Proper} + Adj. + N** (0,3 % од.): *Dick's Last Resort*.
- **Adj. + Adj. + N** (0,3 % од.): *Green/Red Burrito*.
- **Adj. + Prep. + N** (0,3 % од.): *Mad for Chicken*.
- **V_{III} + Prep. + N_{Proper}** (0,3 % од.): *Saved By The Max*.
- **Adj. + V + Pron.** (0,3 % од.): *Cheesy Does It*.
- **N + Pron. + Adj.** (0,3 % од.): *Kale Me Crazy*.
- **N_{Proper} + N_{Proper} + N** (0,3 % од.): *Chipotle Mexican Grill*.
- **Prep + Adj. + N** (0,3 % од.): *Like No Udder*.
- **N_{Proper} + V_{III} + N** (0,3 % од.): *Oasis Fried Chicken*.
- **Adj. + N_{Proper} + N** (0,3 % од.): *Great American Cookies*.

Зазначмо, що достатньо аморфною за структурним критерієм виглядає чотирьохслівна група номінацій (разом 2,4 % од.), де виокремлюється модель **N's + N + and + N** (1 % од.): *Mimi's Bistro & Bakery*, *Chili's Grill & Bar*, *Brown's Chicken & Pasta*. Інші репрезентанти цієї групи налічують 4 різні модельні комбінації, кожна з яких кількісно представлена у 0,3 % од., зокрема:

- **N + N + and + N** (0,3 % од.): *Lox Stock & Bagel*.
- **N + and + Adj. + N** (0,3 % од.): *Souplantation & Sweet Tomatoes*.
- **N's_{Proper} + Adj. + N + N** (0,3 % од.): *Lee's Famous Recipe Chicken*.
- **V + N + And + N** (0,3 % од.): *Thai Me Up Restaurant & Brewery*.

Отже, акцентуємо на тому, що специфіка функціонування ергонімів як мовних одиниць особливого типу визначається кількома чинниками. По-перше, більшим є, порівняно з іншими класами власних назв, ступінь свідомої участі людини в її творенні, тобто доцільно міркувати не про природну, а саме про штучну номінацію. Ергоніми становлять відкриту систему, оскільки потенційно для формування нової назви може бути використаний будь-який мовний ресурс, як, до прикладу, назви ресторанних закладів зі сформованої для цієї наукової розвідки вибірки – *16 Handles*, *1908 Provision*, *5 Spot*, *Seasons 52*, *Steak 44*. По-друге, номінація в ресторанній сфері визначається динамічним характером, і порівняно з іншими видами онімів, яскравіше відображає зміни в комунікативному соціумі. Домінантна позиція за результатами аналізу структури представлених онімів належить номінаціям двокомпонентної моделі, де доволі велику кількість одиниць характеризують координовані синтаксичні структури типу **N + Adj.** та **N + N**. В однокомпонентних номінаціях превалює структура **N**, у трикомпонентних – **N + and + N**, тоді як чотирьохкомпонентні назви різняться за своєю структурою та не демонструють домінантних рис у жодній із вищезазначених моделей. Загалом тяжіння до двокомпонентних номінацій можна пояснити прагненням мовців до економії мовленнєвих зусиль під час комунікативного процесу.

Перспективними є подальші наукові розвідки в межах зазначеної проблематики із залученням фактичного матеріалу дослідження не лише комунікативних спільнот англосфери, а й української, німецької та інших мовних культур із фокусуванням на структурних та семантичних аспектах вибраного типу онімів.

Abstract. The article discusses the general characteristic of onymic units in modern American English based on the proper names of the US restaurant establishments with a particular focus on the structure aspects of the nominations sample formed by means of thematic online databases and registers. The paper reveals the significance of this onymic type units for the modern American community and distinguishes the groups and their corresponding typical word-building models according to the structural criterion. The piece of research as well analyzes the quantitative representation of the groups and models considered.

Keywords: onym, ergonym, structure, model, word formation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бортничук О. М. Словообразование в современном английском языке. Киев: Наука, 2000. 198 с.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. Москва: Русские словари, 1996. 289 с.

3. Зацний Ю. А. Сучасний англомовний світ і збагачення словникового складу. Львів: ПАІС, 2002. 228 с.
4. Подольская Н. В. Ономастика. Москва: Наука, 1978. 166 с.
5. Позніхиренко Ю. І. Передумови виникнення та розвиток ергонімії як розділу ономастики. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов*. Вип. 10. 2013. С. 210–214.
6. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. Москва: Наука, 1973. 366 с.
7. Торчинський М. М. Українська ономастика: навчальний посібник. Київ: Міленіум, 2010. 138 с.
8. Торчинський М. М. Конотація онімної лексики. *Наукові записки Вінницького державного пед. університету ім. М. Коцюбинського. Сер.: Філологія*. 2010. С. 25–32.
9. Торчинський М. М. Онімна система і критерії її аналізу. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія «Мовознавство»*. 2014. № 2. С. 282–287.
10. Cambridge American English Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/american-english/> (дата звернення: 25.10.2021).
11. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Oxford: Oxford University Press, 2005. 1538 p.

УДК 811.111:811.112.2]342.6

ФОНЕТИЧНІ ПРОЦЕСИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ

А. І. Сорока, О. В. Білецька

Анотація. У пропонованому дослідженні подана інформація про фонетичні процеси у розвитку англійської та німецької мов у зіставному аспекті. Методологічною основою роботи став зіставний метод, що уможливило висвітлення спільних і відмінних фонетичних ознак у складі досліджуваних одиниць в обох мовах. Встановлено, що німецька та англійська розмовна мови сприяють значними модифікаціям кількісних та якісних характеристик приголосних та голосних, оскільки характеризуються невимушеністю, прискореним темпом мовлення на комунікативно ненавантажених ділянках і певною недбалістю вимови звукових сегментів. Серед основних причин варіативності приголосних у мовленнєвому потоці можна виділити комбінаторно-позиційні та просодичні чинники, а також комунікативну динаміку мовленнєвого повідомлення.

Ключові слова: фонетичні процеси, системний підхід, аналіз, англійська мова, німецька мова.

Мова – це суспільне явище, це засіб взаєморозуміння між народами і носіями мови; це предмет кількох лінгвістичних наук (лінгвістики, історії мови, граматики, фонетики, стилістики, лексикології). Кожна з наук досліджує певну сторону мови. Наша основна мета полягає в тому, щоб аргументувати невід’ємність фонетичних процесів у розвитку та становленні англійської та німецької мов.

Англійська та німецька беруть коріння від однієї батьківської мови: західногерманської, з якої також походять інші мови, як-то голландська, африканська, фламандська або фризька. Отож, їх можна було б назвати «спорідненими» мовами, оскільки вони мають низку спільних особливостей у синтаксисі, морфології та фонології, серед іншого. Історія англійської та німецької мов, як споріднених, сягає пізньої античності, де вони були діалектами прото-західногерманської мови. Після свого розколу, понад 1 400 років тому, вони розробили власні мовні системи, які були майже ідентичними на попередніх етапах. Однак це змінилося, як можна побачити, в їхній поточній системі голосних: німецька система голосних складається із 23 монофтонгів і 8 дифтонгів, водночас англійська має лише 12 монофтонгів і 8 дифтонгів [1].

У розмовній мові спостерігається яскравіша варіативність фонетичних характеристик, ніж це акцентується теоретичним зображенням. Невимушений стиль розмовної мови спричиняє збільшення асимілятивного впливу звукових сегментів, кількісної та якісної редукції голосних й ослаблення артикуляції приголосних звуків. Однак, незважаючи на істотні звукові зміни, сприйняття мовленнєвого повідомлення не порушується, оскільки носій мови компенсує недостатню фонетичну інформацію залученням даних про інші характеристики повідомлення, зокрема сприйняття загального змісту, а також за допомогою екстралінгвістичного контексту. На реалізацію звукових сегментів у розмовній мові впливають:

1. комбінаторно-позиційні чинники;
2. комунікативна динаміка мовленнєвого повідомлення;
3. його просодична структура.

Внаслідок коартикуляції звуків у мовленнєвому потоці постійно взаємодіють процеси інерції та випередження артикуляційних рухів. [2: 46]. Асимілятивні явища, які виникають під впливом коартикуляції, обумовлюють значну алофонічну варіативність, але не приводять до виникнення фонемних протиставлень і, як наслідок, не порушують сприйняття повідомлення. Зокрема, у складах, які містять кілька зімкнено-вибухових приголосних, спостерігається ослаблення змички у першого приголосного /lebt/, а також помітне скорочення його довготи; у дистрибуції з голосними й шиплячими приголосними глухі зімкнено-вибухові [p], [k] набувають фрикативного відтінку: /ich hab's doch/ – [iç haps doh]. Спірантизації підлягають також дзвінки консонанти [b], [g] в інтервокальній позиції: /aber/ – [a:ver], після сонорних приголосних [l], [r]: /halbe/ – [halve] та між двома компонентами фонетичного слова або синтагми: /habich/ – [ha:viç]. У розмовній мові наявне повне випадіння глухого передньоязикового [t]. Особливо часто це явище спостерігається в дистрибуції з передньоязиковими консонантами [l], [n] і шиплячими: /hältst/ – [hElst], /entsteht/ – [En]te:t]. Зазначені звукові модифікації, однак, не впливають на сприйняття змісту мовленнєвого повідомлення, а служать підтвердженням тенденції до неповної реалізації сегментних одиниць у сучасній вимовній нормі. Глухі спіранти набувають у розмовній мові певної дзвінкості, а дзвінки, навпаки, – глухості. Крім того, під впливом комбінаторно-позиційних чинників спостерігається вокалізація спірантів, внаслідок чого вони реалізуються як напівголосні. Дзвінкість характерна переважно для інтервокальної позиції: /Straße/ – [ʃtra:ze], /was er/ – [vaz er]. На стиках морфем фіксується повна асиміляція за глухістю дзвінких щільних консонантів: /Absicht/, /Abendjournal/, /und so/, що суперечить німецькій орфоепічній нормі. При прискоренні темпу можлива заміна алофону [ç] на дзвінкий [j]: /bisschen/ – [bisjen]. Глухий фрикативний [h] у дистрибуції з двома дзвінкими консонантами, в інтервокальній позиції і в суфіксах -heit/-haft, підлягає випадінню: /woher/, /wohin/, /Freiheit/. Однією з особливостей розмовної мови є вокалізація фонем [l] в службових словах після довгих голосних фонем і дифтонгів: /mal sehen/ – [ma ze:n]. Також вокалізацію фонем [l] і навіть її елізію (випадіння) викликає наступний спірант [s]: /damals/ – [da:ma:s]; /sollst/ – [zost]. При зміні моторики мовлення можлива подвійна асиміляція фонем /l/ в сталих сполученнях: /ich danke vielmals/ – [fi:mas] [2, с. 46].

Для німецької розмовної мови характерна реалізація фонем [r] за допомогою фрикативного [ʀ] та вокалізованого алофону [α]. Набір позицій для цих алофонів значно ширший, ніж у літературній мові. Слід зазначити, що типовий для стандартної вимовної норми сонорний вібрант [R] поступово зникає у повсякденному спілкуванні і залишається практично сценічною нормою. Щодо передньоязикового [r], то цей варіант реалізації характерний лише для окремих діалектів, зокрема баварського, а на сцені протягом останнього десятиріччя практично не використовується (за винятком оперного співу). Носові фонем [m], [ŋ] характеризуються відносною стабільністю у мовленнєвому потоці, однак для передньоязикового сонанта [ŋ] сильною позицією, де виявляються всі його диференційні ознаки, є лише початкова позиція у складі та слові. В інших випадках – на морфемних стиках, на стиках слів у синтагмі та в абсолютному кінці слова – цей приголосний підлягає асиміляції. Наприклад, у дистрибуції з наступними губними він уподібнюється губному [m], а під впливом задньоязикових приголосних сам стає [ŋ]: /gehen wir/ – [ge:m:vi:α], /anpacken/ – [ampakŋ], /man kommt/ – [maŋ komt]. Аналіз реалізації кінцевих складів /en/, /em/ у розмовній мові показав повну редукцію голосного /e/. Це явище також притаманне і сучасній літературній вимовній нормі, однак у розмовній мові наявна елізія сонатного складу та злиття решти з кореневою морфемою: /legen/ – [le:ŋŋ], /gelbem/ – [gelbm]] [3, с. 13, 14].

В англійській мові існує 44 фонем або звуки слів, які складають мову. Вони поділяються на 19 приголосних, 7 диграфів, 5 звуків, що контролюються «г», 5 довгих голосних, 5 коротких голосних, 2 звуки «oo», 2 дифтонги.

Чергування звуків в англійській мові відбувається відповідно до суворих стандартів для кожної фонем. С-звуки, які утворюють /k/ у stop, crack, ceer та С-звуки, які утворюють /s/ у центральному, центовому та цитованому. Q-звуки також є в словах, які містять літери «kw»,

наприклад у walkway, parkway та awkward. X-звуки також є в словах із «cks», наприклад у backstop, rocks і necks.

Продовжуючи розпочате, висвітлимо морфологічне явище, яке присутнє і в німецькій, і в англійській мовах, важливим воно є тому, оскільки також впливає на фонологію. Це тип чергування основних голосних, що вказує на зміну граматичної функції [4, с. 13]. Аблаут в англійській та німецькій мовах чудово проявляється в утворенні так званих «сильних» дієслів, відмінної риси германських мов, за допомогою яких деякі дієслова змінюють свій основний голосний, утворюючи минулий час, наприклад: PGmc *sehwo – *sahw > OHG sihu – sah > поточний ich sehe – ich sah > англ. Sēo – seah > поточне «я бачу – я бачив».

Інший тип дієслів у німецькій мові, «слабкі» дієслова, утворюють минулий час шляхом додавання зубного суфікса, як в англійській мові «I say – я сказав» та німецькій ich sage – ich sagte. Третя зміна голосних, на яку слід звернути увагу, стосується дифтонгів. Завдяки цьому процесу англійські та німецькі [i:] та [u:] дифтонгували на [ai] та [au] відповідно, так що такі слова, як *hūsan «будинок» та *bītan «кусати» в PGmc перетворилися на: д.-англ. bītan > сучасне англійське «bite» [bait] hūs > сучасний англійський «будинок» [haʊs].

З одного боку, англійська мова зазнала цієї зміни через так званий великий зсув голосних, який, як пояснювалося раніше, був зсувом усіх довгих голосних. Вони змінили свою вимову та змістилися вгору в таблиці голосних, завдяки чому ті, що знаходяться у верхній її частині (тобто [i:] і [u:]), стали дифтонгами в ранній період сучасної англійської мови (з XV століття). З іншого боку, німецька мова пройшла подібний процес дифтонгізації. Однак не всі слова пройшли цей процес, як англійське «light» і німецьке Licht. Licht [liçt] завдяки скороченню закритих складів, утворюючи поточну німецьку Licht [liçt]. Водночас lēoht [le:əxt] перетворився на [li:xt] через палатальний умлаут, утворивши сучасний [laɪt]. Однак варто також згадати, що англійська дійсно пройшла процес передкласстерного скорочення, яке відбулося в середньоанглійській (наприклад, [ˈke:pte] > [ˈkɛptɛ] «зберегти»). Інші західногерманські мови, як-от нідерландська чи африкаанс, також зазнали такої ж складної зміни голосних [5, с. 57, 59].

Далі звернемо увагу на комунікативну динаміку мовленнєвого повідомлення, яке характеризується такими ситуативно-комунікативними показниками, як соціальні умови та сфера комунікації, комунікативні наміри і план, володіння інформацією, відношення до змісту інформації, до партнера по комунікації тощо. Це обумовлює вибір конкретних фонетичних засобів: тембр голосу, артикуляцію, інтонацію, типу вимови (повного чи неповного стилів), темп, що не може не позначитися на фонетичних характеристиках сегментних одиниць [4, с. 220].

З комунікативною динамікою тісно пов'язаний чинник, який сприяє звуковим модифікаціям у розмовній мові, а саме просодична структура мовленнєвого повідомлення. Більшість сучасних досліджень у галузі сегментної фонетики спрямована на виявлення взаємодії між одиницями сегментної та супрасегментної рівнів. До просодичної структури належать такі параметри:

- мелодичне оформлення фрази;
- паузація;
- темп мовлення;
- позиція у мовленнєвому повідомленні.

У наголошеній позиції переважає повний тип реалізації приголосних. Наприклад, глухі зімкнено-вибухові [p], [t], [k] зберігають аспірацію та інтенсивність, їх довгота майже наближується до еталонної (тобто довготи ізольованих звуків). Для дзвінких [b], [d] [g] характерна напівдзвінка реалізація на початку слова та складу, вони не підлягають спірантизації в інтервокальній позиції. Під впливом наголосу глухі та дзвінкі спіранти [ʃ], [s], [z], [f], [v], [j], [ç] зберігають свої характерні ознаки, вимовляються інтенсивно і не підлягають впливу оточуючих голосних і приголосних. Для наголошеної позиції також характерна редукція ненаголошених сонантних складів /en/, /em/, але не спостерігається перерозподілу складів у слові внаслідок злиття окремих форм, завдяки чому кількість складів у слові зберігається [4, с. 179].

Сутність вище викладеного зводиться до того, що німецька та англійська розмовна мови сприяють значними модифікаціям кількісних та якісних характеристик приголосних та голос-

них, оскільки характеризуються невимушеністю, прискореним темпом мовлення на комунікативно ненавантажених ділянках і певною недбалістю вимови звукових сегментів. Серед основних причин варіативності приголосних у мовленнєвому потоці можна виділити комбінаторно-позиційні та просодичні чинники, а також комунікативну динаміку мовленнєвого повідомлення. Максималні зміни диференційних ознак фонем спостерігаються під впливом просодичної структури та тісно пов'язаного з нею комунікативного навантаження. Це свідчить про вторинність комбінаторно-позиційних чинників щодо просодичних.

Abstract. The proposed research provides information on phonetic processes in the development of the English and German languages in a comparative aspect. The methodological basis of the work is the comparative method, which makes it possible to highlight common and distinctive phonetic features in the composition of the studied units in both languages. It has been established that German and English spoken languages contribute to significant modifications of the quantitative and qualitative characteristics of consonants and vowels, as they are characterized by ease, an accelerated pace of speech in communicatively unloaded sections, and a certain carelessness in the pronunciation of sound segments. Among the main reasons for the variability of consonants in the speech stream, combinatorial-positional and prosodic factors, as well as the communicative dynamics of the speech message, can be singled out.

Keywords: phonetic processes, systematic approach, analysis, English language, German language.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Duden Deutsches Universalwörterbuch / hrsg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion unter der Leitung von G. Drosdowski. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2000. 224 s.
2. Колесник О. С., Гаращук К. В. Теоретична фонетика англійської мови: навч. Посібник. Житомир, 2015. 233 с.
3. Fernandez M. C. Vowel change in English and German: a comparative analysis. Spain: 2017/2018. 27 p.
4. Beekes R. S. P. Comparative Indo-European Linguistics: An Introduction. Amsterdam. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 2011. 29, 171.
5. Salmons J. A History of German: what the past reveals about today's language. Oxford: Oxford UP. 2012. 236 p.

УДК 378.091.212.316.614.6

АДАПТАЦІЯ СТУДЕНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ ДО НАВЧАННЯ У ЗВО: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

М. В. Тимошук, Ю. В. Кушнір

Анотація. У роботі висвітлено питання соціально-психологічної адаптації студентів першого курсу ВНЗ. Авторами розглянуто теоретичні підходи до визначення терміна «адаптація», проаналізовано наукові напрацювання у сфері адаптації студентів до умов навчання в університеті, виокремлено форми адаптації, вплив саморозвитку та самовиховання до покращення рівня адаптації першокурсників, розглянуто роль позанавчальної діяльності як фактору адаптації студентів першокурсників.

Ключові слова: адаптація, адаптаційний процес, саморозвиток, самовиховання, форми адаптації.

Постановка проблеми. Життя людини – це безперервне пристосування до умов настільки ж безперервно мінливого середовища, це вироблення нових форм поведінки, спрямованих на досягнення певних цілей. Загальновідомо, що початок навчання у закладі вищої освіти – один із ключових періодів професійної підготовки майбутніх спеціалістів. Проблема адаптації студентів перших курсів у новому освітньому середовищі є однією з превалюючих на цьому життєвому етапі, адже перша невдача може призвести до розчарування, втрати перспектив, відчуження, пасивності. Подальша успішність навчання також залежить від успішності адаптації людини, яка кілька місяців тому переступила поріг університету. Перший курс може стати точкою опори для студента, а може призвести до різних деформацій у поведінці, спілкуванні та навчанні. Саме на першому курсі формується ставлення молоді людини до навчання, до майбутнього професійної діяльності, продовжується «активний пошук себе», формується образ майбутньої професії, професійних поглядів. Першокурсники переживають руйнацію ідеалізованого уявлення про навчання у ЗВО, формування відносин з новими людьми, а також проблеми з освоєнням навчальної програми. Основним критерієм успішного ста-

новлення студентів ЗВО та прояву ними інтересу до обраної професії є блокування внутрішнього дискомфорту та можливість навчання поза зоною конфлікту. Кожен першокурсник проходить процес адаптації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми адаптації молоді до нових умов життєдіяльності та взаємні неодноразово ставали об'єктом досліджень вітчизняних (Л. В. Зданевич, В. Л. Кікоть, В. А. Петровський, О. В. Симоненко, Т. В. Серeda, О. І. Гончаров, А. Д. Ердінів, М. І. Лісіна, А. В. Фурман) і зарубіжних учених (Е. Еріксон, Д. Клаузен, З. Фройд та ін.).

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі адаптація є багатоглибким і багатоглибким поняттям. На думку вчених, адаптацію слід розглядати як процес пристосування організму (фізіологічна адаптація) або особистості (психологічна адаптація) до зміни зовнішнього середовища. Якщо йдеться про побудову нових міжособистісних стосунків, то мається на увазі соціально-психологічна адаптація. Нам імпонує визначення, запропоноване Л. Зданевич. Дослідниця використовує поняття «адаптація» для позначення: процесу, під час якого відбувається пристосування суб'єкта до нового середовища; рівноваги, яка встановлюється між суб'єктом і середовищем; результату процесу пристосування (адаптаційність як якісний етап у цьому процесі); мети, яку ставить перед собою суб'єкт [1].

На слухну думку Л. В. Зданевич, вступ до навчального закладу у значній частині студентів супроводжується дезадаптацією, відсутністю референтної групи, підвищеними вимогами з боку професорсько-викладацького складу, напруженістю та жорстким режимом навчання, збільшенням обсягу самостійної роботи і самовідповідальності загалом. Постійне вирішення проблем адаптації потребує від першокурсника значної мобілізації своїх можливостей для успішного входження в нове оточення, внутрішньої самоорганізації, вміння розподілити час і сили в навчальному режимі, а також стимулює роботу з виявлення й усвідомлення життєвих цінностей, уточнення перспективних планів [1].

Науковцями визначено фактори, що умовно можна розділити на зовнішні та внутрішні, які сприяють успішній психологічній та педагогічній адаптації студентів-першокурсників в освітньому процесі вищої школи. Зовнішні фактори вміщують пристосування особистості до об'єктивних ситуацій, з якими можна зіткнутися тільки у вищому навчальному закладі, та внутрішні, спрямовані на вирішення конфліктів особистості, а також пов'язаних з цим проблем. Ці фактори умовно поділяються на три блоки: соціологічний (вік, соціальне походження, тип довузівської освіти студента), педагогічний (організація середовища, матеріально-технічна база установи, рівень педагогічної майстерності викладацького складу) та психологічний блок, який містить індивідуально та соціально-психологічні фактори (інтелектуальні можливості, спрямованість, мотивація навчання, особистісний адаптаційний потенціал). За даними українських і зарубіжних досліджень, проблеми, з якими стикаються першокурсники в когнітивній, психологічній і ціннісно-мотиваційній сферах адаптації до навчального процесу, виражаються в труднощах встановлення міжособистісних контактів, слабкій мотивації до навчання, низькій нормативній поведінці, відмові виконувати навчальні вимоги та погане відвідування. Такі студенти особливо піддаються стресовому впливу екзаменаційних сесій, що призводить до підвищення рівня тривожності, емоційної нестабільності, імпульсивності, дратівливості, низької толерантності до фрустрації. Головне завдання освітнього процесу у закладі вищої освіти на початковому етапі навчання – це адаптація та створення сприятливого клімату для студентів перших курсів [2]. У процесі цього мають реалізуватися педагогічні умови, які сприяють виявленню та корекції вихідних негативних тенденцій професійного становлення, що виникли у перші місяці навчання.

Вітчизняні та зарубіжні вчені переконані, що сукупність багатьох факторів визначає готовність студента до навчання. Науковці вважають академічну, соціальну, особистісно-емоційну та інституційну адаптацію студентів першого курсу університету основними факторами, які негативно впливають на навчання [7]. Сучасна наука спільно також виділяє такі категорії факторів впливу, як сімейне походження, фактори, пов'язані зі студентом, соціальні фактори, економічні фактори, цілі студентів, інституційний досвід та інституційні фактори. Навчальний процес більшою чи меншою мірою пов'язаний із когнітивним стресом; це також може бути одним із факторів, що впливають на студентів першого курсу [6].

Враховуючи багатофакторність адаптації студентів у новому середовищі ЗВО, варто зазначити роль педагогічного управління цим процесом. Наразі недостатньо розроблено питання супроводу студентів при вирішенні проблем міжособистісного спілкування, проблем побутового характеру, проблем особистісних трансформацій. Аналізу труднощів адаптації у ЗВО присвячені численні роботи, що позначають коло проблем, які студенти часто не можуть вирішити самостійно. Однак у цих роботах фактично немає переконливих відповідей на питання, як допомогти студентам у подоланні адаптаційних бар'єрів.

На наш погляд, успішно подолати адаптаційні бар'єри можна двома шляхами: зменшенням самого адаптаційного бар'єру; збільшенням адаптаційного потенціалу особистості.

Зменшення адаптаційного бар'єру може бути досягнуто такими способами: вивчення особистісних особливостей студентів першого курсу, виявлення труднощів періоду адаптації першокурсників та особливостей їх входження у студентське життя, обробка отриманих даних (аналіз та узагальнення), проведення різноманітних заходів, спрямованих на допомогу першокурсникам у усвідомленні труднощів періоду адаптації, освоєння способів їх подолання та розвиток навичок конструктивного спілкування.

Збільшення адаптаційного потенціалу особистості може бути досягнуто шляхом оволодіння студентом навичками самовиховання та саморозвитку. Самовиховання – це керований особистістю саморозвиток. Принагідно зазначимо, що самовиховання та саморозвиток не є тотожними процесами. Саморозвиток – процес об'єктивний, не залежить від розуму і волі людини. Самовиховання – процес зміни людиною самої себе під впливом свідомості та волі. Саморозвиток – первинний. Ефективність самовиховання, як і будь-якої іншої діяльності, залежить від міри зацікавленості, мотивації, спрямованості на задоволення різноманітних матеріальних, соціальних та духовних потреб. Збільшення адаптаційного потенціалу студента-першокурсника дозволить надалі легше адаптуватися до обставин навчальної та професійної діяльності, зменшення стресових впливів на організм.

Варто зазначити, що період адаптації є індивідуальним і не має чітко виражених часових термінів. Залежно від індивідуальної активності особистості студента адаптивний процес може бути двох видів: активне адаптування; пасивне, конформне прийняття цілей і цінностей нової соціальної групи [3].

Активна адаптація сприяє успішній соціалізації студента в навчальному закладі в загальному. Першокурсник активно приймає норми, цінності нового для себе соціального середовища, але й застосовує їх у своїй діяльності, на їх основі будує відносини з людьми. Часто студент першого курсу формує нову мету – максимально реалізуватися в новому середовищі як особистість, що сприяє його швидкій адаптації до вищого навчального закладу та освітнього процесу.

Пасивна адаптація притаманна студентам, які сприймають норми нового соціального середовища, керуючись поглядом «Я такий, як усі». Такі студенти обирають пасивні моделі поведінки, прагнення реалізуватися в новому для себе середовищі не є притаманним при цій формі адаптації, особисті цілі є простими та примітивними. Цей вид адаптації не є ефективним для нормальної соціалізації студента в подальшому, призводить до низького рівня сприйняття соціальних норм та правил, слабкою інтеграцією в соціальні групи спільно з одногрупниками [4].

На нашу думку, найкращою базою для покращення адаптації студентів першого курсу до умов навчання у вищому навчальному закладі є позанавчальна діяльність. Враховуючи загальну неформальність, легкість залучення студентів, можливість встановлення нових соціальних зв'язків, цей вид діяльності має найбільший адаптаційний потенціал серед інших. Для ефективного адаптації студентів-першокурсників позанавчальна діяльність має бути спрямована на встановлення нових соціальних контактів, сприяти комунікації в моделі «студент–студент», «студент–викладач». Також важливим є формування у студента індивідуальної творчої, наукової самореалізації. Ключовим є формування поваги до думки інших, формування нових соціальних груп серед студентів, розвитку лідерських та організаційних навичок.

У розрізі соціального аспекту адаптації студентів першого року навчання ключовим є рівень сприйняття та засвоєння особистістю норм та правил життя у новій соціальній групі, а

також ступенем прийняття студента в цій соціальній групі. Важливим критеріями успішності процесу адаптації студента є знаходження свого місця та ролі в соціальній групі, задоволеність своїм статусом, наявністю стійких соціальних зв'язків з одногруппниками.

Вважаємо, процес адаптації студентів до умов навчання у вищому навчальному закладі варто сприймати як цілісний комплекс психологічних, соціальних та педагогічних умов, що мають на меті ефективно соціалізувати та адаптувати студента в нових для нього умовах.

Студенти-першокурсники пристосовуються до нових умов життя відповідно до нових соціальних ролей та специфіки навчального процесу у вищих навчальних закладах.

В. Кондрашова виділила три фази процесу адаптації студентів до вищого навчального закладу за часовими межами:

1. Початкова фаза – адаптація розглядається як психічна реакція організму на нові умови та закінчується приблизно в кінці I семестру.

2. Фаза перебудови пристосувальних механізмів, динамічного стереотипу та психічних процесів триває до середини II семестру.

3. Фаза виникнення стійкої адаптації – завершується в кінці I курсу. Проте у 35 % студентів адаптованості до умов вищого навчального закладу не настає [5].

Висновки. Можна дійти висновку, що процес адаптації студента першого курсу навчання до умов вищого навчального закладу – це сприйняття норм нового соціального середовища, внутрішнє та зовнішнє ставлення до цих норм та включення до системи міжособистісних стосунків у групі. Процес адаптації студентів у вищому навчальному закладі слід розглядати як комплексну проблему. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в проведенні емпіричних досліджень щодо особливостей адаптаційного процесу студентів-першокурсників, розробці рекомендацій для покращення адаптації студентів першого курсу до умов закладу вищої освіти.

Abstract. The work highlights the issue of social and psychological adaptation of first-year university students. The authors considered theoretical approaches to the definition of the term "adaptation", analyzed scientific work in the field of adaptation of students to study conditions at the university, identified forms of adaptation, the influence of self-development and self-education on improving the level of adaptation of first-year students, considered the role of extra-curricular activities as a factor in the adaptation of first-year students.

Keywords: adaptation, adaptation process, self-development, self-education, forms of adaptation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Зданевич Л. В. Адаптація студентів педагогічних училищ до нових умов життєдіяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2003. 22 с.
2. Байбекова Л. О. Педагогічні основи адаптації студентів молодших курсів до подальшого навчання у ВНЗ. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди*. Додаток 1 до вип. 31. Том VI(48): Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». Київ: Гнозис, 2013. С. 148–154.
3. Зданевич Л. В. Як живе студентів? *Гуманітарні науки*. 2005. № 2. С. 174–179.
4. Очеретнюк А. О., Лисенко Д. А., Паламарчук О. В., Закалата Т. Р. та ін. Проблема адаптації студентів-медиків першого курсу до навчального процесу. *Вісник національного медичного університету імені М. І. Пирогова*. Вінниця: ВНМУ, 2018. Т. 2. С. 543–547.
5. Кондрашова В. П. Некоторые психологические показатели адаптации студентов-первокурсников к условиям обучения в ВУЗе. Воронеж: Вопросы вузовской педагогики, психологии и дидактики, 1972. С. 111–133.
6. Romanenko V., Nikitina G. Cognitive stress in pedagogics: general analysis. In V. Dislere (Ed.), Proceedings of the 9th international scientific conference «Rural Environment. Education. Personality. (REEP)». 2016. P. 121–127.
7. Sevinc S., Gizir C. A. Factors Negatively Affecting University Adjustment from the Views of First-Year University Students. *The Case of Mersin University. Educational Sciences: Theory and Practice*. 2014. № 14(4). P. 1301–1308.

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ХЕШТЕГІВ В АНГЛІЙСЬКОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ

О. С. Уровський, Н. В. Стрюк

Анотація. У пропонованій статті на матеріалі англійськомовних хештегів із соціальних мереж Twitter та Instagram проаналізовано структурні особливості таких мікротекстів в рамках політичного інтернет-дискурсу. Методологічною основою роботи є структурно-граматичний аналіз, завдяки якому була проведена класифікація та систематизація лінгвістичного матеріалу. У результаті дослідження з'ясовано особливості побудови та вживання хештегів політичного інтернет-дискурсу. Виокремлено основні структурні групи відповідно до ярусів мови з урахуванням граматико-синтаксичних особливостей емпіричного матеріалу.

Ключові слова: інтернет-дискурс, хештег, політичний дискурс, соцмережа, структура.

Вступ. З огляду на швидку диджиталізацію світу у соцмережах з'явилася можливість використовувати хештеги, завдяки яким люди розбивалися на групи за інтересами. На сьогодні все більше офіційних представників урядів, країн або силових відомств стали використовувати соціальні мережі та, власне, і самі хештеги. Ба більше, політтехнологи з усього світу використовують хештеги як неймовірно ефективний метод піару та пошуку електорату. У сучасному світі кожен із нас щодня зустрічається з таким різновидом дискурсу, як політичний дискурс. Із розвитком технологій та всебічною глобалізацією світу політичний дискурс став невід'ємною частиною життя кожної людини. Щодня ми перевіряємо новини в інтернеті, дивимося телевізор, прослуховуємо радіоефіри або читаємо газети Крім того, ми знаходимося в полі політичного дискурсу навіть у повсякденній комунікації в межах сім'ї або у колі друзів. Зростаюча роль політики у функціонуванні суспільства, популярність хештегів та необхідність ґрунтовного дослідження їх мовних особливостей обумовлюють **актуальність** аналізу особливостей структури цього феномену в англійськомовному політичному дискурсі.

Проблемі дослідження хештегів у соціальних мережах як самостійного лінгвістичного явища присвячені праці сучасних мовознавців. А. Кісельова потрактовує хештег як ключовий елемент медіатексту в соціальних мережах [1: 96]. В свою чергу, дослідження Н. Давидюк сфокусоване на розкритті функційного потенціалу хештегів [2: 32]. М. Кузнецова розглядає прагматичні особливості засобів текстової комунікації (і хештегів також) у соціальній мережі Twitter [3: 351]. Ю. Алексєенко пропонує класифікацію хештегів за частотністю та жанром вживання [4: 146].

Мета роботи полягає у з'ясуванні структурних особливостей хештегів в англійськомовному політичному інтернет-дискурсі. Досягнення мети стає можливим за умови вирішення таких **завдань**: з'ясувати сучасні підходи до потрактування публіцистичного інтернет-дискурсу та проаналізувати структуру хештегів із популярних соціальних мереж.

Об'єктом дослідження виступають англійськомовні хештеги політичного інтернет-дискурсу.

Предметом дослідження є структурні особливості хештегів в англійськомовному політичному інтернет-дискурсі.

Мета та завдання, окреслені в роботі, а також специфіка об'єкта дослідження зумовили використання таких **методів та прийомів** лінгвістичного аналізу: описовий метод; метод кількісного аналізу; метод структурно-граматичного аналізу.

Матеріалом дослідження слугують 100 англійськомовних хештегів політичного інтернет-дискурсу, які були отримані шляхом суцільної вибірки із соціальних мереж Twitter та Instagram.

Теоретичні засади дослідження. Тема політичного дискурсу та хештегів неодмінно пов'язана з інтернет-дискурсом. Аналогічно з іншими типами дискурсу, у сучасному мовознавстві не існує уніфікованого потрактування інтернет-дискурсу. Наприклад, Н. Гудзь, враховуючи популярність глобальної мережі, у своєму дослідженні ототожнює спілкування в мережі Інтернет з поняттям інтернет-дискурсу [5: 230]. М. Карпенко у своїй праці «Лінгвістичні особливості інтернет-дискурсу» окреслює чіткі рамки, за якими інтернет-дискурс – це суто інтернет-комунікація, яка не має нічого за межами мережі [6: 11].

Найбільш загальне та «класичне» тлумачення політичного дискурсу ввів Т. Ван Дейк. На думку дослідника, політичний дискурс – це клас жанрів, обмежений соціальною сферою, а саме політикою. Він відносив до жанрів урядові обговорення, парламентські дебати, партійні програми та промови політичних діячів [7: 178]. Н. Кондратенко визначає політичний дискурс як конкретний вияв політичної комунікації, що передбачає актуалізацію політичного тексту в комунікативному акті взаємодії політичного суб'єкта та об'єкта. Суб'єктом може бути якийсь певний політик, політична сила або влада загалом, а об'єктом виступає загальна аудиторія, електорат або прихильники ідей тієї чи іншої політичної сили [8: 479]. Підсумовуючи попередні роботи дослідників, вважаємо доцільним розглядати феномен політичного інтернет-дискурсу як публічну комунікацію в мережі Інтернет (насамперед у соцмережах), обмежену соціальною сферою політики.

Хештеги відіграють ключову роль у соціальних мережах. Це новітнє явище виявилось настільки зручним для групування людей за інтересами, розповсюдження інформації та інтернаціонального спілкування, що все більше урядів та політичних діячів починають користуватися цим інструментом.

За Н. Давидюк, хештег – це мовний сегмент (слово або фраза), що написані без пробілів, іноді відокремлюються символом нижнього підкреслення «_», або першими великим літерами, що позначають початок нового слова, якому передує знак # [9: 60–64]. Окрім цього, хештег виконує роль певного маркера теми повідомлення, тому користувач, натиснувши на хештег, буде перенаправлений до матеріалів або обговорення певної теми. Н. Тесленко акцентує увагу на тому, що хештег – це неологізм, що набирає популярності з кожним роком та зустрічається на інтернет-сайтах, блогах, сторінках, а також може різнитися за формою та змістом [10: 141].

Результати дослідження. У небагатьох наявних лінгвістичних дослідженнях хештегів структуру аналізованого феномену розглядають з урахуванням кількості слів. Н. Шкворченко, аналізуючи англійськомовні та українськомовні хештеги, виділяє однослівні, двослівні та багатослівні мікротексти [11: 1093]. На нашу думку, такий підхід є досить спрощеним і не дозволяє ґрунтовно дослідити мовні особливості таких мікротекстів. Тому вважаємо за доцільне розглядати структуру хештегів в англійськомовному політичному інтернет-дискурсі, базуючись на належності аналізованого матеріалу до відповідного мовного ярусу: словоформа, словосполучення та речення.

1. Хештеги-словоформи. Хештеги-словоформи політичного інтернет-дискурсу в аналізованому матеріалі налічують 43 одиниці, що є найбільшим за кількістю показником і становить 43 %. За частиномовною приналежністю досліджувані хештеги представлені: іменниками, прикметниками та абревіатурами.

Найчисленнішими є *хештеги-іменники*, які налічують 32 (74,4 %) одиниці, наприклад: *#war* 'Війна'; *#Queen* 'Королева'; *#FAMINE* 'Голод'; *#Defence* 'Оборона'.

Хештеги-абревіатури становлять 7 (16 %) одиниць, серед них, наприклад: *#UN* 'ООН'; *#EU* 'ЄС'; *#NATO* 'НАТО, або Організація північноатлантичного договору'; *#ZNPP* 'ЗАЕС'.

Хештеги-прикметники є найменш численними і складають лише 3 (7,1 %) одиниці, наприклад: *#Russian* 'Російський'; *#nuclear* 'Ядерний'; *#Atlantic* 'Атлантичний'.

2. Хештеги-словосполучення. Словосполучення розуміється як синтаксична одиниця, яка розширює слова, завдяки підрядному зв'язку елементів узгодження, керування та прилягання [12: 283].

Під час аналізу емпіричного матеріалу було встановлено, що хештеги-словосполучення становлять 40 (40 %) одиниць, і є другим за продуктивністю структурним типом. Серед найчисельніших структурних моделей слід виділити:

2.1. Модель **N + N**, яка зустрічається у найбільшій кількості хештегів-словосполучень, складає 16 (40 %) одиниць. Наприклад: *#QueenElizabeth* 'Королева Єлизавета'; *#Azovstaldefenders* 'Захисники Азовсталі'; *#EastAfrica* 'Східна Африка'; *#WarCrimes* 'Воєннілочини'; *#HumanRights* 'Права людини'.

2.2. Модель **Adj. + N** налічує 8 (20 %) одиниць. Наприклад: *#UkrainianArmy* 'Українська Армія'; *#UkrainianCounteroffensive* 'Український контрнаступ'; *#russianColonialism* 'Російський колоніалізм'; *#EuropeanParliament* 'Європейський Парламент'.

2.3. Модель **N + Prep. + N** налічує 5 (12,5 %) одиниць, наприклад: *#airdefenceforukraine* ‘Повітряний захист для України’; *#ArmyOfDrones* ‘Армія дронів’; *#GenocideOfUkrainians* ‘Геноцид українців’; *#TanksForUkraine* ‘Танки для України’.

2.4. В аналізованому матеріалі було виділено специфічні моделі-словосполучення, що складаються з іменника та абрєвіатури (**N + Abbrev.**) та з іменника і числівника, представленого цифрою (**N + Num.**), наприклад: *#HIMARSTime* ‘Час Хімарсів’ (HIMARS – High Mobility Artillery Rocket System); *#taiwanplus2022* ‘Тайвань плюс 2022’.

3. Хештеги-речення. Усі виділені хештеги рівня речення, що налічують 17 (17 %) одиниць, побудовані лише за моделями простого речення. Прості речення – це ізольована, самостійна одиниця, що складається з мінімальної кількості конститутивних елементів, яку формує один предикат і зумовлені його семантичною валентністю, непридекатні (субстанціальні) елементи [13: 12]. У рамках аналізованого матеріалу було виокремлено хештеги-односкладні прості речення та хештеги-двоскладні прості речення.

3.1. **Хештеги-односкладні прості речення.** До зазначеної категорії хештегів-речень належить 10 (58,8 %) одиниць, побудованих за такими моделями:

3.1.1. **V + N + Adv.**, наприклад: *#ArmUkraineNow* ‘Озбройте Україну зараз!’; *#StopRussiaNOW* ‘Зупиніть Росію зараз!’.

3.1.2. **V + Prep. + N**, наприклад: *#StandWithUkraine* ‘Стійте з Україною’; *#RestInPeace* ‘Спочивайте з миром’.

3.1.3. **V + N**, наприклад: *#StopRussia* ‘Зупиніть Росію’; *#FreeTheLeopards* ‘Звільніть «Леопарди»’; *#SanctionRussia* ‘Накладіть санкції на Росію’.

3.2. **Хештеги-двоскладні прості речення.** Хештеги цієї категорії складають 7 (41,1 %) одиниць, які побудовані за такими моделями:

3.2.1. **N + V + Adj. + N**, наприклад: *#RussiaIsATerroristState* ‘Росія – це держава-терорист’; *#RussiaIsANaziState* ‘Росія – це нацистська держава’.

3.2.2. **N + V**, наприклад: *#UkraineWillWin* ‘Україна переможе’; *#RussiaIsLosing* ‘Росія вже програє’.

3.2.3. **N + V + Adj.**, наприклад: *#HimarsAreHungry* ‘Хімарси зголодніли’; *#WeAreStrong* ‘Ми сильні’.

Висновки. Хештеги є одночасно мінливим та довготривалим явищем в англійськомовному політичному дискурсі. Вони можуть раптово з’являтися і настільки ж швидко зникати з публічного поля зору. Структурно хештеги можуть реалізовуватися за великою кількістю різних схем відповідно до ярусів мови, від словоформи до речення. Найпродуктивнішою є модель-словоформа, яка переважно реалізується за допомогою іменника. Водночас досить поширеним є хештеги-словосполучення, побудовані за різними схемами.

Найнижчою продуктивністю характеризуються хештеги у формі складних речень, адже завданням хештегу насамперед є наочність, компактність, універсальність та зрозумілість людям у всьому світі.

Перспектива подальшого дослідження полягає у розширенні бази мовного матеріалу та подальшому аналізі особливостей хештегів в англійськомовному політичному дискурсі.

Abstract. The main point of this work is to analyse the structural features of English political Internet discourse hashtags from the Twitter and Instagram social networks. The methodological basis of the work is structural and grammatical analysis which allows us to classify and systematize the harvested linguistic material. As a result of the study, the features of the creation and usage of hashtags were highlighted. The main structural groups were distinguished according to the language levels, taking into account the grammatical and syntactic features of the analyzed hashtags.

Keywords: Internet discourse, hashtag, political discourse, social networks, structure.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кісельова А. А. Хештег як ключовий елемент медіатексту у соціальних мережах. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2019. Вип. 16. С. 96–98.
2. Давидюк Н. О. Функціональний потенціал хештегів. *Вісник КНЛУ*. 2017. Вип. 1. С. 32–44.
3. Кузнецова М. О. Прагматичний потенціал засобів текстової комунікації в соціальній мережі Twitter. *Наукові записки*. 2018. Вип. 164. С. 351–355.
4. Алексеенко Ю. О. Хештеги як спосіб просування бренду у соціальних мережах Instagram та Facebook. *Збірник наукових праць Логос*. 2020. С. 144–146.

5. Гудзь Н. О. Інтернет-дискурс – невід’ємна складова сучасної комунікації. *Науковий вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2013. Вип. 4. С. 228–232.
6. Карпенко М. Ю. Лінгвістичні особливості інтернет-дискурсу. *Мова*. 2016. № 26. С. 5–11.
7. Dijk T. A. van. Political discourse and ideology. *Paper for Jornadas del*. 1999. P. 178–189.
8. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс: Текстуалізація реальності. Одеса, 2007. 156 с.
9. Давидюк Н. О. Хештеги як організуючі метадані медійного політичного дискурсу Твіттеру. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2016. Вип. 4(24). С. 60–64.
10. Тесленко Н. О. Хештег: мовний феномен і маркер пошукової системи. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Гельветика*. 2020. Том 31(70). № 1. С. 135–141.
11. Шкворченко Н. М. Україномовні та англійськомовні хештеги: класифікація та компаративний аналіз. *Dynamics of the development of world science. Vancouver*. 2020. С. 1090–1097.
12. Хацер Г. О. Терміни-словосполучення в англійськомовному юридичному дискурсі. *Вісник університету ім. Альфреда Нобеля*. 2018. С. 282–283.
13. Плющ М. В. Категорії суб’єкта і об’єкта в структурі простого речення. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018. 202 с.

УДК 811.111’255.4’42:659.123

РОЛЬ СТИЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ У РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ АНГЛІЙСЬКОМОВНОГО РЕКЛАМНОГО СЛОГАНА (на матеріалі реклами косметичних засобів і парфумерії)

А. С. Ходанович, О. О. Залужна

Анотація. Стаття присвячена аналізу стилістичних особливостей та їхнього функціонування у реалізації комунікативно-прагматичного спрямування англійськомовного комерційного гасла косметичної продукції та парфумерії. Дослідження здійснюється на матеріалі рекламних слоганів, розміщених у каталогах і рекламних повідомленнях у мережі Інтернет. У рамках аналізу стилістичного аспекту комерційного гасла інвентаризовано групи стилістичних фігур і тропів, які входять до складу слогана. З’ясовано, що варіативні стилістичні засоби забезпечують експресію рекламного слогана, посилюють рівень запам’ятовування реципієнтом і здійснюють комунікативний вплив, спрямований на свідомість цільової аудиторії.

Ключові слова: слоган, рекламний дискурс, комунікативно-прагматичне спрямування, стилістичні засоби, цільова аудиторія.

1. Вступні зауваження

Ця наукова розвідка присвячена дослідженню стилістичних особливостей англійськомовних рекламних слоганів, а також встановленню ступеня їхнього впливу на реалізацію комунікативно-прагматичної функції.

Рекламний слоган – це одна зі складових цілісного комерційного повідомлення, яка є лаконічною фразою для реклами товару та максимально легко запам’ятовується. Сучасне трактування терміна походить від англійського слова *slogan*, у якому простежуються морфемна і семантична спорідненості з лексемами *slog* (*n*, *v*), що в перекладі українською означають «удар, вдарили» [1].

Стилістика – це розділ мовознавства, який вивчає поняття стилю у всіх мовознавчих значеннях цього терміна. Предметом стилістики виступає дослідження експресивних засобів мови, варіативних мовленнєвих фігур і тропів, які не пов’язані з жодним чітко визначеним стилем [2]. Поняття фігури у стилістичному контексті визначають як особливу форму, «стилістичний прийом, словесний зворот, які використовують для підсилення виразності мовлення» [3]. Троп ототожнюють зі словом або ж мовним зворотом, ужитими в переносному, образному значенні [3].

Поняття комунікації в мовознавстві визначають як «спілкування, зв’язок у лінгвістичному контексті» [3, Т. 4, с. 254]. У поєднанні із терміном «прагматика» воно вказує на застосування мови, конкретний тип комунікативної ситуації та втілення прагматичних особливостей слоганів з погляду комунікативного спрямування.

Актуальність наукової розвідки зумовлена необхідністю більш детального аналізу стилістичних особливостей англійськомовного рекламного слогана, а також залежності рівня здійсненого комунікативного впливу на цільову аудиторію від вибору засобів мовної виразності.

Об'єктом дослідження слугують рекламні слогани в англійській мові.

Предметом дослідження виступають стилістичні особливості англійськомовного комерційного гасла.

Мета роботи полягає у проведенні аналізу стилістичних особливостей рекламного слогана, визначенні ступеня їхньої значущості у реалізації комунікативно-прагматичного спрямування комерційного гасла парфумерії і косметичної продукції в англійськомовному рекламному дискурсі.

Матеріалом наукової розвідки послуговували 300 слоганів рекламної продукції косметичних засобів, отримані методом суцільної вибірки з англійськомовних друкованих видань і каталогів у мережі Інтернет.

Мета роботи і специфіка об'єкта дослідження зумовили використання таких **методів і прийомів** лінгвістичного аналізу: метод суцільної вибірки, метод аналізу словникових дефініцій, морфологічний аналіз, синтаксичний і стилістичний аналізи, дистрибутивний аналіз, метод дискурсивного та комунікативно-прагматичного аналізу, описовий метод.

2. Теоретичні засади дослідження

Історія дослідження охоплює велику кількість наукових праць і численні дослідження. Серед них роботи О. Ю. Арешенкової [4], Л. Бове [5], Дж. К. Бургун [6], О. В. Виноградової [7], Н. В. Волошина [8], О. М. Габелко [9], Г. М. Гасюк [10], І. М. Калиновської [11], Ю. В. Кондратьов [12], О. О. Кузьмич [12], С. К. Романюк [13], А. Л. Сегал [14], О. С. Телстов [15], С. Г. Телстова [15] та інших.

Продуценти рекламних повідомлень здебільшого апелюють до експресивної лексики і стилістичних засобів під час генези комерційного гасла. Вищезазначений прийом надає атрактивну форму слогану, що забезпечує максимальне привернення уваги реципієнтів. Зазначені мовні фігури надають емоційного забарвлення звичайному тексту, створюють ефект комунікації на підсвідомому рівні або ж навіть загравання з потенційними споживачами. Відтак, імовірність реагування на комунікативний намір цілісного рекламного повідомлення зростає завдяки стилістично забарвленому слогану, який містить найбільше змістове навантаження серед інших компонентів комерційного оголошення [11].

Поняття цільової аудиторії охоплює потенційних споживачів рекламованої продукції, а отже реципієнтів комерційного повідомлення, які ознайомилися зі змістом рекламного оголошення загалом або окремих його компонентів [16, с. 5]. Зазначимо, що аудиторію реципієнтів можна розглядати як суто індивідів, а також у межах цілих груп осіб і різних соціальних прошарків населення [16, с. 5–6].

Застосування стилістичних засобів у рекламі варіативної косметичної продукції зумовлене особливостями сприйняття людини на психологічному рівні [17]. Тропи у складі рекламного слогана викликають миттєві асоціації, характеризуються імпліцитними компонентами (образи і символи), що покращує рівень запам'ятовування бренду рекламованої продукції [18, с. 26]. Відтак, на рівні свідомості реалізується комунікативний намір комерційного гасла.

Ланцюг сприйняття рекламного повідомлення цільовою аудиторією характеризується застосуванням елементів аналітичного мислення. Спершу потенційний споживач ознайомлюється з комерційним оголошенням, далі триває процес аналізу його складників та потрактування самого слогана [18, с. 26]. Водночас простежується зацікавленість у формулюванні комерційного гасла, при цьому вона може значно перевищувати інтерес чи потребу в самому рекламованому товарі. Вирішальними чинниками стають допитливість цільової аудиторії і прагнення зрозуміти імпліцитний зміст комерційного повідомлення. Відтак, відповідаючи на питання, які виникли у свідомості потенційного споживача після огляду реклами, щодо значення стилістичних фігур і ролі формулювання висловлювання в оголошенні, реципієнти із значною вірогідністю зацікавлюються самим товаром суто завдяки лінгвістичному аспекту рекламування цієї продукції. Спрацьовує ефект миттєвого запам'ятовування: мовні зврати, які викликали найбільший інтерес, залишаються у свідомості реципієнта, а спогади про влучне образне формулювання, яке безпосередньо асоціює рекламований товар, генерує бажання придбати відповідну продукцію. Використання схожих фігур в інших текстах викликати у майбутньому асоціації, пов'язані саме з рекламованим продуктом, в описі якого вони були житі вперше [17].

3. Специфіка реалізації особливостей стилістичного аспекту рекламного слогана як перспектива втілення комунікативного наміру

Частотне застосування стилістичних засобів характерне для усіх складників цілісного рекламного повідомлення. У поєднанні вони відображають єдиний задум і втілюють комунікативний намір комерційного оголошення. Зокрема, саме в комерційних гаслах їм належить особливе значення. Оскільки сам рекламний слоган забезпечує переважну частину реалізації комунікативно-прагматичного спрямування, добірка стилістичних засобів у їхньому складі повинна бути ретельно обміркованою [19]. Саме ті тропи, фігури й експресивні засоби, які вжиті в комерційних гаслах, генерують інтерес до рекламованого бренду, а також характеризуються найвищим рівнем запам'ятовування й осмислення.

Влучно підібрані лінгвістичні та стилістичні деталі інтегрують комерційне гасло у споживчому ринку. К. Хемлін стверджує, що в рекламних слоганах нерідко трапляються такі стилістичні засоби, як метафора, алітерація або рима з просторіччями, розмовною мовою, часто навіть без звернення до назви компанії або ж рекламованого продукту [19, с. 62]. Використання просторічної лексики у поєднанні зі стилістичними фігурами підсилює комунікативний ефект і сприяє швидшому запам'ятовуванню.

Серед стилістичних засобів, притаманних англійськомовним рекламним слоганам, викремлюють такі групи:

- 1) фонетичні;
- 2) графічні;
- 3) морфемні;
- 4) лексичні;
- 5) синтаксичні [20, с. 90–92].

На фонетичному рівні стилістичні фігури охоплюють експресивні мовні засоби, функцію образності яких забезпечують варіативні звукові комбінації [20, с. 90]. До цієї групи належать алітерація, асонанс, рима, а також звуконаслідування. Завдяки ефекту милозвучності досягається легкість сприйняття рекламного слогана цільовою аудиторією.

Група графічних стилістичних засобів характерна для друкованої, а також медіареклами. Стилiстичні фігури спрямовані на створення візуального акценту рекламного слогана методом використання візуальних засобів виразності тексту, графічного виділення тексту та використання фігур-замінників [20, с. 91]. Відповідно до цього графічні засоби виразності рекламного слогана можна вважати як стилістичною, так і паралінгвістичною особливістю комерційного гасла. Акцентування уваги на візуальному оформленні певних частин спрямовує мислення реципієнта згідно з комунікативним наміром рекламного слогана.

Вищезазначена група експресивних засобів включає виділення жирним шрифтом, курсивом, написання всього слогана чи окремих його лексем великими літерами, використання символів і фігур замість певних літер у складі комерційного гасла [20, с. 91]. Наприклад, у слогані *Max Factor. The make-up of make-up artists* літера *x* у назві самого бренду має форму перетину двох непропорційних ліній із чіткими точками на кінцях та нерівними краями, розмір фігури-замінника більший порівняно з іншими літерами у слогані. Цей прийом використаний з метою привернути увагу реципієнта до назви бренду і підкреслити ефективність рекламованої косметичної продукції.

Морфемні засоби виразності характеризуються наявністю додаткового змістового компонента і забезпечення стилістичного забарвлення комерційного гасла методом афіксації. Послідовно використані в окремих лексичних одиницях комерційного гасла префікси і суфікси мають яскраво виражене логічне значення [20, с. 91]. Наприклад, лексема *unlike* містить суфікс *un-* із заперечною конотацією, що спрямовує думку реципієнта у протилежний напрям [20]. Лексему можна замінити синонімічними словами або фразами *different, not similar, not the same* задля позначення відмінності рекламованого товару від іншої спорідненої продукції. Однак вищевказані варіації не містять такого логічного значення. Лексеми *different, similar* є стилістично нейтральними відповідниками, інші варіації містять заперечну частку *not*, яка нерідко відштовхує потенційних споживачів.

Лексичні стилістичні засоби формують найбільш об'ємну групу фігур і тропів і, зокрема, є найбільш частотними у рекламних слоганах в англійськомовному рекламному дискурсі.

сі [20, с. 91.]. Цій групі притаманна універсальність: завдяки лексичним експресивним засобам відбувається максимальна передача інформації у поєднанні з відповідним стилістичним забарвленням і стислою формою. Відповідно до цього, дотримується один із основних принципів генези комерційного гасла і водночас здійснюється максимально комунікативний вплив на цільову аудиторію споживачів.

До лексичних стилістичних тропів належать порівняння, метафори, метонімія, синекдоха, персоніфікація, епітети, гра слів, гіпербола і літота, а також алегорія й антитеза [20, с. 91].

Група синтаксичних тропів і фігур ґрунтується на комбінуванні структурних елементів речення з метою досягнення бажаного стилістичного ефекту [20, с. 92]. Використання синтаксичних стилістичних засобів полегшує і пришвидшує запам'ятовування рекламного слогана, а також надає додаткову експресію. Прикладами цієї групи є інверсія, повтори, еліптичні конструкції, а також навмисний пропуск сполучників.

4. Висновки

4.1. Дослідження рекламного слогану у сучасному англійськомовному рекламному дискурсі зумовлене наявністю широкого діапазону стилістичних особливостей, а також їхнього значення в реалізації комунікативно-прагматичного спрямування.

4.2. Специфіка реалізації комунікативного впливу комерційного гасла зумовлена частотним використанням стилістичних фігур і тропів, які водночас не тільки надають емоційного і стилістичного забарвлення слогану, а й забезпечують відтворення ланцюга сприйняття інформації реципієнтом на свідомому і підсвідомому рівнях. Ретельно обмірковане використання тропів і стилістичних фігур сприяє швидшому запам'ятовуванню та побудові позитивних асоціацій.

4.3. Експресивні засоби і фігури поділяють на такі групи: фонетичні, графічні, морфемні, лексичні і синтаксичні стилістичні засоби. Водночас стилістичний аспект часто забезпечує здійснення комунікативного впливу відповідно до низки соціолінгвістичних особливостей. Спостерігається звернення до паралінгвістичних особливостей англійськомовного комерційного гасла: окрема група містить графічні засоби виразності мови.

4.4. Перспектива подальшого дослідження полягає у детальному аналізі та отриманні кількісних показників продуктивності варіативних стилістичних комерційних гасел, розширенні емпіричного корпусу дослідження.

Abstract. The article is devoted to the analysis of stylistic peculiarities and their function in the realization of communicative-pragmatic direction of the English commercial slogan of cosmetic products and perfumery. The research is carried out on the empirical material of advertising slogans selected from catalogues and advertisements on the Internet. The research outlines the groups of stylistic figures and tropes involved in commercial slogans which becomes possible through the analysis of stylistic aspect of advertising slogans. It is stated that various stylistic means provide expression of the advertising slogan, strengthen level of memorizing by a recipient and make communicative impact on the consciousness of target audience.

Keywords: slogan, advertising discourse, communicative-pragmatic direction, stylistic means, target audience.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Merriam-Webster Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com> (дата звернення 27.08.2022).
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (згод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Словник української мови [в 11 т.]. URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення 26.08.2022).
4. Арешенкова О. Ю. Комунікативно-прагматичні та стилістичні параметри рекламного тексту: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Кривий Ріг, 2016. 230 с.
5. Бове Л. Современная реклама. Творчество в составлении рекламных текстов. Тольятти: Изд. дом Довгань, 1995. 704 с.
6. Burgoon J. K. Nonverbal communication in 1970s: An overview. In: Communication year book 4. New Brunswick, 1980. P. 179–197.
7. Виноградова О. В. Функціонування конструкцій експресивного синтаксису в рекламних текстах. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Вип. 14. Донецьк: ДонДУ, 2005. С. 126–130.
8. Волошина Н. В. Психолінгвістичні аспекти сприйняття рекламного тексту. *Молодий вчений*: наук. часопис. 2018. № 4(56). С. 638–641.
9. Габелко О. М. Невербальні засоби комунікації. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*: зб. наук. праць. 2013. Вип. 33. С. 37–39.

10. Гасюк Г. М. Комунікативно-прагматичний потенціал субстантивних словосполучень в сучасному англomовному публіцистичному дискурсі. *Філологічні студії*: наук. часопис. 2004. № 4. С. 64–74.
11. Калиновська І. М. Іменникові фрази-рекламні слогани: структурний і семантичний аспекти. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*: зб. наук. праць. Вип. 19. 2013. С. 81–84.
12. Кузьмич О. О., Кондратюк Ю. В. Теоретичний погляд на стильові особливості синтаксису реклами. *Лінгвостилістичні студії*: зб. наук. праць. 2016. Вип. 5. С. 94–100.
13. Романюк С. К. Комунікативні стратегії й тактики реалізації сугестивного впливу в дискурсі американської комерційної реклами. *Психолінгвістика*: зб. наук. праць. 2009. Вип. 4. С. 235–242. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/psling_2009_4_32.pdf (дата звернення 27.08.2019).
14. Сегал А. Л. Комунікативно-інтенціональний зміст рекламно-інформаційного колажу. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*: зб. наук. праць. 2016. Вип. 9. С. 27–34.
15. Телетов О. С., Телетова С. Г. Особливості мовленнєвого впливу в рекламних текстах. *Маркетинг і менеджмент інновацій*: зб. наук. праць. 2015. Вип. 4. С. 49–58.
16. Словник-довідник термінів педагогічного маркетингу / гол. ред. Н. М. Флегонтова. Київ: Освіта України, 2008. 80 с.
17. Погребняк І. Соціально-психологічні засади маніпуляцій в рекламі. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/7666/1/Pogrebniak_Sinopsis_GI.pdf (дата звернення 22.07.2022).
18. Бутенко Н. Ю. Соціальна психологія в рекламі: навч. пос. Київ: КНЕУ, 2006. 384 с.
19. Hamlin K. The Importance of Ad Slogans. *International Journal of organizational leadership*. 2013. Vol. 2. No. 2. P. 62–69.
20. Трачук А. О. Аналіз лексико-семантичних особливостей англomовних рекламних слоганів автомобілів. *Пріоритети сучасної філології: теорія і практика*: зб. наук. праць. Харків, 2017. С. 90–93.

УДК 159.99

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ДО ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЙ

Ю. В. Ягупова, Ю. В. Кушнір

Анотація. У статті розглядається поняття адаптації та її види, досліджується роль адаптації в екстремальних ситуаціях. Аналізуються поняття «стрес», називаються фактори, що сприяють виникненню стресу. Досліджуються фактори, що сприяють адаптації до екстремальних умов особистості.

Ключові слова: адаптація, стрес, екстремальна ситуація.

Вступ. В умовах сьогодення проблема адаптації особистості до екстремальних ситуацій стає надзвичайно актуальною. З 2014 року українське суспільство опинилося в умовах, яких не знавало понад 70 років, – в умовах військової агресії, численних людських втрат. 24 лютого 2022 року Російська Федерація розпочала повномасштабну війну проти України. Умови бойових дій, тотальна невизначеність майбутнього поставили населення країни перед усвідомленням дії на нього зовсім нових стрес-факторів. В екстремальних умовах звичайна життєдіяльність людини порушується, що може призвести до перевтоми, нервового виснаження, афективних реакцій тощо.

Проблему адаптації вивчали Г. Сельє, О. М. Леонтьєв, Б. Ананьєв, Ж. Піаже, Г. Балл, В. Чикер, Б. Паригін, В. Енгельгард, М. Кджанян, Н. Татарнікова, О. Бондаренко, В. Невмерзицький, Ю. Забродін, Н. Агаєв, А. Маклакова, В. Ягупов та інші.

Основний розділ. Проблема адаптації є міждисциплінарною та розглядається на медико-біологічному, соціально-економічному, психолого-педагогічному, соціально-психологічному рівнях. У широкому сенсі адаптація – це здатність живого організму пристосовуватися до змін навколишнього середовища.

Незважаючи на величезну кількість досліджень, присвячених вивченню питання адаптації, цей феномен залишається недостатньо вивченим, є прогалини у розумінні сутності, структури, видів та чинників, що її зумовлюють.

Термін «адаптація» вперше введений німецьким фізіологом Г. Аубертом у 1865 році і став вживатися в біологічній, медичній і психологічній літературі, де він означав зміну чутливості аналізаторів під впливом пристосування органів чуттів до діючих подразників.

З часом термін «адаптація» почали використовувати не тільки у межах біології та фізіології, а також у психології, соціології, педагогіці та інших галузях науки.

Поняття адаптації універсальне, воно охоплює явища від пристосування організму до умов навколишнього середовища до складної соціально-психологічної адаптації людини, яка являє собою процес її взаємодії з навколишнім середовищем.

Основою для теоретичної розробки поняття адаптація стали фундаментальні дослідження таких науковців: Г. Сельє, Ж. Піаже, Г. Балл, І. Павлов, С. Рубінштейн, О. Леонтьєв, Б. Ананьєв та інші.

Існує велика кількість визначення поняття «адаптація». Наприклад, Дж. Уотсон вивчав адаптацію в широкому розумінні як процес задоволення потреб індивіда відповідно до вимог середовища, що зумовлює зміни в його поведінці, актуалізуючи процесний (адаптація як процес) і результатний (адаптація як стан) аспекти категорії адаптації. У цьому контексті поняття «адаптація» і «пристосування» ототожнюються [1].

Дослідники Г. Айзенк, Р. Хенкі розглядають адаптацію як стан гармонії між індивідом та природою (соціальним середовищем) і як процес, за допомогою якого цього гармонійного стану досягнуто [1].

На думку Ж. Піаже, адаптація – це здатність особистості впоратись із складнощами певної ситуації. Вона відбувається за допомогою видів діяльності, які взаємодіють та взаємодоповнюють один одного: асиміляції та акомодатії. Вони сприяють когнітивному розвитку. І кінцевим результатом цього процесу є стан рівноваги між оточенням та когнітивними структурами особистості [1].

Вчений Г. Балл вважає, що адаптація – це тенденція «до встановлення рівноваги між індивідом і середовищем за умови, що індивід (як активна підсистема) не руйнується і, більше того, підтримуються визначені параметри його функціонування» [1].

У психологічній науці предметом вивчення є психологічна адаптація (психічна адаптація, адаптація особистості), яка трактується як зміна, перебудова психіки індивіда (психологією особистості) під впливом об'єктивних чинників середовища. Під психологічною адаптацією розуміють зміну форми або змісту психічних реакцій зі зміною енергетичних, динамічних та інформаційних характеристик зовнішніх або внутрішніх подразників психіки. Проблема психічної (психологічної) адаптації відображено у працях Л. Виготського, Б. Асмолова, Г. Балла, І. Кона, А. Петровського, П. Просецького, В. Семиченко та інших [2].

Психологи найчастіше використовують класифікацію адаптації за різними рівнями функціонування індивіда, які мають специфічні ознаки, але для них базові адаптаційні механізми є загальними. Виокремлюють такі рівні: психологічний, соціальний, фізіологічний.

Сучасний дослідник С. Максименко розглядає психологічну адаптацію як процес взаємодії особистості та навколишнього середовища, під час якого особистість враховує специфічні особливості цього середовища та є психологічно включеною в різноманітні системи відносин із середовищем [3].

Соціальну адаптацію вивчали багато дослідників, серед яких А. Налчаджан, А. Реан, С. Максименко, Р. Мертон та інші. Найчастіше соціальну адаптацію розглядають як процес пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, рольову пластичність поведінки, інтеграцію особистості у соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища, форм соціальної взаємодії [4].

Дослідник М. Агаджанян [5] визначає фізіологічну адаптацію як стійкий рівень активності і взаємозв'язку усіх функціональних систем, органів і тканин, що забезпечує нормальну життєдіяльність людини в різних умовах існування.

У контексті статті особливу увагу необхідно приділити психологічній адаптації особистості в екстремальних ситуаціях. Екстремальними називають ситуації, які загрожують здоров'ю та життю людини. Зовнішня, об'єктивна сторона проблеми – несприятливий, складний стан умов життєдіяльності окремої особи або групи осіб. Такі умови життєдіяльності сприймаються та оцінюються як напружені чи небезпечні. Суб'єктивно сторона проблеми являє собою особливий стан людської психіки (екстремум-стан), внаслідок спричиненого незвич-

ними чи екстраординарними умовами, що породжують підвищену тривожність та особливу емоційну напруженість. Ситуація стає для людини надзвичайно важливою, причому незважаючи на те, містить вона реальну небезпеку чи така небезпека лише уявна – екстремальність є суб'єктивним переживанням реальної дійсності. Різні люди можуть сприймати однакову ситуацію по-різному, одна як екстремальну, а інша – як ординарну [6, С. 32–35].

Екстремальні ситуації бувають регламентовані та нерегламентовані, планові та ситуаційні, «штатні» та «позаштатні». Також вони поділяються на чотири групи [6]: спричинені надзвичайними умовами (стихийне лихо, природна чи техногенна катастрофа, війна, масові терористичні акції тощо); життєві, повсякденні (пожежа, напад злочинця, гострий брак часу, необхідність одночасного вирішення кількох однаково важливих завдань), такі ситуації виникають у процесі життєдіяльності кожної людини; пов'язані із захопленням потенційно небезпечними видами хобі (альпінізм, підводне плавання, швидкісна їзда та інші); службові та професійні, які пов'язані з виконанням фахових обов'язків.

Екстремальні умови поділяють на могутні та однократні, інтенсивні та багаторазові. Багаторазові екстремальні умови потребують періоду адаптації до джерела стресу, що постійно впливає на людину.

Травматична стресова подія – це така подія, яка виходить за межі звичайного досвіду людини. Ця подія є надзвичайно потужною і несе небезпеку для здоров'я та життя людини. Наприклад, серйозна загроза життю або фізичному стану; серйозна загроза життю близьких людей; стати свідком, того як одержала травму або була убита інша людина внаслідок насильницьких дій чи нещасного випадку.

У відповідь на вплив екстремальної ситуації організм видає неспецифічну реакцію – стрес. Для успішної адаптації до змін умов середовища необхідно зважати на особливості протікання стресу. Відповідно до теорії Г. Сельє до стресу відносять реакції організму на будь-які сильні впливи середовища за умови, що вони запускають низку загальних процесів, в яких беруть участь кори надниркових залоз. Г. Сельє виділяв: еустрес (корисний стрес) та дистрес (шкідливий стрес) [7].

Г. Сельє визначив три стадії розвитку стреса [8]: на першій стадії (стадія тривоги) відбувається мобілізація захисних реакцій організму; на другій (стадія резистентності) – виникає збільшення стійкості організму до дії стресорів; третя стадія (виснаження) характеризується виснаженням адаптаційних резервів.

Щоб успішно пристосовуватися до умов, які швидко змінюються, знання факторів, що сприяють переходу до еустресу чи дистресу, є необхідними [7].

Звичайно, для людини є корисним еустрес. Факторами, які сприяють переходу до еустресу, є позитивний емоційний фон; наявність позитивного досвіду вирішення схожої проблеми у минулому; достатність наявних психофізіологічних ресурсів; позитивний прогноз майбутнього; позитивне сприйняття оточенням.

Також необхідно враховувати фактори, які сприяють переходу до дистресу. Такими факторами є довгий за часом вплив стрес-фактора, який може призвести до виснаження психофізіологічних ресурсів; потужна сила стресора, яка перевищує психофізіологічні ресурси; емоційно-когнітивні фактори, до яких відносять негативний прогноз майбутнього; недостатня кількість інформації; відчуття безпомічності та самотності перед оточенням.

Процес адаптації до екстремальних умов залежить як від дії на індивіда екстремального фактору зовнішнього середовища, так і від стану його організму. У стресогенній ситуації до людини висуваються вимоги, які сприймаються нею як такі, що перевищують її можливості, що може призвести до дистресу. Якщо психофізіологічні ресурси використовуються відповідно до умов середовища, то розвивається стан адекватної мобілізації. Коли навантаження перевищує психічні та фізичні резерви людини, це може призвести до порушення адаптації.

Особливість адаптації до екстремальної обстановки полягає в тому, що її підтримання пов'язане з вольовими зусиллями. Зусилля необхідні для вчинення дій у стані гострого психічного і нервового напруження, втоми, незадоволення, страху, які можуть виникати в небезпечній ситуації навіть у стійкої людини, що має позитивний досвід діяльності.

В екстремальній ситуації набуває значення потенціал особистості: воля, самоконтроль, самодостатність тощо. Основне завдання для людини полягає у тому, щоб розвинути здат-

ність реагувати на екстремальну ситуацію адекватно та оцінювати її з раціонального погляду. Людина має бути готова до активного подолання екстремальної ситуації, яка виникла.

Висновки. Таке явище, як стрес, є неодмінною складовою життя людини, адаптаційного процесу до умов середовища, що постійно змінюються. Необхідно навчитися керувати стресом і використовувати його для подальшого зростання особистості та набуття досвіду. Успішно адаптується психологічно стійка особистість, яка емоційно стабільна, з розвинутими вольовими властивостями та здатністю реалізовувати свої цілі, незважаючи на зовнішні впливи.

Abstract. The article examines the concept of adaptation and its types, examines the role of adaptation in extreme situations. The concept of "stress" is analyzed, the factors that contribute to the occurrence of stress are named. Factors contributing to adaptation to extreme conditions are being studied.

Keywords: adaptation, stress, extreme situation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Галян А. Г. Особистісні ресурси адаптації майбутніх медичних працівників до професійної діяльності: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / СНУ ім. Лесі Українки. Луцьк, 2016. 234 с.
2. Галус О. М. Історіографічна основа досліджень процесу адаптації особистості у працях вітчизняних учених-психологів. *Педагогічний дискурс*. 2013. № 15. С. 140–146.
3. Максимова Н. Ю., Грись А. М., Манілов І. Ф. та ін. Психологічні механізми адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2015. 254 с.
4. Деменко О. Ф. Особливості соціальної адаптації особистості в умовах сучасного кризового суспільства. *Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства*: зб. матеріалів ІV всеукр. наук.-практ. круглого столу з міжнародною участю (м. Ірпінь, 24 квіт. 2019 р.). Ірпінь, 2019. С. 18–21.
5. Хубетов О. В. Когнітивні чинники адаптивності безробітних в умовах професійного перенавчання: дис. ... канд. психол. наук: 053 ППК ДСЗУ. Київ, 2021. 264 с.
6. Приходько І. І., Колесніченко О. С., Тімченко О. В. Психологія екстремальної діяльності: навч. посіб. Харків: НА НГУ, 2016. 571 с.
7. Наугольник Л. Б. Психологія стресу. Курс лекцій. Львів: Ліга-Прес, 2013. 129 с.
8. Пилипака Ю. І., Романюк В. Л. Стрес як загальний адаптаційний синдром та психічне здоров'я особистості. *Психологія: реальність і перспективи*. 2016. № 6. С. 177–182.

УДК 811,111'133.1

СПОСОБИ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНОЇ АСИМЕТРІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ

С. М. Яровая, Д. Є. Ігнатенко

Анотація. Пропоноване дослідження присвячене вивченню способів нейтралізації гендерно забарвлених одиниць в англійській та французькій мовах. У роботі схарактеризовано проблему творення фемінітивів, а також причини виникнення гендерної асиметрії. Встановлюються закономірності процесу нейтралізації. Виявлено і пояснено обмеження, які можуть виникнути в процесі нейтралізації гендерно забарвлених одиниць. Встановлено розбіжності між способами нейтралізації в англійській та французькій мовах.

Ключові слова: фемінітив, гендер, нейтралізація, гендерна асиметрія.

Вступ. Бурхливі процеси фемінізації суспільства, що відбуваються протягом останніх десятиліть в усьому світі, спричинили активне утворення у мові фемінітивів і широке їх розповсюдження в багатьох сферах життя: науці, політиці, культурі, економіці, мистецтві тощо. В англійській мові фемінітиви почали досить широко використовуватися передусім з метою уникнення фіксації однозначної належності певної професії конкретній статі, що у свою чергу ліквідувало упередження щодо гендерних розподілів і обов'язків у суспільстві. Згодом почав набувати поширення процес нейтралізації мови шляхом створення нових гендерно-нейтральних іменників. У французькій мові також відбувається процес активного поширення фемінітивів в офіційних документах, засобах масової інформації та в повсякденному житті.

Активне відтворення вже наявних корелятивів жіночого роду та поява цілої низки нових номінацій осіб жіночої статі за професійною та соціальною належністю в різних галузях стає актуальною проблемою сучасного англійського та французького мовознавства, що набуває

все більше обертів з розвитком інтернет-спілкування. Отже, **актуальність** пропонованого дослідження зумовлена важливістю фемінітивів у відображенні гендерних ролей у сучасних англійській та французькій мовах. **Мета** дослідження – проаналізувати процес нейтралізації гендерно забарвлених одиниць в англійській та французькій мовах.

Виклад основного матеріалу. Фемінітиви – це слова жіночого роду, альтернативи ні парні аналогічним поняттям чоловічого роду, що належать до всіх людей незалежно від їхньої статі [1], наприклад, акторка, письменниця, рятівниця, міністерка тощо. Фемінітиви можуть бути утворені від будь-якої тематичної групи чоловічих іменників, що позначають професії чи посади на будь-якому рівні та у будь-якій сфері діяльності, наприклад, лікар – лікарка, спортсмен – спортсменка, професор – професорка, директор – директорка тощо.

Як зауважує А. Архангельська, метамова наукових досліджень, що так чи інакше торкаються питання складників українського жіночого лексику, сьогодні далека від усталеності й одностайності [2, с. 14]. Ще відносно недавно визначення слова «фемінітив» неможливо було знайти у жодному зі словників, а тепер, коли фемінітиви становлять досить обсяжну й багатогранну підсистему слів і мають належну термінологічну базу, маємо змогу не тільки подати визначення термінів, а й дослідити та характеризувати нові іменники жіночого роду, що утворилися від чоловічих [3].

Загальні і професійні найменування осіб жіночої статі уже виходять на рівень загально-вживаних і скоро перетворюються на стилістично нейтральні та рівнозначні порівняно з найменуваннями осіб чоловічої статі.

Жінки та чоловіки по-різному користуються мовою, й особливості використання мови обома статями в історичному розвитку суспільства відбилися в самій її структурі [4, с. 142]. У більшості культур дуже тривалою була домінуюча роль чоловіків, що й спричинило гендерну асиметрію в мові, тобто мовна картина світу фіксувалася з чоловічого погляду, з чоловічої перспективи, а жіноча до уваги не бралася. Отже, андроцентризм пов'язаний з нерівномірною представленістю в мові обох статей – жіночої і чоловічої. Прикладів гендерної асиметрії в досліджуваних мовах наявно досить багато. Наприклад, у французькій та англійській мовах поняття «людина» та «чоловік» пояснюються одним словом: у французькій «*homme*», а в англійській «*man*». Це одна з причин, чому багато науковців вважають, що чоловічі іменники є немаркованими, але з цим не так просто погодитися. Проблема в тому, що гендерно марковані іменники виражають несерйозне ставлення до жіночих форм професій, які раніше обіймали виключно чоловіки, наприклад, *manager* – керуючий, а *manageress* – жінка, яка вела невеличким магазинчиком. В англійській мові цей ряд можна доповнити ще кількома фемінітивами, які, здавалося б, мають бути еквівалентними, але насправді жіночі варіанти цих слів з роками набули негативного відтінку. До них належать такі пари: *governor* – *governess*; *master* – *mistress*; *patron* – *matron*; *sir* – *madam*; *bachelor* – *spinster*; *host* – *hostess*. У французькій мові також можна навести пари іменників чоловічого роду, що мають нейтральне значення, але у жіночій формі отримують негативне забарвлення: *gars* (хлопець, хлопчик) та *garce* (дівчина легкої поведінки); *courtisan* (придворний) та *courtisane* (куртизанка) тощо.

Сьогодні спостерігаємо, що в американській та британській англійській мовах репрезентація концептів «чоловік» та «жінка» характеризується тенденцією до використання гендерно-нейтральних одиниць, а отже частотність вживання «андроцентричної» номінації *man* зменшується, але натомість зростає використання «політично коректних» варіантів.

Існує два способи боротьби з гендерною асиметрією у мові: фемінізація та нейтралізація. В аналізованих мовах граматична категорія роду присутня лише у французькій мові, отже, їй підходить шлях фемінізації, водночас для англійської мови характерний процес нейтралізації гендеру.

Оскільки англійська мова – мова аналітична, яка характеризується відсутністю у реченні синтаксичних і морфологічних родових зв'язків, способи мовної нейтралізації зводяться до виключення маркованості гендера та генералізувального займенника чоловічого роду.

В англійській мові: 1) іменники чоловічого роду: стосуються слів, що позначають чоловічу особу або представника чоловічої статі, наприклад: *man* (чоловік), *boy* (хлопчик), *actor* (актор) тощо; 2) іменники жіночого роду: стосуються жіночих осіб або представниць жіночого

го роду, наприклад: woman (жінка), girl (дівчина), actress (актриса) тощо. Також в англійській мові наявні загальні іменники, які мають родової маркованості і можуть вживатися для позначення осіб обох статей, наприклад friend (друг), client (клієнт), student (студент) тощо.

В англійській мові іменники, що позначають рід діяльності мають загальний граматичний рід, попри схожість форми з чоловічим родом, тобто вони є гендерно-нейтральними на граматичному рівні. Наприклад, цілком припустимо сказати як «he is an actor» («він – актор»), так і «she is an actor» («вона – актор»). Слово friend (друг) давно має спільний рід, а слова «boyfriend» і «girlfriend» вже передбачають романтичний контекст відносин. Хоч в мові і наявні сполуки «male friend» (друг чоловічої статі, або друг) і «female friend» (друг жіночої статі, або подруга), проте вони непоширені.

Гендерно маркована лексика в англійській мові може нейтралізуватися так:

1) шляхом заміни чоловічих частин іменників на нейтральні, наприклад, компонент -man можна замінити на -person: waiter – waitperson, salesman – salesperson, fisherman – fisherperson;

2) шляхом скорочення лексем з суфіксами -ess/ette/ine/trix до основи слова, наприклад, замість маркованого жіночим суфіксом слова goddess використовувати god.;

3) шляхом використання нейтральних займенників, наприклад, everybody, someone, anyone тощо;

4) шляхом заміни в ідіомах, прислів'ях, приказках компонентів гендерно маркованих компонентів на зразок man на гендерно немарковані, наприклад the average man – the average person, an ordinary man – an ordinary person.

Слід зауважити, що в англійській мові вже давно сформувалися гендерно нейтральні одиниці, наприклад, для boyfriend та girlfriend є аналогічне за значенням, але нейтральне за гендерною маркованістю partner, а також spouse – супруг, замість husband (чоловік) та wife (дружина), grandchild замість granddaughter та grandson, sibling замість brother та sister, навіть іменники woman та man можна замінювати на person чи adult тощо.

У французькій мові існує тільки жіночий та чоловічий рід, який виражається за допомогою артикля жіночого або чоловічого роду. Раніше вважалось, що іменники-назви професій чоловічого роду можуть виступати як спільні, або нейтральні, але у французькій мові, окрім артикля з родом іменника, узгоджуються ще дієслова та прикметники, а отже постає проблема нейтралізації іменника за допомогою граматичних засобів. У французькій мові існують іменники, що позначають професії, які не мають форми жіночого роду, наприклад: un guide, un juge, un ministre, un diplomate. Тоді для уточнення використовується слово femme: une femme guide, une femme juge.

Бачимо, що нейтралізація назв посад не може бути єдиним вирішенням проблеми нерівності між чоловіками та жінками, адже, навіть якщо нейтральні іменники продовжать створюватися та широко використовуватися, доки зберігається гендерна система, нерівні аспекти мови не зникнуть. Проблема нейтралізації частково вирішує так званий «загальний» чоловічий рід, який використовується для позначення лише функції, без вказівки на людину конкретної статі, наприклад, в оголошеннях про роботу завжди використовується чоловічий рід як нейтральний, але він також може вказувати, що на роботу шукають саме чоловіка, однак прямо зазначити про це в оголошенні не можна через явну дискримінацію жінок у такому випадку. Ця характеристика французької мови прямо протилежна англійській, у якій іменники позбавлені граматичного роду, і зміни на шляху фемінізації та реформи мови з метою досягнення гендерної рівності полягають в усуненні формальної різниці, яка зобов'язує розрізняти дві статі.

З метою гендерної рівності в англословному суспільстві набирають поширення нейтральні форми назв професій, водночас у франкомовному суспільстві цієї нейтральності намагаються позбутися і чітко позначають стать людини, яка обіймає ту чи іншу посаду або виконує певну функцію. В обох мовах нейтральна форма часто збігається з чоловічою, як це було заведено в правилах суворої літературної норми та в діловому мовленні. Однак не можна сказати, що ця тенденція розповсюджується на усі назви. Наприклад, як в англійській, так і у французькій мовах існує гендерний поділ між словами: в англійській мові король king та королева queen, а

у французькій гої і *geine* відповідно. Тобто якщо в англійській мові досі немає гендерно нейтральної форми назви посади, то рівнозначно використовуються обидва варіанти, що може здатися дивним для франкомовного феміністичного товариства, яке не так позитивно ставиться до використання чоловічого роду як універсального. Це стосується, наприклад, і професії офіціанта: в англійськомовному суспільстві доцільнішим вважається використовувати чоловічу форму *waiter* (офіціант) незалежно від статі.

У французькій та англійській мовах звернення до жінки мало два варіанти, залежно від її сімейного статусу. Згодом в обох мовах це змінилося: від звернення, яке вказує на те, що жінка заміжня, відмовилися. Це було одним із найважливіших нововведень у французькій мові – відмова від звернення *mademoiselle*. Його вирішують не вживати, оскільки воно вказує на сімейний статус жінки (*mademoiselle* – незаміжня жінка, а *madame* – заміжня), водночас для чоловіків такого розмежування немає.

В англійській мові жінок ідентифікували на основі їхнього сімейного стану – *Mrs.* для заміжніх жінок і *Miss* для незаміжніх, але багато жінок виступили проти цього, закликаючи використовувати форму *Ms.*, як спосіб визначати себе як окрему особу, а не підлеглу чи партнерку. Сьогодні форма *Ms.* продовжує залишатися зверненням як для заміжніх, так і для незаміжніх жінок. Це форма, яку обирає майже кожна жінка, яка хоче, щоб до неї зверталися як до рівної людини, а не поважали за фактом того, що вона заміжня. На сьогодні, використання *Ms.* в публікаціях є звичним, навіть стандартним.

Якщо говорити про сукупність індивідів, то припускаємо, що серед них є чоловіки (які позначаються відповідно до чоловічої статі) і жінки (позначаються відповідно до жіночої статі). Коли йдеться про сукупність осіб обох статей, тоді вживається чоловічий рід, що забезпечує граматичну нейтралізацію, тобто чоловічий рід використовується для позначення множини, наприклад, *tous les hommes sont mortels* (усі люди смертні), де *les hommes* ще може означати чоловіків.

Схожі приклади надавала Французька Академія, щоб виправдати здатність (чоловічого роду) самостійно представляти елементи, що стосуються обох статей у множині [5]. Варто пам'ятати про двозначність і вміти розрізняти, чи *les hommes* позначає людей загалом, чи конкретних чоловіків (осіб чоловічої статі). Іноді це стає основою для жартів, заснованою на грі слів. Наприклад, речення «*Un homme sur deux... est une femme*» можна перекласти як «один чоловік з двох... є жінкою», однак це буде помилково, оскільки перший іменник *Un homme* тут позначає не чоловіка як конкретну особу чоловічої статі, а загальне поняття – людину, тому правильним перекладом цього речення буде «одним із двох людей... є жінка». Отже, у французькій мові чоловічий рід вживається як вираження концептуального поняття, так і для позначення особи чоловічої статі.

Таке використання іменників чоловічого роду для позначення загального поняття часто зустрічається в юридичній та нормативній мові: *Le ministre de la Culture a dans ses attributions...* (Повноваження міністра культури...) – використовується чоловічий рід, бо йдеться не про конкретного міністра, а про міністра та його повноваження загалом. Отже, текст закону, декрету, наказу, який узагальнено стосується функцій або титулів, буде написаний у чоловічому роді. Але якби ми хотіли вказати, що в певному випадку цю посаду займає жінка, тоді можна використати жіночий рід, бо тепер виникає конкретизація, наприклад: *Dans cet hôpital, les fonctions de chirurgien* (У цій лікарні обов'язки хірурга) *sont occupées par une chirurgienne* (виконує хірургиня) – у першій частині речення використовується загальне поняття, а у другому – конкретне.

Висновки. Проблема гендерної асиметрії, що наявна і в англійській, і у французькій мовах на сучасному етапі вирішується по-різному. Загалом феміністична критика мови наполягає на переосмисленні і зміні мовних норм, вважаючи метою своїх досліджень свідоме мовне нормування і мовну політику. Одним із шляхів нейтралізації гендерної асиметрії в англійській мові стало уворення нейтральних іменників і їх використання і щодо чоловіків, і щодо жінок, натомість у французькій мові носії та лінгвісти намагаються знайти певні форми іменника жіночого роду, які б не мали негативної конотації, або використовують чоловічі іменники як нейтральні. Проблемність нейтралізації гендерно маркованих іменників зумовлена передусім

довготривалою генералізуючою функцією маскулінативів в обох мовах, а також загалом можливістю повної нейтралізації статі в таких лексемах.

Abstract. The article is devoted to the study of the ways of neutralizing gender-colored units in English and French. Using the material of English and French languages, the author establishes the regularities of the process of neutralization and interprets the scope of the concept of "feminine", as well as characterizes the problem of gender asymmetry. The study identifies and explains the limitations that may arise in the process of neutralizing gender-colored units. The study mainly uses the analysis of lexical units to identify the most common ways of forming gender-neutral units instead of feminines in English and French.

Keywords: feminine, gender, neutralization, gender asymmetry.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Шевченко З. В. Словник гендерних термінів. Черкаси: видавець Чабаненко Ю., 2016. 336 с.
2. Архангельська А. *Femina cognita*. Українська жінка у слові й словнику. *Серія «Студії з українського мовознавства»*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 444 с.
3. Собецька Н. В. Вживання фемінітивів як прояв гендерної культури. *Young Scientist*. 2016. № 12.1(40). С. 375–378.
4. Васильєва Л. П. Маскулінність і фемінність у мові (на матеріалі слов'янських та неслов'янських мов). *Слов'янський збірник*. 2017. № 21. С. 141–156.
5. Pleško M. La féminisation linguistique en milieu francophone. *Romanica Olomucensia*. 2012. № 24.2. P. 151–158.

УДК 82.09:7

ПРОБЛЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ ХУДОЖНЬОЇ ДЕТАЛІ В ЛІТЕРАТУРІ

Є. Л. Яцюк, *В. М. Манакін*

Анотація. У пропонованому дослідженні розглянуто поняття художньої деталі та висвітлено актуальність проблеми її класифікації. Методологічною основою роботи є методи порівняння, синтезу та аналізу. За основу взято роботи таких науковців: Г. Авсентьєва, В. Кухаренко, А. Сєїн, Л. Чернець, І. Щирова та ін. Аналіз наявних досліджень показав, що художня деталь виступає незамінним інструментом у створенні художнього образу та дає змогу окреслити і виділити індивідуальний стиль автора твору. Неоднозначність поняття феномену художньої деталі в літературі та можливість розглядати його із різних поглядів дає можливість дійти висновку про комплексність цього явища та передбачає його подальший розгляд.

Ключові слова: художня деталь, імпліцитна художня деталь, характерологічна художня деталь, функціонально-семантична класифікація.

Вступні зауваження. Феномен художньої деталі – це важлива частина різних видів творчості, включно з живописом та мистецтвом слова. На сучасному етапі розвитку лінгвістики феномен деталі в художньому тексті розглядається як один із ключових механізмів розпізнавання індивідуального стилю автора. Актуальність проблеми художньої деталі підтверджується не лише її складністю, а й значимістю ролі цього явища як для автора, так і для читача. Існування цього явища нерозривно пов'язане з неможливістю охопити описуваний предмет цілком і, як наслідок, необхідно передати отриману частину так, щоб читач отримав образ явища загалом.

Поширеність цього феномену гіпотетично обумовлена і здатністю активувати уяву читача, збагачувати його асоціативне мислення. Багатогранність поняття явища художньої деталі дає можливість розглядати його з різних поглядів, що могло б пояснити різноманіття його визначень, класифікацій, характеристик, завдань та сфер ужитку. Отже, феномен художньої деталі служить незамінним інструментом для стиснення ідеї та її подальшого розкриття читачем.

Значний внесок у дослідження цього феномену було зроблено І. Щировою, Л. Чернець, А. Сєїним, В. Кухаренко та іншими. Вони розглянули проблему художньої деталі з різних векторів аналізу і запропонували численні визначення та класифікації цього явища, що можуть використовуватися під час аналізу того чи іншого твору. На сучасному рівні розвитку наукової думки не існує єдиної думки щодо визначення, класифікації та сфер ужитку цього

явища. Це дає змогу дійти висновку про комплексну сутність і багатогранність цього явища та передбачає його подальший детальний розгляд.

Згідно з Collins Online Dictionary, слово 'detail' означає «другорядний аспект, що протиставлений центральному». Навіть на цьому етапі розгляду проблеми художньої деталі можна дійти висновку, що увага буде привернена до додаткових, прихованих аспектів основного [8].

Г. Авксентьєва трактує поняття художньої деталі як «мікрообраз у структурі літературного твору, який характеризується багатством і глибиною змісту, що залежно від своєї функції в тексті має здатність переростати в образотворчий символ» [1].

Різноманіття підходів до розгляду проблеми художньої деталі дало основу для численних класифікацій цього явища в літературі. Згідно з О. Пасечник, функціонально-семантична класифікація цього явища у новій когнітивній парадигмі, запропонована дослідницею І. Щировою, становить особливий інтерес для дослідження цього феномену. Ця класифікація передбачає поділ художніх деталей за естетичним потенціалом, що пов'язаний із характером семантичного перетворення мовних одиниць, на дві групи: констатуючі та ті, що імплікують [5, с. 75] (рис. 1).

Рис. 1 – Класифікація художніх деталей за І. Щировою

Констатуючі деталі, зі свого боку, діляться на емоційно нейтральні (надають картині достовірності) та емоційно забарвлені (формують емоційно-оцінне ставлення автора до подій, що описуються). Емоційно забарвлені деталі зазвичай створюються за допомогою лексичних одиниць, які реалізують свої загальноприйняті значення. Згідно з поданою класифікацією обидва підтипи за функціями спрямовані на комплексне зображення подій та образів, що описуються у творі.

М. Березняк пропонує розширений філологічний підхід до проблеми класифікації художньої деталі. Дослідник вважає, що художня деталь має більший семантичний потенціал, ніж його оточення, та є елементом текстуального рівня. Функціонування цього стилістичного прийому нерозривно пов'язане з особливостями вербально-матеріальної актуалізації та роллю, яку відіграє деталь у ієрархічній образній системі тексту. Така комбінація параметрів передбачає поділ на констатуючі, імпліцитні та репрезентативні художні деталі. Констатуючі дета-

лі використовують лексичні одиниці у їх загальноприйнятих значеннях та створюють ефект правдоподібності. Імплицитні деталі характеризуються актуалізацією більше, ніж однієї лексичної одиниці, та ставлять за мету висвітлення взаємозв'язку між образами. Репрезентативні деталі комбінують елементи тексту, що мають не менше двох значень лексичних одиниць одночасно. Ця різновидність має на меті розкрити інформацію, що міститься у підтексті [2, с. 14] (рис. 2).

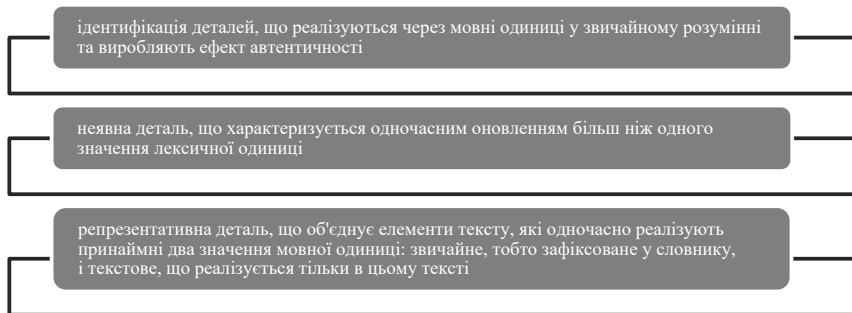

Рис. 2 – Типи деталей

Л. Чернець пропонує ділити деталі відповідно до стилю літературного твору. Дослідник стверджує, що класифікація деталей співпадає із структурою об'єктивного світу, що охоплює події, поведінку й образи героїв, пейзажі та ін. [3, с. 294].

Г. Поспелов закликає ділити деталі на три основні групи: тематичні (деталі, які використовуються для зображення побуту), композиційні (ті, які формують композицію твору) та стилістичні (деталі стилю) [6, с. 221].

Перспективною для численних досліджень вважається і класифікація, розроблена В. Кухаренко. Взнявши до уваги функціональне навантаження у тексті, вчена пропонує ділити художні деталі на описові, уточнювальні, характерологічні та імплицитні (рис. 3).

Описова художня деталь

- створює зоровий образ
- надає портрету неповторності, індивідуальності

Уточнювальна художня деталь

- створює правдоподібність, оскільки завдяки їй читач вірить у реальність того, що відбувається

Характерологічна художня деталь

- описує практичний досвід персонажа
- аналізує категорії антропоцентричності, локальності та тимчасовості твору
- фіксує характерні риси зображуваного героя

Імплицитна деталь

- демонструє через зовнішні прояви глибину пережитих почуттів та їх зміст
- є провідним засобом створення психологічно значущих образів

Рис. 3 – Характеристика художньої деталі за В. Кухаренко

Роль описових деталей є непрямою та має на меті створення відчуття фізичної досяжності описуваних предметів читачем. Уточнювальні деталі беруть непряму участь у створенні образів та звертаються до спільного досвіду автора та читача. Характерологічні деталі прямо формують образ та ставлять за завдання неодноразово наголосити на деяких рисах, що притаманні образу. Це дає читачеві відчуття співпраці з автором твору. Імплицитні деталі використовуються опосередковано та утворюють зв'язки між персонажами або персонажем та реальністю [4, с. 110].

А. Єсін розрізняє зовнішні та психологічні художні деталі. Він стверджує, що зовнішні деталі можна поділити на три групи: портретна, пейзажна та предметна. Вони допомагають створити образ, атмосферу, оточення та інші зовнішні компоненти, водночас психологічні деталі мають на меті розкрити внутрішній світ героїв. Варто зазначити, що всі ці підтипи деталей можуть одночасно виконувати роль психологічних індикаторів, що несуть інформацію про душевний стан героїв [7, с. 75] (рис. 4).

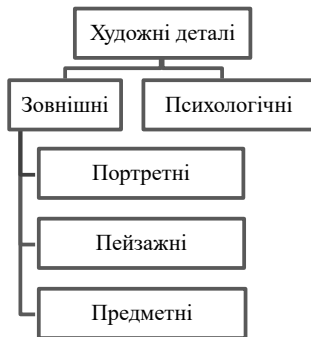

Рис. 4 – Класифікація художніх деталей за А. Єсином

Як ми можемо побачити, вчені пропонують різні підходи до розгляду проблеми класифікації художньої деталі в літературі та виділяють їх численні різновиди та назви. Різноманіття наявних класифікацій визначають комплексність та неоднозначність цього стилістичного прийому. Хоча роль цього явища у літературному творі важко переоцінити, адже без його використання неможливо повністю та цілісно створити та описати образ або зобразити ставлення автора до героїв і подій, що змальовуються. Аналіз робіт передбачає інтегрований підхід та закликає розглядати різні класифікації, комбінуючи їх (якщо потрібно), задля того, аби досягти найповнішого розуміння твору.

Anotation: This research considers the notion of artistic detail and highlights the validity of its classification issue in literature. The methodological ground of this work is based on comparison, synthesis and analysis. We took as the basis the works of such scientists as H. Avksentieva, V. Kukhareno, A. Yesin, L. Chernets, I. Shchyrova, etc. The analysis of present researches has showed, that artistic detail serves as an irresistible tool for the creation of an artistic image and gives a possibility to describe and highlight author's individual manner of writing. The ambiguity of the artistic detail phenomenon and perspective of its consideration from different points of view gives the possibility to rich the conclusion that this phenomenon is complex and calls for further consideration.

Keywords: detail, implicit, characterological, functionally-semantic classification.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/detail>
2. Авксентьєва Г. Функціонування терміну художня деталь в літературознавстві. URL: http://histans.com/News/20130601001611/20130601001611_1.pdf
3. Пасечник О. Основні підходи щодо класифікації художньої деталі. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/15247>
4. Березняк М. А. Функции художественной детали в англоязычной прозе: автореф. канд. филол. наук. Одесса, 1985. 18 с.
5. Введение в литературоведение: учебное пособие / под ред. С. В. Чернец Москва: Высшая школа. 2004. 680 с.
6. Поспелов Г. Н. Введение в литературоведение. Москва: Высшая школа. 1988. 528 с.
7. Кухаренко В. А. Интерпретация текста: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.». 2-е изд., перераб. Москва: Просвещение, 1988. 192 с.
8. Єсін А. Б. Принципи і прийоми аналізу літературного произведения. Москва: Флинта: Наука. 2003. 175 с.

УДК 339.92

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ У США

О. О. Барвінченко, М. В. Дубель

Анотація. У статті розглянуто вісім відомих транснаціональних корпорацій. У межах дослідження розглянуто доходи корпорацій, ринкову капіталізацію, кількість працівників та середню заробітну плату. Аналізуються особливості роботи на американських транснаціональних корпораціях.

Ключові слова: транснаціональні корпорації, Сполучені Штати Америки, національні виробники.

Вступ. Нині провідну роль у глобальних процесах відіграють транснаціональні корпорації (ТНК) США за характером і масштабами торгово-інвестиційної експансії. За річними доходами транснаціональні корпорації обходять ВВП деяких країн, надають багато робочих місць та дуже стрімко розвиваються. Дослідження розвитку ТНК США є досить актуальним, його вивчають такі закордонні та українські науковці: J. Virdin, T. Vegh, J. B. Jouffray, R. Blasiak, C. B. Онішко, Т. В. Паєнтко та інші.

Мета статті: дослідити особливості діяльності транснаціональних корпорацій у Сполучених Штатах Америки.

Вклад основного матеріалу дослідження. Сполучені Штати мають одну з найбагатших і найбільш диверсифікованих економік у світі, очолюваних високопродуктивним сектором послуг, розвиненим виробництвом і дослідженнями та розробками світового рівня. Також велику роль в економіці країни відіграють транснаціональні корпорації.

Транснаціональні корпорації є одними з найбільших економічних інститутів світу. Приблизні підрахунки показують, що 300 найбільших ТНК володіють або контролюють щонайменше одну чверть усіх виробничих активів світу вартістю близько 5 трлн дол. США. Загальний обсяг річних доходів ТНК може порівнятись або перевищити річний валовий внутрішній продукт (ВВП) більшості країн (ВВП – це загальний обсяг виробництва товарів і послуг для кінцевого використання національною економікою). Доходи транснаціональних корпорацій зазначені в табл. 1. Наприклад, доходи Amazon перевищують валовий внутрішній продукт Бангладешу, що склав 416 млрд дол. США у 2021 році [1].

Таблиця 1

Доходи ТНК за 2021 рік, млрд дол. США [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9]

Назва ТНК	Показник
Amazon	470 млрд
Microsoft	169 млрд
Ford	136 млрд
Nike	44 млрд
Johnson and Johnson	94 млрд
Coca-Cola	39 млрд
McDonalds	23 млрд
Walt Disney	67 млрд

Ринкова капіталізація – це економічний показник, який вивляє загальну вартість усіх акцій компанії. Цей показник дає змогу інвесторам зрозуміти відносний розмір однієї компанії порівняно з іншою. Ринкова капіталізація вимірює вартість компанії на відкритому ринку, а також сприйняття ринком її майбутніх перспектив, оскільки вона відображає те, скільки інвестори готові платити за її акції. Ринкова капіталізація ТНК наведена в табл. 2.

Компанії з великою капіталізацією – це зазвичай фірми з ринковою вартістю 10 млрд дол. США або більше. Компанії з великою капіталізацією часто мають репутацію виробників якісних товарів і послуг, історію постійних виплат дивідендів і стабільне зростання. Компанії із середньою капіталізацією – це зазвичай підприємства з ринковою вартістю від 2 до 10 млрд дол.

США. Зазвичай це відомі компанії в галузях, які перебувають на стадії або очікують швидкого зростання. Компанії з малою капіталізацією – це часто ті, ринкова вартість яких становить від 300 до 2 млрд дол. США. Зазвичай це молоді компанії, які обслуговують ринкові ніші або галузі, що розвиваються [10].

Таблиця 2

Ринкова капіталізація ТНК за 2021 рік, зазначено в дол. США [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9]

Назва ТНК	Показник
Amazon	1,691 трлн
Microsoft	2,522 трлн
Ford	83 млрд
Nike	263,55 млрд
Johnson and Johnson	450,35 млрд
Coca-Cola	255,75 млрд
McDonalds	200,31 млрд
Walt Disney	281,53 млрд

Бізнес настільки успішний, наскільки успішний його співробітник, і це стосується будь-якої галузі. Одним із найважливіших факторів продуктивності співробітників є досягнення цілей. Кількість працівників та середня заробітна плата на транснаціональних корпораціях наведена у табл. 3. Успішні співробітники дотримуються термінів, здійснюють продажі та створюють бренд, і саме від цього залежить успіх корпорацій.

Таблиця 3

Кількість працівників та середня заробітна плата ТНК за 2021 рік [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9]

Корпорації	Кількість працівників	Заробітна плата (дол. США)
Amazon	1 608 000	4 143
Microsoft	181 000	8 300
Ford	183 000	5 580
Nike	73 300	3 812
Johnson and Johnson	141 700	6 390
Coca-Cola	79 000	4 951
McDonalds	200 000	2 100
Walt Disney	195 000	2 552

Філії ТНК організовують виробництво продукції або надання послуг відповідно до глобальної стратегії материнської компанії. Дочірні компанії відкриваються у приймаючих країнах, що надає нові робочі місця та збільшує продажі, і це призводить до більших доходів. Кількість закордонних філій корпорацій зазначено у табл. 4:

Таблиця 4

Кількість закордонних філій за 2021 рік [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9]

Назва ТНК	Показник
Amazon	185
Microsoft	600
Ford	61
Nike	1 048
Johnson and Johnson	350
Coca-Cola	800
McDonalds	38 000
Walt Disney	330

Перейдемо до більш детального розгляду специфіки кожної з провідних ТНК США. Багатонаціональна технологічна компанія Amazon спеціалізується на електронній комерції, хмарних обчисленнях та штучному інтелекті. Ця корпорація є одним із найдорожчих світових брендів і входить до великої п'ятірки американських інформаційних технологічних компаній. Amazon був заснований Джеффом Безосом у 1994 році у м. Белв'ю (штат Вашингтон). Спочатку це був книжковий онлайн-майданчик, а потім компанія розширилася до багатьох категорій продуктів, і така стратегія дала їй змогу отримати прізвисько «Магазин всього».

Microsoft Corporation – транснаціональна технологічна корпорація, яка виготовляє комп'ютерне програмне забезпечення, побутову електроніку, персональні комп'ютери. Головний офіс розташований у Редмонді (штат Вашингтон). Найвідоміші програмні продукти компанії – це лінійка операційних систем Windows, пакет Microsoft Office, а також веббраузері Internet Explorer і Edge. Білл Гейтс і Пол Аллен заснували компанію в 1975 році. Ця корпорація також входить до великої п'ятірки американських інформаційних технологічних компаній.

Американська компанія – виробник автомобілів Ford Motor Company – була заснована Генрі Фордом в 1903 році. Штаб-квартира знаходиться в Дірборні (штат Мічиган). Г. Форд запровадив методи великомасштабного виробництва автомобілів і великомасштабного управління промисловою робочою силою, використовуючи ретельно сконструйовані виробничі послідовності, символом яких є рухомі складальні лінії; до 1914 року ці методи були відомі в усьому світі як фордизм.

Nike – це корпорація, яка займається дизайном, розробкою, виробництвом, а також світовим маркетингом і продажем взуття, одягу, обладнання, аксесуарів та послуг. Штаб-квартира компанії розташована в Портленді (штат Орегон). Це найбільший у світі постачальник спортивного взуття та одягу, а також виробник спортивного обладнання. Заснували компанію Білл Бауерман і Філ Найт у 1964 році.

Компанія Johnson & Johnson заснована в 1886 році Робертом Вудом Джонсоном, Джеймсом Вудом Джонсоном і Едвардом Мідом Джонсоном. Корпорація займається розробкою медичних приладів, фармацевтичних препаратів і споживчих товарів. Штаб-квартира Johnson & Johnson розташована в Нью-Брансвіку (штат Нью-Джерсі).

Компанія Coca-Cola виробляє і продає безалкогольні концентрати та сиропи, а також алкогольні напої, заснована в 1892 році. Безалкогольний напій Coca-Cola був розроблений у 1886 році фармацевтом Джоном Стімом Пембертоном. Штаб-квартира знаходиться в Атланті (штат Джорджія).

McDonald's Corporation – мережа закладів швидкого харчування, заснована в 1940 році як ресторан під керівництвом Річарда та Моріса МакДональдів. McDonald's є найбільшою мережею ресторанів у світі за доходами, щодня обслуговує понад 69 млн клієнтів у понад 100 країнах світу станом на 2021 рік. Головний офіс знаходиться в Чикаго (штат Іллінойс).

Компанія Уолта Діснея широко відома як Disney – американський багатонаціональний медіа- та розважальний конгломерат зі штаб-квартирою в комплексі Walt Disney Studios у Бербанку (штат Каліфорнія). Компанія Disney була заснована в 1923 році братами Уолтом і Роєм Діснеями.

Висновки. До особливостей роботи у ТНК США можна виділити найвищі заробітні плати серед країн «великої сімки», кращі умови праці – робота понаднормово оплачується вище в 1,5 раза, а якщо працювати у вихідний день, то годинна ставка зростає у 2 рази. Отже, проаналізувавши показники діяльності провідних транснаціональних корпорацій США, можна зрозуміти, що найбільший річний дохід, ринкова капіталізація та кількість працівників у корпорації Amazon. Найбільшу середню місячну заробітну плату надає корпорація Microsoft, а найбільше закордонних філій має ТНК McDonald's.

Abstract. The article examines eight well-known transnational corporations. As part of the study, the revenues of corporations, market capitalization, number of employees and average wages were considered. The peculiarities of work at American multinational corporations are analyzed.

Keywords: Transnational corporations, United States of America, national manufacturers.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. GDP (current US\$) – Bangladesh. *The World Bank*. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=BD>
2. Annual report 2021. *Amazon*. URL: <https://ir.aboutamazon.com/annual-reports-proxies-and-shareholder-letters/default.aspx>
3. Annual report 2021. *Microsoft*. URL: <https://www.microsoft.com/investor/reports/ar21/index.html>
4. Annual report 2021. *Ford Motor Company*. URL: https://www.annualreports.com/HostedData/Annual Reports/PDF/NYSE_F_2021.pdf
5. Annual report and notice of annual meeting 2021. *Nike*. URL: [https://s1.q4cdn.com/806093406/files/doc_financials/2021/ar/386273\(1\)_20_Nike-Inc_Combo_WR.pdf](https://s1.q4cdn.com/806093406/files/doc_financials/2021/ar/386273(1)_20_Nike-Inc_Combo_WR.pdf)

6. Annual report 2021. *Johnson and Johnson*. URL: <https://www.investor.jnj.com/annual-meeting-materials/2021-annual-report>
7. Annual report 2021. *Coca-Cola*. URL: <https://investor.cokeconsolidated.com/static-files/70870dd5-11b4-4792-a37f-9afb0a57d7e>
8. Annual report 2021. *McDonald's*. URL: <https://corporate.mcdonalds.com/content/dam/gwscorp/assets/investors/events-presentations/meeting-resources/MCD%202021%20Annual%20Report.pdf>
9. Annual report 2021. *The Walt Disney Company*. URL: <https://thewaltdisneycompany.com/app/uploads/2022/01/2021-Annual-Report.pdf>
10. Understanding market capitalization. *Fidelity*. URL: <https://www.fidelity.com/learning-center/trading-investing/fundamental-analysis/understanding-market-capitalization#:~:text=It%20allows%20investors%20to%20understand,to%20pay%20for%20its%20stock>

УДК 330.8

КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ

І. В. Біла, М. В. Дубель

Анотація. У цій статті розглядається концепція дослідження корпоративної соціальної відповідальності у транснаціональних корпораціях. У світовій практиці поняття корпоративної соціальної відповідальності є синонімом ефективного та прозорого підприємства зі стійким ефектом. Корпоративну соціальну відповідальність розглядають як здатність організації чи бізнесу оцінювати вплив своїх дій на сталий соціальний розвиток. Багато-національні корпорації створили позитивний імідж у суспільстві, розширили моделі прибутку та продемонстрували переваги корпоративних інвестицій у суспільстві. Завданням є визначити виклики і проблеми корпоративної соціальної відповідальності та проаналізувати стан і майбутній напрям розвитку багатонаціональних компаній.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, транснаціональні корпорації, конкурентоспроможність, бізнес, прибуток.

Вступ. Із початку 2015 року моделі корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) змінюються у зв'язку з тенденцією до переходу спільного створення цінності корпоративної діяльності та врахування інтересів стейкхолдерів. Результати показують, що практика корпоративної соціальної відповідальності інтегрована у стратегію сталого розвитку ТНК, яка визначає методи, напрями та форми комунікації, а також сфери відповідальності стейкхолдерів.

Мета статті – дослідження особливостей моделі соціально відповідального підприємництва транснаціональних корпорацій та можливостей для зростання цих ТНК.

Дослідження моделей корпоративної соціальної відповідальності наразі є актуальним, і тому широко освітлюється у працях таких закордонних та вітчизняних вчених: Г. Боуен, Дж. Поулсон, М. Адамс, А. Генрікс, Дж.-М. Клейн, Л. Одентел, М. Саприкіна, Я. Паладієва, А. Чередніченко, Д. Стаджі та ін. Засновник теорії Корпоративної соціальної відповідальності Говард Боуен визначає концепцію соціальної відповідальності як зобов'язання бізнесменів проводити таку політику, приймати такі рішення або іти таким шляхом дій, які є бажаними погляду цілей і цінностей нашого суспільства.

Основна частина. Внутрішня практика корпоративної соціальної відповідальності спрямована на вироблення норм і стандартів моральної поведінки зі стейкхолдерами з метою максимізації економічних і соціальних цілей. Економічні цілі спрямовані не лише на отримання прибутку, а й на мінімізацію витрат через потенційні ризики корупції, шахрайства, конфлікту інтересів. Система корпоративної соціальної відповідальності сучасних ТНК чітко регламентована внутрішніми документами, які визначають перелік зацікавлених сторін та стейкхолдерів, зони їх відповідальності, що значно спрощує процеси співпраці та відповідальності. Внаслідок цього корпорації формують власне внутрішнє інституційне середовище.

Етичні норми допомагають уникнути ризиків конфлікту інтересів, випадків хабарництва, корупції та шахрайства. Теоретична цінність дослідження полягає в доповненні теорії корпоративної соціальної відповідальності у контексті важливості комплексного, системного підходу до інтеграції теорії ресурсів, інституційної теорії, теорії стейкхолдерів у розробку стратегій сталого розвитку ТНК, практика корпоративного управління та соціальної відповідальності.

Моделі корпоративної соціальної відповідальності транснаціональних компаній трансформуються через законодавчі зміни, посилення державних вимог щодо охорони навколишнього середовища, захисту трудових прав та зміни форм і умов праці. Компанії все частіше впроваджують комплексну систему корпоративної соціальної відповідальності, засновану на стратегіях сталого розвитку, що включає досягнення економічних, соціальних, екологічних цілей розвитку та водночас врахування інтересів різних стейкхолдерів. Комплексний підхід передбачає поєднання теорії ресурсів, інституційної теорії та теорії зацікавлених сторін як основних для пояснення та впровадження корпоративної соціальної відповідальності [1]. Окреслений підхід є важливим у контексті того факту, що реалізація моделі корпоративної соціальної відповідальності зосереджена на людях і трудових ресурсах через низку незадоволених потреб і прав, а також вплив корпорацій на якість життя [2]. Зазначені вище тенденції вимагають детального вивчення практичної реалізації заходів у межах моделей корпоративної соціальної відповідальності, які запроваджуються в корпораціях. Основою для побудови системи соціальної відповідальності компаній є внутрішня документація корпоративного управління, стратегічні документи сталого розвитку ТНК, звіти менеджменту.

Концепція корпоративної соціальної відповідальності охоплює стандарти належної ділової практики, які можуть застосовуватися до всіх фірм, незалежно від того, є вони національними чи міжнародними за своїм масштабом і орієнтацією. Проте зв'язок соціальної відповідальності з ТНК вніс у дебати з 1970-х роках кілька відмінних елементів, які раніше не виникали настільки помітно. Як зазначалося вище, розробка міжнародно-правового регулювання діяльності ТНК може бути складною через задіяність кількох суверенних урядів і велику різноманітність поглядів, політики та пріоритетів відповідних країн.

Соціальна відповідальність ТНК може справляти різний вплив на країни, що розвиваються, які найчастіше є цілєю, а не ініціатором таких дій. Значна частина цієї різниці випливає з практичної реальності, що країни, які розвиваються, більше приймають ТНК, ніж країни базування, а це означає, що підприємство розвиватиметься, використовуючи операційні стандарти, розроблені відповідно до набору іноземних правових і соціальних очікувань. Незважаючи на те, що ТНК можуть пристосовуватися до приймаючих суспільств і пристосовуються до них, там, де зустрічаються суттєво відмінні стандарти, інвестоване підприємство має вирішити, як реагувати, створюючи потенціал для впровадження змін у приймаючому суспільстві до рівня, який перевищує наслідки, що виникають у межах традиційних комерційних торговельних відносин.

Зростання важливості соціальної відповідальності ТНК відповідає все більшому масштабу діяльності, яку здійснюють ці підприємства в умовах глобалізації світової економіки [3]. Іншим чинником, який пояснює розширення значення ТНК у світовій економіці, є концептуальне та операційне розширення визначення ТНК, оскільки зараз вони – на додаток до традиційного способу прямих іноземних інвестицій (ПІІ) – дедалі частіше визначаються низкою інвестицій в акціонерний капітал. Великі роздрібні торговці, наприклад, стикаються із закликами вжити заходів проти жорстоких умов праці на іноземних підприємствах, які виробляють для них одяг на умовах субпідряду, хоча роздрібний продавець не має акціонерного капіталу чи навіть іноземної присутності в країні, де існують жорсткі умови праці.

Зміни у масштабах і характері діяльності ТНК підвищують актуальність і важливість соціальної відповідальності двома взаємопов'язаними способами. По-перше, вплив ТНК на людей в усьому світі експоненціально зріс, оскільки ці агенти економічної глобалізації проникають у життя національних суспільств через механізми акціонерного капіталу і без нього. Відображаючи збільшення глобального охоплення та масштабів, ТНК стали більш спроможними, близькими та обізнаними акторами, чия діяльність може створювати причинно-наслідкові зв'язки з суспільними результатами в багатьох країнах і культурах. Цей вплив може викликати особливе занепокоєння для урядів, якщо головний постачальник змін ТНК навіть не має інвестованої місцевої присутності, яка підпадає під юридичну юрисдикцію країни. Така ситуація, імовірно, виникне в менших країнах, що розвиваються, чиї суспільства вже можуть бути одними із найвразливіших до впливу зовнішніх сил. Серед пов'язаних змінних соціальної відповідальності спроможність ТНК, здається, стає найвидатнішим чинником остан-

ніх закликів до більшої чуйності компаній. Близькість через ПІІ, безумовно, підвищує обізнаність ТНК і здатність діяти в місцевих ситуаціях. Але, як було очевидно під час соціального тиску на роздрібних торговців без інвестицій, ані місцева присутність, ані прямі причинно-наслідкові зв'язки з умовами зловживань не є обов'язковими передумовами для того, щоб стверджувати, що закордонні ділові зв'язки фірми породжують значні зобов'язання щодо соціальної відповідальності. ТНК можна закликати використовувати свої розширені можливості для запобігання або виправлення наступальних умов навіть у країнах, де фірма не відіграла жодної причинної ролі у їх створенні.

Розширені можливості для підвищення ефективності бізнесу, реалізовані внаслідок лібералізованих економічних умов, здається, приносять із собою нове сприйняття «глобального суспільного договору», згідно з яким ТНК, які користуються свободою та перевагами глобалізації, повинні взяти на себе певну розширену відповідальність за управління її впливом на різні суспільства.

Останні події, що впливають на застосування концепцій соціальної відповідальності в міжнародному бізнесі, походять із багатьох різних джерел, серед яких зацікавлені сторони ТНК, а також самі корпорації. Головною новою подією, принаймні в розвинутих країнах, є поширення груп, що представляють інтереси широкої громадськості чи конкретні проблеми, які використовують широкий спектр тактик громадського тиску, змішаних із випадками більш прямого діалогу, щоб просувати активістське бачення обов'язків ТНК щодо розширення програми цілей соціальної відповідальності. Усе більша кількість приватних підприємств створюють та / або переглядають окремі заяви про бізнес-принципи або кодекси, хоча ця група все ще становитиме лише невеликий відсоток загальної спільноти ТНК. Організації колективного підприємництва прийняли змішаний підхід.

Важливою подією, особливо очевидною за останнє десятиліття, є розширення кількості, діапазону, координації та активності серед частин громадянського суспільства в питаннях, що стосуються соціальної відповідальності ТНК. Незважаючи на те, що деякі групи об'єднуються навколо дуже конкретних продуктів, як-от тютюн або ядерна енергія, більшість активістів зосереджується на відносно невеликому наборі основних проблемних тем, які потім ілюструються та розглядаються з погляду конкретних продуктів, компаній або подій. Як згадувалося раніше, найбільш поширеними питаннями за останнє десятиліття є трудові права та умови праці, навколишнє середовище та права людини, що відображає передусім погляд розвинених країн на соціальну відповідальність ТНК. Деякі групи вирішують зосередитися в переважно на одній із цих сфер, як-от Greenpeace щодо навколишнього середовища або Amnesty International щодо прав людини. Певні групи, наприклад, релігійні організації чи інші соціально керувані інституційні інвестори, можуть бути активними в широкому спектрі соціальних питань. Незважаючи на те, що більшість груп походять із розвинутих країн і отримують найбільш активне членство з цієї бази, все більше організацій з'являється також і в країнах, що розвиваються. Там, де спільні інтереси та погляди, групи можуть налагоджувати міжнародні зв'язки через афілійовані мережі, конференції, інформаційні бюлетені та експоненціальне зростання відносно недорогих інтернет-зв'язків. Поява інтернету практично не має собі рівних за впливом на розширення міжнародної комунікації між елементами громадянського суспільства і на сприяння охопленню цих груп медіа-каналами, які можуть миттєво зосередити увагу на діяльності ТНК у усьому світі [6].

Стратегія корпоративної соціальної відповідальності не тільки сприяє вирішенню соціальних проблем, але й підвищує лояльність до бренду. Існують різні моделі та стратегії, які можна використовувати для вирішення соціальних проблем зацікавлених громад, підвищуючи цим ефективність компанії та сприяючи прийняттю споживачів.

Необхідно зазначити причину, чому корпоративна соціальна відповідальність стала такою актуальною сучасною проблемою. Очевидно, що компанії вмотивовані приділяти особливу увагу питанням корпоративної соціальної відповідальності в період усе більшої глобалізації, яка призводить до зростання конкуренції не лише на ринку збуту, але й у боротьбі за персонал. Це також впливає на бренд і репутацію компанії, а також на їх доходи (рис. 1). Наприклад, у XXI столітті споживання косметичних засобів, які тестуються на тваринах, поступається споживанню більш етичної косметики [4].

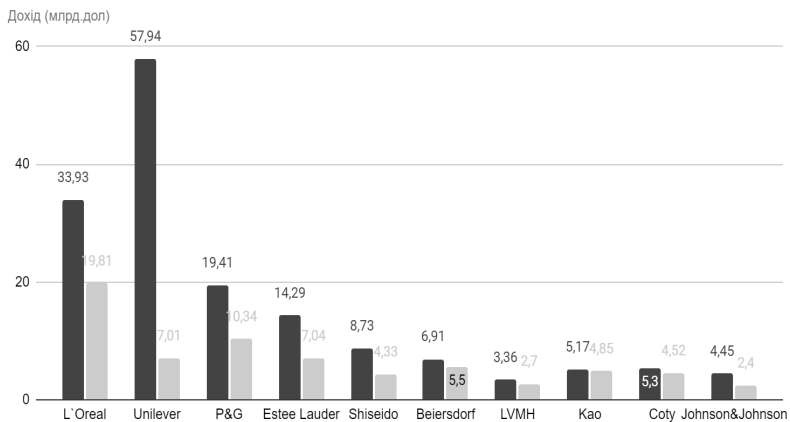

Рис. 1 – Порівняльна характеристика найбільших косметичних компаній світу за доходами (2020 та 2007 року) [10]

Щороку, починаючи з 2010 року, L'Oréal пропонує своїм співробітникам по всьому світу можливість брати участь у соціальних і благодійних заходах. Ці заходи підтримують місцеві соціальні, екологічні та громадські організації.

День громадянства – це день, коли співробітники L'Oréal можуть брати участь у різноманітних соціальних заходах, наприклад, ремонт соціальних чи громадських приміщень, надання різноманітних робочих місць для незахищених груп населення, підтримка молодих підприємців, прибирання сміття чи проведення семінарів для покращення добробуту неблагополучних груп населення.

L'Oréal Україна запустила краудфандингову кампанію з благодійним фондом «Таблеточки» для збору коштів для співробітників на придбання ліків для онкохворих дітей. Спільними зусиллями співробітників компанія пожертвувала кошти на суму 250 тис. грн. Ініціативу підтримують бренди компанії La Roche-Posay і L'Oréal Paris [9].

Потужність GAFAM (Google, Amazon, Facebook, Apple, Microsoft) викликає тривогу та занепокоєння щодо їх впливу зараз і в майбутньому. Ці гіганти керують цифровим ринком, відіграють важливу роль у нашому повсякденному житті та демонструють нашу залежність від цифрових і глобальних мереж. Успіх і зростання цих корпорацій були швидкими та стабільними протягом десятиліття чи більше. Навіть зараз вони продовжують рости з кожним днем і накопичувати капітал.

Потенційна стратегія цих компаній базується на зв'язку з користувачами: не лише через участь у повсякденному житті, але й через управління інформацією про користувачів і престиж кожного бренду. Ці міжнародні корпорації стали необхідним складником інфраструктури глобальної економіки та мають реальну можливість нав'язувати кожному свій вибір. На щастя, все ще є способи врегулювати їх модель корпоративної соціальної відповідальності. Уся справа в ресурсах, якими володіє GAFAM. Ці компанії володіють майже всіма ресурсами економіки: людськими ресурсами, капіталом, підприємницьким талантом та інформацією. Зрештою, чим більше ресурсів має у володінні та контролі GAFAM, тим більше поширюється влада GAFAM у відносинах на міжнародному рівні. І це можна виправити, скорегувавши пріоритети самої держави, у цьому випадку США [5].

Іншими словами, в основі проблеми домінування GAFAM лежить фактор поблагливісті держави, який можна простежити від ухилення від корпоративної соціальної відповідальності до ухилення від сплати податків. Ці компанії успішно керують прийняттям державних рішень, опосередковано оплачуючи або здійснюючи прямий тиск на політичних чиновників.

Усе це робиться для досягнення приватних інтересів, а також для того, щоб ці інтереси збіглися з державним законодавством, політичними та нормативними результатами [7]. Про це також свідчать величезні податкові пільги від уряду, мільярди доларів субсидій і сотні контрактів на закупівлі з Міністерством внутрішньої безпеки, Міністерством оборони й імміграційною та митною службою. У США економічна та політична влада йдуть пліч-о-пліч, і бажання уряду поставити приватні інтереси GAFAM вище суспільного блага не лише американського населення, а й усього світу, пеує поняття демократії [8].

Висновки. Система корпоративної соціальної відповідальності сучасних ТНК чітко регламентована внутрішніми документами, що визначають перелік зацікавлених сторін та стейкхолдерів, зони їх відповідальності, що значно спрощує процеси співпраці та відповідальності. Етичні норми допомагають уникнути ризиків опортуністичної поведінки персоналу, конфлікту інтересів, випадків хабарництва, корупції, шахрайства. Реорганізація системи управління (зокрема організаційної структури) є одним із напрямів реалізації корпоративної соціальної відповідальності, що сприяє чіткому визначенню сфер відповідальності в рамках планів взаємодії та корпоративних програм розвитку. Розвиток корпоративної культури базується на використанні моральних принципів етичного кодексу компанії.

Abstract. This article examines the concept of corporate social responsibility research in transnational corporations. In global practice, the concept of corporate social responsibility is synonymous with an efficient and transparent enterprise with a sustainable effect. Corporate social responsibility is considered as the ability of an organization or business to assess the impact of its actions on sustainable social development. Multinational corporations have created a positive image in society, expanded profit models and demonstrated the benefits of corporate investment in society. The task is to determine the challenges and problems of corporate social responsibility and to analyze the state of development and the future direction of development of multinational companies.

Keywords: corporate social responsibility, transnational corporations, competitiveness, business, profit.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ashrafi M., Magnan G. M., Adams M., Walker T. R. Understanding the conceptual evolutionary path and theoretical underpinnings of corporate social responsibility and corporate sustainability. *Sustainability*. 2020. № 12 (3), 760 p.
2. Renouard C., Ezvan C. Corporate social responsibility towards human development: A capabilities framework. *Business Ethics: A European Review*. 2018. № 27 (2). P. 144–155.
3. The social responsibility of transnational corporations. *UNCTAD*. New York; Geneva: UN, 1999. 75 p. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/poiteiitm21_en.pdf
4. Top ten cosmetics companies in the world. *Cosmetics technology*. 26.02.2021. URL: <https://www.cosmetics-technology.com/features/top-ten-cosmeticscompanies-in-the-world/>
5. Getting at Gafam's «Power» in Society: A Structural Relational Framework. *Heliotrope*. 20.01.2020. URL: <https://www.heliotropejournal.net/helio/gafams-power-in-society>
6. Poulson J. Reports of a Silicon Valley / Military divide have been greatly exaggerated. *Tech inquiry*. 2020. URL: <https://techinquiry.org/SiliconValley-Military/>
7. US cities and states give big tech \$9,3 bn in subsidies in five years. *The Guardian*. 02.07.2018. URL: <https://www.theguardian.com/cities/2018/jul/02/us-cities-and-states-give-big-tech93bn-in-subsidies-in-five-years-tax-breaks>
8. Why Amazon paid no 2018 US federal income tax. *CNBC*. 04.04.2019. URL: <https://www.cnbc.com/2019/04/03/why-amazon-paid-no-federal-income-tax.html>
9. День Соціальної корпоративної відповідальності «Citizen Day». *L'Oreal Groupe*. URL: <https://www.loreal.com/uk-ua/ukraine/articles/commitment/ukraine-citizen-day/>
10. The Estee Lauder Companies Inc 2007 Annual Report. *Estee Lauder Companies Inc*. URL: https://www.annualreports.com/HostedData/AnnualReportArchive/e/NYSE_EL_2007.pdf

УДК 339.976.2

ОСНОВНІ ВИКЛИКИ СУЧАСНОЇ ГЛОБАЛЬНОЇ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

С. А. Варцаба, Т. В. Орехова

Анотація. У цьому дослідженні подана інформація про сучасні виклики, що загострюють проблеми глобальної продовольчої безпеки, до яких автор відносить кліматичні зміни, деградацію земель, природні катаклізми, повені, посухи, що, зі свого боку, спричиняє падіння врожайності, зростання цін на світових ринках продовольчих товарів, зростання голоду у країнах, що розвиваються. Методологічною основою дослідження є концепція

сталою розвитуку. У статті приділено увагу наслідкам військової агресії росії проти України, що вплинули на глобальну продовольчу безпеку та спроможність України виконувати свої зобов'язання з постачання продовольчої продукції в рамках програм ООН. На завершення автор висновок про необхідність активізації координацій дій урядів щодо інвестицій у відновлення економіки на принципах екологічного та інклюзивного розвитку.

Ключові слова: сталий розвиток, глобальна продовольча безпека, світовий ринок продовольчої продукції.

Безперечно, вплив людини на клімат і природу призвів світ до надзвичайної планетарної ситуації. Ці два взаємодіючі процеси – зміна клімату та природні кризи – зараз визнані найбільшими глобальними загрозами для людської економіки та виживання людини. Пандемія COVID-19 додала перешкод для досягнення поставлених планів Цілей сталого розвитку на всіх напрямках. Уперше з часів прийняття ЦСР у 2015 році середньосвітовий показник індексу ЦСР за 2020 рік зменшився, порівняно з попереднім роком: зниження, зумовлене значною мірою зростанням рівня бідності та безробіття після спалаху пандемії COVID-19. Пандемія торкнулася усіх трьох вимірів сталого розвитку: економічного, соціального та екологічного. Молодь усе частіше висловлює невдоволення наслідками змін клімату, економікою, політикою та соціальною несправедливістю, які, на їхню думку, викликані старшими поколіннями.

За даними Міжурядового агентства з питань зміни клімату, 74 % викиду вуглекислоти в атмосферу припадає на розвинені і лише 26 % – на країни, що розвиваються. У перерахунку на душу населення цей показник у розвинених країнах у 10 разів вищий, ніж у країнах, що розвиваються. Понад 1 млрд людей не мають доступу для повноцінного забезпечення прісною водою, 2,7 млрд людей (або 40 % населення світу) страждають від нестачі води принаймні 1 місяць на рік.

За оцінками ВЕФ та ФАО, ціни на сільськогосподарську продукцію помітно зросли протягом останніх 2 років, особливо на продукти харчування. Внесок майже десятої частини світового ВВП із зайнятстю 1,2 млрд людей, що забезпечує систему харчування усе більшого населення земної кулі, занадто великий, щоб бути проігнорованим. За деякими оцінками, в найближчі 25 років деградація землі може знизити глобальну продуктивність харчових продуктів на 12 % і згодом підвищити ціни на продукти харчування на понад 30 %. Останні дослідження свідчать, що ЄС втрачає 970 млн тон ґрунту на рік, що дорівнює площі розміру Берліна в один метр глибиною, і вже втратив від 50 % до 70 % запасів вуглецю у цих ґрунтах. Ця деградація вже почала впливати на продуктивність ЄС, дохід фермерів і стійкість до кліматичних потрясінь, чисельність видів і цілісність середовища існування. Оцінено, що деградація ґрунту буде коштувати ЄС 97 млрд євро на рік, а це більше, ніж чверть загальної сільськогосподарської продукції ЄС, і набагато більше, ніж рахунок за субсидію на сільське господарство через CAP (спільна аграрна політика ЄС). Деякі оцінки передбачають, що до 2050 року пов'язане зі зміною клімату підвищення температури може знизити врожайність на 20 %.

Глобальний індекс, опублікований Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН, показав, що ціни на продукти харчування в січні піднялися до найвищого рівня з 2011 року, коли різко зросли витрати, спричинені політичними повстаннями в Єгипті та Лівії.

Індекс продовольчих цін ФАО (FFPI) у березні 2022 року становив у середньому 159,3 пунктів, що на 17,9 пункту (12,6 відсотка) більше, ніж у лютому, зробивши гігантський стрибок до нового найвищого рівня з моменту його заснування в 1990 році.

Індекс цін на зернові ФАО у березні становив у середньому 170,1 пункту, що на 24,9 пункту (17,1 відсотка) більше, ніж у лютому, що є найвищим рівнем за всю історію з 1990 року. Підвищення цього місяця відобразало зростання світових цін на пшеницю та грубе зерно, здебільшого викликане конфліктом, пов'язаним із переборами в експорті з України і меншою мірою з російської федерації. Очікувана втрата експорту з Чорноморського регіону посилила і без того обмежену глобальну доступність пшениці.

Індекс цін на рослинну олію ФАО у березні становив у середньому 248,6 пункту, що на 46,9 пункту (23,2 відсотка) більше, ніж у лютому, і досяг нового рекордного рівня. Різке зростання індексу було спричинено подорожчанням соняшникової, пальмової, соєвої та ріпакової олій. Міжнародні котирування соняшникової олії суттєво зросли в березні через скорочення експортних поставок на тлі конфлікту в Чорноморському регіоні.

Індекс цін на молочну продукцію ФАО у березні становив у середньому 145,2 пункту, що на 3,7 пункту (2,6 відсотка) більше, ніж у лютому, що стало сьомим поспіль місячним

зростанням і підняло індекс на 27,7 пункту (23,6 відсотка) вище за його значення у минулому році.

Індекс цін на м'ясо ФАО у березні становив у середньому 120,0 пунктів, що на 5,5 пункту (4,8 відсотка) більше, ніж у лютому, також досягнувши найвищого рівня за всю історію.

Міжнародні експерти вважають, що підвищення цін на продукти харчування буде напружувати доходи в бідніших країнах, особливо в деяких частинах Латинської Америки та Африки, де деякі люди витрачають на їжу до 50–60 % свого доходу. Джозеф Сігл, директор із досліджень Африканського центру стратегічних досліджень Університету національної оборони, підрахував, що 106 млн людей на континенті стикаються з проблемою продовольчої безпеки, що вдвічі більше, ніж у 2018 році. На думку виконавчого директора Всесвітньої продовольчої програми, агенції ООН, «немає навіть близького прецеденту ризику голоду з часів Другої світової війни». Китай, який зіткнувся з найгіршим урожаєм пшениці за десятиліття після сильної поєвнї, планує закупити набагато більше світових запасів, що зменшуються. А Індія, яка зазвичай експортує невелику кількість пшениці, вже втричі збільшила зовнішній попит, порівняно з минулим роком.

Для тих, хто живе на межі продовольчої безпеки, останнє зростання цін може підштовхнути багатьох за межі. «Ми будемо брати їжу у голодних, щоб дати голодуючим», – зазначають експерти ООН. Вірменія, Монголія, Казахстан та Еритрея імпортували практично всю свою пшеницю з росії та України і повинні знайти нові джерела. Але вони конкурують із набагато більшими покупцями, зокрема Туреччиною, Єгиптом, Бангладешем та Іраном, які отримали понад 60 % своєї пшениці із двох ворогуючих країн.

Україна та росія за останні п'ять років у сумі забезпечували майже 30 % світового експорту пшениці, 17 % кукурудзи, 32 % ячменю – важливого джерела кормів для тварин, і 75 % соняшниквої олії – важливої кулінарної продукції. Росія значною мірою не змогла експортувати продовольство через санкції. Україна була фізично відрізана від ринків. Росія заблокувала Чорне море для експорту, а Україна не вистачає вагонів для транспортування продовольства по суші. За оцінками ООН, до 30 % українських сільськогосподарських угідь можуть стати зоною бойових дій. А з мільйонами українців, які тікають із країни або приєднуються до лінії фронту, набагато менше робітників зможуть працювати на полях.

Україна входить до ТОП-5 світових експортерів продовольства, за окремими позиціями – у ТОП-3. Ми забезпечуємо більше 400 млн людей у світі продовольством, не враховуючи населення України. Заблокувавши українську портову інфраструктуру, росія одночасно заблокувала і власний експорт мінеральних добрив, що неодмінно призведе до зниження врожайності у тих країнах, які закуповують ці добрива. Зараз Україна розробляє можливості налагодити експорт збіжжя залізничними шляхами через західний кордон. Із західними країнами-сусідами опрацьовується «обнулення» квот, обмежень, щоб постачати зерно через Молдову та Румунію, відправляти зерно через порти сусідньої країни у Чорному морі, що не знаходяться в зоні окупації. Проте вже 20–25 % продуктивності втрачено. Частково її можна компенсувати, якщо найближчим часом буде досягнуто миру і Україна зможе логістично забезпечити аграріїв паливом та міндобривами.

Сценарії розвитку соціально-економічних систем в умовах глобальних викликів, розроблені Світовим банком після пандемії, передбачали 3 варіанти:

Обмеження тривалого глобального поширення COVID-19, описані у базовому прогнозі, передбачають глобальне відновлення на вищому рівні, ніж у будь-який період після глобальних рецесій за останні 80 років. За прогнозами Світового банку, глобальна економіка зростатиме у 2021 році на 5,6 % – це найвищий темп після будь-якої рецесії за 80 років.

Негативний сценарій Світового банку передбачав, що глобальне відновлення може зупинитися, коли державна політика підтримки буде припинена, відкладений попит буде вичерпано, подібно до тієї ситуації, що спостерігалася після глобальної рецесії 2009 році [81]. Тривала пандемія з новими штамами може обмежити можливість подальшого покращення приватного споживання та інвестицій. Загалом негативний сценарій передбачає, що глобальне зростання різко сповільниться. Це означає, що відновлення після пандемії COVID-19 перейде у рецесію.

Водночас, згідно з *оптимістичним сценарієм*, передбачалося, що глобальне відновлення може виявитися більш сталим, ніж очікувалося, наприклад, за рахунок політики підтримки світового зростання у 2021 році разом із розширенням справедливого доступу до глобальної вакцинації, що могло б каталізувати період швидкого зростання, в якому приватний сектор стане потужним двигуном, починаючи з 2022 року. Зокрема цей сценарій передбачає, що прийняття технологій прискориться разом зі зростанням інвестицій та залученості робочої сили, що спричинить зміцнення потенційного випуску продукції. У 2021 році спостерігалися ознаки можливого пост-пандемічного відновлення. Проте початок повномасштабного вторгнення росії в Україну поставив хрест на оптимістичному та базовому сценаріях відновлення світової економіки після пандемічної кризи.

У 2021 році ЄС запустив свою *стратегію «Farm to Fork»* у межах Європейської зеленої угоди на підтримку розвитку сталих систем харчування, щоб допомогти пом'якшити кліматичні зміни та адаптуватися до їх впливу, зупинити втрату біорізноманіття, виробляти достатню, безпечну, поживну продукцію, стійку їжу та давати більш справедливу економічну віддачу для фермерів. Ця стратегія доповнюється неухильними зобов'язаннями, щоб кожна держава-член досягла кліматичної нейтральності у секторі землекористування до 2035 року (тобто всі викиди від використання землі компенсуються щонайменше еквівалентними вилученнями у цьому секторі). Хоча кліматично розумні практики були визнані ключем до досягнення системи сталого харчування системи, вони ще мають бути прийняті у світовому масштабі. Враховуючи складність систем харчування та сільського господарства, розробка механізмів їх забезпечення буде вимагати системного підходу. Цей системний підхід також важливий для збалансування показників виробництва і споживання їжі: продуктивність, обсяги споживання, здоров'я, інклюзивні засоби підтримки функціонування фермерів і екологічна стійкість. Працюючи разом, зацікавлені сторони можуть створювати та масштабувати економічно ефективні інновації. Природно, що необхідна активізація координації дій урядів щодо інвестицій у відновлення економіки на принципах екологічного та інклюзивного розвитку.

Abstract. This study provides information on modern challenges that exacerbate the problems of global food security, to which the author includes climate change, land degradation, natural disasters, floods, droughts, which, in turn, causes a drop in yields, an increase in prices on world food markets goods, increasing hunger in developing countries. The methodological basis of the research is the concept of sustainable development. The article focuses on the consequences of russia's military aggression against Ukraine, which affected global food security and Ukraine's ability to fulfill its obligations to supply food products within the framework of UN programs. In conclusion, the author concludes that it is necessary to intensify the coordination of government actions regarding investments in economic recovery based on the principles of ecological and inclusive development.

Keywords: sustainable development, global food security, world market of food products.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. United Nations Division for Sustainable Development (UNSD). 15.11.2015. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/>
2. 70 years, 70 documents. United Nations (UN). 21.09.2015. URL: <http://research.un.org/en/UN70/about>
3. FAO. Global perspectives studies. 2016. URL: www.fao.org/global-perspectivesstudies
4. FAO. Tackling climate change through livestock. A global assessment of emissions and mitigation opportunities. Rome. 2013. 139 p.
5. FAO. The State of Food and Agriculture 2016. Climate change, agriculture and food security. Rome. 2016. 196 p.
6. FAO & Food Climate Research Network. *Plates, pyramids, planet. Developments in national healthy and sustainable dietary guidelines: A state of play assessment.* Rome, FAO and the Environmental Change Institute & The Oxford Martin Programme on the Future of Food, The University of Oxford. 2016. 80 p.

МОНІТОРИНГ ЙМОВІРНОСТІ БАНКРУТСТВА ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ АНТИКРИЗОВОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА

А. А. Вінніченко, О. В. Тараніч

Анотація. У статті обґрунтовано необхідність урахування ризику настання банкрутства на економічному рівні, тобто на рівні менеджменту підприємства. Проведено порівняльний аналіз закордонної та вітчизняної моделей оцінки ймовірності настання банкрутства. Визначено відмінності між закордонними та вітчизняними підходами до оцінки ймовірності настання банкрутства. Розроблено рекомендації щодо моніторингу ймовірності банкрутства під час формування антикризової стратегії підприємства.

Ключові слова: банкрутство, антикризове управління, ймовірність настання банкрутства, антикризова стратегія підприємства.

Постановка проблеми. В умовах невизначеності та турбулентності зовнішнього середовища особливе місце в управлінській діяльності займає антикризове управління, яке забезпечує операційну та стратегічну діяльність із виявлення кризи та своєчасного реагування на неї шляхом застосування антикризових заходів. Одним з індикаторів успішності управління на підприємстві є здатність керівника передбачати вплив кризових явищ, а отже, – мінімізувати чи ліквідувати негативні наслідки, що перешкоджають ефективній діяльності підприємства. Тому одним із головних завдань менеджера під час здійснення антикризового управління є оцінка поточного фінансово-господарського стану підприємства та передбачення ймовірності настання банкрутства на підставі оцінки стану платоспроможності підприємства, виявлення ознак неплатоспроможності.

Мета дослідження полягає у обґрунтуванні необхідності моніторингу ймовірності настання банкрутства під час формування стратегії антикризового управління.

Виклад основного матеріалу. У теоретичній базі банкрутство зазвичай розглядають як юридичну категорію, оскільки, згідно з Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про банкрутство», дефініцію «банкрутство» визначають як визнану господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредитора не інакше, як через застосування ліквідаційної процедури [1]. Однак також існують наукові трактування, що визначають дефініцію «банкрутство» як економічну категорію, як нездатність підприємства володіти достатнім обсягом активів у ліквідній формі, що стає на заваді погашення чи реструктуризації боргових зобов'язань [2].

У юридичній науці індикаторами неплатоспроможності підприємства-боржника є сума боргу та термін прострочення його повернення, тоді як в економічній науці – брак ресурсів для продовження функціонування і розвитку підприємства та відсутність правильних управлінських рішень. Юридична наука розглядає банкрутство у сфері дії зовнішнього середовища, оскільки наслідком такого банкрутства є вчинення боржником кримінально караного діяння, яке завдає шкоди кредиторам. Отже, суб'єктом прийняття рішення про визнання підприємства банкрутом є суд. В економічній науці сфера впливу банкрутства є внутрішньою, оскільки характеризується відсутністю ресурсів та нездатністю юридичної чи фізичної особи погасити свої боргові зобов'язання [3]. Тому суб'єктом прийняття рішення щодо визнання підприємства банкрутом є управлінський чи фінансовий апарат підприємства (табл. 1). Юридична категорія банкрутства є ширшою за економічну, оскільки вона є циклічним наслідком другої категорії. Суттєва перевага економічної категорії банкрутства полягає у вагомій ролі управлінського та фінансового апарату у прийнятті оптимальних управлінських рішень щодо мінімізації та ліквідації кризових явищ із метою недопущення розвитку юридичного боку банкрутства.

Наразі світова науково-практична база налічує безліч методів оцінювання ймовірності банкрутства на підприємстві, серед них є економічно-математичні групи, експертні методи, штучні нейронні системи, фінансові показники. Проте свою значущість на практиці довела група економіко-математичної оцінки ймовірності настання банкрутства, що базується на дискримінантному аналізі.

**Порівняльна характеристика дефініції «банкрутство»
як юридичної та економічної категорії**

Ознака	Банкрутство як юридична категорія	Банкрутство як економічна категорія
Тлумачення	Визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредитора не інакше, як застосуванням ліквідаційної процедури	Нездатність підприємства володіти достатнім обсягом активів у ліквідній формі, що стає на заваді погашення чи реструктуризації боргових зобов'язань
Індикатори	– сума боргу; – термін прострочення	– брак ресурсів; – відсутність управлінських рішень
Середовище	Зовнішнє	Внутрішнє
Суб'єкт прийняття рішення	Визначається судом	Визначається управлінським апаратом та / або фінансовим штатом
Наслідок	Вчинення боржником кримінально караного діяння, яке завдає шкоди кредиторам	Нездатність юридичної чи фізичної особи погасити свої боргові зобов'язання

Джерело: розроблено автором за [2, 3]

Зарубіжні практики оцінки ймовірності настання банкрутства на підприємстві, що базується на розрахунку дискримінанта, відображаються у моделях Альтмана, Конана і Гольдера, Спрінгейта, Чессера, Ліса, Тафлера і Тішоу. Усі зазначені моделі базуються на розрахунку дискримінанта Z , що визначається з урахуванням практично визнаних експонентів та розрахунковим значенням $X_1 \dots X_n$ на базі управлінських, фінансових та бухгалтерських звітів [5, с. 69].

Таблиця 2

**Порівняльна характеристика п'ятифакторної моделі Е. Альтмана
та шестифакторної моделі О. Терещенка
для оцінки ймовірності настання банкрутства**

Критерії	П'ятифакторна модель Е. Альтмана	Шестифакторна модель О. Терещенка
Формула	$Z = 3,3x_1 + 0,99x_2 + 0,6x_3 + 1,4x_4 + 1,2x_5$	$z = 1,5x_1 + 0,08x_2 + 10x_3 + 5x_4 + 0,3x_5 + 0,1x_6$
Характеристика	x_1 – відношення фінансового результату від звичайної діяльності до оподаткування до сукупних активів; x_2 – відношення чистого доходу (виручки) від реалізації продукції до сукупних активів; x_3 – відношення між власним і залученим капіталом; x_4 – відношення нерозподіленого прибутку до сукупних активів; x_5 – відношення власного оборотного капіталу до сукупних активів	x_1 – відношення грошових надходжень до зобов'язань; x_2 – відношення валюти балансу до зобов'язань; x_3 – відношення чистого прибутку до середньорічної суми активів; x_4 – відношення прибутку до виручки; x_5 – відношення виробничих запасів до виручки; x_6 – відношення виручки до основного капіталу
Нормативна шкала (ймовірність банкрутства)	$2,91 < Z < 3,0$ і вище – дуже низька; $2,61 < Z < 2,9$ – ймовірна; $1,81 < Z < 2,6$ – висока; $Z < 1,8$ – дуже висока	$Z > 2$ – не загрожує банкрутство; $1 < Z < 2$ – фінансова рівновага порушена, у разі переходу на антикризове управління банкрутство не загрожує; $0 < Z < 1$ – загроза банкрутства, якщо не будуть проведені санаційні заходи; $Z < 0$ – підприємство є банкрутом

Джерело: систематизовано автором за [6, с. 206; 7, с. 150; 8, с. 137]

Проте застосування зарубіжних моделей щодо оцінки схильності підприємства до банкрутства є недоцільним через низку причин [4, с. 93; 6, с. 206]:

– закордонні моделі були розроблені у 60–70-х роках ХХ століття, а з того часу змінилося макроекономічне поле ведення підприємницької діяльності;

- ці моделі склалися на основі фінансового стану закордонних підприємств, і тому не є адаптованими до фінансової ситуації на українських підприємствах;
- на українську економіку впливають неекономічні фактори кризи;
- спостерігаються відмінності між системою оподаткування та системою ведення бухгалтерського обліку, тому експонентні значення закордонних моделей не є релевантними для українського бізнесу;
- жодна дискримінантна модель не враховує фактору часу.

Саме ці недоліки лягли в основу формування та розвитку дискримінантної моделі оцінки ймовірності банкрутства О. Терещенка, яка була розроблена у 2000 році шляхом аналізу фінансово-бухгалтерських показників 850 вітчизняних підприємств [7, с. 150]. Модель оцінки ймовірності банкрутства Терещенка існує двох видів: перша – шестифакторна модель, що використовується для різногалузевих підприємств; друга – десятифакторна, проте вона використовується для підприємств, диференційованих за певною галуззю [6, с. 206].

Задля науково-практичного обґрунтування необхідності застосування вітчизняних моделей ймовірності настання банкрутства та здійснення моніторингу об'єктом дослідження для аналізу було обрано українське підприємство – ТОВ «Промавтоматика Вінниця». Це підприємство з 20-річним досвідом роботи з виробництва електрообладнання, реалізації продукції власного виробництва і представлення інтересів інших вітчизняних та іноземних виробників; з автоматизації технологічних процесів, виконання електромонтажних робіт та будівництва сонячних електростанцій.

У межах моніторингу ймовірності настання банкрутства, а також із метою порівняння актуальності зарубіжних та вітчизняних моделей для аналізу схильності до банкрутства вітчизняних підприємств, було проаналізовано показники фінансової діяльності ТОВ «Промавтоматика Вінниця». Проведений аналіз дає змогу розрахувати ступінь ризику настання банкрутства на підприємстві.

Згідно з табл. 3 та 4, було розраховано результативне значення дискримінантної формули за моделлю Е. Альтмана та О. Терещенка на основі результатів фінансово-господарського стану ТОВ «Промавтоматика Вінниця».

Таблиця 3

**Розрахунок та визначення ймовірності настання банкрутства
ТОВ «Промавтоматика Вінниця» за моделлю Е. Альтмана**

Методологія розрахунку X_n		Експоненти	Розрахунок X_n		
			2018 рік	2019 рік	2020 рік
X1	(ф. 1, р. 1195 – р. 1695) / ф. 1, р. 1300	1,2	0,1404	0,1169	0,1220
X2	ф. 2, р. 2350 (2355) / ф. 1, р. 1300	1,4	0,0053	0,0124	0,0131
X3	ф. 2, р. 2290 (2295) / ф. 1, р. 1300	3,3	0,0064	0,0170	0,0162
X4	ф. 1, р. 1495 / (ф. 1, р. 1595 + р. 1695)	0,6	0,2173	0,1931	0,1926
X5	ф. 2, р. 2000 / ф. 1, р. 1300	0,999	2,1137	2,0806	2,0082
Z-дискримінант (ймовірність банкрутства)			2,4389	2,4080	2,3400

Джерело: розраховано автором

Проведений аналіз фінансової звітності об'єкта дослідження ТОВ «Промавтоматика Вінниця» дав змогу провести розрахунок сталих експонентів за моделлю оцінки ймовірності настання банкрутства Е. Альтмана. Отже, протягом досліджуваного періоду Z-дискримінант засвідчив високу ймовірність настання банкрутства (табл. 2). Однак, як уже було зазначено вище, закордонні моделі не адаптовані до фінансової ситуації на українських підприємствах, тому не відображають дійсності для підприємств перехідної економіки.

З метою досягнення релевантності під час моніторингу ймовірності настання банкрутства на підприємстві доцільно застосовувати наявну вітчизняну методологію, серед яких особливу популярність набула модель О. Терещенка (табл. 4).

**Розрахунок та визначення ймовірності настання банкрутства
ТОВ «Промавтоматика Вінниця» за моделлю О. Терещенка**

Методологія розрахунку X_n		Експоненти	Розрахунок X_n		
			2018 рік	2019 рік	2020 рік
X_1	р. 2000 (ф. 2) / р. 1695 (ф. 1)	1,5	2,5731	2,4824	2,3950
X_2	р. 1900 (ф. 1) / р. 1695 (ф. 1)	0,08	1,2173	1,1931	1,1926
X_3	р. 2350 (ф. 2) / р. 1900 (ф. 1)	10	0,0025	0,0059	0,0065
X_4	р. 2350 (ф. 2) / р. 2000 (ф. 2)	5	0,0053	0,0124	0,0131
X_5	р. 1100 (ф. 1) / р. 2000 (ф. 2)	0,3	0,2770	0,3058	0,3479
X_6	р. 2000 (ф. 2) / р. 1900 (ф. 1)	0,1	2,1137	2,0806	2,0082
Z-дискримінант (ймовірність банкрутства)			4,3026	4,2401	4,1242

Джерело: розраховано автором

Отримані результати за моделлю О. Терещенка дають можливість дійти висновку, що ТОВ «Промавтоматика Вінниця» банкрутство не загрожує, оскільки Z-дискримінант є більшим за 2, що свідчить про прибутковість діяльності підприємства, стабільність фінансового середовища та високу фінансову стійкість підприємства. Для аргументування переваг застосування вітчизняної моделі слід зазначити, що протягом досліджуваного періоду (2018–2020 роках) на ТОВ «Промавтоматика Вінниця» виручка збільшилася на 20 %, а чистий прибуток зріс на 217 %. Ця статистика фінансових результатів діяльності відповідає шкалі нормативних значень за моделлю О. Терещенка. Проте варто зазначити, що в динаміці 2018–2020 роках показник ймовірності настання банкрутства поступово зменшує своє значення, що може свідчити про наближення до порушення фінансової стійкості у довгостроковому періоді. Саме тому, на нашу думку, ТОВ «Промавтоматика Вінниця» варто приділяти увагу оцінці фінансового потенціалу підприємства з метою гнучкого реагування на виклики кризових явищ.

Висновки. Юридична категорія банкрутства є ширшою за економічну, оскільки перше банкрутство є наслідком другого. Банкрутство як економічна категорія дає змогу управлінню своїми діями та рішеннями впливати на процес прийняття оптимальних управлінських рішень, націлених на нівелювання негативного впливу кризових явищ. Одним з елементів управлінської майстерності під час здійснення антикризового управління є здатність керівника передбачати сценарну варіативність внаслідок впливу кризових явищ. У стратегічній перспективі таке управлінське завдання має включати оцінку ймовірності настання економічного банкрутства на підприємстві, оскільки проаналізовані моделі дають змогу розробити прогноз стійкості підприємства до банкрутства на найближчі 3–5 років.

Аналіз наявної науково-практичної бази методології оцінки схильності підприємства до кризових явищ засвідчив неефективність застосування зарубіжних моделей до українських підприємств через низку обмежувальних причин.

Практичне застосування української моделі О. Терещенка для оцінки ймовірності настання банкрутства на прикладі ТОВ «Промавтоматика Вінниця» показує прибутковість підприємства, його фінансову стабільність та демонструє високу фінансову стійкість. Практичне значення отриманих результатів дослідження дасть можливість керівництву ТОВ «Промавтоматика Вінниця» застосувати їх під час формування стратегії антикризового управління.

Abstract. This article substantiates the need to consider the risk of bankruptcy at the economic level, that is, at the level of enterprise management. A comparative analysis of foreign and domestic models for assessing the probability of bankruptcy was conducted. Differences between foreign and domestic approaches to assessing the probability of bankruptcy are identified. Recommendations have been developed for monitoring the probability of bankruptcy during the formation of the company's anti-crisis strategy.

Keywords: bankruptcy, crisis management, probability of bankruptcy, anti-crisis strategy of the enterprise.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про банкрутство» від 29.11.2001. № 784-ХІV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-14#Text> (дата звернення: 22.09.2022).

2. Баган В., Шухман В. Юридичний та економічний підходи до визначення банкрутства підприємства. *Матеріали XV Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Облік, оподаткування і контроль: теорія та методологія» (28 груд. 2018 р., м. Тернопіль)*. 2018. Тернопіль. С. 10–12. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/33042/1/10.PDF>

3. Марусак Н. Л., Пильнюк Д. О. Банкрутство підприємства: сутність, причини та наслідки. *Економіка та суспільство*. 2021. № 33. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-29> (дата звернення: 23.09.2022).

4. Гюріна Н. М., Кравацка Н. С., Грабовська І. В. Антикризисове управління: навчальний посібник. Київ: «Центр учбової літератури», 2018. 448 с.

5. Власюк В. Є., Гордієнко К. О., Пшеннична А. О. Оцінка ймовірності банкрутства вітчизняних підприємств. *Економіка та суспільство*. 2017. № 12. С. 68–72.

6. Вінніченко А. А., Тараніч О. В. Оцінка ймовірності банкрутства підприємства на прикладі ПрАТ «Оболонь». *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса. Том 1* / ред. кол. І. В. Хаджинов (голова) та ін. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. Вип. 13. Т. 1. 304 с.

7. Дроб'язко В. В., Велієва В. О. Діагностика ймовірності банкрутства за допомогою моделі О. Терещенка. *Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції молодих науковців, аспірантів, здобувачів і студентів (м. Луцьк, 3 груд. 2021 р.)*. Луцьк. 2021. С. 150–152.

8. Ватченко О. Б., Шаранов Р. С. Використання моделей оцінки ймовірності банкрутства на підприємствах України. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. № 6 (17). С. 132–138.

УДК 331.108

ОСОБЛИВОСТІ ПІДБОРУ ПЕРСОНАЛУ НА УКРАЇНСЬКОМУ РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

О. В. Вітківська, І. В. Панченко

Анотація. У статті проаналізовано вплив російсько-української війни на Український ринок праці, досліджено яких саме змін зазнала процедура підбору персоналу в організаціях та наскільки ускладнились пошуки відповідного кандидата на вакансію. Проведено порівняльний аналіз основних методик адаптування підприємств під воєнні реалії. Результатом дослідження виявлено механізми та регуляторні інструменти відбудови ринку праці що в перспективі можуть посприяти покращенню ситуації в країні.

Ключові слова: ринок праці, підбір персоналу, адаптація підприємств, безпека, війна.

Вступ. Ринок праці є одним із найважливіших компонентів сучасної економіки будь-якої країни, питання виходу ринку із кризи досі постає на порядку денному. З початку війни кількість запропонованих вакансій досі у три рази менша, порівнюючи з довоєнним січнем та липнем минулого року. Із протилежного боку на ринку багато вільних спеціалістів, які готові знижувати зарплатні побажання та навіть змінювати напрями діяльності, що породжує значні зміни у структурі кваліфікованої робочої сили.

Мета статті полягає у визначенні підходів з адаптації українських підприємств до сучасних реалій, визначенні основних тенденцій на ринку праці та змін, яких зазнала процедура підбору кадрів на підприємствах України.

Виклад основного матеріалу. Напруженість на ринку праці, яка відчувалася й раніше, зараз зросла мало не вдвічі, частина працездатного населення мігрувала за кордон, інша частина вимушено залишилась безробітною, багато громадян стали на захист країни – всі ці чинники вплинули на загальний стан у країні.

Суттєвим чинником став дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили. Попит на робочу силу знизився через неможливість працювати у зонах бойових дій, виникли значні проблеми з логістикою і неможливістю довгострокового планування. Стрімке зростання тінювого сектору на ринку праці обумовлене збільшенням кількості вакансій без оформлення і тимчасового найму. Очевидним є і те, що в реаліях сьогодення українцям усе важче розраховувати на соціальні гарантії, легальну заробітну платню, страховий стаж.

Незважаючи на, здавалось би, позитивну тенденцію повернення бізнесу до роботи, у країні все одно залишається високий відсоток безробітних, про що свідчить динаміка активних вакансій, наведена на рис. 1:

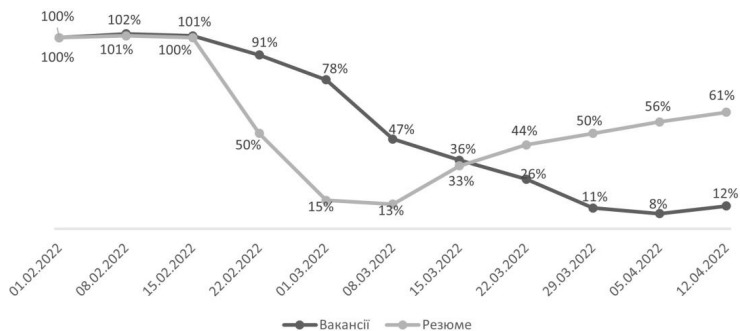

Рис. 1 – Динаміка вакансій та резюме у період 01.02.2022–12.04.2022 (усереднений показник)

Джерело: створено автором на основі [1]

Відповідно до графіку активності роботодавців та кандидатів, можна виділити три основні фази, у період яких динаміка зазнала найбільших змін.

Перша фаза (01.02.2022–23.02.2022) – динаміка, що відповідає довоєнному періоду. Із наведеного графіка можемо зробити висновок, що пропозиція вакансій на ринку відповідала зворотному відклику у вигляді поданих резюме.

Друга фаза (24.02.2022–05.04.2022) – фаза невизначеності та стрімкої кризи. Чітке відображення реакції ринку на ситуацію в країні. Завмирання бізнесу супроводжується стрімким падінням поданих резюме і не менш стрімким падінням активних вакансій.

Третя фаза (05.04.2022 – теперішній час) – фаза умовної адаптації до нових реалій. Підприємства оговтуються від подій та починають відновлювати роботу у безпечних регіонах, відбувається часткове повернення працездатного населення, актуалізуються програми підтримки.

Зниження кількості вакансій під час війни викликало підвищення конкуренції. У довоєнний період конкуренція на відкриту вакансію сягала до 5,5 осіб, зараз же цей показник може сягати 29 осіб (наприклад, у Харківській області). У столиці не краща ситуація: якщо у травні на одне робоче місце претендувало в середньому 6 кандидатів, то у серпні конкуренція могла сягати близько 13 осіб (див. рис. 2). Найнижчим рівень конкуренції на посаду відслідковується у західних областях України – не більше 5 осіб, але такий показник також не супроводжується позитивною тенденцією, оскільки на початку літа 2022 року він сягав до 3 осіб на відкриття вакансію. Найвища конкуренція на кінець серпня фіксується у Кіровоградській, Миколаївській, Запорізькій, Одеській та Харківській областях, а причиною такої незвичної тенденції є запропонована кількість вакансій що вважається найменшою по всій країні (рис. 2) [2]:

Рис. 2 – Регіони з найбільшою та найменшою кількістю пропозицій роботи станом на серпень, %

Джерело: [2]

Змін зазнали і працівники, що вже були працевлаштованими: в умовах скороченої зарплати працює 27 % персоналу; 20 % відправлені у вимушену відпустку; скорочено наразі також 20 % персоналу [3].

Повномасштабне вторгнення росії на територію України також спровокувало стрімкий інтерес до використання інтернет-ресурсів, зокрема саме з метою пошуку дистанційної роботи, що було яскраво видно у перші місяці міграції українців у сусідні країни. Дистанційна зайнятість, на відміну від звичайної, не передбачає прив'язки до місця роботи, і цей фактор зіграв на користь працівників, що не втратили робочі місця, а згодом повернулись на батьківщину та продовжили працювати.

Новою тенденцією на ринку є те, що, стикаючись із проблемами працевлаштування через низьку кількість вакансій, висококваліфіковані спеціалісти, зокрема фахівці топового рівня, погоджуються на посади нижчої кваліфікації [4]. До змінення структури кваліфікованої робочої сили в Україні призвела ціла низка факторів:

- підвищена смертність працездатного населення;
- зростання рівня міграції населення за кордон;
- збільшення кількості працівників з обмеженими можливостями, зважаючи, що рівень їх працездатності та перелік виконуваних робіт відрізняється від довоєнного періоду;
- збільшення пропозиції жіночої робочої сили на ринку праці, зокрема через відкладання шлюбу та народження дітей;
- негативна тенденція розповсюдження дитячої праці внаслідок зростання бідності, що може призвести до нехтування освітою.

У питанні підбору кадрів у воєнний час помітною стала роль державних структур. Їх основною задачею було та залишається зниження рівня соціальної напруженості й допомога у працевлаштуванні. Варто зауважити, що державна служба зайнятості також діє з обмежувальним фактором (відділення у містах, де не ведуться активні бойові дії).

Широкого розповсюдження набуло і використання соціальних мереж як осередку комунікації спільноти ейчарів; у фейсбуці чи інстаграмі зараз можна не лише знайти, а й запропонувати роботу. Найбільшого використання набули телеграм-канали (наприклад, work.ua, де роботодавець періодично публікує вакансії, а потенційний кандидат може одразу надіслати резюме, що видається зручним [5]).

На ситуацію на ринку відреагувало і законодавство країни: відповідно до Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (№ 2136) від 16 березня 2022 р. було внесено зміни до певних положень під час прийняття працівника на роботу. Законом визначено, що за потреби та за згодою обох сторін вони самостійно визначають потребу в укладанні письмового договору. Роботодавцю дозволяється укладання строкових договорів із новими працівниками, зокрема для заміни тимчасово відсутніх працівників, які в евакуації, відпустці чи втратили працездатність [6]. До встановлення випробувального терміну допускаються неповнолітні, особи з інвалідністю, вагітні чи одинокі матері із дітьми, що не досягли 14 років, внутрішньо переміщені особи.

Роботодавці також отримують дозвіл на зміну умов праці без попередження та згоди працівника за умов, якщо існують обставини, що можуть загрожувати життю, є потреба ліквідації наслідків бойових дій чи їх відвернення. Якщо працівника буде переміщено на територію, де ведуться бойові дії, існують протипоказання за станом здоров'я або оплата на посаді буде нижче середньої за попередньою роботою, працівник має право відмовитись.

Змін також торкнувся робочий графік персоналу: нормальним вважається відпрацювання до 60 робочих годин на тиждень з відповідним збільшенням заробітної плати працівника, водночас до 40 тижневих годин рахуватимуться як неповний робочий день на об'єктах критичної інфраструктури. Скасовується робота у вихідні дні; тривалість вихідних на тиждень за потреби може обмежуватись до 24 годин; скасовується скорочення робочого дня напередодні святкових, неробочих і вихідних днів; скасовується перенесення святкового вихідного або неробочого дня у випадках, коли він співпадає з вихідними; також знято обмеження на понаднормові години роботи вночі або у небезпечних умовах, але за умови згоди працівників, яким протипоказані такі види роботи.

Працівник має право розірвати трудовий договір, якщо: роботодавець, попри доступні можливості, не виплачує заробітну плату, підприємство розташоване в зоні бойових дій та існує загроза життю і здоров'ю. Призупинення дії трудового договору зі збереженням трудових відносин може відбуватися, якщо внаслідок військової агресії неможливе надання та виконання роботи.

Розвиток ринку праці – одна з безпосередніх потреб післявоєнної розбудови, а забезпечення роботою має стати неодмінною частиною соціальної політики повоєнного відновлення. Задля стабілізації ситуації насамперед необхідно забезпечити рівномірний попит на спеціалістів різноманітних напрямів. Визначальною проблемою сьогодення також є перерозподіл тенденцій затребуваності спеціалістів, водночас фахівці деяких професійних сфер потерпають від нестачі вакансій (рис. 3):

Рис. 3 – Динаміка змін попиту на фахівців відповідних галузей

Джерело: Розроблено автором на основі [2]

Питання встановлення відносного балансу у цьому напрямі постає на рівні за поверненням працездатного населення до своєї країни, відновленням критичної інфраструктури та залученням іноземних інвестицій. Вплив усіх вище зазначених факторів напругу впливатиме на відновлення не лише ринку праці, а й усієї економіки України, та попри все, питання реконструкції досі відкладається через постійні бойові дії на території країни.

Висновки. Внаслідок російсько-української війни українці або втратили роботу, або отримують неповну заробітну плату, або були вимушені мігрувати. Ситуація на ринку праці характеризується відносним відновленням, але активність у різних професійних сферах відрізняється, з огляду на те, що пошукова активність кандидатів зростає щотижня.

Зниження кількості вакансій під час війни потягло за собою підвищення конкуренції. За даними кадрових агентств, зокрема GRC, у перспективі є очікуваним поліпшення ситуації, незважаючи на те, що кількість активних вакансій на ринку є далекою від довоєнного рівня, а розміри пропонованих окладів, за невеликими винятками, – набагато нижчі, але, порівняно з першими місяцями війни, ситуація є більш стабільною та контрольованою.

Abstract. The article analyzes the impact of the Russian-Ukrainian war on the Ukrainian labor market, investigates the changes in the recruitment procedure in organizations and how complicated the search for a suitable candidate for a vacancy has become. A comparative analysis of the main methods of adaptation of enterprises to military realities was carried out. As a result of the study, the mechanisms and regulatory tools for the restoration of the labor market were identified, which in the future can contribute to improving the situation in the country.

Keywords: labor market, recruitment, adaptation of enterprises, safety, war.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Як змінився ринок праці за 50 днів війни: куди рухаємось, що з професіями та в кого перевага? *HR-Ліга. Спільнота кадровиків і фахівців з управління персоналом.* 19.04.2022. URL: <https://hrliga.com/index.php?module=news&op=view&id=24088> (дата звернення 09.10.2022).
2. GRC.UA. URL:<https://grc.ua/> (дата звернення 09.10.2022).

3. Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд за липень 2022 року. *Національний банк України*. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM_2022-07.pdf?v=4 (дата звернення 09.10.2022).
4. Аналітична та статистична інформація (2022 р). *Державна служба зайнятості України*. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/67> (дата звернення 10.10.2022).
5. Де шукати персонал у воєнний час: 5 основних інструментів. *work.ua*. URL: <https://www.work.ua/articles/employer/2866/> (дата звернення 10.10.2022).
6. Трудові відносини під час воєнного стану в Україні: що змінилося? *Державна служба України з питань праці*. URL: <https://dsp.gov.ua/podolannia-nelehalnoi-zainiatosti/trudovi-vidnosyny-pid-chas-voiennoho-stanu/trudovi-vidnosyny-pid-chas-voiennoho-stanu-v-ukraini-shcho-zminylosia/> (дата звернення 10.10.2022).

УДК 336.77

АНАЛІЗ СПОЖИВЧИХ КРЕДИТІВ У КРЕДИТНОМУ ПОРТФЕЛІ АТ «УКРСИББАНК»

О. С. Власенко, В. В. Волкова

Анотація. Розвиток національної економіки базується на сталому та стабільному функціонуванні кредитного ринку держави. Кредитний ринок є доволі сегментованим, проте орієнтується більшою мірою на індивідуального та корпоративного клієнта. Серед індивідуальних клієнтів у банках найбільшу популярність мають кредитні операції, зокрема стосовно кредитування фізичних осіб за споживчими цілями. Ці аспекти стимулюють потребу поглибленого аналізу споживчих кредитів банків у кредитному портфелі. Для аналізу було обрано портфель АТ «Укрсиббанк».

Ключові слова: банк, споживчий кредит, кредитний портфель, банківська діяльність, власний капітал.

Наразі споживчий кредит є важливим сегментом фінансово-кредитного ринку, вигідним для банків та інших фінансово-кредитних установ. На нашу думку, споживчий кредит – це використання кредиту для особистих потреб окремими особами та сім'ями, на відміну від кредиту, який використовується для комерційних або сільськогосподарських цілей.

Для того, щоб глибше дослідити масштаби споживчого кредитування, доцільно буде розглянути їх на основі АТ «Укрсиббанк» [1].

АТ «Укрсиббанк» – банк з іноземним капіталом, що діє в Україні понад 30 років та входить до групи BNP Paribas Group. Цей банк є універсальним та надає банківські послуги і корпоративному, й індивідуальному сектору економіки, зокрема проводить споживче кредитування населення.

Головні показники діяльності АТ «Укрсиббанк» у 2021 році:

- чистий прибуток – 1,7 млрд грн;
- операційний дохід – 2,0 млрд грн;
- чистий банківський дохід – 6,1 млрд грн;
- позики – 28 млрд грн;
- депозити – 67 млрд грн.

Базові показники діяльності АТ «Укрсиббанк» у 2019–2021 роках наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Базові показники діяльності АТ «Укрсиббанк» у 2019–2021 роках, тис. грн [2]

Показник	2019	2020	2021	Абсолютне відхилення	Темп приросту, %
Готівка	2 190 833	3 559 826	2 723 482	532 649	24,31
Кредитний портфель	21 371 168	21 067 038	28 459 815	7 088 647	33,17
Активи	53 196 707	72 298 433	78 018 369	24 821 662	46,66
Зобов'язання	46 338 707	64 131 296	68 440 582	22 101 875	47,70
Депозити	45 340 073	63 007 518	66 935 178	21 595 105	47,63
Власний капітал	6 849 896	8 167 106	9 577 756	2 727 860	39,82
Процентні доходи	5 236 310	3 958 139	3 968 214	-1 268 096	-24,22
Процентні витрати	1 030 138	662 877	311 850	-718 288	-69,73
Чисті процентні доходи	2 304 140	2 273 094	2 662 213	358 073	15,54
Чистий прибуток	2 615 044	1 324 396	1 410 650	-1 204 394	-46,06

Базові показники діяльності АТ «Укрсиббанк» у 2019–2021 роках вказують на загальне розширення банківської діяльності, зокрема готівковий портфель банку зріс на 532 649 тис. грн (на 24,31 %), кредитний портфель мав тренд до росту на 7 088 647 тис. грн (на 33,17 %), а загальні активи банку зросли на 24 821 662 тис. грн (на 46,66 %), що вказує на пасивізацію кредитування економіки (вищі темпи приросту активів за темпи приросту кредитного портфеля).

Норматив ліквідності АТ «Укрсиббанк» у 2019–2021 роках наведено на рис. 1:

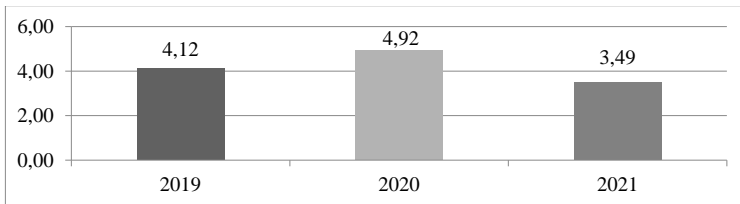

Рис. 1 – Норматив ліквідності АТ «Укрсиббанк» у 2019–2021 роках, % [2]

Норматив ліквідності АТ «Укрсиббанк» у 2019–2021 роках зменшився на 0,63 %, що вказує на погіршення стану структурування активів банку. Згідно з меморандумом України, спрямованим до МВФ у листопаді 2021 року, пріоритетами дій грошової влади у 2022 році будуть: подальше посилення вимог до капіталу банків, зменшення обсягу старих непрацюючих кредитів та повернення активів банків, виведених із ринку [3]. Кредити в активах АТ «Укрсиббанк» у 2019–2021 роках наведено на рис. 2:

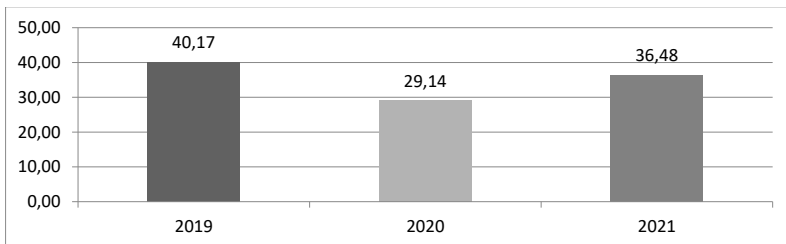

Рис. 2 – Кредити в активах АТ «Укрсиббанк» у 2019–2021 роках, % [2]

Кредити в активах АТ «Укрсиббанк» у 2019–2021 роках були системним видом активу, проте зменшилися приблизно на 5 %, що було пов'язано з переглядом складу та структури портфеля активів банку та зміною його стратегії інвестування залучених коштів.

Відношення кредитного та депозитного портфеля АТ «Укрсиббанк» у 2019–2021 роках наведено на рис. 3:

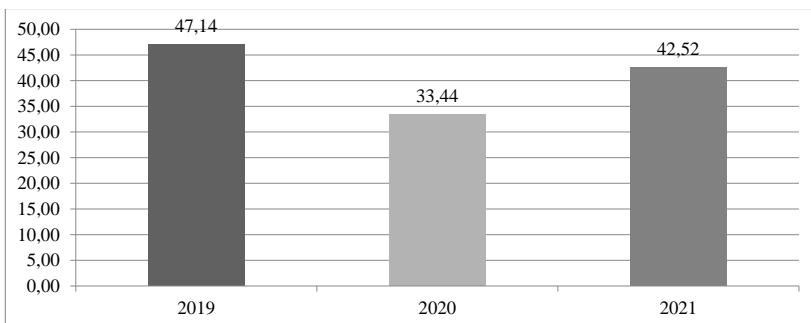

Рис. 3 – Відношення кредитного та депозитного портфеля АТ «Укрсиббанк» у 2019–2021 роках, % [2]

Відношення кредитного та депозитного портфеля АТ «Укрсиббанк» у 2019–2021 роках вказує, що на 100 грн залучених депозитів у 2019 році було видано лише 47,14 грн кредитів, а потім цей показник погіршився майже на 4,50 грн, що вказує на перегляд стратегії інвестування коштів банку в інші активи, зокрема і в державні цінні папери.

За роки Операції об'єднаних сил кредитування отримало нові особливості, оскільки, з одного боку, зменшився апетит банків до ризику, а з іншого, – знизився кредитний попит населення. Саме тому для відновлення роздрібного кредитування, яке сприяє підвищенню споживання, відповідно до розвитку економіки, необхідно, щоб споживачі кредитних послуг чітко усвідомлювали свої зобов'язання та права перед фінансовою установою і були здатні обслуговувати кредити навіть у разі непередбачуваних ситуацій % [4].

Рівень власного капіталу у пасивах АТ «Укрсиббанк» у 2019–2021 роках наведено на рис. 4:

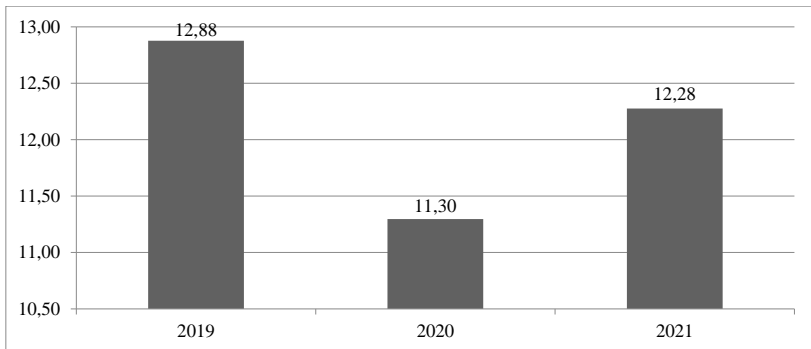

Рис. 4 – Власний капітал у пасивах АТ «Укрсиббанк» у 2019–2021 роках, % [2]

Рівень власного капіталу у пасивах АТ «Укрсиббанк» у 2019–2021 роках загалом відповідав нормативам капіталізації та був на сталому рівні, що може вказувати на продуману політику управління власними банківськими ресурсами. У складі пасивів власний капітал банку АТ «Укрсиббанк» у 2019–2021 роках зріс на 2 727 860 тис. грн (на 39,82 %), проте вищі темпи приросту демонстрували зобов'язання – на 22 101 875 тис. грн (на 47,70 %), зокрема і депозитний портфель, що зріс на 2 159 510 тис. грн (на 47,63 %) [5].

Рентабельність АТ «Укрсиббанк» у 2019–2021 роках наведено на рис. 5:

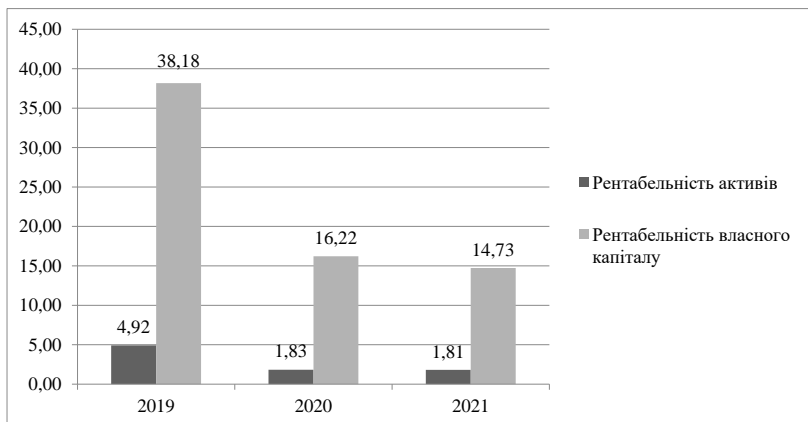

Рис. 5 – Рентабельність АТ «Укрсиббанк» у 2019–2021 роках, % [2]

Рентабельність АТ «Укрсиббанк» у 2019–2021 роках вказує на погіршення ефективності формування та використання власного капіталу (приблизно на 23 %) та активів банку – приблизно на 3,1 %.

Середню вартість залучення та використання банківських ресурсів АТ «Укрсиббанк» у 2019–2021 роках наведено на рис. 6:

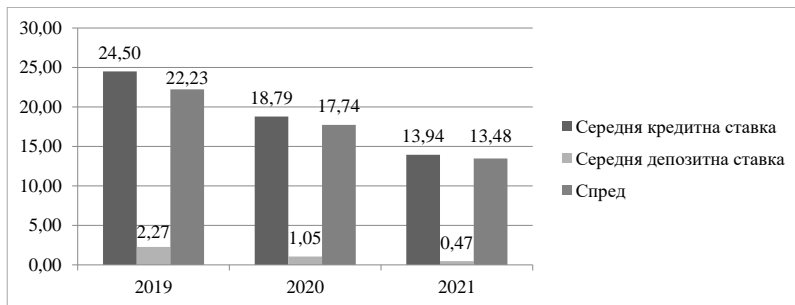

Рис. 6 – Середня вартість залучення та використання банківських ресурсів АТ «Укрсиббанк» у 2019–2021 роках, % [2]

Середня вартість залучення та використання банківських ресурсів АТ «Укрсиббанк» у 2019–2021 роках загалом зменшувалася на фоні зростання конкуренції на ринку банківського кредитування та депозитних операцій і падіння платоспроможних реальних доходів населення.

Про погіршення стану формування споживчого кредитного портфелю АТ «Укрсиббанк» у 2019–2021 роках свідчить зменшення процентних доходів на 1 268 096 тис. грн (на 24,22 %), а процентні витрати зменшилися на 718 288 тис. грн (на 69,73 %), що вказує на перегляд відсоткових ставок за кредитами та депозитами банку. Тому чисті процентні доходи зросли на 358 073 тис. грн (на 15,54 %), а чистий прибуток зменшився на 1 204 394 тис. грн (на 46,06 %), що є негативним трендом розвитку банку.

Аналіз споживчих кредитів у кредитному портфелі АТ «Укрсиббанк» вказує на сталий ріст цього елементу кредитного портфелю і в абсолютному, і у відносному виразі, що було пов'язано з коригуванням кредитної політики банку на споживчому сегменті цих банківських послуг.

Проте споживчі настрої домогосподарств погіршилися особливо, порівняно із довоєнним часом, що було обумовлено ростом вартості споживчих товарів та зменшенням реальних доходів населення. Інфляцію у 2014–2022 роках наведено на рис. 7:

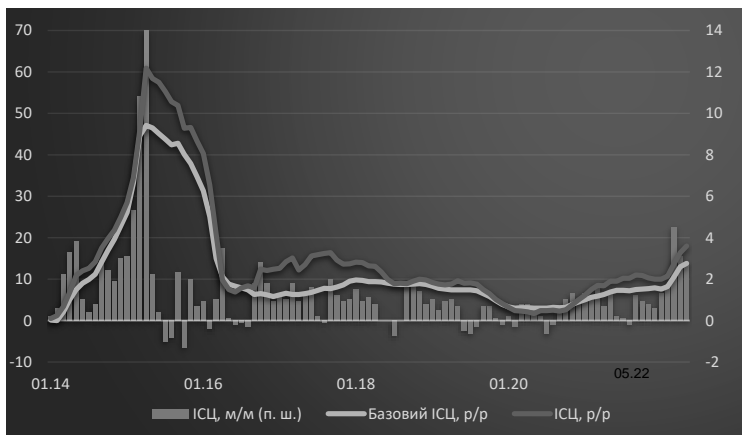

Рис. 7 – Інфляція у 2014–2022 роках, % [6]

Інфляція у 2014–2022 роках вказує на зростання на понад 8 % рівня цін, що було пов’язано з негативними очікуваннями споживачів та призвело до зменшення рівня кредитної споживчої активності. Зміну зарплати та кількості активно працюючих на підприємстві, порівняно з довоєнним часом, наведено на рис. 8:

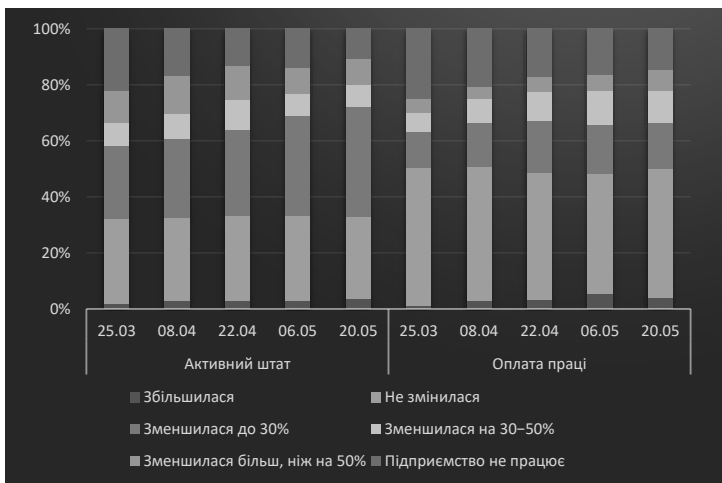

Рис. 8 – Зміна зарплати та кількості активно працюючих на підприємстві, порівняно з довоєнним часом, % [6]

Зміна зарплати та кількості активно працюючих на підприємстві, порівняно з довоєнним часом, демонструвала погіршення на ринку праці, що було обумовлено загальним рівнем економічної активності, такі тренди також негативно впливали на стан споживчого кредитування в Україні. Наслідком цього стало скорочення реальних доходів населення та зростання тиску на ринок зайнятості, що створює люфт подальшого падіння споживчого кредитування в Україні.

Отже, аналіз сучасного стану споживчого кредитування в Україні як передумова реалізації державної політики регулювання банківської кредитної діяльності вказує на негативні тренди зменшення кредитного споживчого портфеля на фоні падіння доходів населення, зростання кредитних ставок та зменшення ділової активності і впевненості населення у майбутньому. Аналіз споживчих кредитів у кредитному портфелі АТ «Укрсиббанк» свідчить про можливість проведення аналітичної оцінки ризиків споживчого кредитування банку і на потребу перегляду системи та кредитної політики банку.

Abstract. The development of the national economy is based on the steady and stable functioning of the state’s credit market. The credit market is quite segmented, but it is oriented more towards both individual and corporate clients. Credit operations are the most popular among individual clients in banks, in particular, in relation to lending to individuals for consumer purposes. These aspects stimulate the need for in-depth analysis of consumer loans of banks in the loan portfolio. The portfolio of JSC «Укрсиббанк» was selected for analysis.

Keywords: bank, consumer credit, loan portfolio, banking activity, equity.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Добрик Л. Споживчий банківський кредит в Україні: ресурсне забезпечення та ефективність. *Економічний аналіз*. 2011. Вип. 8. С. 369–372.
2. Фінансова звітність та показники. АТ «Укрсиббанк». URL: <https://my.ukrsibbank.com/ua/personal/> (дата звернення: 29.09.2022).
3. Рейтинг банків 2022: у тумані війни. *MIND.ua*. URL: <https://mind.ua/publications/20236095-rejting-bankiv-2022-u-tumani-vijni> (дата звернення: 29.09.2022).
4. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/> (дата звернення: 29.09.2022).

5. ТОП-10 українських банків. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/news/novyny-nisd/ukrayinski-banku-v-umovakh-viynyu-persha-desyatka> (дата звернення: 29.09.2022).

6. Звіт про фінансову стабільність НБУ. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-cherven-2022-roku> (дата звернення: 05.10.2022).

УДК 002:004.1]:[378.4.07:005.95

ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ В КАДРОВУ РОБОТУ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

М. О. Вронський, І. В. Панченко

Анотація. У статті визначено основні проблеми та особливості процесу впровадження системи електронного документообігу в діяльність закладу вищої освіти. Досліджено етапи розвитку системи електронного документообігу в Україні. Визначено основні переваги та недоліки переходу на електронний документообіг для менеджменту закладу вищої освіти. Визначені організаційні етапи впровадження електронного документообігу в кадрову роботу закладу вищої освіти.

Ключові слова: цифровізація, диджиталізація, електронний документообіг, кадрова робота, персонал, заклад вищої освіти.

Протягом останніх декількох років Україна стикається з подіями, які щоразу в новій формі актуалізують питання диджиталізації у більшості сфер життя. Пандемія COVID-19, збройна агресія російської федерації спонукають до перегляду управлінських підходів до питань зайнятості, організації праці та доцільності впровадження повноцінного електронного документообігу в українських організаціях. Означені аспекти є актуальними і в контексті дослідження діяльності закладів вищої освіти, зокрема у питаннях кадрової роботи та комунікацій персоналу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням впровадження електронного документообігу в закладах вищої освіти і загалом приділяли увагу вчені О. Гарбич-Мошора [1], І. Засторожнікова, А. Гречко та інші. Водночас на практиці реальне впровадження електронного документообігу в закладах вищої освіти є довготривалим і не системним, і до того ж відбувається за мінливих умов зовнішнього середовища, що робить цей процес складним та обумовлює необхідність подальшого дослідження організаційних аспектів його реалізації у практичну діяльність ЗВО.

Метою дослідження є аналіз процесу впровадження електронного документообігу в кадрову роботу закладів вищої освіти, визначення основних проблем та ефективних практичних підходів до організації електронного документообігу.

Виклад основного матеріалу. Складні виклики сьогодення змушують українські компанії шукати нові підходи до організації своєї кадрової роботи. Вимушений режим економії коштів на оплаті праці, велика частина співробітників, які виїхали за кордон, складні фінансові та соціальні умови життя працівників-переселенців – усе це обумовлює перехід менеджменту компаній на гнучкий режим організації праці, одним із компонентів якого є удосконалення документообігу через перенесення його у цифровий формат.

Документообіг є важливою ланкою всієї системи управління компанією, особливо якщо її організаційна структура є насиченою та масштабною з наявністю філій та великої кількості структурних підрозділів. Саме такі ознаки часто мають організаційні структури закладів вищої освіти України. За таких умов ведення кадрової роботи в закладах вищої освіти може бути ускладненим, якщо за основу беруться традиційні підходи до організації документообігу та зберігання інформації про співробітників. Паперові носії інформації та бюрократичні процедури узгодження документів наразі є вкрай неефективними методами організації кадрового документообігу. Нові часи вимагають сучасних підходів та засобів для організації швидкої передачі інформації між усіма суб'єктами менеджменту закладу вищої освіти, що обумовлює доцільність впровадження електронного документообігу в українських вишах.

Переваги електронного документообігу продемонструвала пандемія коронавірусу, адже в умовах повної соціальної ізоляції потрібно було продовжувати віддалено працювати он-

лайн. Під час повномасштабного вторгнення РФ до України питання віддаленого погодження документів та обміну ними й надалі залишається актуальним для України [2]. Тому доцільно передбачити, що електронний документообіг – це критично важливий інструмент для закладів вищої освіти під час воєнного стану. Проаналізуємо основні етапи розвитку електронного документообігу (ЕДО) в нашій країні за останні роки (див. табл. 1):

Таблиця 1

Етапи розвитку електронного документообігу в Україні

Етап	Рік	Опис змін
Затвердження організаційно-правових основ ЕДО	2003	Верховна Рада ухвалила закон «Про електронні документи та електронний документообіг»
Надання юридичної сили електронним документам	2003	Парламент ухвалив закон «Про електронний цифровий підпис». Надається юридична сила електронному документу за наявності необхідних реквізитів та паперового аналога
Електронна податкова звітність	2017	Затвердження Положення «Про застосування електронного підпису та електронної печатки банками України»
Електронний документообіг у державних установах	2018	Прийнята Постанова Кабінету Міністрів «Про деякі питання документування управлінської діяльності», що містила рекомендації для виконавчої влади перейти на електронний документообіг
Поява електронного підпису	2018	Набрав чинності Закон України «Про електронні довірчі послуги», а Закон України «Про електронний цифровий підпис» відповідно втратив свою силу

Отже, завдяки цій законодавчій діяльності держави та появі хмарних технологій в українських компаніях та ЗВО з'явилась можливість оптимізувати свої процеси документообігу та функціонувати віддалено попри пандемію, кризу та воєнний стан. Сучасні технології допомагають працювати з електронними документами з будь-якого пристрою, підключеного до мережі «Інтернет».

Очевидно, що електронний документообіг, порівняно з паперовим, дає змогу вивести планування діяльності організації на новий рівень – комплексного підходу, системного аналізу та прогнозування. А це, зі свого боку, підвищує стійкість організації в умовах частих криз та знижує ризики в умовах невизначеності. Цінність процесу впровадження електронного документообігу полягає в таких перевагах для організації, зокрема для закладів вищої освіти:

- електронний документообіг сприяє економії часу та ресурсів;
- об'єднує всі інформаційні потоки (внутрішні, зовнішні, змішані);
- збільшує швидкість проходження процедур підписання та узгодження документів різними структурними підрозділами;
- спрощує менеджмент через полегшення розподілу завдань між різними виконавцями.

Водночас слід зазначити можливі недоліки та проблеми, з якими може зіткнутись керівництво закладів вищої освіти під час впровадження електронного документообігу:

- небажання співробітників переходити на нові технології та принципи роботи;
- можливі додаткові фінансові витрати, витрати часу на впровадження та адаптацію процесу електронного документообігу;
- питання безпеки зберігання та обміну інформацією (віруси та ін.);
- можливі технічні труднощі переходу всіх категорій співробітників на роботу в електронному середовищі.

На основі дослідження підходів до впровадження електронного документообігу в закладах вищої освіти можна виділити п'ять важливих дій, що сприятимуть ефективній організації цього процесу [3]:

1) розробити та ввести в дію спеціальний документ – інструкцію про електронні документи та електронне діловодство. У ньому обов'язково зафіксувати найменування електронних документів, електронних облікових документів, архівних електронних документів;

2) необхідно отримати кваліфікований електронний підпис, який надає юридичної сили електронним документам та може використовуватися для підпису документів у будь-якому сервісі документообігу;

3) обрати та впровадити сервіс з електронного документообігу, провести навчання співробітників;

4) повідомити контрагентів та партнерів про перехід на електронний документообіг, укласти з ними договори про згоду щодо електронних договорів та інших документів і використання електронного підпису;

5) закріпити перехід на електронний документообіг наказом по університету з певної дати.

Важливим етапом процесу впровадження електронного документообігу є вибір програмного забезпечення. Найчастіше сьогодні українські компанії використовують переважно закордонні продукти, в основі яких – хмарні рішення, наприклад, SAP та Microsoft. Проте на ринку українського програмного забезпечення з організації електронного документообігу також є пропозиції, зокрема продукти компаній ТОВ «Мастер:Стрім», ТОВ «Інтел-Офіс» та ПрАТ «Центр комп'ютерних технологій «ІнфоПлюс».

Варто зазначити, що процес упровадження електронного документообігу в кадрову роботу закладу вищої освіти може бути доволі тривалим та стикатись із певними проблемами. З метою виявлення таких проблем у наявній системі документообігу українських університетів було проведено опитування (з використанням гугл-форми), в якому взяли участь 36 працівників українських університетів (переважно з м. Вінниця та м. Київ). За результатами проведеного опитування працівників університетів (відділу кадрів та співробітників інших структурних підрозділів) можемо дізнатися, з якими проблемами вони можуть стикатися під час обмеженого доступу до університетського приміщення:

- складність прийняття на роботу та звільнення;
- складність отримання підтверджувальних довідок про працевлаштування;
- складність заповнення трудових книжок;
- складність роботи з кадровими програмами, якщо немає доступу з дому;
- неможливість подивитися особову справу в разі необхідності у віддаленому доступі;
- ускладнене погодження та реєстрація наказів.

Також серед недоліків відсутності електронного документообігу необхідно зазначити такі: обсяг паперових документів, що зберігаються, потребує великого простору та дотримання правил зберігання (контроль світла, температури та вологості у приміщенні); ускладнений пошук серед великого масиву документів (не так швидко, як в онлайн-форматі).

Наразі фахівці пропонують підготовку до впровадження електронного кадрового документообігу за декількома етапами, які ми можемо бачити на рис. 1.

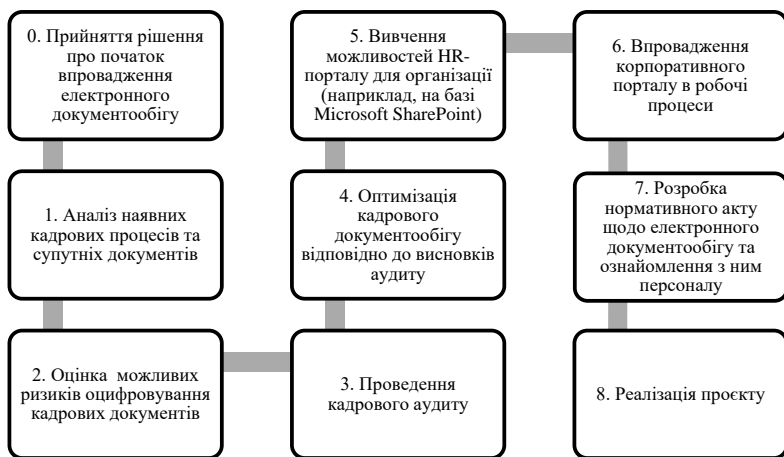

Рис. 1 – Етапи впровадження електронного документообігу в кадровій сфері [4]

Для уникнення проблемних моментів у подальшій роботі з електронним кадровим документообігом пропонується провести детальну підготовку з вивченням основних важливих

моментів. Особливо необхідно зазначити законодавчі аспекти, які стосуються терміну зберігання документів, необхідність підпису, запити від інших організацій тощо. Щодо переваг впровадження HR-порталу необхідно зазначити можливість синхронізації порталу з іншими системами (як ІС), спрощення ведення внутрішніх комунікацій між співробітниками та відділами. Під час упровадження такого документообігу важливо забезпечити умови навчання співробітників користуванню такою системою.

Висновки. З огляду на вищезазначене можна зробити висновки, що впровадження електронного документообігу в діяльність кадрової системи закладів вищої освіти дає можливість суттєво спростити велику кількість робочих процесів, сприяє збереженості та зручному доступу до документів та інформації, допомагає економити велику кількість ресурсів, дає можливість одночасно працювати з документом тощо. Тому впровадження електронного кадрового документообігу є важливим складником успішного функціонування закладу вищої освіти.

Abstract. The article defines the main problems and features of the process of implementing the electronic document management system in the activities of the higher education institution. The stages of development of the system of electronic document circulation in Ukraine are studied. The main advantages and disadvantages of the transition to electronic document management for the management of a higher education institution are determined. In the study, the organizational stages of the introduction of electronic document management into the personnel work of a higher education institution are determined.

Keywords: digitization, digitalization, electronic document management, personnel work, personnel, higher education institution.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гарбич-Мошора О. Електронний документообіг у закладі вищої освіти, тенденції та перспективи. *Модель і ринок*. 2018. № 9(164). С. 81–84. DOI: 10.24919/2308-4634.2018.144290 (дата звернення 15.09.2022).
2. Етапи розвитку ЕДО в Україні: від минулого до сучасності. *Kyivstar Business Hub*. 13.09.2022. URL: <https://hub.kyivstar.ua/news/etapy-rozvytku-edo-v-ukrayini-vid-mynulogo-do-suchasnosti/> (дата звернення 25.09.2022).
3. Електронний документообіг в Україні: як він працює. *buduysvoe.com*. URL: <https://buduysvoe.com/publications/elektronnyu-dokumentoobig-v-ukrayini-yak-vin-pracyuє> (дата звернення 25.09.2022).
4. Електронний документообіг у сфері освіти. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2010. Вип. 3 (46). С. 100–105. URL: <https://grani-print.dp.ua/index.php/dridu/article/download/429/346/> (дата звернення 15.09.2022 р.).
5. Електронна форма кадрового діловодства. *Держслужбовець*. 2019. № 7. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ds/2019/july/issue-7/article-45458.html> (дата звернення 15.09.2022).
6. Як організувати електронний кадровий документообіг. *Techexpert*. 25.03.2021. URL: <https://techexpert.ua/electronic-doc-flow-of-company/> (дата звернення 15.09.2022).

УДК 336.71:(005.32:331.101.3)

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ В БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ

А. М. Гонтар, О. А. Дороніна

Анотація. У дослідженні висвітлено характерні особливості мотивації банківського персоналу та їх взаємозв'язок з особливостями організації праці у банку. Розглянуто структуру системи мотивації праці, досліджено проблеми, що можуть виникати під час мотивації, а також запропоновано методи для побудови ефективної системи мотивації для працівників банківської сфери. Під час проведення дослідження було застосовано методи аналізу, спостереження, опису та узагальнення, що дало змогу виявити фактори, які впливають на мотивацію банківського персоналу, та розробити рекомендації щодо її вдосконалення.

Ключові слова: мотивація, банк, персонал, чинники мотивації, КРІ.

Вступ. Побудова ефективної системи мотивації залишається однією з важливих проблем, які необхідно вирішувати менеджменту організації. Особливо гостро це питання постає у банківській сфері, де саме від персоналу залежить те, наскільки продуктивно буде працювати та розвиватися банківська установа. Специфіку мотивації персоналу у банківській сфері досліджували Н. Г. Одинцова, Н. С. Данилевич, М. В. Посмітна, Н. П. Юрчук, Д. В. Захарчук, О. С. Бадзим тощо.

Метою дослідження є визначення шляхів створення ефективної системи мотивації для працівників банківської сфери (на прикладі АТ «Креді Агріколь Банк»).

Виклад основного матеріалу. Створення ефективної системи мотивації персоналу є однією з найважливіших задач, що постають перед кожною організацією. Специфічною рисою банківських установ є те, що людські ресурси мають виключне значення для їх конкурентоспроможності, оскільки фінансові та інформаційні ресурси надають їм лише тимчасову перевагу. Тому для ефективної діяльності банкам необхідні правильно підібрані й відповідальні працівники, які прагнуть до самореалізації та вміють ефективно взаємодіяти і з колегами, і з клієнтами.

Варто зауважити, що у банках наявний колективний характер праці, тобто результати праці окремих співробітників формують загальну картину. Саме тому важливо, щоб кожен працівник відчував себе частиною колективу, розумів, що його власний добробут залежить від фінансового стану та іміджу банку, в якому він працює [1]. Із цього випливає, що менеджери повинні будувати систему мотивації так, щоб забезпечити максимальну зацікавленість працівників у роботі та розвитку самого банку. Важливо, щоб винагорода більшою мірою залежала від трудової діяльності, а не базувалася лише на посаді, стажі роботи тощо. Якщо цю умову буде порушено, то співробітники будуть більш сконцентровані на просуванні по службі та завоюванні авторитету, що не обов'язково дорівнює ефективній роботі.

Основними критеріями оцінки ефективності системи мотивації банківського персоналу є такі [2]:

1. Відповідність банківській стратегії.
2. Безпосередній зв'язок із трудовою діяльністю, складністю та важливістю роботи.
3. Відповідність очікуванням працівників.
4. Врахування індивідуальних потреб кожного працівника.
5. Гнучкість та можливість удосконалення з урахуванням впливу зовнішніх та внутрішніх факторів.
6. Виваженість та комплексність під час розробки.

Можна виділити низку чинників мотивації, що є специфічними саме для співробітників банківської сфери (табл. 1):

Таблиця 1

Чинники мотивації праці банківського персоналу

Особливості організації праці в банку	Особливості управління персоналом та його мотивації
<i>Безпосередній вплив</i>	
Колективний характер праці, оскільки більшість банківських операцій неможливо виконати одним працівником	Створення у робітників впевненості у тому, що їх власне благополуччя суттєво залежить від стану банку, його іміджу та задоволеності клієнтів
Специфічні умови праці	Забезпечення підвищення рівня психологічної стійкості працівників
Високий рівень власної відповідальності за прийняті рішення та здійснені операції	Підвищення зацікавленості персоналу в мінімізації помилок під час робочого процесу, а також у зваженому прийнятті рішень
Постійне ускладнення спектру операцій, що здійснюються, за рахунок використання нових технологій	Контроль відповідності рівня кваліфікації працівника займаній посаді та виконуваним функціям
<i>Опосередкований вплив</i>	
Суттєвий вплив репутації серед клієнтів на конкурентоспроможність банку	Орієнтація персоналу на підвищення якості обслуговування клієнтів
Високий рівень спеціалізації банківських працівників	Забезпечення ефективних горизонтальних зв'язків між підрозділами банку
Базування банківської діяльності на інтелектуальній праці	Створення умов для розвитку інтелектуальних та творчих ініціатив працівників

Розроблено автором за [2, 3]

Найбільш ефективно буде діяти така система мотивації, що враховує індивідуальні потреби кожного працівника та грамотно поєднує матеріальне та нематеріальне стимулювання. Для цього доцільно застосовувати адміністративні, економічні та соціально-психологічні методи мотивації.

Адміністративні методи мотивації включають в себе видання наказів та розпоряджень, атестацію працівників та складання посадових інструкцій. Економічні методи передбачають різного роду преміювання, бонуси та надбавки, а соціально-психологічні – прийняття участі в

керівництві, ставлення керівництва, публічне визнання тощо. Система мотивації праці в АТ «Креді Агріколь Банк» включає в себе чотири підсистеми: внутрішньої мотивації, зовнішньої мотивації, оцінки ефективності застосування мотивації та управління операційним ризиком (рис. 1).

Велику увагу керівництво банку приділяє управлінню операційним ризиком, тобто ризиком збитків, що можуть виникнути через недосконалість внутрішніх процесів та помилки персоналу. Основним завданням підсистеми управління операційним ризиком є своєчасне виявлення таких ризиків та прийняття адекватних управлінських рішень задля пом'якшення наслідків [4]. Процес управління операційним ризиком передбачає такі етапи: виявлення, оцінка, пом'якшення, моніторинг, звітування. Програма матеріальної та нематеріальної мотивації АТ «Креді Агріколь Банку» включає [4]:

1. Прозору систему преміювання.
2. Мотиваційні програми та заходи.
3. Спеціальні умови кредитування.
4. Програми лояльності, пропозиції та знижки.

Для підвищення рівня мотивації працівників застосовується преміювання залежно від посади та підрозділу працівника. Система преміювання базується на щорічному індивідуальному професійному оцінюванні, що складається з кількох етапів і є обов'язковим для кожного співробітника банку. За результатами отриманої індивідуальної оцінки нараховуються відповідні бонуси.

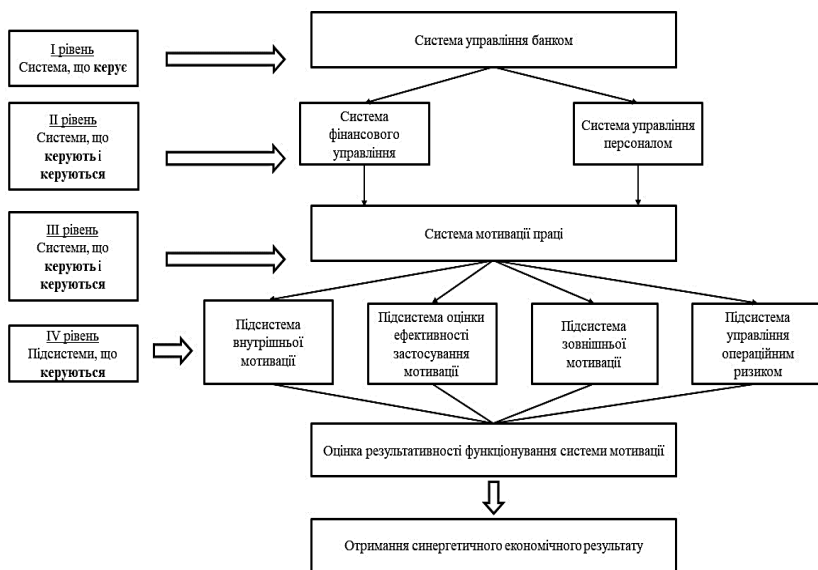

Рис. 1 – Ієрархічна структура системи мотивації персоналу в АТ «Креді Агріколь Банк» [4]

Окрім преміювання, АТ «Креді Агріколь Банк» також інвестує значні ресурси в розвиток і навчання персоналу, щоб надати кожному можливість повноцінно реалізувати свої здібності та використовувати набутий досвід, постійно розвивати і удосконалювати професійні навички.

Наприкінці року банк визначає найефективніших співробітників регіональної мережі та головного офісу. У банку діють окремі мотиваційні програми із чіткими критеріями та прозорими умовами, у межах яких кожен співробітник може стати переможцем. Винагородою для

найкращих співробітників року стає відвідування однієї з країн присутності групи Креді Агріколь задля набуття нового професійного досвіду [5]. Також АТ «Креді Агріколь Банк» надає важливого значення соціальному захисту своїх працівників, зокрема корпоративному страхуванню. Програма добровільного страхування покриває 100 % витрат на медичні препарати, амбулаторне та стаціонарне лікування. Співробітники мають можливість придбати поліс медичного страхування за корпоративною ціною для родичів першої лінії [5].

У системі мотивації АТ «Креді Агріколь Банк» є певні недоліки, пов'язані з тим, що працівники мало зацікавлені у стратегічному розвитку банку і сконцентровані лише на виконанні поточних планів. Окрім того, преміювання відбувається з огляду на займану працівником посаду, що спричиняє незадоволеність працівників нижчих посад. Через це спостерігається низька вмотивованість працівників нижчих рівнів, яка призводить до зростання плінності кадрів.

Виходячи з цього, рекомендацією для АТ «Креді Агріколь Банк» щодо покращення мотивації персоналу є впровадження системи КРІ, що є механізмом заохочення працівників за трудові досягнення. Це допоможе банку краще показати співробітникам, чого саме від них очікують, покращити злагодженість функціонування окремих підрозділів, зробити систему преміювання більш прозорою та зрозумілою і винагородити тих працівників, котрі дійсно на це заслуговують. Цю систему було успішно впроваджено в Національному банку України і дотепер час вона ефективно працює.

Для того, щоб впровадити систему КРІ, АТ «Креді Агріколь Банк» необхідно здійснити такі кроки [6]:

1. Аналіз ситуації. Необхідно проаналізувати поточні показники діяльності банку та визначити слабкі місця, які потребують модернізації.

2. Визначення цілей. Установлення конкретних та досяжних цілей, пов'язаних із загальною стратегією банку, на які зможуть орієнтуватися працівники.

3. Розрахунок необхідних ресурсів. Визначення орієнтовних витрат на впровадження та реалізацію системи КРІ.

4. Створення переліку показників КРІ. Розробка конкретних показників, що будуть основою системи КРІ, та на яких буде базуватися розмір винагороди працівників.

5. Впровадження нормативів. Пояснення персоналу нового принципу роботи та початок застосування системи КРІ.

6. Аналіз. Визначення ефективності застосування системи КРІ та її корегування за необхідності.

Перевагами мотивації персоналу за допомогою системи КРІ є [7]:

1. Орієнтація на результат. Система формується відповідно до конкретних потреб компанії, і в такий спосіб установлюється залежність винагороди саме від ключових показників, що є актуальними на період розробки та впровадження системи стимулів.

2. Керованість. Систему показників можна легко корегувати за необхідності, змінювати величину коефіцієнтів і їх кількість.

3. Зрозумілість. Кожен співробітник отримує заробітну плату залежно від власних результатів, тому в колективі не виникає сумнівів в системі нарахування оплати праці. Такий підхід дає змогу робітникам чітко розуміти, скільки їй за що вони отримують.

4. Стабільність. Механізм КРІ ефективно діє за будь-яких умов. Зміни допускаються залежно від потреб керівництва, але про них робітників попереджають завчасно.

Але слід зауважити, що, незважаючи на всі плюси, у такого підходу є і певні недоліки. Насамперед для кожного показника складно встановити конкретну вагу, тому на практиці ефект від кожного нормативу може виявитись незначним. Невдале визначення норми може знизити ефективність праці, так само, як і занадто висока вага одного з показників.

До того ж коефіцієнти ефективності передбачають лише матеріальне заохочення, але в наш час нематеріальні методи мотивації мають для працівників не меншу вагу, тому доцільно поєднувати підходи і адаптувати систему мотивації залежно від потреб колективу та цілей компанії. Однак в АТ «Креді Агріколь Банк» уже діє одна з ефективних програм нематеріального мотивування, достатньо лише доповнити її матеріальними стимулами.

Висновки. Висока вмотивованість персоналу є неодмінною умовою ефективного функціонування банківської установи. З огляду на це, система мотивації має базуватися на специфічних особливостях роботи працівників банківської сфери та сприяти максимальній зацікавленості персоналу у покращенні власної продуктивності. Правильно сформована мотиваційна система повинна здійснювати індивідуальний підбір мотиваційних програм для кожного працівника, який має ґрунтуватися на його можливостях та потребах, особистих результатах трудової діяльності, і поєднувати в собі матеріальне та нематеріальне заохочення.

Abstract. This study highlights the characteristic features of the motivation of bank personnel and their relationship with the features of work organization in the bank. The structure of the work motivation system is considered, problems that may arise in the process of motivation are investigated, and methods for building an effective motivation system for employees of the banking sector are proposed. During the research, such methods as analysis, observation, description and generalization were applied, which made it possible to identify factors affecting the motivation of bank personnel and develop recommendations for its improvement.

Keywords: motivation, bank, staff, motivation factors, KPI.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бадзим О. С., Береснев С. М. Мотивація професійної діяльності банківського персоналу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 6, ч. 1. 2016. С. 30–33.
2. Гетьман О. О., Киричок Є. О. Особливості механізму стимулювання персоналу у банківській сфері. *Бізнесінформ*. 2015. № 4. С. 76–79.
3. Мицак О. В., Миронов Ю. М. Особливості управління персоналом у банках. *Науковий вісник Львівського торговельно-економічного університету*. Вип. 3, 2016. С. 43–48.
4. Річний звіт за 2021 рік. *АТ «Креді Агріколь Банк»*. URL: <https://credit-agricole.ua/storage/files/annual-report-2021-ukr-full.pdf>
5. Agricole Boarding Book. URL: https://credit-agricole.ua/pdf/AG_boarding%20book_fin_site.pdf
6. Вишнякова М. О. Система мотивації на основі KPI. *Фінансовий директор*. № 2. 2016. С. 22–28.
7. Самойленко А. А. Особливості застосування KPI в системі мотивації персоналу на підприємстві. *Ефективна економіка*. № 5. 2014. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3030>

УДК 338.242:657

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ДЕБІТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ ВІТЧИЗНЯНОГО ПІДПРИЄМСТВА

М. Б. Жовтобрюх, Л. Л. Гевлич

Анотація. Нестабільна економічна ситуація у період воєнного стану в Україні впливає на роботу вітчизняних підприємств, актуалізуючи дослідження питань оптимізації управління, зокрема і щодо дебіторської заборгованості. Метою статті є ідентифікація практичних проблем організації ефективного управління дебіторською заборгованістю вітчизняного підприємства з погляду їх вирішення. У роботі констатовано, що наявність дебіторської заборгованості є нормальним явищем господарської діяльності. За результатами дослідження ідентифіковано основні проблеми організації такого управління, а також розроблено рекомендації щодо їх вирішення, зокрема і стосовно облікового забезпечення управління. Визначено напрями подальших досліджень.

Ключові слова: дебіторська заборгованість, ефективне управління, оптимізація.

Вступ. Нестабільна економічна ситуація у період воєнного стану в Україні значно впливає на роботу вітчизняних підприємств навіть у відносно безпечних районах країни. Втрата виробничих зв'язків, ринків збуту та сировини, кваліфікованих кадрів безпосередньо впливає на договірні відносини, оскільки дебітори не в змозі належно виконувати зобов'язання за укладеними угодами. Усе це призводить до проблем фінансової стабільності вітчизняних підприємств та вимагає ефективних управлінських рішень, насамперед щодо заборгованості.

Питання обліку розрахункових операцій, їх оцінка та методологія, організація договірних відносин між суб'єктами господарювання та можливості погашення заборгованості досліджувались у наукових працях учених-економістів: Л. Яременко, Т. Меліхової, Д. Шарка, С. Олійник, М. Яструбського, І. Левкович [1–5]. Проте швидкі зміни економічних процесів вимагають осучаснення їх досліджень.

Метою статті є ідентифікація практичних проблем організації ефективного управління дебіторською заборгованістю вітчизняного підприємства з погляду їх вирішення.

Основний розділ. Фінансовий стан підприємства більшістю дослідників розглядається як комплекс елементів системи фінансових відносин, що визначається сукупністю виробничо-господарських факторів і характеризується взаємопов'язаними показниками наявності, розміщення і використання фінансових ресурсів суб'єкта господарювання. Одним із факторів, що може суттєво вплинути на нього, є ефективність управління дебіторською заборгованістю, що викликає потребу чіткого визначення змісту цього поняття. Однак єдиної думки щодо сутності цієї дефініції в науковій дискусії немає, як видно з табл. 1.

Порівняльний аналіз змісту вітчизняних та міжнародних облікових регламентів також демонструє відсутність єдності поглядів. Так, НП(С)БО 10 визначає дебіторську заборгованість як суму заборгованості дебіторів (юридичних та фізичних осіб, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певні суми грошових коштів, їх еквіваленти або інші активи) підприємству на певну дату [6]. А в МСБО 32 визначення дебіторської заборгованості відсутнє, зате зазначений момент її визначення фінансовим активом, якщо підприємство є учасником контракту, що призводить до виникнення зобов'язання з фінансових інструментів [7].

Таблиця 1

Підходи до визначення сутності дебіторської заборгованості

№	Автор / норм. документ	Сутність поняття «дебіторська заборгованість»
1	НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість»	Сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату
2	НП(С)БО 13 «Фінансові інструменти»	Сума, що виникає внаслідок надання коштів, продажу інших активів, робіт, послуг безпосередньо боржникові та не є фінансовим активом, призначеним для перепродажу
3	НП(С)БО 14 «Оренда»	Сума визнаного доходу (виручки) від реалізації готової продукції і теперішньої негарантованої ліквідаційної вартості об'єкта фін. оренди одночасно з визнанням доходу (виручки) від реалізації готової продукції
4	МСБО 32 «Фінансові інструменти: подання»	Будь-який актив, що є: грошовими коштами; інструментом власного капіталу іншого суб'єкта господарювання; контрактним правом: отримувати грошові кошти або інший фін. актив від іншого суб'єкта господарювання, або обмінювати фін. інструменти з іншим суб'єктом господарювання за умов, які є потенційно сприятливими, або контрактом, розрахунки за яким здійснюватимуться або можуть здійснюватися власними інструментами капіталу суб'єкта господарювання та який є: непохідним інструментом, за який суб'єкт господарювання зобов'язаний або може бути зобов'язаний отримати змінну кількість власних інструментів капіталу, або похідним інструментом, розрахунки за яким здійснюватимуться або можуть здійснюватися іншим чином, ніж обміном фіксованої суми грошових коштів або іншого фінансового активу на фіксовану кількість власних інструментів капіталу
5	МСБО 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка»	Непохідні фінансові активи з фіксованими платежами, які підлягають визначенню та не мають котирування на активному ринку
6	А. П. Неживенко	Грошові кошти до оплати
7	Н. О. Матицина	Неспроможність підприємства виконати грошові зобов'язання перед контрагентом після настання встановленого договором строку оплати їх
8	Н. С. Акімова	Борг підприємства
9	Є. О. Іванов	Право на повернення боргу від покупців
10	Г. Г. Кірейцев	Складник оборотного капіталу, який є комплексом вимог до фізичних чи юридичних осіб щодо оплати товарів, продукції, послуг
11	Ф. Ф. Бутинець	Заборгованість інших підприємств чи окремих осіб із платежів цьому підприємству
12	О. Г. Лищенко	Фінансовий актив, який є контрактним правом отримувати грошові кошти або цінні папери від іншого підприємства
13	М. Д. Білик	Майно, що не оплачене контрагентами, або готівка, що вилучена з кругообігу оборотних засобів
14	В. О. Ганусич	Вкладення в обігові кошти
15	М. П. Войнаренко	Сума боргів юридичних та фізичних осіб, що виникли внаслідок минулих подій і зафіксовані на певну дату

16	О. С. Іванілов	Складник оборотного капіталу, який передбачає певні вимоги до юридичних чи фізичних осіб щодо оплати товарів, робіт, продукції
17	Т. Момот	Безвідсоткова позика контрагентам
18	В. О. Гуня	Один із найважливіших складників кредитної діяльності підприємства, один з елементів для розрахунку показників його результативності
19	В. Белозерцев	Грошове вираження результату вимушеної або заздалегідь запланованої господарсько-економічної операції кредитного характеру з контрагентами (юридичними або фізичними особами), що відбулася у минулому, та борг за неї може бути достовірно визначений, узгоджений з контрагентом та сплачений підприємству у майбутньому, а в поточний момент відображений у балансі підприємства як актив
20	Л. С. Гангал	Кошти у розрахунках

Узагальнено за [1–7]

Підсумовуючи результати порівняння, можна зробити висновок, що відсутність єдиного трактування поняття дебіторської заборгованості впливає на ефективність управління нею на рівні суб'єкта господарювання. Для вирішення проблеми пропонуються авторські визначення, які, на нашу думку, допоможуть визначити об'єкти обліку та управління в частині заборгованості:

1) *облікове* (дебіторська заборгованість – це заборгованість контрагентів суб'єкта господарювання (юридичних та фізичних осіб), що виникла відповідно до умов угод внаслідок відтермінування оплати переданої продукції (товарів), виконаних робіт та наданих послуг або за операціями доручення, принесе у майбутньому економічну вигоду та може бути достовірно оцінена);

2) *економічне* (дебіторська заборгованість – це один з елементів оборотних активів, які фінансуються за рахунок власних або позикових коштів).

Нині у підприємств є чимало проблем, пов'язаних із організацією ефективного управління дебіторською заборгованістю як такою, що може перетворитися з активу суб'єкта господарювання на його збитки. Загалом саме існування дебіторської заборгованості може вважатися негативним моментом, оскільки викликає такі явища:

- уповільнення оборотності капіталу через відволікання коштів з обороту і стримування інноваційного розвитку суб'єкта господарювання, що може призвести до погіршення його фінансового стану;

- відтермінування моменту сплати за відвантажену продукцію, виконані роботи, надані послуги, що призводить до обезцінювання коштів, чим може провокувати інфляцію;

- можливе непогашення заборгованості у встановлений термін, що впливає на фінансову стабільність суб'єкта господарювання;

- зниження ліквідності та підвищення ризику одержання фінансових збитків підприємством через велику частку дебіторської заборгованості у структурі активів.

Критичний аналіз облікової практики вітчизняних підприємств дав можливість ідентифікувати такі основні проблеми менеджменту щодо дебіторської заборгованості:

- 1) відсутність єдності вітчизняного та міжнародного нормативно-правового регулювання дебіторської заборгованості;

- 2) відсутність чіткої класифікації заборгованості;

- 3) відсутність вдумливої роботи з контрагентами під час укладання контрактів, зокрема щодо умов і термінів погашення зобов'язань дебіторами;

- 4) відсутність аналізу заборгованості, зокрема довгострокової;

- 5) відсутність фіксації методу визначення резерву сумнівних боргів в обліковій політиці підприємства;

- 6) відсутність чіткого алгоритму роботи з дебіторською заборгованістю, зокрема із пророченою, на рівні підприємства.

Обґрунтована класифікація заборгованості має велике значення і з наукового погляду, і у практичному сенсі. Із наукового погляду класифікація формує теоретичний базис для глибокого розуміння природи заборгованості та її функцій у життєвому циклі будь-якого суб'єкта

та господарювання. Із практичного погляду обґрунтована класифікація дає можливість підприємству визначити оптимальний склад і структуру дебіторської заборгованості, причини її утворення, а також правильно організувати її облік із відповідною аналітичною деталізацією. Дослідження класифікаційних ознак дає змогу виявити нові критерії поділу та групування заборгованості, удосконаливши цим забезпечення прийняття рішень. Теоретично чим більше ознак класифікації виділено, тим більша ймовірність пізнання об'єкта. Однак підприємству недоцільно класифікувати дебіторську заборгованість за всіма відомими класифікаційними ознаками, оскільки це вимагатиме значних затрат часу і може не знадобитися в управлінських цілях. Необхідно вибирати ті критерії поділу, які необхідні конкретному підприємству для прийняття відповідних рішень.

Єдиного переліку класифікаційних груп та ознак, у межах яких розкривається зміст та структура дебіторської заборгованості вітчизняних суб'єктів господарювання, не виділено. На практиці класифікація відбувається:

- за субрахунками рахунків розрахунків з покупцями і замовниками та різними дебіторами, зокрема розрахунки з вітчизняними покупцями, з іноземними покупцями, з учасниками ПФГ, за гарантійним забезпеченням, за виданими авансами, з підзвітними особами, за нарахованими доходами, за претензіями, за відшкодуванням завданих збитків, за позиками членам кредитних спілок, з іншими дебіторами, з державними цільовими фондами, за операціями з деривативами;

- за статтями фінансової звітності: дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги, за розрахунками: за виданими авансами, з бюджетом, зокрема і з податку на прибуток, інша поточна дебіторська заборгованість.

Водночас дебіторська заборгованість у балансі зарубіжних компаній англо-американської системи обліку ділиться тільки на три групи:

- рахунки до отримання;
- векселі до отримання;
- дебіторська заборгованість, не пов'язана з реалізацією товарів.

Ми пропонуємо до застосування на вітчизняних суб'єктах господарювання розподіл дебіторської заборгованості за категорією боржників – метод АВС-аналізу:

1) група А – найбільш важливі дебітори, на долю яких припадає 80 % дебіторської заборгованості та які заслуговують підвищеного контролю;

2) група В – дебітори середньої важливості, на яких припадає 15 % дебіторської заборгованості та які вимагають нечастої уваги;

3) група С – найменш важливі дебітори, на яких припадає 5 % всієї дебіторської заборгованості підприємства.

На основі дослідження розроблено процедуру організації ефективного управління дебіторською заборгованістю:

- якісний відбір контрагентів, із якими доцільне співробітництво, на основі встановлення їх груп;
- ідентифікація окремих категорій термінів та умов надання товарного кредиту відповідно до групи контрагентів;
- визначення чіткого алгоритму моніторингу дебіторської заборгованості із організації позивної роботи щодо її сумнівної частини – за необхідності;
- прогнозування наслідків зростання дебіторської заборгованості для підприємства.

Політика управління дебіторською заборгованістю має розглядатися як частина загальної політики управління оборотними активами підприємства і скеровуватися не на мінімізацію, а на оптимізацію загального розміру заборгованості. У межах такої оптимізації пропонується щодо організації облікового забезпечення управління:

- використання у практиці менеджменту запропонованих визначень дебіторської заборгованості;
- введення в облікову класифікацію заборгованості методу АВС-аналізу;
- застосування розробленої процедури організації ефективного управління дебіторською заборгованістю;

- введення міжнародних стандартів фінансової звітності як обов'язкових для всіх категорій вітчизняних суб'єктів господарювання;
- розробку чіткого механізму формування резерву сумнівних боргів на основі реальних показників поточного та прогнозованого фінансового стану підприємства;
- ведення обліку та звітності проведених взаєморозрахунків;
- впровадження у практику управління лімітування дебіторської заборгованості та систематичної її інвентаризації;
- впровадження автоматизованих систем обліку та управління дебіторською заборгованістю.

Висновки. Наявність дебіторської заборгованості є нормальним явищем на підприємствах усього світу, але вимагає ефективного управління величиною заборгованості. За результатами дослідження ідентифіковані основні проблеми організації такого управління, а також розроблені рекомендації щодо їх вирішення, зокрема і стосовно облікового забезпечення управління.

Напрямом подальших досліджень стануть дослідження процесів автоматизації обліку дебіторської заборгованості реального суб'єкта господарювання у межах організації його ефективного управління.

Abstract. The unstable economic situation during the period of martial law in Ukraine affects the work of domestic enterprises, actualizing the study of management optimization issues, including in relation to accounts receivable. The purpose of the article is to identify practical problems of the organization of effective management of receivables of a domestic enterprise from the point of view of their solution. The work states that the presence of receivables is a normal phenomenon of economic activity. Based on the results of the study, the main problems of the organization of such management were identified, as well as recommendations for their solution were developed, including regarding the accounting support of the management. Areas of further research are defined.

Keywords: receivables, effective management, optimization.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Яременко Л. М. Обліково-аналітичне забезпечення управління дебіторською заборгованістю в системі забезпечення ефективної діяльності підприємства. *Ефективна економіка*. 2021. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=9714>
2. Меліхова Т. О., Шарко Д. М. Удосконалення обліку та аудиту розрахунків з покупцями на підприємстві. *Агросвіт*. 2019. № 4. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/4_2019/6.pdf
3. Олійник С. О. Шляхи удосконалення обліку дебіторської заборгованості. *Науковий огляд*. 2018. № 5(48). URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/viewFile/1559/1638>
4. Яструбський М., Левкович І. Проблеми обліку розрахунків з дебіторами та кредиторами. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1302>
5. Коновалова К. Т., Макарова А. С. Удосконалення обліку кредиторської заборгованості та методи управління нею. *Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»* / ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій». Одеса. 2018. Вип. 34. С. 181–184.
6. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість»: Наказ Міністерства фінансів України від 08.10.1999 р. № 237. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99#Text> (дата звернення 10.10.2022).
7. МСБО № 32 «Фінансові інструменти: подання» (поточна редакція – редакція від 01.01.2012). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_029#Text (дата звернення 11.10.2022).

UDC 339.138:339.13.024+792

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ЗАКЛАДІВ ІНДУСТРІЇ КУЛЬТУРИ

Є. Т. Круковська, А. В. Тараніч

Анотація. У роботі досліджено теоретичні основи впровадження маркетингової діяльності в культурне середовище та визначено особливості управління маркетинговою діяльністю закладів індустрії культури. Визначено, що маркетинг в індустрії культури є шляхом задоволення потреб послуг культурного характеру та дозволяє у споживачів; він має не мети знайти баланс між орієнтацією на споживачів та на продукт (короткострокова задоволеність відвідувачів чи довгострокові вигоди).

Маркетинг індустрії культури є одним зі шляхів виведення галузі з кризової ситуації: якість, новизна, вміння займати певну позицію в інформаційному просторі, де точиться боротьба за популярність, увагу та прихильність публіки, визначають стійку репутацію й імідж установ, увагу з боку ЗМІ, зацікавленість спонсорів та меценатів.

Ключові слова: маркетинг в індустрії культури, потреби споживачів, орієнтація на споживачів, орієнтація на продукт, просування, інформаційна політика.

Актуальність дослідження. Збереження і зміцнення позицій підприємства на ринку вимагає адаптації до мінливих ринкових умов, а також до вимог і потреб своїх клієнтів. Це стосується всіх секторів економіки, зокрема й закладів індустрії культури. Динамічний розвиток цього сектора призвів до зміни його бізнес-структури, до загострення конкуренції. Внаслідок цього менеджери були змушені зацікавитися стратегічним і маркетинговим управлінням. Однак виявилось, що відсутність базових теоретичних знань і практичного досвіду серйозно ускладнює ефективну підготовку і здійснення заходів у цій галузі. Труднощі з використанням стратегій стратегічного управління і маркетингу в секторі культури були викликані здебільшого нестачею знань, а іноді навіть неприйняттям маркетингу керівниками установ культури, а також його помилковим ототожненням із продажами і рекламою, що знижує цінність діяльності, якою вони займаються. Вони вважають, що їхні продукти не повинні вимагати комерційного підходу.

Водночас є багато причин, які підтримують адаптацію маркетингових концепцій до галузі культури. Вони пов'язані зі складністю змін, які відбуваються в середовищі закладів культури, і з пошуком нових підходів до управління організаціями у сфері культури.

Метою роботи є дослідження теоретичних основ впровадження маркетингової діяльності в культурне середовище та визначення особливостей управління маркетинговою діяльністю закладів індустрії культури.

Аналіз досліджень і публікацій. Перша публічна дискусія про корисність маркетингу в установах культури почалася в кінці 1960-х років з робіт Ф. Котлера, Дж. Шеффа [1, с. 38]. Ф. Колбера [2]. На їхню думку, маркетинг може вийти за межі своєї вузько сприйнятої ролі в комерційних організаціях і набути ширшого соціального значення. Вони вважали, що використання маркетингу в секторі культури необхідне через усе вищу конкуренцію не тільки в самому секторі, але і в суміжних секторах, наприклад, у сфері розваг і туризму. Отже, ідеться про необхідність формування позитивного ставлення до культури і створення моделі проведення вільного часу, в якій мистецтво (культурна пропозиція) займає важливе місце.

Із цього погляду Ф. Котлер і Дж. Шефф визначили маркетинг як делікатне задоволення людських потреб. Отже, в секторі культури маркетинг пов'язаний із полегшенням обміну послугами між культурною установою і споживачами, з тим, щоб можна було задовольнити певні соціальні потреби. Автори вважають, що в усіх організаціях є клієнти, незалежно від того, називають вони їх так чи ні. Публіка зазвичай є типовою групою клієнтів культурного закладу, однак не слід забувати про меценатів, постачальників, співробітників, художників, волонтерів, культурні фонди й інші організації індустрії культури.

Перші наукові роботи, повністю присвячені питанням маркетингу в культурі, були опубліковані в 1980-тих роках: «Marketing the Arts» за редакцією М. Мокви (1980 рік), Дж. Мелілло «Market the Arts!» (1983 рік), керівництво з маркетингу мистецтв «Guide to Arts Marketing» К. Діггла (1986 рік) [3–5].

К. Діггл [3] зазначив, що головною метою маркетингу в культурі є отримати достатню кількість клієнтів для продукту, тобто творіння художника, що, зі свого боку, призведе до досягнення кращих фінансових результатів. Визначення К. Діггла ставить художника і його продукт у центр маркетингу. Основний акцент був зроблений на забезпеченні контакту між художником, його мистецтвом і споживачем. К. Діггл зазначає, що, на відміну від комерційного сектора (включно з індустрією культури), який створює продукт відповідно до очікувань замовника, у випадку державних установ культури продукт спочатку створюється художником, і тільки потім шукаються відповідні клієнти. Отже, метою маркетингу у сфері культури є не задоволення конкретних зумовлених потреб клієнта, а охоплення аудиторії, яка високо оцінить роботу художника. На думку К. Діггла, кінцева мета маркетингу в культурі є, імовірно-

ніше, художнього, ніж фінансового характеру. Такий підхід видається доцільним для ряду закладів культури, однак він не має широкого застосування у випадку культурних індустрій, які не можуть розраховувати на підтримку з державного бюджету або на місцеву підтримку, і їх діяльність повинна здійснюватися на основі економічного розрахунку.

Визначення, розроблене М. Моквою [4], йде тим самим шляхом: – роль маркетингу полягає не в тому, щоб вказувати художнику, як створювати мистецтво, а в забезпеченні контакту між художником і відповідною аудиторією. Отже, маркетинг у цьому сенсі пов'язаний із полегшенням обміну послугами між культурним суб'єктом і споживачами, щоб можна було задовольнити певні соціальні потреби. Мета маркетингу полягає в тому, щоб краще пізнати клієнтів і розпізнати їх бажання, щоб мати можливість задовольнити їх, створивши відповідну пропозицію. Слід додати, що ці потреби повинні задовольнятися в такий спосіб, щоб забезпечити розвиток культурного закладу і привести до поліпшення його фінансових результатів. Отже, дуже важливою маркетинговою метою є розвиток продажів, яким у разі культурних заходів часто нехтують.

О. Пучкова [6] зазначає, що роль маркетингу в культурному секторі повинна враховувати художні передумови та економічні цілі.

Водночас серед причин впровадження маркетингових концепцій у секторі культури важливу роль відіграє розвиток інформаційних і комунікаційних технологій, що відкривають нові можливості для створення і поширення культурних товарів і послуг, а також для інформування споживачів культури про відповідні цінності.

Викладення основного матеріалу дослідження. Відповідно до класичної концепції маркетингу, продукт, як-от театральна вистава, симфонічний концерт або кінофестиваль, повинен створюватися з урахуванням глядачів або слухачів, яких ми хочемо переконати придбати квитки. Однак це не може призвести до витіснення репертуару інноваційних творів або цінних, але менш популярних серед аудиторії [7].

Є дослідники, які вибрали інший погляд: якби глядачам доводилося вирішувати, наш світ мистецтва ставав би все більш тісним і стерильним. Глядачів потрібно залучати, заохочувати або навіть примушувати до нових художніх вражень. Цей аспект життя занадто серйозний, щоб його можна було довірити нехудожникам [8]. Тому необхідно примирити ці два крайні погляди і знайти баланс між уподобаннями аудиторії, з одного боку, і потребами артистів з іншого.

Реальний внесок маркетингу (окремих концепцій маркетингу) у сектор культури може полягати у сприянні цьому процесу. Установам культури часто доводиться жертвувати короткостроковою задоволеністю клієнтів заради довгострокових вигод, які вони можуть запропонувати публіці. Отже, роль маркетингу в цьому контексті зводиться до «делікатного задоволення соціальних потреб» [9].

Прийняття певної концепції маркетингу і зосередження уваги на потребах клієнтів не завжди означає надання клієнтам продуктів, які очікуються зараз, але також розуміння потреб і побажань клієнтів в осяжному майбутньому і пошук способів ефективного досягнення цілей організації в короткостроковій і довгостроковій перспективі [10].

Продукти у сфері культури не завжди створюються так само, як інші продукти, виготовлені для того, щоб бути розміщеними на ринку і задовольняти потреби споживача. Наприклад, твір мистецтва, як і все творче зусилля, стає об'єктом обміну за певних умов, тобто, коли створюється ринковий попит на надання такого конкретного продукту. В інших випадках твір мистецтва створюється без умови, що він стане предметом продажу [11].

Товари і послуги у сфері культури та її галузей часто є товарами вищого порядку, тому необхідна відповідна діяльність із поширення інформації. Маркетинговий підхід, повністю оснащений правильними інструментами, може бути просто компетентним методом комплексного поширення. Цей підхід розвивається поряд із появою нових просторів та елементів, і ми можемо стати свідками його позитивного впливу на розвиток культурного сектора, а отже, – на соціально-економічний розвиток [12].

Прийняття принципів маркетингу установами культури і компаніями в індустрії культури не означає, що ми можемо застосовувати до них одну й ту ж саму маркетингову концеп-

цію. Специфіка продуктів, пропонованих установами культури, часто призводить до ситуації, в якій орієнтація на продукт має пріоритет над орієнтацією на ринок. Схоже, що у випадку установ, що створюють твори мистецтва (основна художня діяльність), це правильний фокус (інакше ми маємо справу не з мистецтвом, а, імовірно, з розвагою). Однак ситуація виглядає інакше щодо установ, які поширюють твори мистецтва (інші основні види художньої діяльності), де предметом обміну переважно є безперечні твори мистецтва. Тут, не завдаючи шкоди самому художньому твору, споживачі можуть брати участь у розробці пропозиції, призначеної для них, або, нарешті, культурних індустрій, які не є некомерційними організаціями, їх діяльність є суто комерційного характеру [13].

Взаємозв'язок між методом фокусування на продукт / ринку і типом організації в секторі культури представлено на рис. 1. За умови інституційних творців (основна художня діяльність), а також деяких установ, що поширюють культуру (інша основна художня діяльність – авангардні театри, музеї сучасного мистецтва), ми стикаємося з фокусом на продукт, в якому відправною точкою є продукт або художнє творіння.

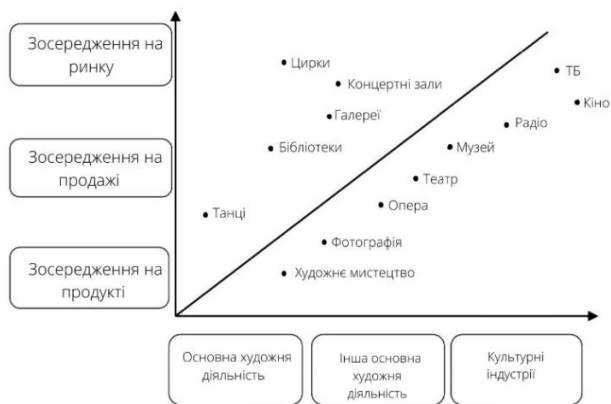

Рис. 1 – Взаємозв'язок між методом фокусування на продукт / ринку і типом організації в індустрії культури [10]

Продукт підлягає перевірці ринком (підлягає оцінці аудиторією культурних установ), але перед цим він зустрічається з думкою спільноти художників, критиків і мистецтвознавців. Ці думки надають авторам цінну інформацію, яка може вплинути або не вплинути на кінцеву форму продукту, пропонованого покупцям. Інформація збирається в інформаційній системі, що належить культурній компанії (скоординованій команді людей, видів діяльності та інструментів), метою якої є виробництво, зберігання та використання даних, отриманих внаслідок маркетингових досліджень [10].

Відправною точкою для культурних установ і компаній у культурній індустрії в цій моделі є не продукт, а ринок – потреби клієнтів. Організації, ґрунтуючись на попередніх дослідженнях ринку, отримують інформацію, наприклад, про переваги для споживачів щодо пропозиції, їх очікування щодо ціни, методів поширення, типу інформації про продукт, який очікує споживач, або про персонал. Ця інформація зберігається в маркетинговій інформаційній системі, де вона піддається аналізу, внаслідок якого організація отримує цінні знання, необхідні для подальших дій. На підставі отриманої інформації проводиться сегментація ринку. Потім, керуючись очікуваннями і потребами клієнта, готується відповідна пропозиція, а також заходи з комплексного маркетингу. Після розробки відповідних функціональних стратегій продукт виводиться на ринок.

Отже, завданням директорів культурних організацій є проведення політики формування культурної пропозиції в такий спосіб, щоб концерти, вистави, виставки та ін., підготовлені

для широкої аудиторії, також дали змогу фінансувати вистави, концерти та виставки, умовно кажучи, «важкі», часто авангардні й інноваційні. Така політика формування пропозиції може використовувати методи маркетингового портфеля, зокрема й матрицю McKinsey, де критерієм для поділу продуктів на групи є їх привабливість, з одного боку, і конкурентна ситуація (у цій галузі мистецтва), з іншого. Ринкові критерії вибору репертуару повинні бути підкріплені (доповнені) художніми критеріями, і тільки тоді можна визначити концерти, вистави та виставки, які відіграють фундаментальну роль у досягненні фінансового доходу [14].

Метою маркетингової діяльності в секторі культури має бути:

1) дослідження ринку культури для оцінки ситуації, на основі якої можна визначити економічну політику, характер культурних організацій і пропозицію, тобто структуру ринку програм і продуктів культурних установ і культурних індустрій;

2) розширення культурної аудиторії (клієнти, потенційна аудиторія), просування концертних установ, проєктів або художніх творів, а також надання актуальної фактичної інформації про програми (автори, виконавці, твори та ін.) у межах різних проєктів управління культурою. Ці заходи спрямовані на пробудження інтересу потенційних клієнтів, щоб у майбутньому вони стали постійними споживачами пропозицій закладів культури;

3) досягнення максимально можливого доходу, що в разі державних установ культури зменшить залежність від фінансових установ;

4) побудова довгострокових відносин із донорами, волонтерами, художниками та іншими зацікавленими групами;

5) підвищення почуття автономії в роботі, коли її результати стануть помітнішими і всередині організації, і для широкого кола споживачів; авторитет також зростає, а зовнішній і внутрішній імідж організації покращиться;

6) незалежність і збільшення доходу сприятимуть зростанню самосвідомості співробітників, посиленню стимулів до праці. Усі ці фактори є дуже важливими елементами управління людськими ресурсами, які впливають на ефективність і результативність роботи закладів культури, бізнесу та індустрії культури загалом [15].

Отже, маркетинг у культурі розглядається на двох рівнях:

1. Маркетинг культури – здійснення діяльності з виробництва і продажу товарів або послуг у галузі культури із застосуванням принципів маркетингу. Це стосується установ культури, як-от культурні центри, кінотеатри, театри, музеї, концертні зали, бібліотеки.

2. Маркетинг із використанням культури – використання будь-якою компанією іміджу установою культури у стратегії спілкування зі своїми клієнтами (наприклад, Volvo як компанія, яка будує свій імідж на основі елементів довговічності, безпеки та екології, спонсорує філармонічний оркестр Готенберга з 1979 року [16]). Ця частина маркетингу у сфері культури зазвичай називається культурним спонсорством.

Найбільш поширеними запереченнями, з якими стикаються консервативні особи, які приймають рішення в установах культури, є такі:

1) «у нас хороший продукт, тому нам не потрібно докладати маркетингових зусиль», однак ця ідея застаріла. Нині клієнти закладів культури мають набагато ширший вибір розваг, ніж вони мали навіть десять років тому, тому вони можуть вибирати з безлічі пропозицій;

2) «ми знаємо нашу аудиторію, тому немає необхідності визначати ринок, на якому ми працюємо. Усі люди належать нашому ринку», але дослідження показують, що значна кількість менеджерів із культури визнають, що споживачами закладів культури має бути все суспільство, а цільовою групою пропозицій установ повинні бути всі;

3) агресивні маркетингові методи не повинні використовуватися під час просування культури – «ми повинні бути скромними і уникати хвастощів»;

4) «маркетинг аморальний, а справжні культурні цінності завжди будуть гідно оцінені», але звинувачення в аморальності виникає з фундаментального незрозуміння концепції маркетингу. Це часто формулюється саме так, оскільки маркетинг розглядається як маніпулювання клієнтами з метою переконати їх купувати продукти, які їм насправді не потрібні. Джерело цього заперечення полягає в неправильному розумінні різниці між маркетингом і збутом [3].

Незважаючи на всі заперечення, можна визначити, що установи культури повинні прагнути до впровадження принципи маркетингу. Якщо потенційна аудиторія не з'явиться, тому що вона вибере більш привабливі і, можливо, також менш дорогі форми дозвілля, установа культури рано чи пізно зіткнеться з дилемою зниження відвідування та банкрутства. Тому, усвідомлюючи такий стан справ, установи культури все частіше вважають за краще фокусувати свою діяльність на споживачах.

Маркетингова діяльність в індустрії культури може стати більш результативною, якщо реалізувати такі пропозиції: у штатному розкладі передбачити посаду маркетинг-директора (на базі інформаційно-презентаційного відділу) для постійного аналізу ринкової ситуації і можливих коливань попиту; вивчати тенденції розвитку ринку сценічного мистецтва; визначити стратегії на перспективу; прогнозувати обсяг продажу та забезпечення реалізації квитків; збирати маркетингову інформацію та оцінки політики конкурентів; проводити опитування і аналіз думки глядацької аудиторії; формувати глядацький попит і стимулювати відвідуваність; розроблювати гнучку цінову політику; раціонально складати репертуарний план; організовувати рекламні кампанії; готувати нові вистави (заходи), зокрема і для молодіжної аудиторії, із залученням молодих акторів, не боятися експериментувати; покращувати сервіс для глядачів (наприклад, за рахунок розширення парковки для автомобілів).

Висновки. Маркетинг в індустрії культури є шляхом задоволення потреб послуг культурного характеру та дозвілля у споживачів зі врахуванням художніх передумов та економічних цілей самих закладів. Маркетинг в індустрії культури має знайти баланс між орієнтацією на споживачів та на продукт з урахуванням часу: короткострокова задоволеність відвідувачів чи довгострокові вигоди закладів культури.

Маркетинг індустрії культури є одним зі шляхів виведення багатьох закладів із кризової ситуації. Економія на маркетингових дослідженнях себе не виправдовує, оскільки витрати, викликані хибними рішеннями, бувають більш значними. Ефективне впровадження в роботу організації сфери культури принципів маркетингу сприятиме розв'язанню нагальних соціальних-економічних проблем галузі.

В індустрії культури сьогодні перемагає не лише якість або новизна, а й уміння займати певну позицію в інформаційному просторі, де точиться боротьба за популярність, увагу та прихильність публіки. Організації культури, які здійснюють свою діяльність на базі технологій маркетингу, стають для споживачів цікавішими. Стійка репутація та імідж установи культури, увага з боку ЗМІ викликають зацікавленість спонсорів та меценатів.

Abstract. The paper examines the theoretical foundations of the introduction of marketing activities into the cultural environment and identifies the specifics of managing the marketing activities of institutions of the cultural industry. It was determined that marketing in the culture industry is a way to satisfy the needs of consumers in cultural and leisure services; it does not aim to find a balance between customer and product orientation (short-term visitor satisfaction or long-term benefits).

Marketing of the culture industry is one of the ways to bring the industry out of a crisis situation: quality, novelty, the ability to occupy a certain position in the information space, where there is a struggle for popularity, attention and affection of the public, determine the stable reputation and image of the institution, attention from the mass media, and the interest of sponsors and patrons.

Keywords: marketing in the culture industry, consumer needs, consumer orientation, product orientation, promotion, information policy.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Котлер Ф., Шефф Дж. Все билеты проданы. Стратегии маркетинга исполнительских искусств. Москва: Классика-XXI, 2004. 688 с.
2. Колбер Ф. Маркетинг культуры и искусства / пер. с англ. Л. Мочалова, под ред. М. Наймарк. СПб.: Издатель Васин А. И., 2004. 256 с.
3. Diggle K. Guide to Arts Marketing: The Principles and Practice of Marketing as they apply to the arts. Rhinegold Publishing Ltd, 1984. 256 p.
4. Mokwa M. P., Dawson W. M., Prieve E. A, Marketing the Arts. New York: Praeger, 1980. 286 p.
5. Melillo J. Market the Arts! New York: Foundation for the Extension and Development of the American Professional Theatre, 1983. 287 p.
6. Пучкова Е. И. Маркетинг в сфере театрального искусства. *Маркетинг в России и за рубежом.* 1998. № 1(4). С. 94–100.

7. Шубіна О. А., Назаров П. В. Организация менеджмента и маркетинга в региональном музее. *Справочник руководителя учреждения культуры*. 2011. № 9. С. 17–35.
8. Дымникова А. І. Філософія і технологія маркетинга в культурі. *Справочник руководителя учреждения культуры*. 2008. № 11. С. 28–39.
9. Потемкина О. Маркетинг исполнительских искусств: динамика развития и отличительные черты. *Цена*. 2006. № 5(43). С. 55–56.
10. Акімов Д. Маркетинг мистецтва та інтегровані маркетингові комунікації (реклама, стимулювання збуту, паблік рилейшнз). *Культура і сучасність* № 1. 2019. DOI: 10.32461/2226-0285.1.2019.179648.
11. Іванова О. Маркетинг мистецтва. Виконує мистецька періодика. *Проблеми сучасного літературознавства*. 2014. Вип. 19. С. 18–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prsl_2014_19_4
12. Моголова А. Ю., Соловейчик В. А. Особливості розвитку маркетингу у сфері культури та мистецтва. Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара, 2016.
13. Економічна привабливість української культури. Аналітична доповідь. Київ: ФОП Лопатіна О. О., 2019. 112 с.
14. Федець І. Що принесе 2020 рік креативному сектору економіки. *Економічна правда*. 09.01.2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/01/9/655579/>
15. Фірова С. Г., Ситницький М. В., Маркетинг у сфері культури: навчально-методичний комплекс для студентів спеціальності «Культурологія». Київ. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2015. 80 с.
16. Харчишина О. Маркетинг для митців: поради на час кризи і не тільки. *Житомир.info*. 02.12.2020. URL: https://www.zhitomir.info/post_2813.html

УДК 336.77

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ОЦІНКА СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ В БАНКАХ УКРАЇНИ

Н. О. Кучер, Л. В. Юрчишена

Анотація. У статті розглянуто теоретико-правові положення споживчого кредитування в банках України, проведено аналіз чутливості банківського сектору споживчого кредитування до зовнішніх та внутрішніх факторів, здійснено його критичну оцінку.

Ключові слова: споживчий кредит, кредитний портфель, кредитування, політика банків.

Постановка проблеми. Споживче кредитування є одним із найпоширеніших видів кредиту в економічно розвинених країнах світу. Цей вид кредиту не лише задовольняє споживчі потреби населення, а і впливає на економіку країни, адже підвищує попит на товари та послуги, що є надходженням грошового потоку до бюджету країни шляхом стягнення податків. Завдяки збільшенню обсягів кредитування покращується відношення обсягів споживчих банківських кредитів до ВВП, що досягає рівня розвинених країн. Банки мають змогу не тільки ефективно працювати, а й покращувати політику щодо обслуговування фізичних осіб, що позитивно впливатиме на фінансові результати їх діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми розвитку споживчого кредиту у своїх працях досліджували українські вчені Г. Панова, В. Сусіденко, Л. Добрик, Б. Івасів, С. Мочерний, Л. Тришак, А. Ковальчук, М. Туган-Барановський та іноземні вчені А. Сміт, Р. Котер, Дж. Сінкі, Т. Тук та інші.

Метою статті є визначення теоретико-правових засад споживчого кредитування та критична оцінка споживчого кредитування у банках України.

Виклад основних результатів дослідження. У сучасному світі велику роль в економічній системі відіграють фінансові інститути, адже їх діяльність відображає ефективність економіки держави загалом. Фінансові установи надають тимчасово вільні грошові ресурси тим суб'єктам, які мають цю потребу для реалізації своїх цілей. Вони провадять значну фінансову діяльність, але найбільша їх дохідність саме від кредитних послуг. Кредитна система включає в себе банки, кредитні спілки, ломбарди – це перелік основних кредиторів, які надають кошти фізичним особам на споживчі цілі для купівлі цінних товарів, навчання, відпочинку, лікування тощо [1].

Для визначення теоретико-правових засад варто розглянути підходи вчених до цього поняття, які представлені в таблиці 1:

Підходи до визначення поняття «споживчий кредит»

Джерело	Визначення терміна «споживчий кредит»
Закон України «Про споживче кредитування»	Грошові кошти, що надаються споживачу (позичальнику) на придбання товарів (робіт, послуг) для задоволення потреб, не пов'язаних із підприємницькою, незалежною професійною діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника [2]
Є. В. Кульчицька	Кошти, які надаються фізичним особам на купівлю споживчих товарів і послуг [3]
Л. Добрик	Кредит, який надається фізичним та юридичним особам на споживчі цілі, коли останні опосередковано надають кошти працівникам своєї організації у вигляді централізованого придбання для них квартир, дач, земельних ділянок [5]
А. Д. Дзюбенко	Це відносини економічної власності між кредитором і споживачем щодо отримання кредитором за надані кошти в тимчасове користування фіз. особам [7]
А. Т. Ковальчук	Кредит, який надається в національній валюті фізичним особам – резидентам на товари тривалого використання, сума якого повертається ануїтетними платежами згідно з умовами кредитного договору [8]
О. І. Лаврушин	Надання грошових коштів, які покривають споживчі потреби фізичних осіб, які кредитуються [4]

Джерело: складено автором на основі [2; 3; 4; 5; 7; 8]

Дослідивши підходи вчених, можна стверджувати про відсутність єдності підходу до визначення споживчого кредиту. Тому пропонується розглядати споживчий кредит як фінансові відносини, що виникають між кредитором і фізичною особою – позичальником із приводу тимчасової передачі коштів для задоволення споживчих потреб на умовах платності, строкості та поверненості.

Відповідно до підходів, які існують у науковій спільноті для визначення сутності споживчого кредиту, варто виокремити його основні ознаки (рис. 1):

Рис. 1 – Ознаки споживчого кредиту в Україні [6]

Кредиторами у споживчому кредитуванні є банки, адже вони займають найбільшу питому вагу у структурі наданих споживчих кредитів. Банківські установи під час кредитування використовують не власні, а саме залучені кошти: спершу мобілізують кошти у клієнтів, отримуючи тимчасово вільні кошти, і передають їх у тимчасове користування позичальникам, що є ще однією особливістю споживчого кредитування. Отже, позичальниками є фізичні особи, у яких виникла потреба додаткових коштів: звернувшись до банку, вони отримують грошову суму, яку зобов'язуються повернути у встановлені терміни та в межах тих умов, які передбачені у кредитному договорі. Об'єктом кредитування є зазвичай кошти у грошовій формі, що не викликає певних обмежень, які зазвичай є у інших видах кредиту.

Споживче кредитування має соціальний характер, адже дає змогу придбати будь-які продовольчі та непродовольчі блага для задоволення особистих потреб населення, і так підвищити добробут населення та згладити соціальну нерівність. Кредитування сприяє задоволенню попиту населення на товари споживчого вжитку, чим зумовлює розвиток споживчого кредитування у банківській сфері. Адже формується двосторонній процес, де кожна сторона отримує вигоду, водночас банк отримує статус фінансового посередника, який несе відповідальність перед кредиторами, акціонерами та позичальниками. Попри це, банк дотримується усіх

вимог як фінансовий посередник у сфері споживчого кредитування, які встановив Національний банк України у положенні від 5 березня 2018 р. № 23 «Про встановлення вимог до кредитних посередників банків та їх діяльності у сфері споживчого кредитування» [9].

Споживче кредитування має великий вплив не лише на кредитний портфель банку, а й на економіку загалом. У сучасних реаліях існує певний внутрішній і зовнішній вплив на діяльність банківських структур, що призводить до банкрутства та зниження кількості наявних банків. Отже, існує потреба аналізу та оцінки тенденцій, які впливають на банківську систему для усунення негативного впливу цих чинників. За даними Національного банку України в лютому 2022 року кількість діючих банків України становила 71, із них 33 – з іноземним капіталом, а на 1 червня 2022 року кількість банків знизилась до 69, водночас банки з іноземним капіталом також зазнали втрат їх залишилось 31.

Споживче кредитування в Україні характеризується низькою кількістю відкритих кредитів – це пов'язано з високими відсотковими ставками; через доступність споживчі кредити надаються на короткий термін, тому і є найдорожчими, а якщо розглядати кредити на споживчі товари в розстрочку, які надаються у магазинах-партнерах, то відсоткова ставка може бути 0,01 %, або ж надається пільговий безвідсотковий період.

Результати аналізу споживчого кредитування в банках України і тенденції його розвитку є важливим складником покращення економіки держави. Варто розуміти головні взаємозв'язки споживчого кредитування в системі впливу банківської кредитної діяльності (рис. 2):

Рис. 2 – Зв'язки впливу споживчого кредиту на економіку країни

Споживчий кредит має позитивний вплив на економіку країни, а саме – покращення рівня соціальної захищеності населення, тобто виконується найголовніше завдання споживчого кредиту соціального характеру.

Розглядаючи динаміку споживчого кредитування в Україні з 2010 року, можна простежити значні коливання (рис. 3):

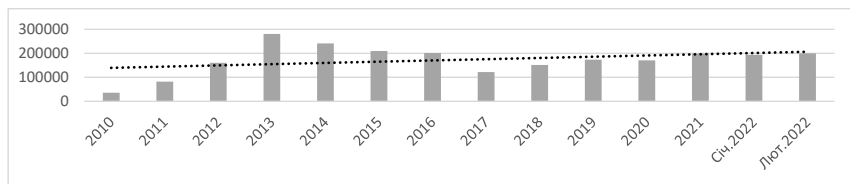

Рис. 3 – Динаміка обсягів кредитування фізичних осіб у 2010–2022 роках, млн грн [10]

Упродовж 2010–2013 років спостерігався стрімкий попит банківського споживчого кредитування, що супроводжується зростанням у 7,9 разів із 35 659 млн грн до 280 490 млн грн, досягнувши максимуму. Зазначені тенденції ґрунтуються на певній стабільності, порівняно з 2008 роком – періодом фінансової кризи, зростанням платоспроможності населення, що зумовило збільшення попиту на споживче кредитування та відновлення довіри населення до банківського сегменту.

У період із 2014 до 2017 року кредитування фізичних осіб суттєво зменшується до 122 066 млн грн у 2017 році, що пов'язано з розвитком нової фінансової кризи внаслідок загострення ситуації на кордоні з Україною, російською агресією та частковою окупацією деяких територій, що спричинило низький рівень платоспроможності населення через скорочування робочих місць.

Протягом 2018–2019 років ринок банківського споживчого кредитування почав поступово відновлюватися. Обсяги споживчого кредитування у банках України активізувалися в декілька разів із 122 066 млн грн у 2017 році до 173 702 млн грн у 2019 році.

Зростання споживчого банківського кредитування спостерігається у 2021 році, зокрема фізичним особам надано 198 682 млн грн, що перевищує суму кредитів на кінець 2020 року на 27 963 млн грн, або 16,4 %, а також більше від обсягу банківських споживчих кредитів станом на кінець 2017 року на 76 616 млн грн, або в 1,6 раза. Варто відмітити зростання питомої ваги споживчих кредитів від усіх кредитів фізичних осіб, які впродовж 2017–2021 років зросли на 13,8 % із 70,1 до 83,9 %. Зазначені тенденції досягнуті завдяки поступовому виходу банків із банківської кризи, зростання довіри споживачів до банків, адаптації економіки України до карантинних умов. Covid-19 негативно вплинув на розвиток споживчого кредитування, проте адаптація до нових умов функціонування позитивно вплинула на відновлення споживчого кредитування.

Показники темпу приросту банківських кредитів за суб'єктами кредитування (резидентам, нефінансовим організаціям та домашнім господарствам) протягом 2010–2021 років представлено в табл. 2:

Таблиця 2

Динаміка банківського кредитування резидентам, нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам (у млн грн)

Період	Кредити надані	Зміна у річному обчисленні наданих кредитів, %	Кредити, надані нефінансовим корпораціям	Зміна у річному обчисленні, кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, %	Кредити, надані домашнім господарствам	Зміна у річному обчисленні, кредитів, наданих домашнім господарствам, %
2010	732 823	1,3	500 961	8,4	209 538	-13,1
2011	801 809	9,4	575 545	14,9	201 224	-4,0
2012	815 142	1,7	605 425	5,2	187 629	-6,8
2013	910 782	11,7	691 903	14,3	193 529	3,1
2014	1 020 667	12,1	778 841	12,6	211 215	9,1
2015	981 627	-3,8	787 795	1,1	174 869	-17,2
2016	998 682	1,7	822 114	4,4	163 333	-6,6
2017	1 016 657	1,8	829 932	1,0	174 182	6,6
2018	1 073 131	5,6	859 740	3,6	201 102	15,5
2019	971 871	-9,4	744 648	-13,4	212 515	5,7
2020	948 386	-2,4	724 157	-2,8	206 471	-2,8
2021	1 044 049	10,1	752 324	3,9	254 385	23,3

Джерело: складено автором на основі [11]

Результати аналізу, представлені в табл. 2, демонструють нестабільну динаміку наданих кредитів протягом аналізованого періоду. У 2010 році відбулося зменшення кредитування на 13,1 %, порівняно з минулим роком, ця тенденція поширилася і на наступні роки: у 2011 році на 4,0 %, а у 2012 році – на 6,8 %. Нестабільність банківського кредитування припала на після-кризові роки, населення втратило довіру до банківських установ, заробітна плата була низькою, що призвело до низької купівельної спроможності, а отже, – до відсутності попиту на споживчий кредит.

У 2013–2014 роках відбулося збільшення обсягів споживчих кредитів: у 2013 році зростання було на 3,1 %, у наступному році – на 9,1 %. У 2015 році кількість наданих споживчих кредитів зменшилася на 17,2 %, у 2016 році – на 6,6 %, що обумовлено нестабільністю банків, але все-таки після кризи у 2014 році деякі з них пішли з ринку, що дало можливість здоровій конкуренції та надання населенню якісних банківських послуг.

Протягом 2017–2019 років кількість наданих кредитів зростає, але показники варіювались, адже населення почало піддаштовуватись під умови сьогодення, частина економіки України почала відновлюватись після кризи, викликаной Covid-19.

У 2020 році обсяг споживчого кредитування для населення зазнав зменшення на 2,8 %. Водночас банківські установи швидко пристосувались до цієї тенденції та покращили умови споживчого кредиту, а результат такої діяльності показав приріст кредитування на 23,3 %.

Сучасний стан банківського кредитування населення характеризується стрімким скороченням частки у загальних обсягах кредитування (табл. 3):

Таблиця 3

Структура кредитів, наданих банками у 2010–2021 роках

Роки	Усього	нефінансові корпорації		домашнє господарства	
		млн грн	%	млн грн	%
2010	732 823	500 961	68,4	209 538	28,6
2011	801 809	575 545	71,8	201 224	25,1
2012	815 142	605 425	74,3	187 629	23,0
2013	910 782	691 903	76,0	193 529	21,2
2014	1 020 667	778 841	76,3	211 215	20,7
2015	981 627	787 795	80,3	174 869	17,8
2016	998 682	822 114	82,3	163 333	16,4
2017	1 016 657	829 932	81,6	174 182	17,1
2018	1 073 131	859 740	20,1	201 102	18,7
2019	971 871	744 648	76,6	212 515	21,9
2020	948 386	724 157	76,4	206 471	21,8
2021	1 044 049	752 324	72,1	254 385	24,4

Джерело: систематизовано автором на основі [11]

Частка споживчих кредитів, наданих населенню, становить близько 1/4, водночас нефінансовим корпораціям – 3/4. Упродовж 2010–2016 років простежується скорочення кредитування домогосподарств із 28,6 % до 16,4 %, досягнувши мінімуму. Але починаючи з 2017 року, частка наданих кредитів зростала, що пов'язано з покращенням економіки післякризових років до рівня 24,4 % у 2021 році.

Зменшення обсягу кредитування населення з 2010 до 2016 року, а також постійне зниження частки таких кредитів у загальних обсягах кредитування можна пояснити високою вартістю наданих кредитів, згідно з даними від Національного банку України про середньозважені ставки за кредитами домашнім господарствам (рис. 4). Зростання середньорічних ставок за кредитами домашнім господарствам з 25,2 до 30,6 % упродовж 2010–2016 років призвело до скорочення частки кредитування цього сектору. Зазначені тенденції супроводжуються ризиковістю позичальників, порушенням їх фінансової стабільності, як наслідок – імовірністю неповернення кредитів. У наступні періоди тенденції зберігаються, що супроводжується незначним зростанням до рівня 32 % річних у 2019 році.

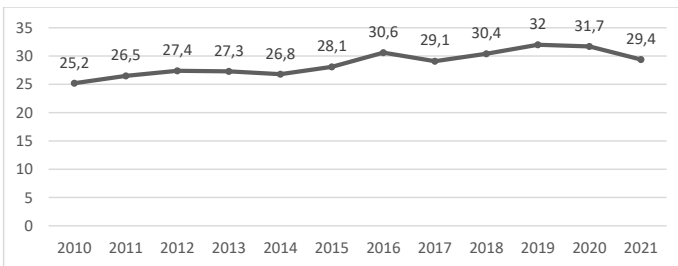

Рис. 4 – Зміна річних відсоткових ставок кредитів, наданих банками домашнім господарствам [10]

Джерело: побудовано автором на основі [10]

Резюмуючи результати, виявлено нерівномірні тенденції надання банківських кредитів фізичним особам, що пов'язано з кризовими явищами, які вплинули на банківську систему. Тенденція обсягів споживчого кредитування почала покращуватись у нашій країні з 2016 року, що обумовлено політикою банківських установ, яка спрямована на задоволення потреб населення та дохідність кредитних операцій банків [10]. Сучасному стану споживчого кредитування фізичних осіб притаманні значні коливання обсягів кредитування, зменшення частки кредитів фізичним особам у загальній сумі кредитів та зростання їх вартості.

Висновки. З огляду на дослідження банківського споживчого кредитування основними проблемами є розвиток інфляційних процесів, зменшення дохідності населення, що призводить до його неплатоспроможності, девальвація національної грошової одиниці, висока вартість споживчих кредитів, недостатність аналізу банками кредитоспроможності позичальників, що призводить до високих кредитних ризиків та обсягів неповернення банківських споживчих кредитів.

Для активізації та успішного розвитку споживчого кредитування банківським установам слід використовувати відсоткові важелі, зокрема зменшити відсоткові ставки за користування споживчими кредитами, що збільшить їх доступність для ширшого кола платоспроможних клієнтів – фізичних осіб.

Abstract. The article examines the theoretical and legal provisions of consumer lending in Ukrainian banks, analyzes the sensitivity of the banking sector of consumer lending to external and internal factors, and makes a critical assessment of it.

Keywords: consumer credit, credit portfolio, lending, bank policy.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про захист прав споживачів» від 01.08.2022 № 1023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>
2. Закон України «Про споживче кредитування» від 19.08.2022 № 1734. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#n6>
3. Кульчицька Є. В. Споживче кредитування і його вплив на фінанси домогосподарств: збірник. Київ: КНЕУ, 2019. 722 с.
4. Аналітичний огляд ринку споживчого кредитування. 2019. URL: [http://integrumventures.com/files/ Аналіз_ринку_споживчого_кредитування_Україна_лют.2019.pdf](http://integrumventures.com/files/Аналіз_ринку_споживчого_кредитування_Україна_лют.2019.pdf)
5. Добрик Л. Споживчий банківський кредит в Україні: ресурсне забезпечення та ефективність. *Економічний аналіз*. 2011. Вип. 8. С. 369–372.
6. Гаврилко Т. О. Споживче кредитування в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського: Економіка і управління*. 2019. Том 30(69). С. 110–115.
7. Алескерова Ю. В., Дзюбенко А. Д. Особливості розвитку споживчого кредитування в Україні. *Науковий журнал «Причорноморські економічні студії» / ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій»*. Одеса. 2018. № 27(2). С. 87–92.
8. Банківська система України: інституційні зміни та інновації: колективна монографія / Л. О. Примостка, М. І. Діба, І. В. Краснова та ін. Київ: КНЕУ, 2015. 434 с.
9. Положення про встановлення вимог до кредитних посередників банків та їх діяльності у сфері споживчого кредитування. *Національний банк України*. 08.06.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0050500-17#n16>
10. Дехтяр Н. А., Мезинко В. А. Споживче кредитування в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Проблеми та перспективи розвитку фінансово-кредитної системи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Суми, 19–20 листопад. 2020 р.). Суми: Сумський державний університет, 2020. С. 41–44.
11. Статистика фінансового сектору. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>

СУТНІСТЬ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА ТА МЕТОДИКИ ЇЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

І. В. Кушнір, В. С. Болгов

Анотація. Представлене наукове дослідження присвячено розкриттю сутності фінансової безпеки підприємства в сучасних економічних умовах. Визначено її зміст та виявлено проблеми, що створюють перешкоди позитивним результатам функціонування та розвитку підприємства. Обґрунтовано значущість ролі фінансової безпеки підприємства у формуванні комплексного поняття «економічна безпека підприємства». Доведено, що економічна безпека підприємницької діяльності є базовою компонентою мікрорівня, яка зумовнює й визначає економічну безпеку регіонів, галузей та держави загалом. Сформульовано авторське бачення підходів до розуміння сутності поняття «безпека».

Ключові слова: економічна безпека підприємства, фінансова безпека, підприємство, методика.

Вступ. У сучасних умовах розвитку економічних відносин здійснення підприємницької діяльності є надзвичайно складною та ризикованою справою, тому потребує від суб'єктів ведення господарської діяльності створення ефективної політики щодо управління з метою визначення відповідної стратегії, що дасть змогу розвиватися підприємству в майбутньому, а також пошуку інструментів та конкурентних переваг, які зможуть реагувати на зміни у зовнішньому середовищі. Поняття «фінансова безпека підприємства» має враховувати сутність фінансової безпеки держави, адже це впливає на стан розвитку фінансово-кредитної сфери. Цей стан характеризується збалансованістю й якістю фінансових інструментів, достатнім обсягом фінансових ресурсів, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх та зовнішніх чинників, а також створенням конкурентоспроможних товарів та послуг, які необхідні суб'єктам господарювання й населенню [1, с. 112]. Сьогодні фінансово-економічна ситуація в Україні вимагає динамічного зростання ролі управління діяльністю підприємства та визначення виважених кроків із боку керівництва. Такі умови зумовлені тим, що саме ефективний розвиток підприємства, стан операційної та інвестиційної діяльності, впровадження інновацій, постійна модернізація оснащення впливають на оновлення продукції, а отже, – на фінансову безпеку підприємства і держави.

Економічна безпека підприємства є складною системою, в основі якої перебуває його фінансова безпека. У системі економічних інтересів підприємства найбільш значущим є його стабільне функціонування, що забезпечується стійким фінансовим станом, збільшенням прибутку та подальшим розвитком його діяльності. Своєчасне діагностування зовнішніх та внутрішніх загроз для нівелювання їх негативного впливу забезпечується використанням оцінки рівня фінансової безпеки підприємства як основного елемента економічної безпеки.

Концептуальні підходи до визначення місця фінансової безпеки підприємства як основного елемента економічної безпеки досліджували такі науковці: О. І. Абакуменко, І. О. Ахновська, О. С. Дубинська, В. С. Дяченко, О. В. Калмиков, Т. О. Меліхова, Н. С. Ситник, М. М. Швець та інші.

Метою роботи є визначення сутності фінансової безпеки підприємства та методики її оцінки.

Основний розділ. У сучасній науковій літературі поняття «економічна безпека підприємства» досить часто виводять безпосередньо з більш загальної категорії «безпека» (переклад з грецької означає «володіти ситуацією»). У спеціальній літературі наводиться визначення безпеки як стану, за якого будь-який об'єкт перебуває у позиції надійної захищеності і не піддається негативному впливу будь-яких факторів. У широкому науковому сенсі безпека розуміється як захищеність природно-фізіологічних, соціально-економічних, ідеально-духовних і ситуативних потреб ресурсів, технологій, інформації та моральних ідеалів, необхідних для життєдіяльності та розвитку населення.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що нині не існує єдиного визначення категорії «безпека». Так, вона визначається як стан об'єкта, властивість системи, здатність об'єкта, гарантія і необхідна умова тощо (рис. 1):

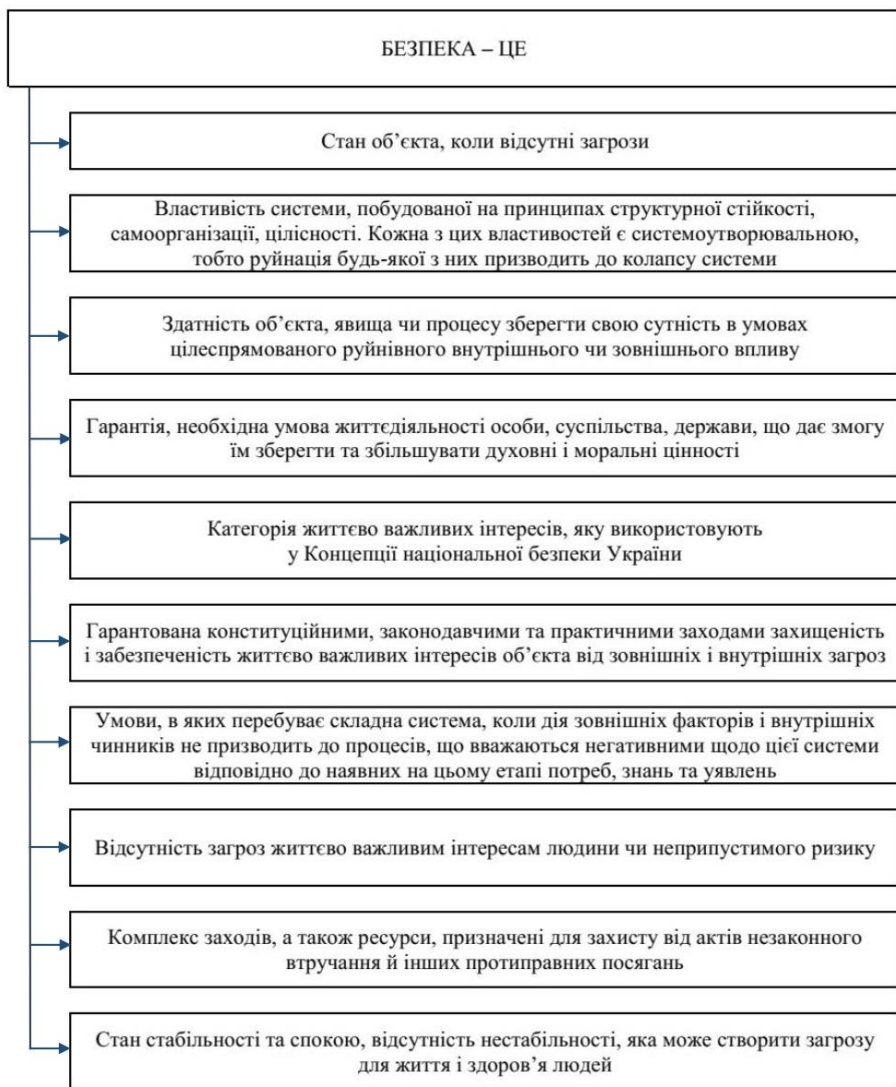

Рис. 1 – Підходи до сутності поняття «безпека»

Джерело: сформовано авторами

До того ж безпеку розуміють як такі умови, в яких перебуває складна система, коли дія зовнішніх факторів і внутрішніх чинників не призводить до процесів, що вважаються негативними стосовно цієї складної системи відповідно до наявних на цьому етапі потреб, знань та уявлень. Безпека є однією з основних людських потреб, тобто дуже важливою для суспільства. Почуття безпеки повинно бути пов'язане зі станом миру, відсутністю страху. Інформаційна безпека у дослідженнях зосереджується на визначенні стану загроз для пристроїв, систем, сегментів руху і заходів інформаційного забезпечення, а також імовірності виникнення загроз

для них. Для кожного суспільства питання безпеки є одним з основних вимірів його способу мислення про соціальну реальність. Безпека є державним завданням, що полягає у відсутності загроз, які суб'єктивно сприймаються окремими особами і групами. Це означає, що безпека складається з двох елементів: об'єктивного і суб'єктивного.

Сучасні умови господарювання пред'являють усе більш жорсткі вимоги до забезпечення економічної безпеки підприємства. Насамперед це пов'язано з умовами функціонування сучасних підприємств, які визначаються як нестабільні. Мінливість можна визначити як систематичну зміну умов господарювання, що призводить до появи і впровадження нових умов управління і виробництва, розподілу і обміну, і внаслідок цього – до зміни ефективності функціонування суб'єктів господарювання.

Економічна безпека підприємства як багатогранне поняття поєднує в собі зовнішні та внутрішні елементи, чим здійснює вплив одночасно на декілька складників економічної безпеки. Варто зазначити, що всі складники економічної безпеки, безперечно, взаємопов'язані між собою, і так чи інакше впливають один на одного (рис. 2):

Рис. 2 – Складники економічної безпеки

Джерело: сформовано авторами

Визначенню поняття економічної безпеки підприємства присвячено багато наукових публікацій. Проте практично всі вони мають один і той самий недолік: у них відсутні більш-менш логічні та чіткі визначення досліджуваного феномену, тобто феномену економічної безпеки підприємства.

Неможливо забезпечити стабільний розвиток підприємства без розробки стратегії та її впровадження. До того ж діяльність будь-якого суб'єкта ринкової економіки буде успішна тільки за умов стабільного фінансового стану [2, с. 84]. Це в сучасній економіці досягається шляхом формування ефективної системи фінансової безпеки підприємства. Поняття фінансової безпеки ґрунтується на грамотній стратегії розвитку в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз, урахуванні фінансової невизначеності, змін мікроекономічного характеру. У сучасному нестабільному економічному середовищі підприємство повинно оптимально співвідносити ризики і прибутки, приймати обґрунтовані рішення, запобігати можливим загрозам та забезпечувати досягнення стратегічних цілей.

Складність поняття та широка сутнісна ознак фінансової безпеки зумовила розробку різних підходів до трактування її сутності. Її розглядають як складник економічної безпеки підприємства, як самостійний об'єкт управління, як детермінований рівень фінансового стану, як діяльність з управління ризиками, як рівень збалансованості фінансових показників тощо.

Фінансова безпека підприємства, особливо в умовах глобальної фінансової кризи, повинна плануватись і прогнозуватись. На підприємствах, де діяльність пов'язана з постійними притоками і відтоком грошових коштів, основними індикаторами безпеки є контроль за рухом грошових потоків і їх динамікою з метою інноваційно-інвестиційного та соціально-економічного розвитку підприємства. Основним методом забезпечення ефективного планування грошових потоків і базою контролю за їх динамікою є бюджетування як управління процесами створення, розподілу, використання фінансових ресурсів із метою забезпечення розвитку підприємства та його фінансової безпеки.

Фінансову безпеку підприємства можна розглядати як сукупність кількісних та якісних показників фінансового стану підприємства. Вона визначається забезпеченням фінансової стійкості, ліквідності та платоспроможності підприємства, ефективністю використання наяв-

них фінансових ресурсів, організацією внутрішньогосподарського контролю основних видів звичайної діяльності підприємства, аналізом можливих внутрішніх та зовнішніх загроз економічної безпеки та попередження збитків фінансової безпеки підприємства, якістю менеджменту суб'єкта господарювання [3, с. 124]. Постійне дотримання фінансової безпеки зумовлюється наявним для кожного суб'єкта господарювання завданням: забезпечення стабільності функціонування та досягнення головних стратегічних цілей підприємства.

У теорії та практиці фінансового менеджменту існує значна кількість методів, які застосовуються для визначення рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання. Під час аналізу фахової наукової літератури для визначення рівня фінансової безпеки підприємства нами було виділено декілька підходів (рис. 3).

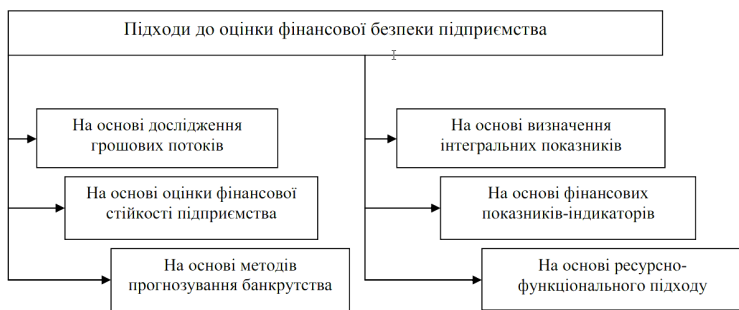

Рис. 3 – Підходи до формування методів оцінки рівня фінансової безпеки підприємства

Джерело: 1, 4–7

У першій групі методів оцінки фінансової безпеки підприємства рекомендується робити висновки на основі дослідження грошових потоків, тобто показників чистого грошового потоку в розрізі видів фінансової та господарської діяльності підприємств, за допомогою встановлених динамічних фінансових показників. Водночас показник чистого грошового потоку є індикатором ефективності господарської діяльності підприємства та характеризує його фінансовий стан. Цей підхід вузький, оскільки не охоплює всіх сфер, що впливають на фінансову безпеку бізнесу.

Друга група методів базується на основі аналізу фінансової стійкості, міра якої визначається на основі достатності оборотних коштів виробничої та збутової діяльності. Його значним недоліком є те, що він враховує лише платоспроможність підприємства і не охоплює багатьох аспектів фінансової діяльності, як-от ділова репутація та прибутковість, що знижує точність фінансової безпеки.

У теорії фінансового менеджменту та антикризового управління зазвичай рекомендується використовувати метод прогнозування банкрутства для аналізу фінансової безпеки підприємств, що формує третю групу методологічного підходу. На нашу думку, наступні три групи підходів є більш доцільними, бо вони охоплюють більше аспектів.

Четвертий підхід оцінки фінансової безпеки пропонується здійснювати за кожним функціональним складником фінансової безпеки, а потім визначити інтегральний показник експертним шляхом.

П'ятий підхід передбачає порівняння фактичних значень показників фінансової безпеки з граничними значеннями індикаторів її рівня. За цим напрямом найвищий рівень фінансової безпеки підприємства досягається за умови, що вся сукупність індикаторів знаходиться в межах порогових значень, а порогове значення кожного з індикаторів досягається не на шкоду іншим і має обґрунтований фінансовий підхід. Цей підхід слід визнати доцільним і виправданим. Водночас використання цього підходу залежить в основному від визначення порогових значень, які залежать від стану зовнішнього середовища, на яке підприємство майже не може впливати, а тільки пристосовуватися до його умов.

Шоста методика, що базується на основі ресурсно-функціонального підходу визначення фінансової безпеки підприємства, виділяє такі складові: бюджетна; грошово-кредитна; валютна; банківська; інвестиційна; фондова; страхова [2, с. 98–103]. Незважаючи на переважну більшість науковців, які вибирають експертний метод під час визначення вагомості окремих функціональних складників безпеки, деякі автори модифікують методику визначення вагомості складників у загальному інтегральному показнику. Це свідчить про те, що єдиної позиції науковців у формуванні методик оцінки фінансової безпеки підприємств не існує.

Висновки. Отже, фінансова безпека підприємства є багатоаспектним та складним поняттям і потребує більш детального вивчення. Проблема розробки єдиного методичного підходу до оцінки фінансової безпеки підприємств залишається невирішеною. Цей факт пояснюється тим, що процес управління фінансовою безпекою підприємства передбачає наявність взаємопов'язаних функціональних елементів та забезпечення процедури підбору, систематизації та вивчення даних про фінансові ресурси, достатній рівень платоспроможності і ліквідності, планування і здійснення фінансово-господарської діяльності підприємства, впровадження різноманітних інновацій на всіх стадіях виробництва товарів чи надання послуг із метою підвищення рівня рентабельності.

Abstract. The presented scientific research is dedicated to revealing the essence of financial security of the enterprise in modern economic conditions. Its content is defined and problems that create obstacles to the positive results of the operation and development of the enterprise are identified. The significance of the role of financial security of the enterprise in the formation of the complex concept of «economic security of the enterprise» is substantiated. It has been proven that the economic security of entrepreneurial activity is a basic component of the micro level, which determines and determines the economic security of regions, industries and the state in general. The author's vision of approaches to understanding the essence of the concept of «security» is formulated.

Keywords: economic security of the enterprise, financial security, enterprise, methodology.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Адонін С. В. Проблеми оцінки економічної безпеки сучасного підприємства. *Економічний простір*. № 148. 2019. С. 106–115.
2. Ахновська І. О., Болгов В. Є. Інформаційна безпека як складова економічної безпеки малого бізнесу. *Матеріали II Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конфер. «Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами» (м. Луцьк, 8 груд. 2016 р.)* / Луцький національний технічний університет. Луцьк. Частина 1. С. 83–85.
3. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні. Методологія оцінки та механізми забезпечення. Київ: КНТЕУ, 2004. 759 с.
4. Дубинська О. С. Визначення рівня фінансово-економічної безпеки на підставі аналізу фінансової звітності підприємства. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2021. № 5. С. 112–122.
5. Меліхова Т. О. Оцінка рівня фінансової безпеки підприємства як основний складник економічної безпеки: узагальнення наявних методичних підходів та критичний аналіз. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2018. № 1(63). С. 87–91.
6. Калмиків О. В. Методи оцінки рівня фінансової безпеки малих підприємств. *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. 2015. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4363>
7. Ситник Н. С. Методика оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства: зміст та функціональні складники / Н. С. Ситник, Л. І. Джиговська. *Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»* / ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій». Одеса. 2019. № 46(2). С. 65–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2019_46%282%29__13

УДК 338.242:657

ПОНЯТТЯ І КЛАСИФІКАЦІЯ ДОХОДІВ ТА ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ОСНОВА ОРГАНІЗАЦІЇ ЇХ УПРАВЛІННЯ

Ю. Ю. Мусієнко, Л. Л. Гевлиць

Анотація. У системі управління поняття доходів і витрат відіграють вирішальну роль, адже напряму впливають на фінансові результати підприємства. Для ефективної організації управління доходами і витратами на підприємстві слід поглиблено вивчити їх сутність та класифікацію. Метою статті є визначення сутності дефініцій «доходи» і «витрати» вітчизняного підприємства та критеріїв їх класифікації з погляду організації ефектив-

ного управління. У роботі узагальнено визначення доходів і витрат та критерії їх класифікації у роботах вітчизняних та закордонних науковців та в облікових регламентах. За результатами дослідження ідентифіковано проблеми та запропоновані напрями їх вирішення. Визначено напрями подальших досліджень.

Ключові слова: доходи, витрати, підприємство, ефективне управління.

Вступ. У системі управління поняття доходів і витрат відіграють вирішальну роль, адже напруму впливають на фінансові результати підприємства, його фінансовий стан, а отже, і конкурентну позицію на вітчизняних і світових ринках. Для ефективної організації управління доходами і витратами на підприємстві слід поглиблено вивчити їх сутність та класифікацію у науковій дискусії та вітчизняних і закордонних облікових регламентах. Метою статті є визначення сутності дефініцій «доходи» і «витрати» вітчизняного підприємства та критеріїв їх класифікації з погляду організації ефективного управління.

Основний розділ. Як свідчить історія економічної думки, дефініції доходів і витрат були масштабним дискусійним питанням ще за часів економічних шкіл: класичної, маржиналістської, неокласичної маржиналістської, кейнсіанської, неокласичної, марксистської. Сучасне тлумачення сутності доходу науковцями та нормативними документами представлено в табл. 1 [1]. Як можна побачити, науковці поділені на два табори: в першому (П. С. Рогожин, А. Ф. Гойко, Ф. Ф. Бутинець, Г. Г. Кірейцев, М. І. Крупка, П. І. Островерх, С. К. Реверчук) розглядають поняття «дохід» та «виручка» як тотожні, у другому (Т. Г. Камінська, В. І. Блонська, В. В. Сопко, В. П. Завгородній) вважають, що дохід впливає на результат діяльності підприємства.

Таблиця 1

Визначення поняття «дохід» вітчизняними науковцями

Науковці	Визначення дефініції
В. В. Сопко, В. П. Завгородній	валове надходження економічної вигоди протягом звітного періоду, виникає під час операційної діяльності підприємства
В. І. Блонська	надходження, одержані внаслідок господарської діяльності підприємства за певний період у вигляді конкретних економічних вигід, отриманих внаслідок процесу використання залучених для цього ресурсів в умовах прийняттого рівня підприємницького ризику
М. І. Крупка, П. І. Островерх, С. К. Реверчук	певна сума грошей, яка надходить від продажу фірмою певної кількості товарів і послуг
Г. Г. Кірейцев	чистий дохід (виручка) від реалізації продукції
О. О. Беляєв, А. С. Бебело	сукупність економічного (різниця між загальною виручкою підприємства і загальною сумою витрат) та нормального прибутку (мінімальний дохід підприємця, необхідний для залучення й утримання відповідного ресурсу в цьому виробничому процесі)
Ф. Ф. Бутинець	потік грошових коштів та інших надходжень за певний період, отриманий від продажу продукції, товарів, робіт, послуг
Т. Г. Камінська	збільшення економічних вигід протягом звітного періоду внаслідок надходження активів і/або підвищення їх вартості, і/або зменшення зобов'язань, які приводять до збільшення капіталу організації, за винятком внесків власників
Л. О. Болтянська, Л. О. Андрєва, О. І. Лисак	фінансові ресурси, які формуються внаслідок виробництва та реалізації товарів, забезпечують кругообіг основного та оборотного капіталу
П. С. Рогожин, А. Ф. Гойко	форма чистого прибутку підприємства, виключно з оплатою праці та прибутком

Поняття доходу регламентується й у нормативних документах – національних і міжнародних: НП(С)БО 15 «Дохід» трактує це як збільшення активу або зменшення зобов'язань, що обумовлює зростання власного капіталу (за виключенням зростання капіталу за рахунок внесків учасників підприємства), за умови, що оцінка доходу може бути достовірно визначена [2], а МСБО 18 «Дохід» вважає, що це валове надходження економічних вигід протягом періоду, що виникає під час звичайної діяльності суб'єкта господарювання, коли власний капітал зростає внаслідок такого надходження, а не внаслідок внесків учасників власного капіталу [3]. Можна констатувати, що за НП(С)БО 15 доходи мають покривати витрати, які понесені у зв'язку з їх отриманням, та разом і зобов'язання, а МСБО 18 «Дохід» робить акцент

не лише на надходженні активів, а й на підвищенні їх вартості, що є більш логічним. Вказана розбіжність впливає на методику відображення господарських операцій, що пов'язані з доходами підприємств, під час ведення обліку за національними та міжнародними стандартами.

Розглянемо еволюцію поняття «витрати» у науковій думці та нормативних документах. Потужними фундаторами цього поняття були представники економічних шкіл, наведені у табл. 2 [4]:

Таблиця 2

Еволюція сутності поняття «витрати»

Теорія / представники	Сутність теорії
Теорія абсолютних переваг / витрат В. Петті, П. Буагільбер, А. Сміт, Д. Рікардо	Величина вартості визначається затратами праці на виробництво продукції (за А. Смітом – заробітна плата, прибуток та рента; за Д. Рікардо – заробітна плата, прибуток та витрачені засоби виробництва). Витрати – середні суспільні затрати на одиницю продукції
Теорія трудової вартості / ресурсності К. Маркс, Т. Мальтус	За К. Марксом, витрати виробництва – видатки на виробництво, які несе підприємство задля створення товарів і наступного отримання прибутку; витрати обігу – витрати, пов'язані з процесом реалізації товарів (на упаковку, сортування, транспортування тощо). За Т. Мальтусом, до витрат виробництва слід включати прибуток на авансований капітал, витрати живої та уречевленої праці
Теорія цін А. Маршалл, П. Самуельсон	Ціна товару визначається попитом та пропозицією, в короткостроковій перспективі попит формує ціну на основі граничної корисності, а пропозиція – на основі витрат виробництва. Витрати – витрачена на виробництво товарів праця, вкладений капітал та земля, яка використовується під час виробництва

Водночас можна виділити два підходи до визначення «витрат»:

1) трактовка поняття «витрат» із розуміння господарського життя підприємства в контексті трудової теорії вартості, що висвітлює взаємодію під час виробництва трьох факторів – робочої сили, предметів праці та засобів праці, з подальшою інтерпретацією поняття вартості, її складників тощо;

2) ресурсний підхід, що передбачає обмеженість ресурсів і альтернативних варіантів їх застосування, і розглядає витрати як складник ціни, що формується на основі зміни попиту і пропозиції.

Сутність категорії «витрати» продовжують досліджувати вітчизняні науковці, погляди яких представлено в табл. 3 [5]:

Таблиця 3

Тлумачення поняття «витрати» вітчизняними науковцями

Ключова особливість	Автори
Витрати розглядаються як використання ресурсів	Ф. Ф. Бутинець, Н. С. Андрущенко, М. С. Пушкар, І. А. Волкова, С. І. Якименко, М. Г. Грещак, Т. П. Остапчук, Л. М. Янчева, І. Є. Давидович, М. І. Скрипник, Н. М. Ткаченко, Н. В. Задорожна, М. В. Реслер
Витрати представляють у грошовій формі	І. А. Бланк, Ф. Ф. Бутинець, Н. О. Гура, М. Г. Грещак, О. С. Коцюба, М. Павлишенко, О. В. Крушельницька, Л. Г. Мельник, О. І. Корінцева, Л. В. Нападовська, В. П. Климко, М. В. Реслер
Витрати – це вбуття активів або збільшення зобов'язань, зменшення власного капіталу	Н. В. Прохар, В. В. Кулішов, Ю. С. Цаль-Цалко, Л. В. Нападовська

Регламентация визначення витрат у вітчизняному і міжнародному законодавстві представлена: НП(С)БО 1 та 16 як зменшення економічних вигод у вигляді зменшення активів або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу, за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілення власниками [6]; Концептуальною основою фінансової звітності як зменшення активів або збільшення зобов'язань, наслідком якого є зменшення власного капіталу, крім як унаслідок здійснення розподілу держателів вимог до власного капіталу [7].

За результатами дослідження відмічено як позитивний аспект те, що сутність поняття «витрати» у міжнародному та вітчизняному законодавстві ідентична, що дає змогу вітчизня-

ним підприємствам, які формують звітність за міжнародними стандартами, використовувати вітчизняне розуміння цієї категорії. Проте відсутність повного консенсусу у дослідженнях вітчизняних науковців та законодавстві є негативною тенденцією, бо заважає використанню наукових досягнень у практиці менеджменту.

Для ефективної організації бухгалтерського обліку доходи та витрати класифікують на види, представлені в табл. 4:

Таблиця 4

Облікова класифікація доходів та витрат за НП(С)БО та МСБО

Облікова категорія	НП(С)БО	МСБО
Доходи	<ul style="list-style-type: none"> – дохід від реалізації; – чистий дохід від реалізації; – інші операційні доходи; – дохід від фінансової діяльності; – інші доходи 	<ul style="list-style-type: none"> – від реалізації товарів; – від надання послуг; – внаслідок використання третіми сторонами активів суб'єкта господарювання
Витрати	<ul style="list-style-type: none"> – виробничі (собівартість продукції); – операційні (адміністративні, збутові тощо); – фінансові; – втрати від участі в капіталі; – інші витрати 	<ul style="list-style-type: none"> – за елементами (амортизація, матеріальні, трудові тощо); – за функціями (собівартість продукції, збутові, адміністративні, інші)

Аналіз їх різновидів дає змогу зробити такі висновки:

1) основний критерій класифікації доходів вітчизняними стандартами – вид діяльності, з якого їх отримують, а міжнародними – предмет отримання доходів;

2) перед вітчизняними підприємствами стає проблема вибору класифікації доходів та витрат, бо в національних і міжнародних регламентах вони суттєво відрізняються.

Указані відмінності підвищують важливість облікового судження, яке виносять на практиці укладачі фінансової звітності. Адже саме на рівні підприємства приймається остаточне рішення про використання певної класифікації, заснованої на трактуванні сутності понять доходів та витрат підприємства. Тільки за умов чіткого розуміння таких категорій можливо інформаційне забезпечення ефективного управління підприємством.

Висновки. Аналіз еволюції трактування понять «доходи» і «витрати» визначними економічними школами дає можливість стверджувати, що ці дефініції розвиваються і визначаються етапом економічного розвитку суспільства. На основі дослідження національних і міжнародних облікових регламентів щодо доходів та витрат констатована відмінність принципів їх класифікації, що створює проблему практичного застосування. Негативним аспектом є те, що науковці та законодавство по-різному тлумачать категорії «доходи» та «витрати», що змушує укладачів звітності приймати остаточне рішення про трактовку доходів та витрат, а також її класифікацію в управлінських цілях на вітчизняних підприємствах.

Подальші дослідження можуть розвиватися в напрямі аналізу процесів автоматизації обліку доходів і витрат підприємства як засад організації ефективного управління.

Abstract. In the management system, the concepts of income and expenses play a decisive role, because they directly affect the financial results of the enterprise. In order to effectively organize the management of income and expenses at the enterprise, their essence and classification should be studied in depth. The purpose of the article is to determine the essence of the definitions of «income» and «expenses» of a domestic enterprise and the criteria for their classification from the point of view of the organization of effective management. The work summarizes definitions of income and expenses and classification criteria in the works of domestic and foreign scientists and in accounting regulations. According to the results of the research, problems were identified and directions for their solution were proposed. Areas of further research are determined.

Keywords: income, expenses, enterprise, effective management.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Павелко О. В. Теоретичний аспект дослідження сутності поняття «дохід» та особливості його класифікації. *Наукові записки. Серія «Економіка». Фінансова система України.* 2018. Ч. 1 (Вип. 10). С. 285–293.

2. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід»: Наказ Міністерства фінансів України від 29.11.1999 р. № 290. *Верховна Рада України (офіційний сайт)*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99#Text>
3. МСБО 18 «Дохід» (редакція від 01.01.2012). *Верховна Рада України (офіційний сайт)*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_025#Text
4. Шутько Т. І. Витрати в економічній теорії наукових шкіл. *Економіка та держава*. 2015. № 9. С. 133–135. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/9_2015/33.pdf
5. Ткаченко Н. М., Гурина Н. В. Історичний генезис понять «витрати» і «затрати»: обліково-економічний аспект. *Ефективна економіка*. 2015. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4278>
6. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»: Наказ Міністерства фінансів України від 31.12.1999 р. № 318. *Верховна Рада України (офіційний сайт)*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text>
7. Концептуальна основа фінансової звітності (прийняття від 01.09.2010). *Верховна Рада України (офіційний сайт)*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_009#Text

УДК 331.36:331.101.3

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВА

Ю. В. Неголюк, Н. С. Якимова

Анотація. У роботі досліджено вплив формування та функціонування системи управління персоналу на загальний розвиток підприємства та його можливість до впровадження та ведення інноваційної діяльності. Було проведено аналіз ключових факторів впливу, які безпосередньо чи прямо стимулюють запровадження інноваційних підходів у діяльності підприємства. Під час роботи було розроблено модель, у якій проектується взаємозалежність успішної кадрової політики та інноваційного складника діяльності підприємства. Методологічною основою роботи слугував метод економічного аналізу, порівняння та синтезу.

Ключові слова: інновації, кадрова політика, система управління персоналом.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси та інтернаціоналізація підприємницької діяльності у світі, що призводять до швидких та корінних змін у веденні господарської діяльності, стимулюють розвиток систем управління персоналу для задоволення сучасних потреб підприємств в умовах інноваційного розвитку. Враховуючи вище наведені твердження, підготовка висококваліфікованого персоналу є неодмінним елементом успішного функціонування підприємства в умовах глобальної конкуренції та стрімкого науково-технічного прогресу, коли життєвий цикл продуктів, технологій і навіть організаційних структур зменшується з неймовірною швидкістю. Джерелом тривалого розквіту організації є ефективна система управління, яка базується на новітніх методах, сучасній культурі та обґрунтованій кадровій політиці.

Аналіз останніх досліджень. За умов швидкісних змін та трансформації сучасної системи керування компаніями, вітчизняні і закордонні науковці В. Брич, Л. Білоус, Т. Гільорме, Т. Балановська, П. Друкер, Дж. Лафті, Г. Савіна, В. Вебер та інші розглядали та досліджували вплив системи управління на розвиток підприємства та ведення ним інноваційної діяльності. Це питання постійно потребує вивчення, оскільки тенденції формування та впливу управлінських систем доволі важливі для становлення підприємств у сучасних умовах.

Метою роботи є дослідження впливу системи управління персоналом на інноваційний розвиток підприємства.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі роботизації та диджиталізації технологічні процеси та удосконалення виробництва є вагомим фактором успішного розвитку підприємства. Люди, а саме професійні висококваліфіковані кадри, є основним елементом створення цих процесів та умов на виробництві. Ефективне управління трудовими ресурсами забезпечує безперервний розвиток та удосконалення виробничих процесів.

Систему управління тлумачать як багатовекторну діяльність відповідних відділів підприємства, галузевих органів та органів центральної виконавчої влади, яка охоплює низку функціональних підсистем [1].

Управління людськими ресурсами є послідовним процесом і складається з трьох етапів:

1. Підготовчий (професійний відбір).
2. Розподіл (підбір та розстановка кадрів).
3. Адаптивний (професійне навчання, налагодження міжособистісних стосунків) [2].

Якісна побудова системи управління персоналом мінімізує негативні чинники, які впливають на розвиток інновацій на підприємстві, а саме негативний діловий клімат, надто високий тиск на робітників та застарілу ієрархічну модель прийняття рішень.

До того ж часто впроваджувати інновації заважають певні проблеми: низька зацікавленість персоналу, високий рівень бюрократії на виробництві (велика кількість паперової роботи та оцінювальних етапів перед прийняттям рішення), неспроможність керівництва оцінити реальний вплив та роль інновацій у виробничому процесі, низька кваліфікація працівників та несприятливий діловий клімат всередині компанії [3].

Основний принцип успішної побудови системи управління персоналом є раціоналізація та оптимізація управлінських процесів для мінімізації витрат на трудові ресурси та досягнення високих результатів у продуктивності праці, шляхом побудови високоефективного середовища всередині підприємства.

Система управління персоналом на підприємстві є ключем до вирішення проблем із роботою кадрів, впливом персоналу на розвиток виробництва. Персонал є одним із об'єктів, який може і підвищувати, і знижувати конкурентоздатність підприємства відповідно до моделі управління, яка застосовується.

Управління людськими ресурсами є послідовним процесом і складається з трьох етапів (рис. 1).

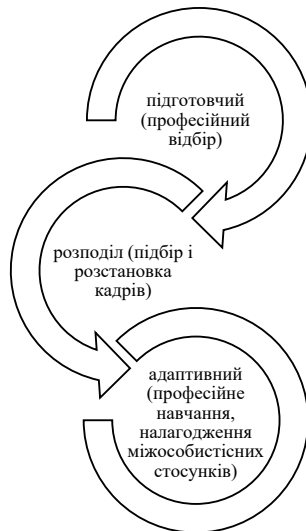

Рис. 1 – Етапи побудови системи управління персоналом

Джерело: складено автором

Оскільки інновації є одним із елементів прогресу, інноваційне управління людськими ресурсами здійснюється на кожному етапі. Навчання та розвиток персоналу є пріоритетними напрямками сучасного бізнесу, який актуалізує використання інноваційних технологій.

Персонал, як зазначалось раніше, є значущим важелем у розвитку та впровадженні інновацій у виробництво, адже саме працівники продукують ідеї з інноваційного розвитку персоналу та першими вникають у їх успішне та ефективне використання на виробництві.

Основою управління персоналом є визначення напрямку розвитку кадрової системи і регулювання її поведінки в динаміці відповідно до розвитку зовнішнього середовища, внутрішніх протиріч, завдань підприємства (організації, фірми). А тому варто зазначити основні функції управління персоналом, які є основними діями працівників під час виконання своїх обов'язків [4]. Наразі ми готові виокремити такі функції:

1. Планування кадрової політики підприємства, а саме: визначення бажаної кількості співробітників, їх основних характеристик та вимог до кожної посади.
2. Визначення рекрутерського плану підприємства – постановка шаблонних звітів для оцінки потреби пошуку нових співробітників, моделі та способи пошуку нових співробітників.
3. Добір, найняття нових співробітників – пошук висококваліфікованих кадрів, проведення конкурсу вакансій.
4. Адаптація співробітників та формування дружньої команди – організація тренінгів, зустрічей, підтримка нових співробітників.
5. Мотивація співробітників – розробка систем заохочення персоналу.
6. Інноваційна діяльність – постійний пошук нових управлінських рішень, моделей заохочення та співіснування та спілкування різних відділів фірми [5].

Рис. 2 – Модель впливу системи управління персоналом на розвиток інноваційного складника

Джерело: складено автором

Успішно побудована система управління персоналом та чітко поставленні задачі, які повинні виконувати та запроваджувати керівники, забезпечать підприємство активними, мотивованими та інноваційно налаштованими робітниками, які будуть працювати задля розвитку та покращення роботи підприємства.

Висновки. Ефективне функціонування підприємства можливе за умов якісного та успішного управління персоналом, що забезпечує побудову мотивованого та висококваліфікованого штату працівників, які готові впроваджувати та вивчати новітні технології у виробництво. У сучасних умовах інноваційний розвиток підприємства вирішує умови його існування на

ринку. Рівень розвитку та зацікавленості персоналу є важливими конкурентними перевагами в розрізі глобальної парадигми.

Тому з вищенаведеного можемо зробити висновок, що система управління персоналом та її якісна побудова мають кращий вплив на інноваційний розвиток підприємства. Саме професійність персоналу, його кваліфікація та зацікавленість у розвитку покращують виробничі процеси та проводять до постійного розвитку підприємства.

Abstract. This paper examines the influence of the formation and functioning of the personnel management system on the overall development of the enterprise and its ability to implement and conduct innovative activities. An analysis of the key influencing factors that directly or indirectly stimulate the introduction of innovative approaches in the company's activities was carried out. During the work, a model was developed in which the interdependence of a successful personnel policy and the innovative component of the enterprise is projected. The method of economic analysis, comparison and synthesis served as the methodological basis of the work.

Keywords: innovation, personnel policy, personnel management system.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Червінська Л. П. Управління інноваційною діяльністю персоналу: монографія. Київ: КНЕУ, 2014. 194 с.
2. Інноваційні засади управління людськими ресурсами: можливості, виклики, пріоритети досягнення соціально-економічної безпеки: колективна монографія за наук. ред. Г. Ю. Мішук. Рівне: НУВГП, 2020. 408 с.
3. Брич В., Борисяк О., Білоус Л., Галиш Н. Трансформація системи управління персоналом підприємств: монографія. Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2020. 212 с.
4. Sparrow P., Schuler R. S., Jackson S. E. Convergence or divergence: Human resource practices and policies for competitive advantage worldwide. *The International Journal of Human Resource Management*. 2019. Vol. 5. № 2. P. 267–299.
5. Кальєніна Н. В. Сутність категорії «управління персоналом». *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2018. № 3. С. 111–115.

УДК 338.465.4 : 338.467.5

АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ ТА ДИНАМІКИ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРИВАТНИХ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

О. В. Нечипорук, Т. В. Орехова

Анотація. У статті розглянуто детермінанти формування ринку приватних послуг в Україні. Проаналізовано основні переваги сегменту приватних медичних послуг. Охарактеризовано географічну та профільну структуру вітчизняного ринку медичних послуг. Визначено роль соціального маркетингу у розвитку сфери охорони здоров'я, а також напрями співробітництва державного та приватного секторів ринку медичних послуг. Наведено рейтинг приватних медичних закладів України за обсягами отриманого доходу. Визначено цільові орієнтири розвитку ринку приватної медицини в Україні у контексті європейської політики «Здоров'я-2020».

Ключові слова: приватні медичні послуги, ринок медичних послуг, соціальний маркетинг.

В умовах дестабілізації економічних відносин закономірно відбуваються значні трансформації у сфері охорони здоров'я. Насамперед це стосується інституціональних перетворень у системі управління охороною здоров'я, що обумовлює появи медичних закладів різних форм власності та сегменту платних медичних послуг. Надзвичайно важливими стають нові форми державного регулювання медичної діяльності: стандартизація, ліцензування, сертифікація. Ефективно впроваджуються національні проекти та програми, заходи яких спрямовані на профілактику важких соціально небезпечних хвороб. Усе це сприяє збереженню репродуктивного здоров'я населення. Стан ринку медичних послуг та його розвиток залежить від низки інтегративних факторів. Для забезпечення ефективної роботи медичних закладів необхідний достатній обсяг державного фінансування галузі охорони здоров'я [1, с. 16–17].

Метою цієї статті є визначення тенденцій та динаміки розвитку ринку приватних медичних послуг в Україні. Саме це є умовою забезпечення доступності для населення невідкладної і високоспеціалізованої медичної допомоги. Лікувальні заклади є постачальниками медичних послуг, а продукт їх діяльності є товаром, що пропонується на ринку медичних послуг і, безперечно, має свою вартість. Створення ефективної моделі маркетингової політики в охороні

здоров'я дасть можливість успішно розвивати ринок медичних послуг. Із метою вирішення цих питань доцільним є розроблення нових методів вивчення ринку медичних послуг, ефективної оцінки потреби медичних послуг у різних груп населення.

Вирішення питань доцільності фінансування тих чи інших медичних закладів з урахуванням обсягу медичних послуг, що надаються населенню – один із важливіших факторів ефективності сучасної медицини у країні. Важливим аспектом, який впливає на розвиток ринку медичних послуг і розвиток медичної галузі загалом, є ефективна податкова політика, тобто перенесення накопичених державою коштів у вигляді податків зі сфери економіки у соціальну сферу (охорону здоров'я, освіту, соціальне забезпечення, науку, культуру) [2, с. 352–354].

Країни з високим економічним розвитком виділяють достатню кількість ресурсів на державне фінансування системи охорони здоров'я, що забезпечує доступність різних верств населення до медичних послуг, зокрема соціально незахищених груп. В Україні наразі не забезпечено ефективної податкової політики з перерозподілом коштів між прибутковими галузями промисловості та соціальною сферою. Система охорони здоров'я перебуває на низькому рівні, і ринкові відносини майже не працюють. Одним із найважливіших факторів розвитку ринку медичних послуг є підвищення якості медичної допомоги, що неможливо без високого рівня кваліфікації медичних працівників, створення ефективної системи підвищення кваліфікації, об'єктивної оцінки рівня знань і навичок лікарів та середнього медичного персоналу [3, с. 110].

Надзвичайно важливим аспектом є створення університетських клінік як бази для навчання студентів та післядипломного підвищення кваліфікації медичних працівників різних рівнів. Важливою умовою розвитку ринку сучасних медичних послуг є реорганізація системи охорони здоров'я, зі змінами механізмів обслуговування та співвідношення між безоплатною та платною медичною допомогою і забезпеченням доступності високоспеціалізованих та високотехнологічних видів медичної допомоги всім верствам населення [3, с. 11–14]. Для цього необхідна розробка програми соціального маркетингу з урахуванням загального ринкового підходу до формування медичних послуг, спрямованої на моніторинг діяльності всієї системи охорони здоров'я, обсягів і попиту медичних послуг, здатності користувачів медичних послуг платити за високоспеціалізовану медичну допомогу, забезпечення доступності різних соціальних груп населення до медичних послуг. Лише моніторинг продуктивності медичних послуг і соціальний маркетинг визначають сучасний ринок медичних послуг.

Соціальний маркетинг у медицині передбачає планування і впровадження окремих заходів та програм, направлених на здійснення соціальних змін для поліпшення надання медичних послуг з урахуванням потреб і можливостей різних груп населення. Такі заходи передбачають, окрім медичних заходів попередження і профілактики захворювань, ще й інформаційні заходи, направлені на попередження травматизації під час використання транспортних засобів. Важливим напрямом соціального маркетингу є інформування населення щодо впливу шкідливих звичок на стан здоров'я і тривалість життя, інформування щодо профілактики серцево-судинних та інфекційних захворювань.

Важливим фактором розвитку медичних послуг є можливість надання високоспеціалізованих та високотехнологічних видів медичної допомоги. Вирішення цієї проблеми неможливо без оснащення закладів охорони здоров'я сучасною медичною апаратурою, забезпеченням високого рівня кваліфікації медичного персоналу, створенням ефективної системи транспортування пацієнта до спеціалізованих закладів. Тому у сучасних умовах транзитивної економіки актуальними є заходи, спрямовані на вивчення особливостей та перспектив розвитку ринку медичних послуг і на створення умов для їх надання. Сучасний розвиток ринку медичних послуг неможливий без створення системи медичної допомоги, орієнтованої на пацієнта [4, с. 20]. Головним об'єктом такої системи є пацієнт, і його потреби різних видів медичної допомоги формують пропозиції медичних послуг на ринку. На жаль, високий рівень корпоратизації та комерціалізації, активна технізація системи медичної допомоги сприяли витісненню пацієнта з центру системи охорони здоров'я. Головною метою системи медичної допомоги, орієнтованої на пацієнта, є створення реальних умов і механізмів для максимальної реалізації в охороні здоров'я прав громадян і пацієнтів. Така система медичної допомоги забезпечує повагу до потреб пацієнтів, координацію та інтеграцію медичної допомоги мульти-

дисциплінарною клінічною командою, інформування пацієнта про стан його здоров'я, емоційну підтримку, надання медичної допомоги за інформованої згоди пацієнта. Створення такої системи охорони здоров'я покращує результати діяльності системи загалом, і насамперед забезпечує задоволеність пацієнтів наданою медичною допомогою та покращує якість їх життя.

Ще один важливий напрям – співробітництво між державним і приватними секторами охорони здоров'я. Ці два сектори можуть доповнювати один одного за умов правильного розуміння національних задач охорони здоров'я і реалій кожного партнера. Таке взаєморозуміння сприяє створенню різноманітних форм співробітництва, спрямованих на досягнення головної мети – надання кваліфікованої і високоспеціалізованої медичної допомоги різним соціальним верствам населення [5, с. 5–9]. Нині слід вважати ефективними такі методи реформування державних і приватних медичних послуг: ліцензування і акредитація, створення мережі постачальників послуг, регулювання діяльності закладів охорони здоров'я, залучення недержавних закладів охорони здоров'я до надання високовартісних видів медичної допомоги із заключенням контрактів щодо надання цих послуг соціально незахищеним верствам населення на безоплатній основі [6, с. 185–190].

Співробітництво між державним і приватними секторами створює умови для покращення якості медичної допомоги через конкуренцію. Головною метою співробітництва державного та приватного секторів є поєднання якості і доступності медичної допомоги для всіх верств населення. На функціонування ринку приватної медицини прямо чи опосередковано впливає низка стримуючих факторів, серед них:

- низька купівельна спроможність населення країни;
- нестабільність національної валюти;
- недосконале нормативно-правове регулювання галузі (особливо у контексті ринку приватної медицини);
- надмірна бюрократизація системи ліцензування приватних медичних закладів;
- недостатній доступ до кредитних позикових ресурсів задля розширення обсягів діяльності.

Водночас каталізуючими факторами розвитку ринку приватної медицини є кризовий стан державної медицини, недосконалість її реформування, недостатність бюджетного фінансування державних програм, пов'язаних із розвитком системи охорони здоров'я.

Рис. 1 – Характеристика закладів приватної медицини відповідно до пропонованих ними послуг (2018 та 2021 роки) [8]

Вагомими перевагами приватних медичних закладів України є:

- доступність та оперативність отримання медичної послуги;
- якісне оснащення та устаткування медичного закладу;
- гарантована кваліфікація медичного персоналу;
- відповідальність та організованість процесу лікування;

– можливість отримання додаткових послуг.

Переважає більшість закладів приватної медицини зосереджена у найбільш платоспроможних регіонах України, а саме у столиці, де функціонує близько 50 % всіх приватних закладів країни; у Харкові, Дніпрі, Одесі та ін. Незважаючи на те, що 70 % ринку приватної медицини представлені відносно невеликими центрами, кабінетами, лабораторіями, протягом останніх років закордонні інвестори почали активніше вкладати кошти в розвиток крупніших приватних медичних закладів. За кілька років роботи приватних медичних закладів стало можливим виділення очевидних лідерів галузі, а їх доходи почали вимірюватися не десятками, а сотнями мільйонів гривень (рис. 2):

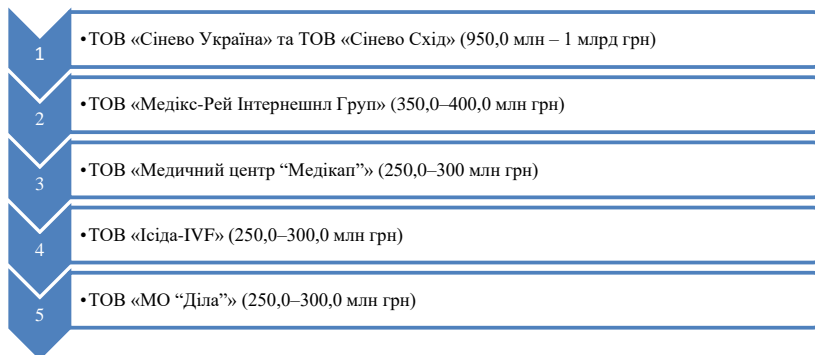

Рис. 2 – Топ-5 приватних медичних закладів України та обсяги їх доходу

Найприбутковішим приватним медичним закладом України, як бачимо з рис. 2, є ТОВ «Сінево Україна» та ТОВ «Сінево Схід» із сукупним річним доходом у майже 1 млрд грн. ТОВ «Медікс-Рей Інтернешнл Груп» (Лікарня ізраїльської онкології «LISOD») займає другу позицію з доходом близько 400 млн грн, і третя позиція рейтингу належить ТОВ «Медичний центр «Медікап»» із доходом у 300 млн грн [2]. Вартість лікування у приватних медичних закладах значною мірою залежить не від якості пропонованих послуг, а від «статусності» закладу. У разі надання однакових послуг аналогічного рівня якості різниця в ціні може коливатися в межах 50–80 %. Тобто кінцевий споживач медичної послуги переплачує за репутацію. Недооціненим залишається внесок закладів приватної медицини у фінансування медичної галузі загалом. На думку окремих фахівців, «тіньовий складник» ринку приватної медицини в Україні становить понад 2 млрд дол. США. Можна припустити, що за державної підтримки розвитку ринку приватної медицини та мінімізації перешкод розвитку галузі ці кошти перестануть бути «тіньовими» й держава у вигляді податків зможе доотримати близько 1 млрд грн на рік, що створить сприятливі умови для фінансування системи охорони здоров'я загалом.

ВООЗ була розроблена європейська політика «Здоров'я-2020», яка оголосила, що всі детермінанти й складники здоров'я взаємопов'язані між собою, всі чинники впливу на нього (фізичні, психологічні, соціальні, екологічні) є суттєвими. Це підтверджує важливість розроблення мультифакторних стратегій, а не проведення разових відокремлених заходів та постановки завдання мобілізації зусиль з усіх напрямів із метою досягнення комбінованого ефекту впливу на проблеми, що вирішуються. Засади європейської політики «Здоров'я-2020» визначили два основні стратегічні напрями в контексті охорони здоров'я, а саме: покращення здоров'я громадян та скорочення нерівності стосовно здоров'я з можливістю удосконалення колективного керівництва та лідерства [3, с. 45]. З огляду на це, було визначено такі цільові орієнтири розвитку ринку приватної медицини в Україні у контексті європейської політики «Здоров'я-2020»: підвищення середньої тривалості життя, скорочення передчасної смертності серед населення, скорочення несправедливості стосовно здоров'я, підвищення рівня здоров'я населення, інвестування у здоров'я на всіх етапах життя населення,

зміцнення системи охорони здоров'я з орієнтацією на потреби людей, загальне охоплення та «право на здоров'я» (рис. 3).

Оскільки приватна система охорони здоров'я бере участь у реалізації не тільки приватних, а й публічних інтересів, то виникає необхідність державного контролю реалізації цих інтересів. Основними цілями державного регулювання ринку приватної медицини України є:

- збалансований розвиток інфраструктури системи охорони здоров'я у взаємозв'язку з соціально-економічним розвитком;
- створення сприятливих умов для розвитку та впровадження інновацій у наявній системі охорони здоров'я; розвиток конкуренції на ринку приватних медичних послуг, створення умов для справедливої конкуренції виробників медичних послуг;

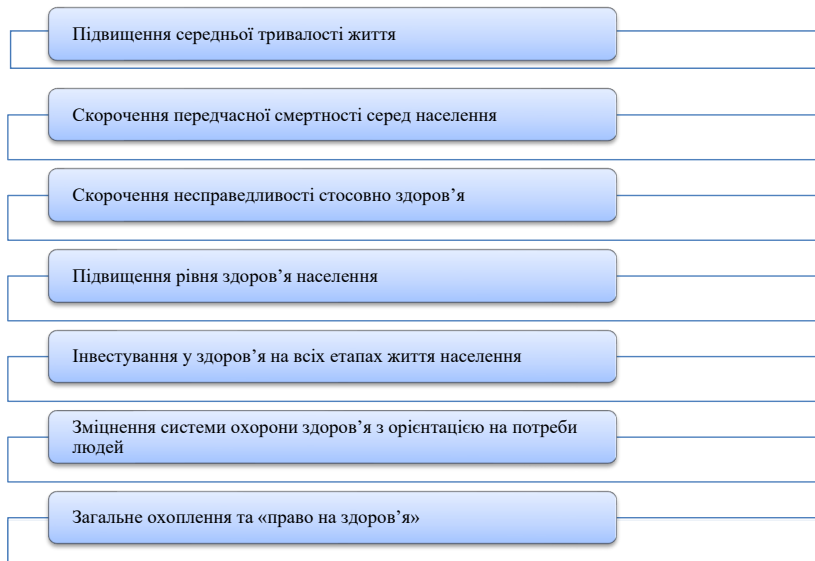

Рис. 3 – Цільові орієнтири розвитку ринку приватної медицини в Україні в контексті європейської політики «Здоров'я-2020»

- заміна поняття «конкуренція на ринку» поняттям «конкуренція за ринок» у сегментах, де надмірна конкуренція може бути деструктивного характеру;
- захист економічних інтересів користувачів приватних медичних послуг і сумлінних виробників медичних послуг;
- підтримання можливості експорту медичних послуг і створення сприятливих умов для вітчизняних виробників на міжнародних ринках медичних послуг;
- підтримання інвестиційних проєктів, особливо значущих для ліквідації «вузьких місць» в інфраструктурі ринку приватної медицини;
- підтримання користувачів або виробників медичних послуг у випадках, коли вільний ринок не в змозі забезпечити необхідний обсяг та якість послуг за помірними цінами.

Аналіз ринку медичних послуг України показує, що розвитку приватної медицини в нашій країні заважає не тільки низька купівельна спроможність населення, а й недосконала законодавча база, що регулює галузь.

Abstract: The article examines the determinants of the formation of the private services market in Ukraine. The main advantages of the segments of private medical services are analyzed. The geographical and profile structure of the domestic market of medical services is characterized. The role of social marketing in the development of the health care sector, as well as directions of cooperation between the public and private sectors of the medical services market, have been determined. The rating of private medical institutions of Ukraine by the amount of received income is given. Target

guidelines for the development of the private medicine market in Ukraine in the context of the European policy «Health-2020» have been determined.

Keywords: private medical services, market of medical services, social marketing.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Адамьян А. Т. Здравоохранение: переход к рыночным отношениям. *Врачебная газета*. 1999. № 3. С. 16–17.
2. Соціальна медицина та організація охорони здоров'я / за заг. ред. Ю. В. Вороненка, В. Ф. Москаленка. Тернопіль: Укрмедкнига, 2000. 680 с.
3. Маркетингові дослідження та бізнес-консалтинг. URL: <https://pro-consulting.ua/ua> (дата звернення: 08.04.2020).
4. Куплю здоров'я: ТОП приватних медичних закладів України. 05.07.2018. URL: <https://youcontrol.com.ua/data-research/kupliu-zdorovia-top-privatnykh-medychnykh-zakladiv-ukrayiny/> (дата звернення: 08.04.2020).
5. Шафранський В. В. Європейська політика «Здоров'я-2020»: використання науково обґрунтованих стратегій для отримання позитивних результатів. *Економіка і право охорони здоров'я*. № 1(3). 2016. С. 44–48.
6. Янчак Я. Ефективний розвиток та функціонування ринку медичних послуг в умовах глобалізації та інтеграційних процесів у охороні здоров'я. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка*. Серія: *Юридичні науки*. 2017. № 876 (15). С. 227–235. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13222/235.pdf>
7. Гапонова Е. О. Ринок медичних послуг в Україні: проблеми та протиріччя. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*. *Ekonomia*. № 6. 2016. С. 24–26. URL: https://repo.knmu.edu.ua/bitstream/123456789/15362/1/eesj_6_p3_24-26.pdf
8. Барзилович А. Д. Моніторинг ефективності регулювання ринку медичних послуг. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 23. С. 124–130. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.124

УДК 658.5.011+316.628.5

УПРАВЛІННЯ КОРПОРАТИВНОЮ КУЛЬТУРОЮ ЯК ЕЛЕМЕНТ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

І. О. Попатенко, О. В. Таранч

Анотація. Управління корпоративною культурою визначає підвищення ефективності розвитку підприємства на ринку як безпосереднє стимулювання праці персоналу і вплив на зовнішнє середовище та споживачів. У статті розглянуто корпоративну культуру як складник стратегії розвитку підприємства. Метою роботи є визначення теоретичних засад корпоративної культури в організації та визначення шляхів удосконалення управління корпоративною культурою як складником стратегії розвитку підприємства. Запропоновано підхід до розробки системи менеджменту, яка підтримуватиме прийняття управлінських рішень щодо управління корпоративною культурою на підприємстві у межах операційної стратегії. Підхід поєднує три компоненти, які формують бренд компанії як роботодавця, бренд соціальної відповідальності та партнерства в екосистемі «територіальний маркетинг – регіональне співробітництво – кластер», що втілює соціально-етичний складник для підтримки брендів компанії на ринку.

Ключові слова: корпоративна культура, корпоративна соціальна відповідальність, операційна стратегія, державно-приватне партнерство.

Постановка проблеми. В Україні поняття корпоративної культури розглядають як сферу, що заслуговує на увагу та подальший розвиток. Є підприємства з нерозвинутою корпоративною культурою, яка перебуває в зародковому стані, або управління відносинами у трудовому колективі розвивається неконтрольовано. Водночас деякі підприємства проводять заходи щодо зміни корпоративної культури, щоб вона сприяла реалізації обраної стратегії, доповнювала її. Нині невелика кількість українських підприємств розвивають спеціальні служби з формування та впровадження корпоративної культури. Їх керівники вимагають часу для усвідомлення її значущості в корпоративному розвитку як нематеріальної основи конкурентоспроможності, як складника успіху підприємства на ринку.

Аналіз досліджень та публікацій. Корпоративна культура як категорія філософії та менеджменту є складником організаційної культури підприємства і співвідноситься з нею, як частина і ціле. Вона формується, по-перше, як продукт його природного розвитку, під час

спілкування співробітників між собою та з керівництвом, є процесом формування виробничих відносин та вважається еволюційним шляхом організаційної (корпоративної) культури.

По-друге, культура спілкування створюється людьми, штучно нав'язується під час спілкування, є результатом раціонального вибору і вважається цілераціональною моделлю.

По-третє, функціонування підприємства поєднує формально раціональні та спонтанні виробничі процеси, що утворюють змішану природно-штучну систему, яка вважається двоєдиною корпоративно-цивільною культурою. У цьому поєднанні корпоративний складник визначає уособлення конкуренції на ринку, конкурентних відносин та конкурентоспроможності підприємства, змагання за прибуток, якому притаманні витрати морально-психологічного характеру, які безпосередньо не стосуються, не змінюють економічних та правових основ існування підприємства. У цьому контексті слід звернутися до британського профспілкового активіста Т. Дж. Даннінга, який у 1860 році відзначив зв'язок прибутку (300 %) та злочини заради нього [1]. Корпоративна культура потребує певного обмеження автономності та свободи працівників, виконання їх посадових обов'язків для досягнення корпоративних цілей.

До того ж громадянський складник у сучасних умовах визначає зростання корпоративної соціальної відповідальності, налагодження партнерських відносин із контрагентами, державно-приватне партнерство. Корпоративна культура визначає простір конструктивної взаємодії з контрагентами як із рівноправними партнерами, конкуренція зміщується на другий план, від перемоги над слабкими конкурентами до співробітництва, до створення креативного простору, самореалізації у сфері професійної діяльності. Домінування цього складника корпоративної культури у мережі партнерської взаємодії перетворює її на кластер підприємств [2].

Розгляд організації як культурного феномену має відносно давню історію і належить до традицій Ч. Барнарда, М. Вебера, К. Левіна, Т. Парсонса, Г. Саймона. Вперше термін «корпоративна культура» у ХІХ століть увів Г. Мольтке, відтоді це питання активно розробляється закордонними (Р. Акофф, М. Бурц, Т. Дейл, А. А. Кеннеді, Л. Розенштіль, Р. Рюттінгер, С. Ханді, Р. Хошфед, К. Шольц) і вітчизняними дослідниками: І. В. Алексєєвим, А. С. Кузьміним, І. В. Мажура, Т. В. Ландін, В. І. Павловим, Н. І. Чухрай.

Існує кілька підходів до класифікації типів корпоративної культури, серед яких можна назвати найпоширеніші трактування. Так, С. Юшімура визначив поділ корпоративної культури на японський та західноєвропейський тип на підставі зіставлення буддистських та християнських цінностей, які поділяють співробітники підприємства.

В. Нойман досліджував американський тип корпоративної культури, що спирається на визначення специфічної ролі в орієнтації особистості, на фундаментальні вірування та цінності (визначення власної долі, можливості, особисті якості працівника, об'єктивний аналіз ситуації, самовдосконалення).

Р. Льюїс взяв як критерії корпоративної культури ставлення до часу і розглянув моноактивні, поліактивні та реактивні її типи.

К. Камерон та Р. Куїн припустили, що корпоративна культура формується на конкуруючих цінностях: кланова, ієрархічна (бюрократична), ринкова та адхократична. Така типологія універсальна і охоплює всі її типи.

Подібну типологію пропонує Дж. Зоненфельд: «бейсбольна команда», «клубна культура», «клубна команда», «академічна культура», «оборонна культура» – вони мають різний потенціал успіху компанії та різний кар'єрний шлях працівників.

Метою роботи є визначення теоретичних засад формування корпоративної культури в організації та визначення шляхів підвищення ефективності управління корпоративною культурою як складником стратегії розвитку підприємства.

Викладення основного матеріалу. Корпоративна культура є на кожному підприємстві, але у різному стані (навіть зародковому для стартапів), і відіграє провідну роль. У такій культурі управління відсутні цінності, немає розуміння факторів, що забезпечують успіх підприємства, є лише припущення. Наразі персонал є основним ресурсом розвитку, і важлива діяльність кожного працівника. У цих умовах міжособистісні стосунки сприяють трудовій активності працівників чи перешкоджають цьому. Корпоративна культура починається зі створення соціально-психологічного клімату: культури взаємовідносин персоналу як представників різ-

них рівнів, стоосунків між собою, з керівництвом, як шанобливе ставлення керівництва до підлеглих, як визнання керівництвом попередніх заслуг, як заохочення нових досягнень. Корпоративна культура складається з ідей, поглядів та базових цінностей, що поділяються всіма членами колективу. У сучасних організаціях керівництво прагне зміцнювати внутрішні комунікації для підвищення ефективності праці, що визначає розвиток корпоративної культури в організації.

Корпоративна культура є системою цінностей матеріального та духовного характеру, які взаємодіють між собою, властиві цьому підприємству, відображають його індивідуальність, визначають сприйняття у соціальному середовищі через поведінку, взаємодію з навколишнім середовищем. Корпоративна культура є напрямом дослідження, що перетинається з менеджментом, стратегічним управлінням, соціологією, культурологією та психологією. Це визначає певні труднощі її дослідження, а з іншого боку, дає змогу використовувати корпоративну культуру як інструмент підвищення ефективності системи менеджменту на підприємстві шляхом зростання продуктивності праці, зменшення плинності кадрів в умовах загострення конкуренції та боротьби за зростання прибутку в галузі.

Корпоративна культура визначає систему відносин усередині та між соціальними групами: власники, топ-менеджери, рядові співробітники; «керівники – підлеглі»; «співробітники – колеги – керівництво»; «працівники компанії – зовнішні партнери». Ці відносини формують загальні цінності, норми та правила поведінки, навіть певні ритуали та міфи. Для HR-менеджера важливим завданням є управління корпоративними комунікаціями: через сильну творчу корпоративну культуру відбувається утримання професіоналів та ключових / цінних співробітників. Корпоративна культура визначає репутацію компанії, її конкурентоспроможність, рівень комерційного успіху. Тому формування корпоративної культури є важливим напрямом внутрішніх інвестицій.

Корпоративна культура визначається щоденною поведінкою та вчинками вищого керівництва компанії, менеджерів вищої та середньої ланки, окремих співробітників. Отже, формування корпоративної культури має відбуватися зверху вниз. Інструментами інформаційного впливу на співробітників підприємства є корпоративні свята, промоушен-акції, міфи, корпоративне видання. Формування корпоративної культури має враховувати менталітет, суспільну свідомість, психологію, вплив економічного середовища, культурне життя. Корпоративна культура має періодично оновлюватися, щоб відповідати умовам галузевої конкуренції, державному регулюванню, стрімким економічним змінам, новим технологіям тощо.

Позитивна корпоративна культура ефективно впливає на персонал і організацію загалом. Вирішальними є узгодження зусиль, індивідуальний вплив кожного співробітника задля досягнення злагодженого кінцевого результату. Ідеальна корпоративна культура, коли весь персонал організації знає, що треба робити; демонструє професійну підготовку та необхідні здібності для досягнення поставленої мети.

Складниками корпоративної культури є стратегія та кадрова політика, що визначають стиль ведення бізнесу, зокрема стиль управління та філософію компанії: місію, цінності, бачення та компанії, що обумовлюють корпоративний бренд та бренд роботодавця.

Корпоративна культура має створюватися цілеспрямовано «згори донизу» (у класичному трактуванні організаційної структури управління підприємством), із різних елементів, із людських відносин між співробітниками, керівниками та підлеглими (рис. 1). Система управління складниками корпоративної культури формує організаційне ядро, центр на внутрішнє середовище підприємства. Така система формує соціально-психологічний клімат усередині підприємства і визначає характер взаємодії його організаційних складників (дочірніх компаній, відділів, окремих співробітників) на зовнішнє середовище, що є вихідним пунктом у розвитку стратегії його корпоративної соціальної відповідальності.

Під час упровадження змін стратегії, структури та інших елементів системи управління керівники мають оцінити рівень реалізації, розробити кроки до змін. Водночас слід враховувати, що корпоративна культура є природно інертною, ніж модернізація інших елементів системи управління. Тому її зміна має випереджати інші дії, результати будуть отримані відразу.

Рис. 1 – Розвиток корпоративної культури у системі управління соціально-відповідальною організацією
 Source: compiled by the authors

Nestlé – компанія з понад 150-річною історією та традиціями, що відповідає сучасним викликам на ринку. Nestlé належить 448 фабрик та промислових підприємств у понад 83 країнах світу, де працюють близько 328 тис. осіб. Асортимент Nestlé постійно розширюється і включає майже 8,5 тисячі відомих торгових марок у світі. Nestlé – це виробник високоякісних, корисних та безпечних продуктів харчування, що має репутацію порядного, відповідального та надійного партнера, продукція якого має довіру споживачів у різних країнах світу. Мета корпорації – бути провідною компанією у сфері здорового способу життя та раціонального харчування. Через зростання населення планети збільшується і коло проблем з охорони здоров'я, з доступністю щоденного раціону. Тому здоровий спосіб життя та раціональне харчування є центром програми «Створення спільних цінностей» [3].

Основні положення корпоративної культури Nestlé базуються на проблемах розвитку суспільства, в основі яких – відповідність суспільним нормам та цінностям; далі йдуть питання щодо забезпечення сталого розвитку з метою захисту майбутнього; на підставі них формується «Програма створення спільних цінностей», наприклад, доступ до води та харчування, розвиток сільських районів, що розглядається як можливість для бізнесу, і оперативні завдання, які необхідно вирішити (рис. 2). Компанія декларує обов'язок майбутніх поколінь захищати природні ресурси. У довгострокових рішеннях ідеться про екологічність та соціальну стійкість. Пошук ефективних шляхів співробітництва є ключем до вирішення найважливіших проблем суспільства та максимізації цінностей, що створюються.

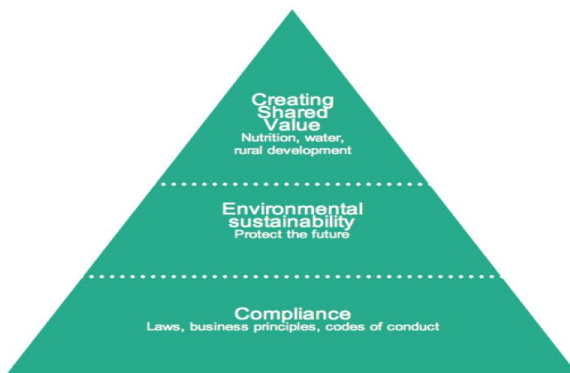

Рис. 2 – Основні положення корпоративної культури Nestlé

Source: *Creating Shared Value at Nestlé*. URL: <https://www.nestle.com> [3]

Розвиток Nestlé включає операційні фактори для забезпечення стабільного розвитку, драйвери зростання для створення доданої вартості та конкурентні переваги, що базуються на корпоративній культурі, цінностях та принципах. Їх огляд наведено на рис. 3.

Чинники корпоративної культури		Складники корпоративної культури	
Конкурентні переваги: існує нерозривний зв'язок між продуктами та можливостями, які дають наукові дослідження, між широкою географічною присутністю та духом підприємництва, між людьми та цінностями		<ul style="list-style-type: none"> люди, культура, цінності та стосунки; продукція бренди; наукові дослідження; географічна присутність 	
Чинники зростання		<ul style="list-style-type: none"> здоровий спосіб життя; раціональне харчування; ринки, що розвиваються 	<ul style="list-style-type: none"> преміалізація брендів; засоби зовнішньої реклами; популярні продукти
Принципи операцій: Nestlé досягає успіху за взаємопов'язаними (наведеними) компетенціями		Успіх базується на орієнтації на споживачів, як робота у центральних галузях, як досконалість. Операційна ефективність. Залучення споживача та інтерактивна взаємодія з ним. Інновації та оновлення	

Рис. 3 – Огляд факторів корпоративної культури Nestlé

Source: <https://www.nestle.ua/aboutus/nestleinukraine>

Отже, управління корпоративною культурою є складником стратегії розвитку підприємства, яку слід планувати так само, як генеральну стратегію його розвитку, маркетингову стратегію, розглядати її як елемент операційного та адміністративного менеджменту. Корпоративна культура забезпечуватиме підвищення ефективності функціонування підприємства, коли відбувається проходження на ньому всіх етапів її становлення, від системи прийняття рішень його керівництва до донесення організаційної думки до рядових працівників, які реалізовуватимуть персональні професійні компетенції на власному свідомому рівні, і з підкріпленням впевненості у залученні до значного перспективного проєкту з перетворення світу на краще, і створення продукції, яка буде робити споживачів кращими. Розглянемо систему управління, яка підтримуватиме прийняття управлінських рішень щодо управління корпоративною культурою на підприємстві як складник стратегії маркетингу (рис. 4). Вона пов'язуватиме операційну стратегію розвитку підприємства з системою маркетингу. Звичайно, формування бренду підприємства для споживачів є головним завданням маркетингової політики підприємства, інші складники її підтримують, але вони утворюють потужний соціальний фон, доповнюють та підтримують бренди підприємства на ринку, коли в них втілений соціально-етичний компонент, корпоративна соціальна відповідальність, заявлені як місія покращення певного складника суспільного життя.

Рис. 4 – Управління корпоративною культурою як складник операційної стратегії розвитку підприємства

Source: compiled by the authors

Висновки та рекомендації. Корпоративна культура є частиною процесу управління розвитком бізнесу та формування відповідного корпоративного духу працівників; високий її рівень – це ключовий фактор формування довгострокової ефективності бізнесу через вплив на працівників, їх мотивацію, підвищення продуктивності та ефективності їх професійних компетенцій.

Запропоновано трактування якісного складу системи управління складниками корпоративної культури, яка формує організаційне ядро, центр впливу на внутрішнє середовище підприємства. Така система визначається як соціально-психологічний клімат усередині підприємства, і визначає характер взаємодії його організаційних складників (дочірніх компаній, відділів, окремих співробітників) і є вихідним пунктом у розвитку стратегії його корпоративної соціальної відповідальності.

Запропоновано підхід до розвитку системи управління, який підтримуватиме прийняття рішень з управління корпоративною культурою на підприємстві як елемент операційної стратегії та стратегії маркетингу, в якому втілено соціально-етичний складник, щоб доповнювати та підтримувати бренди підприємства на ринку.

Abstract. Corporate culture management determines the increase of efficiency of enterprise development in the market both direct stimulation of work of the personnel, and influence on external environment and consumers. The paper considers corporate culture as a component of strategy of enterprise development. The purpose of the work is to determine the theoretical foundations of corporate culture in the organization, and to identify ways to improve the management of corporate culture as part of the strategy of enterprise development.

An approach to the development of a management system that will support management decisions on the management of corporate culture in the enterprise as part of a operating strategy. It connects the three components of the marketing system that form the company's brand as an employer, the brand of social responsibility and partnerships in the ecosystem «territorial marketing – regional cooperation – cluster», which embodies the socio-ethical component to complement and maintain the company's brands in the market.

Keywords: corporate culture, corporate social responsibility, operating strategy, public-private partnership.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Dunning T. J. Trades' unions and strikes: their philosophy and intention. London. 1860. 52 p.
2. Гриценко С. І., Тараніч А. В. Стратегія міжнародної економічної діяльності кластерних утворень в інформаційній економіці: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2010. 227 с.
3. Creating Shared Value at Nestlé. URL: www.nestle.com/sites/default/files/asset-library/documents/library/documents/corporate_social_responsibility/2011-csv_creating-shared-value.pdf

УДК 657.1/6.-025.32

БАГАТОФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ

О. Г. Федорченко, Є. Є. Іонін

Анотація. Виробничі запаси займають значну частину у структурі витрат підприємств, а ефективність їх використання напряму впливає на прибутковість суб'єкта господарювання. У статті проаналізовано систему показників, яка характеризує ефективність використання виробничих запасів. Визначено місце матеріальних витрат у собівартості продукції виробничих підприємств. Розглянуто місце управлінського обліку в системі ефективного використання виробничих запасів. Зазначено рекомендації щодо вдосконалення ефективності використання виробничих запасів.

Ключові слова: виробничі запаси, матеріаловіддача, матеріаломісткість, аналіз, управління.

Постановка проблеми. Фінансові результати підприємства залежать від собівартості продукції, робіт, послуг, складниками якої є виробничі запаси. Неналагоджена система управління виробничими запасами призводить до несвочасного забезпечення виробництва необхідними матеріалами, сировиною, комплектуючими виробами, напівфабрикатами або до надлишкового їх накопичення на складах підприємства. Неефективність прийнятих управлінських рішень стосовно необхідності формування запасів та їх кількості може призвести до втрати підприємством прибутку внаслідок простою через недостатність виробничих запасів або до заморожування грошових коштів через їх накопичення.

Задля досягнення ефективності підприємницької діяльності необхідна розробка такої системи обліку та аналізу, яка б забезпечувала зовнішніх та внутрішніх користувачів достовірною інформацією, даними щодо достатнього обсягу запасів та їх раціонального використання.

Актуальність теми. Питаннями аналізу ефективності використання виробничих запасів займалися вчені В. І. Андрицька, Н. В. Кудлаєва [2], Л. В. Безкоровайна [3], Т. В. Польова, А. С. Резнік [5], О. Т. Поліщук, Є. Є. Іонін [6] та інші. Аналіз публікацій вчених засвідчує, що питання аналізу стану виробничих запасів знаходять своє відображення у роботах наукової громадськості, проте питання їх аналізу до сьогодні не втрачають своєї актуальності і потребують подальшого дослідження.

Мета. Дослідження проблеми ефективного використання виробничих запасів на підприємстві у взаємозв'язку з показниками ефективності використання матеріальних ресурсів як складника собівартості на основі багатофакторного аналізу для подальшого успішного просування продукції на ринку.

Викладення основного матеріалу. Облік виробничих запасів регламентується чинним Національним положенням [1], проте чіткого визначення поняття «виробничі запаси» в ньому немає. Проаналізувавши літературні джерела, пропонуємо використовувати таке визначення обговорюваного поняття: виробничі запаси – це сировина, основні та допоміжні матеріали, що придбані або виготовлені на підприємстві й утримуються для подальшої обробки з метою виробництва продукції протягом одного виробничого циклу і повністю переносять свою вартість на вартість готової продукції. Облік запасів повинен насамперед забезпечувати контроль за оперативністю постачання, коректністю складських залишків, виявляти невраховані матеріали, а також стежити за правильністю та обґрунтованістю використання ресурсів і, що найбільш важливо, своєчасно формувати інформацію, необхідну для цілей управління підприємством [2].

Суб'єктам господарювання під час здійснення господарської діяльності необхідно підвищувати ефективність використання виробничих запасів, а в такому разі функції фінансового обліку буде недостатньо. Тому важливим є впровадження елементів управлінського обліку з метою забезпечення ефективного використання виробничих запасів.

Управління виробничими запасами відіграє значну роль у підвищенні ефективності діяльності підприємств, підвищенні їх конкурентних позицій на ринку. Водночас ця функція управління має комплексний характер, від якості реалізації якої багато в чому залежить ефективність виробничої діяльності та компанії загалом.

Управлінський облік виробничих запасів пов'язаний із трьома напрямками [3]:

- облік і контроль за надходженням запасів на підприємство;
- визначення оптимальної величини виробничих запасів;
- оцінка виробничих запасів як складника виробничої собівартості продукції.

Відповідно до першого напрямку, управління виробничими запасами базується на класифікації витрат, пов'язаних зі створенням, транспортуванням і зберіганням запасів.

Першочерговим у діяльності будь-якого підприємства є етап забезпечення виробничими запасами. Придбання виробничих запасів має плануватися підприємством заздалегідь. Підприємство повинно укласти договори постачання, у яких зазначається кількість, ціна та якість виробничих запасів, що надійдуть на підприємство, а також терміни завезення кожної партії матеріалів. Під час вибору постачальників підприємство повинне врахувати: ціну матеріалів, обсяг їх постачання, якість матеріалів, суму транспортних витрат на перевезення виробничих запасів; проаналізувати репутацію постачальників, можливості отримання знижок за умов придбання великих партій запасів і, що особливо важливо для мікро- та малих підприємств, – можливість відстрочення оплати на них.

Відповідно до чинних нормативних документів придбані (отримані) або вироблені запаси зараховуються на баланс підприємства за первісною вартістю. Визначення первісної вартості запасів залежить від способу їх надходження на підприємство.

Визначення необхідної величини виробничих запасів є другим напрямом їх управлінського обліку. Із проблемою визначення розміру запасів пов'язана необхідність планування потреби основних матеріалів, які є частиною змінних витрат підприємства, що відносяться на витрати оборотних коштів (сировина, матеріали, деталі для комплектування тощо). Потреба виробничих запасів виводиться розрахунковим шляхом на основі прогнозних обсягів випуску.

Вирішення проблеми визначення оптимальної величини запасів є важливим етапом у побудові раціональної системи управління виробничими запасами. Водночас задача оптимізації величини запасів зводиться до максимально можливого скорочення запасів з урахуванням мінімізації витрат. Отже, критерієм оптимізації величини запасів повинен бути мінімум сукупних витрат на збереження запасів і повторення замовлення.

Після визначення кількісної потреби запасів необхідно здійснити планування закупівель матеріальних ресурсів. Виявлення структури виробничих витрат на матеріали, розробка нормативів виробництва і зіставлення фактичних даних із плановими величинами складають третій напрям управлінського обліку виробничих запасів.

У собівартості продукції виробничих підприємств матеріальні витрати займають значну питому вагу, більше 80 % (табл. 1). Загалом можна сказати, що ці підприємства є матеріаломісткими. Тому в системі управління витратами насамперед має бути вирішене питання про дійсний стан використання виробничих запасів.

Таблиця 1

**Структура витрат на підприємствах з основним видом діяльності
«виробництво гумових і пластмасових виробів»**

Роки		2018	2019	2020	
Витрати на виробництво продукції (товарів, послуг)		54 598 810,3	52 747 958,2	54 693 687,5	
З них за складниками витрат	матеріальні витрати та витрати на оплату послуг, використані у виробництві	тис. грн	46 963 379,3	44 099 336,6	45 480 871,3
		у % до загальних витрат	86,0	83,6	83,2
	амортизація	тис. грн	1 767 925,8	1 946 586,8	2 370 289,6
		у % до загальних витрат	3,2	3,7	4,3
	витрати на оплату праці	тис. грн	4 578 080,4	5 246 814,2	5 369 611,9
		у % до загальних витрат	8,4	10,0	9,8
	відрахування на соціальні заходи	тис. грн	989 431,5	1 130 139,2	1 147 396,4
		у % до загальних витрат	1,8	2,1	2,1
	інші витрати	тис. грн	299 993,3	325 081,4	325 518,3
		у % до загальних витрат	0,6	0,6	0,6

Узагальнено автором на основі джерела [4]

Аналіз показників використання виробничих запасів полягає у зниженні частки матеріальних витрат у собівартості продукції. Є багато різних методів проведення аналізу використання виробничих запасів, у яких пропонуються різноманітні фактори і показники, які впливають на них. До таких методів належать: вертикальний та горизонтальний аналіз; коефіцієнтний порівняльний аналіз; діагностичний аналіз використання виробничих запасів за індивідуальними або загальними показниками; факторний аналіз тощо. Це потребує розмежування матеріаломісткості як відношення всіх матеріальних витрат до обсягу випущеної продукції у вартісному вираженні на фізичну одиницю продукції, а також на одиницю ефекту.

Раціональне використання виробничих ресурсів кожного виробництва є обов'язковою умовою не тільки подальшого розвитку, а й самого існування підприємства. Для характеристики ефективності використання матеріальних ресурсів використовується система показників (рис. 1):

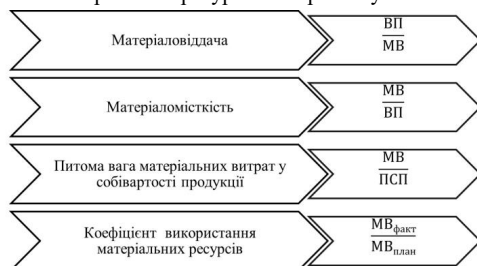

Рис. 1 – Система основних показників ефективності використання матеріальних ресурсів, де ВП – випуск продукції; МВ – матеріальні витрати; ПСП – повна собівартість продукції

Проведено аналіз ефективності використання матеріальних ресурсів ТОВ «Глорія-В» за період 2018–2021 рр, операційна діяльність якого пов'язана з виробництвом і установкою металопластикових вікон. Питома вага матеріальних витрат у собівартості продукції коливаються від 40 % до 19 % (табл. 2). На це коливання вплинула ціла низка факторів, насамперед підвищення мінімальної заробітної плати (майже удвічі в 2021 рік, порівняно з 2018 роком), темпи росту випуску продукції та матеріальних витрат тощо.

Таблиця 2

**Аналіз показників ефективності використання матеріальних ресурсів
ТОВ «Глорія-В» за 2018–2021 роки**

Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Відхилення 2021 р. до 2018 р. (+, –)
1. Випуск продукції, тис. грн	6783,21	7121,47	8258,79	9107,19	2323,98
2. Матеріальні витрати, тис. грн	2686,49	3121,38	2521,95	1852,02	-834,47
3. Повна собівартість продукції, тис. грн	6781,61	8066,33	9330,17	9626,83	2845,22
4. Матеріаловіддача, грн / грн	2,52	2,28	3,27	4,92	2,39
5. Матеріаломісткість, грн / грн	0,40	0,44	0,31	0,20	-0,20
6. Питома вага матеріальних витрат в собівартості продукції, %	40	39	27	19	-21

Аналіз цих показників у динаміці свідчить про суттєве зростання показника матеріаловіддачі: від 2,52 грн з кожної 1 грн використаних матеріальних ресурсів (сировини, матеріалів, палива, енергії) до 4,92 грн у 2021 році. Зворотне зростання спостерігається за показником матеріаломісткості продукції: від 0,40 грн до 0,20 грн на 1 грн випуску продукції. Зниження матеріаломісткості продукції вважається хорошим показником, адже сприяє зменшенню собівартості в частині матеріальних витрат і збільшенню обсягів виробництва. Цей результат пов'язаний зі введенням у виробництво автоматичної лінії LISEK з випуску склопакетів.

Із погляду можливого резерву зниження собівартості продукції в частині матеріальних витрат, а отже, – й обґрунтування управлінських рішень, орієнтованих на подальше просування продукції на ринку, заслуговує на увагу факторний аналіз цих показників на основі методу елімінування.

Розрахунок впливу факторів з використанням показника матеріаловіддачі продукції:

1) зміна суми матеріальних витрат на виробництво продукції:

-834,47 тис. грн \times 2,52 = -2 102,86 тис. грн;

2) зміна матеріаловіддачі:

2,39 \times 1 852,02 тис. грн = 4 426,33 тис. грн.

Баланс факторів: 4 426,33 + (-2 102,86) = 2 323,47 тис. грн, відхилення виникає за рахунок заокруглення показників матеріаловіддачі до сотих.

Отже, зменшення суми матеріальних витрат на виробництво продукції на 2 102,86 тис. грн, а також збільшення матеріаловіддачі на 4 426,33 тис. грн привело до збільшення випуску продукції на 2 323,47 тис. грн.

Другий варіант розрахунку з використанням показника матеріаломісткості продукції:

1) зміна суми матеріальних витрат на виробництво продукції:

-834,47 тис. грн : 0,40 = -2 086,17 тис. грн;

2) зміна матеріаломісткості продукції (зворотній вплив):

$\frac{MB1}{MM1} - \frac{MB1}{MM0} = \left(\frac{1}{MM1} - \frac{1}{MM0} \right) \times MB1 = \left(\frac{1}{0,20} - \frac{1}{0,40} \right) \times 1\,852,02 = 4\,630,05$ тис. грн.

Баланс факторів: 4 630,05 + (-2 086,17) = 2 543,88 тис. грн, відхилення виникає за рахунок заокруглення показників матеріаломісткості до сотих.

Отже, зменшення суми матеріальних витрат на виробництво продукції на 2 086,17 тис. грн, а також збільшення матеріаломісткості на 4 630,05 тис. грн приведе до збільшення випуску продукції на 4 630,05 тис. грн.

На основі багатофакторного аналізу показника матеріаломісткості можна дослідити взаємозв'язок цього показника з низкою показників виробничих запасів (табл. 3). Для цього вико-

ристеємо метод розширення факторної системи, побудуємо мультиплікативну трьохфакторну модель:

$$\frac{MB}{ВП} = \frac{MB}{C} \times \frac{C}{ВЗ} \times \frac{ВЗ}{ВП}, \quad (1)$$

де MB – матеріальні витрати;

ВП – випуск продукції;

C – собівартість продукції;

ВЗ – середні залишки виробничих запасів.

Таблиця 3

Багатофакторний аналіз матеріаломісткості продукції

Показники	2018 р.	2021 р.	Відхилення (+, -)
1. Матеріаломісткість, грн/грн	0,40	0,20	-0,20
2. Частка матеріальних витрат у собівартості продукції	0,4	0,19	-0,21
3. Середні залишки виробничих запасів, тис. грн	1 716,31	8 262,72	6 546,41
4. Коефіцієнт оборотності виробничих запасів	3,95	1,16	-2,79
5. Коефіцієнт забезпеченості випуску продукції виробничими запасами	0,25	0,91	0,66

Отже, матеріаломісткість продукції функціонально залежить від трьох факторів: частки матеріальних витрат у собівартості продукції, коефіцієнта оборотності виробничих запасів, коефіцієнта забезпеченості випуску продукції виробничими запасами. Іншими словами, детермінований зв'язок цих показників дає можливість визначити ступінь впливу цих трьох індикаторів на результативний показник матеріаломісткості.

За допомогою метода абсолютних різниць визначимо ступінь впливу факторів на матеріаломісткість:

1) ступінь впливу фактора питомої ваги матеріальних витрат у собівартості продукції = $(0,19 - 0,40) \times 3,95 \times 0,25 = -0,21$ (грн / грн);

2) ступінь впливу фактора коефіцієнта оборотності виробничих запасів = $(1,16 - 3,95) \times 0,19 \times 0,25 = -0,13$ (грн / грн);

3) ступінь впливу фактора коефіцієнта забезпеченості випуску продукції виробничими запасами = $(0,91 - 0,25) \times 1,16 \times 0,19 = 0,14$ (грн / грн);

4) **Баланс відхилень** = $(-0,21) + (-0,13) + 0,14 = -0,20$ (грн / грн).

Отже, на зменшення матеріаломісткості у 2021 році, порівняно з 2018 роком, вплинуло три фактори. Ступінь впливу першого фактора зменшилась, що дало можливість зменшити собівартість у частині матеріальних витрат. Зменшення впливу другого фактора має негативний характер, адже вказує на уповільнення реалізації готової продукції. Ступінь впливу фактора забезпеченості збільшилась, а зі зростанням швидкості випуску продукції зменшився показник матеріаломісткості.

Для ефективної роботи підприємства та збільшення прибутку потрібно дотримуватись певних рекомендацій щодо вдосконалення ефективності використання виробничих запасів. Учені рекомендують об'єднати такі заходи у три групи: економічні (обґрунтування норм споживання виробничих запасів, матеріальне стимулювання щодо їх економії); організаційні (оптимізація використання виробничих запасів та контроль за їх станом); інноваційні (впровадження ресурсозберігаючих технологій).

Раціональне використання виробничих запасів на підприємстві є помітним фактором зниження матеріаломісткості і собівартості виробленої продукції, підвищення доходу і рентабельності виробництва.

До напрямів удосконалення системи управління запасами також належать удосконалення аналітичного обліку виробничих запасів підприємства, враховуючи особливості його основної діяльності, що забезпечить:

- отримання більш точної та детальної інформації про наявність та рух виробничих запасів;

- здійснення чіткого та розгорнутого аналізу обсягів запасів на підприємстві, який дає змогу зробити висновки про збільшення рентабельності підприємства та прискорення обігу вкладеного капіталу;

– надання керівникам підприємства інформації щодо структури запасів, обсягів їх виробництва та реалізації для прийняття відповідних управлінських рішень [2].

Висновки. Для ефективного використання виробничих запасів на підприємстві необхідно постійно проводити аналіз наявних виробничих запасів, впливу факторів на їх зміну. Ефективне використання виробничих запасів передбачає налагоджену систему управлінського обліку, основними напрямками якого мають бути: облік і аналіз витрат, пов'язаних із придбанням виробничих запасів; визначення їх оптимальної величини; оцінку виробничих запасів як складника собівартості виробленої продукції. Також необхідно вміти розраховувати та аналізувати показники, які є характеристикою ефективності використання певних видів ресурсів на підприємстві. До загальних показників належать: матеріаловіддача, матеріаломісткість, питома вага матеріальних витрат у собівартості продукції, коефіцієнт використання матеріальних ресурсів.

Abstract. Inventories occupy a significant part in the cost structure of enterprises, and the efficiency of their use directly affects the profitability of the business entity. The article analyzes the system of indicators that characterizes the efficiency of the use of inventories. The part of material costs in the cost of production of manufacturing enterprises is determined. The part of management accounting in the system of effective use of inventories is considered. Recommendations for improving the efficiency of the use of inventories are indicated.

Keywords: inventories, material return, material capacity, analysis, management.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси», затверджене наказом Міністерства фінансів України № 246 від 20.10.1999, дата оновлення 03.11.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99> (дата звернення 03.10.2022).
2. Кудласва Н., Андрицька В. Формування обліково-аналітичного забезпечення управління запасами. *Молодий вчений*. 2020. № 12(88). С. 142–145.
3. Безкоровайна Л. В. Проблеми бухгалтерського обліку виробничих запасів та напрямки його вдосконалення. *Економіка. Управління. Інновації. Серія: Економічні науки*. 2016. № 4 (19). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2016_4_3 (дата звернення 11.10.2022).
4. Офіційний сайт Державної служби статистики. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 11.10.2022).
5. Польова Т. В., Резнік А. С. Оцінка ефективності використання виробничих запасів як підґрунтя для прийняття зв'язаних управлінських рішень. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка*. 2017. Випуск 2(8). С. 106–112.
6. Облік, аналіз, аудит у забезпеченні безперервності діяльності: монографія / за заг. ред. Є. Є. Іоніна. Вінниця: Твори. 2021. 244 с.

УДК 336.221.1

СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРАВОВИЙ ТА ФІНАНСОВИЙ АСПЕКТИ

Т. В. Чернюк, Л. В. Юрчишена

Анотація. У статті досліджено оцінку стану забезпечення стійкості функціонування податкової системи України в умовах воєнних подій, а також можливості застосування методів та заходів її підтримки як критично важливої сфери гарантування стабільності роботи економіки держави. Під час дослідження було визначено сутність податкової сфери України та її залежність від воєнних подій. У роботі розглянуто напрями податкового стимулювання діяльності суб'єктів господарювання за умов воєнного стану в Україні. Обґрунтовано необхідність введення та законодавчий порядок визнання особливого правового режиму – воєнного стану. Узагальнено зміни у частині адміністрування податків та особливості справляння окремих їх видів за умов воєнного стану в Україні. Розглянуто специфіку подання звітності, визначення об'єктів оподаткування, нарахування та сплати податку на прибуток підприємств, ПДВ, акцизного податку. Описано порядок переходу у тимчасовий режим спрощеного оподаткування, особливості його застосування в умовах воєнного стану. Проаналізовано стан податкової системи до та під час війни, визначено вплив повномасштабної війни з росією на податкову сферу та проаналізовано податкові реформи березня 2022 року.

Ключові слова: податкова система, воєнний стан, економічне навантаження, податкові зміни, фінансова нестабільність.

Постановка проблеми. Податкова система є однією з ключових складників економіки країни, її ефективність напряму впливає на обсяг інвестицій, розвиток підприємницької діяльності, рівень соціального забезпечення. Тому проблеми у цій сфері потребують швидкого врегулювання, оскільки в іншому разі вони сповільнюють розвиток держави та порушують фінансову спроможність. Із початку повномасштабної війни держава активно працює над пошуком оптимальних інструментів підтримки податкової системи. Задля оптимізації і безперервності функціонування податкового сектору вже було введено сукупність трансформацій, що стосувалися формування тактики різних видів політик та інструментів забезпечення стратегії їх реалізації. Проте процеси розвитку воєнних подій є динамічними, а зміни у структурі економіки недостатньо контрольованими, що спричиняє складнощі у пошуку оптимального балансу між підтримкою стабільності системи, вітчизняного бізнесу, громадян, а також забезпечення потреб армії. Значна увага до введення змін у процеси підтримки податкової сфери України є не випадковою, оскільки саме ця галузь повною мірою відображає ефективність функціонування фінансового сектору держави, зокрема в частинах перерозподілу фінансових ресурсів в економіці, функціонування платіжної системи в умовах війни.

У контексті оптимізації роботи податкового сектору введено зміни в організацію функціонування системи, окремі із яких є безпрецедентними, проте характеризуються ефективним впливом та можуть бути детерміновані як частина стратегічного антикризового управління. Ключові трансформації, їх передумови та орієнтири подальшої роботи в умовах війни регулятор узагальнив в основних засадах грошово-кредитної політики на період воєнного стану, звітах про макроекономічний стан та Податковому кодексі України. Враховуючи складну структуру податкової політики України, є необхідним узагальнення результатів уже зробленої роботи та вивчення перспектив подальшої діяльності, що і є реалізовано у цій роботі та набуває актуальності в умовах військового стану.

Аналіз досліджень і публікацій. Вітчизняні вчені Т. Гуренко [4], С. Дещора [14], О. Іванишина [17] відомі своїми дослідженнями проблем української податкової системи. Свого часу вони досліджували теми ухилання та несплати податків, корупції та недосконалого Податкового Кодексу. Останні їхні роботи присвячені вивченню функціонування податкової системи під час воєнного стану. Учені досліджують податкову систему із застосуванням теоретичних та статистичних методів аналізу.

Формування цілей статті. Метою роботи є розгляд проблем вітчизняної податкової системи під час воєнних дій та надання рекомендацій із її вдосконалення. До того ж за мету взято аналіз актуальних інструментів підтримки податкової системи України та її трансформації на фоні умов воєнних подій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Податкова система є ресурсом у руках влади, інструментом впливу на соціально-економічні процеси, фактором зворотного зв'язку, а отже, – залежності держави від платників податків. Підтримка функціонування держави – одна з головних функцій податків, адже загалом вони є основним джерелом державного доходу та пов'язані з усіма ланками фінансової системи. Також податки впливають на рівень фінансової безпеки у країні і сприяють розвитку фінансової системи за умови соціально-економічної стабільності суспільства, держави, регіонів, підприємств та громадян.

Через вторгнення росії основне завдання державного керівництва змінилося, і тепер основним є не покращення економіки, а її збереження. Економічна стійкість держави в умовах протистояння залежить від активізації бізнес-діяльності, її здатності ефективно протистояти викликам часу. Як виявилось, працювати в умовах війни підприємці та бізнес здатні стабільно, а це запорука наповнення державного бюджету країни, підтримка працюючого населення в умовах воєнного стану та збереження його платоспроможності. Саме тому уряд країни повинен запровадити ініціативи щодо мотиваційних пріоритетів і механізмів стимулювання [2, с. 31], які будуть спрямовані на підтримку підприємництва під час війни. Ці ініціативи необхідні для послаблення вимог до кредитування, ведення бізнесу, можливості релокації з територій, де ведуться активні бойові дії тощо.

Для того, щоб країна могла економічно розвиватись далі і не втрачати економічні ресурси, для різних видів підприємств було підписано Закон України «Про внесення змін до Подат-

кового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15 березня 2022 року [1]. Послаблення у законодавстві стосується сплати податків:

1. Платники податків, які впродовж воєнного стану не мають можливості своєчасно виконати свій податковий обов'язок щодо дотримання термінів сплати податків та зборів, звільнені від фінансової відповідальності (застосування штрафу та/або пені). Вони зобов'язані протягом трьох місяців після припинення або скасування воєнного стану виконати свій податковий обов'язок.

2. Протягом воєнного стану скасовуються податкові перевірки. Уряд країни запровадив мораторій на проведення будь-яких податкових перевірок. Але необхідно пам'ятати, що після завершення воєнного стану такі строки будуть поновлені [6].

3. Не будуть застосовуватися фінансові санкції за порушення, пов'язані із застосуванням реєстраторів розрахункових операцій (РРО) до дати припинення або скасування воєнного стану. Тобто формально обов'язок мати РРО для бізнесу залишається (зокрема для платників єдиного податку), однак за відповідні порушення, допущені під час дії воєнного стану, штрафів не буде.

4. Бізнес активно допомагає боронити державу від агресора. Добровільна передача коштів, безоплатне надання послуг та товарів на користь Збройних сил України та підрозділів територіальної оборони не оподатковується ПДВ та акцизним податком [6].

5. Не збільшує об'єкт оподаткування податком на прибуток операції щодо передачі юридичними особами коштів або вартості спеціальних засобів індивідуального захисту; технічних засобів спостереження; лікарських засобів; продуктів харчування, предметів речового забезпечення; наданих послуг за переліком, що визначається Кабінетом Міністрів України, Збройними Силами України, Національній гвардії України, Службі безпеки України іншим утвореним відповідно до законів України військовим формуванням, військовим частинам, підрозділам, установам або організаціям, що утримуються за рахунок коштів державного бюджету [12].

Також було надано державою багато інших інструментів для стимулювання економіки, підтримки підприємців. Звісно ж, це має фінансові наслідки, що пов'язані з недоотриманням податкових надходжень до державного бюджету (табл. 1):

Таблиця 1

Зміна доходів державного бюджету України на 01.09.2021 і 01.09.2022 (у млн грн) [9]

Назви податків	Роки		Відносне відхилення
	2021	2022	
Податкові надходження, всього	1 107 091,0	603 290,2	-46 %
Податки на доходи, прибуток та збільшення ринкової вартості	285 307	178 018,5	-38 %
Податок на доходи фізичних осіб	137 555,2	91 245,7	-34 %
Податок на прибуток підприємств	147 751,7	86 772,8	-41 %
Акцизний податок із вироблених в Україні підакцизних товарів	82 858,4	33 915,2	-59 %
Акцизний податок зі ввезених в Україну підакцизних товарів	79 592,8	25 685,8	-68 %
Ввізне мито	36 854,9	0	-100 %
Вивізне мито	1 322,3	0	-100 %
Усього	1 296 853,0	1 031 460,0	-20 %

Дані, наведені в табл. 1, демонструють зміни у статистиці доходів бюджету, зокрема суттєве їх скорочення. Так, податкові надходження скоротились на 46 %, тобто майже у 2 рази, через спрощення системи оподаткування державою. Від деяких податків бізнес тимчасово звільнений, деякі ставки податків значно знижені, також спостерігається повна або часткова зупинка бізнес-активності через російську агресію, військові дії, що негативно впливає на зниження структури податкових доходів держави.

Зміни в оподаткуванні під час воєнного стану торкнулись порядку нарахування та сплати податку на додану вартість, зокрема у визначенні об'єктів оподаткування та розміру ставок. Операції з постачання товарів та послуг і ставки ПДВ за ними, які змінилися та діятимуть до закінчення воєнного стану, становитимуть: операції з передачі (надання) товарів (послуг) ЗСУ,

ТРО, іншим військовим формування України, що утворені відповідно до законодавства – не є об'єктом оподаткування; операції з постачання товарів для заправки (дозаправки) або забезпечення транспорту Збройних Сил, Національної гвардії, Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки, Державної прикордонної служби, Міністерства внутрішніх справ, Державної служби з надзвичайних ситуацій, Управління державної охорони, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, інших утворених відповідно до законів військових формувань, їх з'єднань, військових частин, підрозділів, установ або організацій, що утримуються за рахунок коштів державного бюджету, для потреб забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави – 0 % [6]; операції зі ввезення в Україну та постачання в Україні (імпортованих і вироблених в Україні) бензинів моторних, важких дистилатів, скрапленого газу, на які встановлено ставку акцизного податку 0,00 євро за 1 000 літрів, і нафти / нафтопродуктів за кодами УКТ ЗЕД 2709 00 10 00 та 2709 00 90 00 – 7 % [13].

Використання ставки у розмірі 7 % за умов постачання бензинів моторних, важких дистилатів, скрапленого газу, нафти та нафтопродуктів за визначеними вище кодами, що придбані до введення в дію військового стану за ставкою 20 %, може призвести до від'ємного значення ПДВ як результату різниці податкового зобов'язання та податкового кредиту. Таке від'ємне значення не може бути підставою для бюджетного відшкодування, але може бути зараховане до складу податкового кредиту майбутніх звітних періодів. Проте ця вимога не стосується від'ємної різниці між податковим зобов'язанням та податковим кредитом, що виник внаслідок експорту товару за ставкою 0 %.

У період дії воєнного стану призупинено обов'язок включення до бази оподаткування ПДВ товарів, що вироблені у негосподарській діяльності або у неоподатковуваних операціях. Така норма є справедливою, адже наразі є багато підприємств (особливо у Маріуполі, Харкові, Чернігівській, Київській, Донецькій та Луганській областях), що вже втратили не лише своє майно, а й товарно-матеріальні цінності (готову продукцію), просто не зможуть виконати умов нарахування так званого «компенсуючого ПДВ» [6].

Безумовно, важливим є крок держави назустріч підприємцям. Було спрощено систему оподаткування практично для всіх представників бізнесу, надано їм можливість перейти на єдиний податок. Тепер ця можливість є в усіх ФОПів та юридичних осіб, незалежно від обсягу їх доходу на рік та кількості найманих співробітників. Тобто на час воєнного стану бути платниками єдиного податку дозволяється всім, крім [13]:

- тих, хто здійснює обмін іноземної валюти;
- тих, хто здійснює виробництво, експорт, імпорт, продаж підакцизних товарів (крім роздрібного продажу паливно-мастильних матеріалів в ємностях до 20 літрів, імпорту автомобілів легкових, кузовів до них, причепів та напівпричепів, мотоциклів, транспортних засобів, призначених для перевезення 10 осіб і більше, транспортних засобів для перевезення вантажів та роздрібною торгівлі підакцизними товарами);
- тих, хто здійснює видобуток, реалізацію корисних копалин (крім видобування підземних та поверхневих вод підприємствами, які надають послуги централізованого водопостачання та водовідведення);
- страхових (перестрахових) брокерів, банків, кредитних спілок, ломбардів, лізингових компаній, довірчих товариств, страхових компаній, установ накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційних фондів і компаній, інших фінансових установ, визначених законом;
- реєстраторів цінних паперів;
- представництв, філій, відділень та інших відокремлених підрозділів юридичної особи, яка не є платником єдиного податку; фізичних та юридичних осіб – нерезидентів [13].

Дослідивши зміни у податковому законодавстві, можна впевнено зазначити, що український уряд робить усе можливе задля забезпечення стійкості економіки, підтримки бізнесу та злагодженого функціонування податкового механізму.

Висновки. Під час дослідження було проаналізовано сутність сучасної податкової системи України як складного поняття. В умовах війни більшість економічних процесів, а отже, – і механізмів та інструментів їх регулювання, зазнають трансформацій. Сама суть процесу підтримки стійкості податкової політики сектору залишилась незмінною, вона відтворює

окремі аспекти ефективності протистояння системи негативному впливу, який є найбільш деструктивним саме для економічних процесів. Водночас основною метою забезпечення функціонування податкової системи є пошук оптимальної стратегії і тактики реалізації податкової політики, доцільної з погляду збереження ефективності інструментів її реалізації, а також формування стійкої системи. Окреслена в роботі проблематика надалі сильніше актуалізується, оскільки дослідження є важливими в контексті моніторингу стійкості системи в умовах продовження війни, а також розробки стратегії повоєнного відновлення потокової сфери України.

Abstract. The article examines the assessment of the state of ensuring the stability of the functioning of the tax system of Ukraine in the conditions of war events, as well as the possibility of applying methods and measures to support it as a critically important area of guaranteeing the stability of the state's economy. In the course of the study, the essence of the tax sphere of Ukraine and its dependence on military events was determined. The paper examines the directions of tax incentives for business entities under the conditions of martial law in Ukraine. The need to introduce and the legislative procedure for recognition of a special legal regime – martial law – is substantiated. The changes in the part of tax administration and the specifics of tax administration under the conditions of martial law in Ukraine are summarized. The specifics of submitting reports, determining the objects of taxation, calculating and paying corporate income tax, VAT, and excise tax have been considered. The procedure for transition to a temporary regime of simplified taxation is described, as well as the features of its application in martial law conditions.

The state of the tax system before and during the war was analyzed, the impact of a full-scale war with Russia on the tax sphere was determined, and the tax reforms of March 2022 were analyzed.

Keywords: tax system, wartime, economic burden, tax changes, financial instability.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Податковий кодекс із змінами і доповненнями, внесеними Законами України. *Державна податкова служба України (офіційний сайт)*. URL: <https://tax.gov.ua/nk/>
2. Податкові зміни на період воєнного стану 2.0. *European Business Association*. 23.03.2022. URL: <https://eba.com.ua/podatkovyi-zminy-na-period-voennogo-stanu-2-0>
3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>
4. Гуренко Т. О. Облік оплати праці та трудові відносини у воєнний період. *Економіка та суспільство*. 2022. № 36. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1153/1111>
5. Офіційний вебсайт Державної казначейської служби України. URL: <https://ca.treasury.gov.ua/MainForm.aspx>
6. Висновки і рекомендації до головних змін податкового законодавства у зв'язку з воєнним станом в Україні / консультація Сергія Гонтаровського. *Інформаційно-правовий портал «Поради юриста»*. 16.06.2022. URL: <https://b2bconsult.ua/consultation/35600>
7. Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація українців до умов війни (19 березня 2022). *Соціологічна група «Рейтинг»*. 23.03.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/shestay_obschenacionalnyy_opros_adaptatsiya_ukraincev_k_usloviyam_voynyu_19_marta_2022.html
8. Стан фінансового сектору України та заходи НБУ з підтримки його безперебійного функціонування в умовах воєнного стану. *Національний Банк України*. 03.03.2022. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/stan-finansovogo-sektoru-ukrayini-ta-zahodi-nbu-z-pidtrimki-yogo-bezperebiyного-funktsionuvannya-v-umovah-voennogo-stanu>
9. Офіційний сайт Міністерства Фінансів України. URL: <https://minfin.com.ua/>
10. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану (Закон України № 2118-IX). *Електронне видання журналу «Голос України»*. 07.03.2022. URL: <http://www.golos.com.ua/article/356851>
11. Закон України від 15 березня 2022 р. № 2120-IX Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану (прийняття від 15.03.2022). *Верховна Рада України (офіційний сайт)*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>
12. Податкові зобов'язання під час війни: які пільги отримав бізнес. 10.03.2022. URL: https://biz.liga-zakon.net/analitics/209870_podatkov-zobov'yazannya-pd-chas-vyni-yak-pilgi-otrimav-biznes
13. Стратегічні цілі діяльності ДПС України до 2022. *Державна податкова служба України*. URL: <https://tax.gov.ua>
14. Дещора С. О. Правила оподаткування під час воєнного стану. *Бухгалтер 911*. 11.03.2022. URL: <https://buhgalter911.com/uk/news/news-1064117.html>
15. Тил працює – Україна воює: підтримка бізнесу в умовах воєнного стану. Інформаційне управління. *Верховна Рада України (офіційний сайт)*. 11.04.2022. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221573.html>
16. Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни: Закон України від 03.03.2022 р. № 2115-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/J1070801>
17. Іванишина О. С., Прокопенко І. А., Панура Ю. В. Удосконалення податкової системи як фактор підвищення фінансової безпеки держави. *Ефективна економіка*. 2021. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8775>

УДК 613.644

СТВОРЕННЯ ВІБРОСТЕНДУ НА ОСНОВІ АКУСТИЧНОГО ДИНАМІКА ДЛЯ БІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В. В. Зінець, А. М. Міщенко

Анотація. Реалізований недорогий пристрій для створення механічних вібрацій на основі акустичного динаміка. Пристрій побудований на основі мікроконтролера ESP8266, модуля DDS генератора сигналів AD9833, цифрового НЧ-підсилювача ТРА3118. Розроблений мобільний додаток для віддаленого контролю роботи пристрою. Випробувана здатність пристрою створювати механічні коливання з частотою 8, 16, 32 Гц та амплітудою до 2 мм. Отримані залежності амплітуди механічних коливань від амплітуди сигналу генератора. Показано, що на частоті 8 Гц прибор здатен генерувати синусоїдальні механічні коливання без значних спотворень з амплітудою до приблизно 0,5 мм. Зі збільшенням частоти за тієї самої амплітуди механічних коливань рівень спотворень збільшується.

Ключові слова: вібростенд, мікроконтролер, DDS генератор сигналів, акустичний динамік.

Вступ. Вібрація – постійно діючий фактор навколишнього середовища, який має значний вплив на живі організми. Багато досліджень продемонстрували позитивний вплив вібрації на тварин і здоров'я людини. Наприклад, механічна вібрація на належній частоті може впливати на енергетичний метаболізм, активацію генів, секрецію факторів росту, синтез клітинної матриці кісткових клітин і збільшення щільності кісток. Механічна стимуляція в режимі вібрації всього тіла збільшує масу скелета та модулює ендокринну, нервову та судинну системи [1]. Вібрації низької інтенсивності прискорюють проліферацію та змінюють фенотип макрофагів *in vitro*. Макрофаги необхідні для ефективного загоєння різних тканин [4].

Звукова вібрація (ЗВ) розглядається як зовнішня механічна сила, яка здатна модулювати розвиток рослин, як і інші механічні подразники. ЗВ-опосередковані відповіді частково модулювалися специфічними змінами рівнів фітогормонів, що має неопосередкований вплив на розвиток організму рослини [9].

Вібрації проявляються по-різному у природі, і здатність людини виявляти та використовувати вібрації можна простежити далеко за межами наших ранніх предків ссавців. Існування безлічі сенсорних органів, що реагують на вібрацію, частково перекриваються чутливістю до частот і різною швидкістю адаптації, це вже свідчить про те, що дець під час еволюції ссавців вібрації були важливі для взаємодії між організмом і навколишнім середовищем. До того ж це стало вирішальним способом взаємодії між особинами. Вібрації, присутні в нашому сучасному суспільстві, можуть впливати на наше самопочуття та поведінку [10]. Зазвичай у біологічних дослідженнях, які вивчають вплив вібрацій, використовують частоти від 10 до 250 Гц та прискорення $<1g$ [1–8].

Метою нашого дослідження було створення низькобюджетного вібростенду на основі акустичного динаміка та випробування його здатності створювати механічні коливання з частотами та амплітудами, які використовуються в біологічних дослідженнях.

Основний розділ. На рис. 1 представлена блок-схема розробленого пристрою. Його основою є модуль генератора сигналів на базі чіпа AD9833 від компанії Analog Devices. AD9833 – це малопотужний програмований генератор сигналів, здатний генерувати синусоїдальні, трикутні та прямокутні вихідні сигнали. Діапазон частот, що генеруються мікросхемою, – 0...12,5 МГц. Частотні регістри мають розмір 28 біт, і якщо мікросхема працює з тактовою частотою 25 МГц, це дає можливість досягти роздільної здатності 0,1 Гц; із тактовою частотою 1 МГц можна досягти роздільної здатності 0,004 Гц. Управління здійснюється через 3-wire SPI інтерфейс. Модуль працює від джерела живлення 2,3 В–5,5 В.

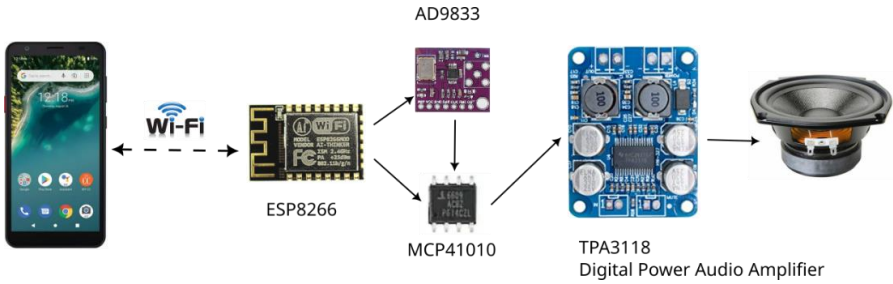

Рис. 1 – Блок-схема вібростенда

Мікроконтролер ESP8266 побудований на основі 32-бітного процесора, що має швидкість 80...160 МГц. ESP8266 є мережним рішенням із Wi-Fi-трансвером. Його напруга живлення 3,3 В, флеш-пам'ять – до 16 мб максимум (зазвичай 512 кб). Мікроконтролер використовувався для керування модулем генератора сигналів та підключеним до його виходу цифровим потенціометром. Мікроконтролер був запрограмований підключатись до наявної wi-fi точки доступу або може сам бути точкою доступу. На мікроконтролері запускається websocket-сервер, підключаючись до якого, можна здійснювати віддалене керування модулем генератора сигналів та цифровим потенціометром. Команди, що передаються websocket-серверу, дадуть можливість міняти частоту сигналу, що генерується, його форму та фазу, міняють опір цифрового потенціометра.

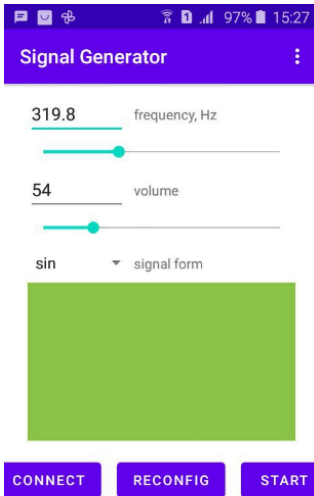

Рис. 2 – Користувацький інтерфейс мобільного застосунку для керування вібростендом

Для контролю рівня вихідного сигналу генератора AD9833 на його вихід підключався цифровий потенціометр MCP41010. MCP41010 – це одноканальний 8-розрядний цифровий потенціометр зі значенням наскрізного опору 10 кОм із послідовним інтерфейсом SPI. Положення повзунка змінюється лінійно та контролюється через інтерфейс SPI. Можна обрати 256 положень повзунка, міняючи опір від 0 до 10 кОм. MCP41010 має чудові характеристики змінного та постійного струму та споживає <1 мкА під час статичної роботи. Застосування цифрового потенціометра MCP41010 включає аудіообладнання (регулювання гучності та тембру), керування серводвигуном, заряджання акумулятора і керування ним та ін. Напруга живлення 2,7–5,5 В.

Одноканальний НЧ-аудіопідсилювач на основі мікросхеми TRP3118 – це цифровий підсилювач класу D, який може керувати динаміками потужністю до 60 Вт/8 Ом. Робоча напруга живлення від 4,5 до 24 В постійного струму. До підсилювача підключався динамік 5ГДШ-5-4. Для керування пристроєм в Android Studio був написаний застосунок, інтерфейс якого показаний на рис. 2.

Ми перевірили здатність пристрою створювати гармонійні механічні коливання на частотах 8, 16 та 32 Гц. Механічні коливання реєструвались за допомогою акселерометра MPU9250, що кріпився до мембрани динаміка. Сигнал, що отримувався за допомогою акселерометра, подавався цифровій фільтрації та двічі інтегрувався.

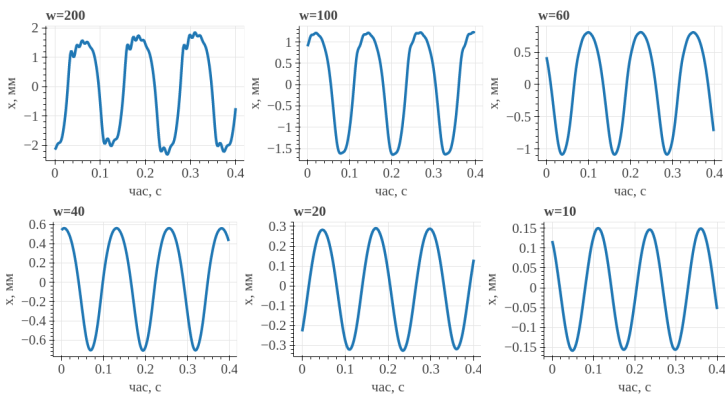

Рис. 3 – Динаміка механічних коливань з частотою 8 Гц. Рівень вихідного сигналу генератора (w) вказаний в умовних одиницях у заголовках графіків

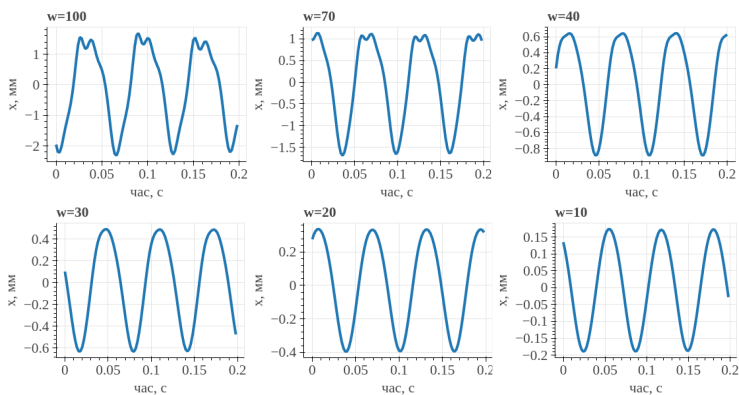

Рис. 4 – Динаміка механічних коливань з частотою 16 Гц. Рівень вихідного сигналу генератора (w) вказаний в умовних одиницях у заголовках графіків

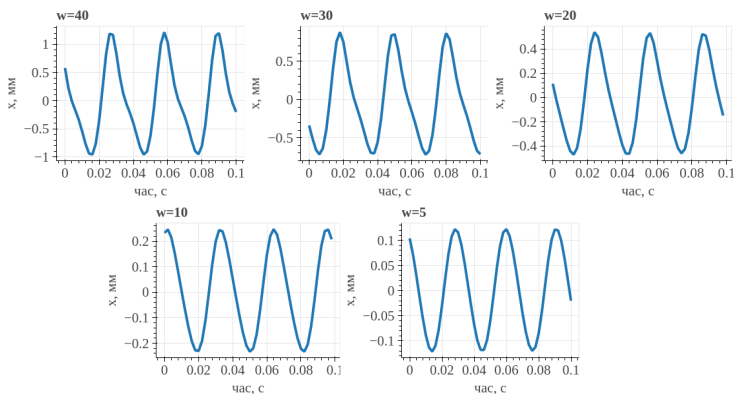

Рис. 5 – Динаміка механічних коливань з частотою 32 Гц. Рівень вихідного сигналу генератора (w) вказаний в умовних одиницях у заголовках графіків.

На рис. 3–5 показана динаміка коливань мембрани динаміка для синусоїдального вихідного сигналу генератора різних частот та амплітуди. Вихідний рівень сигналу генератора (w) ми визначаємо в умовних одиницях, від мінімального рівня 0 до максимального 255, що відповідають 256 рівням опору потенціометра МСР41010. На рис. 3 наведені результати реєстрації механічних коливань мембрани динаміка, коли генератор генерував синусоїду 8 Гц. Як можна бачити, коли амплітуда механічних коливань перевищує приблизно 0,5 мм, форма сигналу починає відхилятися від синусоїдальної. Ці відхилення збільшуються під час подальшого збільшення амплітуди. Під час збільшення частоти сигналу (рис 4, 5) відхилення механічних коливань від синусоїдальної форми виникають уже за менших амплітуд.

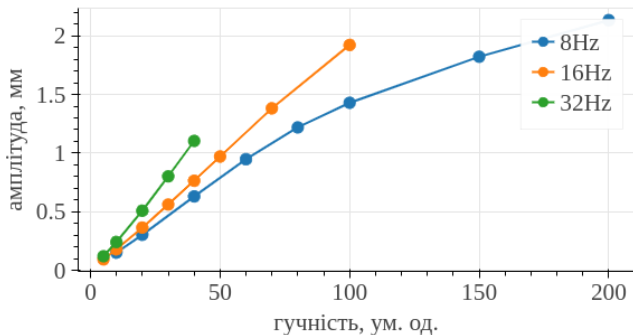

Рис. 6 – Залежність амплітуди механічних коливань від амплітуди вихідного сигналу генератора

На рис. 6 показана залежність амплітуди механічних коливань від рівня вихідного синусоїдального сигналу генератора з частотою 8, 16 та 32 Гц. Для частоти 8 Гц амплітуду механічних коливань ми додатково визначали, використовуючи відеозйомку: результати, отримані цим способом, приблизно співпадали з результатами, отриманими за допомогою акселерометра. Як можна бачити з рис 6, залежність амплітуди механічних коливань від рівня сигналу генератора перестає бути лінійною за великих рівнів вихідного сигналу. Також можна бачити, що зі збільшенням частоти амплітуда зростає швидше пвд час збільшення частоти синусоїдального сигналу. Така поведінка амплітуда пов'язана з амплітудно-частотними характеристиками підсилювача та динаміка. Треба зазначити, що характеристики механічних коливань можуть бути покращені за умов використання більш якісного динаміка.

Висновки. Створений недорогий у реалізації вібростенд на основі акустичного динаміка, DDS генератора сигналів AD9833, мікроконтролера ESP8266 та цифрового НЧ-підсилювача TPA3118. Випробувана здатність вібростенду створювати механічні коливання з частотою 8, 16, 32 Гц. На різних частотах амплітуда механічних коливань по-різному зростає зі збільшенням амплітуди вихідного сигналу генератора, за умов практичного використання прибора така залежність має бути з'ясована емпірично. За частоти 8 Гц вібростенд здатен створювати механічні коливання синусоїдальної форми з амплітудою 0,5 мм. Зі збільшенням амплітуди спотворення сигналу збільшуються. Під час збільшення частоти коливань спотворення починають виникати за менших амплітуд. Для зменшення таких спотворень, для генерації механічних коливань може бути використаний більш якісний сабвуферний динамік.

Abstract. An inexpensive device for generating mechanical vibrations was created on the basis of an acoustic speaker. The device was built on the basis of an ESP8266 microcontroller, an AD9833 DDS signal generator module, and a TPA3118 digital LF amplifier. A mobile application was developed for remote control of the device. The ability of the device to create mechanical vibrations with a frequency of 8, 16, 32 Hz and an amplitude of up to 2 mm was studied. The dependences of the amplitude of mechanical oscillations on the amplitude of the input signal were obtained. It is shown that at a frequency of 8 Hz, the device is capable to genera of sinusoidal mechanical oscillations without significant distortions with an amplitude of up to approximately 0,5 mm. With an increase in frequency, at the same amplitude of mechanical oscillations, the level of distortions increased.

Keywords: vibration table, microcontroller, DDS signal generator, speaker.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Effects of vibration on the proteome expression of anterior cruciate ligament cells / G.-Y. Han, S.-A. Park, [...], J. H. Kim, E.-K. Lee, H.-J. Kim, Y.-K. Seo, J.-K. Park and C.-W. Kim. *Experimental Biology and Medicine (Maywood)*. 2011. Vol. 236. Iss. 7. P. 783–789. DOI: 10.1258/ebm.2011.010358.
2. Sandeman D., Tautz J., Lindauer M. Transmission of vibration across honeycombs and its detection by bee leg receptors. *Journal of Experimental Biolog.* 1996. Vol. 199(12) P. 2585–2594.
3. Extracellular signal-regulated kinase activation and endothelin-1 production in human endothelial cells exposed to vibration / R. Ch. White, A. M. Haidekker, Y. H. Stevens, A. J. Frangos. *The Journal of Physiology*. 2004. Vol. 555. Iss. 2. P. 565–572. DOI: 10.1113/jphysiol.2003.059899.
4. Vashishtha D., Tannerb K. E., Bonfieldc W. Experimental validation of a microcracking-based toughening mechanism for cortical bone. *Journal of Biomechanics*. 2003. Vol. 36. Iss. 1. P. 121–124. DOI: 10.1016/S0021-9290(02)00319-6.
5. Effects of mechanical vibration on proliferation and osteogenic differentiation of human periodontal ligament stem cells / Ch. Zhang, J. Li, L. Zhang, Y. Zhou, W. Hou, H. Quan, X. Li, Y. Chen, H. Yu. *Archives of Oral Biology*. 2012. Vol. 57. Iss. 10. P. 1395–1407. DOI: 10.1016/j.archoralbio.2012.04.010.
6. Effects of mechanical vibration on cell morphology, proliferation, apoptosis, and cytokine expression / secretion in osteocyte-like MLO-Y4 cells exposed to high glucose. T. Sun, Z. Yan, J. Cai, X. Shao, D. Wang, Y. Ding, Y. Feng, J. Yang, E. Luo. *Cell Biology International*. Vol. 44. Iss. 1. P. 216–228. DOI: 10.1002/cbin.11221.
7. The differentiation of human adipose-derived stem cells (hASCs) into osteoblasts is promoted by low amplitude, high frequency vibration treatment. D. Prè, G. Ceccarelli, G. Gastaldi, A. Asti, E. Saino, L. Visai, F. Benazzo, M. G. Cusella De Angelis, G. Magenes. 2011. Vol. 49. Iss. 2. P. 295–303. DOI: 10.1016/j.bone.2011.04.013.
8. Human Mesenchymal Stromal Cells are Mechanosensitive to Vibration Stimuli I. S. Kim, Y. M. Song, [...], B. Lee and S. J. Hwang. *Journal of Dental Research*. 2012. Vol. 91. Iss. 12. P. 1135–1140. DOI: 10.1177/0022034512465291.
9. Exposure to Sound Vibrations Lead to Transcriptomic, Proteomic and Hormonal Changes in Arabidopsis / R. Ghosh, R. Ch. Mishra, B. Choi, Y. S. Kwon, D. W. Bae, S.-Ch. Park, M.-J. Jeong, H. Bae. *Scientific Reports*. Vol. 62. DOI: 10.1038/srep37484.
10. Van der Zee E. The Biology of Vibration. *Manual of Vibration Exercise and Vibration Therapy*. 2020. P. 23–38. DOI:10.1007/978-3-030-43985-9_2.

УДК 004.451.84

ОГЛЯД МЕТОДІВ УХ-ДОСЛІДЖЕНЬ ПІД ЧАС СТВОРЕННЯ ІТ-ПРОДУКТІВ

К. К. Колосова, О. В. Зелінська

Анотація. У роботі розглянуто поняття «продуктове ІТ», етапи створення ІТ-продуктів. Акцентовано на методах УХ-досліджень. УХ-дослідження є дуже корисними для розробки стратегії продукту і алгоритмізації рішень, які б задовольняли потреби користувачів. Компанії все більше замислюються про покращення користувачького досвіду, бо це справді допомагає залучити до ІТ-продукту ширшу аудиторію і зробити його зручнішим.

Ключові слова: ІТ, продуктове ІТ, ІТ-індустрія, УХ-дослідження.

Вступ. Інформаційна індустрія (ІТ-індустрія, ІТ-галузь) – широкомасштабне виробництво інформаційних товарів і послуг різного типу на базі найновіших ІТ-технологій (від газет, часописів і книжок до комп’ютерних ігор та інформаційного наповнення (контенту) мереж). Вона складається з двох суттєво різних частин: виробництво інформаційної техніки (машин і обладнання) і виробництво безпосередньо інформації [1].

Про продуктове компанії найпростіше розповісти, якщо порівняти їх із сервісними. Перші розробляють власні продукти з нуля – це мобільні застосунки, соцмережі, середовище для програмування, антивіруси, CRM тощо. Другі отримують замовлення від інших бізнесів та в основному займаються кодом. Цю модель роботи часто плутають з аутстафінгом, коли фахівця «орендують» для роботи над проектом у компанії-підрядника. На час проекту такий спеціаліст входить до штату й підпорядковується менеджеру компанії-кліента. За таких умов клієнт платить за послуги підряднику, а той виплачує зарплату співробітнику.

Основна частина. Для досягнення стабільних позитивних результатів проекти повинні бути легкокерованими. Розробка легкокерованих проектів вимагає діяльності у двох паралельних напрямках. По-перше, необхідно залучити всіх, хто робить ставку на проект (тобто всіх, хто може виграти при здійсненні проекту), до визначення конкретних цілей проекту і засобів

їх досягнення. По-друге, необхідний пошук такого варіанту (серед наявних варіантів), який би забезпечував економне витрачання ресурсів під час реалізації проекту.

Управління проектом (Project management) – це процес керівництва та координації людських, матеріальних та фінансових ресурсів протягом життєвого циклу проекту шляхом застосування сучасних методів та техніки управління для досягнення визначених у проекті результатів за складом та обсягом робіт; вартістю, часом, якістю та задоволенням інтересів учасників проекту.

Цикл проекту (ЦП) є базовим елементом концепції проектного аналізу. Життєвий цикл проекту – це час від першої витрати до останньої вигоди проекту. Він відображає розвиток проекту, роботи, які провадяться на різних стадіях підготовки, реалізації та експлуатації проекту [2]. Отже, IT-продукт проходить такі життєві цикли:

1. Генерація ідеї:

- визначення цільової аудиторії для майбутнього продукту;
- дослідження ринку та конкурентний аналіз;
- визначення потреб майбутніх користувачів.

2. Визначення продукту:

- бізнес-аналіз та дослідження;
- ціннісна пропозиція;
- метрики успішності продукту;
- маркетингова стратегія.

3. Створення прототипу:

- Тестування, проведення якісних та кількісних досліджень.

4. Розробка MVP – мінімального життєздатного продукту:

- Доопрацювання прототипу, усунення багів.

5. Реліз продукту:

- Запуск, промоція, опитування, дослідження ринкового інтересу до нового продукту.

6. Доопрацювання:

- Усунення багів, оновлення функціоналу.

UX-дослідження є дуже корисними для розробки стратегії продукту та алгоритмізації рішень, які б відповідали потребам користувачів. Компанії все частіше замислюються про покращення користувацького досвіду, бо це справді допомагає залучити до IT-продукту ширшу аудиторію і зробити його зручнішим. Так бізнес дізнається, чим послуга приваблює користувача, що йому подобається, а що ні. І головне: як клієнт знаходить продукт чи послугу (product or service) і чому повертається. У цьому процесі задіяна вся команда: розробники думають, як покращити UX-дизайн, контент-мейкери займаються поліпшенням контенту, дизайнери займаються якісним і зручним користувацьким інтерфейсом тощо.

UX-дослідження охоплює безліч дослідницьких методів, що використовуються для давання контексту та розуміння процесу проектування. На відміну від інших галузей UX, це дослідження не розвивалися з якихось інших сфер. Люди, які використовують UX, запозичили багато техніки у академіків, учених, маркетологів та інших. Однак усе ще існують типи досліджень, які є унікальними для світу UX. Дослідження складається з двох частин: збір даних та їх узагальнення, яке покращить зручність та простоту використання. На старті проекту дослідження дизайну зосереджено на вивченні того, що і кому взагалі від проекту потрібно, а також вивченню потреб і цілей кінцевих користувачів. Дослідники будуть проводити опитування, збирати дослідження, стежити за потенційними або поточними користувачами, а також переглядати літературу, дані чи аналітику. Потім, ітеративно, у процесі проектування, фокус дослідження зміщуватиметься у бік практичності та чуттєвості. Дослідники можуть проводити тести юзабіліті або A/B тести, інтерв'ювати користувачів про процес, і головне, – перевіряти припущення, які дадуть змогу покращити дизайн [3].

Існує два основні типи досліджень користувачів (types of user research):

- кількісне дослідження користувачів (quantitative user research). Йдеться про статистику. Можна обчислити та вичислити певну кількість користувачів, уподобань, відвідувань тощо. Цей тип приділяє увагу числам і математиці;

- метод якісного дослідження користувачів (qualitative ux research methods). Тут важливе розуміння. Якісний тип стосується насамперед уявлень, описів, тобто тих речей, які не можна обчислити, але можна побачити і зрозуміти.

Ці типи тестування користувачів (types of user testing) варто поділити на три етапи:

1. Стратегія. На цій фазі треба розглянути наявний стан речей, подумати над новими ідеями та можливостями для майбутнього. Що треба покращити? Що прибрати, а що навпаки додати? Як має виглядати продукт чи послуга?

2. Виконання. Якщо вже є чіткі відповіді на вищезгадані питання, можна приступати до наступної фази. Тут уже формуються фокусні групи (focus groups), вивчається аудиторія. На цьому етапі можна застосовувати такі методи:

- сортування карт (card sorting): дає змогу користувачам зібрати інформацію про веб-сайт у логічну структуру, яка керує навігацією та інформаційною архітектурою (information architecture) сайту. Це своєрідна гарантія, що структура сайту відповідатиме очікуванням і вмінням користувачів;

- польові дослідження: це найцікавіша частина. Треба йти в «поля», говорити з користувачами, дізнаватися їхню думку. Зробити це можна через соцмережі, анкетування, зворотний зв'язок. За певних умов можна говорити з користувачами в режимі офлайн;

- юзабіліті-тестування (usability testing): проводяться і дослідження з метою вивчення зручності вебсторінки, користувацького інтерфейсу або ж пристрою для його подальшого масового застосування. Для цього створюється фокус-група зі звичайних людей, тобто потенційних користувачів.

3. Оцінка: Це вже той момент, коли послуга доступна для великої кількості користувачів. На цьому етапі можна оцінювати, наскільки добрим і якісним є продукт та сервіс навколо нього. Це своєрідний підсумок, зроблений на основі історичних даних продукту або протиставлення конкурентам [4].

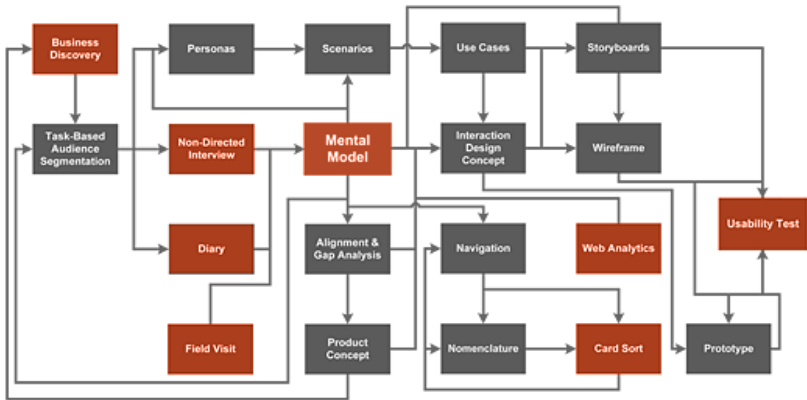

Рис. 1 – Етапи створення ІТ-продукту

Проаналізувати та використовувати інформацію, отриману під час дослідження, допоможуть такі артефакти:

1. Persona – опис вигаданої людини, користувача продукту: ім'я, стать, вік, локація, експертність у галузі твого продукту, контекст взаємодії з ним, цілі та фрустрації під час виконання завдань. Персона допомагає сформувати однаковий портрет кінцевого користувача всієї продуктової команди, правильно розставити пріоритети та фільтрувати дизайн-рішення.

2. Customer Journey Map (CJM) – карта шляху користувача. Вона відображає точки контакту персони з продуктом або компанією, показує цілі та послідовність дій користувача, підсвічує інсайти. CJM допомагає подивитися на продукт із погляду тих, хто користується (а не створює), побачити можливості для поліпшень.

3. User Story – короткий опис функції продукту з погляду користувача. Стандартна формула User Story виглядає так: Як (тип користувача) + я хочу (дія / ціль) + щоб (результат).

4. Jobs to be Done (JTBD) – це фреймворк, який розповідає про потреби користувача з погляду найму продукту на роботу. Якщо User Story працює з уже відомою та зрозумілою аудиторією, то JTBD спрямований на те, щоб залучати нових користувачів, створювати інновації та виходити за межі. Базова формула JTBD виглядає так: Коли (опис ситуації) + я хочу (мотивація) + щоб (результат).

5. Service Blueprint – це фреймворк, який поєднує CJM і Business Process Model and Notation (BPMN). Насправді це карта шляху користувача лише з боку внутрішніх процесів компанії [5].

Висновки. Проект можна порівняти з будинком. Напевно, важко побудувати будинок без фундаменту. У випадку створення чи покращення послуги фундамент – це чіткі й структуризовані знання про продукт і цільову аудиторію. Можна інвестувати чималі кошти в проект, найняти найкращих працівників із різних галузей, але без якісної аналітики бізнес не принесе задоволення ані вам, ані користувачеві.

Головна мета загальнодоступності і зручності використання – зрозуміти, наскільки просто людям користуватися продуктом. Отже, спираючись на відгуки користувачів, розробникам буде простіше зорієнтуватись, які коригування та додавання потрібно буде застосовувати до дизайну у майбутньому.

Abstract. The article is devoted to the review of UX research methods in the creation of IT products. The work describes what product IT is, the stages of creating IT products. Emphasis is placed on UX research methods. UX research is very useful for developing a product strategy and algorithmizing solutions that would meet the needs of users. Companies are thinking more and more about improving the user experience because it really helps.

Keywords: IT, product IT, IT industry, UX research.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Що таке IT? URL: <https://inneti.com.ua/it/it-produkty/detalnishe-pro-it/pro-it/>
2. «Управління IT проектами»: конспект лекцій / Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль. 2013. 44 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/retrieve/19638/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%97.pdf>.
3. Зелінська О. В., Потапова Н. А., Волонтир Л. О., Інформаційні системи та технології в галузі: навчальний посібник. Вінниця: ВНАУ. 2020. 253 с.
4. Полное руководство новичка по UX исследованию. 05.06.2018. URL: <https://cutt.ly/KBh3za5>
5. Дослідження UX: все про цілі, методи, спеціфіку. 17.09.2020. URL: <https://luxnet.io/uk/blog/ux-research-ua>
6. UX-исследования: процесс, методы, инструменты: конспект лекции Product designer в Prequel Никиты Шишкина – о том, как понять пользователя. 13.12.2021. URL: <HTTPS://SKVOT.IO/RU/BLOG/UX-ISSLEDOVANIYA-PROCESS-METODY-INSTRUMENTY>

УДК 004.6

СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ СИМЕТРИЧНИМИ ТА АСИМЕТРИЧНИМИ КРИПТОГРАФІЧНИМИ КЛЮЧАМИ

К. К. Колосова, П. В. Румар

Анотація. Стаття присвячена порівнянню симетричних та асиметричних криптографічних ключів. У роботі наведено переваги та недоліки криптографічних ключів. Наведені приклади шифрування, криптографії і схеми симетричної та асиметричної криптосистеми.

Ключові слова: криптографія, шифрування, симетричні ключі, асиметричні ключі.

Вступ. Інформація є одним із найцінніших ресурсів будь-якої організації чи державної установи, тому забезпечення захисту інформації є однією з найважливіших і пріоритетних завдань. Безпека інформаційної системи – це властивість, яка втілює здатність системи забезпечити її нормальне функціонування, тобто забезпечити цілісність і секретність інформації.

Для забезпечення цілісності й конфіденційності інформації необхідно забезпечити захист інформації від випадкового знищення або несанкціонованого доступу до неї [1]. Цілісністю вважається неможливість несанкціонованого або випадкового знищення, а також модифікації інформації. Конфіденційність інформації – неможливість витоку і несанкціонованого заволодіння, зберігання інформації, яка передається чи приймається. Наука, яка вивчає математичні методи захисту інформації шляхом її перетворення, називається криптологією. Криптологія має два напрями – криптографію та криптоаналіз.

Основна частина. Провідна роль у забезпеченні інформаційної безпеки в інформаційно-телекомунікаційних системах відводиться криптографії, одними з головних задач якої є забезпечення конфіденційності, цілісності й автентичності даних, що передаються [2, с. 5].

Для забезпечення безпеки інформаційних систем застосовують системи захисту інформації, тобто комплекс організаційно-технологічних заходів, програмно-технічних засобів і правових норм, спрямованих на протидію джерелам загроз безпеці інформації. Захист інформації – це сукупність методів і засобів, що забезпечують цілісність, конфіденційність і доступність інформації за умови впливу на неї загроз природного або штучного характеру, реалізація яких може призвести до завдання шкоди власникам і користувачам інформації [3].

До засобів захисту інформації інформаційної системи від дій суб'єктів належать:

- засоби захисту інформації від несанкціонованого доступу;
- захист інформації в комп'ютерних мережах;
- криптографічний захист інформації;
- електронний цифровий підпис;
- захист інформації від комп'ютерних вірусів.

Припускають, що шифрування з'явилось приблизно 4 тис. років тому. Першою відомою пам'яткою шифрування прийнято вважати єгипетський текст, який було створено приблизно в 1900 році до нашої ери, у якому використовувались інші символи замість відомих єгипетських ієрогліфів. Шифрування – це зворотне перетворення даних із метою приховування інформації. Шифрування відбувається із застосуванням криптографічного ключа. Ключ – це певна кількість символів, сформованих у вільний спосіб, що доступні у системі шифрування.

Криптографія – наука про математичні методи забезпечення конфіденційності, цілісності та автентичності інформації. Розвиток її розпочався з практичної потреби передавати важливі відомості найнадійнішим способом. Для математичного аналізу криптографія використовує інструментарій абстрактної алгебри та теорії ймовірностей. На першому етапі розвитку криптографії існувало два основні типи перетворень відкритих текстів – заміни й перестановки. Шифрів перестановки відомо достатньо велика кількість – зокрема, це й шифр «скітала», який шифрує таблиці та інше. Головна ідея шифрів перестановки є заміна місця розташування символів відкритого тексту. Шифрів заміни було значно більше, але всі вони будувалися на заміні символу відкритого тексту символом зашифрованого тексту. До таких шифрів належать квадрат Полібія, таблиці Трисемуса, система шифрування Віжінера та інші.

На другому етапі передбачалося, що для шифрування й розшифрування використовуються один секретний ключ. Ці системи були названі симетричними. Як було сказано вище, основними принципами шифрування стають розсіювання й перемішування. Відповідно до розвитку криптографії в симетричних криптографічних системах виділяються два основних напрями шифрування: блокові й потокові шифри. Наступним більшим класом є асиметричні криптографічні системи, або системи з відкритим ключем. Головною ідеєю під час створення цього класу шифрів є генерація двох ключів. Один відкритий ключ поширюється по відкритих каналах зв'язку й використовується для шифрування повідомлень. На приймаючій стороні за допомогою секретного ключа проводиться розшифрування повідомлення. Основою під час створення таких шифрів, як сказано вище, є задачі зі складним розв'язком. Такими задачами у цей час є задачі факторизації, дискретного логарифмування й методи теорії задовільного кодування. Класифікацію алгоритмів шифрування представлено на рис 1.1 [4]:

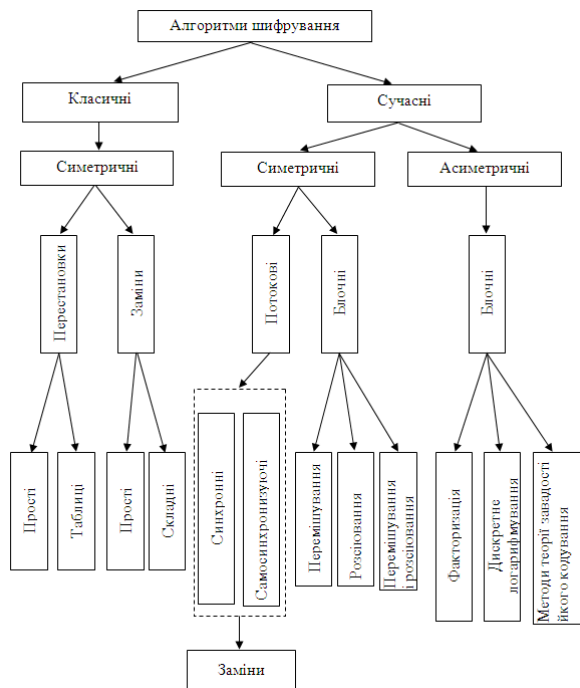

Рис. 1 – Класифікація алгоритмів шифрування

Метод симетричного шифрування (розшифрування) – це метод, за яким ключі шифрування і розшифрування є або однаковими, або легко обчислюються один з одного, забезпечуючи спільний ключ, який є таємним [9]. До симетричних алгоритмів шифрування належать: Twofish, Serpent, AES (або Рейндайль), Blowfish, CAST5, RC4, TDES (3DES) та IDEA. До основних асиметричних алгоритмів шифрування належать RSA та ECC.

Асиметричне шифрування, або метод відкритого ключа, передбачає застосування в парі двох відмінних ключів, а саме секретного та відкритого. Відповідно до назви, відкритий ключ безперешкодно розміщується у мережі; логічно, що секретний ключ весь час тримається в таємниці. В асиметричному шифруванні ключі співпрацюють у парі, тобто коли інформація шифрується відкритим ключем, розшифровування відбувається тільки відповідним секретним ключем та навпаки. Неможливі в використання відкритого ключа з однієї пари та секретного ключа з іншої пари. Математичними залежностями пов'язані всі пари асиметричних ключів.

Усі системи управління симетричними ключами, незалежно від того, скільки учасників задіяно в процесі, класифікуються насамперед на системи, в яких між суб'єктами вже встановлені захищені канали (тобто присутні секретні майстер-ключі), і на системи, в яких цього каналу немає.

Наприклад, відправник генерує відкритий текст вихідного повідомлення, яке повинно бути передано законному одержувачу незахищеним каналом. За каналом стежить перехоплювач із метою перехопити і розкрити передане повідомлення. Для того, щоб перехоплювач не зміг дізнатися змісту повідомлення, відправник шифрує його за допомогою оборотного перетворення і отримує шифротекст (або криптограму), який відправляє одержувачу. Законний одержувач, прийнявши шифр-текст, розшифровує його за допомогою зворотного перетворення і отримує вихідне повідомлення у вигляді відкритого тексту:

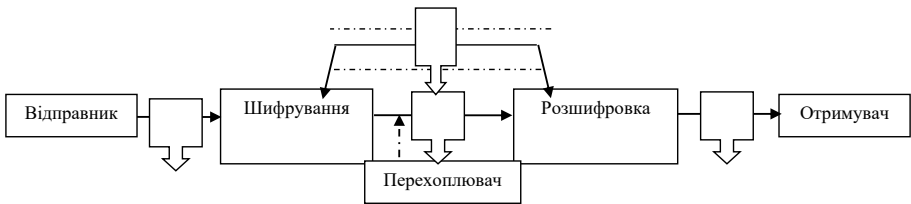

Рис. 2 – Схема симетричної криптосистеми з одним ключем

Асиметричні криптографічні системи були розроблені в 1970-х роках. Принципова відмінність асиметричної криптосистеми від криптосистеми симетричного шифрування полягає в тому, що для шифрування інформації та її подальшого розшифрування використовуються різні ключі:

- відкритий ключ використовується для шифрування інформації, обчислюється з секретного ключа;
- секретний ключ використовується для розшифрування інформації, зашифрованої за допомогою парного йому відкритого ключа.

Ці ключі розрізняються так, що за допомогою обчислень не можна вивести секретний ключ із відкритого ключа. Тому відкритий ключ може вільно передаватися каналами зв'язку. Асиметричні системи називають також двохключові криптографічні системи, або криптосистемами з відкритим ключем. Узагальнена схема асиметричної криптосистеми шифрування з відкритим ключем показана на рис. 3:

Рис. 3 – Схема асиметричної криптосистеми шифрування з відкритим ключем

Для криптографічного закриття і подальшого розшифрування переданої інформації використовуються відкритий і секретний ключі одержувача у повідомленні. Як ключ зашифрування повинен використовуватися відкритий ключ одержувача, а як ключ розшифрування – його секретний ключ. Секретний і відкритий ключі генеруються попарно. Секретний ключ повинен залишатись у його власника і бути надійно захищений від НСД (аналогічно до ключа шифрування в симетричних алгоритмах). Копія відкритого ключа повинна знаходитись у кожного абонента криптографічного мережі, з яким обмінюється інформацією власник секретного ключа.

У симетричному шифруванні можна виділити деякі переваги, наприклад, велика пропускна здатність завдяки спеціальному проектуванню; ключі мають невеликий розмір; шифри можна застосовувати як основу для будування різноманітних криптографічних механізмів, зокрема і з випадковими генераторами чисел, обчислювально-ефективними схемами розпису тощо [5]. Серед недоліків цього шифрування слід відзначити те, що у кожній невеличкій мережі необхідно використовувати значну кількість ключів; за умов зв'язку між декількома особами необхідно досить часто змінювати ключі; коли існує зв'язок між двома особами, ключ слід засекречувати на двох кінцях.

Отже, ефективнішими є асиметричні криптосистеми, які ще по-іншому називаються криптосистемами з відкритим ключем. У таких системах для шифрування даних використовується один ключ, а для розшифрування – інший ключ (звідси і назва – асиметричні).

Висновки. Криптографія сьогодні – це найважливіша частина всіх інформаційних систем: від електронної пошти до стільникового зв'язку, від доступу до мережі Internet до елект-

ронної готівки. Криптографія забезпечує підзвітність, прозорість, точність та конфіденційність. Вона запобігає спробам шахрайства в електронній комерції та забезпечує юридичну силу фінансових транзакцій. Криптографія допомагає встановити вашу особу, але й забезпечує вам анонімність. Криптографічні методи захисту забезпечують неможливість несанкціонованого доступу, зміни або видалення важливих комерційних та особистих даних, що зберігаються на вашому комп'ютері. У світі сучасної комерції інформація є одним із найважливіших елементів, і основна частина цієї важливої інформації зберігається та обробляється в електронному вигляді, тому надійні методи захисту комп'ютерної інформації – це найкращий спосіб перешкодити навмисному або випадковому витоку.

Для того, щоб правильно реалізувати власну криптосистему, необхідно не тільки ознайомитися з помилками інших і зрозуміти причини, через які вони відбулися, а й, можливо, застосувати особливі захисні прийоми програмування та спеціалізовані засоби, розробки. На забезпечення комп'ютерної безпеки витрачаються мільярди доларів, причому більшість грошей викидається на непридатні продукти.

Abstract. The article is devoted to the comparison of symmetric and asymmetric cryptographic keys. The work indicates the advantages and disadvantages of cryptographic keys. Examples of encryption and cryptography and schemes of symmetric and asymmetric cryptosystems are given.

Keywords: cryptography, encryption, symmetric keys, asymmetric keys.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Римар П. В., Крохмалюк В. В. Атаки на стеганосистеми. Криптографічні атаки. *Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу, наукових працівників і здобувачів наукового ступеня за підсумками науково-дослідної роботи за період 2019–2020 рр. (квіт.–трав. 2021 р.)*. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. С. 344–346.
2. Каткова Т. І. Забезпечення криптографічного захисту державних інформаційних ресурсів. *Наукові нотатки*. Луцьк. 2022. № 73. С. 54–58.
3. Карачка А. Ф. Технології захисту інформації: текст лекцій. Тернопіль, ТНЕУ, 2017. 86 с.
4. Криптографія та захист інформації. URL: 28.10.2018. <https://studfile.net/preview/7013904/page/2/>
5. Види шифрування інформації. URL: <https://ua5.org/protect/395-vidi-shifruvannya-informaciyi.html>

УДК 331.54:303.823-057.17]:[004.738.5:658.114.2

РОЛЬ ПРОДАКТ-МЕНЕДЖЕРА В ІТ-КОМПАНІЇ

С. Р. Корсовська, О. В. Зелінська

Анотація. Сучасні роботодавці хочуть, щоб кандидат на посаду продакт-менеджера був комунікабельним, організованим, здатним приймати рішення самостійно, нестандартно мислити та знати іноземну мову. Бажаним також є технічний досвід. Власне, проєкт-менеджери є важливим складником бізнес-процесу в ІТ. Вони є «містками-глуначами» між чистими технічними спеціалістами та менеджментом компанії. Тому необхідно ознайомитися з професією продакт-менеджера, і розглянути можливості досягнути цей фах. У статті акцентовано на сутності роботи продакт-менеджера.

Ключові слова: продакт-менеджер, бізнес, ІТ, Product Manager.

Вступ. Продакт-менеджер – проміжний менеджер, який відповідає за низку завдань з управління та маркетингу. Вони відповідають за підтримку та маркування наявних продуктів, а також запуск нових продуктів певної лінійки, бренду чи послуги. Тобто продакт-менеджер управляє всім процесом з нуля до його завершення: він відповідає за створення, виведення на ринок та підтримку нового проєкту, вигадує, планує, створює, запускає та вдосконалює продукт.

Головна мета продакт-менеджера – створити прибутковий продукт, що відповідатиме очікуванням та потребам користувачів. Для цього вони повинні займатися плануванням і впровадженням продукту протягом усього життєвого циклу продукту. Продакт-менеджер є зв'язком між функціональними відділами в компанії, які займають кілька посад, наприклад, бренд-менеджер, галузевий менеджер або менеджер споживчого сегменту.

Основна частина. Продакт-менеджер насамперед повинен володіти поєднанням технологічних, управлінських знань та навичок роботи з користувачами. Необхідно розуміти інформацію про продукт, бізнес-стратегії та міжособистісні стосунки в колективі. Новачки у цій галузі звичайно витрачають більшу частину свого часу на збір і систематизацію інформації про продукт, його клієнтів і конкурентів. Тому надзвичайно важливо мати базові знання продукту. З досвідом вони починають переходити до управління бізнесом, і це їм може знадобитися для роботи з фінансами, маркетингом, формуванням команди та стратегічним плануванням. Продакт-менеджер зобов'язаний:

✓ виявляти можливості: виявлення нових можливостей є основною роллю продакт-менеджера. Це вдосконалення та безперервний прогрес поінформованість щодо технологічних тенденцій, які допоможуть їм адаптувати бізнес-рішення та реагувати на динамічні зміни;

✓ визначати та розвивати: як професіонал із менеджменту найвищого рівня, продакт-менеджер повинен визначити довгострокову місію, окрім знаходження короткострокових цілей. Він має створити свій план та реалізувати кожен крок із нього. Також він має завжди бути готовим для оновлення наявного продукту або створити рішення з нуля;

✓ управляти командою: продакт-менеджер є лідером команди та повинен слідувати, щоб уся команда добре працювала разом задля завершення проєкту вчасно. Він діє як посередник між клієнтом і командою розробки продукту. Після обговорення проєкту з клієнтом він пояснює проєкт команді розробників, щоб ті виконали роботу відповідно до вимог;

✓ займатися маркетинговою діяльністю: продакт-менеджер проводить дослідження та аналіз і переосмислює бізнес-моделі для досягнення бізнес-цілей. Співпрацює з командою маркетингу для просування діяльності з продажу та рекомендує стратегії стимулювання продажів. До того ж продакт-менеджер періодично переглядає відгуки клієнтів і відповідно формує рішення, щоб заповнити відсутні прогалини;

✓ відстежувати прогрес: відстеження прогресу має вирішальне значення для постійних удосконалень і успіху. Окрім управління адміністративними завданнями, продакт-менеджери також повинні зміцнювати ті сфери, де організація відстає від його конкурентів. Він також повинен виправляти дефекти та визначати моменти, які заслуговують на особливу увагу. До того ж він має знайти спосіб оптимізувати бізнес-процеси та побудувати безперебійний робочий процес від початку до кінця;

✓ знати роль продакт-менеджера на різних рівнях: ролі та обов'язки продакт-менеджера дещо відрізняються від інших у фірмі. Продакт-менеджер має бути міжфункціональним лідером, який докладає всіх зусиль, щоб забезпечити задовільний рівень обслуговування клієнтів. Ролі та обов'язки продакт-менеджера можна розділити на повсякденні завдання, короткострокові обов'язки та довгострокові обов'язки [1]. Отож, розглянемо навички та обов'язки продакт-менеджера нижче.

Хард-навички продакт-менеджера:

- пріоритизація завдань;
- формування та перевірка гіпотез;
- розуміння UI / UX дизайну;
- прийняття рішень на основі даних;
- знання різних циклів розробки та розвитку продукту;
- планування;
- системне та аналітичне мислення;
- збір та аналіз даних – проведення інтерв'ю з користувачами, створення опитувальників.

Софт-навички продакт-менеджера:

- уміння слухати, домовлятися, переконувати;
- ефективна комунікація;
- тайм-менеджмент;
- емпатія;
- helicopter view;
- тактичне та стратегічне мислення.

Одночасне перебування продакт-менеджера у трьох сферах диктує один із найважливіших скілів – «helicopter view», тобто бачення загальної картини. Він має одночасно пам'ятати

про юніт-економіку продукту (прогнозоване співвідношення прибутку та витрат), потреби користувача, враховувати доступні ресурси, слідкувати за дедлайнами, синхронізувати різні департаменти тощо. Щоб висувати та перевіряти гіпотези, продакт-менеджер має володіти інструментами збору та аналізу даних: інтерв'ю, опитування [2].

Щоденні обов'язки продакт-менеджера:

- вести інформаційний довідник продуктів;
- мотивувати відділ продажів і дистриб'юторів;
- збирати маркетингові записи, тенденції та можливості, відгуки клієнтів і очікування;
- об'єднувати відділ продажів, виробництва, досліджень і розробки для швидшого завершення проекту;
- оцінювати і контролювати бюджет для досягнення цілей продажів.

Як говорив Бен Горовіц із венчурного фонду Andreessen Horowitz: «Хороший продакт-менеджер є генеральним директором продукту. Він бере на себе повну відповідальність і оцінює себе з погляду успіху продукту. Продакт-менеджери відповідають за потрібний продукт чи потрібний час з усім, що з цього випливає. У поганих продакт-менеджерів продуктів є багато виправдань».

В ІТ-компаніях, де вже є спеціалісти, зокрема менеджери програмного забезпечення, менеджери проектів і консультанти з маркетингу, неможливо обійтися без продакт-менеджера. Завершення проекту без співпраці з різними відділами є не просто напруженим, але й тривалим процесом. Продакт-менеджер необхідний, коли виникає потреба тіснішої співпраці між усіма професіоналами, щоб завершити проект вчасно. Він «грає у балансувальну гру», зберігаючи баланс між часом виходу на ринок і часом отримання прибутку; займається всіма фазами розробки – від дискавері до виходу у виробництво; відстежує початковий фідбек, створює та коригує роадмап проекту; відповідає на запитання дизайнерів, розробників, тестувальників та замовників. Також їх зони відповідальності перетинаються з UI / UX дизайнером, бізнес-аналітиком, проектним менеджером та керівником тестування [3, 4].

На жаль, у закладах вищої освіти немає спеціальності «продакт-менеджмент», тож єдиний шлях до цієї професії – перехід із суміжних сфер. Найчастіше продакт-менеджерами стають розробники, маркетологи, бізнес-аналітики, проджект-менеджери. Головне – це бажання та велика мотивація дізнаватися щось нове. Кар'єрний шлях продакт-менеджера відрізняється від шляхів інших спеціалістів, адже не має поділу на Junior, Middle та Senior. Навіть продакт-менеджер-початківець – це повноцінний продакт, який відповідає за конкретний продукт або його частину. Тому посад дуже багато, і у різних компаніях вони відрізняються. У стартапі може бути один продакт-менеджер, а в корпораціях буде складніша ієрархія:

- ✓ CPO (Chief product officer) відповідає за весь продуктовий напрям;
- ✓ Head of product відповідає за окремий продукт, наприклад, за соціальну мережу;
- ✓ Product manager відповідає за частину продукту, наприклад, за стрічку новин або коментарі;
- ✓ Associate product manager навчається у досвідченого продакт-менеджера та виконує його завдання.

Висновки. Більшість нових продуктів, які виходять у світ, зазнають невдачі через неправильне управління. І найпоширенішою причиною невдачі продукту є нездатність продукту відповідати потребам ринку. Найнявши продакт-менеджера, компанія може зменшити відсоток невдач і водночас значно збільшити шанси продукту на успіх на ринку.

Продакт-менеджери – це люди, обізнані у багатьох сферах, експерти: інженери або програмісти із навичками менеджменту та бажанням створювати продукт. Важливими є мотивація, постійна практика та мінімальна кількість необхідних для професії скіллів, які потрібно прокачувати.

Abstract. Modern employers want a candidate for the position of product manager to be communicative, organized, able to make decisions independently, think outside the box, and know a foreign language. Technical experience is still desirable. Actually, project managers are an important component of the business process in IT. They are «bridges-interpreters» between pure technical specialists and company management. Therefore, it is important to familiarize

yourself with the profession of a product manager, consider who a product manager is, and how to become one. Attention is focused on the essence of the product manager's work.

Keywords: product manager, business, IT, Product Manager.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Roles and Responsibilities of a Product Team. *Knowledgehut*. 23.04.2021. URL: <https://www.knowledgehut.com/blog/agile/roles-responsibilities-of-product-team>
2. Структурувати хаос: хто такий продакт-менеджер. *Genesis*. 07.02.2022. URL: <https://www.gen.tech/post/hto-takui-product-manager>
3. Продакт-менеджер: хто такої, що делаєт и как им стать. *Интерактивный блог «Skillsetter 2022»*. URL: <https://skillsetter.io/blog/product-manager>
4. Зелінська О. В., Потапова Н. А., Волонтир Л. О. Інформаційні системи та технології в галузі: навчальний посібник. Вінниця: ВНАУ, 2020. 253 с.

УДК 615.284 (477)

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ГЕЛЬМІНТОЗІВ В УКРАЇНІ

Т. І. Малова, І. В. Березовський

Анотація. У статті подані сучасні погляди на проблему гельмінтозів. Висвітлено питання поширеності гельмінтів, шляхів зараження та вплив на імунну систему людини. Наведені основні вимоги для протигельмінтних препаратів та основні профілактичні заходи для зниження рівня захворюваності населення країни. Війна, масові переміщення населення країни і скупчення біженців, низький санітарний стан, відсутність системи видалення нечистот, якісної питної води – питання особливої уваги під час боротьби з геогельмінтозами в таких умовах.

Ключові слова: геогельмінти, біогельмінти, контактні гельмінти, імунітет, аутоімунні порушення.

Факторами передачі гельмінтів можуть бути будь-які елементи зовнішнього середовища або предмети побуту, за допомогою яких яйця паразитів потрапляють в організм господаря: ґрунт, пісок, брудна вода, забруднені овочі та фрукти, зелень, заражене м'ясо, молоко тощо [1, с. 79]. Залежно від біологічних особливостей та шляху поширення гельмінти поділяють на три основні групи: геогельмінти, біогельмінти, контактні гельмінти.

Геогельмінти для свого розвитку не потребують зміни господарів, тому що дозрівання їх яєць до інвазивного стану відбувається у ґрунті, тобто поза організмом господаря. До геогельмінтозів належать токсокароз, аскаридоз, анкілостомоз, некатороз і трихоцефалоз [1, с. 79]. Під час геогельмінтозів спостерігаються високі ризики хронічної інтоксикації, імунні дисфункції, алергізація організму, диспептичні розлади, легеневий синдром, лімфаденопатія, біль у м'язах, залізодефіцитна анемія, канцерогенез, закупорка жовчних протоків та протоків підшлункової залози, ураження печінки, підшлункової залози, кишкова непрохідність, перфорація кишечника, перитоніт тощо.

Цикл розвитку біогельмінтів передбачає наявність проміжного хазяїна, в організмі якого проходить розвиток стадій яєць і личинок, та остаточного хазяїна, в організмі якого збудник досягає статевої зрілості [2, с. 44]. Інколи для свого розвитку біогельмінти потребують зміни двох-трьох проміжних господарів. До біогельмінтозів належать опісторхоз, теніоз, ехінококоз, трихінельоз, дифілоботріоз [1, с. 80]. Зараження людини зазвичай відбувається через вживання недостатньо термічно обробленого м'яса та риби. Також можливе зараження через вживання зараженої личинками води (пиття такої води, миття нею овочів та фруктів, купання) [2, с. 45].

Інфікування контактними гельмінтами відбувається через особистий контакт здорової людини із зараженою шляхом використання загального посуду, предметів особистої гігієни, близьки тощо. Також можливе самозараження (аутоінвазія) або зараження іншої людини (інвазія), наприклад, ентеробіозом [2, с. 45].

Найважливішу роль у розвитку захворювання відіграє фактор імунітету. Коли личинки та яйця гельмінтів потрапляють в організм здорової людини пероральним шляхом, вони піддаються впливу ферментів та неспецифічних захисних факторів, шлункового соку та місцево-

го імунітету кишечника, що зазвичай викликає їх загибель. Але у разі ослаблення захисних сил організму личинки і яйця здатні проникати в кишечник і розвиватися до статевозрілих форм [2, с. 45]. Оскільки гельмінти, паразитуючи у шлунково-кишковому тракті інфікованого, порушують усмоктування жирів і, як наслідок, жиророзчинних вітамінів, у пацієнтів часто спостерігають зниження апетиту, порушення сну та уваги, різкі зміни маси тіла.

Тип зміни у роботі імунної системи інфікованого організму залежить від стадії зараження та етапу перебігу захворювання. Виділяють чотири основні етапи клінічного перебігу кишкових гельмінтозів: гострий, латентний, хронічний, ускладнення.

На етапі гострого розвитку гельмінтозу зазвичай спостерігається гіперактивність імунної системи, водночас у пацієнтів підвищується кількість фагоцитувальних клітин та їх поглинальна здатність [2, с. 47].

Латентний етап зазвичай не супроводжується клінічними проявами.

На етапі хронічного перебігу гельмінтозу кількість фагоцитувальних клітин істотно зменшується, як і їх поглинальна здатність, що сприяє виживанню гельмінтів в організмі людини. На цьому етапі можливе пригнічення ендогенних і екзогенних факторів імунітету інфікованих.

Етап ускладнення характеризується зниженням імунного статусу пацієнта, погіршенням стану ШКТ, загостренням хронічних хвороб тощо.

Дослідження епідеміологічної картини та низка досліджень на тваринах свідчать про зв'язок гельмінтозів з аутоімунними порушеннями, включаючи запальні захворювання ШКТ, діабет тощо. Цей фактор сприяє розвитку вторинної інфекції. Інфіковані частіше хворіють на гепатит, туберкульоз, тиф тощо. Багато авторів пов'язують розвиток злоякісних новоутворень із хронічним перебігом гельмінтозів (утворення та розвиток злоякісної пухлини колоректального раку) [2, с. 48].

Виділяють кілька механізмів пошкоджувальної дії гельмінтів на організм.

Токсико-алергізаційний – антигени паразитів сенсibilізують організм господаря, призводячи до розвитку або потенціювання алергічних реакцій. Інтоксикація продуктами життєдіяльності паразитів призводить до ураження нервової та м'язової тканин [3, с. 43].

Механічні пошкодження стосуються насамперед тканин шлунково-кишкового тракту (ШКТ) (але можуть уражатися майже всі тканини та органи) і проявляються кровотечами, подразненням нервових рецепторів, некрозом [3, с. 43].

Конкуренція гельмінтів за поживні речовини в організмі господаря призводить до втомленості, слабкості, зниження апетиту, у дітей спричинює відставання у фізичному, психічному та розумовому розвитку. Низка гельмінтозів супроводжується анемією, дефіцитом вітамінів. Наприклад, показано, що аскаридоз призводить до зниження вмісту вітаміну А у сироватці крові [3, с. 44].

Під час хронічних гельмінтозів порушується нейрогуморальна регуляція і процеси всмоктування в кишечнику. Деякі гельмінти виділяють речовини, що нейтралізують травні ферменти (так, у тканинах аскариди виявлено речовину, що нейтралізує дію пепсину і трипсину). Продукти метаболізму гельмінтів змінюють біоценоз кишечника у бік збільшення частки умовно патогенної та патогенної мікрофлори. Хронічні гельмінтози супроводжуються обмінними порушеннями: зниженням вмісту білка, гіпоксією в органах, зменшенням концентрації вітамінів, мікроелементів, фолієвої кислоти. Усе це може викликати незворотні зміни в органах [3, с. 44].

Імунодепресивний вплив гельмінтів проявляється зниженням активності Т-лімфоцитів. Такі пацієнти часто хворіють на бактеріальні та вірусні інфекції. Метаболіти паразитів призводять до місцевої та загальної імуносупресії. Зокрема імунодепресивною дією аскарид зумовлене зниження ефективності вакцинації і ревакцинації проти кору, дифтерії, правця, поліовірусів у дітей, а паразитування гостриків призводить до пригнічення неспецифічного імунітету, що проявляється зниженням рівня α -інтерферону в сироватці крові [3, с. 44].

Під час еволюції відносин паразита і господаря ендопаразити набули специфічних механізмів контролю фізіологічного статусу господаря і його перебудови для створення оптимальних умов розвитку і розмноження. Так, система фагоцитозу не спрацьовує проти паразитів, які мають великі розміри. Роль спеціальних цитотоксичних клітин в антитіло- і компле-

ментзалежних реакціях позаклітинного лізису гельмінтів виконують еозинофіли. Під час первинної інвазії еозиніфілія виявляється на 7–10-й день, під час повторних інвазій – набагато раніше, а кількість еозиніфілів може сягати десятків тисяч в 1 мкл, тоді як нормальні значення – 150–300. Але надалі кількість еозиніфілів у периферичній крові перебуває в межах норми або лише незначно підвищена. У досліджах із самозараженням яйцями гостриків еозиніфілія досягала максимуму на 16-й день інвазії (23 %), а потім знижувалася і залишалася на рівні 5–7 % до кінця інвазії, під час наступних самозаражень відзначалося зменшення еозиніфілії [3, с. 44].

У дітей фактори захисту від гельмінтів зазвичай неповноцінні. Під час тривалих інвазій спостерігається зниження кислотності шлункового соку, зменшення викиду жовчі у дванадцятипалу кишку, порушення слизового бар'єру, зниження продукування секреторного IgA, травних ферментів, розвивається синдром вторинної мальабсорбції, страждає кишкова перистальтика, спостерігається пригнічення продукування еозиніфілів та їх функціональна неповноцінність, розвивається вторинна імунна недостатність [3, с. 44].

Отже, основними вимогами до протигельмінтних препаратів є:

- ✓ висока ефективність: препарат повинен забезпечувати овідчну (знищувати яйця), ларвіцидну (знищувати личинки) та верміцидну (знищувати дорослих особин) дію;
- ✓ відсутність резорбтивного ефекту, шкідливого впливу на органи і тканини людини;
- ✓ широкий спектр дії;
- ✓ швидке виведення з організму;
- ✓ відсутність кумуляції [2, с. 57].

Війна, масові переміщення населення країни і скупчення біженців, низький санітарний стан, відсутність системи видалення нечистот, якісної питної води – питання особливої уваги під час боротьби з геогельмінтозами в таких умовах. Зниження рівня захворюваності населення країни на гельмінтози та паразитарні захворювання загалом можна забезпечити шляхом вжиття таких профілактичних заходів:

- ✓ санітарна просвіта серед населення, яка включає поширення санітарно-гігієнічних знань та навичок шляхом друку літератури, плакатів, листівок, формування здорового способу життя, своєчасне попередження про осередки спалахів гельмінтозів;
- ✓ правильне та своєчасне лікування інфікованих на гельмінтози, їх виявлення;
- ✓ встановлювати дитячі майданчики та пісочниці на сонячних ділянках, стежити за відсутністю сміття і фекалій, рихлити ґрунт – потрапляння прямих сонячних променів убиває яйця гельмінтів;
- ✓ надійне знезараження нечистот і стічних вод;
- ✓ заборона удобрювати городи не знезараженими фекаліями, утримання туалетів у належному санітарно-гігієнічному стані;
- ✓ дотримуватись санітарно-гігієнічних правил та навичок у сім'ї, дитячих установах, лікарнях, які передбачають миття рук двічі після вулиці, туалету, транспорту;
- ✓ кулінарна обробка харчових продуктів, особливо тих, що мали контакт із ґрунтом, ретельне миття овочів і фруктів гарячою водою, а за можливості обдавання їх окропом перед вживанням;
- ✓ вживати тільки фільтровану або кип'ячену воду;
- ✓ регулярно обстежувати домашніх тварин на наявність гельмінтів, а також проводити їх дегельмінтизацію;
- ✓ проводити профілактичні заходи населення 2 рази на рік, передусім тих, хто має тісний контакт із тваринами, виявлення хворих і своєчасне їх лікування.

Abstract. The article presents modern views on the problem of helminthiasis. The issue of prevalence of helminths, ways of infection and impact on the human immune system is covered. In addition, the main requirements for anthelmintic drugs and the main preventive measures to reduce the level of morbidity in the country's population are given. War, mass displacement of the country's population and accumulation of refugees, low sanitary conditions, lack of sewage disposal system, high-quality drinking water – issues of special attention in the fight against geohelminthiasis in such conditions.

Keywords: geohelminths, biohelminths, contact helminths, immunity, autoimmune disorders.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Крамарьов С. О., Загордонь Л. В. Гельмінтози в дітей: підходи до лікування. *Клінічна педіатрія*. 2018. Т. 13. № 3. С. 79–86.
2. Семченко К. В. Теоретичне та наукове обґрунтування фармацевтичної розробки комбінованих лікарських препаратів для комплексного лікування гельмінтозів системи травлення: дис. ... д-ра фарм. наук за спец. 15.00.01 «Технологія ліків, організація фармацевтичної справи та судова фармація». Харків, 2020. Національний фармацевтичний університет. 325 с.
3. Гельмінтози – як уникнути безпеки? *Раціональна фармакотерапія*. 2018. № 2. С. 43–49.

УДК 577.2, 577.352

АКТИВНОСТІ АТФ-аз ТА МАТ ЕРИТРОЦИТІВ ЗА УМОВ ОДНОЧАСНОГО ВПЛИВУ ПЕРЕКИСУ ВОДНЮ І МЕТІОНІНУ

І. В. Микущька, О. І. Доценко

Анотація. У роботі досліджено вплив метіоніну, перекису водню (H_2O_2), метіоніну і перекису водню за сумісної присутності на активність Na^+-K^+ , Mg^{2+} -АТФ-аз та МАТ в еритроцитах людини. Установлено, що наявність метіоніну в середовищі інкубування сприяє зростанню активності досліджуваних ферментів. Уведення метіоніну в концентраціях 10^{-6} – 10^{-4} М призводить до зростання активності усіх ферментів навіть за присутності H_2O_2 . За відсутності метіоніну окисне середовище інкубування призводить до падіння активності Na^+-K^+ -АТФ-ази, але у високих концентраціях H_2O_2 (10^{-6} – 10^{-3} М) сприяє зростанню активності Mg^{2+} -АТФ-ази та МАТ, хоча рівень активності останніх залишається низьким.

Ключові слова: еритроцити людини, окисний стрес, Na^+-K^+ -АТФ-аза, Mg^{2+} -АТФ-аза, МАТ, метіонін.

Вступ. Завдяки своїй функції переносу кисню та високому вмісту заліза еритроцити постійно зазнають окисного стресу. До того ж вони можуть тимчасово відчувати окислювальний стрес, коли піддаються впливу АФК, перетинаючи запальні тканини або взаємодіючи з окислювачем, що містяться у ліках або продуктах харчування [1]. Концентрація H_2O_2 в крові знаходиться в мікромольному діапазоні. Берперечно, основним поглиначем H_2O_2 у судинній системі є еритроцити [2]. Очевидно, що окисно-відновний стан клітини та активність захисних механізмів є ключовим фактором, що визначає життєздатність клітин [3].

Основне навантаження під час окисного стресу зазнає гемоглобін (Hb) та мембрана еритроцитів. Мембрана еритроцитів людини виконує ключову роль у забезпеченні і регуляції фізіологічної активності цих клітин [1]. Одним із чутливих показників впливу на мембрану еритроцита є зміна активності мембранозв'язаних ферментів, як-от Mg^{2+} -АТФ-аза та Na^+ , K^+ -АТФ-аза, що регулюють іонний гомеостаз у клітині. Порушення їх роботи призводить до змін внутрішньоклітинної концентрації іонів Mg^{2+} , Na^+ й K^+ , що може спричинити низку метаболічних змін у клітині [4]. Велика система ферментативних і неферментативних антиоксидантних функціонує для видалення АФК у фізіологічних процесах і під час патологічних станів [5].

Метіонін та фолати, вміст яких у плазмі крові високий, могли б залучатися у метаболічні шляхи і бути додатковим джерелом енергії та глутатіону. Проте є тільки окремі відомості про залученість метіоніну до метаболічної мережі еритроцитів [6]. Відомо, що метіонін є джерелом S-аденозилметіоніну (SAM), який є основним біологічним донором метильної групи одновуглецевого циклу у клітині. Він бере участь у реакції трансметильовування, як-от синтез білків, моноамінів, фосфоліпідів, нейромедіаторів і нуклеїнових кислот [7, 8]. До того ж декарбокільований SAM бере участь у синтезі похідних путресцину поліамінів, спермідину та сперміну. Ці аміни вважаються маркерами диференціації та регенерації клітин [8].

У еритроцитах SAM використовується для метильовання карбоксильного білка, метильовання катехоламінів і гістаміну, а також метильовання фосфоліпідів. SAM утворюється з метіоніну та АТФ у реакції, що каталізується метіонін-аденозилтрансферазою (АТФ: L-метіонін-S-аденозилтрансфераза; EC 2.5.1.6, МАТ). МАТ присутній у всіх клітинах і демонструє високий ступінь збереження між видами [7]. Існує три основні ізоферменти МАТ у ссавців, тобто МАТ I, МАТ II і МАТ III. Усі ізоформи МАТ знаходяться в печінці. Ізоформа МАТ II, яка має відносно високу спорідненість до метіоніну (K_m 2–20 мкМ), також є переважною ізоформою,

присутньою в центральній нервовій системі та еритроцитах [8]. Оскільки S-аденозилметіонін є важливим учасником процесів метилювання, а також процесів перенесення сірки від метіоніну до цистеїну, підтримання активності МАТ є важливим для еритроцитів. Проте про регуляторні властивості цього ферменту саме в еритроцитах відомо мало.

Отже, метою роботи є проведення експериментальних досліджень, на основі яких можна було б оцінити вплив метіоніну, перекису водню (H_2O_2), метіоніну і перекису водню за сумісної присутності на активність Na^+K^+ , Mg^{2+} -АТФ-аз та МАТ в еритроцитах.

Методи досліджень. Протокол експериментальної частини дослідження відповідає принципам біологічної етики та погоджений із Локальним етичним комітетом Донецького національного університету імені Василя Стуса, факультету хімії, біології і біотехнологій (м. Вінниця, Україна).

Досліджено вплив метіоніну, перекису водню (H_2O_2), метіоніну і перекису водню за сумісної присутності на активність Na^+K^+ , Mg^{2+} -АТФ-аз та МАТ в еритроцитах після години інкубування. У експериментах використовували периферичну кров практично здорових донорів однієї статі та приблизно одного віку. Еритроцити тричі відмивали центрифугуванням з Na-фосфатним буфером (0,015 моль, рН 7,4), що містив 0,15 моль NaCl (буферний розчин 1). Відмиті від плазми і упаковані еритроцити ресуспендували в цьому самому буфері.

Для дослідження впливу метіоніну на вказані вище показники суспензії еритроцитів уводилася у буферний розчин 1. Концентрацію метіоніну в середовищі варіювали від 10^{-10} до 10^{-4} М. Для дослідження впливу перекису водню суспензії еритроцитів уводилася у буферний розчин 1, що містив перекис водню у діапазоні концентрацій 10^{-8} – 10^{-3} М. В експериментах із дослідження сумісної дії метіоніну і перекису водню суспензії еритроцитів уводилася у буферний розчин із додаванням фіксованої кількості метіоніну. Концентрація введеного метіоніну складала 10^{-4} , 10^{-6} та 10^{-8} моль, вміст H_2O_2 варіювали в діапазоні 10^{-8} – 10^{-3} М.

Кількість еритроцитів у середовищі інкубування підтримували на рівні вмісту гемоглобіну 3,0–3,2 г/л. Клітини інкубували протягом години при 20 °С. Після інкубування еритроцити осаджували центрифугуванням, надосадову рідину видаляли. Проби відмивали центрифугуванням із буфером Трис (рН 7,4), що містив 0,15 моль NaCl (буферний розчин 2). Для подальших досліджень використовували гемолізат еритроцитів, відмитих від середовища інкубування. Для контролю використовували активності ферментів еритроцитів, що не піддавалися впливу досліджуваних речовин і інкубувалися впродовж однієї години у буферному розчині 1.

Активність Mg^{2+} , Na^+K^+ -АТФ-ази та МАТ визначали за кількістю неорганічного фосфору, утвореного під час ферментативного гідролізу АТФ [4, 9–12]. Реакцію проводили додаванням гемолізату до інкубаційного середовища, що містить АТФ. Склад середовища для визначення сумарної АТФ-азної активності: 125 мМ NaCl, 25 мМ KCl, 3 мМ $MgCl_2$, 0,5 мМ ЕДТА, 3 мМ АТФ, 50 мМ трис-НСl, рН 7,4. Склад середовища для визначення активності МАТ: 50 мМ KCl, 40 мМ $MgCl_2$, 0,5 мМ ЕДТА, 3 мМ АТФ, 5 мМ метіоніну, 50 мМ трис-НСl, рН 7,4. Активність Mg^{2+} -АТФ-ази визначали додаванням до гемолізату специфічного інгібітора Na^+K^+ -АТФ-ази – убаїну (строфантин-Г). Проби інкубували 15 хвилин. Реакцію припиняли додаванням холодної трихлороцтової кислоти. Осад білка відокремлювали центрифугуванням. У надосадовій рідині визначали кількість неорганічного фосфору (Рн), використовуючи кольорову реакцію з амонієм молібденовокислим. Оптичну щільність розчинів реєстрували спектрофотометрично за довжини хвилі 590 нм у кюветах завтовшки 1 см. Вміст Рн визначали за допомогою калібрувального графіка, побудованого для стандартного розчину KH_2PO_4 точної концентрації. Na^+K^+ -АТФ-азну активність розраховували за різницею між загальною АТФазною активністю і активністю у середовищі, яке містить убаїн. Активність маркерних ферментів виражали в мМ Рн, що утворюється протягом 1 хвилини, віднесеної до кількості білка (Нб) у пробі (мМ/хв г Нб). Вміст гемоглобіну в еритроцитах визначали гемігلوبінціанідним уніфікованим методом за стандартним набором [13, 14].

Усі експерименти поведені у трьох повторностях. Експериментальні дані було проаналізовано у програмі Statistica 8.0 (StatSoft Inc., USA). Експериментальні дані представлені як $x \pm m$ (x – середнє, m – відносна похибка). Достовірність відмінностей між середньогруповими показниками оцінювали за допомогою непараметричного рангового критерію Вілкоксо-

на [15]. Для виявлення взаємозв'язку між досліджуваними величинами на основі отриманих експериментальних даних були побудовані тривимірні графіки розсіювання (Statistica 8.0); діаграми апроксимувалися методом найменших квадратів із вагами, що залежать від відстані (вплив окремих точок зменшується з відстанню до поверхні).

Результати експерименту. На рис. 1 представлена зміна активностей $\text{Na}^+\text{-K}^+\text{-АТФ-ази}$ (а) та $\text{Mg}^{2+}\text{-АТФ-ази}$ (б) залежно від концентрації метіоніну та кількості H_2O_2 в середовищі інкубування еритроцитів. За відсутності метіоніну активність $\text{Na}^+\text{-K}^+\text{-АТФ-ази}$ за високих концентрацій H_2O_2 (10^{-3} М) знижується на $78 \pm 17,3\%$, порівняно з контролем. Імовірно, окисне середовище приводить до інактивації ферменту через перебудову мембрани еритроцита. Зміна ліпідного складу біологічних мембран розглядається як один із важливих молекулярних механізмів порушення їх специфічних властивостей. Так, чутливість мембранозв'язаних АТФ-аз до будь-яких хімічних агентів може визначатися тісним структурно-функціональним зв'язком між цими ферментами та ліпідним матриксом мембрани – первинною мішенню для дії речовин різної природи [4]. Активність $\text{Mg}^{2+}\text{-АТФ-ази}$ (рис. 1б) за цих умов зростала, хоча все ще залишалася на низькому рівні, порівняно з присутністю метіоніну.

Введення метіоніну в середовище інкубування призводить до зростання активностей $\text{Na}^+\text{-K}^+$ (рис. 1а) та $\text{Mg}^{2+}\text{-АТФ-ази}$ (рис. 1б). За концентрацій метіоніну $10^{-6}\text{-}10^{-4}$ М активність ферментів зростає навіть у присутності H_2O_2 . $\text{Na}^+\text{-K}^+\text{-АТФ-аза}$ та $\text{Mg}^{2+}\text{-АТФ-аза}$ є білками, відповідальними за активне транспортне перекачування іонів Na^+ , K^+ та Mg^{2+} через плазматичні мембрани більшості вищих еукаріотів. Енергія для цієї роботи надходить від гідролізу кінцевого фосфатного зв'язку АТФ [4, 16]. Очевидно, що метіонін слугує додатковим джерелом енергії АТФ. Відомо, що метіонін є джерелом S-аденозилметіоніну (SAM), який є важливим донором метилу в багатьох реакціях трансметилування. SAH, утворений у цій реакції, залучається до циклу аденілатного метаболізму за участю SAH-гідролази [17], який далі внаслідок низки реакцій перетворюється в рибулозо-5-фосфат, що залучається у гліколіз. Отже, метіонін може бути додатковим енергетичним метаболітом, який підтримує клітини за умов нестачі природного для еритроцитів метаболіту – глюкози.

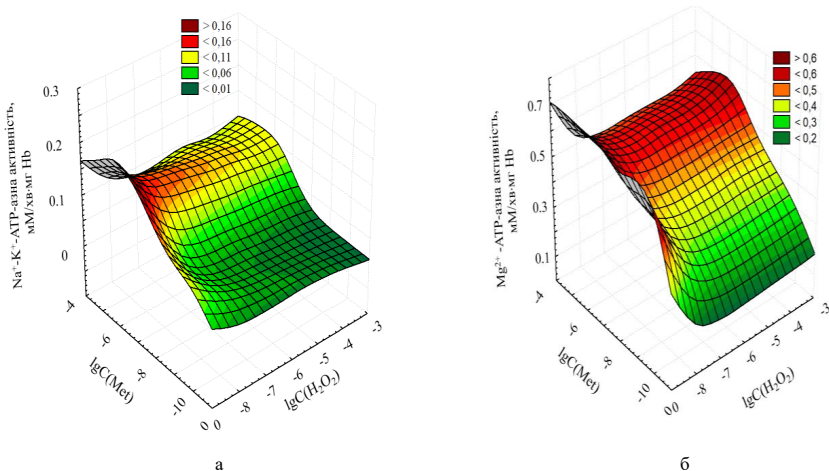

Рис. 1 – Зміна активності $\text{Na}^+\text{-K}^+\text{-АТФ-ази}$ (а) та $\text{Mg}^{2+}\text{-АТФ-ази}$ (б) еритроцита залежно від двох факторів: концентрації метіоніну та кількості H_2O_2 , введених у середовище інкубування еритроцитів

Зміна активності МАТ еритроцита залежно від концентрації метіоніну та вмісту H_2O_2 в середовищі інкубування показана на рис. 2. Видно, що присутність перекису водню у високих концентраціях ($10^{-6}\text{-}10^{-3}$ М) сприяє зростанню активності МАТ на $36 \pm 6,4\%$, порівняно з контролем. За відсутності H_2O_2 метіонін у середовищі інкубування також призводить до зростання активності цього ферменту. Зі збільшенням концентрації метіоніну ($10^{-6}\text{-}10^{-4}$ М) у сере-

довищі активність МАТ сильно зростає, це співпадає з даними у літературних джерелах [18]. Уведення метіоніну призводить до зростання активності ферменту навіть у присутності H_2O_2 , але приріст значно нижчий. Імовірно, окисне середовище викликає перебудови мембрани еритроцита, що ускладнює проникнення метіоніну у клітину внаслідок дії на переносників цієї амінокислоти.

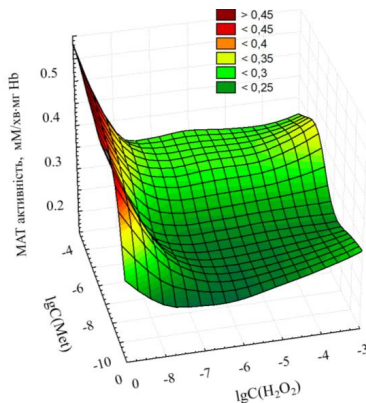

Рис. 2 – Зміна активності МАТ еритроцита залежно від двох факторів: концентрації метіоніну та кількості H_2O_2 , введених у середовище інкубування еритроцитів

Висновки:

1. Установлено, що наявність метіоніну в середовищі інкубування сприяє зростанню активності досліджуваних ферментів.
2. Уведення метіоніну в концентраціях 10^{-6} – 10^{-4} М призводить до зростання активності Na^+ - K^+ -, Mg^{2+} -АТФ-аз та МАТ навіть у присутності H_2O_2 .
3. За відсутності метіоніну окисне середовище інкубування призводить до падіння активності Na^+ - K^+ -АТФ-ази, але у високих концентраціях H_2O_2 (10^{-6} – 10^{-3} М) сприяє зростанню активності Mg^{2+} -АТФ-ази та МАТ, хоча вони залишаються низькими.
4. Показано, що метіонін є додатковим енергетичним метаболітом, який підтримує клітини за умов нестачі природного для еритроцитів метаболіту – глюкози.

Abstract. The influence of methionine, hydrogen peroxide (H_2O_2), methionine and hydrogen peroxide in their simultaneous presence on the activity of Na^+ - K^+ -, Mg^{2+} -ATP-ase and MAT in human erythrocytes was studied. It was established that the presence of methionine in the incubation medium contributes to the growth of the activity of the studied enzymes. The introduction of methionine in concentrations of 10^{-6} – 10^{-4} M leads to an increase in the activity of all enzymes even in the presence of H_2O_2 . In the absence of methionine, the oxidizing medium of incubation leads to a drop in the activity of Na^+ - K^+ -ATP-ase, but at high concentrations of H_2O_2 (10^{-6} – 10^{-3} M) it promotes the growth of the activity of Mg^{2+} -ATP-ase and MAT, although the activity level of the latter remains low.

Keywords: human erythrocytes, oxidative stress, Na^+ - K^+ -ATP-ase, Mg^{2+} -ATP-ase, MAT, methionine.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Interplay between Erythrocyte Peroxidases and Membrane / D. Melo, S. Rocha, S. Coimbra, A. Santos Silva; in A. Tombak (ed.), *Erythrocyte*. IntechOpen, London, UK. 2019. P. 65–84. DOI: 10.5772/intechopen.83590.
2. Forman H. J., Bernardo A., Davies K. J. A. What is the concentration of hydrogen peroxide in blood and plasma? *Archives of Biochemistry and Biophysics*. 2016. № 603. P. 48–53. DOI:10.1016/j.abb.2016.05.005.
3. Oxidative stress caused by glycation of Cu,Zn-superoxide dismutase and its effects on intracellular components / F. Junichi, M. Theingi, O. Ayako, K. Hideaki, T. Naoyuki. *Nephrol Dial Transplant*. 1996. № 11. P. 34–40.
4. Вплив піридину на активність мембранозв'язаних ферментів клітин печінки / О. М. Філінська, В. П. Лозовий, С. В. Яблонська, Г. В. Островська, Т. В. Рибальченко, В. О. Зеленюк, В. К. Рибальченко. *Доповіді Національної академії наук України*. 2008. № 6. С. 173–177.
5. Evaluation of erythrocyte Na^+ , K^+ -ATP-ase and superoxide dismutase activities and malondialdehyde level alteration in coal miners / A. Gürel, F. Armutçu, Ş. Damatoğlu, M. Unalacak, N. Demircan. *Eur J Gen Med*. 2004. 1(4). P. 22–28.

6. Methylation of protein asparagates and deamidated asparagines as a function of blood bank storage and oxidative stress in human red blood cells / J. A. Reisz, T. Nemkov, M. Dzieciatkowska, R. Culp-Hill, D. Stefanoni, R. C. Hill, T. Yoshida, A. Dunham, T. Kanias, L. J. Dumont, M. Busch, E. Z. Eisenmesser, J. C. Zimring, K. C. Hansen, A. D'Alessandro. *Transfusion*. 2018. № 58(12). P. 2978–2991. DOI: 10.1111/trf.14936.
7. Ekegren T., Aquilonius S. M., Gomes-Trolin C. A comparative study of methionine adenosyltransferase activity and regional distribution in mammalian spinal cord. *Biochem Pharmacol*. 2000. Vol. 60(3). P. 441–445. DOI: 10.1016/s0006-2952(00)00316-6.
8. Methionine adenosyltransferase activity in erythrocytes and spinal cord of patients with sporadic amyotrophic lateral sclerosis / T. Ekegren, H. Askmark, S.-M. Aquilonius, C. Gomes-Trolin. *Experimental Neurology*. 1999. Vol. 158(2). P. 422–427. DOI: 10.1006/exnr.1999.7112.
9. Иващенко А. Т., Ли Т. Т., Бушнева И. А. Свойства анионной АТФазы эритроцитов. *Вопросы медицинской химии*. 1985. Т. 31. № 1. С. 117–121.
10. Рязанцев Н. В., Новицкий В. В. Структурные нарушения и изменения активности Na-K-АТФазы в мембранах эритроцитов у пациентов с неврологическими расстройствами. *Бюллетень экспериментальной биологии и медицины*. 2002. Т. 134. № 7. С. 85–88.
11. Макаренко Е. В. АТФ-азная активность эритроцитов при хронических заболеваниях печени и желудка. *Лабораторное дело*. 1987. № 2. С. 14–17.
12. Якушева И. А., Орлова Л. И. Метод определения активности аденозинтрифосфатаз в гемолизатах эритроцитов крови человека. *Лабораторное дело*. 1970. № 8. С. 497–501.
13. Кушаковский М. С. Клинические формы повреждения гемоглобина. Ленинград: Медицина. 1968. 324 с.
14. Пупкова В. И. Определение гемоглобина в крови: информационно-методическое пособие. Кольцово. 2001. С. 4–8.
15. Боровиков В. *Statistica. Искусство анализа данных на компьютере: для профессионалов*. 2-е изд. СПб.: Питер. 2003. 688 с.
16. Kaplan J. H. Biochemistry of Na⁺, K⁺-ATPase. *Annual Review of Biochemistry*. 2002. Vol. 71. P. 511–535. DOI: 10.1146/annurev.biochem.71.102201.141218.
17. Schuster S., Kenanov D. Adenine and adenosine salvage pathways in erythrocytes and the role of S-adenosylhomocysteine hydrolase. *A theoretical study using elementary flux modes*. *The FEBS Journal*. 2005. 272(20). P. 5278–5290. DOI: 10.1111/j.1742-4658.2005.04924.x.
18. Корендясева Т. К. Регуляция метаболизма метионина в суспензии свежeweделенных гепатоцитов: дис. ... канд. биол. наук: 03.01.02-биофизика. Москва. 2011. 117 с.

УДК 685.648.683

КОМПЕНСАЦІЯ ТЕМПЕРАТУРНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ У ТРЕНАЖЕРІ «БОКСЕРСЬКА ГРУША»

Ю. В. Сіряк, Д. В. Черное

Анотація. У дослідженні реалізовано температурну компенсацію даних датчика, які є залежними від температури. Побудовано експериментальний графік залежності показників гіроскопа від температури. За допомогою метода найменших квадратів отримано коефіцієнти лінійної апроксимації для лінійної області цієї залежності.

Ключові слова: Wi-Fi, компенсація, апроксимація, ESP32, MPU6050.

Існує безліч різновидів бездротового зв'язку, але найважливішою особливістю бездротових мереж є те, що зв'язок здійснюється між комп'ютерними пристроями. Це забезпечує свободу пересування та можливість використання додатків, що знаходяться в інших частинах будинку, міста або у віддаленому куточку світу [1].

Боксерська груша – це тренажер для боксу та інших видів єдиноборств, якийосується спорту і конструкції навчально-тренувальних снарядів для контролю і відпрацювання ударів у боксі та інших видах силових єдиноборств [1].

Під час вимірювання різноманітних показників стану об'єкта завжди є температурна залежність, яку мають типові датчики. Цю залежність необхідно компенсувати, оскільки температура ніколи не буває постійною, тому потрібно врахувати цю залежність під час вимірювання даних.

Метою дослідження є компенсація температурної залежності в датчику положення MPU6050.

У роботі обрано технологію Wi-Fi для передачі параметрів удару боксера по терміналу. Отримано некомпенсовані (сирі) дані, які є досить неточними. Побудовано графік залежності

показників гіроскопа від температури. Обрано лінійну область для апроксимації з використанням методу найменших квадратів. Знайдено коефіцієнт лінійної залежності. Обрано технологію Wi-Fi як бездротову технологію передачі даних у складі системи [2].

Оновлення ESP32 [3] випустив Espressif (напівпровідникова компанія, що стоїть за ESP8266) [4]. Він є наступником ESP8266 та підтримує Wi-Fi. Також має Bluetooth 4.0 (BLE / Bluetooth Smart) – підходить для будь-якого проекту IoT [3].

MPU6050 – це пристрій ІМУ, що означає інерційний вимірювальний пристрій. Це пристрій відстеження руху по шести осях, який обчислює дані тривісного акселерометра та тривісного гіроскопа. Найбільшою перевагою цієї плати є цифровий процесор руху. Він дуже точний під час перетворення аналогових даних у біти цифрових даних, оскільки має 16 біт, призначених для кожного каналу. Основні функції MPU6050:

- 3-осьовий гіроскоп;
- 3-осьовий акселерометр;
- 16-бітне перетворення АЦП для кожного каналу;
- 1024-бітний буфер FIFO;
- цифровий вихідний датчик температури;
- вбудований цифровий процесор руху;
- вбудований датчик температури [5].

Оскільки MPU6050 є пристроєм зв'язку I2C, з'єднання з Arduino досить просте. Для взаємодії ESP32 і MPU6050 потрібно було тільки чотири дроти. Для передачі даних із датчика MPU6050 через однорангову мережу до клієнта ESP32 використовується як сервер. У середині локальної мережі відбувається передача даних із мікроконтролера, до якої має бути попередньо підключений мікроконтролер. Через вебсторінку відбувається доступ користувача до даних за адресою мікроконтролера в локальній мережі [2].

Керуючий мікроконтролер розташований усередині груші, яка містить ударний снаряд із наповнювачем. У середині груші розташовані датчик-гіроскоп з акселерометром MPU6050, елементи електроніки, допоміжні елементи, що скріплюють конструкцію, а також Li-Ion батарея живлення, яка під'єднана до ESP32, який має вбудований модуль Wi-Fi. Плата бездротового зв'язку передає інформацію, що знімається з датчика за допомогою мікроконтролера, а далі передається по Wi-Fi на комп'ютер, де вона відображається (див. рис. 1) [2].

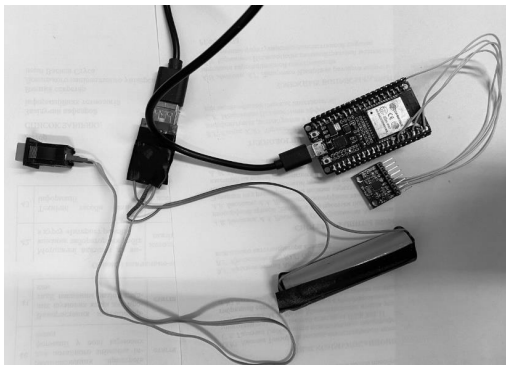

Рис. 1 – Мікроконтролер ESP32 з датчиком MPU6050 та Li-Ion батареєю живлення, які розміщені всередині тренажера «Боксерська груша»

Датчик акселерометра видає дані про силу, прикладену до об'єкта, через силу тяжіння, а датчик гіроскопа видає результати щодо кутового зміщення об'єкта за годинниковою стрілкою або проти годинникової стрілки [6].

У програмне забезпечення «Arduino IDE» з відкритим кодом легко написали та завантажили код на плату (ESP-WROOM-32) мовою C/C++. Відкривши браузер і ввівши IP-адресу ESP32, отримуємо доступ до вебсторінки, яка зображує показники датчика [7].

Датчик положення трохі дрейфує по осі X, незважаючи на деякі зміни в кодї – це нормально для подібних мікроконтролерів. Щоб зменшити дрейф, пропонується використовувати додатковий фільтр або фільтр Кальмана [7].

Дані вимірів датчика «в сирому вигляді» є досить неточними. У нашому випадку датчик прискорення використовується для визначення прискорення боксерської груші. Щоб якомога точніше визначити прискорення груші, необхідно оперувати максимально точними значеннями. Тому для отримання більш точних даних необхідно проводити калібрування перед кожним використанням пристрою. Також навіть після калібрування модулів датчика існує проблема температурного зміщення осей акселерометра та гіроскопа. Це можна спостерігати, якщо закріпити модуль нерухомо і нагрівати або охолоджувати. Оскільки боксерська груша може експлуатуватися за різних температур, необхідно виконати компенсацію цієї температурної залежності [8].

Гіроскопи схильні до нестабільності зміщення, за якої початкове нульове зчитування гіроскопа спричинить дрейф із часом через інтеграцію внутрішніх недоліків і шумів усередині пристрою. Повторюваність зміщення може бути відкалібрована у відомому діапазоні температур IMU. Однак інтегрування постійної нестабільності зміщення призведе до кутової помилки. Ці похибки будуть накопичуватися, оскільки оцінки обертання або кута на основі гіроскопа будуть дрейфувати протягом тривалого періоду. Небажаним результатом дрейфу є те, що похибка обчисленого курсу безперервно зростає. Акселерометри, навпаки, чутливі до вібрації та інших негравітаційних прискорень [8].

Зрозуміло, що коливання температури від морозильної камери до теплової гармати досить значне, але це добре показує, наскільки датчик залежить від зміни температури [9]. Щоб зробити температурну компенсацію, ми закріпили датчик MPU6050, щоб він був у стані спокою. Далі, приклавши лід до датчика, ми збили температуру до 0 °C, а потім нагрівали до 50 °C. Усі показники від 0 °C до 50 °C відображалися в порту Arduino UNO. Коли стало відомо всі показники, ми побудували графік залежності показників гіроскопа від температури. Виберемо лінійну область для апроксимації: координата температури від 3,02 °C до 45,47 °C; координата X гіроскопа від -0,42 °C до -1,12 °C; координата Y гіроскопа від 0,17 °C до 0,34 °C. У гіроскопа Y-коефіцієнт температурної залежності на порядок більший, ніж у будь-якого іншого. Отже, це означає, що гіроскоп Y сильно впливає на температуру [9]. Після обрання лінійної області для апроксимації на графіку добре показано пряму (див. рис. 2):

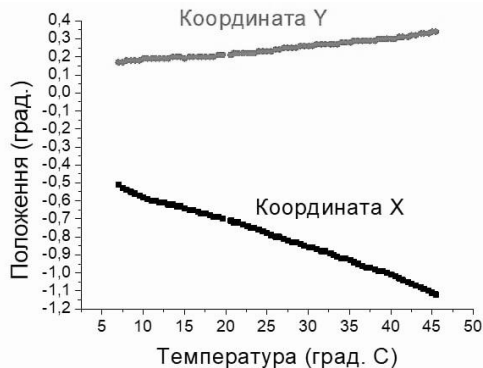

Рис. 2 – Графік залежності показників гіроскопа від температури

Зазвичай для MEMS-датчиків потрібно 10–20 хв для досягнення внутрішньої стабільної температури після ввімкнення живлення, тому зміни температури гіроскопа, викликані продовженням роботи, можуть бути як стимул, що визначає коефіцієнт моделі температурної компенсації гіроскопа через рекурсивний алгоритм найменших квадратів із фактором забування. До того ж коли гіроскоп працює тривалий час, коефіцієнт забування збільшується в алгоритм

ідентифікації для відстеження останньої моделі параметри швидко. Використовуючи метод найменших квадратів, можна апроксимувати отримані «сирі» дані лінійною залежністю [10]:

$$X = a \times t + b \quad (1)$$

де X – скомпенсовані «сирі» дані;

a і b – невідомі коефіцієнти, які потрібно знайти, використавши метод найменших квадратів;

t – поточна температура.

Найбільш відомим і ефективним серед методів розв’язання задачі апроксимації функцій є метод найменших квадратів (МНК), яким ми і будемо користуватися. У роботі була обрана лінійна моделююча функція щодо шуканих коефіцієнтів [10]. Отримано показники осей МРУ6050 у статичному положенні при зміні температури. Виконаємо лінійну апроксимацію методом найменших квадратів для отриманих даних (див. рис. 3):

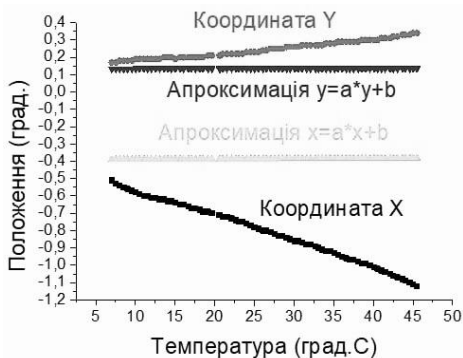

Рис. 3 – Значення координат гіроскопа після апроксимації

Віднявши від сирих значень апроксимовані, отримуємо компенсовані (див. рис. 4):

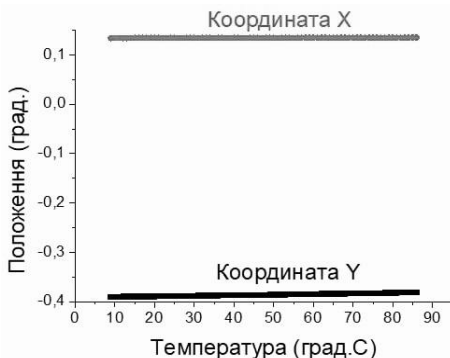

Рис. 4 – Значення координат гіроскопа після компенсації

Для отримання компенсованих даних беремо вхідні «сирі» дані X та підставляємо їх у формулу:

$$X_{comp} = x(t) - dx(t) \quad (2)$$

де X_{comp} – компенсована координата гіроскопа;

$x(t)$ – некомпенсована координата гіроскопа;

$dx(t)$ – похибка, яка викликана дрейфом температури;

$$dx(t) = a(t - t_0) \quad (3)$$

де a – лінійний коефіцієнт;
 t – температура;
 t_0 – початкова температура.

Коефіцієнт a , який було знайдено раніше за МНК, береться з пам'яті контролера (див. рис. 5):

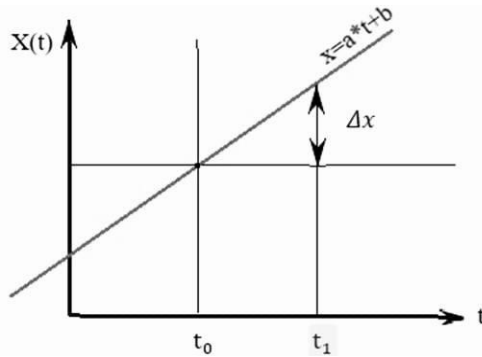

Рис. 5 – Ілюстрація компенсації показників гіроскопа

Висновки. У роботі запропоновано температурну компенсацію даних датчика MPU6050, які є залежними від температури. Побудовано експериментальний графік залежності показників гіроскопа від температури. За допомогою метода найменших квадратів отримано коефіцієнти лінійної апроксимації для лінійної області цієї залежності.

Abstract. In this study, temperature compensation of sensor data, which is dependent on temperature, is implemented. An experimental graph of the dependence of gyroscope indicators on temperature was constructed. Using the method of least squares, coefficients of linear approximation for the linear region of this dependence were obtained.

Keywords: Wi-Fi, compensation, approximation, ESP32, MPU6050.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Geier J. Wireless Networks First-step. 2004. 192 с.
2. Сіряк Ю. В., Чернов Д. В. Безпроводна передача даних у тренажері «Боксерська груша». *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2021. Т. 2. № 13. С. 331–335.
3. Electronic Components Datasheet Search. URL: https://www.alldatasheet.com/view_datasheet.jsp?Search-word=ESP32
4. Insight Into ESP32 Features & Using It With Arduino IDE. *Last Minute Engineers*. 2021. URL: <https://lastminuteengineers.com/esp32-arduino-ide-tutorial/>
5. How to Interface MPU6050 with the Arduino. 19.02.2021. URL: <https://robu.in/mpu6050-with-arduino/>
6. Rachna Aggarwal, Connecting MPU6050 With. 2021. URL: <https://www.instructables.com/Connecting-MPU6050-With-ESP32/>
7. ESP32 Web Server with MPU-6050 Accelerometer and Gyroscope (3D object representation). 2013–2021. URL: <https://randomnerdtutorials.com/esp32-mpu-6050-web-server/>
8. The Case of the Misguided Gyro. *Analog Dialogue*. 2017. № 51 (03). URL: <https://www.analog.com/en/analog-dialogue/raqs/raq-issue-139.html>
9. Temperature compensation. It does matter. 09.01.2021. URL: https://slugsuav.soe.ucsc.edu/fllog/files/temperature_compensation.html
10. Тригуб А. О., Пушкар М. В. Використання апроксимації методом найменших квадратів при експериментальному дослідженні механічних характеристик електроприводів. Кафедра автоматизації електромеханічних систем та електроприводу; Національний технічний університет України «КПІ ім. І. Сікорського». 22.12.2016. URL: <http://jour.fea.kpi.ua/article/view/102254>

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ H_2O_2 ТА МЕТІОНІНУ НА ЛІГАНДНІ ФОРМИ МЕМБРАНОВ'ЯЗАНОГО ГЕМОГЛОБІНУ ЕРИТРОЦИТІВ ЛЮДИНИ

С. В. Федоров, О. І. Доценко

Анотація. Досліджено вплив H_2O_2 та метіоніну на стан мембранов'язаного гемоглобіну еритроцитів людини. Показано, що метіонін суттєво впливає на розподіл і кількісне співвідношення лігандних форм гемоглобіну мембранов'язаної фракції в умовах перекисного навантаження. Збільшення концентрації метіоніну приводить до накопичення met- і deoxy-форм гемоглобіну у мембранов'язаній фракції. Отримані результати свідчать про залученість гемоглобіну до метаболічних процесів за участю метіоніну, зокрема у взаємодію з сірководнем.

Ключові слова: окисний стрес, метіонін, еритроцити, лігандні форми гемоглобіну; мембранов'язаний гемоглобін.

Вступ. Постійна взаємодія еритроцитів із киснем зумовлює розвиток негативного накопичувального ефекту – окисного стресу – явища, яке може спричинити численні порушення у метаболічних процесах червоних клітин крові. Отже, метаболічна система еритроцитів має забезпечувати надійний антиоксидантний захист [1]. Наразі виявлено, що окислювальний стрес, спричинений додаванням перекису водню до інкубаційного середовища еритроцитів, має значний вплив на конформацію гематопорфірину і, як наслідок, – на зв'язування кисню гемоглобіном (Hb). В еритроцитах у відповідь на посилення перекисного окислення ліпідів активізуються антиоксидантні системи [2]. Одним із найважливіших компонентів антиоксидантного захисту є система глутатіону, що включає відновлений глутатіон (GSH) та ферменти: глутатіонредуктазу, глутатіонпероксидазу, глутатіонтрансферазу і глюкозо-6-фосфатдегідрогеназу [3].

Відомо, що Hb проявляє високу пероксидазну активність і може каталізувати окислення біологічних молекул за участю перекису водню (H_2O_2). Hb здатний відновлювати перекис та ініціювати вільнорадикальне окислення під впливом H_2O_2 [4]. Важливим для наших досліджень є роль метіоніну в метаболізмі еритроцитів. Залучення метіоніну до метаболічного циклу S-аденозилметіоніну (SAM) підтверджується різними дослідженнями [5, 6]. Роль циклу SAM є досить різносторонньою. SAM залучається до циклу нуклетотидів та реакцій метилювання білків – і цитозольних, і мембранних [5, 7]. Установлено, що SAM через функцію метилювання може відновлювати мембранні, а також цитоскелетні білки еритроцитів [8, 9]. Досліджено, що молекула гемоглобіну також метилюється із посередництвом SAM, і навіть більше: активність метилювання залежить від віку та рівню оксидантного стресу відповідно [10].

Відомо, що для більшості клітин, які підтримують метіоніновий цикл, показаний його зв'язок із циклом глутатіону посередництвом цистеїну, який за умов недостатнього зовнішнього надходження може синтезуватися внутрішньоклітинно із гомоцистеїну, який виробляється у циклі SAM за участі ферменту цистоціонін- β -синтази (CBS) [11]. Дані останніх років показують, що зв'язування гемоглобіну з мембранними компонентами має досить велике біологічного значення. Це і регуляція метаболізму глюкози та властивостей цитоскелету, формування сигналу про окисне ушкодження або старіння еритроциту. У разі оборотної взаємодії з мембранами просторовий перерозподіл Hb дає змогу змінювати рівень клітинного метаболізму, що особливо важливо для еритроцитів, у яких відсутній апарат біосинтезу. У цьому разі утворення мембранов'язаного гемоглобіну може бути одним із механізмів формування швидкої адаптивної відповіді на умови, що змінюються [1, 12].

Мета роботи полягає у дослідженні впливу H_2O_2 , поєданого впливу H_2O_2 і метіоніну на стан мембранов'язаного гемоглобіну в еритроцитах.

З огляду на вищезазначене ми обрали перекис водню чинником, який має створювати оксидативний стрес в еритроциті, впливаючи цим на вміст лігандних форм Hb. Метіонін був обраний нами для дослідження циклу SAM у метаболічній мережі червоних клітин та його ролі у протидії окисному навантаженню еритроцита. Основним методом аналізу впливу зазначених факторів ми обрали спектрофотометричний метод, який використовується для дослідження різних форм гемоглобіну [13].

Завдання дослідження: провести спектрофотометричний аналіз мембранозв'язаної фракції гемоглобіну еритроцитів, які інкубувалися у присутності H_2O_2 та сумісної присутності H_2O_2 і метіоніну.

Предмет дослідження: окислювальний стрес та метіонін, в якості факторів впливу на еритроцит.

Об'єкт дослідження: мембранозв'язаний гемоглобін.

Методи досліджень. Експериментальна частина дослідження відповідає принципам біологічної етики. Для експериментів використовувалася периферична кров практично здорових донорів однієї статі та одного віку.

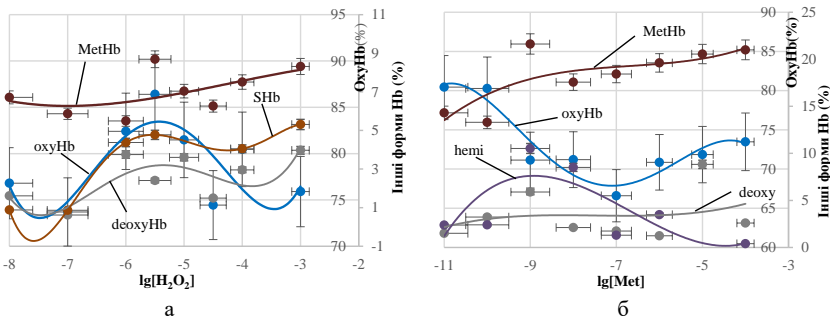
Для дослідження впливу метіоніну на вміст лігандних форм мембранозв'язаного гемоглобіну суспензія еритроцитів вводилася у Na-фосфатний буфер (0,015 M, pH 7,4), що містив 0,15 M NaCl (буферний розчин 1). Концентрацію метіоніну в середовищі варіювали від 10^{-10} до 10^{-4} M. Для дослідження впливу перекису водню суспензія еритроцитів вводилася у буферний розчин 1, що містив останній у діапазоні концентрацій 10^{-8} – 10^{-3} M. В експериментах із дослідження сумісної дії метіоніну і перекису водню суспензія еритроцитів вводилася у буферний розчин із додаванням фіксованої кількості метіоніну у концентрації 10^{-4} та 10^{-6} M. Вміст H_2O_2 варіювали в діапазоні 10^{-8} – 10^{-3} M.

Кількість еритроцитів у середовищі інкубування підтримували на рівні 3,0–3,2 г/л ($\sim 10^8$ клітин/л). Клітини інкубували протягом години при 20 °C впродовж години. Після інкубування еритроцити осаджували центрифугуванням, надосадову рідину видаляли. Для подальших досліджень використовували тині, відмиті від гемолізату еритроцитів. До осаду тіней еритроцитів додавали 0,5 мл 5 % розчину тритону X-100 [14, 15]. Пробу витримували протягом 5 хв до повного провітлення розчину, потім додавали 0,2 мл буферу 1.

Порівняння проводили з контрольними пробами, які готувалися в тих самих умовах, але без перекису і без метіоніну в середовищі інкубування. Одна контрольна проба аналізувалася одразу після приготування, інша – після години інкубування. Спектри поглинання мембранозв'язаного гемоглобіну еритроцитів реєстрували на Spекol® 1500 UV/Vis в інтервалі довжин хвиль 340–650 нм в кюветках із товщиною 1 мм. Як розчин порівняння для спектрофотометричних вимірів під час вивчення мембранозв'язаного гемоглобіну використовували розчин, що містив 0,5 мл 5 % тритону X-100 і буферний розчин 1.

Загальний вміст цитоплазматичної та мембранозв'язаної фракції гемоглобіну визначали за поглинанням на довжині хвилі 523 нм з використанням коефіцієнту екстинції 7120 M/см [14]. Вміст лігандних форм гемоглобіну (у моль/л) обчислювали за допомогою рівнянь, наведених у [16, 17]. Експериментальні дані представлені як $x \pm m$ (x – середнє, m – відносна похибка). Для побудови кривих розподілу лігандних форм гемоглобіну використовували апроксимацію даних за методом найменших квадратів відповідно до рівняння поліноміальної регресії 6-го ступеню.

Результати, обговорення. На рис. 1 показано розподіл лігандних форм мембранозв'язаного гемоглобіну в еритроцитах, які були інкубовані у присутності різних концентрацій H_2O_2 (а), у присутності різних концентрацій метіоніну (б), а також за одночасної присутності H_2O_2 і метіоніну (в, г).

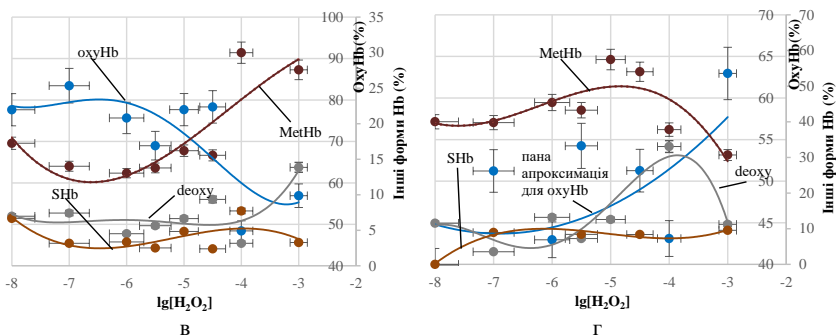

Рис. 1 – Розподіл лігандних форм мембранозв’язаного гемоглобіну (%) у складі еритроцитів, що інкубували: (а) з додаванням H₂O₂ в діапазоні 10⁻⁸–10⁻³ М; (б) у середовищі з метіоніном у діапазоні концентрацій 10⁻¹⁰ до 10⁻⁴ М; (в, г) у середовищі за фіксованої кількості метіоніну у концентрації 10⁻⁶ та 10⁻⁴ М. Вміст H₂O₂ варіювали в діапазоні 10⁻⁸–10⁻³ М

Установлено, що збільшення концентрації H₂O₂ в середовищі інкубування впливає на рівень оксигемоглобіну мембранозв’язаної фракції так (рис. 1а): у діапазоні концентрацій перекису 10⁻⁸–10⁻⁵ М оксигемоглобін зростає від 75 % (приблизно така його кількість і в контрольних пробах) до 80–85 %, але в діапазоні 10⁻⁵–10⁻³ М рівень oxyHb знижується до рівня контролю. Вміст метгемоглобіну (metHb), порівняно з діапазоном мінімальних концентрацій H₂O₂ і контрольними пробами без перекису (частка 5,8 %), зростає до 8–9 %. Досить вираженим є приріст сульфгемоглобіну (SHb) до 5 % (порівняно з контролем, де рівень складає до 1 %). Також спостерігався приріст дезоксигемоглобіну – його рівень збільшувався в дослідженому діапазоні H₂O₂ від 1 до 3 %.

В експериментах, у яких досліджувався вплив виключно метіоніну, показаний значний приріст метгемоглобіну (із 14 % до 21 %) у складі мембранозв’язаної фракції в кореляції з ростом концентрації метіоніну. Рівень MetHb майже вдвічі перевищував показники експерименту, де був виключно перекис водню в середовищі інкубування. Також у складі мембранозв’язаного гемоглобіну фіксується геміхром у діапазоні концентрацій метіоніну 10⁻¹¹–10⁻⁶ М. Рівень oxyHb знизився приблизно на 10 %, порівняно з показниками проб, де метіонін був у мінімальних концентраціях або відсутній. Вміст дезоксигемоглобіну тримався в межах 5 % і за мінімальних, і за максимальних концентрацій метіоніну. Сульфгемоглобіну у складі мембранозв’язаної фракції не було виявлено.

На рис. 1в і 1г показаний розподіл лігандних форм мембранозв’язаного гемоглобіну еритроцитів, які інкубувалися з різною кількістю H₂O₂ і метіоніном фіксованої концентрації 10⁻⁶ М і 10⁻⁴ М відповідно. За даними літературних джерел оптимальна концентрація метіоніну у плазмі крові та еритроцитах знаходиться в межах 10⁻⁶–10⁻⁸ М/л [17]. За наявності метіоніну у середовищі інкубування у концентрації 10⁻⁶ М спостерігали суттєве збільшення вмісту метгемоглобіну (до 30 %) за підвищення концентрації H₂O₂. Цей показник істотно більший, ніж у досліді окремо з перекисом (збільшення вмісту metHb до 9 %) чи метіоніном (збільшення вмісту metHb до 20 %) (рис. 1в). Отже, рівень oxyHb знижувався від 80 до 60 % за умов зростання концентрації H₂O₂. Підвищення концентрації метіоніну в середовищі інкубування еритроцитів до 10⁻⁴ М привело до збільшення рівня metHb до 45–50 % за умов високих концентрацій перекису. Отримані результати показують певні закономірності, пояснити які буде нашою подальшою задачею.

В усіх пробах, де метіонін присутній у поєднанні з перекисом (рис. 1в, 1г), вміст дезоксигемоглобіну у складі мембранозв’язаної фракції є більшим майже в 2 рази, ніж в еритроцитах, які інкубувалися виключно з перекисом або метіоніном. Вміст SHb у складі мембранозв’язаного гемоглобіну за цих умов інкубування (концентрація метіоніну 10⁻⁶ М) перебував у межах 3–5 % (рис. 1в, 1г), тобто його рівень майже не змінився, порівняно з показниками дослід-

дів, де еритроцити інкубувалися без метіоніну. Проте рівень сульфгемоглобіну у складі мембранозв'язаної фракції гемоглобіну за умов інкубування з метіоніном у концентрації 10^{-4} М майже вдвічі більший (рис. 1г).

Висновки. Проведені дослідження показують, що метіонін суттєво впливає на розподіл і кількісне співвідношення лігандних форм гемоглобіну мембранозв'язаної фракції в умовах перекисного навантаження. Збільшення концентрації метіоніну приводить до накопичення met- і deoxy-форм гемоглобіну у мембранозв'язаній фракції. Отримані результати свідчать про залученість гемоглобіну до метаболічних процесів за участю метіоніну, зокрема у взаємодію з сірководнем. Метіонін та його метаболічні похідні використовуються у зрілих еритроцитах під час окисного навантаження.

Abstract. We investigated influence of H_2O_2 and methionine on the state of membrane-bound hemoglobin of human erythrocytes. It is rotined that a methionine substantially influences on distributing and quantitative correlation of ligandnkh forms of haemoglobin of membrane-bound faction in the conditions of the perekisnogo loading. The increase of concentration of methionine results in the accumulation of met- and deoxy-forms of haemoglobin in membrane-bound faction. The obtained results indicate involvement of hemoglobin to the metabolic processes with participation of methionine, in particular in co-operating with the sulphuretted hydrogen (H_2S).

Keywords: oxidizing stress, methionine, erythrocytes, ligandni forms of hemoglobin; membrane-bound hemoglobin.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Hemoglobin autoxidation and regulation of endogenous H_2O_2 levels in erythrocytes / R. M. Johnson, G. J. Goyette, Y. Ravindranath, Y. S. Ho. *Free Radical Biology & Medicine*. 2005. Vol. 39. P. 1407–1417.
2. The Influence of Oxidative Stress and Natural Antioxidants on Morphometric Parameters of Red Blood Cells, the Hemoglobin Oxygen Binding Capacity, and the Activity of Antioxidant Enzymes / V. V. Revin, N. V. Gromova, E. S. Revina, A. Y. Samonova, A. Y. Tychkov, S. S. Bochkareva, A. A. Moskovkin, T. P. Kuzmenko. *BioMed Research International*. 2019.
3. Кулинский В. И., Колесниченко Л. С. Система глутатиона I. Синтез, транспорт, глутатионтрансферазы, глутатионпероксидазы. *Биомедицинская химия*. 2009. Т. 55. Вып. 3. С. 255–277.
4. Космачевская О. В., Топунов А. Ф. Гемоглобины – разнообразие структур и функций (обзор). *Прикладная биохимия и микробиология*. 2009. Т. 45. № 6. С. 627–653.
5. Increase of atp level in human erythrocytes induced by s-adenosyl-l-methionine / M. Nobuji, K. Kazunori, S. Misuzu, S. Takeshi. Department of Physiology, School of Medicine, Ehime University, Shigenobu, Omen-gun, Ehime, Japan. 1986. P. 791–802.
6. Methionine adenosyltransferase activity in erythrocytes and spinal cord of patients with sporadic amyotrophic lateral sclerosis / T. Ekegren, H. Askmark, S. M. Aquilonius, C. Gomes-Trolin. *Experimental Neurology*. 1999. Vol. 158. Iss. 2. P. 422–427.
7. Metabolism of Sadenosyl-L-methionine in intact human erythrocytes / J. R. Barber, B. H. Morimoto, L. S. Brunauer, S. Clarke. *Biochimica et Biophysica Acta*. Department of Chemistry and Biochemistry and the Molecular Biology Institute, University of California, Los Angeles, CA 90024 (U.S.A.). 1986. Vol. 887. P. 361–372.
8. Lou L. L., Clarke S. Carboxyl methylation of human erythrocyte band 3 in intact cells. Relation to anion transport activity. *Biochimica Journal*. Department of Chemistry and Biochemistry and the Molecular Biology Institute, University of California, Los Angeles, CA 90024, U.S.A. 1986. Vol. 235. Iss. 1. P. 183–187.
9. Chen H.-J. C., Ip S. W. Age-Associated Methylation in Human Hemoglobin and its Stability on the Dried Blood Spots as Analyzed by Nanoflow Liquid Chromatography Tandem Mass Spectrometry. *Chemical Research in Toxicology*. 2018. Vol. 31. Iss. 11. P. 1240–1247.
10. Filip C., Zamosteanu N., Albu E. Homocysteine in Red Blood Cells Metabolism – Pharmacological Approaches. *Blood Cell – An Overview of Studies in Hematology* / edited by Terry E. Moschandreou, IntechOpen. 2012. DOI: 10.5772/47795. URL: <https://www.intechopen.com/books/blood-cell-an-overview-of-studies-in-hematology/homocysteine-in-red-blood-cells-metabolism-pharmacological-approaches>
11. Диагностика гемоглинопатий с помощью компьютерных медицинских систем / Э. И. Насыбуллина, В. Г. Никитаев, А. Н. Проничев, В. Н. Блиндарь, О. В. Космачевская, А. Ф. Топунов. Москва: Институт новых информационных технологий. 2015. 408 с.
12. Attia A. M. M., Aboulthana W. M., Aziz S. W. A simple accurate multi-component spectrophotometric method for simultaneous determination of total hemoglobin and four clinically significant hemoglobin derivatives in human and rat blood. *Romanian Journal of Biophysics*. Bucharest. 2019. Vol. 29. Iss. 4. P. 123–140.
13. Dissection of the radical reactions linked to fetal hemoglobin reveals enhanced pseudoperoxidase activity / K. Ratanasopa, M. B. Strader, A. I. Alayash, L. Bulow. *Frontiers in physiology*. 2015. DOI: 10.3389/fphys.2015.00039
14. Peroxiredoxin 2, glutathione peroxidase, and catalase in the cytosol and membrane of erythrocytes under H_2O_2 -induced oxidative stress / S. Rocha, D. Gomes, M. Lima, E. Bronze-da-Rocha, A. Santos-Silva. *Free Radical Research*. 2015. Vol. 49. Iss. 8. P. 990–1003.
15. Determination of Human Hemoglobin Derivatives / A. M. M. Attia, F. A. A. Ibrahim, N. A. Abd El-Latif, S. W. Aziz, S. A. Abdelmottaleb, Moussa, Mohsen Elalfy S. *Hemoglobin*. 2015. Vol. 39. Iss. 5. P. 371–374.

16. Pietri R., Román-Morales E., López-Garriga J. Hydrogen sulfide and hemeproteins: knowledge and mysteries. *Antioxid Redox Signal.* 2011. Vol. 15. Iss. 2. P. 393–404.

17. Stegink L. D., Filer L. J. Jr., Baker G. L. Plasma Methionine Levels in Normal Adult Subjects after Oral Loading with L-Methionine and N-Acetyl-L-Methionine. *The Journal of Nutrition.* 1980. Vol. 110. Iss. 1. P. 42–49.

УДК 004.514

АДАПТИВНИЙ ВЕБДИЗАЙН

М. С. Цирульник, С. М. Цирульник

Анотація. У статті розглядається питання проектування дизайну вебдодатків зі врахуванням особливостей перегляду на мобільних телефонах та планшетах. Основна увага зосереджена на адаптивному вебдизайні, який припускає зміну дизайну вебсторінки залежно від поведінки користувача, розміру екрана, платформи та орієнтації пристрою. Залежно від розмірів екрана мобільного пристрою використовуються різні макети вебсайтів, або частина інформації блочно переміщається униз сторінки для зручного перегляду. Для визначення макету вебсайту пропонується використовувати медіа-запити в html-файлі.

Ключові слова: адаптивний вебдизайн, вебсайт, адаптивне верстання.

Наразі більшість сайтів не оптимізовано під мобільні пристрої, і вони виглядають так само, як і на екрані ноутбука, тільки набагато дрібніше, і тому переглядати їх незручно. Важливість проблеми полягає в тому, що в контексті розвитку технологій доступу різних пристроїв до інтернету вебконтент повинен адаптуватися відповідно до пристроїв, призначених для його відтворення.

Для створення ресурсів, дружніх до мобільних гаджетів (mobile-friendly), використовують дві основні стратегії: це адаптивне верстання та розробка мобільної версії сайту. Перша передбачає створення сторінок, які автоматично підлаштовуються під розміри екрана того пристрою, з якого користувач вийшов в інтернет. Сайти з адаптивної верстки однаково зручно відвідувати і зі стаціонарного комп'ютера, і з планшета або смартфона.

Мобільна версія сайту створюється спеціально для його відкриття на мобільних пристроях. Користувачів перенаправляють на окремий піддомен (наприклад, для сайту vtc.vn.ua адреса піддомена може бути m.vtc.vn.ua). Інформаційно такий сайт більш убогий. Збережений лише той контент, який, на думку замовників, корисний для власників мобільних гаджетів. За статистикою сервісу MobilizeToday 46 % користувачів не заходять на сайт із незручною навігацією. З усієї решти 23 % негайно залишають такий ресурс, і лише 31 % залишаються більш або менш лояльними [1].

Адаптивний вебдизайн – підхід, що припускає зміну дизайну залежно від поведінки користувача, розміру екрана, платформи та орієнтації пристрою (рис. 1). Інакше кажучи, сторінка повинна автоматично підлаштовуватися під дозвіл, змінювати розмір картинок і тексту. Це дасть можливість усунути потребу розробки дизайну для кожного нового пристрою, що з'являється у продажу.

 1366 × 768 WXGA - Ultrabook	 1024 × 768 XGA - iPad	 320 × 480 HVGA (old iPhones, small Androids)
 1280 × 1024 SXGA - Small desktop	 1366 × 768 WXGA - Tablet	 480 × 800 WVGA - Low-end Windows Phone
 1680 × 1050 WSXGA+ - Large desktop	 1280 × 800 WXGA - Netbook	 640 × 960 DVGA - iPhone

Рис. 1 – Типи та розміри екранів мобільних пристроїв

На рис. 2 наведені два підходи, які застосовуються для адаптивного вебдизайну. Залежно від розмірів екрана мобільного пристрою використовуються різні макети вебсайтів, або частина інформації блочно переміщається униз сторінки для зручного перегляду.

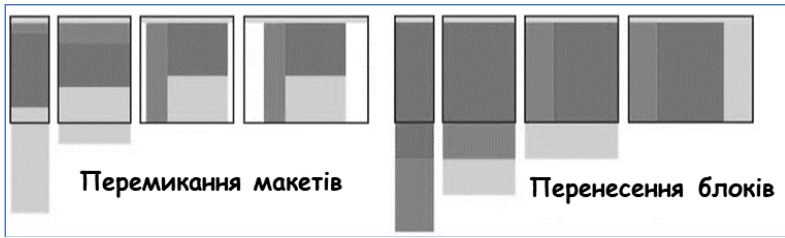

Рис. 2 – Методи адаптивного дизайну

Одна з найголовніших проблем, яка потребує розв’язання під час роботи з адаптивним дизайном, – це робота з картинками (рис. 3) [2]:

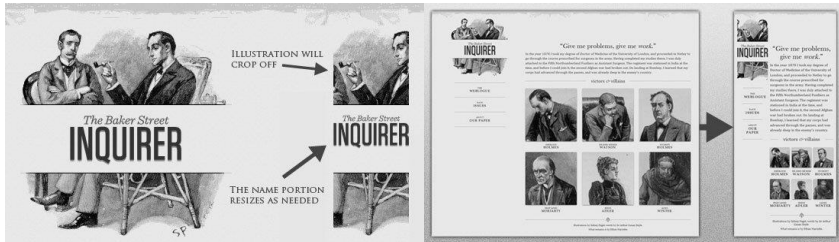

Рис. 3 – Підходи до адаптації зображень

Існує багато способів для зміни розміру зображень, і більшість із них досить просто реалізувати. Максимальна ширина зображення дорівнює 100 % ширини екрана або вікна браузера, тому чим менше ширина, тим менша картинка. Ще один спосіб передбачає зміну не тільки розміру зображення, але і стискає дозвіл картинок на маленьких екранах, щоб прискорити завантаження. Для значних змін розміру сторінки може знадобитися змінити розташування елементів загалом. Це зручно робити через окремий файл зі стилями або, що більш ефективно, через CSS-медіазапит.

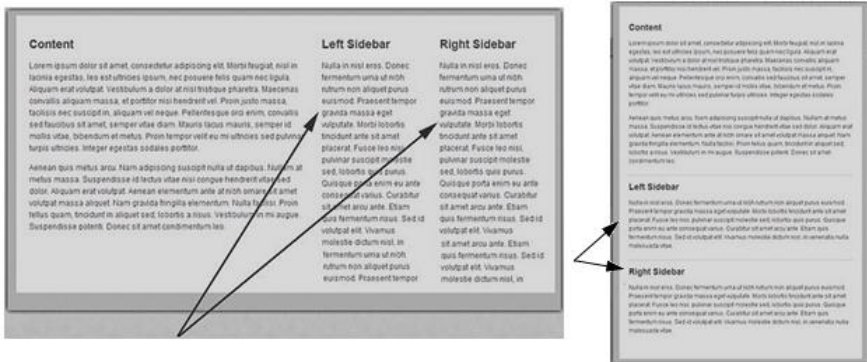

Рис. 4 – Зміна розташування елементів на вебсторінці

На широкому екрані ліва й права бічні панелі добре поміщаються збоку. На вузьких екранах ці блоки розташовані один під іншим для більшої зручності (рис. 4). Для мобільних пристроїв використовується ширший набір змін: спрощена навігація, більш сфокусований контент, списки або рядки замість колонок [3].

На рис. 5 наведений приклад використання CSS3-медіазапитів, які змінюють макет сайту залежно від розмірів екрана, співвідношення сторін екрана мобільного пристрою або розмірів вікна браузера. Отже, маючи можливість ховати та показувати елементи, змінювати розміри картинок, елементів і багато іншого, можна адаптувати дизайн під будь-які пристрої та екрани.

```
<title>Онiмiяда з радіоелектронiки</title>
<meta name="description" content="Онiмiяда з радіоелектронiки">
<link rel="stylesheet" href="https://stackpath.bootstrapcdn.com/bootstrap/4.1.3/css/bootstrap.min.css" integrity="sha384-MC
  crossorigin="anonymous">
<link rel="stylesheet" media="screen and (device-aspect-ratio: 16/9), (width: 1366px), (width: 1366px)" href="small.css"/>
<link rel="stylesheet" media="screen and (device-aspect-ratio: 5/4)" href="large.css"/>
<link rel="stylesheet" media="screen and (device-aspect-ratio: 16/10)" href="middle.css"/>
<link rel="stylesheet" media="screen and (device-aspect-ratio: 5/3)" href="imiddle.css"/>
<link rel="stylesheet" media="screen and (device-aspect-ratio: 4/3)" href="smiddle.css"/>
```

Рис. 5 – Приклад використання CSS3-медіазапитів

Висновки. Вибір технологій залежить від початкових даних. Якщо сайт уже є, і він успішно функціонує, доцільно створити мобільну версію. Якщо у планах – повний редизайн або розробка вебсайту з нуля, необхідно одразу робити його адаптивним.

Abstract. The article considers the issue of web application design taking into account the peculiarities of viewing on mobile phones and tablets. The main focus is on responsive web design, which involves changing the design of a web page depending on user behavior, screen size, platform and device orientation. Depending on the screen size of the mobile device, different website layouts are used or some information is moved to the bottom of the page in blocks for easy viewing. It is suggested to use media queries in the HTML file to determine the layout of the website.

Keywords: adaptive web design, website, adaptive layout.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Adaptive Design vs. Responsive Design. *Adobe*. 12.06.2020. URL: <https://xd.adobe.com/ideas/process/ui-design/adaptive-design-vs-responsive-design>
2. Responsive vs. Adaptive Design. 26.07.2021. *Careerfoundry*. URL: <https://careerfoundry.com/en/blog/ui-design/responsive-vs-adaptive-design>
3. The Beginner's Guide to Responsive Web Design (Code Samples & Layout Examples). 20.09.2022. URL: <https://kinsta.com/blog/responsive-web-design>

УДК 614.7(477):[502.22+504.61](043)

МОНІТОРИНГ МАРКЕТИНГУ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ НА ОСНОВНИХ ТЕЛЕВІЗІЙНИХ КАНАЛАХ УКРАЇНИ

С. Ю. Чех, О. В. Єрмішев

Анотація. У роботі висвітлюється проблема поширення телевізійної реклами харчових продуктів із підвищеним вмістом жиру, доданих вуглеводів і підсилювачів-модифікаторів смаку та аромату. Методи дослідження ґрунтуються на підходах, викладених у міжнародних межах для моніторингу реклами харчових продуктів та безалкогольних напоїв на телебаченні. Виявлено нерівномірне розподілення частоти рекламних оголошень харчових продуктів у робочі дні за часовими періодами. Підтверджується використання годин прайм-тайм.

Ключові слова: маркетинг, ожиріння, реклама, продукти харчування.

Значна частина населення світу має надмірну вагу або ожиріння, що є проблемою громадського здоров'я, яке пов'язане з неправильним харчуванням [1]. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я поширеність ожиріння зростає загрозливими темпами [2]. У 2016 році понад 1,9 млрд людей, старших за 18 років, були визначені як люди з надмірною вагою, а понад 650 млн – як люди з ожирінням. Це показує, що за останні 40 років (із 1975 до 2016 ро-

ку) ожиріння зросло втричі, а отже, воно стало справді глобальною епідемією [3]. Якщо такі тенденції будуть зберігатися, то у 2025 році поширеність ожиріння у світі досягне 18 % у чоловіків і перевищить 21 % у жінок [2].

Вважається, що однією з причин епідемії ожиріння є маркетинг харчових продуктів із високим вмістом жиру, доданих вуглеводів (крохмаль, цукор, глюкоза та фруктоза) і підсилювачів-модифікаторів смаку та аромату (сіль кухонна, натрію глютамат, натрію гуанілат тощо) [4]. Особливо вразливими до рекламних зусиль є діти – через їх когнітивні навички, які все ще розвиваються, а також через відсутність гальмівного контролю [5]. Тому компанії спеціально націлені на дітей, адже порівняно з дорослими, діти не можуть зрозуміти переконливих намірів маркетингу [6].

У 2020 році світова промисловість харчових продуктів і безалкогольних напоїв витратила на рекламу понад 33 млрд дол. США [7]. Нещодавнє глобальне дослідження, яке охопило 13 країн, показало, що діти в середньому стикаються з п'ятьма рекламними оголошеннями про їжу на годину, причому нездорова їжа становить понад 80 % усієї телевізійної реклами їжі в Канаді, Сполучених Штатах Америки та Німеччині [8]. Наступне дослідження у вигляді анкетування 1 011 бразильських підлітків показало, що реклама їжі викликала у 73,4 % опитаних бажання їсти рекламовані продукти [1].

Як зазначають джерела, в Україні спостерігаються несприятливі зміни в харчуванні – втрата різноманітності; вузький стандартний набір декількох основних груп продуктів і готових страв, різке зменшення споживання свіжої рослинної їжі, багатої на вітаміни і мінеральні речовини. Усе більший вплив на харчування населення України роблять продукти промислового виробництва. Українці у своєму раціоні почали більше споживати продукти харчування промислового виробництва, у яких під час технологічної переробки природної сировини значно зменшується кількість макро- і мікронутрієнтів. За оцінками експертів Всесвітньої організації охорони здоров'я, дефіцит мікронутрієнтів стає головною кризою в харчуванні населення Землі [9]. Українці все частіше харчуються поза домом, споживаючи вуличну їжу, в якій багато калорій завдяки цукру і жирам, проте замало вітамінів і мінеральних речовин. Наступне – це те, що виробники прагнуть здешевити свою продукцію, використовуючи харчові добавки, що призводить до мікронутрієнтного дефіциту в раціоні харчування, і особливо небезпечно для дітей дошкільного і шкільного віку [9].

Актуальність теми дослідження. Проблема дитячого ожиріння викликає занепокоєння у більшості країн світу, де вводяться різноманітні обмеження стосовно впливу цифрового середовища з маркетингом шкідливих для організму продуктів. Тому стало важливим дослідити масштаби розповсюдження маркетингу продуктів харчування на українському телебаченні.

Мета дослідження: дослідити маркетинг продуктів харчування та напоїв на українських телевізійних каналах у будні та вихідні дні, а також обґрунтувати характер розповсюдження харчових продуктів із високим вмістом жирів, солі та цукру на основних телевізійних каналах України.

Матеріали та методи дослідження. Методи цього дослідження ґрунтуються на підходах, викладених у міжнародних межах для моніторингу реклами харчових продуктів та безалкогольних напоїв на телебаченні. Дослідження було проведено в Україні на основі міжнародного протоколу ВООЗ «Monitoring food and beverage marketing to children via television and the Internet». Методика дослідження включає кілька етапів:

1. Відбір каналів. Це перший етап, який базується на оцінці популярності телеканалів, що транслюються по усій території України. Для відбору телеканалів, які найбільш популярні серед українців, були використані загальнодоступні дані про перегляд телепередач. Дослідження було зосереджено на національних каналах, оскільки вони транслюються по всій країні, а не на регіональних або кабельних каналах із більш обмеженою аудиторією.

2. Збір даних. Дослідження було проведено у період із листопада 2021 року по лютий 2022 року. Для кожного каналу усі телевізійні трансляції мали записуватися протягом двох робочих та двох вихідних днів із 06:00 до 22:00. Дні запису були обрані шляхом випадкової вибірки та згідно з протоколом дослідження, запис у святкові дні (державні та релігійні свята, великі спортивні змагання) не проводився для того, щоб вони не вплинули на спектр реклами, що транслюється.

3. Кодування. Кодування було виконано одним незалежним дослідником. Виділено вісім категорій рекламних товарів: Продукти харчування та напої; Фармацевтична продукція; Фінансові послуги; Туалетні та побутові приналежності; Дитяче харчування (молочні суміші, дитячі пюре); Ветеринарна продукція; Соціальна реклама; Інше.

4. Аналіз рекламованих продуктів харчування та напоїв. Аналізується розподілення рекламних оголошень харчових продуктів у вихідні та робочі дні. Порівнюється розподілення частоти рекламних оголошень харчових продуктів за часовими періодами.

Результати. Загалом було зафіксовано та проаналізовано 13 780 рекламних оголошень. Із них 50,8 % трансливалися у робочі дні, а 49,2 % трансливалися у вихідні дні. На рекламу харчових продуктів припадає 20,7 % від загальної кількості рекламованих оголошень.

Реклама харчових продуктів та напоїв трансливалася на усіх п'яти досліджуваних телевізійних каналах. Найбільш часто реклама харчових продуктів та напоїв трансливалася із майже однаковою частотою на каналах «1+1» (28,7 %), «ICTV» (28,7 %) та «СТБ» (25 %). Частота трансливання реклами харчових продуктів на телеканалах «Інтер» 9 %, «Україна» – (12,7 %), і це значно менше, ніж на попередніх телеканалах.

Рис. 1 – Частота реклами харчових продуктів на досліджуваних телеканалах

❖ Телеканал «1+1». Середня частота реклами харчових продуктів та напоїв на телеканалі «1+1» дорівнює 28,7 %. Спостерігається збільшення реклами харчових продуктів у вихідні дні, а саме 25 % реклами харчових продуктів та напоїв припадає на робочі дні, що на 7,5 % менше, порівняно з вихідними днями (32,5 %). За часовими періодами спостерігається збільшення частоти реклами харчових продуктів та напоїв уранці із 6:00 до 11:00 у робочі дні. У вихідні частота рекламних оголошень харчових продуктів зростає у двох часових періодах із 11:00 до 16:00 та з 16:00 до 22:00.

❖ Телеканал «ICTV». Середня частота реклами харчових продуктів та напоїв на телеканалі «ICTV» дорівнює 28,7 %. Спостерігається збільшення частоти реклами харчових продуктів у робочі дні, а саме на робочі дні припадає 30,5 % реклами харчових продуктів та напоїв, що на 3,5 % більше, порівняно з вихідними днями (27 %). За часовими періодами спостерігається збільшення частоти реклами харчових продуктів та напоїв увечері з 16:00 до 22:00 і в робочі, і у вихідні дні, окрім одного вихідного дня (неділі), де частота рекламних оголошень, пов'язаних із харчовими продуктами, зростає з 11:00 до 16:00. Можливо, це пов'язано з тим, що це останній день, коли усі новини підбивають підсумки тижня.

❖ Телеканал «Інтер». Середня частота реклами харчових продуктів та напоїв на телеканалі «Інтер» становить лише 9 %. Частота реклами харчових продуктів та напоїв збільшується у робочі дні, а саме на робочі дні припадає в середньому 10 % від усієї реклами, що більше на 2 %, порівняно з вихідними днями (середнє – 8 %). Збільшення частоти реклами харчових продуктів та напоїв охоплює два часові періоди з 11:00 до 16:00 та з 16:00 до 22:00, що характерно і для робочих, і для вихідних днів.

❖ Телеканал «СТБ». Середня частота реклами харчових продуктів та напоїв на телеканалі «СТБ» становить 25 %. Частота реклами харчових продуктів та напоїв збільшується у вихідні дні, а саме на вихідні дні припадає в середньому 26,5 %, що на 3 % більше, порівняно з робочими днями (середнє – 23,5 %). Збільшення частоти реклами харчових продуктів та напоїв відрізняється у часових періодах між робочими та вихідними днями. У робочі дні найбільша частота рекламних оголошень, що стосуються харчування, спостерігається у період із 6:00 до 11:00, а у вихідні дні з 11:00 до 16:00.

❖ Телеканал «Україна». Середня частота реклами харчових продуктів та напоїв на телеканалі «Україна» становить 12,7 %. Частота реклами харчових продуктів та напоїв майже однакова у вихідні та робочі дні. Проте можна зазначити, що на 0,5 % частота реклами харчових продуктів є більшою у робочі дні (середнє – 13 %). Збільшення частоти реклами харчових продуктів та напоїв відрізняється у часових періодах між робочими та вихідними днями. У робочі дні найбільша частота рекламних оголошень, що стосуються харчування, спостерігається у період із 16:00 до 22:00, а у вихідні дні з 11:00 до 16:00.

❖ Розподілення рекламних оголошень у робочі та вихідні дні. Виявлено, що три телеканали – «ICTV», «Інтер» та «Україна» – мають більшу частоту рекламних оголошень, що стосуються харчових продуктів та напоїв саме у робочі дні. Телеканал «Україна» є доволі спірним, адже відмінність у середній частоті рекламних оголошень харчових продуктів між робочими та вихідними днями становить лише 0,5 %. Інші два телеканали – «1+1» та «СТБ» – навпаки мають більшу частоту рекламних оголошень харчових продуктів у вихідні дні.

Розподілення рекламних оголошень харчових продуктів у робочі та вихідні дні серед п'яти досліджуваних телеканалів

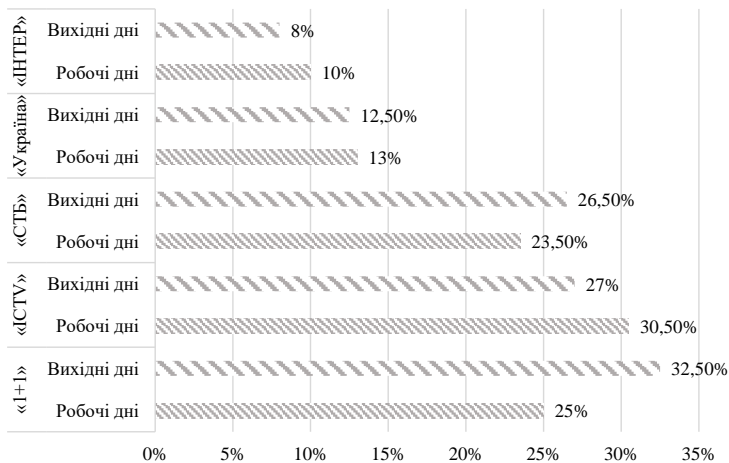

Рис. 2 – Частота реклами харчових продуктів у робочі та вихідні дні серед досліджуваних телеканалів

❖ Розподілення рекламних оголошень за часовими періодами. Варто звернути увагу, що найбільша частота рекламних оголошень харчових продуктів у вихідні дні трапляється у двох часових періодах. Для усіх телеканалів часовий період найбільшої частоти рекламних оголошень харчових продуктів зустрічається у періоді з 11:00 до 16:00. Але для трьох каналів («1+1», «ICTV» та «Інтер») характерний ще один період (із 16:00 до 22:00), тобто для зазначених трьох каналів найбільша частота рекламних оголошень буде зустрічатися у двох часових періодах.

У робочі дні за часовими періодами, де найбільш часто трапляється харчова реклама, ми маємо розбіжності між телеканалами. Виявлено, що п'ять досліджуваних телеканалів охопили усі часові періоди, хоча для кожного телеканалу характерний свій часовий період для робочих днів, де найбільш часто трапляється реклама харчових продуктів. Наприклад, для телеканалу «1+1» та «СТБ» часовий період найбільшої частоти рекламних оголошень харчових продуктів знаходиться в межах із 6:00 до 11:00, тобто вранці. Для інших двох телеканалів («ICTV» та «Україна») часовий період найбільшої частоти рекламних оголошень харчових продуктів знаходиться в межах із 16:00 до 22:00, тобто ввечері. І лише для одного телевізійного каналу «Інтер» часовий період найбільшої частоти рекламних оголошень харчових продуктів знаходиться в межах із 11:00 до 16:00.

Висновки: Внаслідок проведення аналізу нашого дослідження ми дійшли таких висновків:

1. Ожиріння та надмірна вага є одними із найкритичніших проблем, із якими стикається охорона здоров'я у XXI столітті. Експериментальні дослідження показують, що маркетинг продуктів харчування безпосередньо впливає на їжу та смакові уподобання дітей, їхні запити на придбання рекламованих продуктів та їх споживання. Багато досліджень продемонстрували зв'язок між переглядом телевізора та ожирінням або менш здоровим вибором продуктів серед дітей [10].

2. Реклама їжі та напоїв широко використовує різноманітні переконливі стратегії, особливо це стосується реклами з високим вмістом жиру, цукру та солі. Часто використовуються привабливі, веселі та захоплюючі елементи дизайну, зокрема візуально стимулююча графіка, фірмові персонажі та слухові сигнали [11]. Маркетинг також містить контент, що посиляється на знаменитостях (наприклад, на відомих спортсменах) і персонажах мультфільмів чи коміксів, твердження про переваги бренду та про здоров'я [12]. Ще можуть бути використані різноманітні преміальні пропозиції (наприклад, знижки, ігри та предмети колекціонування, низька ціна, новизна продукту і обмежені тиражі) [13].

3. Можна припустити, що збільшення частоти реклами у робочі дні, виявлене на трьох телевізійних каналах («ICTV», «Інтер» та «Україна») залежить від потреб самого рекламодавця, а отже, – і від показників загальної кількості телеглядачів, які збираються біля телевізійних екранів у той чи інший час, що може відрізнятись між досліджуваними телеканалами. Також це може бути пов'язано з підняттям рейтингу, адже телеканали «ICTV» та «Інтер» знаходяться на 4-му та 5-му місці серед п'яти телеканалів. І щоб захопити телеглядачів, саме у вихідні дні трапляється більше телесеріалів, мультфільмів, новин і менше реклами.

4. Нерівномірне розподілення частоти рекламних оголошень харчових продуктів у робочі дні за часовими періодами може залежати від кількох факторів:

- Потреби рекламодавця (наприклад, деякі рекламодавці навмисне потребують збільшити частоту рекламного оголошення у ранкові часи (зокрема це характерно для телеканалів «1+1» та «СТБ»; наприклад, сухі сніданки для дітей, перекуси, різноманітні батончики можуть бути рекламовані саме у ранкові години).

- Збільшення глядацької аудиторії, яке для кожного телеканалу є різним. Оскільки нам невідомі показники глядацької аудиторії, що розподілені за часом, ми не можемо відхилити твердження, що для телеканалу «Інтер», для прикладу, кількість телеглядачів зростає з 11:00 до 16:00.

5. Наше дослідження дає підтвердження використання годин прайм-тайм (із 18:00 до 22:00 – найбільш корисний для рекламодавця час), адже найбільша частота рекламних оголошень харчових продуктів трапляється в межах із 16:00 до 22:00 у вихідні дні, що характерно для трьох телевізійних каналів («1+1», «ICTV» та «Інтер»). Також це характерно для двох телеканалів («ICTV» та «Україна») і в робочі дні.

Abstract. This work highlights the problem of television advertising of food products with high fat content, added carbohydrates, and enhancers-modifiers of taste and aroma. Research methods are based on approaches outlined in international frameworks for monitoring food and soft drink advertising on television. An uneven distribution of the frequency of food advertisements on working days by time period is revealed and the use of prime-time hours is confirmed.

Keywords: marketing, obesity, advertising, food.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Food advertisements on television and eating habits in adolescents: a school-based study / L. D. Delfino, W. R. Tebar, S. Diego Augusto Santos, F. C. Staquellini Gil et al. *Revista de Saude Publica*. 2020. Vol. 54 (55). DOI: 10.11606/s1518-8787.2020054001558.
2. Effects of Advertising on Food Consumption Preferences in Children / J. A. Ponce-Blandon, M. Pabon-Carrasco, R. Romero-Castillo, M. Romero-Martin et al. *Nutrients*. 2020. Vol. 12 (11). P. 3337. DOI: 10.3390/nu12113337.
3. Children, Media and Food: A New Paradigm in Food Advertising, Social Marketing and Happiness Management / R. E. Zambrano, G. Jimenez-Marin, A. Galiano-Coronil, R. Ravina-Ripoll. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2021. Vol. 18(7). P. 3588. DOI: 10.3390/ijerph18073588.
4. Exposure of french children and adolescents to advertising for foods high in fat, sugar or salt / H. Escalon, D. Courbet, J. Chantal, B. Srour et al. *Nutrients*. 2021. Vol. 13(11). P. 3741. DOI: 10.3390/nu13113741.
5. Naderer B. Advertising Unhealthy Food to Children: on the Importance of Regulations, Parenting Styles, and Media Literacy. *Current Addiction Reports*. 2021. № 8. P. 12–18. DOI: 10.1007/s40429-020-00348-2.
6. Food advertising during children's television programmes in Italy / S. Gallus, E. Borroni, C. Stival, S. Kaur et al. *Public Health Nutrition*. 2020. Vol. 24(14). P. 4663–4670. DOI: 10.1017/S1368980020004693.
7. Parents' perceptions of children's exposure to unhealthy food marketing: a narrative review of the literature / C. Driessen, K. Bridget, F. Sing, K. Backholer. *Current Nutrition Reports*. 2022. № 11. P. 9–18. DOI: 10.1007/s13668-021-00390-0.
8. Bin Raziman M. H., Filippovich Y. S. Impact of advertisements to wards the contribution of diabetes in children. *The Collection of Humanitarian Researches*. 2021. № 4(29). P. 48–53. DOI: 10.21626/j-chr/2021-4(29)/6.
9. Нагурна Н. А. Інноваційні напрями розвитку харчових технологій: колективна монографія. Черкаси: Авторські тексти, 2020. 154 с.
10. Child-targeted TV advertising and preschoolers' consumption of high-sugar breakfast cereals / M. R. Longacre, K. M. Drake, L. J. Titus, J. Harris et al. *Appetite*. 2017. № 108. P. 295–302. DOI: 10.1016/j.appet.2016.10.014.
11. Adolescents' reactions to adverts for fast-food and confectionery brands that are high in fat, salt, and/or sugar (HFSS), and possible implications for future research and regulation: findings from a cross-sectional survey of 11–19 year olds in the united kingdom / N. Critchlow, J. Newberry Le Vay, A. M. MacKintosh, L. Hooper et al. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2020. Vol. 17(5). P. 1689. DOI: 10.3390/ijerph17051689.
12. Exposure of children to unhealthy food and beverage advertisements in south Africa / D. A. Yamoah, J. De Man, S. O. Onagbiye, Z. J. Mchiza. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2021. Vol. 18(8). P. 3856. DOI: 10.3390/ijerph18083856.
13. Overabundance of unhealthy food advertising targeted to children on Guatemalan television / E. L. Cosenza-Quintana, A. Morales-Juarez, M. Ramirez-Zea, S. Vandevijvere et al. *Health Promotion International*. 2020. Vol. 35(6). P. 1331–1340. DOI: 10.1093/heapro/daaa002.

Наукове видання

ВІСНИК

**СТУДЕНТСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

ВИПУСК 14

ТОМ 2

Підписано до друку 30.11.2022 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 17,5
Тираж 100 прим. Зам. № 37

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018 р.